ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ СПОРТ ЖӘНЕ ТУРИЗМ АКАДЕМИЯСЫ
КАЗАХСКАЯ АКАДЕМИЯ СПОРТА И ТУРИЗМА

ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕР КАФЕДРАСЫ
КАФЕДРА СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

ҚАЗІРГІ ЗАМАН ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМ
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

тоғызыншы халықаралық ғылыми-практикалық конференция

девятая международная научно-практическая конференция

КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ
МАТЕРИАЛЫ КОНФЕРЕНЦИИ

7-8 қараша 2023 ж.
7-8 ноября 2023 г.

Алматы, 2023

УДК 001 (063)
ББК 72.3
Қ 22

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

А.Т. Агелеуова, кандидат философских наук
Е.И. Винокурова
К.Ж. Додаева

Қазіргі заман және гуманитарлық ғылым: IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағы. – Алматы: ҚазСТА, 2023. – 433 б.

Гуманитарные науки и современность: Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции. – Алматы: КазАСТ, 2023. – 433 с.

ISBN 978-601-7213-81-7

Жинаққа «Қазіргі заман және гуманитарлық ғылым» атты IX ғылыми-тәжірибелік конференцияның қорытындысы бойынша философия, тарих, халықаралық қатынастар, филология, педагогика, психология, құқықтанудың өзекті мәселелеріне арналған баяндамалар енгізілген.

В сборнике представлены доклады, посвященные актуальным вопросам философии, истории, международных отношений, филологии, педагогики, психологии, правоведения по итогам IX Международной научно-практической конференции «Гуманитарные науки и современность».

УДК 001 (063)
ББК 72.3

ISBN 978-601-7213-81-7

© Министерство науки и высшего образования и РК, 2023
© Казахская академия спорта и туризма, 2023

ӘОЖ 009 (075.8)
Абдрахманова А.К.
Қазақстан-Американдық еркін университеті
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы

ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Еліміздің егемендік алып, қоғамдық өмірдің барлық, соның ішінде білім беру саласында жүріп жатқан демократияландыру мен ізгілендіру дағдарыстан шығаратын қуатты талпыныстарға жол ашты. Қазіргі кезде біздің Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, білім беру кеңістігіне жаһандық бағытта білім бере отыра, ғылыми бағытта енуге жағдай жасалынды. Бұл педагогика ғылымындағы кез келген пәнді оқытудың теориясы мен оқу - тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Оған білім беру парадигмасының өзгеруін, білім берудің мазмұнының жаңарып, жаңа көзқарас, басқаша қарым-қатынас, өзгеше жаңашыл бағыттар арқылы қарастыру пайда болды. Білім беру мазмұны жаңа үрдістік біліктермен, ақпараттарды қабылдау қабілетінің дамуымен ғылымдағы шығармашылық және нарық жағдайындағы білім беру бағдарламасының нақтылануымен де айқындала түсуде.

Қарапайым тілмен айтсақ, кез келген пәнге арналған ақпарат көздерін дәстүрлі әдістері яғни ауызша және жазбаша, телефон және радио байланыс арқылы алатын, ал өркениеттің XXI ғасыр постиндустриалды кезеңде ақпаратты алу жолдары компьютерлік құралдар, ғаламтор, әлеуметтік желілер арқылы алынып, дәстүрлі түрді ығыстыра бастады.

Ал оқу тәрбие бағыты жағынан, баланың жеке басын тәрбиелеуде оның жан дүниесінің рухани баюына, азамат, тұлға, индивид ретінде қалыптасуына көңіл бөлуде. Есте сақтау, ақыл – ойын дамытатын оқуға көшу қазіргі замандағы реформалардың негізі болып саналады.

Бүгінгі жас ұрпаққа жан-жақты білім беру, тәрбиелеу әрбір ұстаздың басты міндеті екенін мықтап шегелей бастады. Құқықтық мемлекетте өмір сүрген соң, басты құжатымыз Ата Заңға сәйкес мемлекетіміздің басты құндылығы адам өмірі мен бостандығы. Осы қағидатқа сай білім беру бағдарламасы мен оқыту үдерістерінің жасалуына бет бұрыс жасалды. Осыған сай білім беру бағытының негізінде кез келген білім алушының білімге деген құштарлығын дамыта отырып оқыту, яғни білім алушыны оқу әрекетімен байланыстыра отыра қалыптастыру, олардың оқуға ынтасын ояту, қызығушылығын ояту. XXI ғасыр ақпараттық қоғам заманындағы азамат дамуының жаңа кезеңі білім беру прогрестің ең маңызды факторларының бірі болып саналатын кезеңге оқытушы тарапынан ғана емес білім алушы тарапынан да қызығушылық білдіру

қажеттілігін түсіндіру айқындалды. Білім алушымен санасу, оның ойын білу, ата анасымен тығыз байланыс орнату, қалыпты жағдай мен ыңғайлы орта қалыптастыру мұғалімнің білім ғана беріп қоймай оқу тәрбие үдерісінің жаңа қағидаттарын да ұсынуды талап етті. Қоғамның ақпараттануына байланысты кез келген алынатын ақпараттың дұрыс немесе бұрыстығын тексеру мәселесі арқылы білім алушылар бойында адами құндылықтарды да сіңіре білуді қажет етті.

Мемлекетімізде білім беру саласын дамыту тұжырымдамасында практикалық қызметте жинақталған барлық игіліктердің сақталуын, қоғамның интелектуалды қуатын жетілдіруді, еліміздің материалдық – қаржылық әл-ауқатын әрі қарай дамытуды және кәсіби және техникалық білім беру жүйесін әрі қарай дамыту тағы сол сияқты міндеттерді көздейді.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде іс жүзінде анықталып табылған оқыту үрдісінің нәтижесін көтеретін әдіс - тәсілдері, түрлері көбінде жаңашыл инновация деп аталады. XXI ғасыр ақпараттық қоғамдада оқытудың жаңашыл инновациялық әдіс тәсілдері күнделікті туындап жатты.

«Инновация» ұғымы педагогикалық сөздік қорына ежелден енген. Ол кейбір ғалымдардың еңбектерінде «жаңа», «жаңалық енгізу» деп көрсетіледі [1, 11 б.]. Кейбіреулері оны «өзгеріс» деген терминмен анықтайды. Біздің ойымызша, бұл түсініктер кең мағынадағы терминдермен білім беру жүйесіндегі кез-келген өзгерісті сипаттайды.

Инновация термині қазіргі білім берудің теориясы мен практикасында кеңінен қолданылуда. Инновация ұғымы ең бірінші XIX-ғасырда мәдениеттанушылардың зерттеулерінен пайда болды, яғни бір мәдениет түрлерін екінші ел мәдениетіне енгізу дегенді білдіреді және бұл, ұғым этнографиясында әлі күнге дейін сақталған.

Инновация (латын сөзі in – в, novis- жаңа)- жаңа, жаңалық, жаңарту дегенді білдіреді екен. С. И. Ожегов сөздігі бойынша: инновация бірінші рет шыққан, жасалған, жуық арада пайда болған, бұрыннан таныс емес енгізілген жаңалық [2, 18 б.].

Ресейде «инновация» ұғымына өте үлкен күдікпен қараған. XX ғасырдың басында шығарылған білім реформаларында бұл термин кезікпейді. «Инновация» ғылымына берілген ең алғашқы анықтама, ол Э. М. Роджерстің анықтамасы болып есептеледі. Э. М. Роджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация – нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея» [3, 31 б.]. Кейіннен «инновация» ұғымы «білім беру жүйесіне жаңаны енгізу» мағынасында педагогикалық еңбектерде кездесе бастады.

«Инновациялық негізін құраушы ұғымдардың «инновация» «нововведение», «новшество», «новое» т.б. қазақша аудармаларын жасаған Ы. Алтынсарин атындағы білім проблемаларын ғылыми зерттеу институты әдіскері Б. А. Қойшибаев болып табылады. Өз еңбектерінде

«инновацияны» - нақты қойылған мақсатқа сай жасалынған жаңа нәтиже деп есептеді [4, 8 б.]. Демек, инновация мақсат пен нәтижеге – жаңалыққа бет бұрудың кілті.

Қоғамдағы қазіргі кезде қайта құрулар экономиканы дамытудағы жаңа стратегиялық бағдарлар қоғамның алдағы, оның жедел ақпараттануы мен қарқынды дамуы білім беруге қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертті. Әлемнің жетекші елдерінің көпшілігінің білім берудің мақсатын, мазмұны мен технологиялары, оның нәтижесіне қарап бағалайтын болды. Білім берудің қазіргі негізгі мақсаты білім алып, білік пен дағды – машыққа қол жеткізу ғана емес, солардың негізінде дербес, әлеуметтік және кәсіби біліктілікке – ақпаратты өзі ізденіп табу, талдау және ұтымды пайдалану, жылдам өзгеріп жатқан бүгінгі дүниеде лайықты өмір сүру және жұмыс істеу болып табылады.

Тәуелсіздік алған қысқа тарихи кезең ішінде Қазақстан экономикада сілкініс жасады, әлемдік өркениетпен ықпалдасуда жаңа прогресшіл технологияларды пайдалануда. Елдің әлеуметтік - экономикалық даму перспективалары айқындалған. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруді мұғалімдердің инновациялық іс-әрекетінің ғылыми педагогикалық негіздерін меңгеруі маңызды мәселелердің бірі екенін үкімет түсінуде.

Инновациялық процесті зерттеу барысында жүйенің бір жағдайдан екінші жаңа жағдайға көшуі және жаңалықты енгізу процесіне басшылық жасау мәселелерін зерттеу маңыздылығы көптеген педагог зерттеушілердің ғылыми еңбектерінің басты тақырыбына айналды.

Д. Б. Эльконин мен В. В. Давыдовтың дамыта оқыту технологиясы, Ш. А. Амоношвилидің ізгілікті тұлғалық теориясы, В. А. Шаталовтың оқу материалының тірек белгілерімен тірек конспектілері (сызба үлгілері) негізінде қарқынды оқыту технологиясы, П. И. Третьяковтың, К. Вазинаның, М. М. Жанпейісованың модульдік оқыту технологиясы, В. М. Монаховтың, В. П. Беспальконың және басқа да көптеген ғалымдардың технологиялары кеңінен танымал болғанымен XXI ғасырдағы пост индустриалды кезеңде оның барлығы тысқарыланып жаңа әдістер мен тәсілдер келе бастады. Мысалы, ситуациялық жағдайаттар шешу, кейс стадия әдісі, сын тұрғысынан қарау сияқты жаңа технологиялық оқыту түрлері жаңаша инновациялық бағытта зерттеле бастады. Нәтижесінде оқу процессің технологияландыру қажеттілігі туындады. Оқу процесін технологияландыру дегеніміз - білім беру бағыттарына сай оқыту процесін құрастыру. Педагогикалық технологияның өзіндік ерекшелігі – қойылған мақсатқа жету мүмкіндігіне кепілдік беретін оқыту процесін құрастыру және оны жүзеге асыру. Оқылатын пән мазмұны оқытушы мен білім алушы арасындағы өзара байланысты білдіретін іс- әрекет жиынтығы. Білім алушының ішкі даму процесі негізінде анықталған нақты

мақсат қана педагогикалық технология құрылымын түсіну кілті бола алады.

Қазіргі уақытта педагогика ғылымының бір ерекшелігі баланың тұлғалық дамуына бағытталған жаңа оқыту технологияларын шығаруға ұмтылуы. Оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында жаңа білім парадигмасына сүйене отырып, біз оқыту технологияларын тиімді жақтарын таңдап алуымыз қажет және оқыту – тәрбие үрдісінде озық технологияларды белсенділікпен енгізілуі керек. Қазіргі білім беру саласында проблема - әлеуметтік - педагогикалық және ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестіру, оны өмірде пайдалану.

Проблемалық оқыту теориясының негізін қалаушылар оқудағы ойлану қызметі тек қана жаңа білімді меңгеріп қана қоймай, сол мақсатқа жетудің жаңа тәсілдерін де үйрену деп есептейді. А. М. Матюшкиннің анықтамасы бойынша, «оқытудағы ойланудың негізгі қызметі тек қана жаңа білім алып, жаңаша әрекет етуге мүмкіндік беретіндігінде. Адам өміріндегі барлық білім жүйесі мен іс-әрекеті оның ойлау қабілетінің нәтижесі. Адамның білімі оның ойлануының көрінісі, яғни негізгі танымдық құралы» [5, 22 б.].

М. И. Махмутов: «Білім мен білім алу әрекеті арасындағы өзара байланыс оқушы өзі білмейтін нәрсемен танысқанда, оны түсінуге тырысқанда пайда болатын қайшылықтардан шығу жолын іздегенде ғана тығыз болады. Өйткені ол жаңа білімді игеру барысында ізденіс жасап, әрекет етеді», - деп көрсетеді [6, 43 б.]. Мұндай жағдайдан шығу білімді меңгерудің жолын құрастыру кезінде туындаған проблеманы шешу үшін ойлану қабілетін дамытқанда ғана іске асады. Демек, проблемалық оқыту ғана білім алушылардың шығармашылық ойлауын дамытады деген сөз.

Жоғары білім беретін оқу орындардың міндеттеріне сүйене отырып, оқытудың дәстүрлі типін проблемалық оқытумен салыстырудан шығарылған қорытындылар негізінде проблемалық оқытудың негізгі міндеттерін тұжырымдауға болады.

Проблемалық оқытудың барлық міндеттерінің ішінен педагогикалық зерттеу жасаған кәсіпорында екі міндетті бөліп көрсетті. Біріншісі – оқытудың ғылыми дәрежесін арттыру; екіншісі – ғылыми дүниетанымды қалыптастырудың тиімділігін арттыру.

Танымдық белсенділік - жалпы белсенділік феноменінің маңызды саласы, оның негізі ретінде адамның ең маңызды қасиеті болып табылады. Балалардың жеке тұлғасында танымдық белсенділігінің дамуы бес - алты жас аралығында қарқынды келеді. Өз бетінше ізденімпаздықпен жұмыс істей білу, яғни оқу материалын таңдау, жаңаны қабылдау мен меңгеру, алған білімдерін іс жүзінде қолдана білу, оңтайлы әдістерді таңдап алу, белгілі бір нәтижеге жетуге ұмтылу т.б. білім алушылардың шығармашылық дербестігін қалыптастырудың алғы шарты болып

табылады. Білім алушылардың шығармашылық дербестігін, ізденімпаздығын қалыптастыруда білім ордасынан тыс, жеке, ұжымдық жұмыстар ұйымдастыруда шығармашылық ой, пәндік апталықтар мен ғылыми-шығармашылық апталық, жобалар, пәндік үйірмелер мен факультативтік сабақтардың маңызы зор.

Проблемалық оқыту технологиясы негізінде білім алушының білімді меңгерудің ғылыми дәрежесін арттыру екі әдіс арқылы қамтамасыз етіледі:

Бірінші әдіс - оқытушының түсіндіруін күшейту. Әңгіме дәстүрлі оқыту жағдайындағы оқыту материалын сипаттай түсіндіруден проблемалық оқыту жағдайындағы дәлелді түсіндіруге көшу туралы болып отыр. Оқытушының негізгі міндеті - түсіндіру жаңа сапаға ие болады, бұл сапа мыналармен сипатталады, оқытушы: а) өзі жасаған проблемалық ситуация арасында жаңа ұғымның мәнін түсіндіреді; ә) түсіндіре отырып, сол ғылым тарихында белгілі бір проблеманы шешуге алып келген ғылыми зерттеудің жолдарын, логикасын көрсетеді.

Меңгерудің ғылыми дәрежесін арттырудың екінші әдісі - сабақ беру мен оқудың жаңа қатынасын белгілеу, атап айтқанда, оқытушының түсіндірушілік міндетін орынды түрде шектеп, оқу проблемаларын шешу жолымен студенттердің ұғымдарды өздігінен ашу және түсіндіру жөніндегі іс-әрекетін кеңейту. Сөйтіп, бір жағынан оқытушы неғұрлым күрделі әрі өздігінен оқып үйрену үшін шама жетпейтін жаңа ұғымдарды түсіндірудің сапасын арттырады, екінші жағынан, жеке өзінің түсіндіруінің санын азайтып, оқу проблемаларынан тұратын, сол дәрежеде білім алған студенттердің шамалары ұғымдарды өздігінен оқып үйрену процесін ұйымдастырады. Бұл процесс сапалы және берік есте қалдыру үшін оқу материалын жеңілдету жолымен емес, қайта оқу процесін біртіндеп күрделендіру арқылы интеллектуалдық қиындықтар жүйесін жасау жолымен жүруге тиіс. Бұл дамыта оқытудың басты бағыты және білімді саналы, терең әрі берік меңгерудің шешуші шарты болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Кларин, М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования. – Рига: Эксперимент, 1995. –176 б.

2 Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М: Наука, 1964. – 712 б.

3 Роджерс Э.М. Психология эмоции. – М., 2010. – 175 б.

4 Койшибаев Б.А. Педагогический мониторинг комплексного образование. – Алматы: Ғылым, 2001. – 155 б.

5 Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М: Наука, 2004. – 197 б.

6 Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории педагогики. – М., 1977, - 386 б.

УДК 93/94
Абдулвахабова Б.Б.-А.
ФГБОУ ВО «Чеченский государственный университет им.А.А.Кадырова»
г. Грозный, Российская Федерация

СОСТОЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕЧЕНЦЕВ И ИНГУШЕЙ В УСЛОВИЯХ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ 23ФЕВРАЯ 1944 ГОДА

Период 1930-1950-х гг. в истории образования Чеченской Республики актуализирован беспрецедентностью событий, связанных с культурной модернизацией 1930-х гг., перестройкой сферы культуры в годы Великой Отечественной войны, последовавшим в 1940-е годы принудительным переселением чеченцев и ингушей, необходимостью их социальной и культурной адаптации в местах спецпоселений.

Принудительное переселение чеченцев и ингушей в 1944 г. вызвали необходимость их интеграции в сферу экономики, культуры, систему образования в местах спецпоселений в Казахстане и Средней Азии. Потребность во всестороннем изучении социокультурного развития в современных условиях определяет и ее собственную научную актуальность.

До сих пор остаются малоизученными вопросы, связанные со школьным и высшим образованием у чеченцев и ингушей в период военного и послевоенного времени, после возвращения на родину.

Актуальность данной темы заключается и в необходимости переосмысления прошлого репрессированных народов в условиях возрождения национальной идентичности и культуры в условиях современности.

Война и принудительное переселение прервали динамичный процесс социокультурной модернизации чеченцев и ингушей. 31 января 1944 г. было принято Постановление ГКО о ликвидации Чечено-Ингушской АССР и переселении чеченцев и ингушей в Казахскую и Киргизскую ССР.

В 1944 г. в Казахстан и Среднюю Азию было переселено 496460 (88513 семей) чеченцев и ингушей.

Особенно трудными для сосланных народов стали первые годы пребывания на спецпоселении. Неустроенность, суровый непривычный климат, болезни и голод были основными причинами очень высокой смертности.

Серьезной проблемой являлось приобщение детей спецпереселенцев к образованию. В первые годы депортации большая часть детей не училась, несмотря на то, что государство уделяло серьезное внимание обучению детей спецпереселенцев.

Распоряжение СНК СССР № 13278 «с» от 20 июня 1944 г. за подписью Заместителя председателя Совета Народных Комиссаров Союза ССР В. Молотова устанавливало обучение детей переселенцев на русском языке в существовавших школах по месту жительства.

В Распоряжении также говорилось об обучении детей спецпереселенцев в средних и высших учебных заведениях на территории Казахской, Киргизской и Узбекской ССР. Дети спецпереселенцев получали право обучаться «в существующих средних и высших учебных заведениях перечисленных республик, с правом переезда учащихся к месту нахождения учебного заведения, но без права выезда за пределы республики, как в период обучения, так и после окончания учебного заведения».

Выдача разрешений детям спецпереселенцев на переезд в места нахождения средних и высших учебных заведений была возложена соответственно на Народные Комиссариаты Внутренних Дел Казахской, Киргизской и Узбекской ССР.

Поступление в вуз было связано для многих из них с выездом за пределы района спецпоселения, что в значительной мере делало эту возможность умозрительной.

Комендантыи другие работники органов внутренних дел получали широкую возможность злоупотребления своим положением, ибо от них зависело, получит ли спецпоселенец разрешение на выезд к месту учебы, или нет. Средние школы, как правило, находились в райцентрах, то есть за пределами зоны проживания.

В 1944 г. Казахстане из 50323 детей спецпоселенцев школьного возраста школу посещали 16 тысяч, в Киргизии в 1945 г. из 21015 детей в школу ходили 6643. [1].

Это было связано с незнанием большинством детей языков, на котором велось преподавание. Из-за недоедания, отсутствия одежды, обуви многие дети спецпереселенцев не могли посещать школы.

Л. Берия в докладе В. Молотову (июнь 1944 г.) писал, что нет возможности организовать начальные школы для 300 тысяч детей спецпереселенцев с обучением их на национальных языках, мотивирую это отсутствием «проверенных педагогических кадров».

Там же сообщалось, что «НКВД СССР считает целесообразным обучение детей спецпереселенцев производить на русском языке в существующих школах по месту их жительства». [2, с.261].

В Казахстане в 1945/46 учебном году из 89102 детей школьного возраста обучалось 22020 чел., из которых закончили ремесленные училища и школы ФЗО 1050 детей. В Киргизии из учтенных в 1946 г. 21240 детей школьного возраста школы посещали 4560 человек. [3, с.764, 786].

По Карагандинской области были учтены: а) дети школьного возраста – 5063, б) дети дошкольного возраста – 5118, в) беспризорные – 146. В сентябре 1946 г. были охвачены учебой 1997 детей школьного возраста. Из них по состоянию на 1-е января 1947 г. охвачены учебой 615 детей. [4, с.175].

По состоянию на 26 апреля 1945 г. из 50329 детей спецпоселенцев школьного возраста, размещенных в Казахстане, занятия посещали 6099 чел., что составляло 12% от общего числа. В 1952 г. по всей территории расселения учтено 91943 детей школьного возраста, не охваченных обязательным обучением. Из них детей спецпоселенцев – 38289 чел., в том числе детей выселенных с Северного Кавказа – 33702. Нередко не выполнялось даже то постановление Совета Народных Комиссаров, которое предписывало организовать обучение детей спецпоселенцев на русском языке, и им оказывались доступны только те школы, где преподавание велось на языках местных народов.

По сведениям известного казахского историка Ж.А. Ермекбаева в областях, где были расселены чеченцы и ингуши, со временем их дети в совершенстве овладели казахским и русским языками, и никто из их родителей не ставил вопрос об организации обучения детей на родном языке.

В сводках районных отделов народного образования республики постоянно указывалась низкая степень охваченности учебой детей спецпереселенцев. Особенно низок был показатель по охвату учебой девушек-чеченок. Например, по Чуйскому району Джамбульской области в 1954-1955 учебном году ни одна чеченка не окончила среднюю школу.

В Восточно-Казахстанской области в 1954-1955 учебном году было учтено 315 чеченских детей школьного возраста, из них охвачено учебой 275. [5, с.175-176].

В 1945 г. в школы фабрично-заводского ученичества и ремесленные училища, в которых обучались рабочим профессиям, было призвано около 3000 подростков из числа спецпереселенцев, а планом на 1946 намечалось призвать еще 4000 человек.По имеющимся данным, только в 6 областях Казахской ССР было обучено в 1945–1946 гг. свыше 2600 спецпереселенцев, в том числе трактористов – 189, комбайнеров – 74, шоферов – 159, слесарей – 43 и т.д. [6, с.159].

Из справки по письму секретаря ЦК ВЛКСМ Г.М. Михайлова от 15 января 1952 г. следует, что «некоторые местные органы неохотно допускают спецпоселенцев в вечерние школы рабочей и сельской молодежи, другие учебные заведения, и под различными предлогами отказывают им в приме». В справке отмечалось, что в «местные органы МГБ... поступает много заявлений от детей спецпоселенцев с ходатайством о разрешении выезда на учебу». Просьбы удовлетворялись в случаях, когда место учебы находилось в местах поселения [7].

В 1955-1956 учебном году в школах области обучалось 1041 чеченских детей, а в 1956-1957 учебном году планировали организовать в Усть-Каменогорске, в средней школе № 17, начальную школу на чеченском языке. В средней школе № 33 организовали обучение чеченских детей на родном языке.

Чеченские и ингушские дети после окончания семилеток и полных средних школ поступали в средние специальные (техникумы, педагогические и медицинские училища) и высшие учебные заведения.

Многие известные деятели образования, науки и культуры из чеченцев и ингушей начинали свою профессиональную деятельность в Казахстане.

Проводилась определенная работа по ликвидации неграмотности среди чеченского населения, однако эта проблема оставалась открытой. Местные органы народного образования вели учет детей школьного возраста, и эти дети как-то обучались в школах, а вот взрослое население в основной массе оставалось безграмотным. В Таврическом районе Восточно-Казахстанской области в 1952 г. из 831 чеченца 55 % являлись неграмотными [8, с.177].

С 1 сентября 1956 г. отменялась плата за обучение в старших классах средней школы, в средних и высших учебных заведениях.

С целью закрепления чеченцев и ингушей в местах их поселения, бюро Карагандинского обкома КП Казахстана 11 августа 1956 г. приняло Постановление: «О мерах по усилению партийно-политической работы среди чечено-ингушского населения», в котором отмечалось, что Карагандинский, Балхашский, Темиртауский, Саранский, Джезказганский горкомы, Ленинский, Сталинский, Осакаровский, Тельманский, Жана-Аркинский райкомы партии все еще слабо ведут работу среди чечено-ингушского населения и неудовлетворительно выполняют постановления ЦК КПСС по этому вопросу.

Горкомы и райкомы партии, первичные партийные организации должны были создавать при дворцах и домах культуры, клубах кружки и коллективы чечено-ингушской художественной самодеятельности с вовлечением в них максимального количества молодежи, особенно девушек.

Отдел народного образования должен был создать в населенных пунктах, где имелось достаточное количество детей чеченцев и ингушей школьного возраста начальные школы с обучением в них на родном языке; а в русских, казахских семилетних и средних школах с необходимым контингентом учащихся чеченцев и ингушей создать группы для изучения родного языка.

Постановлялось решить вопрос об организации ликбезов для чеченцев и ингушей, шире вовлекать их в вечерние школы рабочей и сельской молодежи.

Министерство просвещения КазССР обвинялось в невыполнении постановления ЦК КП Казахстана от 1 октября 1955 г., которое обязывало проводить в жизнь мероприятия по обучению детей чеченцев, ингушей, карачаевцев и балкарцев родному языку в начальных школах и организовать подготовительные классы по изучению русского языка.

Министерству просвещения было предписано принимать все меры к полному охвату обучением детей спецпереселенцев школьного возраста, не допускать их отсева из школ; а к 1 декабря 1956 г. разработать и внести на рассмотрение Совета Министров Казахской ССР предложение о введении в начальных школах для детей чеченцев, ингушей, карачаевцев и балкарцев изучения родного языка и о возможности создания в местах их концентрации школ с преподаванием на родном языке; организовать обучение молодежи в вечерних школах рабочей и сельской молодежи, создавая при необходимости специальные классы по изучению родного языка, а также развернуть работу по ликвидации неграмотности среди взрослого населения этих национальностей.

Подводя итог, отметим, что война, а следом насильственное выселение прервали динамичный процесс социокультурной модернизации чеченцев и ингушей, который проходил в рамках национально-территориальных государственных образований.

23 февраля 1944 г. чеченцы и ингуши вынуждено оставили свои дома, с традиционными интерьером и предметами быта, реликвиями, связывавшими многие поколения людей.

Пребывание чеченцев и ингушей в Казахстане и в Киргизии было временем вынужденных, но очень активных межэтнических взаимодействий и контактов, приобщения к русскому и казахскому языкам.

Советское государство небезуспешно социализировало чеченцев и ингушей в местах их нового проживания, но при этом велась целенаправленная политика разрушения этнокультурных основ жизни чеченцев и ингушей. Важную роль в этом процессе сыграла система образования на русском языке. Государство, принимая распоряжения об обучении детей спецпереселенцев не было заинтересовано в получении ими высокого уровня образования, поскольку затруднения, связанные с передвижением из района в район, препятствовали получению полного среднего образования. Семилетнее образование являлось для большинства детей спецпоселенцев максимально достижимым пределом. Среди спецпоселенцев бытовала точка зрения о вреде образования, о развращающем действии иноэтнического окружения. Сохранение традиционного семейного уклада и многодетность не позволили чеченскому и ингушскому народу рассыпаться, утратить единство.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Некрич А. Наказанные народы. - Нью-Йорк: Хроника, 1978. - 170 с.// http://www.vtoraya-literatura.com/pdf/nekrich_nakazannye_narody_1978_text.pdf (дата обращения 29 ноября 2022 г.)

2 Бугай Н. Ф., Гонов А.М. Кавказ: народы в эшелонах (20-60-е годы). М.: ИНСАН, 1998.- 363 с.

3 Вайнахи и имперская власть: проблема Чечни и Ингушетии во внутренней политике России и СССР (начало XIX – середина XX в.). - М.:Фонд «Президентский центр Б.Н.Ельцина»: РОСПЭН, 2011. -1094 с.

4 Ермекбаев Ж.А. Чеченцы и ингуши в Казахстане. История и судьбы.- Алматы: Дайк-Пресс, 2009 - 506 с.

5 Ермекбаев Ж.А. Чеченцы и ингуши в Казахстане…. С. 175-176

6 Бугай Н.Ф. Л. Берия - И. Сталину: «Согласно Вашему указанию…»: (О депортации народов в СССР в 30-40-е гг.).- М.: АИРО-XX, 1995.- 319 с.

7 Шнайдер В.Г.Советская национальная политика и народы Северного Кавказа в 1940-1950-е гг. - Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2015. - 324 с.// http://samlib.ru/s/shnajder_r/natspolnasevkavk.shtml (дата обращения 17 октября 2023 г.)

8 Ермекбаев Ж.А. Чеченцы и ингуши в Казахстане.

УДК343.46
Адерихин С.В.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан
Адерихина И.В.
Педагогический колледж иностранных языков
г. Алматы, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОРРУПЦИИ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Одной из самых тяжёлых болезней нашего государства и общества в настоящее время является коррупция. Она приобрела такие масштабы, стала столь массовой, что теперь реально угрожает не только благополучию отдельных граждан, не только экономическому развитию, но и политической стабильности и безопасности государства.

Актуальность данной темы обусловлена насущными задачами больбы с коррупцией, определенные в выступлениях Президента РК.

Цель статьи – раскрыть особенности антикоррупционного законодательства в Казахстане, уделить внимание к провлениям коррупции в сфере физической культуры и спорта.

Согласно законодательству РК под коррупцией понимается не предусмотренное законом принятие лично или через посредников имущественных благ и преимуществ лицами, выполняющими государственные функции, а также лицами, приравненными к ним, с использованием своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей либо иное использование ими своих полномочий для получения имущественной выгоды, а равно подкуп данных лиц путем противоправного предоставления им физическими и юридическими лицами указанных благ и преимуществ [1].

Коррупция, это злоупотребление своими полномочиями в личных интересах, которая оказывает негативное влияние на все сферы общества: политику, экономику, социальную сферу; негативные же последствия, порождаемые этим явлением, представляют реальную угрозу интересам национальной безопасности [2, с. 35].

Для Казахстана преодоление коррупции является одним из главных направлений государственной политики, приоритетность которого четко обозначена главой государства. Только эффективное сдерживание коррупции - общепризнанное условие построения правового государства. В государственной программе борьбы с коррупцией отмечается, что коррупция тормозит процесс социально-экономического развития, строительства рыночной экономики, привлечения инвестиций и негативно воздействует на политические и общественные институты демократического государства, представляет собой серьезную угрозу будущему развитию страны.

В Казахстане в настоящее время действует Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015-2025 годы, целью которой является повышение эффективности антикоррупционной политики государства, вовлечение в антикоррупционное движение всего общества путем создания атмосферы «нулевой» терпимости к любым проявлениям коррупции и снижение в Казахстане уровня коррупции [3].

Борьба с коррупцией в Казахстане осуществляется на основе:

1) равенства всех перед законом и судом;

2) обеспечения четкой правовой регламентации деятельности государственных органов, законности и гласности такой деятельности, государственного и общественного контроля за ней;

3) совершенствования структуры государственного аппарата, кадровой работы и процедуры решения вопросов, затрагивающих права и законные интересы физических и юридических лиц;

4) приоритета защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц, а также социально-экономической, политико-правовой, организационно-управленческой систем государства;

5) восстановления нарушенных прав и законных интересов физических и юридических лиц, ликвидации и предупреждения вредных последствий коррупционных правонарушений;

6) обеспечения личной безопасности и поощрения граждан, оказывающих содействие в борьбе с коррупционными правонарушениями;

7) обеспечения общественного контроля и формирования в обществе атмосферы нетерпимости к проявлениям коррупции [1].

Возможно ли её победить? Однозначного ответа нет. В современном мире работа по усилению борьбы с коррупцией ведется непрерывно и постоянно совершенствуется. Ни в одной стране мира ещё не нашли универсального способа борьбы с коррупцией, который бы подошёл для всех стран.

Последствия коррупции. Качество медицинского обслуживания низкое. Деньги, потраченные на лекарства, уходят в карманы чиновников и государственных служащих на разных уровнях, оставляя мало средств на лекарства, исследования и уход за пациентами. В результате у врачей не остается другого выбора, кроме как давать взятки, чтобы выжить, что способствует коррупции в системе здравоохранения. Поскольку медицина не имеет такого мощного источника финансирования, исследования в области инновационных методов лечения застопорились. Медицина стагнирует, а затем и вовсе деградирует.

Образование слабое. Коррумпированное государство выделяет очень мало средств на образование, тем самым убивая двух зайцев одним выстрелом. Во-первых, работники могут забрать деньги себе. Во-вторых, необразованная общественность некритически оценивает действия чиновников и не задает неудобных вопросов. А интеллигенция должна быть подавлена. Это приводит к оттоку мозгов за границу (самый ценный ресурс 21 века). Так инновации начинают импортироваться в другие страны. Однако коррумпированные правительства заинтересованы только в своих собственных интересах.

Правоохранительная система рушится. Вместо того чтобы защищать права граждан, полиция защищает права власть имущих, препятствует проведению демонстраций и организует репрессивные акции. В результате настоящие преступники не попадают под суд. Полиция просто не имеет достаточных ресурсов, поскольку ее более насущной задачей является поддержка политической системы, а не поимка воров и преступников.

Бизнес идет на спад. Так или иначе, в каждом случае бизнес может быть запущен только на основе бай-ин. Поэтому у предпринимателей почти ничего нет. Это особенно актуально, если предприятие небольшое. С другой стороны, олигархии процветают в коррумпированных странах.

Экономика слаба. Многие сектора экономики слабо развиты, инфляция огромна, а экономика не диверсифицирована, и все это в результате коррупции. Некоторые постсоветские страны являются типичными примерами. Тех немногих отраслей, которые там преуспевают, достаточно для обогащения власть имущих. Зачем развивать что-то еще?

Развал вооруженных сил. В конечном счете, если экономика рухнет, возникнет нехватка средств для армии. В коррумпированных странах финансирование этого сектора является последним средством, но экономическая проблема заключается в том, что бедность начинается и здесь. Результат - вооруженное восстание.

Если страна в социально-экономическом статусе более-менее благополучна, то борьба с коррупцией будет иметь свои плоды. То есть чем выше благополучие, тем меньше коррупции. Как говорится в 1-ом томе «Капитал» автор которого является Карл Маркс, выдающийся экономист ученый: «Дайте капиталу 10% процентов и вы будете готовы потратить все, 20% и вы будете полны жизни, 50% и вы будете готовы разбить себе голову, 100% и вы нарушите все человеческие законы, 300% и нет такого преступления, на которое вы не решились бы пойти, даже если бы боялись виселицы» [4]. То есть, чем больше прибыли и выгоды, тем страшнее масштаб коррупции. Преодоление коррупции в нашей стране - особая проблема. Карл Маркс считал, что возможны два способа преодоления этой проблемы. Это - отказ от капитализма и строительство социализма; культурное преодоление дикости [4]. Поэтому параллельно с антикоррупционными мероприятиями нужно улучшать качество жизни граждан Республики Казахстан.

Проблема борьбы с коррупцией в сфере физической культуры спорта.

Несмотря на принимаемые государством меры коррупция проникла на все уровни власти и в большинство сфер жизнедеятельности казахстанцев. Спорт, к сожалению, оказался не исключением.

Основная масса преступлений связана с фактами хищения бюджетных средств, злоупотребления должностными полномочиями и взяточничеством. Кроме того, сегодня имеют место факты некачественного отбора кадров, выражающиеся в принятии на работу ранее судимых граждан, в том числе и за деньги [5].

На скамье подсудимых побывало более 10 руководителей республиканского и регионального уровней. Например, осуждены: директор Центра олимпийской подготовки по тяжелой атлетике Маден Калиеков; руководитель Управления культуры, архивов и документации Атырауской области Саламат Сабыр; заместитель руководителя Управления культуры, развития языков и архивов города Шымкента Елтай Умбет. Не ушли от ответственности и три десятка других чиновников сферы культуры и спорта менее высокого ранга и рядовых сотрудников.

По результатам расследований и вынесенных судебных решений в госорганы сферы культуры и спорта внесено 37 представлений (в порядке статьи 200 УПК) для принятия конкретных мер по устранению выявленных коррупционных рисков. В результате наказаны 23 лица [6].

По утверждению интернет-портала «Орда» [5], (с документальным подтверждением), в январе 2023 года генпрокуратура представила результаты проверки соблюдения законности размещения спортивных и творческих заказов. Как следует из материалов уголовного дела, нарушений было выявлено много:

– Деньги выделяли на фиктивное обучение более 8 тысяч детей по всему Казахстану, начато 19 досудебных расследований. Государству причинили ущерб на 1,1 млрд тенге.

– В Шымкенте сотрудники Управления спорта и поставщики похитили 21,5 млн тенге под видом обучения 64 детей.

– А в Павлодарской области осудили поставщика услуг из-за хищения 20 млн тенге.

– В Алматы, Шымкенте, Западно-Казахстанской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской и Мангистауской областях установили 20 фактов обучения детей лицами, которое ранее привлекались за преступления против половой неприкосновенности, проституцию и организацию притонов.

– Выявили 8 фактов проведения занятий неквалифицированными тренерами и преподавателями в Костанайской, Мангистауской и Жетысуской областях.

– В 164 помещениях в Акмолинской, Алматинской, Восточно-Казахстанской, Жамбылской, Западно-Казахстанской, Павлодарской и Туркестанской областях не соответствовали санитарным нормам. Занятия проводили в необорудованных залах, квартирах, подвалах, магазинах и частных жилых домах.

– Поставщикам перечислили 126,4 млн тенге за услуги по обучению 2,7 тысячи детей, которые фактически не были оказаны.

– В 408 случаях обучались дети, не соответствующие минимальному и максимальному возрасту (от 4 до 17 лет) [5].

Среди наиболее характерных коррупционных преступлений - хищения, злоупотребление должностными полномочиями и получение взятки, которые в совокупности составляют более половины всех фактов.

Взятки, как правило, получают за подписание договоров, актов выполненных работ и оказанных услуг, лоббирование интересов поставщиков и подрядчиков, а также за трудоустройство, покровительство и попустительство по службе.

Практика показывает, что «мертвые души», начисление необоснованных премий и их сбор, фиктивные учебно-тренировочные сборы, фиктивные соревнования, а также завышение стоимости и объемов

работ и услуг, в том числе стоимости сборов и соревнований, являются наиболее распространенными способами по хищению бюджетных средств в сфере спорта [5].

В сфере физической культуры и спорта коррупция распространяется различными способами, начиная от строительства спортивных объектов и заканчивая подкупом спортсменов, судей и т. д. Относительно новыми формами её проявления в спорте являются угрозы, шантаж, физическое насилие [7].

Много веков назад античный философ Аристотель написал «Покупающие власть за деньги привыкают извлекать из нее прибыль» [8]. К сожалению, слова великого философа остаются актуальными и сегодня.

Система подкупов глубоко проникла в сферу физической культуры и спорта. Очень жаль, но сегодня спорт становится все более коммерциализированным. Все что связано со спортом, превращается в предмет коммерческих сделок.

Допинговые скандалы последних лет, которые коснулись и спортсменов Казахстана, (последняя история с известным казахстанским футболистом, пойманном на допинге), приводят к выводу о том, что многие спортивные результаты получены с нарушениями правил.

Депутат мажилиса Андрей Линник выразил обеспокоенность положением в сфере казахстанского спорта высших достижений. По его словам, «сейчас спорт Казахстана погряз в коррупционных скандалах, а спортсмены подвергаются поборам и унижениям со стороны чиновников и спортивных функционеров».

Андрей Линник напомнил о недавнем скандале в национальной сборной по фристайлу, когда спортсмена Александра Геберта исключили из состава сборной по причине отказа перечислить поступившие суточные на личный счет главного тренера.

Депутат поинтересовался, куда уходят деньги, выделяемые спортсменам, «если на сборы и соревнования вынуждены платить из собственного кармана» [9].

Нарушения затронули и массовый спорт. Родители, выступившие на Республиканском родительском собрании, выразили свое крайнее недовольство тем, что деньги налогоплательщиков направляют на зарплату легионеров в игровых клубах вместо того, чтобы дать возможность творчески и физически развиваться казахстанским талантливым детям. Участники собрания высказали предположение, что чиновники не хотят выделять средства на программу ArtSport, потому что она не позволяет проворачивать коррупционные схемы [10].

Не смогла спокойно взирать на злоупотребления в казахстанском спорте боксирующая в профи за океаном казахстанка Аида Сатыбалдинова. Она записала своё обращение к Президенту РК. В

интервью СМИ она отметила небходимость обязательного проведения проверок в каждом регионе и городе страны по всем видам спорта [11].

Аида Сатыбалдинова, которая в спорте с 13 лет, рассказывает о больших злоупотреблениях в Казахстане при проведении сборов спортсменов. По её словам**,** на «подготовительный сбор выделяются большие суммы: туда входят питание, проживание, витаминизация и экипировка. То есть, создаются все условия для спортсмена, чтобы он мог полноценно готовиться к соревнованиям. У спортсмена одна задача: тренироваться и следить за режимом, поэтому для этого создаются все условия. И выделяются деньги. Но, как я уже сказала, эти деньги воруются...» [11].

Итак, извечный вопрос поставим «Что делать и кто виноват»? Одна из главных причин коррупции, по нашему мнению, являются: низкая заработная плата тренеров и чиновников от спорта, обтекаемость и несовершенство законодательства, неэффективность институтов власти, слабая кадровая политика государства, низкое качество работы судебной системы, кумовство. Коммерциализация современного спорта ведет к изменению его традиционной сущности, вносит в спорт дух наживы, приводит к нарушению устоявшихся представлений об олимпийских принципах.

Ещё одна головная боль в казахстанском спорте - подкуп спортсменов, спортивных судей, тренеров, руководителей команд и других участников или организаторов спортивных соревнований в целях оказания влияния на результаты этих соревнований (в том числе так называемые договорные матчи).

Исходя из понимания основных целей можно предложить ужесточить наказания в сфере коррупционных преступлений, взять пример с Китая.

Но, вместе с тем, авторы убеждены что борьба с коррупцией в сфере спорта не может быть сведена лишь к преследованию лиц, совершивших коррупционные преступления. Прежде всего, требуется осуществление комплекса антикоррупционных мер. В первую очередь необходимо навести порядок в законодательстве в сфере физической культуры и спорта в целях недопущения в них положений, прямо или косвенно способствующих совершению преступлений. Необходимо активно использовать отечественный и зарубежный опыт, расширять международное сотрудничество в сфере антикоррупционной политики. В сфере физкультуры и спорта предлагаем создать систему антикоррупционного контроля, которая включала бы в себя судебный, финансовый, общественный контроль, прокурорский надзор.

Авторы статьи считают, что параллельно с антикоррупционными мероприятиями нужно улучшать качество жизни граждан Республики Казахстан. Пути решения проблемы коррупции должно быть

разносторонним и охватывать разные стороны сфер человечества как политических, экономических, медицинских, правовых и так далее.

Таким образом, отметим, что борьба с коррупцией в сфере физкультуры и спорта должна стать постоянной функцией государственных структур, общественных организаций, рядовых граждан, в связи, с чем необходимо создать в обществе атмосферу нетерпимости к любым проявлениям коррупции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 «О противодействии коррупции». Закон РК от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК Астана, 2015.

2 Роуз-Аккерман, С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. - Санкт-Петербург, Логос, 2003 – 356 с.

3 Антикоррупционная стратегия РК на 2015-2025 годы. Утверждена Указом Президента РК. 26. 12. 2014 № 9. Астана 2014.

4 Карл Маркс «Капитал». М. 1971.

5 «Мертвые души», поставщики и сотрудники акимата: ущерб государству на 1,1 млрд тенге //https://orda.kz/ushherb-v-milliard-i-deti-bez-sekczij-byla-li-neobhodimost-v-platforme-artsport/ [Электронный ресурс] /(Дата обращения 23.06.2023).

6 Титова А. «Коррупция в спорте: быстрее, больше, хитрее». // «Новое поколение» // № 045, от 29.04.2022.

7 Барышев, И. А. Борьба с коррупцией в сфере физической культуры и спорта в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] /URL: https://moluch.ru/conf/law/archive/226/12109/ (дата обращения: 23.05.2023).

8 Цитаты великих людей о коррупции. [Электронный ресурс] /https://gsn.tatarstan.ru/rus/file/pub/pub_150157.pdf/ (дата обращения: 23.05.2023).

9 Коррупция поглотила казахстанский спорт – депутат. https://ru.sputnik.kz/20220112/Korruptsiya-poglotilakazakhstanskiy-sport---deputat-19123000.html/ (дата обращения: 23.06.2023).

10Ущерб в миллиард и дети без секций: была ли необходимость в платформе Artsport? /https://orda.kz/ushherb-v-milliard-i-deti-bez-sekczij-byla-li-neobhodimost-v-platforme-artsport / (дата обращения: 23.05.2023).

11 Сколько можно воровать, сколько можно отмывать деньги?! Остановитесь вы уже! Аида Сатыбалдинова рассказала о коррупции в казахстанском спорте. [Электронный ресурс] https://www.sports.kz/news/skolko-mojno-vorovat-skolko-mojno-otmyivat-dengi-ostanovites-vyi-uje-aida-satyibaldinova-rasskazala-o-korruptsii-v-kazahstanskom-sporte. (дата обращения: 23.06.2023).

УДК 343.1 (574)
Амангелді Т.Қ. Рамазанова А.С.
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИГРАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Миграционные процессы в Республике Казахстан основаны на конституционном принципе о свободе перемещения, закрепленном в статье 21 Конституции РК [1]. В данной статье закреплено, что каждому, кто законно находится на территории Республики Казахстан, принадлежит право свободного передвижения по ее территории и свободного выбора местожительства, кроме случаев, оговоренных законом.

Каждый имеет право выезжать за пределы Республики. Граждане Республики имеют право беспрепятственного возвращения в Республику [29].

В связи с этим различают внутреннюю и внешнюю миграцию, то есть мигрирование может быть связано с выездом граждан за пределы своего государства и возвращением в него, так и с въездом в страну иностранцев и лиц без гражданства.

Указанные конституционные принципы полностью соответствуют требованиям Всеобщей декларации прав человека (статья 13) [2] и Международного пакта о гражданских и политических правах (статья 12) [3].

Применительно к Республике Казахстан принцип о свободе передвижения человека имеет особое значение. Это связано с историей длительностью в семьдесят лет, когда Казахстан находился в составе СССР и подвергался действию «железного занавеса». Не углубляясь в детальный анализ всех иных положений Конституции РК, которые могут быть, в зависимости от конкретной ситуации, восприняты в качестве основ организации и деятельности миграционной службы, следует отметить, что все нормы, касающиеся прав и свобод личности, не делают различий между собственными гражданами, иностранцами либо лицами без гражданства. Свидетельством тому является употребление в текстах этих положений таких терминов, как: человек, каждый, никто, все.

По этому поводу справедливы высказывания И.С. Шойко, который пишет, что национальный режим, предоставляемый иностранным гражданам в современных демократических государствах, предполагает приравнивание иностранцев в правах и обязанностях к собственным гражданам государства, т.е. наделение первых теми же правами, свободами и обязанностями, что и собственных граждан. В наиболее полной мере действие данного режима проявляется в регулировании

личных прав и свобод, которые принадлежат всем людям, независимо от государства их гражданства [4].

В современных условиях наблюдается большая мобильность населения нашей планеты. Люди часто пересекают границы государств, гражданами которых они являются. Это связано с туризмом, поиском работы, переселением на постоянно место жительство и т.д.

На территорию Республики Казахстан также прибывает большое количество иностранцев. Так, в Постановлении Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года «Об утверждении концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023-2027 годы» сказано, что одним из ключевых компонентов миграционных процессов для Республики Казахстан является этническая иммиграция – возвращение на историческую Родину этнических казахов [5].

С 1991 года по 1 октября 2022 года на историческую родину вернулись и получили статус кандаса 379 тыс. семей, или 1млн 11 тысяча этнических казахов, преимущественно из Республики Узбекистан, Китайской Народной Республики, Туркменистана и Монголии.

В ближайшей перспективе с учетом геополитической ситуации в сопредельных странах Республики Казахстан останется привлекательной для трудящихся мигрантов, и прежде всего из стран ЕАЭС.

В этих условиях, разумеется, нормативное регулирование правоотношений, которые возникают в следствие такого активного перемещения людей, становится наиболее актуальным.

Закон Республики Казахстан «О миграции населения» был принят еще 22 июля 2011 года [6]. Статья 5 Закона устанавливает права и обязанности иммигрантов, которые могут пользоваться правами и свободами, установленными для граждан Республики Казахстан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами; несут обязанности, установленные для граждан Республики Казахстан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами [6].

В зависимости от цели въезда на территорию РК и пребывания на территории РК различают следующие основные виды иммиграции: с целью возвращения на историческую родину; с целью воссоединения семьи; с целью получения образования; с целью осуществления трудовой деятельности; по гуманитарным и политическим мотивам (ст. 3).

Деятельность по организации миграционных процессов в Республике Казахстан осуществляется миграционной службой Министерства внутренних дел Республики Казахстан. Согласно Положению о Комитете миграционной службы Министерства внутренних дел Республики Казахстан от 1 октября 2014 года задачами данной службы являются: мониторинг, анализ и прогнозирование миграционных процессов; регулирование внешней миграции и организация борьбы с незаконной

миграцией; организация работы с иностранцами, постоянно проживающими в Республике Казахстан; организация работы по документированию и регистрации населения; рассмотрение вопросов, связанных с гражданством РеспубликиКазахстан [7].

Правовую основу организации и деятельности миграционной службы в Республике Казахстан составляет четкое, детальное прописывание в указанном Положение выполняемых функций миграционной службы. Так в Положение миграционной службе подлежит выполнение следующих функций: разрабатывает нормативные правовые акты по вопросам: противодействия незаконной миграции; учета и регистрации иностранцев и лиц без гражданства; оформления; документов; на право въезда в пограничную зону иностранцам и лицам без гражданства; оформления документов на выезд за пределы Республики Казахстан на постоянное место жительства; оформления документов на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан иностранцев и лиц без гражданства; выезда из страны на постоянное место жительства; документирования, учета и регистрации граждан Республики Казахстан; утверждения образца проездного документа беженца и осуществляет его выдачу.Невзирая на столь детальное прописывание функций, выполняемых миграционной службой МВД РК, Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан 30 марта 2020 года были утверждены Правила оказания государственной услуги «Выдача удостоверений лицам без гражданства и видов на жительство иностранцам, постоянно проживающим в Республике Казахстан» [8].

Правила подробно регламентирует порядок оказания государственных услуг по выдаче удостоверений указанным категориям лиц, порядок обжалования решений, действий (бездействий) услугодателей и (или) их должностных лиц, государственной корпорации и (или) их работников по вопросам оказания государственных услуг.

Таким образом в Республике Казахстан организация и деятельность миграционной службы МВД РК имеет соответствующие нормативно-правовые основы.

Помимо приведенных выше нормативных правовых актов, регламентирующих порядок правоотношений, связанных с миграционными процессами, в законодательстве республики предусмотрен конституционно-правовой порядок применения мер принуждения в случаях, когда установленный правовой порядок миграционных процессов нарушается. Так, Кодекс об административных правонарушениях Республики Казахстан [9] содержит следующие статьи, которые предусматривают административную ответственность за различные нарушения в миграционной сфере: представление заведомо ложных сведений в государственные органы Республики Казахстан при получении документов, удостоверяющих личность, либо при подаче

заявления для получения разрешения на постоянное проживание в Республике Казахстан или о приеме в гражданство Республики Казахстан либо восстановлении в гражданстве Республики Казахстан (ст. 495 КоАП РК); нарушение законодательства Республики Казахстан о гражданстве (ст.496 КоАП РК); нарушение иностранцем или лицом без гражданства законодательства Республики Казахстан в области миграции населения (ст.517 КоАП); нарушение законодательства Республики Казахстан в области миграции населения физическими или юридическими лицами, принимающими иностранцев и лиц без гражданства (ст. 518 КоАП РК); привлечение иностранной рабочей силы и трудовых мигрантов с нарушением законодательства Республики Казахстан (ст.519 КоАП РК).

Санкции указанных статей предусматривают для физических и юридических лиц штрафы в различной сумме, а также для физических лиц – иностранцев и лиц без гражданства, выдворение за пределы Республики Казахстан.

Формирование составов указанных выше административных правонарушений зиждется на ответственности за нарушение конституционных основ миграционного законодательства. Иными словами, административная ответственность является вторичным по отношению к конституционно- нормативному регулированию миграционных процессов.

Как подчеркивает Т.А. Прудникова, между указанными двумя составляющими нормативного основания возникновения конституционной ответственности (миграционными правилами и составом конституционного правонарушения) существует корреляционная связь, при которой из установленных государством миграционных правил должна с неизбежностью вытекать необходимость закрепления составов административных правонарушений, направленных на охрану указанных миграционных правил [10].

Как известно, правонарушения имеют градацию по степени общественной опасности. Правонарушения в сфере миграционных процессов также не ограничиваются лишь отнесением их к юрисдикции административного судопроизводства.

Так, Уголовный кодекс Республики Казахстан предусматривает уголовную ответственность за совершение следующих правонарушений:

- умышленное незаконное пересечение Государственной границы Республики Казахстан (ст.392 УК РК);
- организация незаконной миграции (ст.394 УК РК);
- неоднократное нарушение правил привлечения и использования в Республике Казахстан иностранной рабочей силы (ст.395 УК РК).

Таким образом организация и деятельность миграционной службы Министерства внутренних дел Республики Казахстан полностью основывается на конституционно-правовых началах и имеет

соответствующую нормативно-правовую базу в национальном законодательстве.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // https://online.zakon.kz

2 Всеобщая декларация прав человека (10 декабря 1948 года) // https://online.zakon.kz

3 Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 г.) // https://online.zakon.kz

4 Шойко И.С. Правовой статус мигрантов в РФ и за рубежом // Право и безопасность. – 2010. – №2. – с. 54-56

5 Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года «Об утверждении концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023-2027 годы» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34063814

6 Закон Республики Казахстан «О миграции населения» от 22 июля 2011 года https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31038298.

7 Положение о Комитете миграционной службы Министерства внутренних дел Республики Казахстан от 1 октября 2014 года https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37557699

8 Правила оказания государственной услуги «Выдача удостоверений лицам без гражданства и видов на жительство иностранцам, постоянно проживающим в Республике Казахстан», утвержденные Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан 30 марта 2020 года https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35508477

9 Кодекс РК об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023 г.) // https://online.zakon.kz

10 Организационно-правовые основы регулирования миграционных процессов. Административно-правовой аспект: монография / Прудникова Т.А. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 186 с.

УДК 316.6
Амержанова А.К
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТИ ТРЕНЕРА НА КОМАНДУ

Личность тренера оказывает довольно значимое влияние на становление спортивного коллектива, а также личности каждого отдельно взятого спортсмена. Особенно, учитывая тот фактор, что в основном свою спортивную деятельность многие начинают в детском и подростковом возрасте, именно на этот период и приходятся основные этапы формирования ценностей, жизненной позиции и мировоззрения спортсмена. Результаты спортсменов, прежде всего, зависят от деятельности тренера. Для того, чтобы разобраться каковы психологические особенности успешной спортивной деятельности, необходимо понять характер одного из важнейших ее факторов – личность тренера. Добиться результатов в спорте можно благодаря упорным тренировкам, а также при условии полного понимания между тренером и спортсменом [1].

Целью данного исследования является проанализировать проблемы влияния личности тренера на команды игровых видов спорта.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- рассмотреть личность тренера с точки зрения педагогики и психологии и исследовать стили руководства;
- провести анкетирование, опрос среди спортсменов и тренеров команд;
- показать, как разные стили управления командой влияют на игроков;
- показать актуальность данной темы в нашей стране.

Для работы с материалом были использованы общенаучные, и специальные методы. Из общенаучных методов были использованы обобщение, анализ, информационное моделирование. Из специальных методов был использован социологический опрос.

В командных видах спорта огромное значение имеет психологическая составляющая. Команда – это малая группа с количеством ее членов от 10-25 и находящихся в постоянном взаимодействии между собой и напряжении. Сложная система взаимоотношений тренер команда, как показывает практика, является важнейшим фактором для достижения желаемого результата. И положительным он будет в большей степени при слаженном

взаимодействии этой системы и умением справляться со стрессовыми ситуациями [2].

Проанализировав взаимоотношения в командах разного уровня, можно утверждать, что результат напрямую зависит от слаженности коллектива и взаимоотношений внутри системы. Воспитательная роль педагога должна базироваться, прежде всего, на его личном профессионализме и авторитете, а завоевать его можно только при условии совпадения мировоззрений и убеждений тренера с его поведением.

Опыт и знания педагога в новейших достижениях позволяют обучать с перспективой, передавать информацию, обеспечивающую обучаемым опережающий способ профессионального мышления.

Его поведение отличается тактом, он умеет слушать и слышать. В повседневной жизни, на основе конструктивной критики и самокритики, он в состоянии адекватно оценивать свою и чужую деятельность. Он требователен и целеустремлен, в противном случае, если тренер не будет добиваться выполнения поставленных задач от учеников, это будет восприниматься ими как неумение руководить [3].

В Казахстане эта проблема играет важную роль, так как в нашей стране
осталось много тренеров с советскими устоями и авторитарным стилем управления командой (взрослые профессиональные команды). Многие авторитарные тренеры, которые в добавок манипулируют и не дают развиваться перспективным игрокам, тем самым оставляя сборные нашей страны без основных и результативных кадров.

Большое значение в развитии тренером философии успешной деятельности в спорте имеет его стиль работы, определяющий, как он решает задачи технической и тактической подготовки спортсменов, его педагогические способы и навыки в организации тренировочного и соревновательного процесса, какие методы использует для поддержания дисциплины спортсменов, а также какую роль он отводит спортсменам в принятии решений. В настоящее время выделены относительно контрастные стили руководства, такие как авторитарный, либеральный и демократический [2].

На собственном опыте общения со спортсменами разных возрастов и направлений хочется отметить, что большинству нравится работать с тренерами, которые используют демократический стиль руководства и дают свободу действий в определенных моментах самому игроку. Анализируя процессы управления командами, следует указать, что нужно переходить от авторитарного стиля к демократическому в период, когда ребенок уже имеет базу устоявшихся навыков и действий с помощью которых он самостоятельно может принимать решения в ответственный игровой момент. Именно в игровикам нужно давать больше свободы, так

как в процессе соревновательного периода множество непредсказуемых ситуаций в отличие от циклических видов спорта.

Для того, чтобы установить подходит ли тренер под те критерии, что соответствуют требованиям воспитательной деятельности, необходимо выявить у него определенные свойства личности, удовлетворяющие этим требованиям.

Для проведения анализа был проведен социологический опрос (исследование мастерства тренера по методике межличностных отношений Лири) среди спортсменов юношеской сборной команды Костанайской области по гандболу, в результате которого были выяснены, какие характеристики соответствуют представлению ребят о тренере. Характеристики, которые чаще всего выбирали игроки: «умеет распоряжаться», «умеет настоять на своем», «строгий, но справедливый», «может быть искренним», «способен признать свою неправоту», «пользуется у других уважением», «обладает талантом руководителя», «уверен в себе», добрый, «благорасположен ко всем без разбора».

Участникам юношеской баскетбольной команды было также предложено пройти опросник «тренер-спортсмен», разработанный Ю. Ханиным и А. Стамбуловым. Они выбирали, какие из суждений, представленных в опроснике, соответствуют их отношениям с тренером. И в основном дети позитивно отзывались о своем тренере и не имели каких-либо претензий.

Но для решения проблем, связанных с влиянием личности тренера на спортсменов, недопонимания, конфликтных ситуаций, нужно иметь квалифицированного спортивного психолога в каждой детско-юношеской школе, который будет помогать и направлять в правильное русло как тренеров, так и самих детей.

Подводя итоги, можно сказать, что выбор тренера – это один из важнейших вопросов при построении спортивной карьеры. Особенно тренер который преподает у детей и подростков играет огромную роль в становлении их ценностей и взглядов на мир. Понятие «тренер» для спортсмена должно быть созвучно с понятиями «друг», «наставник», «учитель». Для спортсмена тренер – образец для подражания, авторитет, человек – личность. Тренер мотивирует спортсмена на достижение целей в жизни, спорте. А по достижении поставленной цели, ставит новую цель.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Личность тренера в становлении спортивного коллектива. — Текст : электронный // Международный студенческий научный вестник : [сайт]. — URL: https://eduherald.ru/ru/article/view?id=13821 (дата обращения: 11.04.2023).

2 Платонова, К. К. Влияние тренера на социально-психологический климат в команде / К. К. Платонова. — Текст : электронный // Инфоурок : [сайт]. — URL: 2.https://infourok.ru/vliyanie-trenera-na-socialnopsihologicheskiy-klimat-v-komande-1308830.html (дата обращения: 28.04.2023).

3 Влияние тренера на психологический климат в команде. — Текст : электронный // КиберЛенинка : [сайт]. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-trenera-na-psihologicheskiy-klimat-v-komande (дата обращения: 28.04.2023).

ӘӨЖ 355.007 11
Ахметов Б.Р.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

БАСТАПҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ САБАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕСТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МОДЕЛІ, ӨЛШЕМДЕРІ МЕН ДЕҢГЕЙЛЕРІ.

Білім беру жүйеінде инновациялық технологияларды қолдану арқылы студенттердің танымдық процестерін қалыптастыру мәселесіне үлкен мән беріліп отыр.

Жеке тұлғаны дамытуда олардың кәсіби шеберліктері мен құндылықтарына, деңгейіне сәйкес инновациялық технологияларды қолдану арқылы студенттердің танымдық процестерін қалыптастыру мәселесі өзектілігін жоймайды. Себебі танымдық процестер- жеке тұлғаның адами құндылықтары мен қасиеттерін, жаңа дағдыларды қалыптастыру қасиетін бейнелейтін тұтас жүйе, жаңаны жасаушылық, жаңа өнім алушылық сапа ретінде қарастырылады[1].

Заман талабына сай қазіргі педагогикалық, психологиялық ғылымның озат идеялары мен ғылыми теорияларын өз іс-тәжірибесінде сыннан өткізіп талдап, оны практикалық тұрғыда инновациялық технологияларды қолданып, әр күн сайын толықтырып отырумен де ерекшеленеді.

Сонымен, инновациялық технологияларды қолдану арқылы студенттердің танымдық процестерін қалыптастыру бағытында көрсетілген қағидалар қазіргі кезеңде жоғары мектепте алған кәсіби білім беру жүйесін дамытудың мазмұнды сұраныстары және дайындық жүйесіндегі сәйкес мазмұн қарастыру мен таңдаудың дәстүрлі әдістері арасында орын алып келген қайшылықтарды жеңуге бағытталады.

Зерттеу тақырыбына сәйкес ғылыми еңбектерге талдау жасай отырып, инновациялық технологияларды оқыту үрдісінде тиімлігін

арттыру студенттердің оқу әрекетінің психологиялық ерекшеліктеріне сай дидактикалық әдіс-тәсілдерді қолдануды, оқытудың дамытушылық қызметін толық пайдаланып, танымдық процестерін дамыту жолдарын қарастыруды талап етеді.

Инновациялық технологияларды жетілдіру мәселесіне педагогтар, психологтар, ғалым-әдіскерлердің көптеген еңбектері арналған. Зерттеу мәселесіне арналған бүгінгі күні бар теориялық және әдістемелік зерттеулерге талдау нәтижесінде т бұл тақырып толық өз мәнінде шешімін таппағаны белгілі болды [2].

Педагогикалық-сихологиялық зерттеулердегі танымдық процестер-тұлғаның «Мендік» қасиетін толығымен қалыптастыруға, кез-келген мәселені шешуде өзіндік пікірін, ой-толғаныстарын дәлелдей алатын нағыз маманның интеллектуалдық және жеке тұлғалық ерекшеліктері кешені белгіленді.

Танымдық процестерге байланысты жүргізілген көптеген зерттеулерде көрсетілгендей, оның әрбір жеке тұлғада әр түрлі сан мен сапада болатыны, тұлға бойында қалыптасуының психологиялық тетіктері және танымдық процестер әлеуетті анықтауға басымдылық жасалғандықтары белгілі болды. Міне, сондықтан инновациялық технологияларды қолдану арқылы танымдық процестерді дамыту мүмкіндігін жоғары мектептегі оқу-тәрбие үдерісіндегі жеке тұлғалық категория ретінде зерттеу өзекті болып отыр. Мұндай әдіснамалық тәсіл психологиялық танымдық процестердің: ғылыми негіздерін тануда бастапқы кезеңінен және қарама-қайшылық негіздегі жаңа идеялардың тууына жеке тұлғалық нәтижені де, педагогтың шығармашылық кемелдену кезеңіндегі әлеуметтік мәнді нәтижені де алуға дейінгі барлық іс-әрекет кешешін қарауды талап етеді [3].

Болашақ маман студент кезінен бастап-ақ ғылым мен озат тәжірибе жетістіктерін практикада пайдалана алуы, оқытудың алуан әдіс-тәсілдері мен құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру жолдары тәжірибе жүзінде іске асыру мүмкіндіктерін, теориялық білімдерін, практикалық даярлықтарын, ғылыми зерттеу нәтижелерін қолдану тәсілдерін игеруі тиіс. Олардың теориялық, практикалық даярлықтарымен бірге жеке тұлға ретіндегі танымдық белсенділіктерін, бейімділіктерін, шығармашылық әрекетке қызығушылықтарын, іс-әрекетте нәтижесі белгілі болатын жеке тұлғалық дербестігін қалыптастыра алу іскерлігі қолдануы шарт [4].

Зерттеулеріміз нәтижесі көрсетіп отырғандай, танымдық процестердің нәтижелері студенттердің дербестігінің қалыптасуына, жеке тұлғаныңдамуына, танымдық белсенділіктерінің жетілуіне, психологиялық механизмдер арқылы оң әсерлері бар рефлексия нәтижесінде өз іс-әрекетіне жауапкершілік, өз болашағына және қоғам өміріндегі құндылықтар мен дұрыс көзқарас принциптерінің қалыптасуына мүмкіндік береді.

Зерттеу тақырыбына сәйкес жазылған педагогикалық-психологиялық әдебиеттерді теориялық талдау мен жоғары мектептердегі тәжірибелік жұмыстарымыз бізге болашақ маманның танымдық процестерін қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделін жасауға мүмкіндік берді. Модельдің мазмұны: мотивациялық-дербетік, когнитивті-интеллектуалдық, креативті-рефлексиялық компоненттерінен тұрады.

– модель мен түпнұсқа арасында ұқсастық қатынастығы болады, оның формасы айқын көрсетілген және дәл анықталған (бейнелеу және ұқсастықты анықтау шарттары);

– модель ғылыми таным процесінде зерттелетін объектінің орынын басатын болады (репрезентативтік шарты);

– модельді зерттеу түпнұсқа жөнінде ақпарат алуға жол береді (экстраполяция шарты).

Мотивациялық-дербестік компонент – танымдық процесті дамытуға ұмтылуы мен дербес өзіндік көзқараспен оқу-танымдық үдерісте шығармашылық танытуы, танымдық процестердің түрлеріне сәйкес студенттің шығармашылық іс-әрекетке құндылық бағдар ретінде қажетсінуі, жаңаша көзқараспен білім алуға, өзіндік өмірдегі ұстанымын айқындауға, кәсіптік білікті маман болуға талаптануы мен қажетсінуін қамтиды.

Когнитивтік-интеллектуалдық компонент – интеллектуалды ой-өрісі мен танымдық деңгейінің кеңдігі, әдіснамалық және зерттеушілік дағдысының болуы, танымдық қызғушылығы жоғары болуы, жетекші білімдерді, іргелі теориялы ғылыми білімді игеруі және оқу-танымдық қызмет тәсілдерінің жүйесін саналы меңгеруі қамтылады, бұл тәсілдер жаңа білімдер мен әрекет тәсілдерін өзбетінше игеру біліктерңн айқындайды.

Креативті-рефлексиялық компоненті – танымдық поцестерін қалыптастыруда студенттің өзін-өзі жетілдіру мен дамыту, өзін-өзі реттеу жүйесін меңгеруі мен іс жүзінде қолдануы, жаңаны ойлап табу мен жаңа нәтижеге жету, мәселені түсінушілік, шешім табудағы шапшаңдық пен мәселені шешудегі икемділктің болуы мен өзіндік бағалауға рефлексиялық тұрғыдан келуін қамтиды (1-кесте).

Көрсетілген модельдің негізінде инновациялық технологияларды қолдану арқылы студенттердің танымдық процестерін қалыптастырудың төрт деңгейі анықталады: жоғары (креативті) деңгей, жеткілікті (рефлексивті) деңгей, орташа (репродуктивті) деңгей, төмен (бейімделу) деңгей.

Жоғары (креативті) деңгей: танымдық міндеттерді өз бетінше қояды, тапсырмаларды шешудің жолдарын болжап, өз бетінше айқындайды. Дербес жұмыс істеуге, жаңаны табуға белсенді танымдық ұмтылыс пен білім алуға қызығушылық танытады.

Ойлау белсенділігі мен шығармашылыққа қызығушылығын тұрақты болуымен сипатталады. Білімін және тәжірибесін шығармашылық тұрғыда қолданады, жаңаны ойлап тауып, әрекетте дербестігі сақталынады.

1-кесте - Студенттердің танымдық процестерін қалыптастыру моделі

Компоненттер	**Өлшемдер**	**Көрсеткіштер**
Мотивациялық-дербестік компонент	Танымдық процетерді қалыптастыруға ұмтылуы мен өзіндік өмірдегі ұстанымын айқындауға, кәсіптік білікті маман болуға талаптануы мен білім алуға қажетсінуін қамтиды.	- дербес өзіндік бағдармен іс-әрекетке шығармашылық сипат беруге қажетсінуі; - танымдық процестерге қызығушылықпен ұмтылуы; - ойлау еркіндігіне қол жеткізуі; - танымдық ынтасына сәйкес студенттердің танымдық процестерін шығармашылық іс-әрекетпен орындауды қажетсінуі; - жаңаны жасауға қажетсінуі мен талаптануы жатады.
Когнитивтік-интеллектуалдық компонент	Интеллектуалдық ой-өрісі мен танымдық деңгейінің кеңдігі ғылыми білімді игеруі және оқу-танымдық қызмет тәсілдерінің жүйесін саналы меңгеруі.	- танымдық процестерін дамытуға, шығармашылық іс-әрекет дербестігінің болуы; - жаңаны табуда танымдық белсенділігінің қалыптасуы; - құбылыстың мәнін білуге ұмтылысы мен ғылыми білімді игеруге ынтасының тұрақтылығы; - оқу –танымдық қызмет тәсілдерінің жүйесін саналы меңгеруі; - жаңа білімдер мен әрекет тәсілдерін өзбетінше игеру бліктерінің болуы; - танымдық процестерді қалыптастыру және ұйымдастырудың жолдарын меңгеруі.
Креативті-рефлексиялық компоненті	Студенттің өзін-өзі жетілдіру мен дамыту, өзін-өзі реттеу жүйесін меңгеруі мен іс-жүзінде қолдануы, өзіндік бағалауға рефлексиялық тұрғыдан келуін қамтиды.	- өзін-өзі жетілдіру мен дамыту; - жаңаны ойлап табу мен жаңа нәтижеге жету, ой тереңдігі мен шығармашылық шабыттың болуы; - шығармашылық іс-әрекетке, ізденімпаздық жұмыстарға талдау жасай білуі; - мәселені түсінушілік, шешім табудағы шапшаңдылық пен мәселені шешудегі икемділіктің болуы; - іс-әрекетті обьективті бағалау, жеке тұлғалық құндылықтарды саналы түсіну; -өзін-өзі дамытуда рефлексиялық бағытты таңдау.

Жеткілікті (рефлексивті) деңгей: жоспарлау, ұйымдастыру танымдық біліктері қалыптасқан, шығармашылық жұмыстың тиімді тәсілдерінн таңдай алады, мәселенің шешімін өз бетінше шығара алады, ақпараттар легімен жұмыс жасайды, танымдық процестерін дамытуда шығармашылық іс-әрекетті ұйымдастыра алады.

орташа (репродуктивті) деңгей, төмен (бейімделу) деңгей.

Өзін-өзі дамытуда рефлексиялық бағыт таңдалынып алынғанымен, іс-әрекетінде шығармашылық, жаңашылдық толымсыз сипатта.

Орташа деңгей (репродуктивті): оқу-танымдық материал мазмұнын, танымдық әрекет деңгейін таңдау үлгі бойынша немесе іс-әрекетіне педагогикалық басшылық жасау негізінде жүргізіледі. Ұжымдық шығармашылық жұмыстарға қатысқанымен, оқу-танымдық жұмыстарда дербестік танытпайды. [5].

Төмен деңгей (бейімделу)- белгілі бір әрекеттің үлгісі болғанда, оларды орындау тәсілдері туралы көмек болғанда ғана орындайды, танымдық әрекетін ынталандыруға, белгілі тәсілдерге бағдарлануда көрініс табады. Оқытушының шығармашылық көмегін қажетсінеді, тапсырманы үлгі бойынша орындайды. Өздігінен шығармашылық жұмыс істеуді қажетсінбейді, шығармашылық белсенділік танытпайды, деңгейлік тапсырмаларды орындауға ынтасы төмен.

Педагогикалық-психологиялық әдебиеттерге, ғылыми зерттеу жұмыстарына жасалған талдаулар нәтижесінде болашақ мамандардың танымдық процестерінің қалыптасуы олардың бойындағы шығармашылық қасиеттерінің дамуына, интеллектуладық деңгейінің артуына, танымдық белсенділіктерін ұштауға, білім сапасы көтеріліп, ғылыми-зерттеу жұмыстарына қызығушылығының қалыптасуына жетелейді деген тұжырым жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Тұрғынбаева Б. Дамыта оқыту технологиясы. А. 2004ж.

2 Бұзаубақова К. “Жаңа ПЕД-технологияны меңгеру - міндет”. // Қазақстан мектебі. № 9-10. 2005 ж. 25-26 б.

3 Байғазиева Г. “Жаңа Педтехнология”. // Қазақстан мектебі. № 8. 2005 ж.

4 Арысбаева З. “Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану ерекшеліктері”. // Қазақстан мектебі. № 1. 2007 ж. 69-70 б.

5 Бұзаубақова К. “Жаңа педагогикалық технологиялар”. // Қазақстан мектебі. № 4. 2005 ж. 5-8 б.

УДК 94(779+24)
Ахундова Н.Р.
Института истории им. А.А.Бакиханов АН Азербайджанской Республики
г.Баку, Азербайджанская Республика

МЕЖДУНАРОДНЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ВОСТОКА И ЗАПАДА НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В свете анализа процессов развития культурных и научных связей Востока и Запада мы остановимся на примере взаимодействие, взаимовлияние культур европейских и тюркских народов.

Они представляет собой не только отражение объективных материальных условий жизни общества, но и действенную силу социального развития в прогрессе взаимовлияний между культурами. Одной из стратегических задач азербайджанского государства является развитие взаимовыгодного сотрудничества со всеми странами мира. В достижении этих целей важную роль играют культурные и научные факторы. Процессы, происходящие в мировой политике и международных отношениях, доказывают, что роль и место каждого государства в мировом сообществе определяются не только военными, экономическими, геополитическими, дипломатическими ресурсами страны, но и интеллектуальным, духовным и культурным воздействием на мировое сообщество. Эти ресурсы, сохраняя нашу традиционную национальную самобытность и идентичность, играют ключевую роль в успешной интеграции страны в глобальные культурные процессы.

Азербайджан как субъект международных культурных процессов, является не только активным участником успешно реализуемых в мире многих культурных программ и проектов, но и выступает в качестве их инициатора и организатора. Активно включаясь в мировые культурные процессы, тем самым Азербайджан не только обогащает свою национальную культуру прогрессивными, общечеловеческими идеями и ценностями, но и вносит свой достойный вклад в развитие мировой и европейской культуры.

Несмотря на различие языка, религии и территориальной отдаленности, между Азербайджаном и европейскими государствами вот уже много веков существуют добрые партнерские отношения в области науки и культуры. Эти страны (среди них Польша, Норвегия, Болгария, Чехия, Италия, Германия ,Франция и другие)-объединяет стремление к культурному и научному прогрессу.

Международные культурные и научные связи Азербайджана с европейскими странами в указанный период были в форме двусторонних и многосторонних договоров между художественной и научной интеллигенции этих стран.

Важную роль в развитие культурных и научных процессов играют симпозиумы, конгрессы, форумы. Такую роль сыграл VI Международный тюркологический конгресс, работавший в Варшаве в 2022 году. Работа конгресса под названием «Исследования тюркского мира – мульти дисциплинарные перспективы» сыграла важную роль в вопросах исследования культурных и научных связях Европы и Востока на примере Польши и тюркского мира.

В целях дальнейшей пропаганды азербайджанской культуры, диалогов культур, многостороннего сотрудничества необходимо развивать и в дальнейшим связи Европы и Востока в области науки , культуры, образование, литературы (включая переводы художественных произведений).

Необходимо и в дальнейшем проводить обмены делегациями художественной интеллигенции, проводить кинофестивали, декады книг, выставки произведений художников, недели культуры, международные встречи писателей, конгрессы, конференции, юбилеи писателей, продолжать работу по основным приоритетным многосторонним культурным связям, проводить диалоги культур.

Ведь именно «Диалог культур» ведёт народы мира к прогрессу, взаимопониманию и сотрудничеству Востока и Запада.

Колоритная национальная культура Азербайджана, уходящая корнями вглубь веков, сочетает в себе лучшие традиции Востока и Запада.

Вклад художественной интеллигенции в развитии культуры характеризуют результат творческой деятельности в новейшее время.

Современное общество давно осознало необходимость объединение международных усилий в сфере сохранения и развития культуры, культурных ценностей.

Цель исследования заключается в том, чтобы показать взаимосвязи и проанализировать вклада художественной интеллигенции в международные культурные связи Азербайджанской Республики с европейскими странами.

Подлинные культурные ценности – это особые уникальные объекты, которые необходимо охранять. Ведь это предмет конкуренции национальных государств, не менее важные, чем территория или природные ресурсы.

Богатая творческими связями, культура Азербайджана играла и играет важную роль в прогрессе общества. Азербайджан всегда имел культурные, экономические связи с различными странами мира. Но сегодня усиление этих контактов с новыми партнёрами, привлечение новых связей, подписание двухсторонних и многосторонних договоров является неотъемлемой частью культурной политики страны и является неотъемлемой частью культурного, экономического и социального прогресса Азербайджанской Республики.

Без диалога культур, без взаимных связей: политических, экономических, социальных, культурных – не будет ни эффективности производства, ни экономической самостоятельности. Одной из важных сторон данного процесса является сохранение культурных ценностей страны.

Сегодня в мире действует развитая система мер, направленная на сохранение, защиту, охрану культурных ценностей, сочетающие в себе правовые, административные и организационные аспекты, которые совершенствуются с учётом международного опыта. В этом аспекте проведение международных симпозиумов, конференций, встреч интеллигенции нескольких стран, диалог культур, круглые столы с представителями министерств культур различных стран имели особую значимость. Азербайджанская сторона в лице министра культуры участвовала во многих мероприятиях: в семинаре министров европейских стран во Франкфурте (2000 г.), конференции «Европа. Общее наследие» [Рига, 2000]., встрече министров культуры стран Южного Кавказа [Страсбург, 2000], круглый стол министров культуры мировых держав в Париже (2000 г.) и др. [1, с. 31, 32].

В 2002 г. 25-31 марта в Хельсинки прошёл культурный мост «Финляндия - Азербайджан». Под девизом «Страна моя – Азербайджан» прошли дни музыки и кино [1, с. 22]. В 2003 году в апреле прошли дни Азербайджанской культуры в Федеративной Республике Германии, в городе Майнце [1, с. 3]. В том же году в июне месяце в Баку прошли дни австрийской культуры [1, с. 11], в ходе которой в зале камерной и органной музыки выступил венский ансамбль имени И.Штрауса [1, с. 11].

Интерес представляет прошедшая 8 ноября 2007 года в Будапеште (Венгрия) II Международная научная конференция «Венгрия – Азербайджан – диалог культур».

В 1998 году 22 сентября в Париже по линии ЮНЕСКО прошёл концерт и выставка, посвященная 80-летию известного азербайджанского композитора Кара Караева [1, с. 105].

В 1999 году в Париже в штаб-квартире ЮНЕСКО прошли торжества по случаю 1300-летнего юбилея создания эпоса «Китаби-Деде Коркуд». Среди мероприятий были проведены-международный симпозиум, выставка азербайджанских ковров, а также выставка книг, связанная с публикацией «Китаби-Деде Коркуда» в Азербайджане и за рубежом. Эти мероприятия проводились по указу Президента Азербайджана от 20 апреля 1997 года о проведении 1300-летия «Китаби-Деде Коркуда».

«Китаби-Деде Коркуд» является одним из самых древних эпосов устного народного творчества. В связи с решением ЮНЕСКО эти торжества прошли по всему миру [1, с. 1].

По действующей программе ЮНЕСКО, при её финансовой поддержке в 2002-2003 годах Министерство Культуры Азербайджанской

Республики и Азербайджанская Национальная Комиссия при ЮНЕСКО провела совместную международную встречу «Диалог между странами ГУАМ, Восток-Запад. Межкультурный обмен. Создание зоны культура Европа – Кавказ-Азия». Встреча прошла 9-10 июня 2003 года в Баку.

Участниками встречи были представители Азербайджана, Грузии, Молдовы ,Республики Казахстан, Украины и Узбекистана» [1, с. 45, 46].

Такие мероприятия играли и играют значимую роль в пропаганде Азербайджанской культуры за рубежом.

Вклад художественной интеллигенции в развитии международных культурных связей включает также проведение дней культур различных государств в Азербайджане и нашей страны за рубежом, юбилеи всемирно известных корифеев, международные музыкальные фестивали, гастроли деятелей искусства различных стран мира в Азербайджане, выставки азербайджанских художников за рубежом, выступления азербайджанских деятелей музыкального искусства в различных странах мира, вечера памяти корифеев искусства, кинофестивали и т.д.

Традиционным стало проведение в Баку кинофестивалей «Восток-Запад».

Выставки азербайджанских художников прошли в Варшаве ,Осло, Париже, Софии и других городах мира [2, 3].Необходимо и в дальнейшем развивать культурные связи в форме - конкурсов и фестивалей, круглых столов, декад, дней искусств и культуры.

Такие мероприятия имеют важное значение в расширении диалога культур между народами, и ведет наши страны к миру и прогрессу.

Укреплять и развивать отношения с различными народами мира через:

- декады культур
- гастроли театральных и концертных коллективов
- выставки, выставки-продажи произведений искусств мастеров изобразительного и прикладного искусства
- участие на международных выставках, симпозиумах, книжных ярмарках [4].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Архив Министерства культуры и туризма Азербайджанской Республики (Годовые отчёты 1991-20023 годы).

2 Velkommen til Aserbodsjan, September, 1997. Oslo.

3 Varf Land, September, 2003, Oslo, (newspaper)

4 Нигяр Ахундова Из истории развития культуры Азербайджана(XX-XXI век).Баку,2013 ,377 стр.,стр 220-221

ӘОЖ 004.92
Байказиева Р.Т.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПӘНІНДЕ ҚОЛДАНУДАҒЫ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМІНІҢ РӨЛІ

Дүниежүзілік білім беру жүйесінің қазіргі таңдағы даму кезеңі білім беру жүйелерінің өзгеруімен, жоғары мамандандырылған маман дайындаудың ашық түрде жеке-бағдарланған жүйесінің қалыптасуымен сипатталады. Жылдам дамыған еңбек нарығы жан-жақты білімі бар, кәсіби салада жоғары дәрежелі білімге ие, жаңа әлеуметтік-экономикалық шарттарға, жағдайларға бейімделуге икемді, қазіргі ақпарат кеңістігінде емінеркін бағдарлауға қабілетті мамандарға мұқтаж. Дәл осы сапалар қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайда маманды бәсекеге қабілетті және жеке тұлға ретінде тәуелсіз етеді, ал білім жүйесін талап етуге және кәсіби қызметке жоғары деңгейде дайындауды қамтамасыз етуге бағыттайды.

Ғылым, техника және ғылыми технологияның дамуы, болашақ информатика мұғалімін дайындаудың әдістемелік жүйесінің қалыптасу шарты мен мазмұнының өзгеруі білім беру мазмұнын жетілдіруді талап етеді. Сонымен қатар, ақпараттандырудың негізгі міндеттерінің бірі – мектепте компьютерлерді оқыту құралы ретінде қолдану болып табылады.

Осы жағдайда мектептің информатика мұғаліміне көптеген талаптар қойылады. Мектептегі информатика мұғалімін пән мұғалімі ғана емес, бірінші кезекте мектептегі педагогикалық қызметті ақпараттандырудың ұйымдастырушысы ретінде де қарау керек. Әрине, информатика мұғалімінің жұмысы үшін қажетті барлық білімді игеру мүмкін емес, бірақ үздіксіз өз білімін жетілдіру арқылы ақпараттың жылдам дамуымен қатар информатика мұғалімі де көштен қалмай отыруы керек. Қазіргі заманғы кез келген мамандар үшін ең маңызды талап – білімін үздіксіз жаңарту болса, ал информатика мұғалімі үшін айқындаушы қабілетінің болуы талап етіледі. Яғни мектептің информатика пәні мұғалімі басқа пән мұғалімдерінің сабақтарында компьютерді пайдалану ісіне тікелей көмек беруі тиіс. Осы бағытта мектептің дене тәрбиесі пәнінде компьютер құралдарын қалай қолдануға болады деген сұрақ туындауы мүмкін. Біз осы мәселе төңірегінде көптеген зерттеулер жүргізе бастадық. Енді аздап осы мәселеге тоқталайық. Оқу үдерісінде, оның ішінде дене тәрбиесі пәнінде, компьютерлік технологияларды қолдану мүмкіндіктеріне қарағанда, қазіргі заманғы компьютерлік құралдардың функционалдық мүмкіндіктері қарқынды дамуда. Сонымен қатар ақпараттық коммуникациялық

технологиялар дене мәдениетін дамытуға және жақсы нәтижелерге жетуге елеулі үлес қосуда.

Дене тәрбиесі сабағында компьютерді қолдану технологиясын жүзеге асыруда келесі ұстанымды басшылыққа алу керек: білім мен білікті қалыптастыру дәстүрлі технологияларды қолдануда мүмкін болмай, компьютер арқылы мүмкін болатын жағдайда ғана компьютер құралдарын қолдану керек. Компьютер ақпараттарды алу мүмкіндігін кеңейтеді. Түстер, сызбакестелер, мультипликация, дыбыстар - барлық қазіргі заманғы бейнетехнологиялық жабдықтарды қолдану білім берудің негізгі жабдығын құруға мүмкіндік береді.

Дене тәрбиесі сабағында компьютерді қолдану оқушылардың теориялық мәліметтерді жедел меңгеру қабілетінің артуына әсер етеді. Бәрінен бұрын, сабақта компьютерді қолдану әдістемесі басқаша орын алады: мұғалім үшін бірінші кезекте оқу материалын қалай айту емес, қалай көрсету керек деген мәселе тұрады. Сабақтың жоспары да басқаша құрылуы мүмкін: педагог сабақтың компьютер қолданатын кейбір жеке элементтерін арнайы ойластыруы, дәстүрлі және интерактивті оқыту құрылғыларының интеграциясын қарастыруы, сабақ кезінде оқушылардың танымдық жұмыс жасау әрекеттерін басқару әдістерін жүргізуі керек. Басты назар аударарлық жағдайлар: Күнделікті сабақтарда көрнекі түрде көрсету үшін қиындық тудыратын түрлі спорттық үдерістерді (жүгіру, секіру және т.б.қозғалыс әрекеттері) тиімді үлгіде көрсету; дене тәрбиесі сабағында көрнекі құралдардың кемшіліктерін техника көмегімен болдырмау; қозғалыс әрекеттерінің техникасы туралы оқушыда дұрыс көзқарас қалыптастыру үшін компьютерді қолдану. Орта мектептерде дене тәрбиесі пәнінің барлық курсын оқыту кезінде оқушыларға спорттық-компьютерлік дағдылар мен машықтарды қалыптастырудың бірнеше кезеңдерін бөліп көрсетуге болады. I кезең – визуальды (5-7 сыныптар) – оқушылардың әйгілі спортшылардың қозғалыс әрекеті техникасын көруі, шолуы және элементтерден біртұтас қозғалыс әрекеттерін меңгеруі қарастырылады. Бұл жаттығулар абстрактілі (дерексіз), бейнелі ойларды дамытуға әсер етеді. Оқушылар жеке элементтерден біртұтас қозғалыс әрекеттерін құрастыру мүмкіндігіне ие болады, теориялық білімдерін жаттығуларды орындау бойынша тәжірибеде сәтті қолдануға мүмкіндік алады. II кезең – техникалық (8-9 сыныптар) – қозғалыс әрекеттерін, жаттығуларын түсіру үшін бейнеаппаратураларды қолдану, содан соң оны «Кадрлық қозғалыс» бағдарламасында өңдеу және оқыту ұйғарылады. Оқушылардың бейне құрылғылармен және ДК жұмыс жүргізу машықтары, аналитикалық ой-танымдары дамиды, балалар қозғаушы күштер техникасын детальды оқу мүмкіндігіне ие болады. III – аналитикалық кезеңде (10-11 сыныптар) – жоғары сынып оқушылары берілген мәліметтерден сараптама жасау негізінде шешім қабылдауды, белгілі шарттарға (сабақ, жарыс, қарсыласу белсенділігі) қатысты қозғалыс күшін

ұйымдастыруды үйренеді, оларда адекватты өзін-өзі бағалау жүйесі қалыптасады. Дене тәрбиесі сабағында компьютерді қолдану оқушылардың Flash программасын, интернет технологияларын терең меңгеруіне көмегін береді. Сонымен қатар нақты уақыт режімінде компьютерлік технология көмегімен дене тәрбиесінің негізі болып табылатын қимыл-қозғалыстардың деректерін жинау арқылы, біртұтас қозғалыс толық меңгерулеріне мүмкіндік туады.

Компьютерді сабақтың барлық кезеңінде қолдануға болады. Жаңа материалды оқыту кезінде мұғалім оқу процесін ұйымдастырады, жетекшілік жасайды, бағыт береді және үйлестіреді, ал материалды оның орнына компьютер «түсіндіреді». Сабақты біршама мазмұнды және қызықты ететін дыбыс және мәтін көмегімен оқушылар қозғалыс әрекеті жөнінде мағлұмат алады, көріністер көреді және қозғалыстар тізбегін модельдеуді үйренеді. Білімді бекіту кезеңінде компьютер дәстүрлі сабақ мәселелерін шешуге мүмкіндік береді: білім деңгейінің жекелей есебін алуға, сондай-ақ әрбір нақты жағдайда алынған дағдылар мен машықтарды түзетуге мүмкіндік береді. Қайталау кезеңінде компьютер арқылы оқушылар әр түрлі проблемалық ситуацияларды шешеді. Нәтижесінде танымдық ой еңбегіне барлық оқушылар қатыстырылады. Олардың материалды игерудегі өзіндік жұмыс жүргізу деңгейін мұғалім реттейді. Бақылау формасына өзіндік бақылау, өзара бақылау, алған білімдерін тәжірибеде қолдану жатады. Үй тапсырмасы есебінде әр оқушы қозғаушы әрекеттердің элементтер жинағын (жүгіру, секіру және т.б.) алу мүмкін, яғни ол алынған материалдың негізінде тұтас спорттық композиция құруы тиіс. Жұмысты бағдарламаның барлық бөлімдері бойынша компьютерлік құралдарды қолдану оңтайлы бөлінетін тақырыпты (бөлімді) оқытудың тақырыптық–сабақ жоспарын құрудан бастау керек. Ол үшін төмендегілер есепке алынады: оқытылатын материалдың мазмұны; негізгі қолданылатын педагогикалық технология; сабаққа қойылатын классикалық талаптар (логикалық қорытынды, әдістердің көп түрлілігі және т.б.); Компьютерді қолдана отырып, нақты сабақ жоспарын құру үшін мұғалім тақырыптық жоспарды басшылыққа ала отырып, сабақтың әдісі мен міндетіне қатысты сабақ мақсатын анықтайды. Дәстүрлі оқытумен салыстырғандағы компьютерлік құралды қолданудың біртұтастығы анықталады. Одан соң сабақтың конспект – жоспары құрылады. Компьютерді қолдану арқылы сабаққа дайындық кезінде мұғалім алдына төмендегі міндеттер қойылады: бағдарлама өнімінің мәліметтерін және ақпараттық ресурстарды педагогикалық көзқарас тұрғысынан бағалау және қарастыру; дене тәрбиесі пәні бойынша бағдарлама бөлімдеріне қатысты тапсырмалар тізбегін құру. Сабақта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану оқыту процесі деңгейінің артуына әсер етеді. Егер АКТ өте сирек қолданылса, онда оның әрбір қолданылуы ерекше жағдайға айналады да, оқыту

материалының оқушы дағдысы мен жүйесіне кедергі келтіретін эмоционалды әсерлерінің жоғарылауына алып келеді. Керісінше, оны әр сабақ қатарынан өтетін жиі қолдану оқушының сабаққа деген қызығушылығын жоғалтады [4, 93б.].

Дәстүрлі АКТ-ны оқу процесінде колдану деңгейі оқушылардың жас ерекшеліктері мен олардың танымдық қабілетінің дамуына байланысты анықталады. Дұрысы, дене тәрбиесі сабағында ассоциативті ойлауды бекіту мен оқытылатын қозғалыс әрекеттерін көру арқылы бейнелік көзқарас орнату үшін бағдарламаның әрбір бөлімін басынан бастап ақпараттыққоммуникациялық технология бойынша оқыту. АКТ-ны колдану тиімділігі сабақ кезеңдеріне де байланысты. Оқытудың басында АКТ сабақтың ұйымдастыру кезеңінде қолданылса, білімді тексеру немесе бекіту кезінде, сабақтың қорытынды кезеңінде және үй тапсырмасын тексеру ретінде де қолданылуы мүмкін. Қорыта айтқанда, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды мектеп пәндерінде пайдалану ісінде жетекші қызмет атқаратын пән мұғалімі мен информатика пәні мұғалімі болғандықтан, болашақ информатика мұғалімдерін кәсіби даярлау қызметінде студенттерді мектептің кез келген пәнінде компьютер құралдарын қолдана білу әдісіне үйрету керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Lv, HP (Lv, Huipeng), The Application of Computer and Network Information Technology in Physical Education, 2nd International Conference on Simulation and Modeling Methodologies, Technologies and Applications (SMTA), Paris, FRANCE, AUG 09-10, 2015, 877-880 б.

2 Zhang, X. Y., Ju, X. M., Design of Real-time Data Acquisition System for Physical Education in Elementary and Secondary School, International Conference on Computer Information Systems and Industrial Applications (CISIA), Bangkok, THAILAND, JUN 28-29, 2015, p.276-279.

3 Таран А. Интерактивный старт: возможности компьютерных технологий на уроке физкультуры// Спорт в школе : газ. издат. дома «Первое сентября». – 2009. – № 7. – С. 6-8. 4. Богданов В.М., Пономарев В.С., Соловов А.В. Образование в области физической культуры с помощью компьютерных технологий. Тезисы докл. междунар. конф. ЮНЕСКО "Образование взрослых - шаг России в XXI век (импульс V-ой Гамбургской конференции по образованию взрослых)". - Нижний Новгород: ННГАСУ, 1999. - Часть 2, с. 93-94.

ӘОЖ 004.92
Байказиева Р.Т., Серікжан Е.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ИНФОРМАТИКА – ҚОҒАМНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ НЕГІЗІ

XXI ғасыр – ақпарат ғасыры болғандықтан адамзатқа компьютерлік сауаттылық қажет. Бүгінгі таңда мектеп пәндерін компьютер, интерактивті құралдардың көмегімен оқыту нәтижелерін зерттеудегі ғылыми проблемаларды шешу ең басты орын алады. XXI ғасырда ақпараттанған қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында мынадай міндеттерді шешу көзделіп отыр: компьютерлік техниканы, интернет, компьютерлік желі, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, интерактивті құралдарды, электрондық оқулықтарды оқу үдерісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көтеру. Жаңа ақпараттық технологияны оқу үдерісіне тиімді қолдану-сапалы білім берудің негізгі факторы болып отыр.

XXI ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі. Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде қалыптасуы орта білім беру жүйесінің дамуымен тығыз байланысты. Қай халықтың, қай ұлттың болсын толығып өсуіне, рухани әрі мәдени дамуына басты ықпал жасайтын тірегі де, түп қазығыда – мектеп.

XXI ғасыр – ақпарат ғасыры болғандықтан адамзатқа компьютерлік сауаттылық қажет. Бүгінгі таңда мектеп пәндерін компьютер, интерактивті құралдардың көмегімен оқыту нәтижелерін зерттеудегі ғылыми проблемаларды шешу ең басты орын алады. XXI ғасырда ақпараттанған қоғам қажеттілігін қанағаттандыру үшін білім беру саласында мынадай міндеттерді шешу көзделіп отыр: компьютерлік техниканы, интернет, компьютерлік желі, электрондық және телекоммуникациялық құралдарды, интерактивті құралдарды, электрондық оқулықтарды оқу үдерісіне тиімді пайдалану арқылы білім сапасын көтеру. Жаңа ақпараттық технологияны оқу үдерісіне тиімді қолдану-сапалы білім берудің негізгі факторы болып отыр. Қазіргі қоғамды ақпараттандыру жағдайында оқушының жеке тұлғалығын қарастырып, ақпараттық қоғамда өмір сүруіне, сонымен қатар, оның ақпарат ағымында дұрыс бағдар жасап, тиімді шешім табуына қажет жаңа ақпараттық технологияларды таңдап алу және оларды қолдану қабілеттілігін қалыптастыруда информатика пәнінің маңызы зор. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік демократиялық өзгерістерге сәйкес компьютерлік техника мен ақпараттық технологиялардың қарқынды даму салдарынан информатика курсын оқытуға қойылатын талаптар күн сайын ұлғаюда. Информатиканы оқытуда өзекті мәселелердің бірі – сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру болып табылады. Олай дейтін себебіміз

оқушылардың шығармашылық қызметінің дамуы көбінесе сыныптан тыс жұмыстар барысында жүзеге асады. XXI ғасыр ақпарат ғасыры болғандықтан мектепте, арнаулы оқу орындарында оқытылатын информатика пәнінің орны ерекше және оны сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру барысында жүзеге асады. Оқушылардың информатика пәніне қызығушылығын арттыру, ой-өрісін және танымдық қабілеттін дамыту, шығармашылыққа баулу, өз ойын еркін жеткізе білу және өткенді шапшаң еске түсіру дағдыларын қалыптастыру мақсатында сыныптан тыс өткізілетін түрлі шаралардың маңызы зор. Бүгінгі ақпараттық қоғамда өмір сүруге лайық жан — жақты дамыған жеке тұлғаны қалыптастыру үшін мектепте оқытылатын пәндер бойынша оқушының шығармашылық қабілетін дамытатын әртүрлі сабақтан тыс жұмыстар ұйымдастыру қажет екені белгілі. Осындай жұмыс түрі информатика курсы бойынша жүргізілетін сабақтан тыс жұмыстардың бірі — оқушылардың ғылыми-зерттеу жұмысын ұйымдастыру. Оқушылар сайыстарға қатысу барысында қаншама компьютерлік бағдарламалармен жұмыс жасап шынығады. Әсіресе, Move Maker, CorelDraw, Macromedia Flash, FrontPage т.б. Осы компьютерлік бағдарламалармен жұмыс жасау — оқушылардың түрліше ойлау, шығармашылық қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады. Егер информатикадан ұйымдастырылған ғылыми – зерттеу жұмыстарын өткізу әдістемесі оқу процесіне енгізілсе, қоғамдағы және табиғаттағы процестерді зерттеу элементтері мен ғылыми көзқарасы қалыптасып, информатика пәніне деген қызығушылығы артады. Оқушының оқу мүмкіндігі мен қажеттілігі, оқуға мүдделілігі толық іске асырылуы негізінде тұлғалық даму мүмкіндігі пайда болады. Өзіндік шығармашылық ойлау жүйесі қалыптасып, білім деңгейі жоғарылайды. Оқушылардың информатикадан алған теориялық білімдері мен біліктерін тексеру мақсатында – сыныптан тыс жұмыстарды, сайыс сабақтарын көп дайындау керек. Сонда оқушылардың информатика пәніне деген қызығушылығы артады, өзіндік шығармашылық ойлау жүйесі қалыптасып, білім деңгейі жоғарылайды.

Біз бейбіт елде, мемлекеттік білімді жетілдіруге аса мән берген елде тұрамыз. Жалпы білім берудің мақсаты – терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін — өзі дамытуға адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдерді қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, яғни жеке тұлғаны қалыптастыруға негізделген, ақпаратты технологияны терең меңгерген, жылдам өзгеріп жататын бүгінгі заманға лайықты, жаңашыл тұлғаны қалыптастыру. Тағы айта кететін жағдай, осы Мемлекеттік Бағдарламаның бір бағыты: E-learning — электронды оқыту жүйесінің қазақстандық білім жүйесіне енуі. Олай болса мектепте информатика пәні – ақпараттық қоғам негізі деп айтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Фаронов В.В. Турбо-Паскаль М, «Нолидж», 2001.

2 Пильщиков В.И. Сборник упражнений по языку Паскаль, М, Наука-1989.

3 Алексеев В.Е. Вычислительная техника и программирование. М. «Высшая школа»-1991.

4 Камардинов О. Есептеуіш техника және программалау. Алматы-1997.

5 Семакин И.Г., Шестаков А.П. Основы программирования – М, “Мастерство”-2001.

6 Касаткин В.И. “Информация, алгоритмы, ЭВМ”. М. “Просвешение”, 1991

ӘОЖ 796.32(574)

Бекенов Е.Е., Мурзабеков М.М.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ АЛҒАШҚЫ 1991-2000 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СПОРТТЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қалыптасқан экономикалық ахуал дене тәрбиесі мен спорттың дамуына қолбайлау болып, соның салдарынан, айналып келгенде, халық игілігіне нұқсан келді. Бірқатар мәселелерді, бірінші кезекте, спорттың материалдық-техникалық базасын нығайтуды, халықтың спортпен шұғылдануына жағдай жасауды, балалар мен жасөспірімдер спортын дамытуды, шеберлігі жоғары спортшылар даярлауісін мемлекеттік деңгейде шешу қажет болды [1].

Қазақстан тәуелсіз мемлекет болғаннан бергі 20 жыл ішінде спорт саласында айтарлықтай жетістіктерге жетті. Спорттың материалдық техникалық базасын сақтап қалу, спорт нысандарына халықтың қолжетімділігі, балалар мен жасөспірімдер спортын қалпына келтіру және шеберлігі жоғары спортшыларды даярлау мәселелері мемлекеттік деңгейдегі қолдауға зәру болды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін спорт саласының барлық нысандары мен инфрақұрылымдары азып-тозып, біразы жеке меншікке өтіп кетті.

Қазақстан тәуелсіз ел ретінде қатысқан алғашқы Олимпиада - 1994 жылы Норвегияның Лиллехаммер қаласында өткен XVII қысқы Олимпиада ойындары болатын. Қазақстанның әнұранын Олимп шыңында тұңғыш рет Владимир Смирнов шырқатты. Атақты шаңғышы сол кезде бір өзі бір алтын, екі күміс медаль жеңіп алды [2].

1996 жылы Қазақстан спортшылары алғаш рет Атлантадағы XXVI жазғы Олимпиада ойындарына қатысты. Әлемдегі ең ірі спорттық жарысқа алғаш рет қатысып жатқанына қарамастан Қазақстан құрамасы 3 алтын, 4 күміс, 4 қола медалге қол жеткізіп, командалық есепте 24-ші орынға табан тіреді. Медаль алған спортшылар, алтын медаль: боксшы Василий Жиров, (бұған қоса техникалық шеберлігі ең жоғары боксшыға берілетін Баркер кубогын жеңіп алды), балуан Юрий Мельниченко, бессайысшы Александр Парыгин. Күміс медаль: мерген Сергей Беляев (бір өзі екі күміс), боксшы Болат Жұмаділов, ауыр атлет Анатолий Храпатый. Қола медаль: боксшылар Ермахан Ибраимов пен Болат Ниязымбетов, балуан Мәулен Мамыров, мерген Владимир Вохмянин [3].

Келесі қысқы Олимпиада 1998 жылы Жапонияның Нагано қаласында өтті. Осыдан жиырма жыл бұрынғы жарыста Қазақстан командасы екі қола медаль алды. Оларды конькийші Людмила Прокашева мен шаңғышы Владимир Смирнов жеңіп алды.

2000 жылы Сиднейде (Австралия) өткен жазғы олимпиадада Қазақстан атынан тұңғыш рет қазақ баласы алтын алды. Қазақстан құрама командасы бұл жолы 199 елдің ішінде 22-орынға жайғасты. Алтын медаль: боксшылар Бекзат Саттарханов пен Ермахан Ыбырайымов, жеңіл атлет Ольга Шишигина. Күміс медаль: боксшылар Мұхтархан Ділдәбеков пен Болат Жұмаділов, балуан Ислам Байрамуков, велошабандоз Александр Винокуров.

Осыдан дәл 20 жыл бұрын Аустралияның Сидней қаласында XXVII жазғы Олимпия ойындарының алауы тұтанған еді. 1 қазанға дейін созылған айтулы жарыста 199 мемлекеттен келген 10 651 үміткер өнер көрсетіп, спорттың 28 түрі бойынша 300 жүлде жиынтығын сарапқа салды. Бұл –Қазақстанның өрендері қатысқан екінші жазғы ғаламдық дода еді. Қазақстан Сидней Олимпиядасынан 22 қатарға орналасты.

Қоржынымызды жүлдеге боксшылар толтырды. Бұл сынға бас бапкер Тұрсынғали Еділов жеті спортшыны бастап кеткен еді. Финалға Болат Жұмаділов (51 келі), Бекзат Саттарханов (57 келі), Ермахан Ыбырайымов (71 келі) және Мұхтархан Ділдәбеков (+91 келі) шыққанда, артынша қоржынға қос алтын мен қос күміс түскенде, Қазақстан үздік 25 елдің қатарына еркін енді.

Кесте 1 - 1991-2000 жылдар аралығындағы Қазақстан спортшыларының жетістіктері

Жылдар	Жетістіктер
1991-1992	1991 жылы дене шынықтыру және спорт мүгедектерінің Қазақстандық қауымдастығы құрылды, оның негізгі міндеті мүгедектер үшін спортты дамыту болды. 1992 жылдан бастап Қазақстан Республикасы ірі халықаралық жарыстарға қатыса бастады, ал Мәулен Мамыров біріккен командалық чемпионатта 52 келіге дейінгі салмақ дәрежесінде қола

	медаль жеңіп алды.
1993-1994	1993 жылы хоккейден Қазақстан құрамасы Словенияда өткен әлем чемпионатына қатысып, Өскемендегі "Торпедо" командасы тәуелсіз мемлекеттің алғашқы чемпионы атанды. Қазақстан Тәуелсіз мемлекет ретінде алғаш рет Лиллехаммердегі (Норвегия, 1994 ж.12-27 ақпан) XVII қысқы Олимпиада ойындарына қатысып, бір алтын, екі күміс және бір қола медаль жеңіп алды.
1995-1996	1995 жылғы 5-13 тамыз аралығында Гетеборг қаласында (Швеция) жеңіл атлетикадан әлем чемпионаты өтті, оған 191 елден 1800 спортшы қатысты, ал Қазақстан бір күміс медаль жеңіп алды. Ольга Шишигина әйелдер арасында 100 метрге жүгіруде әлем чемпионатының күміс жүлдегері атанды. 1996 жылы Қазақстан құрамасы алғаш рет Атлантадағы XXVI жазғы Олимпиада ойындарына қатысып, үш алтын, төрт күміс және төрт қола медаль жеңіп алып, жалпы командалық есепте 24-ші орынға ие болды.
1997-1998	1997 жылы Будапештте бокстан әлем чемпионаты өтті, онда Е.Ибраимов күміс, ал Б.Жұмаділов қола медаль жеңіп алды. 1998 жылы Наганода (Жапония) өткен XVIII қысқы Олимпиада ойындарында Қазақстан екі қола медаль жеңіп алды.
1999-2000	Чангвон қаласында (Оңтүстік Корея) өткен 1999 жылғы Қысқы Азия чемпионатында қазақ спортшылары 10 алтын, 8 күміс және 7 қола медаль жеңіп алды. 2000 жылғы XXVII жазғы Олимпиада ойындарында қазақстандық спортшылар 199 ел арасынан 22-ші орынды иеленді.

Бүгінде Қазақстанда спортпен жүйелі айналысушылардың саны 2 млн. 898 мың 871(тұрғындардың жалпы санының 17,7%-ы) адамды құрайды, оның ішінде ауылдық жерлерде 1 млн. 190 мың 341 (7,3%), тиісінше 1 млн. 708 мың 530 адам (10,4%) қала тұрғындары [4].

1) Биыл салауатты өмір салтын насихаттау мақсатында 17 904 спорттық-бұқаралық іс-шаралар өткізіліп, оларға 4,1 млн. адам қатысты, оның ішінде 11 мың іс-шара ауылдық жерлерде өткізіліп, оларға 2,3 млн. адам қатысты.

2) 2010 жылы спорт нысандарының жалпы саны 31 266 болса, соның ішінде 1 717 нысан жекеменшіктің үлесінде, 20 166 нысан ауылдық жерлерде орналасқан.

3) Қазақстанда жұмыс істеп тұрған 70 мың 353 спорт секцияларында 2,1 млн. адам спортпен шұғылданады.

4) Қазірде 127 мүгедек спорттың әр түрінен Қазақстан Республикасының спорт шебері. Бір ғана 2010 жылдың өзінде мүгедектер санатынан 41 адам спорт шеберінің, 24 адам халықаралық дәрежедегі спорт шеберінің нормативтерін орындады.

Ұлттық спорт өркендеу үстінде XX ғасырдың соңғы он жылдығында еліміз тәуелсіздігін алып, егеменді ел атанды. Аз уақыт аралығында барлық дерлік сала бойынша оң өзгерістер жасалды. Халық еркін

тыныстап, өз елін жаңаша құруға кірісті. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында алдыңғы буын ағалар -ауыл шаруашылығы министрінің бірінші орынбасары Айып Құсайынов, спорт министрінің орынбасары Анатолий Құлназаров, «Қайрат» республикалық спорт қоғамының төрағасы Сайлау Тұрыскелдин, Алматы, Жамбыл облыстарының әкімі болған Серік Үмбетов және басқалар ат спорты мен ұлттық ойындарды дамытуды қолға алды. Осының арқасындакөптеген облыстарда ат спорты жарыстары жиі өткізіле бастады. Әсіресе, аламан бәйге, жорға жарыс, қыз қуу, теңге алу, көкпар тарту сияқты ойындар қызықты да мәнді өтетін болды [5].

Тәуелсіздік бен ұлттық спорт түрлері жанашырларының арқасында 90-шы жылдардың ортасында ұлттық ат спорты федерациясы дүниеге келді. Көптеген азаматтардың жанқиярлық еңбектерінің нәтижесінде 1996 жылдың наурызында Алматыда бүкіл Қазақстан атбегілерінің 1-ші құрылтай-конференциясы өткізілді. Онда тұңғыш рет ұлттық спорттың ережелері, конституциясы қабылданды. Сондықтан, 1996 жылдың 1 наурызы ұлттық ат спорты тарихында ерекше күн болып саналады. Ұлттық спортқа арналған құлшыныстың арқасында 1999 жылдың 7 сәуірінде жаңа елорда - Астана қаласында Қазақстан Республикасы Ұлттық спорт федерациясының 1-ші съезі өтті.

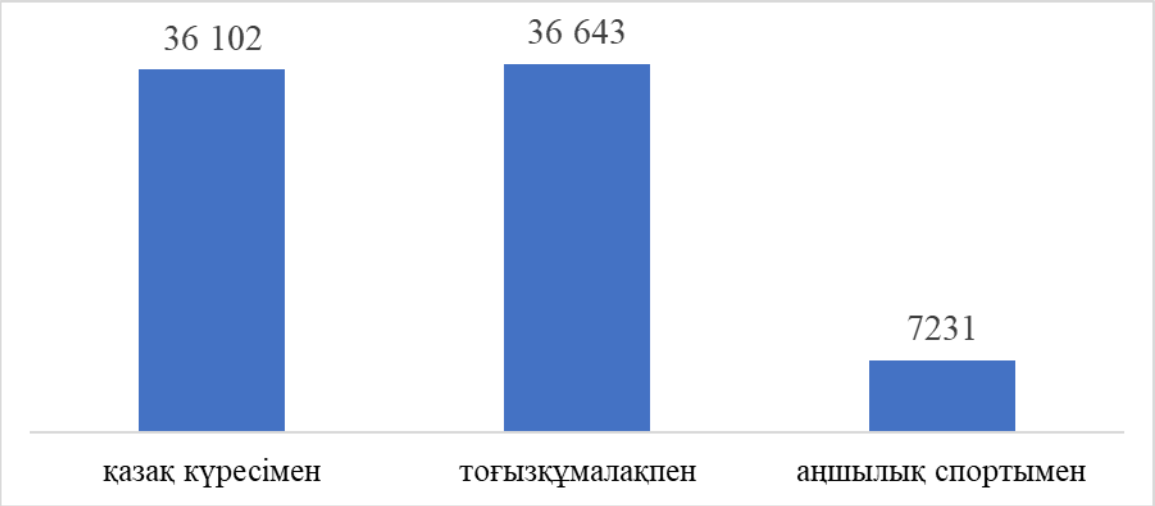

Сурет 1 - Қазақстанда ұлттық спорт түрлерімен шұғылданушылардың саны

Олар: «ҚР Ұлттық ат спорты түрлерінің федерациясы», «Көкбөрі», «Бүркітшілер», «Қазақ күресі», «Алыпсоқ», «Ер жігіт ойыны-Джигитовка», «Жекпе-жек», «Бес қару», Түйе жарыс «Желмая», «Тоғызқұмалақ», «Жорға жарыс», «Сайыс-Аударыспақ», «Тазы-Төбет-Алабай», «Қыз қуу», «Жұдырықтасу», «Асық ату», «Поло-шөген», «Хан дойбысы», «Тай жарыс», «Алаш» алыспағы, «Номад», «Қара Жорға» федерациялары мен «Ұлы Аламан», «Қыран» және «Ұлы Дала ойындары» қоры. Сонымен бірге, 14 облыстық, 163 аудандық, 80 қалалық, 2 000-нан астам ауылдық

филиалдарымыз тұрақты жұмыс істейді. Бұл - үлкен күш. Осы бөлімшелер арқылы кең байтақ мемлекеттің 5500 ауылына ықпалын тигізіп, жұмыстар жүргізіліп отыр [4].

Жалпы, елде ұлттық спорт түрлерімен шұғылданушылардың саны 95 087 адам, оның ішінде ұлттық ат спорты түрлерімен – 15 111 (ауылдық жерлерде – 9 605), қазақ күресімен – 36 102, (ауылдық жерлерде – 25 460), тоғызқұмалақпен – 36 643, (ауылдық жерлерде – 23 009), сонымен қатар, арқан тарту, асық ату, бес тас және «Құсбегі», «Саят» атты аңшылық құстары спортымен 7231 адам айналысады [6].

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан жазғы және қысқы олимпиада ойындарының 63 жүлдегерін, оның ішінде 18 олимпиада чемпионын шығарды. 116 қазақстандық спортшылар әлем чемпионаттарында жүлделі орындардың иегері атанды. Елбасы ұсынысымен басталған 2050 стратегиясы арқылы жаһандық спорт пен жоғары жетістіктер спортын қалыптастыру бағдарламасын әзірлеу қажеттігіне аса қатты көңіл бөлінуде. Президент Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевспорт саласы әрқашан мемлекеттің назарында екенін атап өтті. Қазақстанның спорт саласында қиындықтары да, мүмкіндіктері де бар. Қазақстанның беделі мен экономикасын көтеретін халықаралық спорттық шараларды өткізуге мүмкіндігі бар. Мысалы, 2011 жылы қысқы Азия ойындарын және 2017 жылы Дүниежүзілік ЭКСПО көрмесін өткізді. Болашақта өткізу мүмкіндіктері қысқы Олимпиада ойындарын қамтуы мүмкін.Қаржыландыру және инфрақұрылымды дамыту сияқты еңсеруге болатын кедергілер бар болса да, елде спорттың әртүрлі түрлерінде жетістіктерге жетуге және оларды ұлттық мақтаныш пен дене әл-ауқатын көтеру құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік бар. Осы салалардағы үздіксіз инвестициялар мен күш-жігер Қазақстанның спорт әлеміндегі әлеуетін жүзеге асыруға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының бірінші Президенті Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы

2 Дошыбеков А.Б. Дене шынықтыру-сауықтыру қызметі маркетингі: теория мен әдістеме: оқу - әдістемелікқұрал. - Алматы, 2017. - 110 б.

3 Лубышева Л.И. Социология физической культуры и спорта. – М.: Издат. центр «Академия», 2004.

4 Назарбаев Н.: без правых и левых. – М.: Молодая гвардия, 1991.

5 Международный опыт развития массового спорта / Агентство Республики Казахстан по делам спорта и физической культуры: под ред. Есентаева Т.К. - Астана, 2014. - 49 с.

УДК 342.5
Белов А.М., Самалдыкова З.М.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ФИНЛЯНДИЯ. ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

Финляндия – официальное название –Финляндская Республика – государство в Северной Европе на восточном побережье Балтийского моря. На востоке граничит с Россией, на севере с Норвегией, на западе со Швецией. На юге ближайшим соседом является Эстония к югу от Финского залива. Площадь территории составляет 338 430,53 км². Столица и крупнейший город Финляндии – Хельсинки.

Финляндия – страна белых ночей и северных сияний, бескрайних лесов и сотен тысяч голубых озёр, множества живописных островов и необъятных снежных просторов Лапландии, известная многим как родина Санты. Она лежит вдалеке от популярных туристических маршрутов и не избалована вниманием туриста. Но в этом скрыто её очарование. Финляндия совершенно настоящая – от природы до людей на улицах.

Название в русском и многих языках происходит от шведского Finland – «земля охотников». В Саге об Инглингах, написанной на древнеисландском языке, упоминается топоним Finnland. Финское название страны - Suomi. Впервые упоминается на страницах новгородских летописей в форме Сумь. По одной из версий предполагается, что существовала местность по названию Suomamaa - «земля болот». По другой, «суоми» - искаженное «саами» - самоназвание народа, жившего здесь до прихода финских племен.

Республика относится к числу малых высокоразвитых индустриальных стран. Также относится к одной из самых северных аграрных стран. Одной из составляющих экономики является туризм. Относится к числу стран с наиболее чистой экологической обстановкой окружающей среды. Часто называют «страной тысяч озер», насчитывается около 190 000 озер, занимающих 9 % ее площади.

Целью данной статьи является разбор и изучение формирования антикоррупционной культуры в Финляндской Республике.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- дать определение понятию «коррупция» и отношение законодательства к коррупционным проявлениям;
- выявить и раскрыть антикоррупционные правонарушений.

Территория Финляндии разделяется на 19 провинций (регионов), которые, в свою очередь, делятся на города и коммуны. Регионы

Финляндии: Лаппи, Северная Остроботния, Кайнуу, Северная Карелия, Северное Саво, Южное Саво, Южная Остроботния, Остроботния, Пирканмаа, Сатакунта, Центральная Остроботния, Центральная Финляндия, Варсинайс-Суоми, Южная Карелия, Пяйят-Хяме, Канта-Хяме, Уусимаа, Кюменлааксо, Аландские острова.

Финляндия представляет собой демократическую парламентскую республику и является унитарным государством. Законодательная власть представлена парламентом страны и президентом. Исполнительная власть в стране осуществляется Государственным советом, а судебная власть-судом. Основным законом является Конституция принятая 11 июня 1999 года, состоит из 131 пункта разделенных на 13 глав [1].

Глава 1 Конституции «Основы государственного строя» провозглашает принципы государственного суверенитета и республиканской формы правления; парламентаризма и распределение властей; неделимости территории и не возможности её изменения без согласия парламента.

Конституция Финляндии определяет финский и шведский языки как национальные, также существует несколько официальных меньшинств: саамский, финский язык жестов и карельский.

Главами Финляндии являются, президент Саули Нийнистё и премьер-министр Петтери Орпо.

Поскольку Финляндия одна из наименее населенных стран Европы то, количество населения по состоянию на 1 марта 2023 года составило всего 5 568 637 человек. Плотность населения относительно низкая, 16.5 человек на квадратный километр. Население очень неравномерно распределено географически, большинство финнов живёт у побережья, в южной и юго-западной частях страны. В Хельсинки проживает более миллтона человек. В Лапландии в среднем проживает всего 2 человека на квадратный километр [2].

Финляндии присуще стабильность финского общества, в государстве разница между богатыми и бедными сокращена и составляет не более 10%. Основа общества относится к среднему классу. У финнов нет тяги к богатой жизни, они знают, что обогащение себя и своих родных за счёт средств своего народа – это ненависть к своему народу.

Основным принципом антикоррупционной политики в Финляндской республике является включенность коррупцию в общую правовую канву преступности. В стране нет специальных законов, направленных на противодействие коррупции, отдельно взятых антикоррупционных государственных структур. Руководство Финляндии считает, что проявления коррупции, в первую очередь говорят о низкой эффективности чиновников работать в рамках закона. Однако резонансные коррупционные преступления расследует уже Национальное бюро по расследованию.

Финское законодательство не содержит определения понятия «коррупция», однако основные положения, касающиеся коррупционных проявлений, представлены в Уголовном кодексе страны [3].

Коррупционные проявления в государственном секторе Финляндии входят правовое регулирование в активной и пассивной форме в Уголовном кодексе страны. Нормы ответственности за так называемую «активную» коррупцию регулируются Уголовным кодексом Финляндии в главе 16, а за «пассивную» коррупцию в главе 40 [3].

Отягчающими обстоятельствами является то, что дача взятки члену Парламента происходит в виде подарка или безвозмездной оплаты, предназначенной для того, что бы должностное лицо действовало в своём парламенте, принося необходимый результат лицу давшему взятку или иному лицу.

Согласно индексу по восприятию коррупции на 2021 год, Финляндия входит в тройку и занимает 1 место, разделяя его с Данией и Новой Зеландией.

В «Национальной стратегии борьбы с теневой экономикой и экономической преступностью на 2016-2020 годы» (Антикоррупционной стратегии) борьба с коррупцией указывается как один из принципиальных приоритетов деятельности Финляндии.

Цель Антикоррупционной стратегии заключается в сокращении как национальной, так и международной экономической преступности и теневой экономической деятельности в Финской республике. Ставится также задача предотвратить и уменьшить коррупционные действия в бизнесе. Особое внимание в рамках Антикоррупционной стратегии уделяется финансированию мер по предупреждению теневой экономики и экономической преступности.

Эффективная борьба с теневой экономикой и экономическими преступлениями требует отлаженного взаимодействия общественности и предпринимательских структур в рамках правого государства.

Антикоррупционная система направлена: на уточнение и укрепление структур антикоррупционной деятельности; повышение степени осведомленности населения о коррупции изменение отношения к ней; повышение прозрачности секторов и ситуаций, для содействия выявлению коррупции, а также для содействия исследованиям и сбору информация о коррупции.

Таким образом, исходя из вышесказанного, стратегия борьбы с коррупцией в Финляндии имеет ряд законодательно-правовых особенностей характеризующие достаточно высокие результаты на практике.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Конституция Финляндии (Финляндской Республики). — Текст : электронный // legalns : [сайт]. — URL: https://legalns.com/download/books/cons/finland.pdf (дата обращения: 09.11.2023).

2 Население Финляндии в 2023 году . — Текст : электронный // turvfinland : [сайт]. — URL: https://turvfinland.ru/naselenie-finlyandii/ (дата обращения: 09.11.2023).

3 Уголовный кодекс (Закон № 39/1889 от 19.12.1889 г., с изменениями, внесенными Законом № 217 от 06.04.2018). — Текст : электронный // www.wipo : [сайт]. — URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/17908 (дата обращения: 09.11.2023).

4 Политико-правовое регулирование противодействия коррупции в Финляндии . — Текст : электронный // moluch : [сайт]. — URL: https://moluch.ru/archive/234/54210/ (дата обращения: 09.11.2023).

ӘОЖ
Берлібаев Б.Т.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ЖАҢА ТАРИХИ БІЛІМНІҢ БАСТАУЫ

Желтоқсан көтерілісінен туындайтын жаңа тарихи білімдегі әдіснамалық ұстаным мен әдістемелік үйлесімділік мәселесіне келгенде, бүгінде бәрін тәуелсіздікпен байланыстырғымыз келеді. Ал логикалық жағынан келсек, тәулсіздік көктен түскен жоқ. Оның келуін тездеткен 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі болатын. Бұған ешкімнің дауы да, дамайы да болмаса керек. Олай болса, Егеменді Қазақстандағы жаңа тарихи білім мәселсіндегі әдіснамалық ұстаным мен әдістемелік талғам да дәл осы оқиғадан басталады. Блетініміздей, тарих бұл бәрінен де жоғары тұратын ұғым. Сондықтан оның критериилері мен диагонезін дер кезінде дұрыс ажыратпасақ, қоғамда үнемі қателіктерге бой алдырамыз да, соның салдарынан болған әлеуметтік және экономикалық тұрақсыздықтардан келіп, кері кету үрдістері белең алады. Сөйтіп ақыры, бұның бәрі халықтың наразылығын туғызып, бастаған істің ілгерілеуіне ылғи нұқсан келтіреді де, мықтап тұсаған шідерден ажыратпайды. Ал шідерленген жылқы болса, тойынып жайыла да алмайтыны белгілі. Сол сияқты тарихтың жылжуына немқұрайлы қарасақ, кез-келген оқиғаның күрмеуі шешілмейді.

Осы орайда, тарихи білім дегеніміз не? деген сұраққа анықтама берген дұрыс. Оның қарапайым түсінігін мынадай тұрғыдан ұғынуды жақтаймыз: Тарихи білім, қоғам мен адам өмірінде маңызды орын алатын мәдениеттің ерекше саласы. Әр халықтың ана тілі арқылы жетілген ділдік қасиеттерінің бәрі осы тарихи білім арқылы ғана мүмкін болады. Егер, этнопедагоиканың ғылыми жаңалығына сенер болсақ, білімнің дамуының тұрмыстық, ғылымға дейінгі және ғылыми – теориялық деп бөлінетін үлкен үш кезеңі болады [1].

Сол сияқты осы кезеңдерден өтіп келе жатқан білімнің бір бөлшегі болып табылатын тарих ғылымының да, білім ретінде дамуының тарихы бар. Бұнымен санаспаған ешбір мемлекет дамудың жоғары сатысына көтеріле алмайды. Сондықтан да бүгінгі күні, тиісті халықаралық ұйымдардың XXI ғасырдағы білім мазмұнының макромоделі «Мәдениет. Білім. Тарих» болсын деп ұсыныс жасауы бекер емес.

Қазақ тарихы, бұл-тас дәуірінен бастау алып, ерте палеолиттен бері үздксіз дамуда келе жамқан ұзақ та күрделі тарих. Сондықтан да еліміз тәуелсіздік алғалы бері, оны пән ретінде жандандыра түсу жолдарының дүркін-дүркін көрсетілуі-заңдылық құбылысқа жатады. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы тарихымызда болған «ақтаңдақтардың» бетін ашшуға бет бұру, 1995 жылы қабылданған «тарихи сана тұжырымдамасы», 1998 жылдың тарих жылы атануы, Қуғын-сүргін көргендерді еске түсіру күні, Ашаршылық және Желтоқсан көтерілісі құрбандарына арнап қойылған мемориалдар, 2004 жылдан бастап, кезең - кезеңімен жүзеге асырылған «Мәдени мұра» және оны одан әрі жалғастырып келе жатқан 2018 жылғы «Рухани жаңғыру» бағдарламалары-бұрындағыдай идеологияға бой алдырған КОКП тарихын емес, елдің елдігін білдіретін Қазақстан тарихын жеке пән тұрғысынан оқытудың қажеттігін жан-жақты негіздеп берді. Сөйтіп, қазіргі таңда, оны пән ретінде қарастырудың кеңес дәуіріндегі көмескілігі жойылып, еліміздің барлық оқу орындарында жүйелі түрде оқыту барысында халқымыздың тарихи санасы жаңғырып келеді. Бірақ бұл жаңғыру, өтпелі кезкңнің ерекшелігіне орай, тәуелсіздік дәуірдегі 30 жыл ішінде өте баяу жылжып келеді. Бұның басты себебі сол, сананы жаңғыртудағы асығыстыққа бой алдырумен байланысты. Айталық, 1995 жылы академик М.Қ. Қозыбаев пен тарих пәнінің кезіндегі көрнекті әдіскері Тотай Тұрлығұловтың басшылығымен тарихи санамызды жаңғыртудың жан-жақты ойластырылған тәп-тәуір тұжырымдамасы (концепсиясы) қабылданған еді. Ол М.Қ. Қозыбаев пен Т. Тұрлығұлов өмірден кеткесін, көпке бармай сынға ұшырады да, 2004 жылдан басталатын «Мәдени мұра» және оны одан әрі жалғастырып келе жатқан 2018 жылғы «Рухани жаңғыру» бағдарламалары өмірге келгеннен кейін тарихи санадан гөрі сол бағдарламалардың маңызын насихаттау дағдысы күш алды. Осы аралықта «Қазақстандық бірегейлік» идеясы пайда болып, бүтіндей қазақ деген ұлттың тұтастай жойылып кету қауіпі төнді. Өйткені

бұл идея, «американдық» деген сияқты түсінік беретін еді. Бұлай ету Қазақстанның табиғатына мүлде сәйкес келмейтіні белгілі болған жерде, тез арада «Рухани жаңғыру» бағдарламасы дүниеге келді. Бірақ, бұрынғы басшылықтың менмендігінің кесірінен оны қалай жаңғыртудың нақты тұжырымдамасы (концепсиясы) бәрібір қабылданбай

Негізі, өмірден ерте озған талантты геогрф-ғалым Қондыбай Серікбол айтатын «арғықзақ мифологиясы» [2] мен әдебиет майталманының бірі-Ақселеу Сейдімбек айтатын «Қазақтың ауызша тарихын» (ҚАТ) [3] бүгінде айтулы деп жүрген тарихшы-Мәмбет Қойгелдиевтен бастап көп жыл ел басқарған Н.Ә. Назарбаевқа дейін толыққанды түсінбеді, я болмаса түсінсе де оған бастарын қатырғысы келмеді.. Бұлардың ішінде бүгін түк те кінәсі жоқтай, алшаңдап жер басып жүрген «мықты» Қойгелдиев болса, ана бір жылдары өзі бірінші болып бастаған қазақтың ауызша тарихының мәнін кетіріп, оны орта жолда қалдырғаннан кейін, бәріне бастау болған осы ҚАТ-ты «айтылған тарих» (өзімен кездесіп, біз сұрағандағы айтқвн пікірі) - деп, оны мүлде елеусіз қалдырды да, қазіргі биліктің ыңғаындағы сарай тарихшысы болуға бет алды. Нәтижесінде қазір, басқа тарих болмағандай, сол баяғы кеңестің кесірінен туындайтын: «Алаш», «аштық», «тәркілеу», «зобалаң», «бопсалау», «нәубет» дегендердің айналасынан шықпай қойғанымыз аздай, осының ақ-қарасын ажырату үшін бүкіл республика тарихшыларын олардың қазіргі «онлайн» немесе, «оплайн» оқыту жүйесінің ауыртып жүрген машақатына қарамастан, мойындарына биліктің қамытын кигізіп, тағы да есек арбаға жегіп тастадық. Ал бүгінгі таңда, дәл сол жоғарыда айтылғндарды қайта-қайта дабыры қылудың түк те қажеті жоқ еді. Түсінген адамға М. Қойгелдиев айтатын «айтылған тарихты» сол күйінде жауып тастайтын болсақ, біз өз қолымызды өзіміз шауып тастаған боламыз. Өйткені, олай ету тарихты орта жолда қалдырмақ болып, «Қазақстанның қазіргі заман тарихын» оқытпақ болған Н.Ә. Назарбаевтың кебін киюден де сорақы. Айтарымыз,қазақ әдебиетімен қабысқан тарихтың шындығын мүлде әріден іздеген дұрыс. Ал шындығында, Н.Ә. Назарбаев бастамашы болған «Рухани жаңғыру» бағдарламасындағы «Даланың жеті қыры» деген нәрсе, жаңалыққа жатпайды. Әуелі, ол айтатын «гүл» мен «алма» рухани жаңғыруға мүлде жанаспайды. Егер Н.Ә. Назарбаев, сондағы бастамасын «Даланың жетпіс қыры» десе, онда бұл жаңалыққа біртабан жақын келген болар еді. Сол сияқты М.Қ. Қойгелдиев айтып жүрген «Алаш мәселесі», т. б. «тарих ақтаңдағы» ретінде ескірген әңгіме емес әрине. Бірақ ол мәселе, қазақ халқы үшін қанша қасіретті нәрсе болса да, болашақ жастардың ары қарай жалғастырып әкетуіне із салынған бастама емес пе-еді? Ал біз болсақ, М.Қ. Қойгелдиевтен бастап жастардың қолын байлаумен бірге, тарихты зерттеуді кеңестік дәуірден асырмай, тұмшалап отырмыз. Шіркін, заңғар тарихшы Талас Омарбеков айналып келіп, арғықазақ мифологиясына

көңіл бөле бастап еді, бірақ ол дүниеден өткеннен бері бірде-бір тарихшы, міне бір жыл болды, оның сол бастамасына арқау бола алмай отыр...??

2021 ші жылдың 5-ші қаңтарында Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың 4 бөлімнен тұратын әділетті қоғам мен тиімді мемлекет құрудың мақсат-міндеттерін көрсеткен және Қазақстан тарихына барынша көңіл бөлінген «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласы жарияланды [4]. Президент, осы мақаласында елдегі жетістіктер мен халақаралық табыстарды мақтан ету үшін ең әуелі тұрғындардың тұрмысын жақсартудың қажеттігін айтып, оның нақты шешімі ретінде ел экономикасының игілігін халықтың сезінуі жолында бағыттау керектігін саралап берді. Осы арада, Президенттің «Отандық тарих ғылымы тың серпінмен дамуда, бірақ сол қажырлы еңбектің жемісін көпшілік көріп отыр ма?» деген заңды сауалына жауап беріп көрейік: Иә, «Мәдени мұра» мен «Рухани жаңғыру» аясында көп деректердің жиналып, республика тарихшылары мен Марат Тәжин сияқты кейбір қоғам қайраткерлерінің тарапынан идеялық және саяси саналылық тұрғыдағы тамаша ой-толғамдар айтылды да, жазылды да [5]. Тіпті, 2014 жылы тарихшылардың бірінші конгресі болып, онда Отандық тарих ғылымын көпшіліктің мүддесіне бағыштау жөнінде іргелі ұсыныстар да көтерілген еді. Бірақ «Ит үрді, керуен кетті» дегендей, бәрі бұрынғы қалпына қайта түсті де, бүгінгі президент күмәнданып отырғандай, қажырлы еңбектің жемісі тарихшы мамандарға белгілі болғанмен, өкінішке орай қалың көпшілік оны сезініп те отырған жоқ . Оның себебі неде?:

- Сан мыңдаған тарихы бар Отандық тарих ғылымын Жоғары оқу орындарында «Қазақстанның қазіргі заман тарихы» деген атпен орта жолдан, тіпті негізінен, бүгінгі тарихты ғана оқытатын күйге түсірдік. Бұл арада жасыратыны жоқ, тарихшы емес мамандар даярлайтын бүкіл арнаулы және жоғары оқу орындарының бәрі дерлік осы тірліктің өзін көп көретіні жасырын емес. Олар Отандық түсінік дегенде тарих ғылымын, тіпті бүкіл гуманитарлық ғылымдарды жарата қоймайды. Оларға өз мамандықтарын даярлауға деген сағат жүктемесі бәрінен қымбат; Байқап жүргеніміздей, бұл арада үш түрлі түсінік қалыптасқан: бір жағынан, мемлекет тарапынан гуманитарлық ғылымдарды оқыту талабы; екінші жағынан, тарихшы емес мамандар даярлайтын оқу орындарының сол ғылымдарды игерудегі ынтасыздығы. Үшінші және ең қауіпті жағынан, қазақ тілінің қолданыс аясының жұтаңдана бастауы. Сонымен бірге, ел тарихшыларының жұмыс үрдісіндегі үшке бөлінушілігі. Яғни олар, бүгінде қазақ тілді, орыс тілді және қос тілді болып бөлініп алып, біртіндеп бірінші топтағы тарихшыларды ығыстыруға бет алды. (Қазақ тілді тарихшылардың психологиялық интуициясы осыны сезеді). Бұл жерде әр жақтың атын атап, түсін түстеудің қажеті жоқ. Өйткені, бұл мәселе қоғамдық ортада талқыға түсетін болса, бұрынғы Нұрболат Масанов пен Қамбар Атабаев сияқты тарихшылардың кебін киіп, текетіреске орын беріп

аламыз. Қалай болғанда да, бүгінгі таңда бірінші түсініктің қажеттілігіне басымдық берілуін мойындаған жөн. Яғни, бүгінгі тарихшылар, мемлекет тарапынан басымдық беріп отырған гуманитарлық ғылымдарды оқыту талабымен санаса білуі керек. Себебі қазір, сол гуманитарлық ғылымдар ішіндегі «Қазақстанның қазіргі заман тарихы» кеңес кезіндегі КОКП тарихының рөлін атқарып отырса, бұл жерде ешқандай идеологияға арқа сүйеу білініп тұрған жоқ. Бар мәселе, тілдің алашұбарланып, мемлекеттік тілдің аясының тарылуында болып тұр. Тіпті бұл, барған сайын өткір проблемаға айнала бастады. Дегенмен, егер мемлекет әкімшілік жағынан да, конституциялық жағынан да қазақ тілінің болашағынан үлкен үміт күтіп отырса, онда қазақ тілді тарихшыларға тартынатын ештеңе жоқ. Мемлекеттің тарихы автохтонды ұлттың тілінде жазылса ғана, оның шындығы айшықтала түсетіні заңдылық құбылыс. Сондықтан бүгінде, мемлекет өзі қолдау білдіріп отырғанда, елдегі тарих институттары мен белді-беделді тарихшылар мүмкіндікті барынша пайдаланып, биліктен осыны талап етуі керек.

Тілге тиек ететін тағы бір мәселе, қазіргі таңда көп жерлерде әлеуметтік пәндер кафедралары біріктіріліп, Қазақстан тарихы кафедралары қайта жабылды. Бұндай жағдайда Президент айтып отырғандай, халқымыздың тарихи санасы қайтіп жаңғырады? Бұл арада, Қазақстан тарихы кафедралары қоғам қажетіне қарай қайта жаңғырса ғана жастарға берілетін ұлттық тарихи білім аясы кеңейіп, халқымыздың жер мен тілге және ділге деген отаншылдық сезімі күшейіп, еліміздегі патриотизм ахуалы жаңа қырынан дами алады. Бірақ, Қазақстан тарихы кафедраларының қайта жаңыруы Қазақстанның барлық салада дамуына алғы шарт қана бола алады. Ал оның толыққанды дамуы Қазақстан тарихының жаңа әдіснамалық ұстанымымен байланысты болса, қазір ондай ұстаным қалыптасып келеді. Оған тарих ғылымының бүгінгі рөлінің өзгеруінен барып өмірге еніп келе жатқан феноменология мен герменевтика әдістерін айта аламыз. Бұлар тарихи зерттеулердің сипатын өзгерте бастады. Яғни, бұрынғы тарихшылар фактілерді тізбектеумен әуестене отырып, оларды ішін-ара суреттеумен айналыса келе, оқиғаларды тіркеушінің қызметін атқаратын. Сөйтіп, олар қазақ халының тарихын аңызға айналдырып келді: Кеңес дәуірінде орыс-неміс соғысына дейін Аманкелді Имановты, ал 2-ші дүниежүзілік соғытан кейін сондағы батырларды дәріптеу үшін енді солар жөніндегі фактілерді тізбектеп, бүкіл тарихтағы бұрынғы қазақ батырларын ескерусіз қалдырды. Осы аралықтарда солақай саясат жүргізген кеңес өкіметі «халық жауларын» жаппай жазалағанда, тарихшылар оларды тізбектей келе, кеш болса да цензуралық електен өткендерін оқулыққа ендіре алды (Сәкен Сейфулин, Бәйімбет Майлин, Ілияс Жансүгіров т.б.); Бұл кезде Аманкелді Имановты қайта-қайта дәріптеп, ақыры оны нағыз аңызға айналдырып үлгірген едік. Бірақ, оны қанша дәріптесек те тарихтағы Амангелдінң тағдыры бүгінде,

бәрібір ашылмаған күйінде қалып келеді. (Қазақстанда кеңес өкіметін орнатам деп жүріп, жұмбақ жағдайда мерт болған Тоқаш Бокиннің де тағдыры тура осындай).

Алайда қазіргі тарихшылар, нақты шындықты айтатын «пайымдауға» көшіп, тарихты уақыттың ішкі мағынасына ой жіберетін ғылымға айналдыра бастады; Яғни олар, айталық ұжымдастыру неден басталды, салдары не? кімдер қуғындалды, неге қуғындалды, олардың тағдыры не болды?, Алаш, Һәм Алашорда мәселесі, Тұлғаларды қалай танып-білуге болады? деген сұрақтарға байыпты жауап беріп, халықты тарихпен тәрбиелеуге әрқайсысы өзінше үлес қосуға кірісті; Сондай-ақ, тарих ғылымы фактілерді жай ғана зерттеп қоймайтын, тіпті қоғамның нақты құндылықтарын оның ішкі сыры мен моралін түсінуге қол жеткізетін ғылымға айналып келе жатса, бұл желтоқсан көтерілісінің тарихына да қатысты. Алайда бүгінде, жалпы тарихшылар көтерілістің шынайылығын зерттеп, оны жариялауға бара алмай жүр. Көп тарихшылар оны Елбасының бұрынғы билігімен шатастырады. Бірақ, сол көтерілістің тірідей куәсі болған Н.Ә. Назарбаев, тәуелсіздік жылдары Желтоқсан көтерілісінің маңыздылығынан тіпті де теріс айналған жоқ: желтоқсаншылардың бәрі дерлік ақталды; олардың атына көше беріліп, мәңгілік ескерткіш орнатылды; батырлары айқындалып, көпшілігінің құрметіне музей ашылып, ескерткіш қойылды, мекемелер мен саябақтарға, елді мекендер мен көшелерге аттары берілді, том-том кітаптар шығып жатыр, цензурадағы қысым алынып тасталды, ең негізгісі-жоғарының өктемдігімен ұйғарылған «қазақ ұлтшылдығы» деген жаладан арылды. т.б. с.с. Осының бәрі Н.Ә. Назарбаевтың билігі тұсында мүмкін болды. «Сүрінбейтін тұяқ, жаңылмайтын жақ болмайды» дегендей, кез-келген адам «идеал» емес, бәрінде кемшілік болады. Бүгінде өз дәуірінің асқан ақылшысы атанған В.И. Ленин мен азулы И.В. Сталиндердің өздері кінәдан көз ашпай қалса, олардың қасында біздегі Н. Нұрмақов пен Т. Рысқұловты жазғыру түк те емес. Бұрынғы қырғыз президенті Алмасбек Атамбаев, Ресейлік қоғам қайраткері В.В. Жироновскиилер Н.Ә. Назарбаевтың атына тіл тигізуге дейін барды. Тіпті біздегі ата сақалдары аузына шыққан «көріпкел» Кәрішал Асанов пен саясаткер Серікболсын Әбділдиндер басшыға ақыл айтып, кеңес берудің орнына өле-өлгендерінше Н.Ә. Назарбаевтың жұмысына кедергі келтіргені аздай, оның атына небір қыстырма сөздері мен рақымсыз пиғылдарын жаудырып, тірілері орысқа тән достық, қырғызға тән бауырмалдықтың үлгісін білдіре алмаса, өмірден озғандары қазаққа тән ақсақалдық мінез көрсете алмай кетті. Олар, қанша білгір болғанмен Тұңғыш президент қызметінің 1986 жылғы оқиғасымен байланысындағы кераған жағы болса, оны айта алмады. Өйткені, желтоқсан күндеріндегі Н.Ә. Назарбаев, біздің бәріміз сияқты көптің бірі ғана болатын. Тура сол кезде бір жағынан М.С. Горбачев, екінші жағынан Г.Я. Колбин қысып тұрған қысылтаяң жағдайда

ол не істей алады? «Ұр! Соқ! Итке талат! Ыстық сумен атқыла! Қама! Сотта! деп Н.Ә. Назарбаев жарлық берген жоқ қой. Бермеді. Жастарды әскерилермен немесе милициямен бірге жүріп қуалаған жоқ қой. Жоқ. Қайта керісінше, ол Қазақстан Республикасының Президенттігіне сайланған бойда-1991 жылғы желтоқсанның 12-сінде шығарған «Қазақстандағы 1986 жылғы желтоқсанның 17-18-індегі оқиғаларға қатысқаны үшін жауапқа тартылған азаматтарды ақтау туралы» Жарлығына қол қою арқылы «қылмыстық, әкімшілік және тәртіптік жауаптылыққа тартылған адамдардың ақталатынын» жариялады [6]. Бұндай қайырымдылықты дүйім жұрттың үлкен ризалықпен қабылдадағанын қалай ұмытуға болады. Жалпы кім, жалаңаш қолымен от көсегісі келеді? Онда желтоқсан қырғыны кезінде «үйіде тығылып отырған» елдің бәрін кіналайық. Олай болмайды ғой. Бұл жерде бүкіл елдің бетіне қара күйе жаға алмаймыз.

Ал жарайды, тура сол кезде желтоқсаншылар мақсатына жетіп, Г.Я. Колбин өзінің келген жағына қайта кетті делік. Сонда оның орнына аяқ астынан кімді лайық көрген болр едік? Бәрібір, қалыптасқан жағдайды ескергенде, сол тұста Н.Ә. Назарбаевтан басқа ешкімді де ортамыздан суырып бере алмайтын едік. Иә, тура сол кезде Қызылорда облыстық папртия комитетінің 1- хатшысы, ОК мүшесі, социалистік Еңбек Ері Еркін Әуелбековтың халық арасындағы беделі зор болатын. Тіпті ол бір кездері Мәскеудегі партия мектебінде М.С. Горбачевпен бірге оқыған жақсы таныстар еді. Соған қарағанда, Д.А. Қонаевтың орнына Г.Я. Колбин емес, Еркін Әуелбековтың мүмкіндігі мол болатын. Бірақ білетініміздей, олай болмады. Демек, оған М.С. Горбачевтің сенімі болмаған жерде, республика басшылығы сияқты жоғары қызметке келуіне де сенім болмағаны. Ал Н.Ә. Назарбаев болса ол, тура сол кездегі дүбірлі өмірде бейтарап позицияда болып, өзін салиқалы да салмақты әрі байсалды тұрғыдан көрсетіп, оңтайлы саясат ұстай білді. Екі тілде еркін сөйлей білетін Н.Ә. Назарбаев, қазақтың ділдік ерекшеліктерін де жақсы білді. Ол түрлі аймақтардағы орыстар мен қазақтан басқа ұлттар арасында жұмыс істей жүріп ысылып, қазақ-орыс психологиясын жан-жақты меңгерді, жүрген жерінің бәрінде ұлттардың тұрақтылығы мен татулығын үйлестірудің дәнін егіп, болашақ достықтың тұғырын қалыптастыра білді. Тіпті ол, шаруашылықтағы экономика мәселесіне де жан-жақты төселіп, бұл салада да үлкен тәжіриби жинақтау барысында, өзін КСРО сияқты алып мемлекеттің министрлер кеңесінің төрағалығына лайық бірден-бір маман тұрғысынан да көрсетіп үлгірген еді.

Жасыратыны жоқ, Желтоқсан көтерілісін көпе-көрнеу жершілдікпен кіналадық: «Ойбай! Алматыда оқып жатқандардың бәрі ұлы жүздің балалары екен, Д.А. Қонаевтың өзі осы жүздің тумасы болғасын көрсе де көрмеген болып, білсе де білмеген болып, «бармақ басты, көз қысты» жүре берген көрінеді»; «Республикадағы тұтқалы орындардың бәрінде оы

жүзден тарайтындар жайғасыпты» десе, Н.Ә. Назарбаевтың түп негізі де Ұлы жүздің тумасы еді. Соған қарамастан ол, М.С. Горбачев тақтан түспей тұрғанда-ақ Қазақстан Кп ОК нің бірінші хатшылығына Н.Ә. Назарбаевты лайық санауға келісті. Осы арада айтарымыз, кейбіреулер: «Желтоқсан көтерілісінің» шындығы әлі ашылған жоқ» деп байбалам салып жүрсе, бұған «желтоқсаншымын» деп жүргендердің өздері де кіналы. Қараңыз: Сондағы алаңға жиналғандар саны бүгінде әр түрлі деректерде әр түрлі айтылғанмен, мөлшері 10 мыңға жақын делік. Бұлардың алғашқы күні басында алаңдағы оқиғаға қатысып, біраздан соң кетіп қалғаны бар, 2 күн, немесе толық 3 күн қатысып, бастан аяқ оқиғаны көзімен көргендер бар. Соққыға жығылып, итке таланғандар бар, суға малшынып, тоңғандары бар, немесе ұрандатып, лозунг көтергендер бар, кездойсоқ қатысқандар мен жағаласып жүріп түрмеге қамалғандар бар. Сондай-ақ, машина өртегендер мен ақыл айтып, араға түскендер немесе нақақтан жазаланғандар бар... Қойшы, олардың көтеріліске қатысуы осылайша түрлі-түрлі болып кете барады. Сондда, бұлардың бәрін бірдей батырға жатқыза алмаймыз ғой. Бірақ, олардың «желтоқсаншы» екеніне күмән жоқ. Қазақта «бәлсіну», «малдану» деген сөздер бар. Алайда, мұндай сөздер олардың атына лайық емес. Дегенмен «желтоқсаншылар», ақтала бастағаннан бастап олардың өз ара тартысы әлі күнге дейін бітпей келеді: «Анау неге медаль алады? Мен неге одан кеммін»? «Неге ол пәтермен қамтылды, ондай пәтерді неге маған да бермейді?» «Анаған берілген жеңілдіктерді маған неге бермейді? Міне, осы сияқты кикілжіңдер ақыры олардың бастарын біріктірмей қойды. Кілең бір сайда саны, құмда ізі жоқ бүгінгі шағын бірлестіктер тұтастай қоғамдық ұйым, немесе партия құруда дәрменсіздік көрсетіп жүрсе, «желшоқсанның шындығы» қайдан ашылсын? Бақталастық жайлаған жерде сый да кетіп, құрмет те жоғалады да, мәселе күннен күнге күңгірт тартып, ақыры құрдымға кетеді. Осы халыққа керек-пе? Керек емес. Халыққа керегі, Президент Қасым-Жомарт Тоқаев айтып жүргендей, «мемлекет түгелдей қазақша сөйлемесе, сенің байырғы тарихыңа ешқандай шенеунік бас қатырмайды. Сана қазақыланбай, тарих таразыланбайды» [7].

Сондықтан біріншіден, Желтоқсан көтерілісі туралы айтқанда, күмәнді мәселені белгілі бір тұлғаның бойынан емес, немесе өздерін-өздері азғырудан емес, бәрінен бұрын тарихымыздағы бұрынғы әдіснамалық ұстанымның ескіргенінен, оның күнінің өткенінен іздеу керек. Иә, бүгінде ол жаңаруда дедік. Ал желтоқсан кезінде тарихтағы әдіснамалық ұстанымның шовинистік сипаты басым болды да, онымен тұсалған шідеріміздің түйінін бірден шеше алмадық. Ол тәуелсіздік алғаннан кейін ғана мүмкін болып, тарих ғылымының әдіснамалық арқауында біртіндеп сапалық секірістер жасалды да, ұлттық тприхымыздың көкжиегі кеңейе бастады. Ұлттың жаңа тарихи дүниетанымы қалыптасты. Сөйтіп, Қазақстанның 1986 жылдан басталатын жаңа тарихының 35 жылының мәні мен мағынасын пайымдауға да жол ашылды. Бірақ қазір, «Желтоқсан

көтерілісі» туралы жазып жүргендер көбінде жазушылар мен журналистер, бірен-саран ақындар мен сол көтеріліске қатысқандар және мәселенің ақ-қарасын анықтау үшін құрылған Мемлекеттік комисся мүшелері. Журналистер мен жазушылар жағы оны баяндау мен дерек жинау жағына келгенде, шебер әрине. Ал көтеріліске қатысқандар мен ақындар жағы оқиғаны эмоцияға беріліп әсірелеу мен әңгімелеуге және естелік айтудың майталмандары болып жүр. Ал жалпы тарихшылар мен саясаттанушылар болса, жоғарыдағылардың бәрінің жазғандарын тарихи айналым тұрғысынан жүйелеп, оның саяси мәніне жеткілікті тұрғыдан баға бере алмай келеді. Бұның басты себебі тарихшы мамандардың тарих ғылымындағы әдіснамалық ұстанымның жаңа түріне бейімделудегі енжарлық пен бұрын бәріне белгілі болған кейбір оқиғалардың төңірегінен айналып шыға алмаушылық.

Желтоқсан көтерілісін жүйелеудің екінші жағы оны жан-жаққа шашыратпай, ешкімді шырылдатпай, ешкімге күмәнданбай, тарихи оқулық түріндегі кітапқа айналдырудың уақыты келді. Бәріміз білетіндей, кез келген оқулық оқушылардың тарихи санасын көтеру үшін жазылады. Онда ұзын сонар әңгіменің керегі жоқ. Мәселе, нақты және тиянақты да тұжырымды болу керек. Тарихтағы көтерілістер мен соғыстарды алсақ, бұлар жөніндегі оқулықтарда мәселенің себебі, сипаты, түрткі болған нәрсе, қозғаушы күші, басталуы мен барысы, кезеңдері, белсенділік, маңызы сияқты ауқылды мәселелерге жауат беру жағы қамтылады. Сол сияқты Желтоқсан көтерілісі туралы жазылатын оқулық та дәл осы қалыптасқан стандарт бойынша жазылуы керек. Онда көтеріліске қатысқандардың жалпы сандық мөлшері айтылып, белсенділікке келгенде, қайтыс болғандар мен тергеуде болып, сотталғандарға арқа сүйеген жөн. Желтоқсан күндері қазақ жастары бірыңғай өздері ғана болған жоқ. Бұны елдегі тұрақтылық пен татулықты сақтау үшін оқулықта міндетті түрде көрсету керек. Мысалы, 2400 адам ұсталып, милицияға әкелінгендер ішінде 25 орыс, 18 ұйғыр, 10 татар, 7 қырғыз бары белгілі. Олар көтеріліске кездейсоқ қатысса да бәрібір, Желтоқсан идеясына сенген Қазақстан халықтарының өкілі болатын [8].

Немесе, әкесі орыс, шешесі қазақ болып келетін суретші Вадим Сидоркиннің дүбірлі оқиғадан кейін салған Желтоқсан көтерілісі кезіндегі орыс шовинизмін жан-жақты бейнелейтін суреті бар. Егер оқулыққа осы суретті кіргізіп, суретшінің ойын шынайы суреттей алсақ, сол сияқты алаңға барған Қазақстан халықтарының қазақтан басқа өкілдерінің алаңға барғандағы ішкі ойын дұрыс жеткізе білсек, кітапта Қазақстандағы ұлт мәселесінің тұрақтылығына да белгілі дәрежеде үлес қосатын боламыз.

Желтоқсан көтеріліс тарихын жүйелеудің үшінші жағы, шығарылатын оқулықтағы тақырып мәтіндерінің қоғамдық өмірмен байланысының нақты болып, тақырыптан ауытқымай, мәнді деген мәселелер тқңірегінде тартымды баяндалуына барынша назар аудару

болып табылады. Барша халық, «Желтоқсан көтерілісі» оқулығынан мынандай мәсесердің жауабын күтеді: Соцализм мен коммунизмді қалай түсінеміз? Жеке басқа табыну зардаптары, Жылымық, «Бос жатқан» жер, Тоқырау, әкімшіл-әміршілтік басқару әдісі дегеніміз не?, Көлеңкелі экономика, КСРО деген қандай қоғам болды және оның дүркін-дүркін түр өзгертуін немен түсіндіреміз? Демократия, жариялылық, КОКП, Орталық Қомитет, Съез, Конференция, Пленум, Бюро, В.И. Ленин және ұлт саясаты, Д.А. Қонаевтың беделі, Н.Ә. Назарбаевтың позицмясы, М.С. Горбачев, М.С. Соломенцов және Г.Я. Колбиннің саяси ойлау қабілетінің деңгейі, «Желтоқсан көтерілісі», ұйымдастырушылары, сипаты, қозғаушы күші, кезеңдері, диалог, жеңіл қарулы әскерлер мен жасақтар, жастар мен интеллигенция белсенділігі, ұлттық және жігіттік намыс, намыссыздық, қазақ қыздарының қайсарлығы, Халықтың «Желтоқсан көтерілісі» туралы алғашқы түсінігі, «бұзақылық», «нашақорлық», арандату, шовинизмнің көріністері, қазақтан басқа ұлттардың алаңда болуының себебі, заңсыздық, кемсіту, мазақтау, қудалау, қорлау, қамау, тергеу, соттау, «ұлтшылдық», «жершілдік», комисся, ақтау, ақталу, бағалау, «Желтоқсан көтерілісініңі» маңызы...Міне, осы мәселелерді шындықпен жарасымды тұрғыдан ашып көрсете алсақ, «Қазіргі Қазақстан тарихыхының» олқы тұстары толығатын болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақ педагогикалық энциклопедия сөздігі. – Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1995. – 185 б.

2 Қондыбай Серікбол. «Арғықазақ мифологиясы»: 1-4 том.- Алматы: «Дайк Пресс». 2004.

3 Ақселеу Сейдімбек. Қазақтың ауызша тарихы: зерттеу.- Астана: Фолиант. 2008.-32 б.

4 Тоқаев Қ.К. Тәуелсіздік бәрінен қымбат // Егеменді Қазақстан.- 2021.- 5 қаңтар.

5 Тәжин М. АСТАНА.-2013.-6 маусым. ҚазАқпарат.

6 Назарбаев Н.Ә. «Қазақстандағы 1986 жылғы желтоқсанның 17-18-індегі оқиғаларға қатысқаны үшін жауапқа тартылған азаматтарды ақтау туралы» Жарлығы// Егеменді Қазақстан.-1991.- 12 желтоқсан.

7 Тоқаев Қ.К. Тәуелсіздік бәрінен қымбат // Жас Алаш.- 2021.- 21 қаңтар.

8 Жас Алаш, 7, 8, 10-сәуір 1992 жыл.

УДК 004.92
Бодесова А.Е.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

СОЗДАНИЕ 3D-ПРЕЗЕНТАЦИИ НА ПЛАТФОРМЕ EMAZE

PowerPoint – очень популярный продукт для презентций, но он не имеет многих интересных функций, таких как, например, разнообразные 3D-эффекты. Недавно нашла на просторах Интернета необычный и простой в освоении сервис Emaze. В данной статье мы сделаем обзор даного ресурса и покажем, как его использовать.

Для начала зарегистрируемся. Заходим **на сайт**, нажимаем **«Start Now»**.

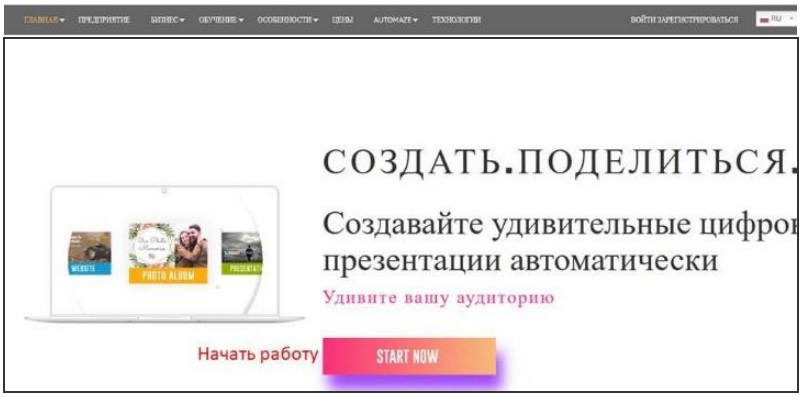

Рисунок 1 - регистрация на платформе **Emaze**

Для регистрации достаточно указать адрес электронной почты и придумать пароль. В поле «What Do You Do?» нужно выбрать из выпадающего списка сферу деятельности или профессию. Я выбрала «Teacher» (учитель).

Чтобы завершить регистрацию, нажимаем «Sign Up». На адрес электронной почты придёт письмо с кодом для подтверждения аккаунта (верификации).

Рисунок 2 - смс для подтверждения регистрации на платформу **Emaze**

Копируем его и вставляем в открывшееся окошко на сайте Emaze. Нажимаем «Verify».

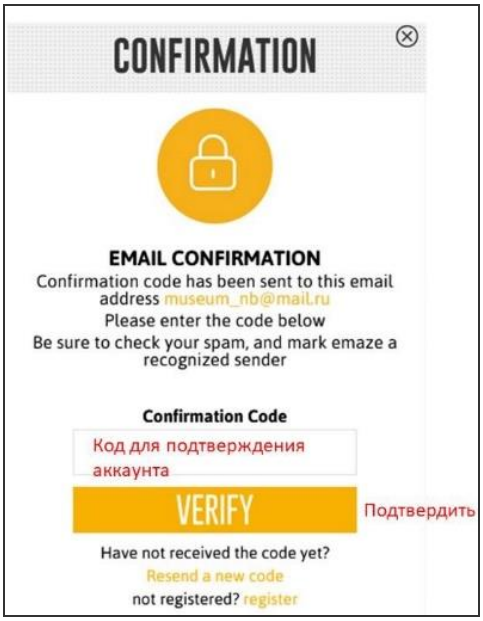

Рисунок – 3 После регистрации попадаем в личный кабинет и нажимаем **«Create»**.

Кстати, слева от кнопки «Create» есть малозаметная клавиша «Import PDF/PPT». С помощью неё можно загрузить в сервис уже созданную презентацию в формате PowerPoint или PDF и применить к ней один из шаблонов.

Выбираем тип шаблона для работы – презентация (Prezentation).

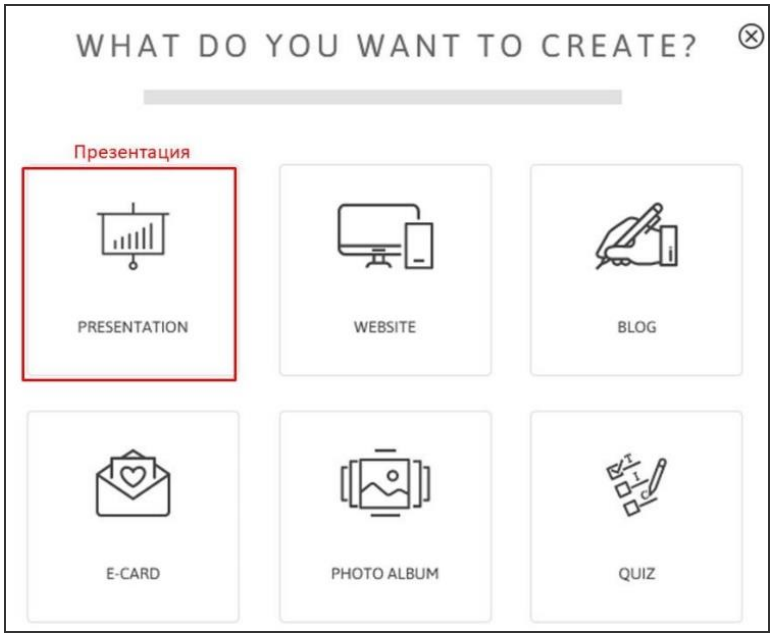

Рисунок 4 - выбор шаблона будущей презентации

Следующий шаг – собственно выбор шаблона будущей презентации: здесь их более тридцати. Самые, на мой взгляд, интересные собраны в разделе «Education». Можно создать презентацию «с нуля», для этого есть пустой шаблон.

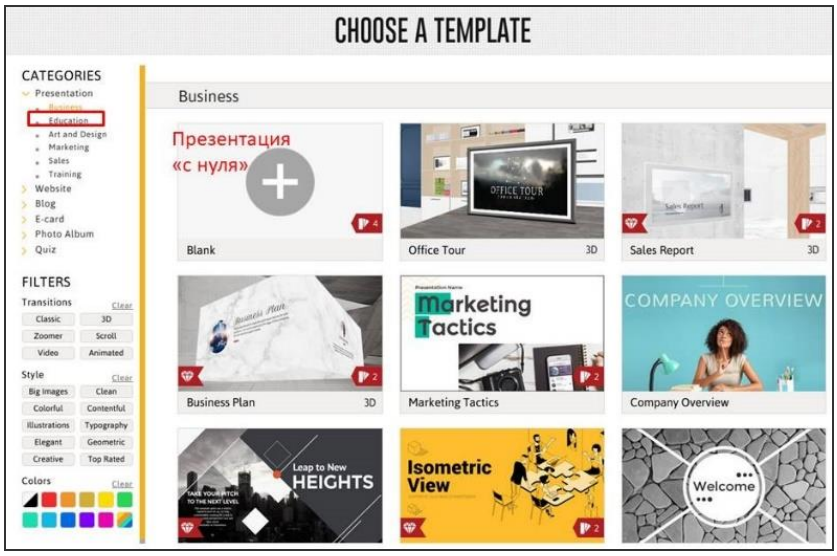

Рисунок 5 - Любой шаблон можно развернуть для предварительного просмотра (Preview) и начать редактировать (Edit).

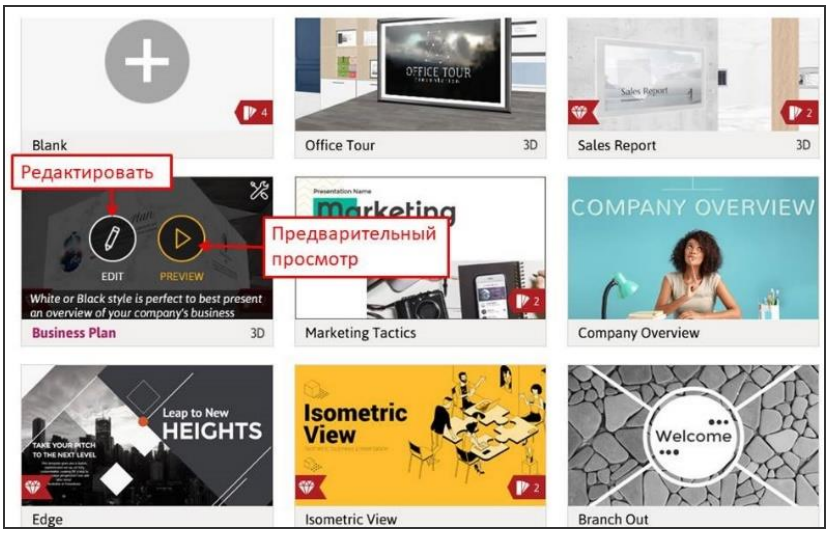

Рисунок 6 - Добавление объектов

Рабочее поле сервиса очень похоже на PowerPoint. Слева вверху кнопки для добавления слайдов (Add) и разделов между ними (Section).

Слайды можно добавить из галереи сервиса (Gallery) или импортировать из презентации в формате PDF или PPT (Import PPT or PDF).

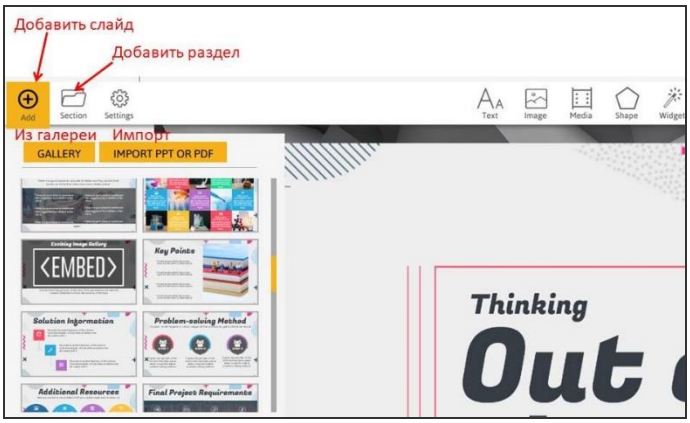

Рисунок -7 сервис Gallery

Во втором случае надо выбрать, как именно мы будем импортировать слайды: с сохранением оригинальной темы оформления или без сохранения. Далее нажимаем на кнопку «Select Suppoted Files». Импортируются все файлы. Но, как показали, мои эксперименты, функция импорта работает не совсем корректно: из файла PPT загрузились только тексты без картинок, а файл PDF не загрузился совсем. Так что лучше всё-таки создавать презентацию «вручную». Продолжим. Если мы создали раздел презентации, можно щёлкнуть по нему и дать название.

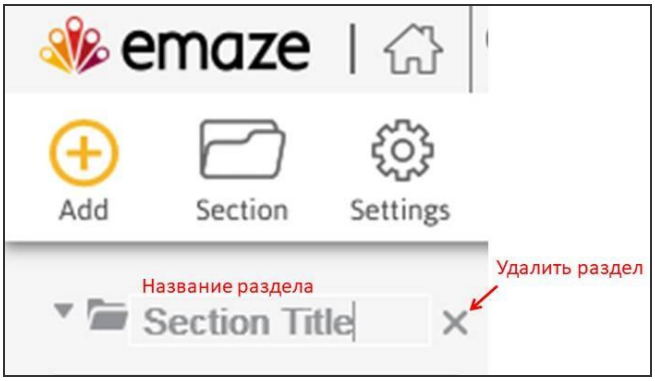

Рисунок 8 - Чтобы изменить стиль и цветовое оформление презентации, выбираем «Settings»

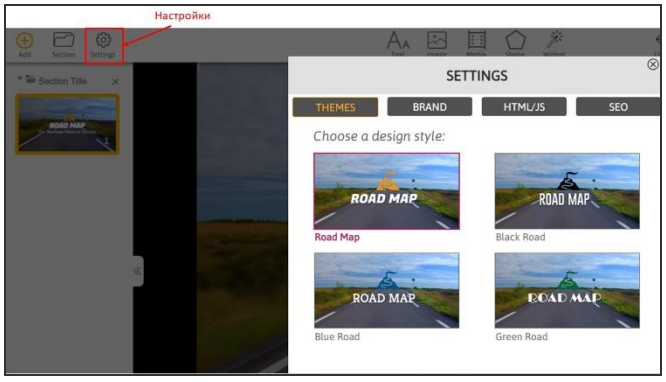

Рисунок 9 - рабочие инструменты для вставки различных текстов и объектов

Вверху находятся рабочие инструменты для вставки различных текстов и объектов: «Text» (текст), «Image» (изображение), «Media» (видео, аудио, карта), «Shape» (геометрические фигуры), «Widget» (фотогалерея, слайд-шоу, диаграммы).

Правее – кнопки для копирования, вставки и удаления объектов на слайде.

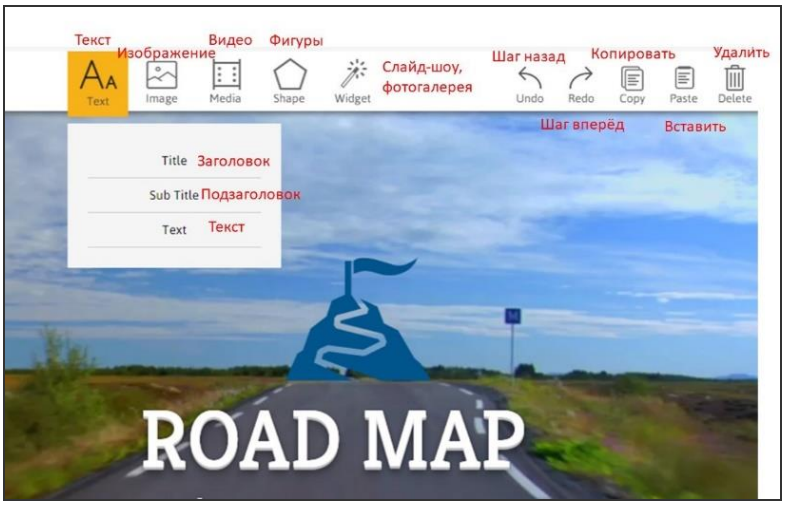

Рисунок 10 - Картинку можно загрузить с ПК (**My**) или добавить из Интернета (**Web**)

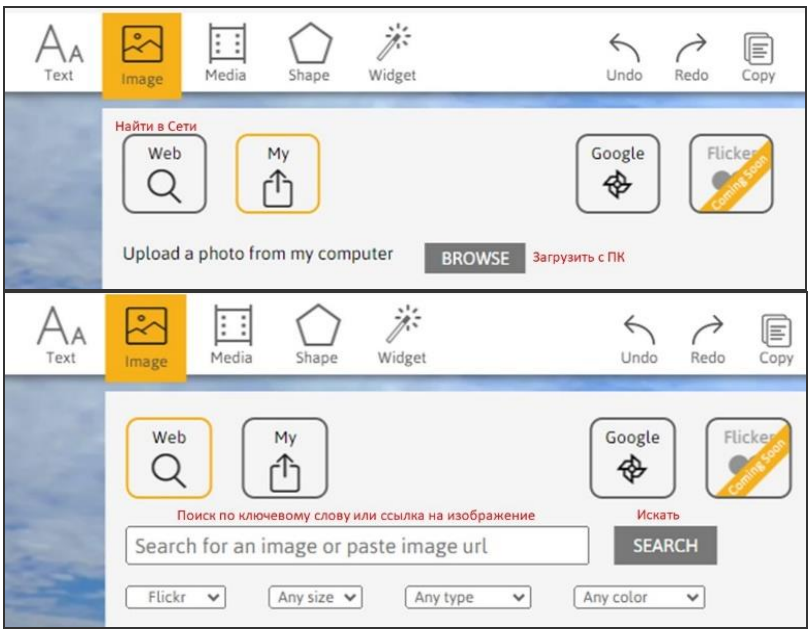

Рисунок 11 - загрузка аудио- и видеофайлов

Аудио- и видеофайл можно загрузить с ПК иоли по ссылке / коду из Сети. Также по ссылке / коду можно добавить карту.

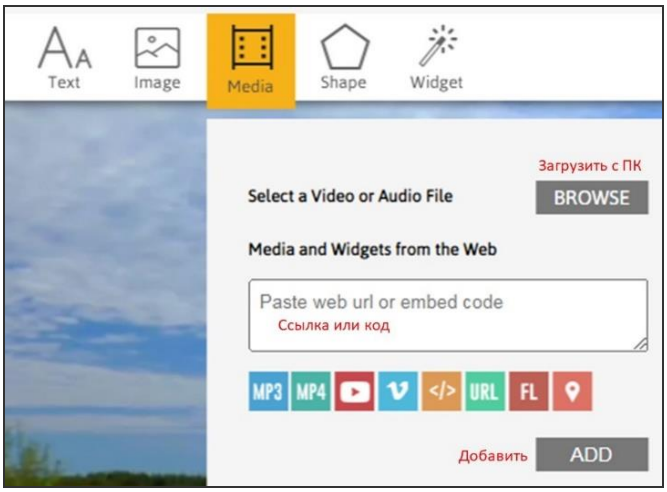

Рисунок 12 - Фигуры выбираем из библиотеки сервиса

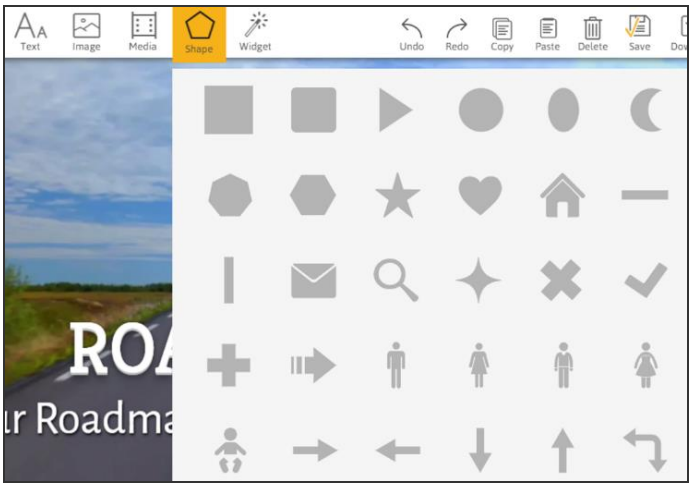

Рисунок 13 - раздел **«Widget»**

В разделе «Widget» нам могут пригодится опции «Carousels» и «Charts». Первая опция помогает создавать фотогалереи и слайд-шоу, а вторая - диаграммы.

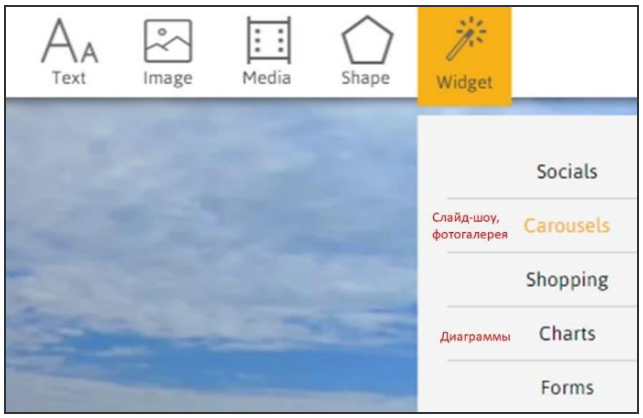

Рисунок -14 раздел Carousel

В разделе «Carousels» есть несколько шаблонов для создания слайд-шоу и фото-, видеогалерей. В шаблон «Slideshow» добавляются фотографии, а в шаблоны «Snowcase», «Multi-slider», «Grid Slider», «Responsive Grid» можно добавлять и фотографии, и видео.

Вот так создаётся слайд-шоу или фото-, видеогалерея: загружаем объекты с ПК (нажав на «Add and arrange photos» или «Edit photos&videos»), придумываем название, описание настраиваем и сохраняем.

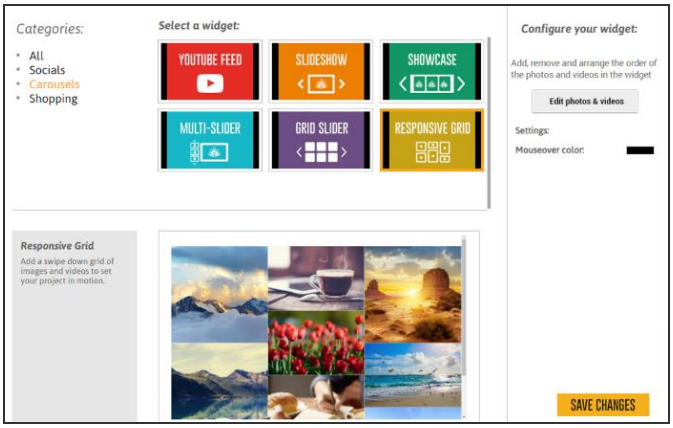

Рисунок 15 - готовый материал

В настройках слайд-шоу можно настроить вопроизведение. Остаётся добавить, что в бесплатном аккаунте Emaze можно создать не более 5 презентаций.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Презенатции стали проще. – Текст : электронный // EMAZE : [сайт]. – URL: https://www.emaze.com/ru/презентации/ (дата обращения: 09.11.2023).

ӘОЖ 007.5
Бодесова А.Е.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

БҰЛТТЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Бұлтты технология – қызмет көрсететін әртүрлі ұғымдардан тұратын үлкен бір тұжырымдама. Бұлтты технология тұтынушыға ғаламтор арқылы онлайн жағдайында деректерді өңдеуге мүмкіндік береді [1].

Бұлттық технологияда жұмыс істеудің әдеттегі программалармен жұмыс істеуден басты айырмашылығы - тұтынушы өз компьютерінің ресурстарын емес, өзіне ғаламтор-қызметі ретінде берілген шалғайдағы

мықты серверлердің ресурстарын пайдалануында. Сол арылы тұтынушы өз дереккөздерімен жұмыс істеуіне толық мүмкіндік алады, бірақ сол дереккөздер орналасқан амалдық жүйеге, программалар базасына, есептегіш серверлердің жұмысына еш кедергі келтіріп, оны өзгерте алмайды. Пайдаланудың тиімді жақтары.

- Үлкен ресурстарды қажет ететін қиын есептерді шешу үшін тұтынушы өзінде жоқ көптеген серверлерді, программаларды бұлттар тарапынан пайдалана алады;
- Тұтынушы компьютерлік құрылғының осалдығына немесе оның сынып, бұзылуына немесе жұмыс істейтін программаның тоқтап, бұзылып қалуына тәуелді болмайды;
- Тұтынушы кез келген жерден, кез келген уақытта ғаламторға қосылған кез келген компьютерлік құрылғымен өз дереккөздерімен жұмыс істей алады;
- Тұтынушы өз дереккөздерімен басқа адамдармен еш қиындықсыз бөлісіп, сол дереккөздерімен олармен бірге қосылып жұмыс істей алады;
- Жеке компьютердегі программалармен салыстырғанда бұлттық қызметтер көбінесе тегін немесе бағалары айлық жарна ретінде өте арзан келеді;
- Кейбір жобаларды «бұлтқа шығарудың» әсіресе ірі компанияларға тиімді болатын жағы - аппараттық және программалық қамтамасыз етулерді басқаруға, қолдауға, жаңартуға, лицензиялауға кететін шығындарды үнемдеуінде болып табылады;
- Сонымен қоса сол программаларды жүргізетін білікті мамандар тапшылығы мәселесін сол жобаны "бұлтқа шығару" арқылы шеше алады.

Қазіргі таңда ақпараттық технологиялардың дамуы бүкіл дүниежүзінде ерекше қарқын алып отыр. «Көзді ашып-жұмғанша» жұмыс жасауға мүмкіндік беретін IT технологиялар қолданысын кеңейту, әрине, заман талабы. Ал оның әлемдегі жедел дамумен ілесіп, ақпараттармен алмасып қана қоймай, көптеген аудиториялармен бір жүйеде жұмыс жасау мүмкіндігі бар, озық үлгілерінің бірі – «бұлттық технологиялар» немесе «бұлттық есептеулер».

Бұлттық технологиялар (ағылш. Cloud technology, яғни Cloud – бұлт, technology – технология) – цифрлық деректерді өңдеу технологиялары арқылы интернет-пайдаланушыға барлық қызмет түрлері бір аппараттық жүйеде біріктіріліп онлайнсервис ретінде ұсынылуы.

Бұлттық есептеулер (ағылш. Cloud computing, яғни cloud – бұлт, computing – есептеулер) – қажетті конфигурацияланған есептегіш ресурстарға (мысалы, деректерді беру желілеріне, серверлерге, деректерді сақтау құрылғыларына, барлығына бірдей немесе бөлек-бөлек) талап бойынша ыңғайлы желілік қолжеткізуді қамтамасыз ету моделі.

Бұл терминдер – компьютерде арнайы программалардың орнатуынсыз, Интернет желіге қосылған жалпыға қолжетімді деректер

ортасын өңдеу, жүктеу және сақтау т.с.с. қашықтан басқарудың технологиялық мүмкіндіктерін ұсынатын виртуалды қызмет түрлерінің жалпыланған атауы.

Маңызды мәлімет. «Бұлттық есептеулер» ұғымы алғаш рет 1970 жылы американдық ғалым Джозеф Карл Робнетт Ликлайдердің ARPANET (Advanced Research Projects Agency Network) желісінің құрылуына жауапты болуынан пайда болған [2].

Ликлайдердің айтуынша: «Құжаттар, ақпарат көздері бір үлкен виртуалды сервер болып табылатын «бұлтта» сақталады және өңделеді. Жер бетіндегі әрбір адам желіге қосылады, ол тек деректерді ғана емес, сонымен қатар программаларды да алатын болады». Ал «Бұлттық есептеулер» 1960 жылы американдық ғалым Джон Маккартидің: «Қай уақытта болмасын компьютерлік есептеулер «жалпыхалықтық пайдалану» арқылы жүзеге асырылатын болады» деген тұжырымнан кейін пайда бола бастады.

Виртуалды қызмет түрлерін ұсынып, ұйымдастырып, қолайлы жағдай жасап отыратын, кез келген деңгейдегі және кез келген қуатты ақпараттық ресурстарға қолжеткізуді қамтамасыз ететін бұлттық қызмет түрлерін провайдер атқарады.

Бұлттық провайдер (ағылш. Cloud provider – бұлттық сервистерді жеткізуші) – бұлттық есептеулер негізінде қызмет көрсететін компания, ол әртүрлі виртуалды ресурстың (виртуалды серверлер, виртуалды желілер, виртуалды деректерді сақтау жүйелері) автоматтандырылған басқару түрлерін жеткізуші.

Маңызды мәлімет. 2002 жылы Amazon компаниясы бұлттық веб-сервисті әзірледі. 2006 жылы Amazon «Elastic Compute cloud» (EC2) деп аталатын сервисті іске қосты. Amazon EC2 және Amazon Simple Storage Service (S3) сервистері алғашқы қолжетімді және бұлттық есептеулер саласындағы көшбасшылардың бірі болды. Дүниежүзілік нарықта бұлттық технологияларды қолданысқа енгізген компаниялардың саны көбейді, олар: IBM, Microsoft, Google, HP, Atos, Cap Gemini, ал Қазақстандық компаниялардан «Қазақтелеком» акционерлік қоғамы ұсынған Microsoft Hosted Exchange және Microsoft Hosted SharePoint, Қазтелепорт акционерлік қоғамы ұсынған «SmartCloud», KT Cloud Lab компаниясының инфокоммуникациялық кешендері (mycloud.kz) т.б. [3].

Бұлттық технологиялардың қызмет көрсету модельдері: Инфрақұрылым қызметі ретінде (Infrastructure as a Service, IaaS) – пайдаланушы өзіне керекті инфраортаны жалға алу мүмкіндігіне ие болады. Мұнда бұлттық провайдер серверді, сақтау қоймасын, желі және виртуалдандыру ресурстарын қамтамасыз етеді, ал пайдаланушы өзінің программалық жасақтамасы мен қосымшаларын жүктейді және баптайды. Бұл қызметті пайдаланушы қымбат құрылғылар мен программаларды

сатып алу қажеттілігінен құтылады да, тек пайдаланған уақытына сәйкес қаражат төлейді. IaaS түрлеріне Amazon EC2, Google Cloud Storage, Microsoft Azure, IBM Smart Cloud, IBM Cloud, Oblako.kz және т.б. жатады. Бұл қызмет түрі арнайы кәсіпорындар, мекемелер, компаниялар үшін компьютерлік инфраортаны жалға алу ортасын құрады.

Платформа қызметі ретінде (Platform as a Service, PaaS) – пайдаланушы бұлттық провайдерлермен бірлесіп жұмыс істеу мүмкіндігіне ие болады. Мұнда виртуалдандыру, операциялық жүйелер, серверлер, сақтау қоймалары, желі, программалық жасақтама бұлттық провайдерлердің міндетіне кіреді. PaaS моделі интеграцияланған бір ортада жасалады, ал пайдаланушы өзі басқару мүмкіндігіне ие болады. Пайдаланушы серверді сатып алуға кететін шығындарды үнемдей алады. Осы модельдің мысалы ретінде веб-сайттарға арналған хостинг қызметтерін айтуға болады және Amazon Web Services (AWS), Microsoft Azure, Google App Engine, Jelastic, Apache Stratos, OpenShift түрлері жатады [3].

Коммуникациялық қызметі (Communications as a Service, CaaS) – Интернет желісі немесе кез келген IP-желісі (VoIP) бойынша сигнал беруді, хабарлама (IM) алмасуды, видеоконференцияларды қамтамасыз ететін кәсіпорын үшін бұлтта құрылған коммуникациялық шешім. CaaS үлгісі қосымша төлем жасау арқылы коммуникация құралдары мен қызмет түрлерін ұлғайтуға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Бұлтты технология. – Текст : электронный // Уикипедия : [сайт]. – URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Бұлтты_технология (дата обращения: 09.11.2023).

2 Ликлайдер Джозеф Карл Робнет. – Текст : электронный // Википедия : [сайт]. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Ликлайдер,_Джозеф_Карл_Робнетт (дата обращения: 09.11.2023).

3 Бұлттық технологиялар туралы толық мәлімет. – Текст : электронный // MARTEBE.KZ : [сайт]. – URL: https://martebe.kz/b-ltty-tehnologijalar-turaly-toly-m-limet/ (дата обращения: 09.11.2023).

УДК 796.05
Боканов А.А., Жанганатова К.Н.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ЧТО ТАКОЕ E-SPORT

Что такое e-sport: Электронный спорт, или E-sport, представляет собой форму соревновательной деятельности, основанной на видеоиграх. В Е-спорте игроки соревнуются друг с другом или в командах в различных видовых дисциплинах, используя компьютеры, консоли или мобильные устройства. Этот вид спорта объединяет игровую культуру, соревновательный дух и трансляции игр для зрителей.

Вот ключевые аспекты Е-спорта [1]:

1) Соревновательность:

Е-спорт ориентирован на соревнование и победу. Профессиональные игроки стремятся достичь выдающихся результатов, участвуя в турнирах и соревнованиях.

Разнообразие игр:

Е-спорт включает в себя множество видовых дисциплин, начиная от стратегических стратегий вроде «League of Legends» и «Dota 2», заканчивая шутерами вроде «Counter-Strike: Global Offensive» и «Overwatch». Разнообразие игр позволяет игрокам выбрать дисциплину, которая соответствует их навыкам и интересам.

2) Профессиональные игроки:

Самые лучшие игроки мира в Е-спорте могут стать профессиональными игроками и зарабатывать деньги на соревнованиях, спонсорствах и стриминге. Их навыки и дедикация поднимают их на высшие уровни среди конкурентов.

3) Турниры и чемпионаты:

Существует множество крупных и мелких турниров и чемпионатов Е-спорта по всему миру. Некоторые из них предлагают впечатляющие денежные призы и славу.

4) Зрительская база:

Е-спорт стал популярным развлечением для зрителей. Многие турниры транслируются в прямом эфире через Интернет, и они привлекают миллионы зрителей. Комментаторы и аналитики добавляют интерес для зрителей.

5) Инфраструктура и индустрия:

Индустрия Е-спорта включает в себя организаторов турниров, команды, спонсоров, производителей игрового оборудования и многие другие сегменты. Эта индустрия продолжает расти и развиваться.

В целом, Е-спорт представляет собой современный вид спорта, который активно развивается, привлекая как игроков, так и зрителей со всего мира [1].

История E-sport: когда и в какой стране появился?

История Е-спорта уходит корнями в прошлое, и его развитие происходило на протяжении нескольких десятилетий. Вот краткое описание истории Е-спорта:

1) Ранние годы (1970-1990-е):

Е-спорт начал свое развитие в 1970-1980-х годах с появлением ранних видеоигр и аркадных автоматов. Однако соревновательные моменты в играх стали привлекать внимание лишь в 1990-х годах.

2) Рост в Южной Корее (2000-е):

Начиная с начала 2000-х годов, Южная Корея стала эпицентром Е-спорта. Здесь развивались такие популярные видовые дисциплины, как стратегии вроде «StarCraft». Профессиональные игроки стали поп-культурными иконами, а игры транслировались по телевидению.

3) Мировое распространение (2000-е - настоящее время):

Е-спорт стал мировым явлением, распространяясь по всему миру. Крупные турниры и чемпионаты, такие как «The International» для «Dota 2» и «League of Legends World Championship», привлекают огромную аудиторию и предлагают значительные призовые фонды.

4) Олимпийский признак (настоящее время):

Е-спорт получил признак олимпийского движения, и многие страны официально признали его как вид спорта. Олимпийский комитет начал рассматривать возможность включения Е-спорта в программу Олимпийских игр.

5) Развитие индустрии (настоящее время):

Индустрия Е-спорта продолжает расти. С появлением профессиональных команд, организаторов турниров, спонсоров и партнеров, она стала значительной экономической силой.

Е-спорт сейчас находится на пике своей популярности, привлекая как профессиональных игроков, так и миллионы зрителей со всего мира. Его история служит примером того, как видеоигры стали не только развлечением, но и признанным и прибыльным спортивным мероприятием [2].

Кто в основном занимается Е-спортом?

Е-спорт привлекает разнообразную аудиторию, включая разные группы людей, как игроков, так и наблюдателей. Вот краткое описание основных групп, которые занимаются Е-спортом:

1) Профессиональные игроки:

Это те, кто посвящает свою жизнь соревновательным видеоиграм. Профессиональные игроки участвуют в турнирах и чемпионатах, представляя команды или играя в качестве индивидуальных участников.

Они обладают выдающимися навыками и часто зарабатывают деньги на своих выступлениях и спонсорских контрактах.

2) Команды:

Многие профессиональные игроки объединяются в команды. Команды в Е-спорте имеют менеджеров, тренеров и аналитиков, которые помогают им достигать выдающихся результатов. Команды также могут иметь спонсоров и фанатскую базу.

3) Организаторы турниров:

Компании и организации, которые организуют и проводят соревнования Е-спорта, создают инфраструктуру для игроков и зрителей. Они определяют правила, раздают призы и обеспечивают легальные рамки мероприятий.

4) Зрители и фанаты:

Е-спорт имеет огромную зрительскую базу. Множество людей по всему миру следят за соревнованиями и турнирами через онлайн-трансляции. Они поддерживают своих любимых игроков и команды, создавая страсть и атмосферу вокруг мероприятий.

5) Стримеры:

Стримеры – это люди, которые транслируют свои игровые сессии и комментируют их для зрителей в реальном времени. Они часто имеют свою аудиторию и могут зарабатывать на рекламе и спонсорстве.

6) Спонсоры и инвесторы:

Рост Е-спорта привлекает внимание компаний и инвесторов, которые инвестируют в эту индустрию. Спонсоры могут предоставлять финансовую поддержку командам и турнирам, а также рекламировать свои продукты и услуги.

7) Журналисты и аналитики:

Специалисты в области журналистики и аналитики следят за развитием Е-спорта, создают новости, анализируют игры и интервьюируют профессиональных игроков.

Это лишь некоторые из ключевых участников Е-спорта. Этот вид спорта привлекает людей разных возрастов, национальностей и интересов, что делает его динамичной и разнообразной областью [2].

Будущее Е-спорта

Будущее Е-спорта обещает быть увлекательным и перспективным. Вот некоторые ключевые аспекты будущего этого растущего индустриального сегмента:

1) Рост популярности:

Е-спорт продолжает набирать обороты и привлекать все больше внимания со стороны зрителей, спонсоров и инвесторов. Соревнования и турниры привлекают огромные аудитории, и множество людей начинают интересоваться этим видом спорта.

2) Увеличение призовых фондов:

Призовые фонды в Е-спорте становятся все более внушительными. Это привлекает талантливых игроков и способствует профессионализации индустрии.

3) Олимпийское признание:

Олимпийский комитет и множество стран признали Е-спорт как официальный вид спорта. Это может привести к его включению в программу Олимпийских игр в будущем.

4) Развитие трансляций:

Трансляции соревнований Е-спорта становятся все более качественными и доступными. Платформы стриминга, такие как Twitch, YouTube и Facebook Gaming, продолжают привлекать зрителей.

5) Рост профессионализма:

Профессиональные игроки, команды и организаторы турниров становятся все более профессиональными. Это включает в себя наем тренеров, аналитиков и менеджеров, а также соблюдение стандартов этики и интеграции антидопинговых мер.

6) Мобильный Е-спорт:

Мобильные игры, такие как «Clash Royale» и «PUBG Mobile», приобретают популярность в мире Е-спорта. Они открывают новые возможности для мобильных игроков и привлекают аудиторию, которая предпочитает играть на смартфонах и планшетах.

7) Глобальная интеграция:

Е-спорт объединяет игроков и зрителей со всего мира. Это глобальное явление, и будущее может принести еще большую интеграцию и многонациональные соревнования.

8) Инновации в технологиях:

Развитие VR (виртуальной реальности) и AR (дополненной реальности) может привнести новые измерения в мир Е-спорта, расширяя возможности для зрителей и игроков.

9) Развитие образования и тренировки:

Университеты и школы начинают предлагать программы и стипендии для будущих профессиональных игроков. Это может способствовать увеличению числа талантливых игроков [3].

В целом, будущее Е-спорта светло и полно возможностей. Этот вид спорта продолжает расти и привлекать внимание, и он, вероятно, будет продолжать развиваться и эволюционировать, открывая новые горизонты для игроков и зрителей.

Е-спорт, начавшийся как нишевая деятельность, стал глобальным явлением, объединяющим миллионы игроков и зрителей по всему миру. Его история свидетельствует о быстром развитии и профессионализации индустрии. В будущем Е-спорт ожидает дальнейший рост популярности, официальное признание и инновации в технологиях. Этот вид спорта предоставляет уникальные возможности для игроков, команд, инвесторов

и зрителей, и его динамичное развитие позволяет надеяться на успешное будущее.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Киберспорт [электронный ресурс] - Режим доступа: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82

2 This is part 1 of a 4 part series on Esports [electronic resource] https://hir.harvard.edu/esports-part-1-what-are-esports/

3 The Evolution of eSports: How Digital Games Are Transforming Sports Culture [electronic resource] https://medium.com/@cristifrncu/the-evolution-of-esports-how-digital-games-are-transforming-sports-culture-fafef0650a13.

ӘОЖ 94(574):930
Булгауов Ш. Т.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ КЕҢЕСТІК РЕФОРМАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ОЙЛАРЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ АСПЕКТ

Егеменді, тәуелсіз ел болған Қазақстан үшін тапқа бөлінген кеңестік замандағы саяси жікке бөліну, текетірес, қарама-қайшылықты басынан кешкен қазақ қоғамының тағдырын ашып қарағысы келгені түсінікті болатын. Ұлт болашағының шешілуі тұсында болған саяси, экономикалық, мәдени өзгерістер өзінің құпияларын әлі де болса шешіп көрсеткен жоқ десе де болады. Қазақ зиялылыраның өз халқының болашағын қайткенде оң шешуге тырысқаны, бір топ таптық тұрғыдан, ал екінші топ ұлттық тұрғыдан шешуге тырысқаны тарихтан белгілі.

Қазақ зиялыларының екі жақты ойы, қоғамға деген көзқарастары белгілі себептермен көптеген кемшіліктерге, қан төгуге, ауыр саяси қателіктерге алып келгенін атап кету қажет. Себебі, Қазақстандағы кеңестік «ұлт мәселесінің» дамуына екі жақ та өз үлестерін қосты. Тарих үшін де, қазақ қоғымының қазіргі даму тұсында болсын ол тарихи ойлар Қазақстанның полиэтникалық, көпмәдениеттілік жағдайында әлі де өзінің қажеттігінен айырылған жоқ деп айту керек. Сондықтан да болар тәуелсіз елге айналған жылдардан бастап «большевик», «оңшыл», «солшыл», болмаса «алашордашыл», «революционер» немесе «контрреволюционер»... демей кеңестік қоғам қайраткерлері мен Алаш партиясының мүшелерінің құжаттары, өмірбаяндарына қатысты материалдары таңдамалы шығарма, құжат жинақтары болып жарыққа шыға бастады [1]. Сонымен қатар, 1920-1930 жылдардағы күштеп ұжымдастыруға, аштыққа және саяси

репрессияларға да арналған құжаттар мен материалдардың жарыққа шығуы замана талабы болатын [2]. Егеменді ел болған қазақ жұрты өзінің өткені мен болашағына тың көзбен қарауға тырысты, өткеннің қателіктерін қалайда қайталамау үшін, ендігі жерде тура жолда сүрінбес үшін. Жаһандану заманында кез келген ел қателесуге құқы жоқ десек болады, тіптен жай ғана кемшілік, жетіспеушілік екі-үш есе ұлғайып, үлкен мәселеге айналары сөзсіз.

Қазақ мемлекетінің саяси дамуына қатты әсер еткен, бірақ большевизмнің сынына ұшырап тарихи айналымнан шет қалған, дегенммен де, кезінде кеңестік ғылым (маркстік-лениндік, большевиктік, коммунистік) қоғамның барлық жағын «жауламай» тұрған кезінде, тоталитарлық режим күшеймей тұрғанда газет, журнал беттерінде жарық көріп қоғамның даму жолында өзінің терең ізін қалдырған қоғам қайраткерлері, ғалымдар, тарихшылар болды. Олардың қазақ қоғамының дамуына деген көзқарасы большевиктік саясаттан, идеологиядан әлдеқайда тиімді екендігін тарихтың өзі қазіргі күнде дәлелдеп отыр. Осы сөзімізге дәлел ретінде кеңестік кезеңдегі аумалы-төкпелі замандағы өзгерістер тұсында өзінің дұрыс та, аса қажетті көзқарастарымен ақпарат беттерінде, өлкелік комитеттің жиналыстарында, Голощекин секілді сталинизмнің қатігез саясатының басында тұрған билік адамдарына барынша қарсылық көрсеткен бізге белгілі, ірі мемлекет және қоғам қайраткері Смағұл Садауақасов жайлы сөз болады.

С. Садуақасов сөз жоқ өзінің артында үлкен із қалдырған ірі тұлға, біріншіден, қазақты қазақ етем, алашымды алаш етем деген, сонысымен бақытқа жетелемек болған атақты алаш партиясының жолын қуған азамат. Алаш партиясының негізін қалаушы, сол жолда өмірін қиған Алихан Бөкейхановтың туған күйеу баласы. Осының өзі оның коммунист болғанына қармастан, кез келген мезгілде саяси репрессияның жазасына ілігуіне себепші болары анық болатын. Ол сөз жүзінде ғана емес, іс жүзінде алаш партиясының көзқарасын қолдайтындығын көрсетіп отырды. «Мағжан Жұмабаев, Кошке Кемеңгеров, Мұхтар Ауэзов еңбектерін баспаға шығаруға күш салып отырды. Мағжанның басына қиыншылық туғанда Алихан Бөкейханов және Максим Горькийдің көмегімен құтқаруға бар күшін де салған» [3, б. 10].

Екіншіден, Қазақ ұлтының тарихында үлкен қасіретке толы кеңестік құрылыстың жер, су реформалары, ұжымдастыру тарихына альтернативті көзқараста қараған зерттеулердің бар екендігі анық, бірақ ол да ғылыми айналымнан «шет қалған болатын» - деп зерттеуші З. Майданали «С.П. Швецов, М.Г. Сириус, А.Н. Донич, Е.А. Полочанский, А. Челинцев, В. Скороспешкин және тағы басқа зерттеушілерді жатқызған болатын [4, б. 6]. Міне осы авторлардың еңбектері кезінде «Народное хозяйство Казахстана» журналында жиі басылып тұрған еді. Мыс: Донич А.Н. Проблема казахского аула. «НХК». 1928. №4-5; Челинцев А.Н.

Перспективы развития сельского хозяйства Казахстана. «НХК». 1928. №4-5; Жалпы қазақ қоғамының тағдырына қатысты ойларды осы журналдың 1926 жылғы №1, №3 сандарынан, сонымен қатар 1928 жылғы №6-7 сандарынан М.Г. Сириусты; 1928 жылғы №9,10 сандарынан В.И. Скороспешкинді кездестіреміз. Осы ғалымдардың негізгі ойлары, тұжырымдамалары Смағұл Садуақасовтың ойына тікелей қатысты екенін көреміз.

1931 жылғы №7-8 «Большевик Казахстана»-ның беттерінде Ф.И.Голощекин Қазақстанның Кеңес Одағының алдыңғы қатарлы бөліктерімен бірге социалистік даму жолында екенін, оған «...біздің коллективтендіру, совхоз құрылысы, өнеркәсіп құрылысы, кооператив, теміржол, мәдени дамуы» [5, б. 8] дәлел екендігін келтіре отырып, мал шаруашылығына байланысты көптеген «жетістіктерді» қорытындылайды. Ф.И.Голощекиннің мақаласын аяғына дейін оқыған азамат бұл мал шаруашылығына байланысты жетістіктердің тек «оппортунистерге» қарсы айтылған жауап екенін байқауы қиын емес. «Ол туралы айтпаса да болар еді. Бірақ ескі «көсемдерінсіз», Сәдуақасовсыз қалған бұрынғы сәдуақасовшылдықтан жақтаушы ізбасарлары шықты»- деп Төреғожиннің атын келтіреді Тореғожин неліктен сынға ілініп отыр екен десеңіз, ол Қазақстанда 1932-ші жылы ірі бас малмен есептегенде, төлімен қосып, 275 мың бас мал ғана болатындығын есептеген Тореғожиннің кеңес үкіметінің барлық жоспарына күдік келтірген сөзіне Голощекиннің шыдамағанын көреміз.

Голощекиннің бұл сынына 1931 жылғы «Большевик Казакстана» журналының №11 санында П. Исаков та өз үлесін қосады. Ол Методологические основы «торегожинщины» - деген мақаласында Торегожиннің де сол тектес қатесін сынайды [6, б. 19]. Торегожиннің сол кезде-ақ мал шаруашылығындағы кемшіліктерді көріп қана қоймай өзінің ойын ашық айтқанын көреміз. Мұнда Төреғожиннің ауылда ұзамай мал қалмайтындығын айтқанын, ол дегеніміз «партия саясатына қарсы шығу, бай және кулакты қорғау», ондай сөзді «махровый национал-уклонист» Сәдуақасов та «байларға тимеу керек, таптық күрес жоқ» айтқан [6, б. 21]- деп П.Исаков партияның, оның идеологиясының артына жасырынып алып сол кездегі саясаттың теріс жағын барынша жасыруға талпынды. Бірақ оның бұл ойы бола қояр ма екен. Себебі аз уақыттан соң-ақ миллиондаған қазақ халқының басына ашаршылықтың зор нәубеті түсетіні белгілі. Ал бұл жерде Сәдуақасовтың, Торегожиннің, Аленовтың т.б. есебі өкінішке орай шындыққа айналғанын көреміз.

Өзінің «Буржуазные и мелкобуржуазные «теории» об ауле» - деген мақаласының «Идеализация кочевья» [7] деген тараушасында Ғ. Тоғжанов та ((1900-1937) Қазақ әдебиет сыншысы, публицист, қоғам қайраткері. Көкшетау облысының тумасы. Қазақ әдебиет сыншысы, публицист, қоғам қайраткері. 1926-1928 жылдары Қазақ өлкелік партия комитетінің баспасөз

бөлімінің меңгерушісі, 1926-1932 жылдары «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы, 1935-1936 жылдары Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы қызметтерін атқарған. 1936-1937 жылдары Тоғжанов Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесі жанындағы өнер басқармасын басқарды. Ол заңсыз қуғын-сүргінге ұшырап, қайтыс болғаннан кейін ақталды. Тоғжанов – қазақ кеңес әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі, «Новое землячество» кітабының авторы(1925), «Мағжанның поэзиясы және Жүсіпбектің сыны» (1925), «Екі жастың әңгімесі» (1926), «Әдебиет және сын мәселелері» (1929), «Байтұрсынов және Байтұрсынұлы туралы» (1932), Тоғжанов – Абай, М. Жұмабаев және Ж. Аймауытов шығармашылығының алғашқы әдеби сыншыларының бірі.) [8] осы қазақтың басына түсетін қиындықтарды көре білген, ескерткен және кеңес өкіметінің аграрлық реформаларынан арашалап қалуға тырысқан ғалымдардың атын атай отырып, сынға алады: «Швецов, Сириус, Вернер, Букинич, Донич, Е.Тимофеев, Челинцев, Соколовский – деп, бұл тізімге тағы Клеменцті қосады» [7, б. 3; 2]. Ол: «Совет өкіметін таптық жек көру байларды және кулактарды, олардың идеологтары алашордашылар мен буржуазиялық экономистердің-зиянкестердің басын біріктірді» [7, б. 33] – деп қорытынды жасауға мәжбүр болды. Міне, осы сынға түскен ғалымдардың көзқарастары Смағұл Садуақасовтың қазақ қоғамы жайлы негізгі ойымен үндес болатын. Кеңестік биліктің өн бойында, тарихи шығармаларда С. Садуақасов ұстанған, ұлтына жақын саяси идея кеңестік авторлар тарапынан тұрақты түрде сынға ұшырап отырды [9].

Бұл жағдай, біржақты кеңес «жауларын» жамандау, сынға алу тек ХХ ғасырдың 90-шы және онан кейінгі жылдары ғана өзгере бастады. С. Садуақасовтың қазақ халқының экономикалық тұрақтылығының, беріктігінің негізі, ол – қазақ қоғамында тап жоқ деген саяси ұстанымы осы аталған жылдары ғалымдар тарапынан кең қарастырыла бастады [10]. Тек жай ғана қарастырылып қана қойған жоқ, сонымен қатар қазақ халқының кеңестік билік тұсындағы трагедиясы, жойылуға сәл қалған себептері, саяси, идеологиялық және экономикалық қателіктері өзінің сырын аша бастады.

Смағұл Садуақасовтың Кеңестік билік тұсындағы қазақ қоғамының саяси реформалар барысындағы өзгерістерінің басты қателіктерін болдырмауға тырысқан әрекеттері жай ғана сынға ұшырап отырмады, ол С.Қожанов, Ж. Мыңбаев, Ы. Мұстамбаев секілді қоғам қайраткерлерінің «оңшылдыққа» айыпталып, кейін қоғамдық қызметтерінен босатылып саяси репрессияға ұшырауына да себеп болды. Тек осылай ғана Голощекин бастаған Қазақстан басшылығы, орталықтың көмегімен, Сталиннің өзінің қолдауының арқасында қазақ жерінде бұрын-соңды болмаған саяси, экономикалық өзгерістер жүзеге аса бастаған болатын.

Ф.И. Голощекин орталық партия органдарының директивалық құжаттарын жергілікті қазақ интеллигенциясының өкілдеріне қарсы репрессиялық іс-әрекетте пайдалану үшін қолданды. Автор Н.К. Смагуловтың ойынша «Автонимистерге қарсы күрес әдісі мен қағидаты өзінің қолданылу жағынан Сталиннің – Троцкийге (Зиновьев, Каменев) қарсы күресі секілді, Голощекиннің – Садуақасов (Мыңбаев, Қожанов) қарсы күресі өте ұқсас еді» дейді [11, б. 18-19]. Шынында да, билік біреу, оның әдіс-тәсілі де біреу. Алған тәжрибе, идея да біреу. Алар асуы да біреу, ол – коммунизм. Таңдануға болар ма екен, партия мен мемлекет осы тұста өзінің бір тұтас орган екенін бастан кешіріп жатқан болатын. Бұл күрес жай күрес емес, бұл болашақ сталинизмнің тоталитарлық жүйесін қалыптастыру күресі болатын. Осылайша көшпелі мәдениетке, шаруашылыққа, еркін ойдың дамуына, сонымен қатар күштеп ұжымдастыруға, индустриаландыруға қарсылық күшейді. Бұл жағдайды партиялық монополия да, Сталиннің ОК бас хатшы болуы да, сонымен бірге түрлі жау топтардың да, қарсы саяси фракциялардың да пайда болуы тоқтата алмады. Осы жағдайды 1923 жылдың аяғында Киробкомның РКП(б) партия ұйымы да «мойындағанын» автор атап өтті [11, б. 17].

Саталиндік тоталитарлық жүйенің қалыптасу ерекшелігін ғалым Н.К. Смағұлов большевиктердің кадр мәселесін шешу ерекшелігі арқылы көрсетуге тырысты, ол: «Осы тұрғыда партия ОК аппаратының, оның бөлімдерінің, сондай-ақ мемлекеттік органдардың оларды біріктіру кезінде жұмысын құруға ықпал еткен бес негізгі қағидатты бөліп көрсеткен жөн: бірінші - коммунистік партия - КСРО-дағы жалғыз партия; екінші - режимге фанатикалық берілгендік және номенклатуралық кадрдың жоғары ұйымдастырушылық таланты; үшінші - партия қызметкерінің «диалектикалық» ақыл-ойы: партия қызметкері - бұл бюрократ орындаушы ғана емес, сонымен бірге жоғарғы басшының ерік-жігерінің сенімді қолдаушысы; төртінші - режимнің нығая түсуіне көмектесетін жұмыстағы бастамашылық; бесінші - тәртіп, өзін-өзі тану және партиялық аппарат атынан жанқиярлыққа дайын болу» [11:12]. Осы бағыт, мақсат 20-шы жылдардың аяғынан бастап күшейгенін көреміз. Бұл биліктің күресі тек жеке мемлекет қайраткерлеріне қарсы емес, ол сонымен қатар тұтас халыққа қарсы күрес болатын.

Аздаған уақытта қазақ интеллигенциясының күшейіп келе жатқан, шексіздікке ұмтылған билігіне қарсы тұра алатын бетке ұстар басым бөлігі, қазақ жұртының жартысына жуығы қолдан жасалған реформалардан запа шекті, салт-дәстүрі, мәдениеті соққыға ұшырады. Осы тұста ерекше көзге түскен сала, ол – еркін экономикалық бағыттың күйреуі болатын. XX ғасырдың 90-шы жылдары өзінің ыдырап, терең өзгеріске түскенін мойындаған КСРО - деп аталатын алып империя алғашында болашақта не себептен қирайтынын түсінбеген де еді. Қысқаша айтсақ, ол дінді, рухани наным-сенімді, салт-дәстүрді, соңында адамның өзін де

силамаушылық, яғни жүздеген, мыңдаған азаматтар репресссияланды, еңбек лагерлеріне айдалды. Тоталитарлық жүйе республика азаматтарын жан-жақты қысымға алды, адамның сөзі, ойы, істеген ісі... қыспаққа түсті. Қоғам жүйелерінің барлығы да өзгеріске түскені белгілі, идеологиялық, саяси, мәдени және экономикалық жүйелер социалистік революцияның алғашқы жылдарынан бастап түбірімен өзгеріске түскен болатын. Қорытындысы да белгілі, 1991 жылы КСРО деп аталатын алып империя ыдырап кетті.

Дегенмен, кеңестік, большевиктік реформалардың арты жаман болатынын айтқан қоғам қайраткерлері, ғалымдар болғаны белгілі. Швецов, Сириус, Вернер, Букинич, Донич, Е.Тимофеев, Челинцев, Соколовский, Клеменц... айта берсек, бұл есімдерге тағы да қосатын қайраткерлер бар. Ал, Смағұл Садуақасовтың ұстанымы осы аталған ғалымдардың ойымен қатар тұрғанын ерекше айту керек. Себебі, ол мемлекет және партия қызметкері болатын. Кеңестік ғалым К.Б. Бейсембиев [12] өзінің «Победа марксистко-ленинской идеологии в Казахстане в период строительства социализма» деген еңбегінде осы ойымызды ашып көрсетеді. С. Қожанов жайлы сын айта отырып «...басқа ұлтшыл-уклонист - С. Садуақасов алаш-орданың көзқарасын ұстанды «ауылда ешқандай тап жоқ, ауыл-жай масса, ол жерде таптарды ойлап табудың қажеті жоқ...» («Советская степь». 1927, 22 ноября.) дегенін келтіреді. С. Сәдуақасов Қазақстанның ұлттық ерекшеліктерін негізсіз асырып, абсолютизациялады және социалистік құрылыстың жалпы заңдылықтарының Республика жағдайына қолданылмайтындығын дәлелдеуге тырысты, ауылдағы феодалдық-рулық қарым-қатынастарды өзгеріссіз сақтауға тырысты» [12, б. 279] - дей келе автор ұлтшыл-уклонистердің көзқарастарын міндетті түрде сынау қажеттігін, олардың ойын әлеуметтік – саяси, идеялық тұрғыдан сынай отырып, олардың көзқарастарының жалғандығын, орындалмастығын партия, халық алдында ашып беру қажеттігін айтады.

Автор ұлтшыл-уклонистерді баспа беттерінде өзге де қазақ коммунистерінің жан-жақты сынға алып отырғанын көрсетеді. Бұл қатардан Исаев, Құрамысов, Жандосов, Жүсіпбеков секілді белгілі қайраткердердің есімдерін кездестіреміз. К.Б. Бейсембиев Қазақ өлкелік пратия комитеті өзінің кезекті III пленумында (1927 г.) С. Қожановты, С. Садуакасовты және де олардың жақтастарын «идейный уклон, который в своем развитии отражает влияние на партию и Советскую власть верхушки, имущих слоев аула» («Резолюция III пленума Казкрайкома ВКП(б)». Кзыл-Орда, 1927, стр. 1,2) дей келе, «Национал-уклонисты были сняты с занимаемых постов, разгромлены идейно и организационно» [12, б. 279-280] – деп мақтанышпен қорытады.

Көріп отырғанымыздай С. Садуақасов өзінің ойын қағаз бетінде ғана көрсеткен жоқ, ол өзінің ойын трибунадан ашық айтып отырған. Ол

мүмкіндігінше алаш қайраkерлеріне көмектесуге, сөз беруге тырысты. Осы тұстағы ел билігінің басында отырған Голощекиннің әрекетін залалсыз, жұмсақ бағытқа бұруға тырысқаны да анық көрінеді. Бір жағынан оның партия мүшесі болғандығы, екінші жағынан өз ұлтының жанашыры болу оны өте қиын жағдайға қалдырғандығы түсінікті болатын. Дегенмен оның кім жағында болсам деп ойланбағанын, екі ойлы болмағанын көреміз. Мемлекет, билік емес, ол өз халқының жағында күресті. Әсіресе оның «Тап жоқ», «Неге біз мыңдаған километр жерге, орталыққа шикізаттарды тасуымыз керек, неге оны өзімізде өңдемейміз» деген секілді ойлары шетел авторларының да ойымен үндес келетінін көреміз.

Кеңесті тәртіпті қорғаушы, ұлтшылдарға қарсы барынша қарсы күрескен кеңестік ғалымдар КСРО тұсында ғылымда айтылмаған, қозғалмаған көзқарастарды, дұрыс ойды фальсификаторларды сынау барысында жария етіп отыруға мәжбүр болады. Мәселен, Д. Кшібеков салған жерден Қазақ қоғамында «жеке меншік», «таптар», «таптық күрес»... болғандығын, демек «таптық қоғам» бар - дей отырып [13] қазақ қоғамындағы «национализациялау, жерді, суды, мал-мүлікті «тартып алу», «ұжымдастыру», «күшпен отырықшыландыру» секілді реформалардың «дұрыстығын» санамызға бірден құя бастайды. Әрине, ол осы әдіс-тәсіл арқылы өзге де кеңестік авторлар секілді шет елдік «фальсификаторларды» сынауға, оларды «жеңуге» дайындықты бастап кетеді. Б. Хаит секілді Гарвард университетінің тіл маманы, тарихшы американдық Ричард Пайпс те түркістандықтар ол бір ұлт – «мұсылмандар», бір тілдес – «түркі тілі» (жері ортақ, рухани дүниесі бір,...) деп, сонымен бірге большевиктердің «бөліп ал да билей бер» принципімен туысқан Орта Азия халықтарын беске бөліп тастағанын жазғаны үшін сынға ұшырады [13, б. 8].

Ол 1958 жылы Турцияда жарық көрген Таир Чагатайдың «Қызыл империализм» брошюрасына «Колхоздар ұлттық республикаларға езгі мен қанау алып келді», «колхоздар елде индустриаландыруды жүргізу үшін құрылды» деген сөзі үшін шүйлігеді. Ол осы сөзі арқылы «колхоздар ұлт аймақтарында, ал индустриаландыру орталық аудандарда жүрді», «Совет елінде отаршылдық бар» дегенді айтқысы келіп отыр, бұл «бейшара-теоретик» социалистік индустриаландырудың ауыл шаруашылығын ұжымдастырудан бұрын жүргенін «қайдан білсін» [13, б.13] – деп ойын қорытады. Осы айтқандарымызға А.Б. Турсунбаевтың сыны да жарық түсіретінін айту керек. Ол Б.Хаит та «Түркістан – Совет индустриасының тек шикізат базасы болу үшін қызмет етуі тиіс еді», «Түркістан-Сібір темір жолының» мақсаты да осы Орта Азия мен Қазақстанды «орыс экономикасымен» байланыстыру болатын» [14, б. 437]- деген ой айтқанын жаза отырып, басқа «фальсификаторлар» да, мәселен В. Коларз «Кеңес Одағының орыс емес территориясындағы әрбір жаңа фабрика, жаңадан салынған көмір шахтасы, әрбір мұнай шыққан бұрғысы негізінен бұл жердегі халықтар үшін емес, «великоросстар» үшін» дегенін, ал профессор

О.Кэроу болса Орта Азия мен Қазақстанның мақсаты ол «индустриалды» (Орал) жерлерді жұмыс күшімен «қамтамасыз ету» - деп түйгенін сынға алды.

Шет елдік тарихтың «бұрмалаушылары» коллективтендірудің тек қана «күштеумен» байланысты екенін, У. Дуглас тіпті «басында ешбір революциялық ойы жоқ, өз жерін, малын жақсы көретін қарапайым қырғыз халқы коллективизацияға қарсыласып штыкпен шаншылды, атылды және жер аударылды» - дей отырып, қарсылықтың қатты болғаны соншама Советтерге ұжымдастыру үшін аттай «5 жыл қажет болды» [14; б.445]- деп жазғанын келтіреді. Осындай өткір де шыншыл ой айтқан шетел сыншыларына автор тек «Социалистік құрылыс тарихының фальсификаторлары (бұрмалаушылары) әдетте ауыл шаруашылығының табыстары жайлы үндемейді» [14, б. 446]- деуге ғана шамасы келеді. А.Б. Турсунбаев 1929-1932 жылдары қарсылықтың болғанын «мойындайды», алайда У. Дуглас және басқа да империализм идеологтары мал санының «неге азайғанын», «себептерін объективті түрде қарағысы келмейді» [14, б. 44]- деп қайткенде айтылған сынның салмағын көтергісі келеді. Ал кім кінәлі десек, автор әрине «қанаушы тап» екенін көрсетеді, олар қателіктер мен асыра сілтеулерді пайдалана алды, «жетесіз» кадрлар, «аптыққан» басшылар тап жауларының малды жоюына, кедейлер мен орташалардың елден көшіп кетуіне септігін тигізген болып шығады.

Т. Чагатай жайлы «өзінің өсек-аяң кітапшасында ол ауыл-селодағы орасан зор табыстарды айтпай, фактілерді ашық бұрмалай отырып,... колхоз шаруалары жоқшылықта өмір сүруде деп дәлелдегісі келеді», Т. Чагатай, Б. Хаит секілділер осы жердің өнеркәсібін Орталық Ресейдің «шикізат көзі ғана» [13, б. 14-15,18]- деп сипаттағанын жаза келе, Д. Кшібеков «бұрмалаушылардың» осындай «жаласына» қарсы дәлел ретінде өзге авторлар секілді социализмнің «табыстарын» алға тартып, сол арқылы жоғарыдағы авторлардың ойын толықтырып отырды. Көріп отырғанымыздай қазақ халқының тарихында 30 жыл бұрын болған трагедияның XX ғасырдың 60 жылдары да соншалықты өзекті екенін көреміз.

Осы секілді С. Садуақасовтың да айтқандары, жазғандары өзінің сыншылдарын 60, 70-ші жылдары да тауып отырды. М.К. Қозыбаев болса 2000 жылғы еңбегінде М.Г. Сириус, С.П. Швецов, Ә. Бөкейханов, К.А. Гувелев, А. Донич, С. Садуақасов және т.б. отырықшыландырудың альтернативті жолын ұсынған көптеген ғалымдар, практиктер, қоғам қайраткерлері қатаң қаралып, соңында «репрессияға ұшырауы кездейсоқ емес еді» деген қорытынды жасады [15, б. 40]. Ия, тек 1930-1931 жж. «кулактар ссылкасына» аттандырылған Қазақстан шаруаларының саны, толық емес мәліметтер бойынша 6765 адам болғанын да атап көрсетеді.

Көптеген қазақ өлкелісінің кеңестік күштеу саясатына бір кісідей көтерілгенінің айғағы болатын қазақ, орыс ғалымдарының, қоғам

қайраткерлерінің, интеллигенция өкілдерінің қарсылығы, сонымен бірге қазақ шаруаларының, орыс кулактарының... көтерілістері ол – тек уақытша оқиға емес болатын. Осы қарсылықтың жалғасы 30, 40, 50-ші жылдары да бітпегенін М.К. Козыбаевтың тоталитарлық режимнің күшеюі еңбек-түзету лагерлерінің де санының өсуімен байланыстырғанынан көруге болады. Қарсылықтың күшеюі тоталитарлық режимнің де күшеюіне алып келсе, ол өз кезегінде жазалау органдарының да санының өсуіне септігін тигізді. Солтүстікте, Оралда, Қиыр Шығыста, Сібірде, Орта Азияда және басқа да жерлерде НКВД-нің ГУЛАГ (Главное управление лагерей) жүйесінде 1940-шы жылы – 53 лагерь болды, 1947 жылы – 56, 1954 жылы – 61-ге жетті. Ал ондағы адамдар саны да өзгеріп отырды. 1930-шы жылы – 179 мың, 1940 ж. – 1 млн. 344,4 мың, 1950 ж. – 1 млн. 416,3 мың, 1953 ж. – 1 млн. 727.9 мың адам. болды. 58 статьямен айыпталғандар саны – 20% көлемінде. Қазақстанда Карлаг, Степной, Песчаный, Луговой, Дальный, Алжир... секілді лагерьлер болды. [15, б. 11-12].

Нәтижесінде қазақ халқының бетке ұстар азаматтары, «буржуазияшыл ұлтшылдар», «оңшылдар», «солшылдар», «ұлтшылдар», «контрреволюционерлер», «шпиондар»... саяси жазаға, репрессияға ұшырады. 1937-1938 жж. осы секілді жаламен айыпталған Қазақстанның көрнекті қоғам, мемлекет қайраткерлері: Т. Рысқұлов, Н. Нұрмаков, С. Қожанов, Ұ. Құлымбетов, О. Исаев, О. Жандосов, А. Досов, А. Асылбеков, Ж. Садуақасов, С. Сафарбеков, Ж. Сұлтанбеков, Т. Жүргенов, Н. Сырғабеков, З. Тореғожин, С. Сегізбаев, С. Ескараев, А. Кенжин және т.б. Сонымен қатар Қазақстан ғылымы да, мәдениеті де орны толмас запа шекті. Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, Х. Досмухамедов, М. Тынышпаев, М. Жұмабаев, С. Сейфуллин, И. Джансүгіров, Б. Майлин, С. Асфендияров, М. Жолдыбаев, К. Жұбанов, Ж. Шанин, Т. Шонанов, К. Кеменгеров, Н Төреқұлов және т.б. көптеген азаматтар «репрессия құрбаны болды» [15, б. 19].

Қорыта келе, Смағұл Садуақасовтың саяси, мәдени және экономикалық ұстанымдары өзінің өміршеңдігін көрсеткенін айту керек. Қазақ автономиялық республикасының мемлекеттік тілі қазақ және орыс тілдері болды. Алайда, Голощекиннің ойынша партия ұйымының жұмысы, іс жүргізу тек орыс тілінде болу қажет еді. Себебі, партияның орталық ұйымы Ресейде болатын, демек, партия ұйымының де тілі орысша болу керек деп есептеді. Ал, С. Садуақасов керісінше - партия қазақ елінің азаматтарымен, коммунистерімен жұмыс істейтіндіктен «неге олар жұмысын қазақша жүргізбейді» [3:19] деген тұжырымды ұстанды. Болмаса, С. Садуақасовтың және өзге де алаш зиялыларының атақты «қазақ елінде тап жоқ» деген ұстанымы. Бұл не, тек елдің назарын өздеріне аудару, дауыс жинау үшін жасалған алдамшы амал ма, жоқ әлде болашақ саяси репрессияның, аштық трагедиясының құрбандарын қайткенде азайтуға тырысушылық па. Осы секілді маңызды саяси шешімдер,

экономикалық ұсыныстар, табанды тұжырымдар, идеялардың қасында неге Смағұл Садуақасовтың аты жиі көрініп отырды. Мүмкін, ол XX ғасырдың 30-шы жылдарының екінші жартысында басталған жаппай саяси репрессияның, аштықтың болуы, оның күшеюі сол Смағұл Садуақасовтың болжамының дұрыстығын ашып бергендіктен шығар. Тіл, ұлт, жер, шекара,... мәселелері өзінің шешімін әлі толықтай таппағанын байқау қиын емес. Осы бағыттағы проблемалар өзінің зерттеушілерін күтіп отырғанын көреміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мұстафа Шоқай. Таңдамалы. А.:Қайнар,т.1. 1998.(т.2.1999).; Дулатұлы М. Шығармалары. –А.:Ғылым,1996, 1997. I,IIтом.; Джандосов У. Документы и публицистика (1918-1937гг.). в двух томах. – А.:Қазақстан,1999.; Тынышпаев М. История казахского народа. (Сост. И автор предисл. Проф. А.Такенов и Б.Байгалиев). Учеб. пос. – А.:Санат,1998.; С.Асфендияров. История Казахстана (С древ. времен). – А.:Санат,1998., Рыскулов Т.Р. Собр.соч. в трех томах. –А.:Казахстан,1997-1998.; Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Желтоқсан 1917ж.-мамыр 1920ж. Движение Алаш. Сб.док. и матер. Дек.1917г. – май 1920г. –А.:Алаш, 2004. 1том. (2005. 2 том).; Халел Досмухамедұлы. Таңдамалы. – А.:Ана тілі,1998.; Г.Сафаров. Колониальная революция (Опыт Туркестана). – А.:Жалын,1996, (ішінде А.Бочагов. Алаш-Орда. Краткий исторический очерк о национально-буржуазном движении в Казахстане периода 1917-1919гг.)...

2 Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931-33гг. Сб. док. и матер. –А.,1998.; Политические репрессии в Казахстане в 1937-1938гг. Сб.док. – А.:Казахстан,1998.

3 Муканова Г.К. Публисцистика Смагула Садвакасова. Алматы, 2013. -175с. 4. З. Майданали Земледельческие районы Казахстана в годы насильственной коллективизации. Уч.пос. –А.,2003. 6 бет.

4 Майданали З. Земледельческие районы Казахстана в годы насильственной коллективизации. Уч.пос. –А.,2003.

5 Голощекин Ф.И. Еще раз о путях развития животноводства. Большевик Казакстана. 1931. №7-8. 7,8бб.)

6 Исаков П. Методологические основы «торегожинщины» «Большевик Казакстана». №11. 1931.№11. -19б)

7 Тоғжанов Ғ. Буржуазные и мелкобуржуазные «теории» об ауле»

8 Тогжанов Габбас: https://el.kz/news/archive/content-29138/

9 XX-шы ғасырдың 60-шы жылдары А.П. Кучкин. Советизация казахского аула. Изд. АН СССР. – М., 1962; С.Б. Нурмухамедов, В.К. Савосько, Р.Б. Сулейменов Очерки истории социалистического сторительства в Казахстане (1933-1940гг.). –А.:Наука, 1966;

10 XX-шы ғасырдың 90-шы жылдар: Нәубет шындығы. К. Нұрпейсов, Х. Әбжанов Мәдени революция: тапқанымыз бен жоғалтқанымыз. Қазақстан коммунисі. №10, 1990ж.; Бурабаев М.С. Общественная мысль Казахстана в 1917-1940гг. – А.: Ғылым, 1991.; Ж. Сүлейменов. Сейтқали Меңдещев. Қазақстан коммунисі.№7. 1991.; История Казахстана: белые пятна. Сб. статей. – А.: Казахстан, 1991, т.с.с.

11 Смагулов Н.К. Кадровая политика большевиков в партийных и государственных органах Казахстана в 1917-1936гг. Историко-теоретический аспект. 02. Автореф. Караганда, 2006.

12 Бейсембиев К.Б. Торжество ленинской национальной политики КПСС. Материалы межресп.-ой научно-теоретической конф.-ии посвященной 50-летию образования СССР. –А.: Наука, 1973.

13 Кшибеков Д. Клеветники и фалсификаторы истории народов Советского Казахстана. А., 1961.)

14 Турсунбаев А.Б. Казахский аул в трех революциях. А.:Казахстан, 1967.

15. Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков: размыщления и поиски. Социализм: несбывшиеся надежды. Кн. 2-ая. – А., 2000.

ӘОЖ 94(574):930
Булгауов Ш. Т., Өмірзақ А.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

БОЛАШАҚ – ЖАСТАР ҚОЛЫНДА (КӨРНЕКТІ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ ОҚУ-АҒАРТУ, БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ. ТАРИХНАМАЛЫҚ АСПЕКТ)

Тақырыбымызды ашу мақсатында Смағұл Сәдуақасовтың көрнекті мемлекеттік қайраткер, әдеби сыншы, жазушы, публицист, экономист, сонымен қатар педагог, ағартушы екендігін атап кету керек. Ол 1900 жылы Солтүстік-Қазақстан облысы, Есіл ауданы, Жарқын селосында дүниеге келді. 1915 жылы орыс-қазақ училищесін бітіріп мұғалім болып қызмет етті. 1916-1918 жылдары Омбы ауылшаруашылық училищесі мен институтында оқыды. 1917-1918 жылдары Омбы қаласындағы «Бірлік» қазақ жастар ұйымының белсенді ұйымдастырушы мүшесі, сонымен бірге «Жас азамат» ұйымы басқармасының хатшысы болды. Ал, 1931 жылы белгілі күрделі саяси мәселелерге байланысты елінен кетіп, Мәскеу көлік инжерлері институтын аяқтағаны белгілі.

Ол 1918-1920 жылдары-Ақмола облысы Земство басқармасы жанындағы қазақ бөлімінің қызметкері, мұғалімдер курсының оқытушысы

қызметтерінде болды. 1920 жылы - Ресей Коммунистік Жастар одағы Сібір бюросының қазақ-татар секциясының қызметкері, Шығыс Жастар Одағы Орталық Комитетінің мүшесі, РКЖО Қазақ облыстық комитетінің хатшысы. Омбыдағы «Кедей сөзі» газетінің редакторы, Орынбор қаласындағы «Ұшқын», «Еңбек Туы» газеттерінің редакция алқасының мүшесі болды. Осылайша белгілі қоғам қайраткері Смағұл Сәдуақасов кезек күттірмейтін саяси мәселелерді алдымен шешуге тырысқанынан көреміз.

Тәуелсіз ел болуға ұмтылған алдыңғы жастар «Бірлік», кейінірек «Жас азамат» ұйымдарын құруы сөзсіз өзінің білгенін, тәжрибесін болашақ жастарға да бермек болғанын көрсетеді. Смағұлдың хаттары, мақалалары, баяндамалары, ресми жазбалары, еңбектері... жастар тақырыбын ешқашанда айналып өтпеген болатын. Керісінше, басты назарды оқуға, білімге, сауаттылыққа аударып отырғанын көреміз. Қарастырып отырған мәселелердің ішінде бірінші орынға болашақ, ол - жастардың қолында екендігі, жастардың саяси сауаттылығында, экономиканы басқара алатын жастардың қолында екенін көрсету. Мақалаларының ішінде «Қазақстанда халық ағарту мәселелері», «Халық ағарту мәселелері», «Жоғарғы оқу орнының Қазақстан үшін маңызы», «Оқу ісінің кемшіліктері, оларға қарсы шаралар», «Немізге мақтанамыз, немізге өкінеміз», «Оқу ісінің кемшіліктері, оларға қарсы шаралар», «Ауылдағы жастар туралы», «Түркістан жастары», «Көтеріл жастар», «Жастар сиезіне», «Вечный Абдраш», «Биылғы жылғы оқу маусымында»... деген тақырыптар бар. Әрине, бұл аталған мақалалар, баяндамалар,... білімге, ағартуға, жастар проблемасына арналған еңбектердің тек бір бөлігі ғана екендігін айту керек.

«Қазақстанда халық ағарту мәселелері» (1927 ж. Қазақстан мұғалімдерінің I съезінде оқылған баяндама) еңбегінде Смағұл Сәдуақасов басты үш мәселеге назар аудартады: Бірінші мәселе – жалпы еңбекшілерге хат танытып, мәдениетке жетіскен шаруа қылып шығару. Екінші мәселе – өндіріс кәсібі, ауыл шаруашылығы, үкімет мекемелеріне керекті ысылған жұмыскер, қызметкерлерді дайындау. Үшінші мәселе – қазақтың ұлт мәдениетінің көтерілуіне керекті мәдениет-білім күштерін әзірлеу, мұнда түрі ұлттыке болғанмен, тамыры социалдық болуы керек [1,138 б.].

Мемлекеттік қызметте жүріп, С. Сәдуақасов Қазақстанның мемлекеттілігі мен аумақтық тұтастығы идеясын барынша қорғады. 1921 жылы Семей облысының Сибревкомның бағынысынан ҚА КСР құрамына өтуіне басшылық етті. Семей Губкомы мен БКП (б) губисполкомын оларда қазақ өкілдерінің болмауынан таратқаны үшін партиялық жаза да алды. Осыған қарамастан, ол 1922 жылы дәл осы себеппен Қостанай губерниялық атқару комитетін және Торғай уездік атқару комитетінің қызметін де тоқтатты. Бұл әрекеттер де қоғам қайраткерінің білім мен мәдениетті және саясатты қатар алып жүруге тырысқандығын көрсетеді.

Айтылған мәселенің, сауаттылық пен білімділіктің, мәдениеттің саясаттан аулақ тұра алмайтындығын көрсетеді. Еркіндік, тәуелсіздік халықтың, өлкенің өмір сүру мүмкіндігі, ол - ұлт мәселесі, саяси мәселесі. Бұл өз кезегінде сауаттылыққа, білімділікке тәуелді.

Өзінің оқу ағарту саласына қатысты баяндамаларында ол «Қазақстанда қазақ 75 процент, олай болса бұл санды қанағаттанарлық деп айта алмаймыз» деп халық ағарту жұмысының негізгі проблемасын ескертіп кетеді. Сөз жоқ, ағарту саласы табыстарға жетіп жатыр, бұрын мектептер де болмаған, бюджеттен 35 процент ағарту саласына бөлініп жатыр... алайда ауылда тұратын халықтың 8-12 проценті ғана мектепте оқып жатқанын (қара шаруалардың 30 проценті қамтылған) өкінішпен баяндайды. Мектептердегі бірінші жетіспеушілік ол үй, екінші көзге түсетін нәрсе ол – парта, қағаз, қалам... Партаның жоқтығынан баланың беліне зақым келетінін көрсетіп кетеді, - 80 процент баланың белі қисаяды екен. Тағы бір басты назар аударатын мәселе ол – «ауыл мектебіне бөлінетін шығын (жан басына шаққанда) – 7 сом, 7 тиын. Орыс мектебінде – екі есе жоғары, Ресей жақта 20 сомға жетеді» дейді [1, б.144].

Сөз болып отырған тақырыбымызға жақын ойды дамытуға жарық түсіретін бір әрекет 1922 жылдың наурыз айында С. Сәдуақасов пен М. Әуезов республика басшылығына қазақтар арасындағы саяси және әлеуметтік жұмыс жобасын ұсынды. Онда ұлттық теңсіздікті жою жолдары, қазақ халқының геноцидіне, жүріп жатқан күштеп ұжымдастыруға, Қазақстанның Ресейдің шикізат қорына айналуына... қарсы шыққан жолдар да бар. Ол үшін қысымға және қудалауға да ұшырағанын айту керек. Өзінің оқу-ағарту саласының дамуына қатысты ойларында С. Сәдуақасұлы мектептің, оқу процессінің дамуына қатты кедергі жасап отырған бір проблемасына назар аударды. «Оқу кітаптарын жазатын... жалғыз А. Байтұрсынұлы. Басқа адамымыз жоқ» - деп мойындай отырып, «Біздің оқытушыларымыздың алдында тұрған ұлы жұмыстың бірі – қазақ мектептерінде ұлттық-оқу кітапханаларының негізін құру» [1, б.145] – екенін көрсетеді. Ол өзінің ойларын тек бір бағыта, оқу-ағарту, ұлттық кітапхана құру, болмаса мектеп, парта, қаламсап мәселелерін айтумен шектелмегені белгілі. Әсіресе осы жылдардағы шаруаларға деген қысымның шектен шыға бастағаны оның жанына қатты батқанын көреміз. Ақтөбе Губрокуроры Құманғалиевке 1928 жылғы 4 ақпанда былай жазған екен: «Острие ваших репрессий должно быть направлено против классовых врагов – кулаков и проч. Нет в этом сомнения, но все же такие мероприятия целесообразно проводить путем секретного задания, а не обязательным постановлением ГИКа в той редакции, в какой вы имеете в виду в указанным протоколе. К тому определение кулака на местах, зачастую неточное. Нередкость когда к этой категории относят середняков и даже крестьян со слабым хозяйством» [2, б. 445-46]. Кейінгі жылдары оның осы қорқынышы ойы іске аса

бастайтыны, асыра сілтеу, күшпен мақсатқа жету күнделікті жағдайға айналатыны белгілі.

Садуақасов осы тектес ойларын VI Бүкілқазақ партия конференциясында да (15-23 ноября 1927 г.) айтқан болатын: «Мои выводы: аул не феодальны, а есть с некоторыми изменениями такая же экономическая категория, как и русская деревня. Середняк есть центральная фигура»- деген сөздерін партия басшылары оны бай табының қорғаушысы, ретінде қабылдады. Байдың жойылғаны, кедейдің орташаға айналғаны секілді болып көрінсе де шындығын оның сөзі таптық мәселені жұмсақ шешпек керек екендігін көтеріп отырғанын көреміз [2, б. 16-17].

Қазақстанда алғашқы ұлттық театр, университет ашуға да Смағұлдың сіңірген еңбегі орасан зор екені де көзге анық түседі. Ол редакциядағы қызметі кезінде ғана емес, кейін де қазақ баспасөзін ұйымдастыруға және дамытуға көп көңіл бөлді. Өз шығармаларында өз халқының өмірін, тұрмысын, армандары мен үміттерін бейнелеген әдеби және театр сыншысы, жазушы ретінде ол өзі қазақ әдебиетін байыта түсті. Дегенмен, саяси мәселеде, оның жақтастары Мәскеудің Қазақстандағы саясатына қарсы күшті оппозиция болатын. Ол сенімсіз саясаткер ретінде көзге түсті, оңшыл күштердің, ұлтшылдардың, алашордашылардың рухтандырушысы және көсемі деп танылды. «Ұзамай БКП(б) Қазақ өлкелік комитетінің 3-ші пленумы оппозициялық топ мүшелері С. Сәдуақасов, С. Қожанов, Ж. Мыңбаевты айыптаған қаулы да шығарды. Қазақстаннан қуылған С. Сәдуақасов 1927-1928 жылдары Ташкенттегі педагогикалық институттың «ректоры болып қызмет етті» [3].

1921 жылғы 18 қазанда толтырылған «Өзіңізді қандай қызметке дайынмын деп санайсыз?» – деген сауалнама сұрағына Смағұл Сәдуақасов: «Әкімшілік және әдеби қызметке» – деп жауап қатқан еді. «Литературная Азия» альманахында оның «Разговор о литературе» және «Новая эра в жизни Средней Азии» атты екі мақаласы жарық көрді. Сонымен қатар оның көпшілікке беймәлім «Салмақбай – Сағындық», «Күлпаш», «Күміс қоңырау» романдары да бар. Дегенмен, Смағұлдың таланты тек шығармашылықпен ғана шектелмейтінін, оған оның ұйымдастырушылық қабілетін, саяси, әлеуметтік, экономикалық, ұлттық, идеологиялық кемшілікті көре білушілігін, сезе білушілігін қосуымыз керек. Өзінің кеңестік саяси қыспақта жүріп көптеген мәселелерді шешуде көрегендік танытқанын, сол үшін де қуғындалғанын да білеміз. «Тарих ғылымдарының докторы, Лев Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры Светлана Ковальская Смағұлдың жарқын публицист, көрнекті жазушы және сыншы, мәдениет қайраткері, қазақ театрының ұйымдастырушысы, шешен және педагог, ағартушының талантын бойына сіңіргенін жан екені жайлы айтады. Сонымен қатар, бұл ерекше және талантты тұлғаның өмірлік ұстанымдары мен мінезінің керемет қасиеттерін, көпқырлылығын сипаттап кетеді.

Смағұлдың саяси қызметімен қатар оның шығармашылық белсенділігі де көзге түсті. «Жас азамат», «Еңбекшіл Жастар», «бедное слово», «Еңбек туы», «Өрт» секілді көптеген газеттерде, «Балапан», «Трудовая Сибирь», «Жас қазақ» журналдарында жұмыс істеді. Смағұл Сәдуақасов 1924-1925 жылдары «Қызыл Қазақстан» (қазіргі «Ақиқат») журналының редакторы, 1925-1926 жылдары «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінің «редакторы болды» [4].

Бар болғаны 33 жыл өмір сүрген Смағұл Сәдуақасов ерекше және жарқын тұлғалардың қатарына жатады. Оның сан қырлылығы, ой-өрісі мен парасаттылығының кеңдігі Қазақстанның қазіргі заманғы тарихын жасаушылардың қатарына қосуға мүмкіндік берді. С. Сәдуақасов - Қазақстанның тәуелсіздігі мен бостандығы үшін күрескердің бірі. Оның өз халқына деген үлкен махаббаты, жоғары моральдық және саяси қағидаттары, адалдығы мен құрбандығы «өз халқына риясыз қызмет етудің үлгісі болып табылады» [5].

Жастар елдің дамытушы тетігі екенін жан-тәнімен жақсы сезіне білген ол орман шаруашылығы училищесін 1915 жылы бітірген тұста М. Жұмабаев, С. Сейфуллин, Кошмухамед Кемеңгеров секілді болашақ қоғам қайраткерлерімен танысты. «Бірлік» кружогын жасырын құруға атсалысты. 1917 жылғы ақпанда Сәдуақасов басқа белсенділермен бірге Омбы өзін-өзі басқару комитетінің жұмысына қатысады, ал 1918 жылғы мамырда заңсыз жұмыс жасап келген "Бірлік" (1914-1918 гг.) үйірмесі ресми қызметіне кірісті. Бүкілқазақ жастар съезі шақырылды. Осы съезде жаңа «Жас азамат» ұйымы дүниеге келгені жарияланды. Большевиктердің идеяларын барлық жағынан қолдамаса да, Смағұл Сәдуақасов 1920 жылы Бүкілодақтық Коммунистік партияның қатарына кірді. Басты себебі осы тұста ұлттардың тәуелсіздігіне мүмкіндік ашылғандай болған болатын. Ол мұндаға дейін өзін өндіріс құралдарын әлеуметтендіру, парламенттік жолмен қанауды жою арқылы қоғамды қайта құруды жақтаған Роберт Оуэннің ізбасарымын деп санаған болатын. Ал, басты қағида марксизм - тап күресі қоғамды дамытпайды, тоқырауға алып келеді деп ойлады [5]. Партия ұлттардың құқын жариялап, жеке ел болуға мүмкіндік беріп жатқан болатын.

Халықтарға автономия беру мәселесі көтеріліп жатқан тұста Смағұлдың белсенді араласуымен Қазақстанда «Қазақстан комсомолының Өлкелік Бюросы» құрылды. Республиканың жастар қозғалысына жауапты ол Советтердің Бірінші съезінде ҚазОАК президиумына, онан соң БОАК-тің мүшелігіне сайланды. Көп ұзамай Оқу-ағарту наркомының орынбасары, онан соң ҚазАССР Оқу-ағарту наркомы болды (1925-1927 жж.). Бұл жұмыстардың барлығы 25 жасында болып отыр. Жоспарлау комитеті басшысының орынбасары (Казплан). Ал, 1925 г. – Өлкелік партия бюросының мүшесі болды. Осы қызметтерімен қоса ол Түркестан АССР-де республика өкілі және КазЦИК-тің хатшысы болды. Осы тұста ол

көптеген журналдар мен газеттерге партияның жұмыстарына сын айтқан еңбектер жіберіп тұрды.

Қайда жүрсе де, қандай қызметте болмаса да ол Қазақстанның тәуелсіздігін мақсат тұтқанын көреміз. Смағұлдың күш жігерінің, азаматтығының, табандылығының арқасында Адай уезінің Петропавл округі Қазақстан құрамына енді. Орал, Ақтөбе, Қостанайдың 18 болысы үшін күресте 1925 жылы 19 желтоқсанда ол Мәскеудің Казкрайком бюросының трибунасынан шыққан шешімге қарсы болды. Алайда тек Қобда өзені, Орскінің оңтүстігі мен Қостанайдың Батыс болыстары қазақ жеріне қосылды. Әрине, мұның бәрі оған деген сенімді төмендете бастады. 1927 жылы оны халық комиссары және «Еңбекші қазақ» газетінің бас редакторы қызметінен босатты. Онда М. Жұмабаев, А. Байтұрсынов, М. Әуезовтің шығармалары жарық көріп тұрған болатын [6].

Голщекиннің басшылығының тұсында көптеген қазақ коммунистері бірінші хатшының алдында республика экономикасы үшін аса маңызды проблемаларды көтеруге тырысты. Смағұл Сәдуақасов біртіндеп елінде өз өңдеу өнеркәсібін құруды мақсат етті, аймақтың шикізат көзіне айналдырудың бұрыннан қалыптасқан саясатына наразылық білдірді. Ол қазақтардың орыстармен және басқа халықтармен шынайы егемендігін, тең құқықтылығын іздеді, бұл ретте ол тепе - теңдікке ұмтылу - ұлтшылдық емес екенін үнемі баса айтатын. «Ұлттар мен ұлттар туралы» мақаласында ол нақты теңсіздік мәселесін шешудің жолы ең алдымен экономикалық мәселелерді дұрыс шешуге байланысты деп жазады. Бұл тұрғыда ол индустрияландыру оның пікірінше, Кеңес Одағының батыс Еуропа мен Америкаға капиталистік тәуелділіктен босатылуын ғана емес, сонымен бірге Одақтың ішіндегі ұлтаралық қатынастарды да социалистік түрде шешуі деп түсінді. Егер империалистік орыс буржуазиясы шикізатты шет аймақтардан шығарып, зауыттар мен фабрикаларды өзі үшін ғана орнатса, социалистік өнеркәсіп керісінше экономикалық тиімділік принципіне сәйкес дамуы керек деп есептеді.

Бағдарламасында ол Қазақстаннан шикізатты шетке тасымалдауға, ал дайын өнімді кері қайтаруға үлкен қаражат жұмсамас үшін кәсіпорындарды шикізат көздеріне жақындатудың орындылығын баяндаған болатын. Кеңес мемлекетінің орталық ведомстволарының Қазақстанды метрополияның шикізат базасы ретінде сақтауға ұмтылысын С. Сәдуақасов «отарлық саясаттың көрінісі ретінде қарастырды» [5].

Қазақстанның Ресей Федерациясының құрамына кіруі және республиканың қаржылық тәуелсіздігін шектеу жағдайында ол сонымен бірге аймақта қаражаттың саналы түрде жұмсалу қажеттілігін атап өтті және мемлекеттік, аймақтық және жергілікті бюджеттердің теңгерімді қалыптасуына ерекше назар аударды. Осынысымен С. Сәдуақасов Голощекиннің аймақты КСРО шикізат қосымшасына айналдыру жөніндегі идеясына қарсы болатын. Бұл әрине Голощекиннің қарсылығын

тудырғаны түсінікті болатын. Билікке келе салып, ол Қазақстанда совет билігі жоқ, барлығын жаңадан қайта бастау керек деп жариялады. «Казахстан Октябрьском смотре» және «10 лет Советской власти» деген еңбектерінде ол шындығында қазақ жерінде азамат соғысын ашып бергенін көреміз.

Жалпы, С. Сәдуақасов қазақ халқының геноцидіне, күштеп ұжымдастыруға, Қазақстанның Ресейдің шикізат қорына айналуына қарсы сөйлеген сөздері үшін қудаланды. Ол тоталитарлық режимге қарсы тұрған халықтың нағыз патриоттарының тобын біріктірді, басқарды деу керек. Садвакасовтың жақтастары Голощекин авторы болған «садвакасовшылдық» деген атқа ие болды. Оны коммунистер қатарындағы ұлтшылдар мен алашордашылардың, оңшылдардың көсемі деп танылды. Басшылық қызметтен алынып, Қазақстаннан қуылған Смағұл біраз уақыт Ташкенттегі Қазақ педагогикалық институтының ректоры болып жұмыс істейді, бірақ 1928 жылдың наурыз айында бұл қызметінен де айырылады. Осы тұста айта кететін бір мәселе ол идеологиялық күрестің ауқымы тек сөз болып отырған саяси қайраткерлермен ғана шектелмеді, «Идеологиялық күрестің күшейе түсуіне байланысты көптеген көшпенді өмір салтын қолдаған сарапшы мамандар мен қазақ зиялы қауымының большевиктік емес өткені олардың саяси ұстанымдарына қауіп төндірді. 1927 жылғы республиканың алтыншы партия съезінде Швецов, Рыбников және Сириус сияқты көшпенді өмір салтын қорғаған мамандар республиканың ауылшаруашылық комиссариатының құрамынан шығарылып, оларға 1921 жылы партиядан шығарылған Байтұрсынов сияқты қазақ «ұлтшылдарымен» одақтас болды деген айып тағылды... » [7, б. 75].

Голощекинннің қазақ өлкесіне 1925 жылы келуімен қазақ ұлт жанды қайраткерлеріне қарсы саяси күрес ауқымды, әрі жүйелі түрде жүргізіле бастады. Ол «... партия құрамындағы қазақ кадрларының негізгі үш фракциясын анықтады: Қазақ Атқару Комитетінің төрағасы Сейітқали Меңдешевтің фракциясы, Алаш Орда газетінің бұрынғы редакторы,... Қазақстанның екінші партия хатшысына дейін көтерілген Сұлтанбек Қожанов фракциясы және Садуақасов фракциясы» [7, б. 93]. Ол 1926 жылдың желтоқсанында Сталинге, Молотовқа және Станислав Косиорға хат жазып, партия қатарына қазақ кадрларын тарту жұмысының барысы туралы айта отырып, «жиырмадан астам қазақ партия қайраткерлерінің Қожанов, Садуақасов және Мыңбаевты айыптап сөз сөйлегенін» [сонда 93б.] атап өткен. Бұл оның ойынша қазақ партия мүшелерінің арасындағы текетірес, қайшылық емес, керісінше ол партия кадрларының «өсіп келе жатқанын» көрсетеді екен.

Дегенмен, тоталитарлық режимге қарсы тұрудың тағы бір нысаны «мәдени революция» кезеңінде, мәдениет пен білім берудегі кеңестік саясатының белең алған кезеңінде С. Сәдуақасов сауатсыздықты жоюмен

қатар қазақ халқының өзіндік ұлттық мәдениетін сақтауды басым бағыттардың бірі деп санады. Бұл бағытта ол әрине Қазақстан ағарту халық комиссары лауазымында көп жұмыс атқарғаны белгілі (1925-1927 жж.).

Осы тұста, мақаламыздың арқауы болып отырған тақырыпқа жарық түсіретін Смағұлдың 1926 жылғы 29 қазандағы Ташкенттегі Қазақ педагогикалық институның ашылу салтанатындағы «Жоғарғы оқу орнының Қазақстан үшін маңызы» баяндамасынан үзінді келтіре кетсек. Баяндаманың басынан «отаршылдық», «...ресей саясаты әрі өте жабайы, әрі дөрекі, әрі надан болатын», «мисионерлер ақ патшаның аямай берген қаржысын пайдаланып қазақ халқын ұлт ретінде жойып жіберуді көздеді» деген көзқарасты көреміз. Баяндамашы қазақ елінде 2000 ауылдық мектептің бар екенін айта келе қазақ жастарының ондаған техникумдарда оқып мал дәрігері, мұғалім, т.б. мамандықтарды алып жатқанын атап кетті. Ол осы оқу орнының мәдени іс-шаралар ішіндегі ең айтарлықтай екенін айта келе «...мектеп жасындағы балаларды мектеппен қамтамасыз ету проценті әртүрлі аудандарда 10-15 поцент арасында, ал РСФСР-дың орталық бөлігінде 50 проценттен төмен емес. Москвада биылғы жылдан бастап барлық балаларды оқуға тартуға кірісіп отыр» дейді. Жаңа заманды жаңаша басқару үшін білім қажет, сауаттылық қажет екенін, бұл үлкен ерлік сол мәдениет саласындағы, білім саласындағы олқылықтарды жоюға себепші болатынын атап көрсетеді [8,326-327 бб.].

Өкінішке орай осы кезден бастап Қазақстанның далалық жерлері Одақтың басқа аудандарынан қуылғандардың, ГУЛАГ филиалдарының біріне айналды. 1929-1932 жылдары күштеп тәркілеуге және ұжымдастыруға қарсы көтерілістер толқыны басталды, жазалаушы акциялар белең алды. Қуғын-сүргіннен қашқан қазақ шаруашылықтарының едәуір бөлігі Қытай, Ауғанстан, Иран елдеріне қоныс аударды. ГУЛАГ лагері Голощекиндік басқару кезеңінде ұлттық интеллигенцияның жойыла бастауына себепші болды деу керек. 1928 жылдың соңында «Алаш Орданың» бұрынғы қайраткерлері – «буржуазиялық ұлтшылдар» деп аталатындардың арасынан бетке ұстар 48 адам тұтқындалды.

Қазақ өлкесінің тарихында болып жатқан саяси, әлеуметтік, экономикалық өзгерістер тұсында С. Сәдуақасовтың ойынан мәдениет, сауатсыздықты жою, білімді көтеру мәселелері ешбір шыққан емес. Оның алдында «Мектептерге орыс тілін жүргізу – ескі саясатқа, миссионерлер саясатын қайталау емес пе?» деген сұрақтарға, оны айтып отырған күштерге жауап табуы да қажет болды. Мұғалімдердің, оқулықтардың, мектеп, парта, оқу құралдарының... жетіспеушілігі осындай күйге түсіріп отырғанын күйіне айта келе, ол орыс тілін жақсы көргендіктен емес екендігін дәлелдеп отырды [1, б. 147]. Автор оқулық мәселесін, сонымен бірге тіл мәселесін, мектеп үйі жайлы «Халық ағарту мәселелері» деген

мақаласында да көтерді. Тілге қатысты ол «...қазақша тіл бастауыш мектепте ғана болсын. Онда да сабақтың кем дегенде төрттің бірі орыс тілі болсын. Орта дәрежелі, одан ілгері мектептердің бәрінде орысша оқытылсын» дей келе себебін түсіндіре кетеді. «Мұнсыз қазақ балалары жөнді білім ала алмайды». Оның да себептері белгілі болатын, білімді мұғалімдердің, сапалы қазақ тіліндегі оқулықтардың тапшылығы қазақ тілінде білім беруге бұл кезде мүмкіншілік бермеген еді. Ол сонымен қатар Жапонияның да тәжрибесіне сүйенеді, XX ғасырға дейін олар өз университтерінде ағылшын тілінде оқытып келгенін, ал кейіндері мектептерін өз тіліне көшіріп жатқанын келтіреді [1, б. 321].

2017 жылғы 26 қазанда «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» Жарлыққа қол қойылды. Тәуелсіздігіміздің белгісі секілді осы жаңалық кезінде С. Сәдуақасовтың алдында тұрғаны белгілі. Дегенмен, бұл тұста латын әрпінің тағдыры толықтай мемлекеттің тарапынан әлі толықтай шешілмегендіктен айтарлықтай бір ой да қалыптаспаған болатын. Осы арада Смағұлдың оқулық жасау, бала саулығына көңіл бөлу, мектеп, парта, қағаз және қалам мәселелеріне баса назар аударғанын айту керек. Сонымен бірге «Балалар ертегісі, денсаулық, тазалық жағынан жазылған әңгімелер өте керекті-ақ» деген ойын көреміз. Көшпелі аудандардағы балалардың оқу күні – «3 айдың» көлемінде екені, бастауыш мектептің «50 проценті» бір жылдық қана екені, бес жылдық болса үй жоқтығы алдынан шығатыны... жайлы айтылды.

Ия, 20 ғасырдың 20-шы жылдарында қазақ өлкесінде тек мектеп үйінің тапшылығы, қағаз-қалам, парта, оқулықтар тапшылығы ғана емес, сауатты мұғалімдердің жетіспеушілігі болды. Мектептегі оқу, тәрбие ісіне қатысты мәселелердің ішінде көзге түсетін проблема, ол мектепте пионер, комсомол ұйымының қажеттігі жайлы мәселе болатын. Смағұл бұл мәселеде комсомол жағында екенін, тәртіп мәселесінде комсомолдың қажеттігін баса айтады. Ол қыз балаға деген ескі көзқарасқа қарсы бола отырып, мектептегі олардың санын арттыруға күш салды, тең құқылықты ұстануды жақтады.

Төңкерістен кейінгі экономиканы қалыптастыру, білім беру, сауаттылықты ашу, маман даярлау қажеттігін қазақ өлкесінің комиссары басқалардан жақсы түсіне білді. Елімізде жаңа индустрианың, мамандардың жоқтығы, болмаса жетіспеушілігі ол сол болашақ дамуға кері әсер беретінін әр жерде, жиналыстарда, кездесулерде, қағаз бетінде әрқашанда қозғаумен болды. Фабрика, заводты дамыту, оларға қажетті мамандар даярлау мәселелері «Жоғары, орта дәрежелі білім беру туралы», «Техникумдар туралы», «Техникумдар жұмысын дұрыстау керек» секілді тақырыппен қарастырылып, кемшіліктері, болашағы талқыланды. Мәселен, 30 техникумның бар екені, және онда оқып жүрген қазақ балаларының тек «8-12 процент» екені, тіптен оған да жетпейтіндігі айтылды. Міне осы тұста Сәдуақасов Смағұлдың көрегендігі тағы көзге

түсті, шет елге неге ет шығармасқа, неге қойдың жүнімен өзіміздің фабрикаларды қамтамасыз етпеске, мал індеттен көп өледі екен, мал дәрігерлерін, адам дәрігерлерін неге көбейтпеске дей отырып «екі жасқа дейінгі балалар өлімі 60 процент екенін» [1, б. 158-159] еске салады.

Смағұлдың оқу жұмысының жай-күйіне арнаған баяндама тезистерінен жалпы өлкенің алдында тұрған бағдарламаны көреміз. Бұл тезистер алдыңғы айтқан оның ойларын дамыта түсетінін көреміз: «I) Еңбекшілерді саясатқа жетік, білім жолына сүйеніп шаруа жүргізетін сауатты адам қып шығару. II) Өнерлі кәсіпке, ауыл шаруасына, қалды мемлекет мекемелеріне керек білімді, шебер жұмыскер, қызметкерлер даярлау. III) Жалпы адамзат мәдениетінің бір жұрнағы ұлт мәдениетін гүлдендірерлік білімпаздар даярлау» екенін айта отырып көптеген жетістіктер мен кемшілікті де қозғап кеткен. Мәселен, кеңес билігінің орнағанына алты жыл болған тұста мектептерде пионер, комсомолдар саны өсіп жатыр. Оқуға керекті қаражат та көбейіп «1923-24 жылы 4 281 816 сом, 1924-25 жылы 6 415 069 сом, 1925-26 жылы 10 303 615 сом, 1926-27 жылы 12 122 4221 сом» берілген. Елде бірінші басқыш мектеп 1922-23 жылы – 1639, 1923-24 жылы – 1963, 1924-25 жылы 2751, 1925-26 жылы – 3228, ал 1926-27 жылы 3551 болып отырғанын айта келе ауылдағы мектеп 4 жылдық бола алмағанын, саны көбейсе де, сапасының жақсара алмағанын алға тартты. Бұған қоса, мектеп үйлерінің, оқулықтың тапшылығы, техникумдар мен коммун мектептерінің «сапасын арттыру, тәртіпті күшейту», жұмыскер факультеттерінде оқып жатқан қазақ жастарының «жағдайын жақсарту, саясатты оқыту тіптен нашар екенін» [1, б. 204-208] алға тартты. Көзге түсетін істердің бірі ол баспанасыз балардың қамын ойлау, сонымен бірге аз ұлттардың білім алуына қатты көңіл бөлу керек екені айтылды.

С. Сәдуакасов, А. Байдилдин, Е. Алдунгаров қол қойған «Докладная запискада» қазақ елінің білім саласында тұрған бір поблемасының шешілу жолын авторлар жастардың шет елге, әсіресе Германияға барып техникалық білім алғанынан көреді. Себебін ол жақтағы техниканың Ресейден жоғары екендігімен, дипломатиялық қатынастың дұрыстығымен түсіндіреді [1, б. 348-349].

Сөз соңында айтар болсақ, Смағұл Садуақасовтың көп қырлы да жан-жақты, күреске толы қызметінің күрделі де қатал заманда күшті қарсылыққа кездессе де үлкен нәтиже бергенін мойындау керек. Қоғам қайраткерінің саяси, білім, ағарту саласындағы шешімдері, алған қойған мақсаттары мен болжамы, бағыт-бағдары әлі күнге дейін қазақ ұлтын толғандырып келеді. Отандық және шетел зерттеушілері оның тағдырына, істеген істеріне, кеңестік идеологияны күштеп орнату барысындағы айтқан баға жеткізгісіз ойларына қайта-қайта оралып, пайдаланып жүргенін айту керек. Қысқа болса да жарқын, күреске толы оның өмірі өсіп келе жатқан жаңа ұрпаққа әрқашанда үлгі болары сөзсіз. Жаңа Қазақстан жастары қазақ

елінің жаңа белеске басар тұсында тұрғаны осы айтқан сөзімізге дәлел екені анық.

ӘДЕБИЕТ ТІЗІМДЕРІ

1 Садуақасұлы Смағұл. Үш томдық шығармалар жинағы Т.2 /құраст. Д. Қамзабекұлы. – Астана: Нұра-Астана, 2013. -360 б.

2 Г. Нурбетова. История «Красного террора» в Казахстане (20-30-е годы XX века). Вспомогательный учеб. Пособие. – Алматы, 2003.

Алаш. Электронная библиотека, Садуакасов Смагул (1900-1933). https://alash.semeylib.kz/?page_id=414&lang=ru Просмотр: 02.11.2023)

3 Абенова Г. 21 января 2011. Прах Смагула Садвакасова спустя 77 лет доставлен в Казахстан. banu@inbox.ru https://rus.azattyq.org/a/smagul_sadvakasov_kazakhstan_moscow/2282541.html (просмотр 02.11.2023г.).

4 Каженова Г., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Казахстана КГУ им. Ш. Уалиханова. https://akmolinka.apgazeta.kz/n023_12_02/culture.htm (просмотр 02.11.2023 г.)].

5 07 декабрь 2019. Вклад Смагула Садвакасова в сохранение казахских земель. Авторы Касым Ахат. https://world-nan.kz/blogs/smagul-saduaqasulynyn-qazaq-zherin-saqtap-qaluga-qosqan-ulesi (просмотр 02.11.2023г.).

6 Сара Камерон. Аштық жайлаған дала. Ашаршылық, озбырлық және кеңестік Қазақстанды орнату. –Алматы, 2020 ж. -305 б.

7 Садуақасұлы Смағұл. Үш томдық шығармалар жинағы Т.3 /құраст. Д. Қамзабекұлы. – Астана: Нұра-Астана, 2013. - 367 б.

УДК 904 (574)
Винокурова Е.И.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОДЕЖДЫ В ДРЕВНОСТИ

Древний человек очень давно научился изготавливать простейшие ткани, его одежда стала защитой от непогоды и холода. Но уже с самого начала появления одежда также стала нести в себе социальный смысл, символ, указывая в том числе и на национальную и сословную принадлежность человека, его имущественное положение и возраст [1].

С развитием техники производства ткани, появления новых видов одежды человек пытался донести до окружающих все больше информации,

увеличивая детали, добавляя украшения и все это росло в геометрической прогрессии.

По костюму можно было определить статус человека в обществе. Женщины во многих обществах надевая ту или иную одежду, показывали свое семейное положение или наличие детей. Однако понять без усилий все эти знаки мог лишь тот, кто принадлежал к тому же сообществу людей, ибо усваивались они в процессе каждодневного общения.

Было время, когда древний человек в условиях теплого климата мог обходиться без одежды. С наступлением ледникового периода человек был вынужден изобрести одежду из шкур диких животных. Позже человек научился изготавливать себе одежду из шерсти, льна, шелка, хлопка, тапы, лыка, соломы.

В 1964 году в Сунгире под городом Владимиром было раскопано погребение палеолитического человека, похороненного 30 тыс. лет назад. На ногах и руках у него были браслеты, а вся одежда была по краю обшита бусинами, вырезанными из бивней мамонта. Сама одежда истлела, но сохранившиеся бусины обрисовывали ее покрой. Она оказалась очень похожей на ту одежду, которую и сейчас носят обитатели Заполярья. Она состояла из двух меховых брючин и сшитой с ними заодно куртки типа комбинезона. Об одежде позднего палеолита археологам было известно и до раскопок в Сунгире. Особенно много дали раскопки М.М. Герасимова и А.П. Окладникова на сибирских стоянках Мальта и Буреть [2, с. 176-178]. На изученных стоянках у очагов и в жилищах древнекаменного века найдены любопытные украшения, а некоторые вещи своим художественным мастерством и реалистической правдой образов поражают. Среди них уникальнейшие скульптурные изображения женщин в меховой одежде. Элементы одежды встречаются и на европейских позднепалеолитических статуэтках. Но в Европе вся одежда – это легкие перевязи, браслеты, пояски, шапочки. А среди 20 женских статуэток, найденных в Сибири, есть изображения женщин, у которых обнажено только лицо – все остальное затянуто в своеобразный меховой комбинезон. Сшитый шерстью наружу, он плотно облегает тело с головы до ног.

Хорошо виден костюм человека древнекаменного века на статуэтке, найденной в 1963 году в Бурети (две такие «одетые» статуэтки найдены в Мальте). Мех обозначен полукруглыми ямками и насечками, расположенными в определенном ритмическом порядке. Этих ямок нет только на лице. От выпуклого лица мех резко отделен глубокими узкими желобками, образующими валик – густую пушистую кайму капора. Широкий и плоский капюшон заостряется кверху.

Очень похожую одежду носят до сих пор арктические охотники на морского зверя и оленеводы тундры. Это и не удивительно. 25 тыс. лет назад на берегах Байкала тоже была тундра, а без такой одежды жизнь в тундре невозможна. Зимой холодные, пронзительные ветры степей и

тундр, простирающихся от Ледовитого океана до Атлантики, заставляли палеолитических людей, как и современных жителей Арктики, закутывать все тело в одежду из меха. Вместе с тем такая одежда не стесняет движений и отлично сохраняет тепло в океане снега, ветра, бурь и метелей.

«Одетые» статуэтки говорят нам не только об одежде и модах древнекаменного века, но и о тех суровых условиях приледниковья, в которых жили люди того времени, которые заставляли человека того времени строить утепленные жилища. О модных тенденциях древнего человека можно кое-что узнать и по современным обычаям. Например, у чилийцев еще недавно было в моде «пончо». Это просто кусок четырехугольного плаща или просто кусок ткани, в середине которого прорезано отверстие для головы. Возможно, что из шкуры, обернутой вокруг тела и подвязанной у пояса веревками, возникла одежда типа греческого хитона.

Видимо, одежда была нужнее жителям приледниковых, более холодных областей. Не случайно, проникая с севера на юг, одежда иногда становится просто ритуальной. Например, еще недавно жители Борну в Судане, желая отличиться перед гостями, напяливали на себя все запасы своих одежд – тоб. Эти тобы представляли собой одинаковые, сшитые в виде мешка с прорезями для рук и ног одеяния. Напялив их все на себя, хозяин превращался в гигантский тюк материй. Но вот заканчивался «прием», гости уходили, хозяин снимал с себя абсолютно все и снова ходил голым. Штаны, которые нашли в Сунгире, тоже имеют свою историю. В каменном веке рукава и брючины были еще, видимо, отдельными видами платья.

Первая одежда была из шкуры животных. В период неолита человечество сделало важное изобретение – появилось ткачество. Довольно высокого уровня прядение и ткачество достигло в VI-III тыс. до н.э. Ткацкие станки к IV тыс. до н.э. были усовершенствованы настолько, что и в настоящее время в некоторых местах используются в неизменном виде. Благодаря появлению ткацкого станка стало возможным изготовление более разнообразных видов одежды.

Вертикальный ткацкий станок, развившийся из рамы для плетения циновок и сетей, представлял собой приспособление из двух вертикально стоящих столбов, вверху которых крепили перекладину. К перекладине подвязывали нити основы. Грузы, подвешенные снизу к нитям основы, обеспечивали их натяжение. Помимо вертикального станка в Азии начинают появляться горизонтальные ткацкие станки [3, с. 78].

О размахе ткацкого производства свидетельствует тот факт, что со времени Среднего царства (конец III тыс. до н.э. – ок. 1600 г. до н.э.) в Египте во владениях фараонов, храмов существовали большие ткацкие мастерские, в которых ткачи работали под наблюдением специальных надсмотрщиков. Ткани выделывались из льна, конопли и шерсти.

Особенных высот текстильное производство достигло к I тыс. до н.э. в Египте и Южном Двуречье. Здесь были известны гладкие ткани полотняного и саржевого переплетения, махровые ткани, парча, вышивка. Все эти ткани использовались и для шитья одежды. При отделке использовались набивка и высокохудожественное крашение тканей. В процессе крашения применялись разнообразные краски и протравы.

Родиной хлопкоткацкого производства стала Индия. На поселение Мохенджо-Даро в Индии обнаружены хлопчатобумажные ткани, которые датируются 3250-2750 гг. до н.э. Отсюда хлопок распространился и в другие страны: около 2600 г. до н.э. в Китай, в VII веке до н.э. в Двуречье, в VI веке до н.э. в Египет, во II веке до н.э. в Грецию [3, с.81].

Первое упоминание о шелкоткачестве связано с Китаем. Шелководство и шелкоткачество были уже известны, судя по археологическим материалам, неолитическому населению Китая. Особой масштабности и технологического совершенства шелкоткачество достигло в ханьскую эпоху. Многие типы китайских шелков возникли в VII-VIII веках (атлас, парча). Шелковое производство состоит из трех самостоятельных промыслов: шелководство, получение и обработка нитей, шелкоткачество. Шелководство – разведение гусениц бабочки тутового шелкопряда. Их жизненный цикл длится 40 дней, в течение которых они превращаются в полупрзрачных червей телесного цвета в 7-8 см длиной и толщиной с мизинец взрослого человека. В зависимости от подбора листьев, скармливаемых гусеницам, получается шелк трех цветов:

1) белого цвета, если гусеницы питаются исключительно листьями садовой шелковицы (в южных районах Китая);

2) желтого цвета, когда гусениц первые 20 дней кормят листьями горного (дикого) тутовника, а последующие – садовой шелковицы (восточные прибрежные районы);

3) бурого цвета, когда гусениц кормят листьями особой породы дуба, растущего в горах северо-восточного Китая.

Витье коконов продолжается в течение 3-4-х дней, после чего они разматываются обычно в горячей воде и в пределах строго определенного температурного режима. Нити от коконов, помещенных в специальные чаны с подогревом, пропускаются через нефритовые кольца и подводятся к бамбуковым мотовилам. Длина нити, получаемой от одного кокона, колеблется от 350 до 1000 м. Для получения 1 кг шелка-сырца требуется 18 кг коконов, общая длина нити которых составляет 300-900 км. Употребление горячей воды при размотке коконов обусловлено необходимостью удалить с натуральных волокон серицин – вещество, скрепляющее их в кокон. Размотка может производиться и в холодной воде: хотя сирицин в ней плохо растворяется, получается более упругая и крепкая нить.

Обработка шелковых нитей включает в себя две главные операции: подготовка к крашению и крашение. Нити подвергаются выварке, отбелке – и в зависимости от красителя – травлению. Для крашения употребляются:

1) красители растительного происхождения, получаемые из трав и растений – местного индиго (синий цвет), плодов гардении (желтый цвет), корня морены и сафлора (красный цвет), желудей китайского дуба (черный цвет);

2) минеральные красители: из киновари (красный цвет), малахита (зеленый цвет), азурита (синий цвет), охры (темно-красный цвет), свинцовых белил (белый цвет) и угля (черный цвет).

После крашения начинается процесс собственно ткачества. Первоначально изготавливается основа – туго натянутые горизонтально расположенные нити, через которые затем с помощью челнока пропускаются продольные – уточные нити.

Корейцы познакомились с шелководством только во II веке н.э. От них о нем узнали японцы. Затем шелкоткачество распространилось в сопредельных государствах. Первыми европейцами, увидевшими шелкоткацкое производство, были воины Александра Македонского.

История брюк началась с юбки. Тысячи лет в одежде мужчин и женщин безраздельно господствовали юбки и фартуки. А шотландцы и греки, например, до недавнего времени носили юбку наравне с брюками. Предполагают, что Европе штаны достались от скифов, кочевавших в причерноморских степях за 500 лет до нашей эры, они у них были кожаными. Возможно, германцы и галлы, которые были наездниками, оказались первыми преемниками этой одежды [4, с. 67].

Для греков человеческое тело не было «грешным сосудом», они любили красоту, и их одежда вполне согласовывалась с телом и его движениями. Основу одежды составлял прямоугольный кусок материи. Женский хитон доходил до щиколоток. Целомудренные афинянки оставались дома под замком, и только 400 лет до нашей эры начался процесс, который можно назвать эмансипацией: супруги начали состязаться с гетерами в очаровании и искусстве одеваться. Путь к красоте был тернист и труден. Красный цвет для губ получали из винной закваски, а пудру замешивали на ядовитом окисле олова. Со временем они перестали завидовать Алкилелию, афинскому арбитру элегантности, который носил тонкую тунику и пурпурный плащ, обшитый золотом.

Ю.В Бромлей и Р.Г Подольный в книге «Создано человечеством» пишут о раскопках под Владимиром, во время которых были найдены останки людей в меховых штанах, живших 20 тысяч лет назад, то есть задолго до приручения лошади. Это вносит существенные коррективы в наши представления о происхождении штанов [5, с. 102].

В Древнем Риме новая «варварская одежда» оказалась под запретом.

Ослушавшимся грозили строгое наказание и конфискация имущества. Воинов, правда, запрет не касался, и полководцы на свой триумф надевали пурпурные штаны.

Римляне переняли их у своих соседей галлов, живших в более суровых условиях. Брючины подвязывали ремешками или повязками, чтобы они плотно сидели на ногах. Наше выражение «пара брюк» подтверждает, что брюки состояли из двух различных видов одежды. Рубашки также, видимо, возникли не на юге. Ни древние германцы, ни древнейшие римляне их не знали. Плиний рассказывает, что некоторые римские семьи не желали носить рубашки [6, с. 467].

В целом о моде римлян нам известно больше, чем об одежде древних греков. Стиль их жизни был прост и непосредственен, но после I Пунической войны покоренные земли начали доставлять в Рим золото, драгоценности, ткани и благовонные масла. Богатство росло, и редко кто довольствовался только одной туникой, многие имели по три. Тогу – свободно наброшенный кусок материи, требующий спокойных и равномерных движений – носили уже не только государственные деятели. Там, где роскошь и безделье, там и эксцентричные нравы. Календарь предоставлял мужчинам и женщинам 100 праздников в году – 100 возможностей блеснуть своим великолепием и завязать новые знакомства.

Вавилоняне и ассирийцы успели дойти до рубашки, у которой уже были рукава. Персы завладели рядом территорий, а с ними – льном и хлопком. Носили они по два полотнища – верхнее покороче, нижнее длинное. Но поскольку большую часть времени они проводили верхом, одежда в виде юбок была непрактична. Их застегивали всевозможными способами, пока на белый свет не появились брюки. Византийская культура заменила твердые несминаемые ткани легкими и, значительно улучшив брюки, сделала их европейской одеждой романского периода.

Известны остатки одежды древних народов, населяющих территорию Перу. В 1925 году исследователь Хулио Тельо в результате длительных раскопок нашел небольшой подземный город, относящийся к культуре паракас, существовавшей несколько столетий назад на южном побережье Перу [6].

Им были обнаружены 429 мумий, которые оказались завернутыми в сохранившиеся великолепные ткани. Эти ткани - замечательны по яркости красок, сохранивших цвета даже тысячелетие спустя. Самые распространенные из них цвета – синий, зеленый, желтый и коричневый.

Перу было одним из выдающихся центров древнего ткачества. Жителям Перу были известны хлопок и шерсть. Самые ранние ткани, обнаруженные там, относятся к 2500 г. до н.э. В I тыс. до н.э. перуанцы научились изготовлять парчовые, махровые, ворсовые ткани, была широко распространена орнаментация тканей, вышивка, отделка бахромой. Выполненный на тканях красочный многоцветный орнамент представляет

собой прекрасно стилизованные изображения множества птиц и зверей, а также мифологических персонажей и невероятных чудовищ [3, с. 78].

По мнению экспертов, эти замечательные парасские ткани из Некрополя, являются одними из наиболее искусно сделанных текстильных изделий во всем древнем мире. Выставленные в Золотом Музее в Лиме, они до сих пор привлекают внимание тысяч туристов.

В другой древней цивилизации, мочика, о которой известно больше благодаря изображениям на керамике, знать украшала себя буквально с головы до ног.

Так предводители войска носили на голове особое покрывало, украшенное ценными птичьими перьями и золотыми изделиями. Основной одеждой населения был плащ. Если у простых людей он был грубым и одноцветным (они даже не имели права носить цветной), но у знати он был покрыт различными геометрическими узорами, бывшими, по всей видимости, чем-то вроде гербов знатных родов. Эти узоры передавались по наследству.

Кроме этого, простые мочика носили рубашку, которую можно считать одним из прародителей современного пончо. Незнатные же женщины-мочика носили только длинную сорочку. Хуже всего приходилось рабам и военнопленным – им приходилось ходить голыми [6].

История одежды является очень интересной темой, изучение которой продолжается и в настоящее время. Во всем мире регулярно проходят археологические раскопки, которые вносят все новые источники для изучения представленной темы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Брун В., Тильке М. История костюма от древности до нового времени / В. Брун, Тильке М. – М., 1996. – 489 с.

2 Матюшин Г.Н. Археологический словарь / Г.Н. Матюшин. – М., 1996 – 302 с.

3 Виргинский В.С., Хотеенков В.Ф. Очерки истории науки и техники с древнейших времен до середины XV века / В.С. Виргинский, В.Ф. Хотеенков. – М., 1993. – 304 с.

4 Одежда народов зарубежной Азии. – Л., 1971 – 256 с.

5 Бромлей Ю.В., Подольный Р.Г. Сделано человечеством / Ю.В. Бромлей, Р.Г. Подольный. – М., 1984. – 272 с.

6 Вейс Г. История цивилизации. Архитектура. Вооружение. Одежда. Утварь / Г. Вейс. – Т.1. – М., 2000. – 752 с.

УДК 328
Галимов Э.А.
Казахская академия спорта и туризма
г.Алматы, Республика Казахстан

ИЗМЕНЕНИЯ БЮРОКРАТИЧЕСКОГО АППАРАТА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Вниманию читателей представляется статья, посвященная актуальной проблеме перетока политических кадров, клиентелизма в Казахстане. Эти явления, весьма распространенные во многих странах, оказывают существенное влияние на политическую, экономическую и социальную жизнь общества. В данной статье мы будем анализировать корни этих проблем, их последствия и возможные пути решения [1].

Казахстан, как страна, стремящаяся к современному экономическому и политическому развитию, сталкивается с вызовами, связанными с несправедливыми назначениями на государственные посты и коррупцией в различных сферах общества. Эти проблемы могут подорвать доверие граждан к институтам и ослабить устойчивость политической системы.

Цель данной статьи – поговорить о проблемах, связанных с перетоком политических кадров, клиентелизмом в Казахстане, и сделать некоторый анализ этих явлений, а также возможные меры для их решения. Данная статья стремится к обсуждению влияния этих проблем на политическую, экономическую и социальную жизнь страны, а также к выявлению путей укрепления институтов и улучшения прозрачности в системе управления и бизнесе.

В рамках этой статьи, имеется несколько задач, таких как:

- мы проведем анализ причин возникновения клиентелизма, их воздействия на различные сферы жизни и разработаем рекомендации и стратегии для их решения;
- представление информации и аргументации для поддержки обсуждений и действий, направленных на создание более справедливого, эффективного и прозрачного общества в Казахстане.

Актуальность обсуждения проблем, связанных с перетоком политических кадров, клиентелизмом в Казахстане, в настоящее время остается высокой по нескольким важным причинам:

- Повышенное общественное внимание. Общественность в Казахстане и в мире все более осознает важность борьбы с коррупцией, недопустимыми назначениями и некомпетентным управлением. Это стимулирует дискуссии и требования внести изменения.
- Экономическое воздействие. Коррупция и клиентелизм могут иметь серьезное воздействие на экономическое развитие страны, уменьшая конкуренцию, затрудняя инвестиции и снижая эффективность

государственных программ. Это актуально в контексте стремления Казахстана к экономическому росту и успешности на международной арене [2].

- Международное внимание. Проблемы, связанные с коррупцией и клиентелизмом, также являются предметом международного внимания и могут влиять на имидж страны перед мировым сообществом.

- Потребности граждан. Граждане Казахстана все более осознают свои права и ожидают от правительства ответственности, прозрачности и справедливости.

- Политические и социальные изменения. В условиях изменяющейся политической и социальной обстановки в Казахстане могут возникать новые возможности для внесения изменений и борьбы с клиентелизмом и недопустимыми назначениями [3].

Таким образом, обсуждение и решение проблем, связанных с перетоком кадров, клиентелизмом, остается актуальным и важным в контексте современного развития Казахстана и обеспечения справедливости и прозрачности в обществе.

Проблема снятия и повторного назначения политических деятелей на высокие посты в политике Казахстана давно привлекает внимание как национальных, так и международных наблюдателей. Этот феномен можно рассмотреть с нескольких разных углов зрения, включая политическую культуру, коррупцию, недостаток прозрачности и отсутствие долгосрочных стратегических планов.

- Недостаток стабильности и предсказуемости. Постоянная смена политических кадров может создать недостаток стабильности и предсказуемости в политической сфере. Это может осложнять разработку и реализацию долгосрочных стратегических планов, так как новые лидеры могут приходить с новыми приоритетами и подходами, отменять или изменять ранее принятые решения [4].

- Коррупция и клиентелизм. В некоторых случаях смена политических деятелей может быть связана с коррупцией и клиентелизмом. Подобные перемещения могут быть результатом давления бизнес-элиты или влиятельных групп, которые стремятся защитить свои интересы и обеспечить доступ к ресурсам и власти.

- Отсутствие открытости и прозрачности. Важной проблемой является отсутствие открытости и прозрачности в процессе назначения и снятия политических деятелей. Это может создавать подозрения в том, что решения принимаются за закрытыми дверями и не отражают интересы общества [2].

- Слабое разделение властей. Проблема постоянной смены политических лидеров также может быть связана с отсутствием эффективного разделения властей между исполнительной, законодательной и судебной ветвями власти. Это может увеличивать

возможности для использования власти и создавать условия для авторитаризма.

- Политическая культура. Некоторые аспекты этой проблемы могут быть связаны с политической культурой в стране. В некоторых случаях, политические деятели могут стремиться к краткосрочным выгодам и удовлетворению интересов узких групп, вместо того чтобы рассматривать общественное благосостояние и долгосрочное развитие.

В целом, ситуация, когда политических деятелей снимают с должности и затем назначают на другие высокие посты, может быть индикатором различных проблем в политической системе Казахстана. Решение этих проблем требует широких реформ, далее их обсудим, включая усиление прозрачности и учет интересов общества при назначении и снятии политических деятелей, а также укрепление институтов, способствующих стабильности и предсказуемости в политической сфере.

Поговорим о путях решения данной проблемы, приведём примеры других странах. Постоянная смена политических деятелей на высоких постах в политике Казахстана может подрывать стабильность и предсказуемость политической системы.

Прозрачные критерии и процедуры в Германии. В Германии высшие государственные должности требуют строгих критериев и процедур назначения. Например, кандидаты на пост федерального министра должны иметь определенное количество опыта и профессиональных квалификаций в соответствующей области. Это обеспечивает высокий уровень профессионализма в правительстве и минимизирует произвол в назначениях [5].

Антикоррупционные органы в Швеции. Швеция активно борется с коррупцией и недопустимыми назначениями через свой «Орган по борьбе с коррупцией» (Swedish Anti-Corruption Institute). Этот орган расследует случаи коррупции и нарушений этических норм в политике и государственном управлении, что способствует поддержанию профессионализма системы [4].

Гражданское участие в Эстонии. Эстония активно использует цифровые технологии и онлайн-платформы для вовлечения граждан в процесс принятия решений. Электронное голосование и интернет-консультации позволяют гражданам выражать свои мнения и следить за действиями политических деятелей, обеспечивая тем самым большую открытость и ответственность [4].

Национальная комиссия по публичным назначениям в Канаде. В Канаде существует Национальная комиссия по публичным назначениям (National Commission for Public Appointments), которая оценивает кандидатов на федеральные должности и предоставляет рекомендации правительству. Это помогает предотвратить недопустимые назначения и

поддерживать высокие стандарты профессионализма в государственной службе.

Образовательные программы в Сингапуре. Сингапур инвестирует в образование и развитие своих политических лидеров через специальные образовательные программы и тренинги. Это способствует формированию высококвалифицированных политических кадров и поддерживает их профессиональное развитие [5].

Эти примеры показывают, как страны могут применять различные меры и институты для улучшения системы назначений на высокие посты, содействуя таким образом стабильности и эффективности политической системы.

В стране тратится большое количество денег для образования молодёжи, каждый год выделяются тысячи грантов, которые обеспечивают молодежь в бесплатном обучение. Но при окончании обучения они сталкиваются с проблемой трудоустройства, при этом дороги в государственный аппарат, либо в государственную службу им закрыты.

Неиспользование молодого кадрового резерва может быть проблемой по нескольким причинам.

Стереотипы и предвзятость. В некоторых политических системах существуют стереотипы о том, что опыт и возраст старших кандидатов имеют бóльшее значение, чем молодости. Это может приводить к предвзятости и недооценке потенциала молодых кадров [2].

Барьеры доступа. Молодые кандидаты могут сталкиваться с барьерами доступа к политической сфере, такими как высокие издержки предвыборной кампании, слабая поддержка партии или отсутствие политического опыта. Эти барьеры могут затруднять их участие в выборном процессе.

Отсутствие опыта. Молодые кандидаты, даже с хорошей квалификацией и энтузиазмом, могут не иметь достаточного опыта, чтобы эффективно управлять государственными делами. Это может вызывать сомнения у избирателей и даже у внутренней структуры партии.

Страх перед риском. Политика часто связана с неопределенностью и риском, и молодые люди могут бояться вступить в эту сферу из-за страха перед возможными неудачами и непредсказуемыми результатами.

Недостаток менторства и поддержки. Молодые политические деятели могут столкнуться с недостатком менторства и поддержки со стороны опытных коллег и старших членов партии или правительства. Это может затруднить их профессиональное развитие и успешное продвижение по карьерной лестнице [4].

Неуважение к молодежи. В некоторых случаях, старшие политические лидеры могут не уделять должного внимания молодым голосам и предложениям, что может привести к упущению новых идей и перспектив.

Резюмируя, неиспользование молодого кадрового резерва в политике может создавать неравенство в доступе к политической власти и ограничивать потенциал новых идей и лидерства. Решение этой проблемы может включать в себя устранение барьеров, создание более поддерживающей среды для молодых политических деятелей и признание их вклада в общественную и политическую жизнь.

Обсуждая все проблемы данной темой, важно также обсудить, как говорят в народе «Кумовство» или научным термином «Клиентелизм» [1].

Политическое клиентелизм. В политике Казахстана клиентелизм может проявляться через высокоуровневых чиновников, которые назначают своих друзей, родственников или «клиентов» на ключевые посты в правительстве и государственных предприятиях, не всегда с учетом их профессионализма и заслуг. Это может приводить к недовольству и недоверию общества к системе.

Экономическое клиентелизм. В сфере бизнеса клиентелизм может проявляться через предоставление льгот и благоприятных условий предпринимателям, связанным с влиятельными политическими фигурами или их кругом близких. Это может привести к неравноправным конкурентным условиям и подорвать доверие к рыночной экономике.

Семейные связи. В Казахстане могут существовать культурные традиции семейных связей и солидарности, которые могут привести к предпочтению родственников или друзей при назначении на должности или при получении бизнес-сделок.

Личные связи в обществе. В повседневной жизни многие аспекты, от образования до медицинской помощи, могут зависеть от личных связей и рекомендаций, что может привести к неравенству в доступе к услугам [2].

Для борьбы с клиентелизмом в Казахстане могут потребоваться реформы и меры, направленные на повышение прозрачности, укрепление институтов и соблюдение правовых норм. Это может включать в себя усиление антикоррупционных мер, создание независимых органов, ответственных за назначения и контроль за действиями чиновников, а также обеспечение соблюдения этических стандартов в политике и бизнесе.

Таким образом, проблемы, связанные с перетоком политических кадров и клиентелизмом в Казахстане могут негативно отражаться на структуре управления. Эти явления могут подрывать доверие общества к политической системе, экономической справедливости и социальной инклюзивности. Однако для их решения существуют пути и меры:

Прозрачные критерии и процедуры. Установление объективных критериев и процедур для назначений на высокие должности может уменьшить произвол и увеличить профессионализм в правительстве и бизнесе.

Антикоррупционные меры. Усиление борьбы с коррупцией и создание независимых антикоррупционных органов помогают предотвратить недопустимые назначения.

Участие граждан и гражданского общества. Вовлечение граждан в политический процесс и обеспечение их контроля за действиями политических деятелей способствует открытости и отчетности.

Профессиональное развитие. Инвестиции в образование и профессиональное развитие политических и бизнес-лидеров могут способствовать повышению квалификации и эффективности.

Соблюдение этических стандартов. Внедрение этических стандартов и норм в политике и бизнесе способствует справедливости и ответственности.

Каждая из этих мер может способствовать решению проблем, связанных с перетоком кадров, клиентелизмом, и способствовать более справедливому, эффективному и прозрачному функционированию общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Клиентелизм. — Текст : электронный // Википедия : [сайт]. — URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Клиентелизм (дата обращения: 16.10.2023).

2 Зарубежный опыт в системе управления кадрами на государственной гражданской службе и его адаптация в российской практике. — Текст : электронный // Вестник : [сайт]. — URL: https://vestnik.guu.ru/jour/article/viewFile/2390/1848 (дата обращения: 16.10.2023).

3 Ротация руководящих кадров в зарубежных странах. — Текст : электронный // КиберЛенинка : [сайт]. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rotatsiya-rukovodyaschih-kadrov-v-zarubezhnyh-stranah (дата обращения: 16.10.2023).

4 Зарубежный опыт ротации сотрудников. — Текст : электронный // ФинЭксперт : [сайт]. — URL: http://www.finexg.ru/zarubezhnyj-opyt-rotacii-sotrudnikov/ (дата обращения: 16.10.2023).

5 Изучаем зарубежный опыт: государственная кадровая политика в других странах. — Текст : электронный // Научные статьи : [сайт]. — URL: https://nauchniestati.ru/spravka/zarubezhnyj-opyt-gosudarstvennoj-kadrovoj-politiki/ (дата обращения: 16.10.2023).

УДК 796.89
Гамаев О.В.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

РУКОПАШНЫЙ БОЙ КАК СПОРТИВНОЕ ЕДИНОБОРСТВО

Рукопашный бой – это довольно современный спорт, который вобрал в себя приемы из различных направлений единоборств. Первоначально он являлся одним из видов боевой подготовки в вооруженных силах.

Единоборство между двумя людьми как способ выяснить, кто сильнее, было известно с древних времен. А в Древней Греции борьба была одним из обязательных предметов для изучения в гимназиях. Позднее борьба развивалась и в Европе, и на американских континентах. Свой путь развития единоборства получили в странах Азии [1].

Целью данного исследования является выявить степень влияния рукопашного боя на развитие спорта.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- изучить, что представляет из себя данный вид единоборства;
- рассмотреть, какую пользу и вред можно извлечь из данного вида спорта.

В 90-е годы XX века, рукопашный бой как вид спорта приобрел популярность не только среди военнослужащих, но и среди обширного слоя населения. Он выделяется своей массовостью, разнообразием, различными видами приемов, сводов правил и судейства. Повышению интереса к нему привело к тому, что начался быстрый рост числа секций и клубов, увеличился поток из числа тех людей кто пришел заниматься туда в качестве самозащиты. Методы тренировок и соревнований берутся из школ борьбы и бокса.

В 2001 году Всемирной Федерацией рукопашного боя был проведен первый чемпионат мира по рукопашному бою, который состоялся в г. Алматы во дворце спорта им. Балуана Шолака [2].

Рукопашный бой подразделяется на следующие виды:

- ближний бой с активным применением холодного оружия и стрельбой в упор как вид боевых действий;
- схватка без применения огнестрельного оружия, или вообще без оружия (руками и ногами, различными предметами, оказавшимися под рукой), целью которой является полная нейтрализация противника путем обездвиживания, причинения ему серьезных травм или убийства;
- военно-прикладная научная и учебная дисциплина, изучающая применение в схватке холодного оружия либо бой без оружия;

- спортивное единоборство, обычно рассматриваемое как часть системы подготовки военнослужащих армии, флота, авиации и различных силовых структур [3].

Что необходимо для того, чтобы начать заниматься рукопашным боем. Главное в тренировках по рукопашному бою ставится цель по овладению элементам борьбы и ударной техникой. Также, проходит отработка разных ударов по груше, проводится общая физическая подготовка для становления вашей спортивной формы, есть такой метод как отработка ударов без спарринга его называют иначе «бой с тенью».

Тренировка обязана начинаться с разминки на каждый элемент тела и группу мышц. После начинается работа в силовой подготовке самих спортсменов. Затем следом идет сама проработка техники ведения боя, она завершается началом спарринга – тренировочного вида поединка. Больше внимания стоит уделить навыкам борьбы, дальше идет отработка бросков и приемов.

При выборе секции, где вы хотели бы осваивать рукопашный бой, в первую очередь необходимо выбирать именно тренера, который будет заниматься вашей подготовкой. Ведь тренировочный процесс у каждого специалиста выстроен именно им. Немаловажным фактором станет и ваш психологический комфорт при взаимодействии со специалистом

После стоит акцентировать внимание на помещение, где будут проходить тренировки. Оно обязательно должно быть комфортным, просторным и оснащенным всем необходимым для занятий и быть качественным и в хорошем состоянии. Также стоит уточнять количество людей в вашей группе, потому что если вдруг группа будет переполнена занимающимися, тогда тренер не сможет уделить каждому участнику нужное количество времени. Также стоит понимать уровень подготовки состава группы, на примере новичка, с вами должны тренироваться люди с таким же или начальным уровнем подготовки.

Видимые результаты от частых, периодичных тренировок можно заметить уже спустя один или два месяца. Натренировав себя, у вас появится первая уверенность в своих силах и возможностях, главное правило – это не показать их вне школы или клуба, где вы тренируетесь.

В рукопашном бое уделяется акцент на силу, быстроту ударов, резкость движений, и отточенность производимых движений. Во время поединка разрешается наносить удары прямой рукой или ногой, боковые и обратные удары. Поединки по рукопашному бою, как правило, очень динамичны и наполнены комбинированными ударами. Они совершаются благодаря арсеналу стоек, блоков, ударов и перемещений [1].

Экипировка для рукопашного боя включает в себя следующее:

- кимоно с поясом белого цвета;
- красный и синий шлем;

- перчатки, капа, щитки на ноги, защита для паха (у мужчин) и груди (у женщин);

Как и у любого другого спортивного движения есть правила и экипировка: бои проводятся на специальной площадке, выложенной из матов, - татами. Каждый участник соревнования определен в свою возрастную и весовую категорию. Пример 13-14 лет, вес будет составлять 50 кг. По возрасту участники могут быть одногодками, либо старше на год своего соперника. Весовая категория распределяется через каждые 5 кг. То есть 50 кг, 55 кг,60 кг и т.д.

У всех участников на период проведения соревнований должна быть определенная экипировка и защита. В неё входит: защитный шлем с сеткой если армейский бой, без сетки, если просто рукопашный бой, капа, специальный защитный жилет-протектор, он есть в армейском, но его нет в обычном рукопашном бою, защита плеч, предплечий, но это по желанию участника, боксерские бинты на кисть, защита голени обязательна, защита паха ракушка. Все это, за исключением шлема и перчаток одевается под кимоно.

Соревнования начинаются, как только все участники будут взвешены и распределены на категории по весу и возрасту. Спортсмены должны выходить в красной и синей экипировке, чтобы судьи могли определять, кому присваивать очки. Кого первым вызывают на ринг, тот в красном, следовательно кого вторым вызывают, тот в синем.

Баллы начисляются следующим образом:

1 балл – удары в корпус руками и ногами, а также броски «сваливания», когда ноги противника не были подняты с земли;

2 балла – удары руками в голову и ногами в корпус, а также броски с поднятием ног противника;

3 балла – нокдауны, удары ног по голове, а также быстрые амплитудные броски.

Дисквалификация происходит при получении трех предупреждений от судьи, или запрещенных действий, после которых противник не может физически дальше драться [4].

Чистая победа присваивается при нокауте, двух нокдаунах, по подсчету очков в конце боя, или если противник сдается при совершении болевого приема или удушения. В конце соревнований проходит награждение участников, и общие фотографии [4].

Необходимо соблюдать следующие правила при занятии рукопашным боем.

Собственная безопасность. Лишний раз не стоит повторяться о том, что в наше время нужно быть готовым ко всему. Как уже было сказано выше, одним из главных достоинств рукопашного боя это его высочайшая эффективность. В нем отсутствуют эстетические элементы, которые могут быть в спортивных единоборствах. Рукопашный бой – это идеальное

боевое искусство для выживания. Человек, владеющий приемами рукопашного боя, сможет даже в самой экстремальной ситуации найти правильное решение.

Физическая подготовка. Занятия рукопашным боем – это прекрасная возможность поддерживать идеальную спортивную форму. Благодаря рукопашному бою развиваются практически все группы мышц. При этом дело не ограничивается одной только силовой подготовкой. В ходе занятий рукопашным боем улучшается растяжка, координация, ловкость. Человек, который занимается этим единоборством, всегда находится в хорошем тонусе.

Психологическая подготовка. Не стоит сбрасывать со счетов и психологическую пользу от занятий рукопашным боем. Ведь это боевое искусство учить человека выдержке, помогает обрести уверенность в собственных силах, помогает справиться с собственными страхами. Тренировки дисциплинируют человека, делают его более ответственным. Кроме того, у бойца рукопашника не бывает проблем с концентрацией.

Минусы занятий по рукопашному бою. В настоящее время существует множество секций и кружков по занятиям рукопашного боя, но, к сожалению, далеко не все могут похвастаться квалифицированными тренерами, которые, чаще всего, никакого отношения к рукопашному бою не имеют. Проведение тренировок возможно только при отсутствии таких противопоказаний**,** как: нарушения в системе опорно-двигательного аппарата и проблемы с сердечно-сосудистой системой. Существует большая вероятность получения травм во время занятий, чаще всего из-за неправильно подобранной экипировки.

Если человек вспыльчивый и не умеет сдерживать негативные эмоции**,** то не всегда можно развить положительные черты характера посредством обучения рукопашному бою, важно следить за поведением занимающегося с самого начала занятий, и, при отсутствии положительного воздействия, тренировки следует прекратить.

Тренировки помогают справиться с агрессивностью и снижают её проявление в последующем, а также воспитывают в ребёнке дисциплину. Кроме того, есть возможность получения спортивного разряда и, при желании и наличии положительных результатов, возможно дальнейшее развитие спортивной карьеры в указанном направлении.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Как освоить рукопашный бой. Что важно знать начинающим :: Лайфстайл :: РБК Спорт. — Текст : электронный // sportrbc.ru : [сайт]. — URL: https://sportrbc.ru/news/62b497fb9a794743ddd38d99 (дата обращения: 19.10.2023).

2 Всеказахстанская Ассоциация рукопашного боя. — Текст : электронный // www.gov.kz : [сайт]. — URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/mod/press/article/details/29745?lang=ru (дата обращения: 19.10.2023).

3 Рукопашный бой — Википедия. — Текст : электронный // ru.wikipedia.org : [сайт]. — URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Рукопашный_бой (дата обращения: 19.10.2023).

4 Статья про рукопашный бой. — Текст : электронный // rukopashniyboy.ru : [сайт]. — URL: https://rukopashniyboy.ru/blogs/blog/statya-pro-rukopashnyy-boy (дата обращения: 19.10.2023).

ӘОЖ 796.011.3

Дайрабаев М. С., Жилисбаев Н. К., Уразбаев А. А.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ, Қазақстан Республикасы

ЖАҺАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІН ЖАҢҒЫРТУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ АРҚЫЛЫ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМ ИДЕЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мәңгілік ел идеясын еліміздің тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев ұсынған болатын. Мәңгілік ел барлық деңгейдегі ұлттық идеяны талдауға, теориялық және әдіснамалық тұжырымдарды, философиялық негіздерді анықтауды және оның мағынасын терең түсіну және қабылдау үшін әлеуметтік сипаттамаларды анықтау үшін барған сайын маңызды болып келеді.

Мәңгілік ел идеясы тек қана атауымен ғана емес, ең алдымен мән мағынасмен маңызды. Былай қарасақ мәңгілік елдің ұғымы - біздің түсінігімізді, талғамымызды, өзара байланысты үйлесімділігі; ақыл-ой мен мәдениетімізді басымырақ қылуға көңіл бөлуде; әлеуметтік-гуманитарлық іс-қимылдардың ықпалын күшейтіп, рухани әлем саласы мен кеңістігін кеңейтіп, рухани жеке тұлғаны сақтап, құнды құндылықтарды үйретіп, оларға мән бермек. Оның мәңгілік сөзі тұрақты әлемге ұмтылу яғни тұрақты әлем идеясын іске асырмақ. Енді бұл адамзат тарихындағы жаңа дәуір және жүйелі әлем. Бүгінгі мәңгілік идея тартымды өмір үшін күрестің ауқымын, төзімділіктің тұрақтылығы мен теңгерімін, келісімді жалғастыруды, жетілдіруді, елеулі оқиғаларды талдауды сипаттайды[1].

Елбасының айтуы бойынша, бірінші кезекте, XXI ғасырдағы ұлттық өзін-өзі ақпараттандырудың философиялық тұжырымдамасы жаңа үлгідегі жаңғыртудың басты шарты - бұл ұлттық кодтың сақталуы болып табылады. Сонымен қатар, рухани жаңғыру әртүрлі ұлттық сананың полюстерін қиыннан-қиыстырып, бәсекелестіре алатын күші мен

маңыздылығын айта кетті. Бұл тарлан тарихтың, шығармашылықтың және бүгінгі жарқын болашақтың көкжиектерін үйлестіретін ұлт жадының тұғырнамасы ретінде сипаттайды. Бұл әрбір қазақстандықтың жүрегінде «Мәңгілік ел» ұғымының негізі!

Шын мәнінде, Елбасының жолдауында: «Қымбатты азаматтар! Біз өзіміздің жалпыұлттық идеямыз - тәуелсіздік жолын Нұрлы жолға айналдыратын мәңгілік ел боламыз. Біз бірлікті және ынтымақтастықты күш-жігерімізді қажет ететін Нұрлы Жолдың жарқын келешегімен нығайтуымыз керек. Мәңгілік ел - елдің біріктіруші күші, ешқашан таусылмас қуат көзі. Бұл «Қазақстан-2050» Стратегиясын ғана емес, сонымен бірге XXI ғасырдағы Қазақстан туралы да қайталанбайтын идея!»

Мемлекет басшысының ел ұстанымына негізделген еңбегінің басты идеясы - мәңгілік қазақ елін рухани тұғырын негіздеп, алтын арқауын ширату [2].

Тұңғыш Президентіміз «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыруы» мақаласы - бағдарламалық қамтамасыз етуді дамытудың бүкіл еліміздегі рухани әлемі және еліміздің сапалы жаңғыртуы, патриоттық сезімге негізделген, бұл құжат стратегиялық маңызға ие екендігі анық. Әлеуметтік сана қалыптастырудағы рухани жаңғырудың және бірыңғай ұлттық сәйкестік идеясын қалыптастыру,ұлттық бірегейлікті сақтау, салт дәстүрімізді ұмытпай жасампаздыққа ұмтылу. Еркін, шығармашылық рух, қазақ халқының табиғатына тән. Елбасы мақаласы ұлттық құндылықтарды дамытуға мазмұны терең, көлемі аса кең және сананы биікке көтеретін, көп көңіл бөлінетін өте маңызды бағдарлама болғаны анық. Өйткені, мемлекет басшысы рухани құндылықтарды түзетіп, оларды шығармашылық жаңғыртуға және рухани жағынан шабыттандырады.

Шынында да біздің ұлттық мәдениетіміз бен әдеби дәстүріміз, ежелгі дәстүрлеріміз бен салт-дәстүрлеріміз, тіліміз, дініміз бен ой-өрістеріміз - бұл біздің ғасырлық тарихымыз, бұл бір сөзбен айтқанда, біздің ұлттық кодымыз. Яғни, әрбір қазақстандық оны өз бойына сақтап, оны мүмкіндігінше жаңғырту және оны жаңа ұрпаққа жеткізу мақсатында әрдайым заманға сай жаңғыртып отыру қажет. Сонымен қатар, егер біз қазіргі кездегі ең жиі кездесетін нәрселерден, мысалы, қатыгездік, ашкөздік, жала жабу, рушылдық, жерлестіктен құтылмасақ, әлемнің өсіп келе жатқан өркениетінен артта қалып қоюымыз әбден мүмкін.

Себебі өз тарихы мен салт-дәстүрін біліп өсіп келе жатқан ұрпақ қана, санасы таза, тұғыры биік іргесі берік болады. Олар кез-келген радикалды үрдістер мен қиялдардың мәдениетінен тыс қалмайды. Өзінің мақаласында Елбасы осы ұстанымды айқын көрсетеді. «... Мен қазақстандықтардың осы екі принципті түсініп, сол принципті ұстанғанын қалаймын. Біріншісі - ұлттық код, егер ұлттық мәдениетке қолдау көрсетілмесе, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншіден, біз ұлттың дамуына кедергі келтіретін өткеннің теріс аспектілерін тастауымыз керек».

Елдің игі істеріне елге шақыру арқылы қоғамның жаңа идеясына жақындай отырып, Елбасы бұдан әрі былай дейді: «...Жаңғырған қоғамның тамыры тарихынан басталатын өздерінің рухани коды болады. Жаңа тұрпатты жаңғырудың негізгі шарты - бұл ұлттық кодтың сақталуы. Онсыз рухани жаңғырудың жаңғырық болуы оңай» [3].

Ұлттық кодқа келетін болсақ, қазақтың ұлттық коды негізінен рухани болып табылады яғни имандылықта. Қазақ халқына басқа рухани кодтың қажеті жоқ. Біз ата-бабаларымыздан келген моральге сүйенуіміз керек. «Ұлт» сөзі «миллет» сөзінен шыққан. Бұл Құранның сөзі. Біз бәріміз Ибрахимнің миллетіндеміз. Бұл «ұлт» сөзінің діни тұжырымдамасы, яғни бірыңғай дін, бәріміз мұсылмандармыз. Ұлт сөзінің екінші мағынасы этникалық бөліну болып табылады. Бұл аумақтық, саяси билік тұрғысынан қоғамның бірігуі. Біз осы екі тұжырымдаманы біріктіреміз, имандылық жағынан рухани жаңаруды бетке алсақ адаспаймыз [4].

Бұл сондай-ақ бізді озық технологиялардың заманауи жаһандық интеграциясынан, сондай-ақ әртүрлі қатерлерден қорғауға мүмкіндік береді. Мұны төмендегідей түсіндіруге болады: қазіргі уақытта әлемнің жаңа елдері тарихи трансформацияның алдыңғы қатарында. Бұл өзгерістердің дәуірі әлі күнге дейін түсініксіз және өркениеттің дамуында бұның соңы қандай прогреске әкелетіні қарапайым халық түгіл ғалымдарғада жұмбақ болып отыр. Алайда, біз осы белгісіз әлемде үлесіміз бар екенін ұмытпауымыз керек. Егер біз мұны жалғастыратын болсақ, онда біздің ұлттық кодты қалай сақтап қалуға болатынын және оны келесі буынға қалай беру керектігін ойлайтын көптеген жағдайлар бар екені анық болады. Сонымен бірге Нұрсұлтан Назарбаев халықтың бәсекеге қабілеттілігіне ерекше назар аударуды ұсынады. Яғни, Қазақстанның әрбір азаматы күшті, жоғары технологиялық, компьютерлік сауатты, шет тілдерін білетін, мәдени ашықтығы мен заманауи қоғамның берік іргетасын құрай алатындай болуға тиіс. Бұл белгілі бір елде, кез-келген ортада өз пікірін білдіруге, өз көзқарастарын білдіруге, сондай-ақ қарапайым, теңдестірілген, салмақты салиқалы және салауатты өмір салтын ұстанған адам ретінде қалыптасуды талап етеді.Ең бастысы, Елбасы ұсынған рухани жаңару ұлттық кодтың сақталуынан басталады[5].

Сондай-ақ, біздің рухани құндылықтарымызды ұлттық бірегейлікті, ұлттық мұраны, дәстүрді, әкеден балаға мұра ретінде табысталатын асыл мұралары, рухани құндылықтарымызды жаңа заманға лайықтап пайдалануымыз керек. Ұлттық мәдениет пен ұлттық дәстүр бұрынғы ұрпақтың рухани тәжірибесін сақтап қана қоймай, мәдени мұраның құндылықтарын да жаңартып отырады. Қазақ халқының Мәңгілік елі рухани құндылықтары ұрпақтан ұрпаққа беріліп ұрпақтың сабақтастығын сақтауға көмектесетініне тікелей байланысты. Сондықтан, ұлттық бірегейлікті қамтамасыз ету үшін ұлттық дәстүр мен мәдениетті жандандыру қажет. Ең алдымен, ұлттық мәдениеттің негізін қалайтын

құндылықтарды қалпына келтіру, халықтың ұлттық тілді және дәстүрлерін жаңғырту, рухани ояту, қазақ халқының ғасырлық қазыналарын меңгеру - мәдени және рухани мұраны белсенді түрде зерделеу, ұлттық абырой мен рухты, ұлттық намыс пен жігерді ояту қажет. Ұлттық генетикалық код пен ұлттық дәстүрлер негізінде мәдени мұра ұрпақтың сабақтастығын сақтаудың негізі болып табылады. Елбасының айтуынша, «Дәстүр мен мәдениет ұлттық генетикалық код болып табылады, Қазақстандық мәдениет еліміздің барлық азаматтары үшін патриотизмнің іргетасы болуға тиіс».

Жаңартылған Қазақстан қоғамның моральдық-рухани негіздерін нығайтуға және дәстүрлі отбасылық құндылықтарды жандандыруға үлес қосуға кірісті.Жаңғырудың мәні - бұрынғыдай тарихи дәстүрлер мен ұлттық дәстүрлерге бейімделмеуі. Керісінше, сәтті жаңғырту үшін ежелгі дәстүрді ең маңызды алғышарттарға айналдыру керек. Егер жаңғыру халықтың рухани тамырынан нәр ала алмас, ол жоғала бастайды. Өйткені «Мәдени мұра» бағдарламасы, «Халық тарих толқынында» бағдарламасы біздің халқымыздың рухын атадан балаға жеткізген жалғыз бағдарламалардың бірі еді. Біздің Президентіміз «Болашаққа бағыт беру: рухани жаңару» атты мақаласында жоғарыда аталған бағдарламаларды қалай нықтаудың және оларды іске асыруға болатынын көрсетті. Сондықтан, осы мақалада айтылған ұйғарымдар болашақта біздің халқымыздың рухани көрінісін сақтау үшін үлкен міндет. Бұл елдің болашаққа деген ұмтылысының және оның шығармашылыққа деген ұмтылысының сыры осында. Шынында да, біздің халқымыздың мәдени кодексі - жай, есте сақтау, тіл, діни болмыс. Тек осы бірегейлікті сақтаған кезде біз жетекші елдерге қосыламыз. Біздің көшбасшы осы мақалада айтылған жолға назар аударды [6].

Жаһандану дәуірінде, егер ұлт өзінің рухани құндылықтарын сақтауға және оны одан әрі дамытуға ұмтылмаса, онда ол ұлтшылығын жоғалтады және басқа да мәдениеттің жемтігіне айналады. Сондықтан біз өз тілімізді, дініміз бен дәстүрлерімізді ұлттық ар-намыс ретінде қорғауымыз керек.

Ол үшін ұлттық мерекелерімізді жандандырып, ұлттық ойындарды жаңғыртып және ұлттық өнерді дамыту қажет. Қазіргі таңда әлемде ғылым, технология, коммуникация, ақпараттың әмбебап дамуы арқасында ұлтаралық интеграция үдерісі қарқынды дамып келеді. Бұл жағдайда барлық елдердегі адамдардың өмір салты, олардың үйі, киім-кешек, тамақ, жұмыс және демалыс уақыты бірдей болады. Осылайша, болашақта халықтар бір-бірінен тек рухани мәдениетіндегі айырмашылықтармен бөлісе алады, егер кез келген ұлттың рухани мәдениеті күшті болса, онда бұл халық ұзақ өмір сүреді[7].

Қорытындылай келе, спорттың жаһануы бүгінгі күннің, спорт саласындағы халықаралық қатынастардың дамуы мен халықаралық

экономикалық интеграцияның арқасында объективті үдеріс екенін атап өткім келеді. Қазақстан спортын халықаралық спорттың жаһандық эволюциясына және халықаралық спорттық заңға қатысуын тоқтату тек Қазақстанды әлемнен оқшаулау арқылы ғана мүмкін болады. Сонымен қатар, спорт саласындағы жаһандану үрдістері мен халықаралық спорттық заңдылықтар біздің еліміздің спорт саласындағы халықаралық аренадағы ұлттық мүдделерді сақтаудағы құқықтық мүмкіндіктері мен ұлттық спорт заңнамасында ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажеттігін жоққа шығармайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Байзақова Н.О., «Дене тәрбиесі сабақтарында ұлттық ойындардың қолдану әдістемесі». Оқу-әдістемелік құрал. 2019ж.

2 Қуанышов Т. Ш., «Ұлттық спорт түрлерінің әдістемесі.- Алматы: 2002, 66 б

3 Назарбаевтың Н.Ә. 2017ж, 12-сәуңрдегі жолдауынан, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000168

4 Садыканова. Г.Е., «Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері». Оқу құралы. Алматы, 2019ж.

5 https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/43388/

6 Токкулинова Г.Ж., «Дене шынықтыру және спорт педагогикасы». Оқу құралы. Алматы, 2018ж.

7. «National sports in the sphere of physical culture as a means of forming professional competence of future coach instructors» Omarov, B.S, Seidahmetov, E.E, Orazbaev, E.D, Nagashbek, K.Z, Khalilaev, A.N. Indian Journal of Science and Technology, 2016, 9 (5), 87605

ӘОЖ 796

Дауренбекова А.Т., Төребекұлы Е.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

МОБИЛЬДІК ҚОСЫМШАЛАРДЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПӘНІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ

Мобильді қосымшаларды күнделікті өмірде пайдалану енді жаңалық емес, сонымен бірге оның өте өзекті күн тәртібі бар. Бұл адамдар көбінесе виртуалды кеңістік әлемінде болуды қалайтындығына байланысты және мобильді қосымша оларға бұл үшін үлкен көмектеседі. Алдымен «мобильді қосымша» ұғымының мағынасын анықтайық. Осылайша, мобильді қосымша «белгілі бір платформа (Android, Windows Phone IOS және т.б.) үшін әзірленген смартфондарда, планшеттерде және басқа

мобильді құрылғыларда жұмыс істеуге арналған бағдарламалық құрал» болып саналады. Айта кету керек, бұл анықтама, шын мәнінде, бастапқы кезеңде көптеген болашақ пайдаланушыларды өздеріне қажетті қосымшаларды пайдалануға қызығушылық таныту мүмкіндігін көрсетеді [1, б. 88].

Төмендегі анықтама мобильді қосымшаның мәнін оның мақсаты мен міндеттері тұрғысынан өте жақсы көрсетеді. Е.С.Косторных [3, б. 131] «бұл тұрақты клиенттерге берілетін визит карточкасы» деп жазады және ол мынаны білдіруі керек:

- біріншіден, бұл ойын-сауық мақсатында мобильді қосымшаны енгізу;
- екіншіден, пайдаланушының интернетте уақыт өткізуге деген ұмтылысы;
- үшіншіден, мобильді қосымша – бір нәрсе туралы аналитикалық ақпарат алу тәсілі.

Осылайша, мобильді қосымшаның өзі адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатына қызмет ететінін көреміз, яғни бұл пайымдау қазіргі уақытта өзекті болып табылады.

Бүгінгі таңда адамдарды өз идеяларына, бағдарламаларына, қызықты ойындарына және жұмысының көптеген басқа салаларына қызықтыру мақсатын көздейтін мобильді қосымшалардың жеткілікті және өте үлкен саны бар. Біз өз зерттеуімізде дене шынықтыру мен салауатты өмір салтын сақтауға тікелей қатысты мобильді қосымшаның осы түрін қарастыруды жөн көрдік [2, б. 52]. Қазіргі уақытта Интернет салауатты өмір салты тақырыбына арналған әртүрлі мобильді қосымшаларды ұсынады, өйткені халықтың көпшілігі дене шынықтырумен айналысуға және дене шынықтыруға деген ынталы.

Бұған негізінен 2020 жылы басталған коронавирустық пандемия әсер етті, бұл кезде адамдарға жұқтыруы мүмкін болғандықтан үйлерінен шығуға тыйым салынды. Тұрғындар үшін жалғыз нәрсе - үйден оқшаулау болды, бұл жаттығу мүмкіндігін барынша азайтты. Нәтижесінде дене шынықтыруды басқа ойын-сауықтармен алмастыру, мысалы, интернет, теледидар, ретсіз тамақтану және т.б. Нәтижесінде стресс пайда болады және соның салдарынан адам өз денсаулығына немқұрайлы қарай бастайды. Сондықтан адамдар әрқашан дене шынықтырудың басқа жолдарын іздеуі керек, бұл үшін мобильді қосымшалар оларға көмектеседі.

Сондай-ақ, дене шынықтыру және салауатты өмір салтын сақтау бойынша жаттығуларды қарастыратын және жүзеге асыратын мобильді қосымшалардың да өзіндік типологиясы бар екенін атап өткен жөн. Мысалы, бұл қысқа мерзімді жаттығуларға немесе, керісінше, ұзақ мерзімді әрекеттерге бағытталған спорттық қосымшалар болуы мүмкін; тұрақты жаттығулар; күш жаттығулары; дене шынықтыру жаттығулары. Жүрек-қантамыр аурулары бар, қан қысымы жоғары адамдарды қолдауға

арналған жаттығулар және әр топтағы адамдар үшін мамандандырылған көптеген басқа жаттығулар.

Біз адамға үнемі тамаша физикалық пішінде болуға мүмкіндік беретін бірнеше мобильді қосымшаларды талдауды ұсынамыз. Алдымен осы тақырып бойынша ақылы мобильді қосымшаларды зерттейік.

1) 8Fit жаттығу және тамақтану (1-сурет). Бұл мобильді қосымша, аты айтып тұрғандай, біріктірілген комбинацияға ие, өйткені тамақтанудың адам денсаулығына әсері мен физикалық жаттығулар тығыз байланысты. Бұл мобильді қосымшаның келесі артықшылықтары бар. Біріншіден, қолданба жеке адамның деректеріне сүйене отырып, жаттығулар мен тамақтану бағдарламасын жасайды.

Екіншіден, қолданба адамға күні бойы орындалуы керек нұсқауларды, мақсаттарды үнемі береді немесе сіз мақсатты өзіңіз таңдай аласыз, тіпті өзіңізге қажетті тапсырманы жаза аласыз, оны қолданба жазып алады және оны аяқтауға мүмкіндік береді. Бұл курстар үшін физикалық жаттығулардың ақысы жылына $ 59 құрайды.

2) Жеті (2-сурет). Дене шынықтырумен белсенді айналысуға мүмкіндік беретін тағы бір қосымша. Оның айласы оны жүзеге асыруда жатыр: бұл бағдарлама күн сайын 7 минут бойы жаттығуды ұсынады. Осыдан қосымшаның өзі аталды. Бағдарламада 7 ай ішінде нәтижелерді бақылауға мүмкіндік беретін трекер бар. Бұл бағдарлама әзірленген бағдарламаның дәл ұзақтығы.

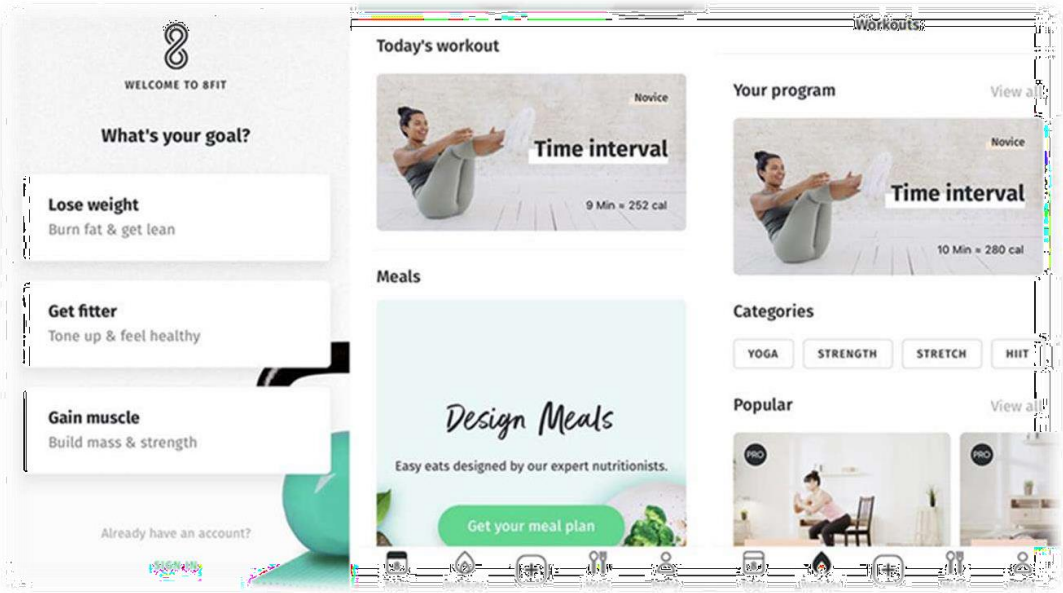

Сурет 1 – 8fit жаттығу және тамақтану мобильдік қосымшасы

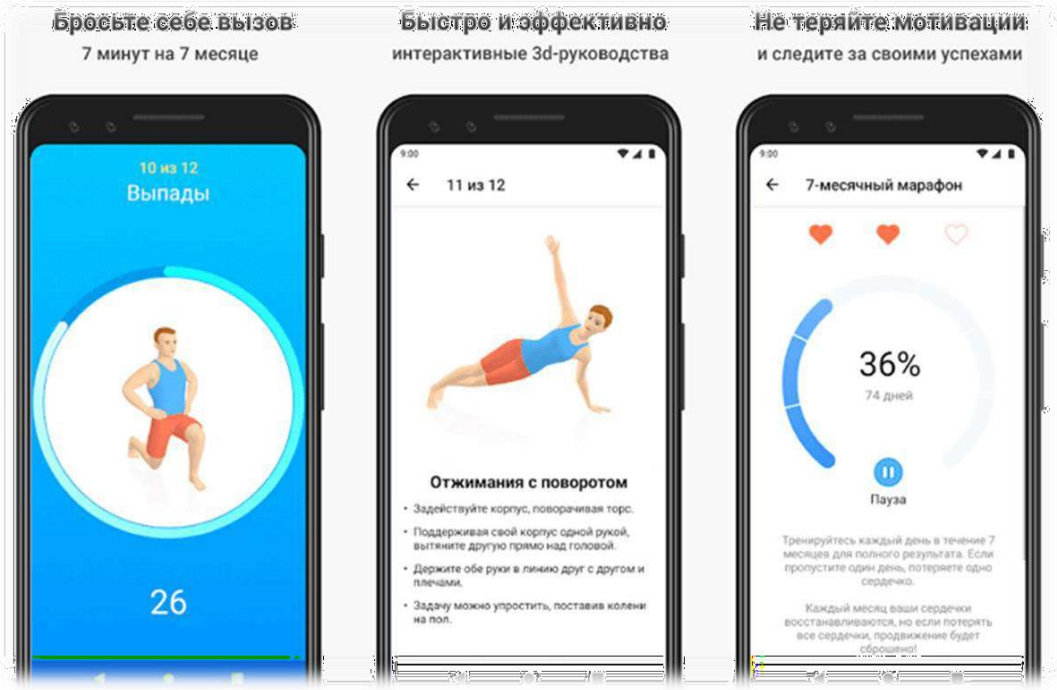

Сурет 2 –Seven мобильдік қосымшасы

Әзірлеушілер атап өткендей, бұл қосымша бүкіл денеге арналған физикалық жаттығуларды орындауға мүмкіндік береді, яғни бүкіл денені шынықтырудың тұтас жүйесі құрылады. Сондай-ақ берілген жаттығуларды дұрыс орындауға көмектесетін нұсқау қызметтерін пайдалану ұсынылады. Қолданба адамға көңіл көтеруге мүмкіндік береді, өйткені оның достарын сынауға және оның физикалық қабілеттерін тексеруге болады, сонымен қатар ол осындай жаттығулардың нәтижелерін көрсетеді. Ал құнына келетін болсақ, жалпы сомасы 7 айға $70 болады.

3) Sworkit (3-сурет) сонымен қатар физикалық жаттығуларды жүзеге асыруға бағытталған мобильдік қосымша болып табылады.

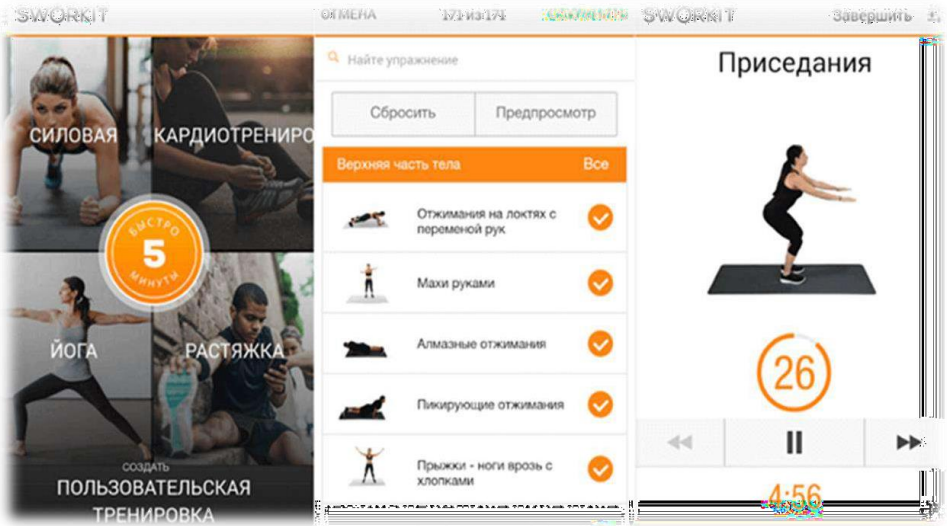

Сурет 3 – Sworkit мобильді қосымшасы

Бұл бағдарламаның ерекшелігі - ол дене жаттығуларының жаңа түрлерін үнемі өзгертуге және жасауға мүмкіндік береді, өйткені адамға әртүрлілік қажет және жаттығулардың бір түрі оны жай ғана өшіре алады. Қолданба сонымен қатар жеке жаттығу бағдарламасын жасайды, бірақ адам бірнеше күн бойы физикалық белсенділікті аяқтағаннан кейін ғана. Қолданбаның премиум нұсқасы болғандықтан, салауатты өмір салты саласындағы қызметтердің кең ауқымы бар, атап айтқанда «жаттығу нұсқалары, жаттығулар тарихы және прогресті бақылау мүмкіндігі» арасында.

Дене шынықтыруға бағытталған ақылы мобильді қосымшаларда дене жаттығуларын толық және дұрыс орындауға, жүктемені тексеруге, сондай-ақ диетаны өзгертуге қажетті қызметтердің өте кең спектрі бар деп айта аламыз, осылайша мұның бәрі мүмкіндік береді. салауатты өмір салтын толық жүзеге асыруға міндеттісіз.

Спорттық тақырыптағы ақысыз қолданбалардың ішінен қарау үшін мыналарды таңдаймыз:

4) Freeletics Workout & Fitness. Дене салмағына арналған қолданба 4-сурет). Бұл мобильді қосымша фитнес жаттығуларын ұсынады.

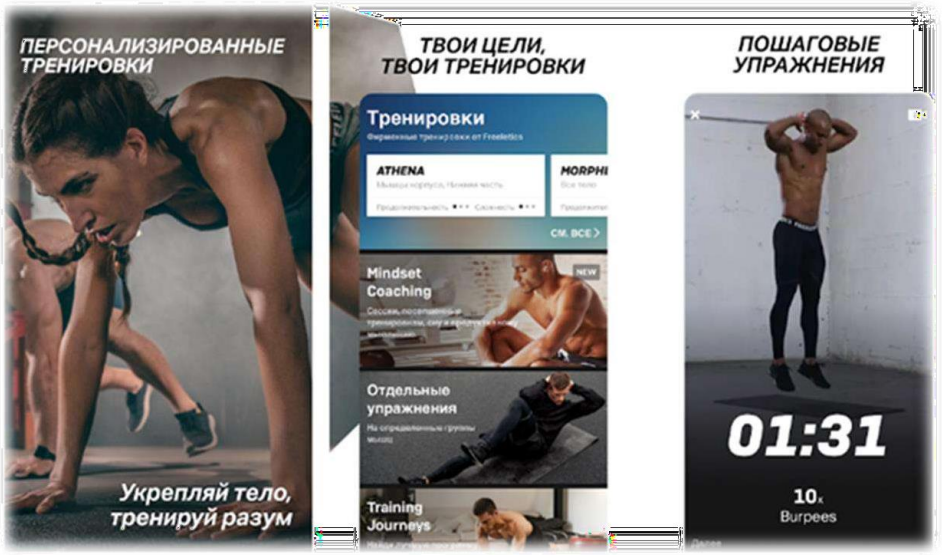

Сурет 4 – Freeletics - Workout & Fitness мобильді қосымшасы. Дене салмағына арналған қолданба

Бұл пайдаланушылар арасында өте танымал. Бұл пайымдауды келесі фактілермен дәлелдеуге болады: біріншіден, дененің кез келген бөлігінде физикалық белсенділікті орындауға мүмкіндік беретін жаттығулардың алуан түрлілігі бар, оны сору қажет. Екіншіден, бейнелер мен оларды қалай дұрыс орындау керектігі туралы егжей-тегжейлі нұсқаулар береді. Таймерлер, есептегіштер, белгілі бір уақыт аралығында атқарылған жұмыс көрсеткіштері бар. Қолданба тегін болғанына қарамастан, оның ақылы

қызметі бар, ол дене шынықтыру жоспарын орындау үшін жеке фитнес бағдарламасын жасаудан тұрады.

5) Кардио, HIIT және аэробика (Сурет 5). Мобильді қосымшаның атауына сүйене отырып, ұсынылған дене жаттығуларының ерекшеліктері туралы айтуға болады.

Қолданбаның артықшылықтары бар: дене белсенділігінің ұзақтығын тәуелсіз реттеу, жаттығулардың кең таңдауы және күрделі және қарқынды әрекеттерге жылдам көшу. Айта кету керек, бағдарлама сізге «белгілі бір пайдаланушының дене параметрлері негізінде жағылған калорияларды санауға» мүмкіндік береді. Бұл қолданба жеке дене жаттығуларын ұйымдастыруды білетін адамдар үшін өте қолайлы.

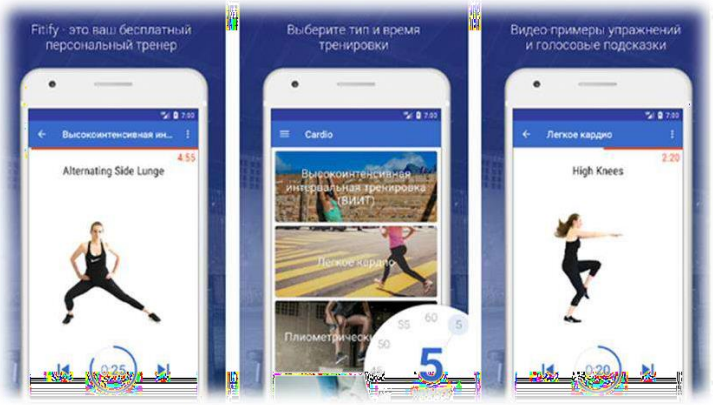

Сурет 5 - Cardio, HIIT және Aerobics мобильдік қосымшасы

6) Athlete PRO. Жаттығу (6-сурет). Мобильді қосымша фитнес жаттығуларына да назар аударады және дене шынықтырудың жеңілдетілген курсын қалайтын адамдар аудиториясына бағытталған. Бұл бағдарламаның артықшылықтарының қатарында: нәтижелеріңізді бақылайтын виртуалды фитнес жаттықтырушысы бар; Сондай-ақ, пайдаланушылар атап өткендей, «ол пайдаланушы деңгейіне арналған жеке жоспарларды автоматты түрде таңдай алады. Бейне сабақтар, жеке жаттығулар жасау мүмкіндігі, деректерді қолмен енгізу, статистика және басқа да функциялар бар. Жалпы алғанда, қосымша өте ыңғайлы, бұл оған физикалық жаттығуларды бастағысы келетін немесе қазірдің өзінде айналысатын үлкен аудиторияның назарын аударуға мүмкіндік береді.

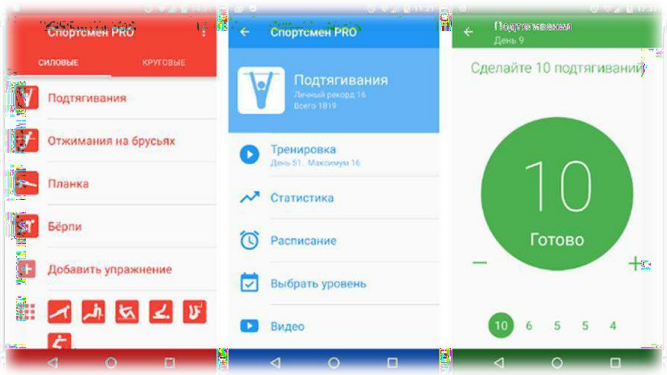

Сурет 6 – Athlete PRO мобильдік қосымшасы. Жаттығу

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, дене шынықтыру мен спортқа арналған мобильді қосымшалардың пайдаланушылардың көпшілігі арасында үлкен маңызға ие екенін атап өтуге болады, өйткені салауатты өмір салтын көшеде ғана емес, сонымен қатар үйде де жүргізу қажет. . Бұл қажеттілік сонымен қатар адамның денсаулығын сақтауға және тұрақты иммунитетті сақтауға деген ұмтылыстан туындайды. Бұл спорт және салауатты өмір салты тақырыптарында мобильді қосымшаларды енгізуге өте айқын жоғары сұранысты тудырады.

Мобильді қосымшалардың артықшылықтары мен кемшіліктерін бөлек атап өткен жөн.

Артықшылықтары мыналарды қамтиды:

а) адамға ұнайтын жаттығуларды өз бетінше орындау мүмкіндігі;

б) сіз үнемі жақсы формадасыз;

в) жұмыс жоспарын құру немесе сабақ жоспарын жасайтын виртуалды тренерді пайдалану мүмкіндігі;

г) қосымшаны пайдалана отырып, тамақтануды бақылау және диетаны жоспарлау;

д) сіз көп ақша үнемдей аласыз және қымбат спорттық билеттерге ақша жұмсаудан аулақ бола аласыз.

Кемшіліктеріне келетін болсақ, мұнда да проблемалар бар, олар келесідей:

а) бағдарламалардың орыс тіліндегі нұсқасының жоқтығы, өйткені олардың көпшілігі АҚШ-та жасалған және тек ағылшын тілінде таратылады;

б) төлем қабілеттілігі төмен, өйткені ақылы курстардың артықшылықтары мен алуан түрлілігі көп;

в) жоғары сапалы виртуалды курсты төлеуге халықтың төмен төлем қабілеттілігі;

г) телефондағы спорттық курстар нақты медициналық сарапшылардың ешқандай қарсы көрсетілімдері мен ұсыныстарын білдірмейді, яғни өзіне зиян келтіру қаупі бар.

Осылайша, осы зерттеуді қорытындылайтын болсақ, дене шынықтырумен айналысуға мүмкіндік беретін мобильді қосымшалардың адамдардың салауатты өмір салтын сақтауға деген жалпы қызығушылығын сақтау үшін жойылуы керек артықшылықтармен қатар, айқын кемшіліктер де бар деген қорытынды жасауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Андреенко Т. А., Павленко Е. П., Ситникова М. И. Применение мобильных приложений для занятий физической культурой // Наука-2020. 2021. №6 (51). С. 88-94.

2 Казьмина Л. Н., Шевченко Е. М. Мобильные экскурсионные приложения как фактор развития регионального туризма // Вестник Национальной академии туризма.2019. №4 (52). 52-54.

3 Сушкина А. С., Щербенко Е. В., Алешина О. Г. Применение цифровых технологий в маркетинге // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2020. №11-1. С. 131- 138.

ӘОЖ 378.147
Дауренбекова А.Т.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

СПОРТ МЕКТЕПТЕРІ МЕН СПОРТТЫҚ ҰЙЫМДАРДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Біздің еліміздің спорт жүйесінің негізгі құрамдас бөлігі ретінде спорттық жарыстар Қазақтандағы спорттың мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асырудың маңызды құралы болып табылады. Ақпараттық технологияларды спортта қолдану барған сайын кең тараған құбылысқа айналып, оның рөлі айқындала түсуде, сондықтан ақпараттық технологияларды спортта қолдануды одан әрі ілгерілету әлеуметтік дамудың қажеттілігі болып табылады.

Ақпараттық технологияның білім сапасына әсері.

Спортта ақпараттық технологияларды қолдану спортты оқытудың сапасын арттыруға және студенттердің инновациялық рухы мен практикалық қабілетін көрсетуге арналған [1].

Спорттық білім алу үшін жағдайды оңтайландыруға үлес қосу. Заманауи оқыту әдістерінің, мультимедиялық компьютерлік спорттық білім берудің маңызы зор, өйткені олар оқытуды оңтайландыруда, оқушылардың оқу процесіне қызығушылығын оятуда, оқушылардың іс-әрекет ұғымын түсінуі мен спорт туралы теориялық білімдерін тереңдетуде, сондай-ақ спорт туралы білімдерін жетілдіруде шешуші рөл атқарады. спорттық білім сапасы. Жаттықтырушылар спорттағы техникалық әрекеттердегі динамикалық өзгерістер процесін көрнекі және шынайы түрде көрсете алады, оқушыларды материалды қабылдауға тарта алады, суреттер, анимация және дауыс сияқты мультимедиялық құралдарды пайдалана отырып, оқушыларды мақсатқа жету туралы ойлануға итермелей алады. Мұғалімдер мен жаттықтырушылар дерексіз және күрделі ақпаратты түсіндіруге және көрсетуге көп уақыт жұмсауы мүмкін, бірақ енді студенттерге мультимедиялық технологияны қолдана отырып, оны нақты түрде оңай жеткізуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ, олардың көмегімен мұғалімдер студенттердің білімге деген құштарлығын оятады, онда студенттердің назарын кадрлар мен анимациялар аударып,

олар оқудың ең қызықты кезеңіне жақсы көңіл-күймен кіреді. Демек, спорттық білім беруде ақпараттық технологияларды дәстүрлі оқытумен бірге қолдану оқушыларды белсенді оқуға баулиды. Сонымен бірге, ақпараттық технологиялар спорттық білім беру байланыстарын оңтайландыруға ықпал етеді, сонымен қатар ыңғайлы интерактивтілік арқылы спорттық білім беру ортасын оңтайландыру және оқыту сапасын арттыру мақсаттарына қол жеткізеді.

Ақпараттық технологияларды спортта қолдану мұғалімдер мен оқушылар арасындағы қарым-қатынасқа және оқу әсерін бекітуге тиімді. Ақпараттық технологиядағы интерактивтілік спорт жаттықтырушылары мен студенттер арасындағы өзара әрекеттесуге ықпал етеді және оқу, жаттығу ортасын құруға қолдау көрсетеді. Қазіргі ақпараттық технологиялар ұсынатын ресурстарды, интерактивті қарым-қатынастың әртүрлі формаларын және белсенді оқытуды жеткілікті пайдалана отырып, студенттердің оқу бастамасын ынталандыру, студенттердің интернет-ресурстардан материалдар алу және үнемі жаңалықтар енгізу қабілеттерін дамыту, сондай-ақ оқу барысында студенттердің спорттық жетістіктерін арттыру.

Дәстүрлі спорттық білім беруде негізінен мұғалім оқушыларға түсіндіретін және тәжірибе жасайтын оқыту режимін пайдаланады. Педагогикалық психологиядағы зерттеулер ең практикалық және белсенді фактор оқуға деген қызығушылық пен мотивация екенін көрсетті. Қызығушылықпен зерттелген ақпарат көбінесе тез және берік қабылданады. Спорттық білім берудің дәстүрлі әдісі – бұл негізінен мұғалімдердің белсенді жұмысы және оқушылардың ақпаратты пассивті қабылдауы арқылы жүзеге асырылатын «мұғалімдердің абсолютті беделі». Бұл тәсіл оқушыларды қабілеттеріне, тұлғалық ерекшеліктеріне және мінез-құлқына қарай оқыту қағидаларын елемейді, ал оқушылар білімді тек тұрақты санада қабылдай алады, бұл оқушылардың бастамасы мен ойлау кеңістігін айтарлықтай шектейді. Мазмұны мен оқыту әдістемесін үздіксіз жетілдіріп отыру үшін спорттық жаттығуларда ақпараттық технологияны пайдалану оқыту жүйесін оқушыға бағытталған етеді.

Өз спорт түріне лайықты спортшыларды ғылыми негізде іріктеу спорт саласында тамаша жетістіктерге жетудің алғы шарты болып табылады. Ғылыми іріктеу қазіргі спорттық дайындықтың негізгі міндеті болып табылады. Ғылыми іріктеу үшін сандық мәндегі үздік спортшылардың идеалды математикалық моделін құру және ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, жасөспірімдер спортшыларын іріктеудің әртүрлі стандарттарын тұжырымдау тиімді [3].

Ақпараттық технологиялар спорттық технологиялардың диагностикасын дәлірек етеді, бұл спорттық жетістіктерді арттыруға тиімді әсер етеді. Мысалы, жеңіл атлетикада компьютерлік диагностикалық жүйені пайдалана отырып, жоғары жылдамдықты бейнекамера арқылы

қозғалыс траекториясы мен объектінің күйін іске қосқаннан кейін бірнеше секундтан кейін жазуға болады. Содан кейін үдеу, жылдамдық бұрышы және бұрыштық жылдамдық сияқты әртүрлі қозғалыс параметрлерін көрсетіңіз, практикалық параметрлерді анықтамалық үлгімен салыстырыңыз, бұл спортшылардың қозғалыс техникасын және нәтижесінде спорттық жаттығулардағы жетістіктерді тез арада жақсартуға көмектеседі.

Спорттық жаттығулар кезінде маңызды элемент спортшылардың физикалық көрсеткіштерін бақылау болып табылады. Мысалы, жүрек соғу жиілігі сияқты физиологиялық және биохимиялық параметрлерді бақылау жаттығудың оң әсерлеріне қол жеткізуге көмектеседі.

Ақпараттық технологиялар спорт мектептерін ғылыми басқаруды жүзеге асырудың тиімді құралы ретінде.

Ақпараттық технологиялардың арқасында компьютерлік және желілік технологияларды қолдану арқылы әртүрлі спорттық оқу бағдарламалары жасалып, жүзеге асырылуда. Желілік платформа және компьютерлік статистикалық бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы эмоционалды әсерді азайту спорттық жаттығуларды тестілеу мен бағалаудың объективті және шынайы болуына мүмкіндік береді. Кері байланыс ақпаратын талдау және өңдеу уақтылы, дәл және тиімдірек, басқару деңгейлері жақсарады.

Ақпараттық технологиялар спорт шығындарын, алаңдарды және жабдықтарды басқаруды реттелетін және тиімді етеді. Осы мақсатта ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, тиісті басқару қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз ету әзірленеді. Бұл бағдарламалық құралдар спорт мектебінің қаржылық менеджмент жүйесін ашық әрі қатаң етуге бағытталған спорттық құрал-жабдықтарды сатып алуға, спорт алаңдарын күтіп ұстауға және кеңейтуге, сондай-ақ әртүрлі спорттық іс-шараларға қажетті шығындарды анықтауға және жариялауға мүмкіндік береді.

Еліміздің спорт мектептерінде ақпараттық технологияларды қолдануда біршама жетістіктерге жетті. Спорт мектептері еліміздің қуатты спорт мемлекетін құру стратегиясында маңызды орын алады, біз мектеп спортында ақпараттық технологияларды қолдануды одан әрі күшейтіп, заманауи спорттық білім беруді, ғылыми спорттық дайындықты және спортты нормативтік басқаруды алға жылжытуымыз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Архандеева Л.В. Информатизация отрасли физическая культура и спорт // Вектор науки ТГУ, 2010. № 3. С. 24-26.

2 Воронов И.А. Информационные технологии в физической культуре и спорте: Электронный учебник / И.А. Воронов; СПб ГУФК им. П.Ф.

Лесгафта. СПб. Изд. СПб ГУФК им. П.Ф. Лесгафта, 2005. 80 с.

3 Петров П.К. Возможности и перспективы использования современных информационных технологий в системе подготовки специалистов по физической культуре и спорту // Прикладная информатика, 2009. № 4. С. 14-21.

4 Петров П.К. Информационные технологии в физической культуре и спорте: учеб. для студ. учреждений высш. проф. образования / П.К. Петров. 4-изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2014. 288 с.

УДК 93

Джумагулова А.Т.
Пятигорский государственный университет
г. Пятигорск, Российская Федерация

АГРАРНОЕ ОСВОЕНИЕ: ПРОЕКТЫ И СПОСОБЫ УЛУЧШЕНИЯ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ НОГАЙСКОЙ СТЕПИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX В.

Обращение к теме советской аграрной колонизации и опыта преобразования природной среды в первой половине XX века обусловлена обстоятельствами как научно-исследовательского, общественно-политического, так и стратегического характера – задачами обеспечения продовольственной безопасности страны. Необходимость реконструкции идейно-политического и социокультурного контекста особенностей советской эпохи в рамках которой происходило становление научного знания и представлений о преобразовании природной среды регионов с экстремальными условиями проживания обуславливают актуальность данного исследования.

Попытки покорения и улучшения природно-климатических условий засушливых регионов СССР занимали особое внимание советских ученых. 22 мая 1932 г. после катастрофического голода в стране, вызванного засухой, правительством СССР было принято постановление «О борьбе с засухой и орошением Заволжья». Откликаясь на этот запрос, учреждения Академии наук СССР и Московский университет развернули экспедиционные исследования по изучению перспектив орошения почв засушливых степей. Разработке более масштабного плана преобразования природы в Советском Союзе предшествовали засуха и голод 1946−1947 гг. «Великий план преобразования природы» реализовывался согласно Постановлению Совета министров СССР и Центрального комитета ВКП(б) от 20 октября 1948 г. «О плане полезащитных лесонасаждений, внедрения травопольных севооборотов, строительства прудов и водоемов для обеспечения высоких устойчивых урожаев в степных и лесостепных районах европейской части СССР» [9, с. 93].

Рельеф, климат и почвы. Ногайская степь располагалась в западной части Прикаспийской низменности, представляя собой один из самых засушливых районов Северного Кавказа. Площадь ее составляла около 2 500 000 га, из которых 1 700 000 га занимали пастбища и сенокосы. Ногайская степь имела очень полого спускающегося к востоку и к северо-востоку уклоны в сторону Каспийского моря. Песчаные образования занимали площадь 800 000 га и располагались тремя основными массивами: Терским, Бажиганским и Нижне-Кумским. Максимальная температура воздуха достигала 44 °С, минимальная 34,6°С, среднегодовая колебалась около 10-11°С. Зимы в большинстве были теплые и малоснежные, однако в некоторые годы толщина снегового покрова достигает одного метра. Количество атмосферных осадков изменялась от 264 мм на востоке до 364 мм на западе. Испарение в 2-3 раза и более раза превышали количество осадков. По своим природным и хозяйственным условиям, рассматриваемая территория, за исключением 50 000 га пахотных земель являлась животноводческим районом.

Территория Ногайской степи представляет полупустынную зону, очень бедную поверхностными водами. Только на границах ее протекали реки Кума и Терек. Основными почвенными разностями были: светло-каштановые почвы, луговые, солончаковато-солонцеватые почвы и почвы песчаных массивов. В почвенно-мелиоративном отношении большая часть земель была благоприятной для развития орошения в широких масштабах, за исключением бугристых песков [5, с. 3-5].

Организация кормовой базы для животноводства. В первой половине XX в партийно-государственными властями были начаты мероприятия по модернизации жизни кочевых и переходящих к оседлости ногайцев. Советская власть, учитывая особенности природного ландшафта и исторических особенностей пошла по пути развития у них традиционной хозяйственной отрасли – животноводства, земледелие предписывалось развивать как подсобный вид деятельности [7, Ф. 17. Оп. 31. Д. 820. Л. 31]. С этой целью с начала 1920-х гг. активно субсидировались создаваемые ногайские животноводческие хозяйства. В частности, им выдавались кредиты на строительство скотных дворов, телятников, покупку племенного скота, покупку племенных жеребцов, строительство и оборудование ветлечебниц и т.д. Для обеспечения населения агрокультурами и развития земледелия в регионе ногайцами стали засеиваться отдельные участки земли зерновыми и техническими культурами [2, Р-1235. Оп. 141. Д. 1735. Л. 32-40].

Оказанная государством помощь в развитии хозяйства и начавшаяся коллективизация в районе, способствовала значительному росту поголовья скота. Однако, продуктивность пастбищ Ногайской степи в естественном состоянии была крайне низка. Заготовок сена хватало со 100 га пастбищ всего на 100-150 голов овец [9, с 6-7]. Учитывая, что центральными

властями предписывалось развивать у ногайцев животноводческую отрасль хозяйства, а земледелие развивать как подсобный вид деятельности необходимо было модернизировать их [2, Оп. 141. Д. 1735. Л. 33, 44]. Дальнейшее развитие и увеличения в колхозах поголовья крупного рогато скота, овец, птицы, а также дальнейшее повышение его продуктивности и увеличение производства кормов обязывали местные и региональные власти коренным образом пересмотреть в каждом колхозе Ногайской степи организацию кормовой базы на основе рационального использования естественных кормовых угодий и их улучшения. С целью защиты скота от непредвиденных разгулов природы ногайским колхозам предписывалось иметь обязательные запасы кормов для животных (Таблица 1).

Таблица 1 - Нормы накопления кормов для колхозов Ногайской степи

Наименование видов животных	Грубые корма (в центнерах)	Сочные корма (в центнерах)
На одну лошадь	27	–
На одну голову крупного рогатого скота	17	–
На овцу	2	1,5
На корову	17	25
На свиноматку	3	30

Страховой фонд грубых и сочных кормов должен был составлять не менее 15-20% годовой потребности. Потребность в кормах для личного скота колхозников определялся в соответствии с Уставом сельскохозяйственной артели. Так, успешное выполнение плана развития животноводства и повышение его продуктивности было возможно только при хорошо организованной кормовой базе, которой катастрофически не хватало [10, с. 9-10]. Ногайские колхозы были в основном животноводческими хозяйствами с преобладающим тонкорунным овцеводством, дававшего ценную шерсть государству для текстильной промышленности. Однако развитие важного для государства направления задерживалось из-за низкой продуктивности естественных кормовых угодий засушливых ногайских степей, являвшихся здесь основным источником поступления сена и зеленых кормов.

К середине 1930-х гг. проблема создания прочной и устойчивой кормовой базы в Ногайской степи, гарантирующей развитие животноводство от непредвиденных разгулов природы и введение в сельскохозяйственный оборот новых площадей ранее неиспользуемых земель, стали важными хозяйственно-экономическими мероприятиями государственного значения.

Аграрное освоение Ногайской степи путем строительства обводнительно-оросительной системы. В 1930-е г. XX в. было положено

начало осуществления извечной мечты населения степного края – напоить земли засушливых районов кубанской водой. В 1935 г. ЦК ВКП(б) и СНК СССР приняли постановление о удовлетворении ходатайства ставропольских колхозников об организации и проведений мероприятий, полностью обеспечивающих сельское хозяйство Ставрополья водой. В 1936 г. Терской специализированной водохозяйственной организацией (далее Терстрой) был составлен технический проект Невинномысского канала. Воплощение в жизнь указанного проекта должно было решить вопрос подачи кубанской воды во многие степные районы Ставропольского края, Ростовской области и Калмыцкой АССР [3, с. 280-287].

В 1936 г. постановлением Главным хозяйственным управлением Народного комиссариата земледелия СССР утверждается технический проект Невинномысского канала, разработанный главным инженером Терстроя Островским. Проект учитывал гидрографические и геологические особенности Ставрополья, что позволило выбрать наиболее оптимальный маршрут канала для подачи Кубанской воды самотеком в другой речной бассейн. Для реализации заданных целей была создана контора по строительству Невинномысского канала – «Ставропольстрой» [8, с. 236-238].

Так часть Ногайской степи (Ачикулакский и Каясулинский районы) была включена в Терско-Кумскую ирригационную систему Невинномысского канала. Идея строительства Терских каналов на заре коллективизации сельского хозяйства возникла исключительно как обводнительное мероприятие и только впоследствии Терско-Кумская система приобрела наряду с обводнением и оросительное значение [1, Ф. 1. Оп. 1. Д. 402. Л. 44.].

В августе 1942 г. строительство Невинномысского канала было приостановлено в связи с военными действиями на территории Ставрополья. Ущерб, причиненный немецко-фашистскими захватчиками по данным актов 1943 г. составлял 20 000 000 рублей. С конца 1944 г. возобновляется строительство Невинномысского канала, завершается возведения головных инженерных сооружений в 1945 г. 1 июня 1948 г. Невинномысский канал направил воду р. Кубани в р. Егорлык, а с 10 августа 1948 г. канал был введен в эксплуатацию, представив первое звено Кубань-Егорлыкской обводнительно-оросительной системы. С 1949 г. продолжилось строительство второй очереди Кубань-Егорлыкской оросительной системы. Терско-Кумский канал, берущий начало на реке Терек, обводнил засушливые земли степных районов на юго-востоке. Кумо-Манычский канал наполнил крупнейшее в крае Чоградское водохранилище. Эти воды были направлены для обводнения и орошения Ногайской степи, Приманычья и Черных земель.

Общая земельная территория, входившая в зону водохозяйственных мероприятий, составляла 5 752 000 га, в том числе 3 145 000 га пашни и 2 063 900 га естественных кормовых угодий. Площадь орошения северо-восточных районов засушливых районов включала территорию в 101 135 га, в пределах Манычкой – 10 000 га, по длине р. Егорлыка – 9 270 га, Право-Егорлыкскому каналу – 72 935 га и Лево-Егорлыкскому – 9 000 га. Терская магистральная и распределительная сеть каналов, головных сооружений, водохранилищ строилась в основном вручную, землекопами, грабарями, при широком участии местного населения, а также методом народной стройки. В довоенный период на системе были построены крупные головные сооружения на р. Баксан; водохранилища: Курганенское, Советское, Ростовановское, Курское, Степновское; магистральные каналы: Баксан-Малка, Малка-Кура, левобережные каналы, реконструирован Ленинский и Куро-Марьинский каналы [4, с. 147-148]

Степи Караногайского района были обводнены благодаря постройке канала сухоречья Сулу-Чубутла. Строительство канала было начата в 1937 г. и окончено в 1939 г. На его строительство скоростным способом правительство выделило 2 350 000 рублей и задействовало 2 500 колхозников степи. Строительство было осуществлено за 36 дней. Магистраль Сулу-Чубутла, протяженностью в 125 км. вступила в эксплуатации 1 января 1940 г. Экономический эффект от строительства ожидался огромным, агроэкономическая комиссия предполагала, что Сулу-Чубутла обводнит 100 000 га и даст 35 000 орошаемых площадей в засушливой Ногайской степи [1, Ф. 1. Оп. 1. Д. 482. Л. 12].

Использование подземных вод для обводнения и орошения Ногайской степи. В период активного строительства водохозяйственных сооружений инженерами-мелиораторами разрабатывались и иные проекты по развитию водного потенциала региона. В частности, изучив геологическое строение и гидрогеологические условия Ногайской степи, стало известно, что рассматриваемая территория располагалась в пределах обширной области опускания земной коры, называемой Терской депрессией, что означало, что повсеместно в мощной толще водоупорных пород находились водопроницаемые пласты и водоносные горизонты. Указанные естественные условия и наличие системы водоносных горизонтов позволяли рассматривать данный район как крупный бассейн подземных вод. Эти воды были пригодны для питья и нужд животноводства и добывались ранее в степи путем строительства шахтных и артезианских колодцев, которые были оборудованы, в большинстве своем, примитивными водоподъемными приспособлениями. При этом на большей части территории степи водоснабжения населения осуществлялось именно артезианскими водами.

По данным паспортизации 1940-х гг. в Ногайской степи располагалось около 450 артезианских источников. Однако не более 8%

суммарного дебита скважин расходовались полезно – для нужд населения, водопоя животных, орошения отдельных участков, остальная вода фонтанировала из скважин, неблагоприятно влияя на условия этих районов, заболачивая окружающую территорию [5, с.6-7].

Агроэкономические расчеты использования подземных вод для орошения Ногайской степи показывали, что строительная стоимость орошения поверхностными водами из р. Терека 1 га площади составляла 803 рубля 50 копеек, а подземными артезианскими водами выходило практически в два раза дешевле. Планировалось, что при размещении в Ногайской степи дополнительно к существующим еще 4050 артезианских скважин условия водоснабжения населения и водопоя скота резко улучшились бы, а созданные возле артезианских скважин орошаемые участки обеспечили бы местное население овощами, фруктами и увеличили бы кормовую базу местных колхозов [5, с. 9].

Эффективность использования артезианских скважин для орошения Ногайской степи могла осуществляться только при условии предварительного аккумулирования воды в наливных водоемах. Строительство искусственных водоемов в степном крае открывало дополнительные возможности развития местных жителей, в частности ногайцы могли разводить водоплавающую птицу, рыбу и т.д. В весенне-летний период воды искусственных водоемов планировалось использовать под поливы сельскохозяйственных и технических культур, садов и виноградников, в осенне-зимний период водохранилища могли проводить влагозарядковые поливы сенокосов и пастбищ, развивая устойчивую базу животноводства в степи [5, с. 10-11].

Тем не менее проблема строительства водохранилищ и создали основную сложность в осуществлении проекта. Это было связано с тем, что строительство водоемов в условиях сильно фильтрующих грунтов (песков и супесей) без противофильтрационных покрытий была невозможной. Решение проблемы было найдено лишь в 1960-х гг. путем искусственного «оглеения» песчаных и супесчаных грунтов. Реализация проекта в планируемых масштабах не была осуществлена [5, с. 10-18].

Орошение бурунной зоны Ногайской степи. Бурунная зона Ногайской степи, занимала площадь около 800 000 га. Большая часть этих территорий являлись зоной отгонного животноводства. Урожайность естественных сенокосов и пастбищ бурунной степи была очень низка. Даже в средние по осадкам годы она составляла не более 2,5 – 3 центнеров кормовой массы с 1 га. Отсутствие прочной кормовой базы сдерживало рост поголовья овец и повышения их эффективности. В связи с этим с конца 1930-х гг. производился поиск путей создания в условиях полупустынного климата возможности улучшения природно-климатических условий бурунной степи за счет орошения этих земель.

В виду того, что поверхностные водные источники в бурунной зоне Ногайской степи отсутствовали, а специфические почвенные и рельефные условия затрудняли здесь строительство оросительных каналов, изыскания ученых-мелиораторов были направлены на выявление возможностей орошения этой зоны подземными водами, которые были повсеместно выявлены на этой территории буровыми скважинами. Планировалось создание кормовых культур на участках оазисного орошения [6, с. 3-4].

Использование подземных вод для орошения при помощи каналов стал малоэффективным, в виду крупных потерь на фильтрацию до 60%, что ограничивало размеры орошаемых участков в 3-7 га. Для увеличения площадей орошения необходимо было аккумулировать поступающую воду из скважин в водоемах, подавая ее для орошения по трубам, а поливы планировалось проводить способом дождевания. Изыскательные работы продолжались до 1960-х гг., а лабораторные исследования в Ногайской степи в этом направлении были реализованы также лишь после выявления способа «оглеения» супесчаных грунтов во второй половине 1960-х гг. Расчеты показывали, что в условиях бурунной степи орошение подземными водами очень выгодны, окупаемость покрывала затраты практически вдвое. 1 га. орошаемой площади из реки Терека при поливе бороздами составлял около 900 рублей, а использование подземных вод и поливах дождеванием выходило также вдвое дешевле [6, с. 3-9]. Этот проект был довольно перспективным, но и как предыдущий не получил широкомасштабного применения.

Таким образом, советскими учёными была проделана большая работа по изучению и улучшению природной среды засушливой Ногайской степи в рассматриваемый исторический период. Учеными-мелиораторами разрабатывались проекты обводнения и орошения Ногайской степи как поверхностными, так и подземными водами. Тем не менее до практической реализации дошли не все из них. Фиксации основных подходов и методов аграрного освоения засушливых степных регионов, осуществляемых в первой половине XX века, дает возможность интерпретации некоторых сюжетов аграрной политики советского правительства в научно-исследовательской полемике современности.

Благодарность. Исследование выполнено за счёт гранта Российского научного фонда № 22-18-00313 «Трансформация кочевых обществ Юга России в контексте природно-климатических факторов (XIX – середина XX вв.)», https://rscf.ru/project/22-18-00313/.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Государственный архив новейшей истории Ставропольского края (ГАНИСК). Ф. 1. Оп. 1. Д. 402. Д. 482.

2 Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. Р-1235. Оп. 141. Д. 1735.

3 Джумагулова А.Т. Влияние обводнительно-оросительных мероприятий на административное и социально-экономическое положение ногайцев в 1930–1940-х гг. // Народы Кавказа в XVIII–XXI вв.: история, политика, культура: материалы X Международного форума историков-кавказоведов (г. Ростов-на-Дону, 12-13 октября 2023 г.). Ростов-на-Дону: Изд-во ЮНЦ РАН, 2023. С. 280-287.

4 Джумагулова А.Т. Советский проект в Ногайской степи в 1930–1940-е гг.: от коллективизации к мелиорации // Кавказология. – 2023.– № 3. – С. 133-152.

5 Дыса Ф.А. Использование подземных вод Ногайской степи для обводнения и орошения. Автореферат дисс. ... канд. техн. наук. Грозный, 164. 22 с.

6 Павловский А.Я. Разработка способов использования подземных вод для орошения бурунной зоны Ногайской степи с целью улучшения кормовой базы животноводства. Автореферат дисс. ... канд. с.-х. наук. Грозный, 1973. 24 с.

7 Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 17. Оп. 31. Д. 820.

8 Самотоев А.С. Интенсивное хозяйственное освоение поверхностных вод Ставропольского края, на примере строительства Кубань-Егорлыкской обводнительно-оросительной системы // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2011. №6. С. 236-238.

9 Собисевич А. В. «Если почвоведа почему-то нельзя включить в делегацию, просим физика или химика»: советские проекты преобразования природы и их презентация за рубежом // Вестник Пермского университета. История. – 2022. – № 4(59). – С. 92-101. – DOI 10.17072/2219-3111-2022-4-92-101.

10 Шумилин А. О. Организация кормовой базы для животноводства в Ногайской степи. – Грозный: Грозненское книжное издательство, 1953. – 80 с. С.9-10.

ӘОЖ 304
Додаева К.Ж., Асанбек М.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АТҚА МІНУ МӘДЕНИЕТІ

Жылқы – қазақ халқының тұрмыс-тіршілігімен тығыз байланыс орнатқан дүниетанымында орнықты орын алған сенімді серігі. Елтаңбамызда қанатты тұлпар бейнеленуінің сыры да тереңде жатыр. Кең

байтақ қазақ даласын шарлаған тұлпарлар өзге кеңістіктерді де бағындырып тарих сахнасына көшпенділерді алып шыққан. Автокөлік қозғалтқыштарының қуаты әлі күнге дейін аттың күшімен өшенеді. Бұл дәстүр - жер жүзінде салт аттылар үстемдік құрған ұлы дәуірге деген құрметтің белгісі. Біз әлемнің барлық түкпіріне ежелгі қазақ жерінен тараған осынау ұлы технологиялық революцияның жемісін адамзат баласы XIX ғасырға дейін пайдаланып келгенін ұмытпауға тиіспіз.

Халықтың жылқы малына қатысты осындай ерекше ықыласы, кең байтақ жайылымдардың болуы, жылқының қыста тебініп өзі жайыла алатындығы, т.б. факторлар қазақ даласында бұл түліктің көп өсірілуіне себеп болған. 1880 жылы Австрия-Венгрияда 3,5 млн., Германияда 3,3 млн., Францияда 3 млн. жылқы болса, 1879 жылы Қазақстанның бір ғана Орынбор облысында 1,8 млн. жылқы болған. 20 ғ.-дың басындағы нәубеттерден кейін 1920 ж. Қазақстанда 8 млн-нан астам жылқы қалғандығы туралы ресми дерек бар. Шын мәнінде, ұлттық байлық саналған осыншама жылқы Кеңес үкіметінің солақай саясаты салдарынан 20 ғ-дың 30 жж. қырғынға ұшыраған. Қазақ халқының әскери жорыққа төзімді жылқы тұқымдарын көптеп өсіретіні туралы деректер Ресей және Еуропа зерттеушілері Н. Бахметьевтің, С. Вогактың, А. Гердердің, А. Вилькинстің, т.б. еңбектерінде жазылып қалған. 19 ғ.-дың 80-жж. Австрия подполковнигі А. Дандевильдің Орынбор даласына арнайы сапар шегіп, Австрия армиясы үшін 3000 қазақ жылқысын сатып алғаны туралы дерек сақталған. Қазіргі бейбіт заманда атты әскердің орнын ат спорты басты.

Ат спорты бүкіл әлемде танымал және тарихы терең. Жылқылар алғаш Олимпиадаға б.з.д 680 жылы қатысты. Бағдарламаға бірінші болып арба жарысы қосылды, содан кейін б.з.д 648 жылы ат жарысы болды. Алайда ат спортының тек 16-18 ғасырларда Еуропада алғашқы ат спорты мектептерінің пайда болғаннан кейін маңызы арта бастады. Хельсинкидағы жарыстан бастап ат спорты жынысына, жасына қарамай бірге сайысатын жалғыз спорт болып табылады. Ат спорты Олимпиялық ойындар бағдарламасына 1900 жылы үш бағыт бойынша қайта оралды, дүние жүзі және Еуропа чемпионаттары бағдарламасына 1953 жылы енгізілді. Құрамында 136 мемлекет бар Халықаралық ат спорты федерациясы (FEI) 1921 жылы құрылды. Қазақстан оған 1952 жылдан бері мүше болып келеді. 1956 жылы Алматыда алғашқы ат спорты мектебі ашылды. Қазақстандық шабандоздар алғаш Олимпиялық ойындарға 1960 жылы қатысты. Қазіргі кезде ат спортынан ұлттық құрама команда жарыстарға қатысып, Ат спорты Федерациясы жұмыс істеуде. Қазір де сол аттылы ғұмырдың көзіндей аламан бәйге, көкпар мен теңге ілу, аударыспақ сияқты ат өнері сақталып келеді. Көкпар – Орталық Азия халықтары арасында кең тараған ойын түрі. Ол қырғыз, өзбек тілінде «Улак тартыш», тәжік тілінде «бузкаши» деп аталады.

Ат спортының өзіне тән ерекшеліктері бар екені сөзсіз. Ат спортында басты рольді аттың сыны мен сипаты алады. Аттардың маңызды қасиеті оның үстінде отырған салт аттының еркіне бағыну, олар жаттықтырушы, шабандоз, атбегінің қолында тіл алғыш болады. Аттың зат алмасуы, демалу органдары, жүрек-қан тамырлары жүйесі, сүлдесі мен бұлшық еттері жақсы дамыған. Бұл жануарлар жақсы есту, сезімталдық, күшейген иіс сезумен ерекшеленеді, өз иесін тез бауыр басады. Ат жолы мен айналасын жақсы көреді, тұяғын қою керек орынды таңдай отырып сақтықпен басады.

Ат спортында ат қимылы деп ат денесін жиып алып ауыртпалық ортасын алға қарай аудару кезіндегі, ол алға қарай қимыл жасаған кездегі физикалық әрекетін айтады. Қимыл қарқыны деп аттың жер бетінен біртіндеп немесе жұппен аяқтарын көтерген, ал содан соң оларды бастапқы қалпына түсірген мезгілді атайды. Әр түрлі қимылдарды ат әр түрлі жылдамдықтармен жасайды. Аттың барлық төрт аяғының крест бейнелі қимылдары оларды жер үстіне түсетін таянышын күшейтеді, оған сенімді және түзу жүруге мүмкіндік береді.

Атты әр түрлі қимылдарға жүйелі түрде жаттықтыра отырып, оларды жетілдіруге және үйлесімділікке жетуге болады. Атты жаттықтырудың басты мақсаты да осы. Ат әр түрлі жылдамдықта жүреді. Үш негізгі аплюр бар: қадам, желіс және шоқырақ. Қадам жасау кезінде аттар аттың тұяқтары кезекпен жерге тиеді, төрт соққы естіледі. Желіс кезінде жерге кезектесіп тұяқтардың екі диагоналды жұптары тіреледі. Екі соққы естіледі. Жорғалау кезінде ат кезектесіп екі бүйіріндегі аяқтарын жұп қылып жерге соғады да көтереді, содан соң тірексіз ауада ұшады. Жорғалау кезінде ат аздап шайқалады, бірақ не дегенмен, салт атты оның үстінде өзін жайбырақат сезінеді. Шоқырақ кезінде аттың тұяқтары 3 соққы (3 темпті) білдіреді. Егер алдынғы оң тұяғы жерге соңынан тисе, онда ат шоқырақта оң аяғымен жүреді деп айту керек. Қимылдың ең жақсы жылдамдығына ат аяқтарын орта биіктікке көтерген, ал содан соң оларды алға қарай тастаған, жиі аршынды қадамдарды жасаған кезде жетеді. Шабу, кедергілерге шабу - атты арнайы жаттықтыру кезінде үйретететін күрделі қимылдар.

Аттың керек жабдықтарына, яғни ат әбзелдеріне келесі заттар жатады: жүген, ер-тоқым, тартпа, жабу, тоқым, көкірекше, қамшы, таға, өмілдірік, құйысқан, қанжыға т.б. [1]. Ауыздықсыз жүген (ноқта) атты жетектеп журу, оны байлау немесе біреуге көрсету кезінде қажет болады. Жүген тартпамен бірге аттың басына кигізіледі, ол шабандоздың атты басқаруға, қажетті жаққа бұруға, бағыттауға, тоқтатуға мүмкіндігі болу үшін қажет. Ер-тоқым салт атты аттың үстінде ыңғайлы отыру, оған аттың қимылы барысында еңкеюге, ер-тоқымға сүйеніп отыруға мүмкіндік болуы үшін қажет. Қазақ халқы ат әбзелдерін – тұрмыстық, сәндік, жауынгерлік мақсатқа орай әртүрлі пайдаланған. Тұрмыстық мақсатқа: күнделікті

шаруаға қажет ат әбзелдері жатады. Оны сәндемейді және ұсақ түлік тай-тайыншаның терісін пайдаланады. Сәндік мақсат үшін жасалған әбзелдер қатарына – ұзатылған қыздың ат әбзелі, ас-тойға немесе салтанатты жиынға баратын ел ағаларының, сал-сері, өнер адамдарының ат әбзелдері және әулеттік-отбасылық мұра үшін арнайы сәндеп жасатқан құралдар, жатады. Ал жауынгерлік әбзелдің ерекшелігі – өте берік болады, нағыз атан өгіздің терісінен жасалады. Оны сәндеп жатпайды, бірақ көшпенділер шайқас кезінде ат әбзелдеріне ритуалдық таңбаларын салатын дәстүр болған.

Атқа отыру үшін оның сол жағынан тұру керек, сол қолмен жүгенді ұстау, сол аяқты үзеңгіге салу, ал оң аяғын сол кезде ер-тоқым үстінен аттың оң бүйіріне салу қажет. Аяқтарды үзеңгілерде жақсы орнату, мойын жіпті қолға орау керек. Ер-тоқымға отыруды үйрену үшін кем дегенде 30 сағат жаттығу, аттың кез келген шабысын - желіс, жорғалау, шоқырықты басқаруды үйрену керек. Атты басқаруға үйрену үшін үш басты шартты сақтау қажет: ат үстінде түзу отыру, атпен үйлесімді байланыста болу, жүген, мойын жіп және қамшыны пайдалануды үйрену керек. Салт атты шабысқа үйренгісі келетіндер ең алдымен, ер-тоқымда тепе-теңдікті сақтап отыруға үйренуі керек. Шәкірттер үшін жеңіл жүретін байсалды мінездегі жуас аттарды таңдайды. Қазіргі кезде атқа мінуді үйренгісі келетіндер саны күннен күнге артуда, себебі атқа міну спорт қана емес емдік шипа жасау мақсатында да қолданылып келеді. Иппотерапия соматикалық, психикалық аурулармен ауыратын науқастарға әлеуметтік оңалту мақсатында, жарақаттан кейінгі жағдайларда тез қалпына келу үшін қолданылатын мойындалған шипалық құрал болып отыр. Иппотерапия «гиппос» грек тілінде жылқы деген мағынаны, «терапия» ем дегенді білдіреді. Осылайша, "иппотерапия" - бұл "атпен емдеу", науқастың психикалық және физикалық жағдайын жақсарту деген мағынаны білдіреді. Иппотерапия негізінен әртүрлі паралич, церебральды сал ауруы кезінде функционалдылықты жақсарту үшін қолданылады, ал жылқының әртүрлі позицияларында пациент оның ырғақты қозғалыстарына бейімделуі керек, бұл оның релаксациясына ықпал етеді. Бұлшықеттерді нығайтады және қан айналымын жақсартады, бұлшықет тонусын төмендетеді және омыртқаны икемді етеді. Бұл әдісті емдік атпен жүру мамандандыруынан өткен дәрігер немесе физиотерапевт қолдануы керек. Мұндай жағдайда жылқы физиотерапияның тірі құралына айналады. Ежелгі заманнан бері атқа міну адам денсаулығына пайдалы әсері белгілі. Тіпті ежелгі дәрігер Гиппократ жаралылар мен науқастар атқа мінсе тезірек және сәтті қалпына келеді деп мәлімдеді. Қазіргі Еуропада емдік атпен жүру соңғы 30-40 жылда дами бастады: алдымен Скандинавия елдерінде, содан кейін Германия, Франция, Голландия, Швейцария, Ұлыбритания, Польша және т. б. Осылайша, АҚШ-та 1000-нан астам, ал Ұлыбританияда иппотерапия бойынша 700-ге жуық топ жұмыс істейді,

онда әртүрлі патологиясы бар 26000-нан астам адам емделеді. Польшада 60-қа жуық осындай орталықтар жұмыс істейді. Жылқы адамның коммуникативті мүмкіндіктерін кеңейтеді. Жылқы ақыл-есі кем және әлеуметтік-психикалық аурулары бар адамдардың реакциясын әдеттегіден гөрі жақсарту үшін де қолданылады. Нұргул Молдабайқызы: «Қазақтың жазылмаған психологиясы» еңбегінде: «Ресейде ең алғашқы жазылған иппотерапияның құндылығы туралы ғылыми пікірге суйенсек

1) Сүйеніш-қозғалыс аппараты бұзылыстары бар адамдар үшін ең нәтижелі реабилитациялық әдіс ретінде иппотерапияны айтуға болады.

2) Иппотерапия балалардың церебральді сал, тағы басқа сүйеніш-қозғалыс аппараты бұзылыстарын емдеу мен әлеуметтік-педагогикалық зор ықпал ететін таптырмас әдіс.

3) Иппотерапия барысында мүмкіндігі шектеулі жандардың тін және психикалық тұрғыдан он езгерістер орын алып, олар өздерінің ауруларын жеңуін, өзінің болмыстық ашылуын қамтамасыз етеді, шешім қабылдау барысындағы даралығын қалыптастырады»- деген пікір білдіреді. [2. 25-26 б].

Қазақстанда ат туризмін дамытуға да мүмкіншілік мол. Ат туризмі – әлемде дамыған барлығына қол жеткізімді саяхаттың түрі. Бізде оның ең жоғары дәрежеде халықаралық деңгейде ұйымдастыруға, біздің елімізге шетелдік туристерді тартуға және ұлттық мәдениетімізбен, тамаша табиғатымызбен таныстыруға барлық мумкіндіктер бар. Ат туризмі - бұл адамға босансу мен демалуға, сонымен қатар сергектік алу мен жеке күшеюге көмектеседі. Ат үстінде басқа көліктермен жетуге болмайтын, қол жеткізуі қиын болатын табиғат түкпірлеріне - тау шатқалдарына, ормандарға, өзендер мен көлдердің жағалауларына жетуге болады, құмды бархандардан жүруге, демалуға және табиғаттың әсемдігін тамашалауға болады. Ат туризмін ұйымдастыру үшін және байсалды мінезді, күшті, кемшіліктері жоқ аттарды таңдау қажет. 4 жастан бастап, 14 жастан кәрі емес аттар жарайды. Ат туризмін ұйымдастырумен мемлекеттік ұйымдарымен қатар арнайы рұқсаты, өз шаруашылығында аттары бар жеке шаруашылықтар, кәсіпкер жылқышылар да айналыса алады. Алматының өзінде кәсіби құрылған 11 ат спорты клубтары тіркелген. Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде атакәсібіміз – жылқы шаруашылығын дамыту қайтадан қолға алынып отыр. Қазіргі таңда жылқыны ондап, жүздеп, мыңдап өсіретін шаруалар, кәсіпкерлер қатары өсіп келеді. Ұлттық ат ойындары: ат бәйгесі, көкпар, теңге ілу, қыз қуу, аударыспақ, жамбы ату, асауды үйрету, т.б. қолға алынып, қайта жаңғыруда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 https://argymaq.kz/archives/2248

2 Ержан Жаубай, Нұргул Молдабайқызы: «Қазақтың жазылмаған психологиясы»

ӘОЖ 140.8
Додаева К.Ж.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
Шалдарбекова А.Б.
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент қ, Қазақстан Республикасы

ЖЫЛҚЫНЫҢ ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ

Қазақ халқының дүниетанымында, ділі мен тілінде жылқыға қатысты ерекше философиялық терең ой, өзгеше мәдени жүйе қалыптасқан, себебі жылқы кеңістікті игеретін көлік, әлемді дір сілкіндірген салт атты әскердің негізі, серілік құрған сал-серілердің сән-салтанатының бір бөлігі, одан бөлек жылқы сүті емдік шипалы сусын, жылқы еті сіңімді әрі дәмді, медицина тілінде диеталық тағам. Бір сөзбен айтқанда жылқы мінсең көлік, ішсең сусын, жесең тамақ, көңіл көтерсең сән-салатанатыңды асыратын, жолда қалдырмайтын серігің. Жылқыны қолға үйрету арқылы біздің бабаларымыз өз дәуірінде адам айтқысыз үстемдікке ие болды. Ал жаһандық ауқымда алсақ, жылқыны үйрету кеңістікті игеруге жол ашып, шаруашылық пен әскери саладағы төңкеріс жасады. Жылқының қолға үйретілуі атқа міну мәдениетінің де негізін қалады, бабаларымыз ат құлағында ойнауды өнер дәрежесіне дейін көтерді. Атқа міну мәдениеті қазақ жерінен бастау алғанын ғылым энеолит дәуіріне тиесілі Ботай қонысынан табылған азу тістерінде ауыздықтың ізі қалған 15 тонна жылқы сүйектерін зерттеу негізінде дәлелдеді. «Ата-бабаларымыз жылқыға қатысты ашылған барлық жаңалықтың бастауында тұр. Демек, атқа міну мәдиениеті Ұлы даладан тараған деп айтуға толық негіз бар»- дейді Ш.Уалиханов атындағы тарих және этнология институтының кіші ғылыми қызметкері А.Айжан [1, 2 б.]. Солтүстік Қазақстандағы Ботай мәдениетінен басқа орта қола дәуіріне қатысты Арқайым ескерткіштері, Қазақстанның барлық аймақтарынан кездесетін арий, сақ, ғұн кезеңдерінің ескерткіштері ежелгі қазақ жерінде жылқының қолға үйретіліп қана қоймай, бұл малдың ерекше қастерленіп, әдет-ғұрыптық рәсімдердің ажырамас бір бөлігіне айналғанын көрсетеді. Қазақстан аумағында шатқал суреттері, мысалы неолиттік дәуірдегі ескерткіштер Теректі Әулие жартасындағы, Тамғалы тастағы петроглифтерінде салт атты адам бейнесінің көптеп кездесуінің өзі Қазақстан аумағындағы ерте дәуір адамдарының өміріндегі жылқы малының маңызды орын алғандығының дәлелі бола алады. Тарихшы, археолог И.Е. Никонов «Жылқы

көшпенділерде киелі жануар болып саналған. Сондықтан сақтар жылқының суретін қолөнер бұйымдарына бейнелеген» деп атап көрсетеді. Осы ойдың дәлелі ретінде қазір Санкт, Петербургта Эрмитажда сақтаулы тұрған Чертомылық обасынан табылған алтын жалатқан күміс құмырада жайылып жүрген жылқылар, асау аттың мойнына құрық салып, арқан тартқан үш сақтың кескіні ойылып түсірілген. (1-суретті қараңыз)

1-сурет - Чертомылық обасынан табылған алтын жалатқан күміс құмыра

Жылқы малының қазақ тұрмыс-тіршілігінде, дүниетанымында алатын орнын зерттеген жұмыстарға сүйене отырып, көшпелілер әлемінде жылқыға қатысты қалыптасқан түсініктерге талдау жасайық.

Ең бірінші мәселе анау ықылым заманнан бастап байлықтың жылқы малының басымен есептелгендігін, яғни валюта орнына қолданғандығын айта кету керек. Қытай жылнамасында көшпенділер «адам өлтіруші жазаны аттың санымен өтейді» — деген мәлімет сақталған, сақтарда, кейін қыпшақтарда, олардың тікелей мұрагері болып табылатын дәстүрлі қазақ қоғамында байлық мөлшері тек жылқымен ғана өлшенген. Көшпенділерде сондай-ақ үйлену кезінде қалың малды жылқы басымен төлеген. Ғалым, фармацевт және ботаник, Ресей Императорлық Ғылым Академиясының мүшесі Иоганн Сиверс 1793 жылдың жазында досы ғалым және әйгілі саяхатшы Питер Саймон Палласқа жазған хатында: «күйеу жігіттің әкесі болашақ қалыңдық үшін 70 бас жылқы, көбіне бие, 4 түйе, 9 кез матаны және басқа да ұсақ-түйек заттар беруі шартымен келісті»- деп жазады [2]. Ондай салт түркі тобына кіретін елдерде Қазан төңкерісіне дейін сақталған. Британиялық ғалымдар ботайлықтар тұтынған керамикалық ыдыстардан қымыздың жұғынын анықтаған. Бұдан ботайлықтар жылқыны мініс көлігі ретінде пайдаланып қана қоймай, бие сауып, қымыз ашытып, шипалы сусын өндіруді де меңгергенін көре аламыз. Жоғарыда көрсетілген хатында Иоганн Сиверс: «Көшпенділер жылқы сүтінен қымыз ашытып, шипа ретінде қолданады. Өзінің алтай өңірінде қымыз ішіп көптеген аурулардан жазылғанын айта келе, тері ауру, жұқпалы, туберкулез

аурулары оларда мүлдем кездеспейді» — деп жазып кеткен. Қазақ қымызды баптап күтіп қымызды түріне қарай бал қымыз, уыз қымыз, құнан қымыз, бесті қымыз, жуас қымыз, қысырақ қымыз деп бөлген. Ә.Марғұлан М.Х.Дулатиды зерттеген еңбегінде: «Сейіт хан Қасым ханның ордасына келгенде Қасым ханның оған айтқан сөзін Мұхаммед-Хайдар былай деп жазады: - Біз сахаралық адамбыз. Бұл жерде асыл бұйым, қымбат дүние болмайды. Біздің асыл дүниеміз - бір ғана жылқымыз, ләззәт алатын асымыз - ет, сүйетін шәрбәтіміз - қымыз. Біздің жерімізде салынған қала, бау-бақша жоқ. Біздің көңіл көтеретін жеріміз - мал бағатын қонысымыз (жайлауымыз), қызық көретініміз - өрістегі жылқымыз, не болмаса бір-бірімізбен бас қосып, соны мереке ету»- деген үзінді келтіреді. [3, 246 б.]. Ғылым негізі сүттің екі топқа бөлінетінін, бірі – казеиндік, екіншісі – альбуминді сүттер екенін, қойдың, ешкінің, сиырдың, түйенің сүттері казеиндік сүттер тобына кіретінін, альбуминді топқа ана сүті мен биенің сүті жататынын айтады. Сол секілді бие сүтінде лактоферрин атты ақуыз түзілетінін, одан қазір Ресей ғалымдары қатерлі ісікке қарсы дәрі жасап жатқанын, сол ақуыздың 1 грамының құны 4 мың АҚШ долларына тең екенін тілге тиек етеді. Ресейде қымыз өндіретін 80-нен астам фирма, 48 санаторий бар екен. Саха елі осыдан жеті жыл бұрын «Саха Республикасындағы қымыз өнеркәсібі туралы» арнайы заң қабылдап, қымызды әлеуметтік маңызы бар өнімдердің қатарына қосқан. Неміс халқының «Эквимед» атты компаниясы қазақстандық профессор Кеңесхан Дүйсенбаевтың технологиясы бойынша бие сүтінен ең кішкентай нәрестелер үшін ана сүтінің орнына қолданылатын ғажайып қуаты бар тағамдар әзірлейді екен. Айтпақ ойым Ботай мәдениетінен бастау алған қымыз қазір әлемдік брендке айналған.

Қазіргі киім үлгілері де атқа міну мәдениетімен тығыз байланысты. Ат үстінде жүргенде ыңғайлы болуы үшін бабаларымыз алғаш рет киімді үстіңгі және астыңғы деп екіге бөлді. Осылайша кәдімгі шалбардың алғашқы нұсқасы пайда болды. Қазба жұмыстары кезінде табылған көне шалбарлардың қазіргі шалбардан еш айырмасы жоқ. Сонымен қатар, бүгінгі етіктердің барлық түрі өз бастауын көшпенділер атқа мінгенде киген жұмсақ өкшелі саптама етіктен алатыны белгілі. Ботай қазба жұмыстарынан сол замандағы ат әбзелдері, құрық, теріден тігілген шалбар, тізеден асатын тері етік, тымақ та табылған.

«Жігіттің сорлысын аттың жолдысы теңейді”, “ат – ердің қанаты” т.б. жүздеген мақал-мәтелдерге сүйенсек, қазақ халқының адам мен оның жан серігі мініс атына біртұтас әлем ретінде қарағанына көз жеткізуге болады. Қазақ халқы жылқыны, ең алдымен, ел қорғаны ердің жан серігі деп дәріптеген. Ұлттық мифологиядағы «Ер Төстік», «Алтын сақа» т.б. ертегілерде иесі қысылғанда тіл бітіп, ақыл айтатын тұлпарлар, батырлық жырлардағы Қобыландының Тайбуырылы, Алпамыстың Байшұбары, Қамбардың Қарақасқа аты, бергі заман батырлары Исатайдың Ақтабаны,

Амангелдінің Шалқасқасы иелерімен бірге жыр-аңызға айналып, ел құрметіне бөленген. Руна жазуларында Күлтегін мінген Боз ат, Торы ат, Алып Шалшы, Азман арғымақтар туралы Иолығтегін сүйсіне жырлайды. Бес қаруын асынған салт атты сарбаз тарих сахнасына шыққан айбарлы көшпенділер империяларының символына, көшпенділер әлемі «мәдени кодының» айрықша элементіне айналды. Сақтарды Иран жазбаларында атқа мығым отырғанына және аттарының жүйріктігіне тамсанып «жүйрік аттылар» деп атаған. Сақтардың қанқұйлы жорықтарынан соң Еуропада, Кіші Азияда, Жерорта теңізінің бойында, Мысырда атпен бірге жаратылған кентаврлар туралы аңыз тараған. Ежелгі грек мифологиясындағы жауынгер әйелдер – амазонкалар туралы аңыздар да осы сақ әйелдерінің бейнесінен алынған деген пікір бар. Көне рим тарихшысы Аммиан Марцеллин ғұндар туралы: «Ертелі-кеш ат үстінен түспейді, маңызды істер туралы кеңесетін болса, кеңесті ат үстінде отырып өткізеді, ат үстінде ұйықтап, ат үстінде түс көреді» деп жазған. Түркілердің атты әскері екі түрден тұрды: ғұн заманынан бергі дәстүрге айналған қашықтан ұрыс жүргізу үшін садақты жеңіл атты әскер және жау әскеріне ауыр соққы беру үшін сауыт киген қылыш, айбалталы ауыр атты әскер пайдаланылды. Қазақ халқының әскери жорыққа төзімді жылқы тұқымдарын көптеп өсіретіні туралы деректер Ресей және Еуропа зерттеушілері Н. Бахметьевтің, С. Вогактың, А. Гердердің, А. Вилькинстің, т.б. еңбектерінде жазылып қалған. 19 ғ.-дың 80-жж. Австрия подполковнигі А. Дандевильдің Орынбор даласына арнайы сапар шегіп, Австрия армиясы үшін 3000 қазақ жылқысын сатып алғаны туралы дерек сақталған. Қазіргі бейбіт заманда атты әскердің орнын ат спорты басты. Жылқымен байланысты ұлттық спорттық ойын-сауықтар атап айтсақ, Аламан бәйге, Бәйге, Құнан бәйге, Жорға жарыс, Көкпар, Аударыспақ, Ат омырауластыру, Ат үстінен тартыс, Жамбы ату, Қыз қуу, Салма ілу, Күміс тенге ілу т.б ойындар қазіргі кезде қайта қолға алынып даму үстінде.

Қазақ халқы жылқыны азаматтың мерейін асыратын, сал-серілік пен сәнділіктің шырайын келтіретін текті жануар деп есептеген. Сал-серілердің сән-салтанатының қырының бірі де бірегейі астындағы тұлпары болған, себебі сал-серілер ақын, әнші, күйші, саятшы, ұста, зергер ғана емес, аттың жүйрігін таңдап мінген атбегі де болған. І.Жансүгіров Ақан серіге арналған поэмасын «Құлагер» деп тұлпарының атымен атауының өзі серілер мен тұлпарының тағдырлары тұтасып жатқанын байқататындай.

Қортындылай келе, сөздік қорымызды аттың түріне, жасына, жынысына, жүрісіне, шабысына, ат әбзелдеріне қатысты сөздерден бөлек, тұспалдап айтылған мақалдар да байытып отыр, мысалы: «Жаман атқа жал бітсе, жанына торсық байлатпас», «Қу бас айғыр құлынын қуады», «Аттан жығылмай жер танымас», «Тұяғы бүтін тұлпар жоқ», «Ат ізін тай басар», «Ат болатын құлынның мүшесінен, жігіт болатын баланың кісесінен белгілі», «Енесі тепкен құлынның еті ауырмас», «Бір биеден ала да, құла

да туады», «Жақсы ат қартайса да жүрісінен танбас», «Жүзден жүйрік, мыңнан тұлпар», «Қасқа айғырдан төбел құлын туады» т.б. Қазақ дүниетанымында жылқы малы көлік, сусын, тамақ, киелі жануар ғана емес, жеті қазынаның біріне, адамның сенімді серігіне айналып, салт-санамыздың бір бөлігінде орнықты орын алып, адам өмірінің кезеңдерімен салт-дәстүрлеріміз астасып жатыр. Жас баланың алғаш атқа отырғанын атап өту рәсімі – тоқым қағар, ат таңдау, ашамай міну тойынан бастап, адамның бұл өмірден өткенінің белгісі ат тұлдауға дейінгі бүкіл пәнилік тіршілікті жылқымен байланыстырған қазақтар біреумен жауласса “ат құйрығын кесіскен”, біреудің алдында кінәлі болып қалса “ат-шапан айыбын төлеген”. Сыйлы қонаққа ат мінгізу, күйеу жігіттің қалыңдық алуына алғаш барғанда ат байлауы, ұрыс кезінде жау қоршауында қалған қолбасшыға ат сүйек беріп құтқару, т.б. дәстүрлер, атқамінер, атқосшы, атшабар, т.б. лауазымдар жылқының қазақ халқының шаруашылығында ғана емес, әлеуметтік өмірінде де үлкен мәнге ие болғанын білдіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Акпар Айжан «Қазақтардың атқа міну мәдениеті» Егемен Қазақстан. 23-қазан, 2019ж

2 https://silkadv.com/ru/node/4481

3 Әлкей Марғұлан. Мұхаммед-Хайдар Дулати. Орта Азия мен Қазақстанның ұлы ғалымдары (IX-XIx ғасырлары). Құраст: Исқақов Б. - Алматы, 1964. 302б.

ӘОЖ 7.092

Есіркепов Ж.М., Құрманбаев Б.І.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы
Мұстафаев С.Ш.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

ТӘУЕЛСІЗДІК АЛҒАННАН КЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕРІ

Еліміз қандай салада жетістікке жетсе де бұл Тәуелсіздіктің жемісі деп сенімді айта аламыз. Ел дамуының айрықша белгілерінің бірі спорт саласындағы жетістік деп пайымдауға толық негіз бар.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстандық спортшылар 16 Олимпиада ойындарына қатысты (жазғы Олимпиада ойындары - 8, қысқы Олимпиада ойындары - 8) [1].

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев әрдайым салауатты өмір салтын насихаттау, халықтың денсаулығын жақсарту, спортпен шұғылдану туралы Қазақстан халқына арнаған жолдауларында айтып келеді [2]. Тәуелсіздіктің 32 жылында еліміздегі дене тәрбиесі мен спорт саласы дамып келеді. Мемлекет басшысының ерекше назарының арқасында спорт түрлерінен бірнеше Олимпиада, әлем және Азия чемпиондары шықты. Сонымен қатар, елімізде спорттың әр түрінен әлемдік деңгейдегі көптеген жарыстар ұйымдастырып, өткізуде.

Тоқсаныншы жылдар басындағы елдегі экономикалық дағдарысқа қарамастан, Қазақстан Республикасының экс Президенті Н.Назарбаев спорт саласының қарыштап дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасады. Соның нәтижесінде халықаралық ареналарда үлкен жетістіктерге жеткен жерлестеріміз әлемдік қауымдастық алдында өздерінің беделі мен абыройын арттырды.

Біздің спортшыларымыз Олимпиада ойындары, әлем және құрлық чемпионаттары, Әлем кубогы, Азия ойындары сияқты ірі жарыстарға қатысып, жекелеген спорт түрлерінен үздіктер қатарынан көрініп келеді. Бұқаралық спортты қарқынды дамытуға ерекше көңіл бөлінді. Ең бастысы, республика аумағында көптеген спорт нысандары салынды, олардың барлығы осы күндері ел игілігі үшін жұмыс істеуде.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары Қазақ ғалымдарының қазақ тілінде ғылыми диссертациялар жазуы және зерттеу нәтижелерін практикаға енгізу жөніндегі жұмыс жанданды. Сонымен қатар, қазақ мектептерінде, жоғары және орта арнаулы оқу орындарында өтетін дене шынықтыру пәні бойынша оқулықтар, оқу-әдістемелік құралдар, әдістемелік нұсқаулар ана тілінде жазылып, мыңдаған данамен басылып шығарылды. Сондай-ақ елімізде тұңғыш рет белгілі қазақ ғалымдары п.ғ.д., профессор А.Қ.Құлназаров пен профессор Ө.Жолымбетов авторлық бірлестікте «Қазақстан Республикасының спорт энциклопедиясы», «Қазақстан спортшылар елі» анықтамалығын, «Қазақша-орысша түсіндірме сөздік» шығарды және өндіріске енгізілді [3, 4]. Қазақ спорт журналистеріні әлемдік деңгейдегі қазақ спортшыларының жетістіктерін насихаттайтын 100-ден астам кітаптар шығарылды.

2001 жылы ҚР Білім және ғылым министрлігі жанынан ТМД-да алғашқы «Ұлттық ғылыми-практикалық дене тәрбиесі орталығы» құрылды. Бұл Орталық ҚР спортының дамуына үлкен үлес қосуда. Осы орталық арқылы мектеп, колледж оқушылары арасында қысқы және жазғы спартакиадалар, жастар арасында спортты насихаттау бойынша жоғары оқу орындарының студенттері арасында қысқы және жазғы Универсиадалар өткізу жолға қойылды. Сонымен қатар, биылдан бастап ғалымдар мен оқытушыларға арналған «Дене тәрбиесі жаршысы» ғылыми-практикалық журналы жарық көреді, онда біздің ғалымдар спорт ғылымындағы соңғы ғылыми нәтижелерді жариялайды. Осы жемісті жұмыстардың барлығы ел тәуелсіздігінің арқасында қол жеткізілген жетістіктер деп айтуымызға толық негіз бар.

Мемлекет басшысы отандық спортты дамытудың және бұқаралық сипатының бірден-бір оңтайлы жолы - республика аумағында бүкіл әлем жұртшылығы назар аударатын ірі кешенді жарыстар ұйымдастыру екенін сол кездің өзінде-ақ жақсы түсінген болатын. Мемлекеттің тұрақты қолдауы мен спортшылардың ынтасы жоғары нәтижелердің кепіліне айналды. Шынында да, Мемлекет басшысы айтқандай Қазақстан «Спорт саласында жетістікке жетіп қана қоймай, спорттық инфрақұрылымды дамытуда нық сеніммен алға қадам жасады».

Тәуелсіздік алғаннан бері Алматыда, Астанада және республиканың басқа да өңірлерінде бірқатар заманауи спорттық кешендер мен ғимараттар салынды. Олардың барлығы біздің тәуелсіздігіміздің жемісі мен Мемлекет басшысының сындарлы саясатының арқасында жасалды деп нық сеніммен айтуға болады.

Спортшыларымыздың жеңісі - Қазақстан халқының мерекесі. Қазақстан өзін тәуелсіздік жылдарында бүкіл әлемге спорт саласындағы көптеген этностардың өкілі ретінде таныта білді. Олимпиада құрамасы халықтың нағыз спорттық Ассамблеясына айналды. Спорттық жетістіктер, бұқаралық жарыстар елді жақындастырады. Бірлік пен өзара түсіністікке қызмет етеді. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы әлемдік спортта лайықты орын алды. Егер әрбір қазақстандық, біздің олимпиадашыларымыз сияқты, тек қана алға басса, онда Қазақстан, сөзсіз, алдыңғы қатарлы елге айналады.

Нәтижесінде 2011 жылы Астана мен Алматы қаласында VII-ші қысқы Азия ойындары өтті [5] және 2017 жылы Алатау баурайында XXIII-ші қысқы Дүниежүзілік Универсиада алауы жағылды [6]. Дәл осы тарихи оқиғаларға байланысты Қазақстанның ең ірі екі қаласында ең заманауи технологиялық жабдықтармен жабдықталған спорт ғимараттары салынды. Олардың қатарындағы «Астана Арена» стадионы, «Алау» мұз айдыны, «Сарыарқа» республикалық велотрегі, «Алматы Арена» мұз сарайы, «Халық Арена», «Сұңқар» шаңғы трамплині, «Алатау» шаңғы-биатлон стадионын ерекше атап өтуімізге болады. Бұл спорт кешендері мен спорт ғимараттары халықтың жүйелі түрде спортпен шұғылдануына қызмет жасауда.

Жылдан-жылға спортпен тұрақты түрде шұғылданатындардың да қатары көбеюде. Мұның барлығы халықтың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, қазақстанды қуатты елге айналдыруға жол ашатыны белгілі. Күнделікті хабарлар мен жаңалықтардан көріп отырғанымыздай біздің қаншама спортшыларымыз дүниежүзілік додаларда жарысқа түсіп, жеңіске жетіп, көк туымызды биікке көтеріп, еліміздің мәртебесін асқақтатып жүр. Осының барлығы жастардың спортпен шұғылданғанының арқасында. Бұл жұртшылықты салауатты өмір салтын ұстануға шақыратын ең сәтті бастама болып саналады. Сондықтан еліміздегі бұқаралық спортты, олимпиадалық қозғалысты дамыту бағытындағы атқарылып жатқан барлық іс-шаралар көпшілік тарапынан қолдау тауып, жігерлі жастарды тәрбиелеуге септігін тигізеді деп кәміл сенеміз. Дені сау, өзі креативті әрі белсенді адамдар ғана елімізді дамытады, алға жетелейді.

Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев 2020 жылы 1 қыркүйекте Қазақстан халқына Жолдауында «Өскелең ұрпақтың спорттық және шығармашылық әлеуетіне аса назар аударып, бұқаралық спортқа, дене тәрбиесіне және балаларға басымдық беру керек. Әр облыста, ірі аудан орталықтарында спорт үйірмелерін ашу қажет», - деп бұқаралық спортты дамыту туралы айта келіп, Үкіметке және әкімдерге кем дегенде 100 дене шынықтыру-сауықтыру кешенін салуды тапсырғанды. Сондай-ақ қолданыстағы, әсіресе мектептердегі спорт ғимараттарын тиімді пайдаланып, дене шынықтырумен айналысу үшін аулаларды, саябақтарды жабдықтауды міндеттеді [7]. Бүгінде Қазақстанда спортпен шұғылданатын жандар қатары көбейіп жатса, мемлекет тарапынан жасалған осындай қамқорлықтың арқасында мүмкін болып отыр деп айтуға болады. Қазір бүкіл еліміз бойынша салауатты өмір салтын ұстанатындар мен спортты серік еткендерге арналған жаттығу орындары, спорт нысандары жыл сайын көбейіп келеді.

Біздің елдегі кәсіпқой бокс та қарқынды дамып келеді. Атланта Олимпиадасының чемпионы Василий Жиров кәсіпқой боксқа ауысқаннан кейін өзін жақсы жағынан көрсетті. Ол IBF әлем чемпионы болды. Сонымен қатар, Бейбіт Шүменов WBA тұжырымдамасы бойынша әлем чемпионы болды. Кәсіби бокстағы ең табысты боксшы - Геннадий Головкин екені сөзсіз. Афина Олимпиада ойындарының күміс жүлдегері, WBC, WBA (Super) кәсіпқой боксқа өткеннен кейін, WBC, WBA (Super), IBF кәсіпқой боксқа өткеннен кейін алты жыл бойы өз атағын қорғады. Сондай-ақ, М.Жақиянов, Д.Елеусінов, Ж.Әлімханұлы сынды қазақ боксшылары кәсіби рингте үлкен жетістіктерге жетіп, Әлем чемпионы атанды.

Біздің бокс индустриясының тағы бір жетістігі - әйгілі «Astana Arlans» бокс клубы. Ол Бүкіләлемдік бокс сериясының (WSB) сегіз маусымына қатысып, барлығында үздік нәтиже көрсетті. Айта кету керек, «Астана Арландары» бұл турнирде үш алтын, екі күміс және үш қола медаль жеңіп алып, қазақ боксының дамуына айрықша үлес қосты.

Біз сондай-ақ әлемдегі спорт патасы саналатын футболда жетістікке жеттік. Ұлттық құраманың намысын қорғау үшін жұмыс жасай отырып, біздің футбол клубтарының әлемдік аренадағы жетістіктерін атап өтуге болады. 2013 жылы қарағандылық «Шахтер» футбол клубы Еуропа лигасының топтық кезеңіне жолдама алды. Екі жылдан кейін тіпті елорданың «Астанасын» тамашалау үлкен белестерді бағындырды. 2015 жылы Чемпиондар Лигасының топтық кезеңіндегі ең ірі еуропалық турнирдің алғашқы матчын өткізді. Одан кейін «Астана» Еуропа чемпиондар линасында ойнады. Бұл Қазақстан тарихында үлкен жетістік болып саналады.

Қазақ жанкүйерлеріне ұнайтын тағы бір спорт түрі - футзал. 2016 жылы Сербияда өткен құрлық біріншілігіне Қазақстан құрамасы алғаш рет

қатысты. Ұлттық құрама төрт жыл бойы әлем чемпионатында жақсы өнер көрсетті.

Футзалдан ұлттық құрамадан басқа «Қайрат» футзал командасы бар. Ол футзал бойынша УЕФА кубогын екі рет жеңіп алды.

Сонымен қатар, «Барыс» шайбалы хоккей клубы және «Астана» кәсіби велосипед командасы 2008 жылдан бері әлемдегі ең үздік командалардың бірі болып табылады. Тур де Франс, Вуэльта, Джиро Италия көпкүндік турнирлерінде жақсы нәтижелерге қол жеткізді.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда жазғы олимпиадалық спорт түрлері бойынша бокс (ерлер және әйелдер), ауыр атлетика, дзюдо, еркін күрес (ерлер және әйелдер), тректегі велоспорт және су спортынан Әлем чемпионаттары өткізілді.

Бокстан ерлер арасындағы әлем чемпионаты 2013 жылы Алматыда өтті. Халықаралық әуесқой бокс қауымдастығы (AIBA) Қазақстанның әлемдік біріншілікті Алматыда өткізуге берген өтінімін бірауыздан қолдады.

2014 жылы Қазақстан ерлер мен әйелдер арасында ауыр атлетикадан әлем чемпионатын қабылдады.

Бұл ерлер арасындағы 81-ші және әйелдер арасындағы 24-ші әлем чемпионаты болды. Тарихта 14-ші рет ол бірлесіп өткізілді. Медаль үшін 76 елден 683 спортшы күресті. Қазақстан құрамасы бұл чемпионатта алты медальмен (үш алтын, екі күміс және бір қола) жалпыкомандалық екінші орынға ие болды.

2015 жылы Қазақстанда үш әлем чемпионаты өтті. Оның екеуі - дзюдо және тректегі велоспорт бойынша Астанада өтті. 19-23 тамыз аралығында Елорда жасөспірімдер арасында велосипед спортынан Әлем чемпионатын қабылдады.

2019 жылдың 14-22 қыркүйегі аралығында Астанадағы «Дәулет» спорт сарайында *күрестен әлем чемпионаты* өтті.

Қазақстанда ұлттық спорт түрлері спорт пен дене шынықтырудың ажырамас бөлігі ретінде қаралады. Ұлттық спорт - жастарды ұлттық патриотизмге тәрбиелеу және ұлттық тарих пен дәстүрлерді құрметтеу арқылы спортқа баулудың және халықтың денсаулығын нығайтудың ең тиімді жолы болып табылады.

Елімізде тәуелсіздік кезеңінде 20-дан астам ұлттық спорт түрлері дамып келеді. Барлық облыс орталықтарында, сондай-ақ Астана мен Алматыда стандартты ипподромдар салынды.

Қазақстанда 7 мамандандырылған клуб және 9 мамандандырылған спорт клубы жұмыс жасайды.

2016 жылы Материалдық емес мәдени мұраларды қорғау комитетінің шешімімен «Қазақ күресі» және «Саятшылық» ұлттық спорт түрлері ЮНЕСКО-ның материалдық емес мәдени мұралардың тізіміне енгізілді.

Елімізде спорт пен дене шынықтыруды дамытудың әлемдік тәжірибесі жүйелі түрде қолданылып келеді, бұқаралық дене шынықтыру мен спорттық қозғалыстың тиімді дамуы спортшыларды Олимпиада ойындары мен халықаралық жарыстарда жоғары нәтижелерге қол жеткізеді. Бұл бағытта ҚР ТСМ тарапынан кешенді бағдарламалар даяранып, жүйелі жұмыстар жүргізіліп келеді.

Жоғары жетістіктерге ие отандық спорт түрлері де нақты міндеттер мен даму бағыттарын жүзеге асыруға бағытталған. Тәуелсіздік кезеңінде елімізде алғашқы сатыдан жоғары спорт шеберлігіне дейінгі кәсіби спортшыларды даярлау жүйесі қалыптасты.

Қазіргі таңда Қазақстанда 109 республикалық спорт федерациясы жұмыс жасайды, оның ішінде: 40 олимпиадалық, 7 ұлттық спорт, 3 мүгедек спорт және 59 олимпиадалық емес спорт түрлері бар.

Біліктілігін арттыру мақсатында 2013 жылдан бастап жетекші спортшылар мен жаттықтырушылар Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық стипендиясы аясында шетелде білім алу мүмкіндігіне ие болды.

Отандық спортшылардың жетістіктерін халықаралық деңгейде мойындау да аса маңызды нәтиже. Олимпиаданың үздік боксшысына берілетін «Вел Баркер» кубогын үш қазақстандық боксшы жеңіп алды. Василий Жиров (1996 ж.), Бақтияр Артаев (2004 ж.) және Серік Сәпиев (2012 ж.). Бұл арнайы жүлдені АҚШ-тың бес боксшысы және Қазақстанның үш боксшысы жеңіп алды. Куба, Италия және Ресей боксшылары «Вел Баркер» кубогын екі рет қана жеңіп алды. Бұл жетістік Қазақстан әлемдік бокс державасының қатарында екендігінің айқын дәлелі.

2011 жылдан бастап қазақ күресінің жаңа дәуірі басталды. Қазақ күресі бойынша «Қазақстан Барысы» жаңа жобасын жүзеге асырып, жыл сайын Астан күні қарсаңында өткізіліп келеді. Сондай-ақ, әлем балуандарының қатысуымен Қазақ күресі бойынша «Еуразия Барысы» және «Әлем Барысы» атты ауқымды жобалар іске асырылуда.

2025 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының дене шынықтыру мен спортты дамыту тұжырымдамасы өмір сапасын жақсартуға бағытталған мемлекеттік бағдарлама болып табылады. Осы тұжырымдама аясында мемлекеттік саясаттың стратегиялық мақсаттары мен міндеттерін, сондай-ақ саланы дамытудың өзекті міндеттерін ескере отырып, оларды жүзеге асыру жұмыстары жүргізіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қаппас Қ. «ҚР Тәуелсіздік алғаннан кейінгі спорттағы жетістіктер», Abai.kz. 2022.

2 Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың халыққа жолдауы. Егемен Қазақстан. 2022.

3 Құлназаров А.Қ., Жолымбетов Ө. Қазақстан Республикасы спортының энциклопедиясы / Энциклопедия анықтамалығы. - Алматы, «Арыс», 2004. - 672 б.

4 Құлназаров А.Қ., Жолымбетов Ө. Қазақстан - спортшылар елі. – Алматы, 2005. – 560 б.

5 Алматы 2011 жылғы Қысқы Азия ойындарының толық иесі. 2011.

6 Қаппас Қ. «ҚР Тәуелсіздік алғаннан кейінгі спорттағы жетістіктер», Abai.kz. 2020.

7 Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев 2020 жылы 1 қыркүйекте Қазақстан халқына Жолдауы. 2020.

ӘОЖ 930.2:51.002

Жәкежан С. А.
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті
Петропавл қ., Қазақстан Республикасы

ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗДЕРДЕ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ

Тарих-адам өмірінде болып жатқан оқиғалар мен құбылыстарды зерттейтін, өткен өмірге әсер ететін ғылым. Ұлы орыс ғалымы Михаил Ломоносов славяндардың тарихы туралы ғылыми еңбегінде: «Өткенін білмейтін халықтың болашағы жоқ» - деді. Бұл мәлімдеме әлемде қауіпсіз өмір сүру үшін маңызды, өйткені белгілі бір жағдайларда ата-бабаларымыздың жіберген қателіктерін, қоғамның әлеуметтік және экономикалық жоспарларын ескеру қажет.

Тарихи зерттеулердің арқасында қазіргі қоғам геосаяси мүдделермен бәсекелесетін елдердің шетелдік диверсанттары қатысатын мемлекетаралық оқиғалар туралы ақпарат алды. Тарихи фактіден бүгінгі қоғамға дейін диверсия ұғымы пайда болды. Сол кездегі әртүрлі елдердегі үкіметтік төңкерістер мен төңкерістер туралы ақпарат, сондай-ақ мемлекет ішіндегі экономикалық даму туралы ақпарат қазіргі қоғамға ата-бабалары тап болған дағдарыстық жағдайға тап болмас үшін осындай қателіктер жібермеуге көмектеседі. Міне (Фихтені еске түсірсек) тарихнаманың негізгі міндетінің «күн сияқты айқын» анықтамасы: «тарихнама тарихтың ғылым болуы үшін қажет».

Тарих ғылымы пәнаралық сипатқа ие. Біріншіден, тарихи оқиғалар мен құбылыстардың анықтамасы көп деңгейлі, өйткені табиғи-климаттық, биологиялық, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, мәдени-этикалық, идеологиялық және басқа детерминанттардың жиынтық әрекеті тарихи процесс деп аталады. Сондықтан белгілі бір кеңістік-уақыт аралығындағы тарихи процестің процесін сипаттайтын тарихи теориялар міндетті түрде өздерінің танымдық «арсеналына» басқа пәндердің тиісті заңдылықтары мен құбылыстарын қосады.

XX ғасырдың ортасында ғылыми білімді дамытудағы интеграциялық процестердің тікелей нәтижесі әдістер мен құралдарды, тұжырымдамаларды, іргелі және кешенді ғылымдардың - әдіснамалық, техникалық және технологиялық құралдарын – математика мен информатиканы - әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар саласына енгізу болды. Тарих ғылымы да ерекшелік болған жоқ. Шетелде тарихи информатика саласындағы зерттеулер дамыған, Қазақстанда осы ғылыми бағытты қалыптастыру процесі жүріп жатыр.

Тарихи ғылымның дамуы, ғылыми білімнің басқа салалары сияқты, танымдық мүмкіндіктерді кеңейтетін жаңа технологияларды дамытумен тығыз байланысты. Қазіргі жағдайда-негізгі ресурстар компьютерлік технологияны қолдану саласында шоғырланған. Дәл осы салада тарих ғылымының әдістемелік құралдарын жетілдірудің перспективалы мүмкіндіктері көп. Компьютер тарихшының дереккөзмен жұмыс істеуіне түбегейлі жаңа жағдайлар жасайды: ол үлкен деректер массивтерін өңдеуге, көп өлшемді талдауға, тіпті тарихи процестер мен оқиғаларды модельдеуге мүмкіндік береді. Заманауи бағдарламалық жасақтама зерттеушінің өзіне жаңа талаптар қояды: оны көбінесе деректермен жұмыс істеу технологиясын, оларды «қолмен өңдеуді» егжей-тегжейлі білу қажеттілігінен босатып, оны зерттеу қызметінің формальды-логикалық компонентіне әлдеқайда мұқият қарауға мәжбүр етеді.

Тарихи зерттеуде компьютерлік технологияларды қолдану тарихи білімді математикаландыруға алып келеді, пәнаралық тәсілдерді кеңінен қолдануға негіз береді, соның арқасында өткен туралы дәлірек мәліметтер алуға және тарихшылардың алдыңғы буындарының бұрыннан бар теориялық әзірлемелерін тексеруге мүмкіндік туды. Математикалық әдістердің мағынасы көп қырлы, олар бір уақытта зерттеу арсеналында қуатты құрал ретінде және пәнаралық синтезге мүмкіндік беретін «коммуникативті ресурс» ретінде әрекет етеді.

Ақпараттық зерттеу әдістерінің тарихнамасы ақпаратты бекіту мен берудің әмбебап формасына негізделген тарихи дереккөзді ғылыми тану әдісі ретінде ақпараттық технологиялардың әдістері мен құралдарымен тарихи зерттеулерді байыту мүмкіндігі мен рұқсат етілуін негіздеу білім теориясының заңдылықтарына негізделген.

Сандық талдау әдістерімен жүйелі түрде жұмыс істейтін тарихшылардың саны салыстырмалы түрде аз. Зерттеушілердің көпшілігі оқиғалар мен құбылыстарды теориялық түсіндірумен шектелмей, белгілі бір мәселені шешу үшін белгілі бір дәрежеде цифрлық өңдеу әдістерін алады. Сандық әдістер мен талдау процедураларын ресімдеу негізінде тарихи зерттеу техникасын жетілдіру негізгі тенденцияны өлшеу және дисперсия, ықтималдық теориясының негізгі түсініктері және гипотезаларды статистикалық тексеру, сенімділік деңгейлерін белгілеу және іріктеу әдісі, вариацияны талдау, регрессивті талдау, көп және

ішінара корреляция, факторлық талдау және масштабтау сияқты салаларда мұқият білімді қажет етеді.

Отандық ғылымда тарихи информатиканың дамуы дәстүрлі тарихтың нақты мәселелерін шешуде таза қолданбалы мәселелерді шешуден басталды. Бүгінгі таңда қазіргі заманғы ақпарат теориясы, дереккөздердің табиғатын, ең алдымен, бұқаралық сипаттағы жаңа түсінік тұрғысынан тарихты тануға теориялық-әдіснамалық, деректанулық, инструменталистік тәсілдерді тұрақты түрде дамыту қажеттілігі туындады. Жасанды интеллекттің негізгі теориялық мәселелерін шешу өте маңызды болып табылады – математика мен информатика құралдарымен алынған тарихи тұжырымдардың үлкен дәлелдерін, тереңдігі мен дәлдігін анықтау, зерттеу нәтижелерінің объективтілігін арттыру, яғни.аз релятивизм бағытында тарихи ғылымды ілгерілету мәселелері. Бірақ бұл мәселені шешу ғылыми негізделген зерттеу әдістері мен технологияларын таңдаумен тікелей байланысты. Сондықтан тарихи информатиканың теориялық, әдістемелік және технологиялық компоненттерін зерттеу мәселесін қою біздің елімізде осы бағыттың даму перспективалары үшін жаңа білімді арттыру үшін өте өзекті және маңызды.

Қолданбалы аспектте тарихи информатика тарихнамасын талдау және сыналған әдістемелерді пайдалану қазақстандық тарихшылар мен дереккөздерге жаңа ақпараттық технологияларды қолдануды талап ететін проблемалар шеңберін едәуір кеңейтуге, дәстүрлі тәсілдермен өңдеудегі қиындықтарға байланысты бұрын талап етілмеген бұқаралық сипаттағы дереккөз базасын тартуға мүмкіндік береді.

Осы тақырыпта қойылған мәселені әзірлеу тағы бір өзекті мәселені шешуге мүмкіндік береді. XX ғасырдың тарихи білімінің әдіснамалық негізінің ерекшеліктері көбінесе ғалымдардың әдіснамалық және гносеологиялық көзқарастарының және нақты тарихи білімнің мүмкіндігіне күмән тудыратын тең, тең әсер ететін парадигмалардың көптігін анықтады. Бұл процестің жағымсыз жағы бүгінде белгілі бір тарихи мәселелерді зерттейтін отандық зерттеушілердің (әсіресе жас ғалымдардың) жалпы әдіснамаға, тарих әдіснамасына, атап айтқанда, болашақ тарихшылардың оның негіздерін түсіну дағдылары мен қажеттіліктерінің жоқтығына деген немқұрайлылығы болып табылады. Ал ғалымның зерттеу тәжірибесі теориялық рефлексиямен тығыз байланысты болғандықтан, қазақстандық зерттеушілердің жас буынының ғылыми ізденістері деңгейінің айтарлықтай төмендегенін айтуға болады. Сондықтан тез дамып келе жатқан ақпараттық қоғам жағдайында жалпы ғылыми ғана емес, сонымен қатар арнайы және нақты ғылыми зерттеу әдістерін, қазіргі тарихшылардың ғылыми әзірлемелерінің техникасы мен технологияларын байытатын тарихи информатика әдістемесін қолдану проблемаларын дамыту өте маңызды.

Жаңа ақпараттың экспоненциалды өсу қарқыны, тиісінше, жаңа, дәстүрлі ғана емес, сонымен қатар электронды тарихи дереккөздер, әлеуметтік философтар мен футурологтар болжаған «ақпараттық жарылыстың» жаңа толқыны бүгінде жаңа ақпараттық ортаның сын-қатерлерін тез қабылдай алатын және Қазақстанның ақпараттық қоғамға көшу жағдайларына бейімделе алатын тарих ғылымы саласындағы мамандарды даярлауды талап етеді. Бұл тұрғыда шетелдік және отандық практик ғалымдардың тарихты оқытуды компьютерлендіру тәжірибесі негізінде қазақстандық тарихи білім берудегі оқу пәні ретінде тарихи информатика мәселелерін әзірлеу өте өзекті болып көрінеді.

Бұл жұмыстың идеялық-теориялық негізі Т. Кунның парадигмалық тарихи-ғылыми тұжырымдамасының ғылымның когнитивтілігі, танымдық, әлеуметтік детерминистік құндылығы туралы іргелі көзқарастарымен байланысты жеке ережелері болды; ғылымның бір сапалы күйден екіншісіне объективті ауысуы туралы, бұрынғы парадигманы өзгерту арқылы, жаңа [1, 11 б.]. Квантитативті тарих пен тарихи информатиканың қалыптасуын түсіну үшін Т.Кунның уақыт секірістері, яғни «ғылыми революциялар» арқылы дамитын ғылым туралы тұжырымдамасының орталық ережелерінің бірі өте маңызды.

Тақырып қазақстандық қоғамды ақпараттандыру жөніндегі мемлекеттік бағдарламалармен, сондай-ақ іргелі зерттеу тақырыбы шеңберінде тарих әдіснамасының, тарихнаманың және әлеуметтік-тарихи процестерді модельдеудің іргелі әзірлемелерімен тікелей байланысты.

Қазіргі ғылыми таным әдістерінің өзара іс-қимылының диалектикасы мәселесіне, қазіргі қоғамның түбегейлі трансформациясы жағдайындағы ғылым әдістерінің өзара іс-қимылын талдауға арналған ғылыми зерттеулердің едәуір санына қарамастан, қазақстандық философтардың ұжымдық монографиясын бөліп көрсету қажет. А.Н.Нысанбаев және басқалар, біріншіден, нақты ғылым материалдарына және қазіргі Қазақстанның шындығына негізделеді, екіншіден, әлеуметтік-мәдени контекстегі ғылым әдістерінің өзара іс-қимыл процесі туралы пайымдаулар мен жалпылаудың нақты құрылымдалуымен және логикалық өзара байланыстылығымен ерекшеленеді [2].

Ақпараттың мәнін оның семиотикалық сипаттамаларының үштігі тұрғысынан зерттеу мәселесін әзірлеу үшін статистикалық ақпарат теориясының негізін қалаушы К. Шеннонның, кибернетикалық ғылымның негізін қалаушы Н.Винердің, ақпараттың семантикалық теориясын жасаушы Ю. А. Шрейдердің, коммуникацияның логикалық-прагматикалық моделін құрған Д. Харрахтың, Р. Карнаптың және логикалық-семантикалық ақпарат теориясының негізін қалаған Й.Бар-Хиллела [3].

Қоғамды жаһандық ақпараттандыру процесінің өркениетті одан әрі дамыту үшін стратегиялық маңыздылығы, сондай-ақ оны зерттеу және болжау үшін іргелі ғылыми база құру қажеттілігі әлеуметтік ақпараттың

салыстырмалы тұтас теориясын қалыптастыруға елеулі үлес қосқан А.Д. Урсулдың еңбектерінде көрсетілген [4]. К.К. Колиннің зерттеулері қазіргі ғылым жүйесіндегі информатиканың орнын және әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану пәндерімен байланысын талдауға арналған [5].

Тарихи дереккөздердің ақпараттық мүмкіндіктерін теориялық және ақпараттық көзқарас тұрғысынан белгілеуге, қоғамның материя қозғалысының барлық формаларын көрсетуінің нәтижесі болып табылатын әлеуметтік ақпарат ілімдері аясында дереккөздердің ақпараттық қайтарымдылығын арттыру мәселесін шешуге И.Д. Ковальченко терең аналитикалық деңгейде әзірлеген ақпараттың әр түрлі формаларын тасымалдаушы ретінде дереккөздің практикалық сарқылмайтындығы туралы ережелер ықпал етті. Шын мәнінде, бұл тәсіл дереккөзді талдаудың негізгі объектісі туралы идеялардың өзгеруіне әкелді - бұл классикалық түсінікте ашық ақпарат тасымалдаушысы ретінде қарастырылды. И.Д. Ковальченконың пікірінше, дереккөзді талдау жүйелік тәсіл мен жүйелік-құрылымдық талдауды, математикалық әдістер мен компьютерлерді тартуды талап ететін жасырын, анық айтылмаған ақпаратты көрсету мақсатында жүргізілуі мүмкін және жүргізілуі керек [6].

В.И. Бовыкин әлеуметтік ақпарат теориясы контекстіндегі тарихи дереккөздерді зерттеу қажеттілігін, сәйкесінше, ақпараттық деректану мәселелерін әзірлеу, жазбаша кезеңнен бастап ақпараттық процестер аясында тарихи дереккөздерді типологиялау қажеттілігін қояды [7]. Г.В. Можаеваның бірқатар мақалалары тарихи ақпарат көзі мен тарихи ақпараттың, ақпарат тасымалдаушы мен оның аудармашысының арақатынасының, тарихи және тарихнамалық дереккөздердің ақпараттық әлеуетін анықтаудың теориялық мәселелеріне арналған [8].

Тарихи информатиканың теориялық және әдіснамалық мәселелерін әзірлеу, оның дамуының негізгі тенденциялары мен перспективаларын талдау ұзақ уақыт бойы Л.И.Бородкин, И.М. Гарскова, В.Н. Владимиров, В.Н. Сидорцов, Ю. Юмашева және т. б. И.М. Гарскованың жұмысы тарихи базалар мен деректер банктерін әзірлеу кезінде теориялық және қолданбалы мәселелерді кешенді қарастыруға арналған, тарихтағы геоақпараттық жүйелер (ГАЖ) - В.Н.Владимировтың монографиясы [9]. Е.Н. Балыкина, А.Ф. Оськиннің ғылыми қызығушылықтары негізінен тарихи білім беруді ақпараттандыру болып табылады; Т.Я.Валетова - интернеттің ақпараттық ресурстары; В.В. Канищева, И.В.Журбина, Ю. Юмашева, В.И. Тихонова және т.б. - тарихи демография, архивтану, археология, этнография, прозопографиялық зерттеулер, мұражайтану саласындағы мамандандырылған ақпараттық тәсілдер [10].

Қазақстанда тарихи зерттеу теориясы мен практикасына заманауи көзқарастар М.К. Қозыбаев, М.Х. Асылбеков, Б.Е. Кумеков, С.Ф. Мәжитов, М.Х. Әбусейітова және т.б. еңбектерінде ұсынылған [11].

Теориялық деректану мәселелері Қ.М. Атабаевтың тікелей зерттеу объектісі болып табылады [12]. Қазақстандық ғалымдар арасында зерттеудің әдіснамалық пәнаралық қағидаттарын әзірлеу К.А. Берденова, З.Г. Сақтағанова, Тарихи этнодемография – Г.М. Мендикулова; мәдениет тарихы бойынша – Р.М. Жұмашев, А.Т.Қапаева, Г.М. Какенова және т. б. экономикалық тарих проблемаларына қатысты жүзеге асырылады [13]. Алайда, бұл зерттеулерде сандық деректерді өлшеудің жеке әдістері эксплициттік ақпарат деңгейінде қолданылады. Ерекшелік-Ж.Б. Абылхожин мен Н.Э.Масановтың жұмыстары, онда жекелеген бұқаралық ақпарат көздерінің деректерін өңдеу кезінде көптеген популяциялардағы таралу концентрациясының дәрежесін өлшеу әдістері және олардың графикалық көрінісі қолданылады [14].

Ақпараттық қоғамға барар жолда Қазақстанның дамуы отандық тарихшылардың кәсіби қауымдастығына жаңа сын-қатерлер туғызуда. Объективті түрде біз ертерек немесе кейінірек өзге ақпараттық ортада жұмыс істеуіміз керек, оның негіздері бүгінде тарихи информатиканың тұжырымдамалық, әдістемелік және технологиялық әзірлемелерін қалыптастырады, ол Қазақстанда өте баяу дамып келеді және бүгінде жетекші елдердің ғылыми әзірлемелерінің деңгейінен көптеген жылдарға артта қалып отыр. Қазіргі заманғы ақпараттық технологиялармен жұмыс істеуге дайын емес тарихшылардың жаңа буыны алдағы жылдары дағдарыстық жағдайға тап болады, онда дәстүрлі мұрағат материалы толық зерттеліп, жаңа электронды массив ғылыми зерттеулерден тыс қалады, өйткені киберкеңістіктің даму эволюциясы жеделдетілген қарқынмен жүреді және құру, өңдеу және беру технологияларының қарқынды дамуына негізделген ақпарат. Электрондық құжат айналымы мен интернет-ресурстар ашатын жаңа көкжиектер XXI ғасырдың деректануына жаңа міндеттер қояды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Кун Т. Структура социальных революций. – М.: Прогресс, 1977. – 387 с.

2 Нысанбаев А.Н., Косиченко А.Г., Кадыржанов Р.К. и др. Методы научного познания. – Алматы: ылым, 1996. – 160 с.

3 Шеннон К. Математическая теория связи. Работы по теории информации и кибернетике. – М.: Изд. ин. лит., 1963. – 398 с.

4 Урсул А.Д. Информатизация общества (введение в социальную информатику). – М.: АОН ЦК КПСС, 1990. – 192 с.; и др.

5 Колин К.К. Будущее информатики в 21 веке: российский ответ на американский вызов // Открытое образование. – 2006. – № 2(55). – С. 73-77.

6 Ковальченко И.Д. Исторический источник в свете учения об информации: к постановке проблемы // История СССР. - 1982. - № 3. - С. 129-148.

7 Бовыкин В.И. К вопросу о закономерностях фиксирования исторической информации в исторических источниках // Круг идей: историческая информатика на пороге XXI века / Под ред. Л.И. Бородкина, И.Ф. Юшина. – М. - Чебоксары: Мосгорархив, Изд-во Чувашского госуниверситета, 1999. – 456 с. - С. 329-336.

8 Можаева Г.В. Информация в истории: исторические аспекты информациологии // Информационный бюллетень АИК (ИБ АИК). – 2002. - № 29. - Июнь. – С. 158-168; Она же. Роль исторической информации в современном источниковедении // Сайт Томск. ГУ «Открытый междисциплинарный электронный журнал «Гуманитарная информатика». – Вып. 1. – URL: http://www.huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/mojaeva.htm; и др.

9 Гарскова И.М. Базы и банки данных в исторических исследованиях. – M.-Gottingen: Институт истории общества Макса Планка, 1994. - 215 с.; Владимиров В.Н. Историческая геоинформатика: геоинформационные системы в исторических исследованиях: монография. – Барнаул: Изд-во Алт.ун-та, 2005, - 192 с.

10 Оськин А.Ф. Разработка учебного плана, ориентированного на применение InterNet/IntraNet-технологий в курсах исторической информатики // Опыт компьютеризации исторического образования в странах СНГ: Сб.ст. / Под ред. В.И. Сидорцова, Е.Н. Балыкиной. – Минск: БГК, 1999. – 223 с.

11 Козыбаев М.К. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. В 2-х кн. – Алматы, Комплекс, 2000. – Кн. 1.-2. – 420 с.; 388 с.

12 Атабаев К.М. Деректану. - Алматы: аза тарихы, 2007. - 272 б.

13 Берденова К.А. Общая и экономическая история Казахстана: монография. – Алматы: Экономика, 1999. – 232 с.

14 Абылхожин Ж.Б. Традиционная структура Казахстана: Социально-экономические аспекты функционирования и трансформации (1920-1930 гг.) – Алма-Ата, 1991.; – 240 с.

ӘОЖ 316
Жанганатова К.Н., Боканов А.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚОҒАМДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕНІҢ БІРІ – ЖАТАҚХАНА ТАПШЫЛЫҒЫ

Жатақхана – бір мекемеде жұмыс істейтін немесе бір оқу орнында оқитын адамдардың бірге тұратын тұрақ жайы [1].

Жатақхана негізінен кәсіпорын қызметкерлеріне немесе білім алушыларға берілетін уақытша тұрғын үй. Жатақханалардағы тұрғын үй-жай бір адамға кемінде алты шаршы метр тұрғын алаң есебінен беріледі. Осы Ережеге сәйкес бір бөлмеде бірнеше адам тұра алады. Жатақханадағы ыңғайлылық деңгейі әдетте өте төмен.

Меншік түрлеріне қарай жатақханалар бөлінеді:

1) Студенттік жатақхана - жоғары оқу орындарына тиесілі және студенттердің өмір сүруіне қызмет етеді;

2) Коммерциялық жатақхана - бұл бизнестің бір түрі, барлық адамдар үшін арзан ұйықтайтын орындарды жалға алу;

3) Жұмысшылар жатақханасы - өз қызметкерлері тұратын компанияларға тиесілі.

Жоспарлануына қарай жатақханалар бөлінеді:

Дәліздер - жатақхананың әр қабаты ұзын дәліз болып табылады, оның екі жағында бөлмелер орналасқан. Әдетте, мұндай жатақханаларда ванна мен душ бөлмелері барлық бөлмелеріне ортақ қабатта орналасқан болады.

Блоктар – барлық жатақхана блоктарға бөлінген болады, әр блокта бірнеше бөлме мен ортақ ванна бөлмесі болады.

Пәтер түрі - жатақхана жеке ванна бөлмесі мен ас үйі бар пәтерлерге бөлінеді. Пәтердің қонақ бөлмелерінде, әдетте, бірнеше қабатты кереуеттер бар [2].

Жатақхана тарихы:

Алғашқы жатақхана орта ғасырларда пайда болды. Ол «бурса» деп аталды (лат. бурса - «қалта, әмиян») - революцияға дейінгі Ресейдегі діни оқу орнының жатақханасы) және кедей отбасылардан шыққан студенттерді орналастыруға арналды [3].

Бурсалар Франция университеттерінде салынды және қатаң ішкі «Жарғымен» ерекшеленді. Атап айтқанда, студенттер әрдайым тәулік бойы қатаң бақылауда болды, белгілі бір киіммен бурса аумағында болуға міндетті болды, жатақханадан рұқсатсыз кете алмады. Дегенмен, бурсаның тұрғындары азды-көпті жайлы өмір сүру үшін қажет нәрсенің бәрімен қамтамасыз етілді.

КСРО-дағы алғашқы жатақхана XVII ғасырдың басында Ресейдің оңтүстік-батысында ашылды. Ол Киев-Могилян академиясында жұмыс істеді және Митрополит Петр могиланың есімімен аталды.

Уақыт өте келе студенттік жатақханалар әртүрлі мектептер мен семинарияларда пайда бола бастады, бірақ оларда тұру, шынын айтқанда, адам төзгісіз болды. Кез-келген кінәсі үшін бурсактарға күш қолданылды. Тамақ пен киім-кешек тым аз болды, мұндай қиын ahуал жатақхананы мекендейтіндерге бей-жай қарамайтындардың бәрінен садақа сұрауына мәжбүр етті. Алайда, олардың әрқайсысы мүмкіндігінше ақша табуға тырысты. Бурсактар үнемі пьесалар ұйымдастырып, шіркеу қызметтерін орындады, өлең оқып,сән айтты. 1786 жылы билік бурсактарға қайыр сұрауға тыйым салатын жарлық шығарды. Дегенмен, жатақхана ақысы әлі де алынбады сонымен қатар, өмір сүру жағдайлары айтарлықтай жақсарды.

Қазақстандағы алғашқы жатақханалар Кеңес Одағы кезінде, индустрияландыруға және аймақ экономикасының қарқынды дамуына байланысты пайда бола бастады. Қазақстандағы алғашқы жатақханалардың пайда болуының нақты күндері мен орындары өңірге және мекемеге байланысты әр түрлі болуы мүмкін. Алайда, 1920-1930 жылдар аралығында, индустрияландыру және ұжымдастыру кезінде көптеген жұмысшылар мен ауыл тұрғындары баспанаға мұқтаж болды, сол кезде жұмысшылар мен колхозшыларға арналған алғашқы жатақханалар салынды.

Соңғы екі жылда студенттік жатақханадағы орын тапшылығы небәрі 6 пайызға қысқарған. Қазір бұл көрсеткіш 85 мың орынды құрайды, деп хабарлайды ҚР Білім және ғылым министрлігі [4].

2021-2022 оқу жылының басында Қазақстан Республикасында жұмыс істеп тұрған жоғары оқу орындарының саны 122 ұйымды құраған. Оның ішінде 83 университет (соның ішінде ғылыми-зерттеу); 16 академия; 12 институт және оларға теңестірілген консерватория, жоғары және жоғары оқу орындары; 9 ұлттық жоғары оқу орны; 2 ұлттық зерттеу университеті [5].

Қазақстанда студенттерге арналған жатақханаларға жаңа оқу жылы қарсаңында дайындығына мониторинг жүргізіліп отырады. Мониторинг нәтижесі еліміздің барлық өңірлерінде 663 жатақхана бар, оның 250-і жоғары оқу орындарында, 413-і колледждерде. Бұл 148 мың 768 орын.

Десекте елімізде жатақхананың студент қауымына жетіспейтіні жыл сайын байқалып жатады. Оның себептері төмендегідей бірқатар факторларға байланысты:

1) Студенттер санының өсуі: университеттер мен колледждердегі студенттер санының артуы жатақханалардың жетіспеушілігіне әкелуі мүмкін. Мысалы, Қазақстандағы ЖОО соңғы жылдары қабылданатын

студенттер санын 30% - ға арттырды делік. Бұл жатақханадағы орындарға қосымша сұранысты тудырады.

2) Қаржылық шектеулер: жатақханаларды салу және күтіп ұстау айтарлықтай қаржылық ресурстарды қажет етеді. Егер жоғары білімге жауапты университеттер немесе мемлекеттік органдар бюджет қаражатымен шектелсе, оларда жаңа жатақханалар салуға жеткілікті қаражат болмауы мүмкін. Мысалы, қаржыландырудың жетіспеушілігі студенттер санының өсуіне қарамастан университет жаңа жатақханалар салуға мүмкіндігі жоқ жағдайға әкелуі мүмкін.

3) Қолданыстағы жатақханалардың ескіруі: егер бар жатақханалар ескі болса және күрделі жөндеуді немесе қайта салуды қажет етсе, бұл студенттер үшін қол жетімді тұрғын үйді азайтуы мүмкін. Мысалы, ескі жатақхана сантехникаға, электр қуатына және жалпы қауіпсіздікке үлкен инвестицияларды қажет етеді, бұл оны бюджет қаражатын пайдалану тұрғысынан тиімсіз.

4) Географиялық факторлар: Қазақстанның кейбір өңірлерінде, әсіресе шалғайдағы немесе халқы аз аудандарда студенттер үшін баспанаға қолжетімділік шектелуі мүмкін. Мысалы, шағын қаладағы университет қол жетімді құрылыс алаңдарының болмауына немесе белгілі бір ауданда тұрғын үйді жалға алуға сұраныстың шектеулі болуына байланысты жатақханалардың жетіспеушілігі проблемасына тап болады.

5) Жоспарлау және басқару: жатақхана құрылысын дұрыс жоспарламау және басқару да тапшылыққа ықпал етеді. Мысалы, егер университет өзінің құрылыс жоспарларын студенттердің өзгеретін қажеттіліктеріне бейімдемесе немесе құрылыс кезінде ресурстарды тиімді басқаруды жүзеге асырмаса, бұл кешігуге және тұруға, орын тапшылығына әкелуі ықтимал.

Жатақхананың жетіспеушілігінің студенттер үшін салдарлары (кері әсері):

Студенттерге арналған жатақханалардың жетіспеушілігі бірқатар жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін, соның ішінде:

1) Мәжбүрлі коммутацияланған өмір салты: студенттер жатақханадан орын ала алмаған кезде, олар жалдау нарығында баспана жалдауға мәжбүр болады. Бұл тұрғылықты жер мен университет арасында ұзақ және қымбат коммутация қажеттілігіне әкеледі. Айталық, жалдамалы пәтерде тұратын студент оқу орнына барар жолда көп уақыт пен ақша жұмсайды.

2) Қаржылық жүктеме: нарықта тұрғын үйді жалға алу жатақханаға қарағанда қымбатырақ, бұл студенттер мен олардың отбасыларына қаржылық ауыртпалық тудырады. Мысалы, студенттерге жалдау және тұру шығындарын жабу үшін толық емес жұмыс уақыты қажет болуы ықтимал.

3) Академиялық өнімділіктің нашарлауы: ұзақ және жалықтыратын коммутация, сондай-ақ қосымша қаржылық міндеттемелер студенттерді оқудан алшақтатып, олардың академиялық өнімділігін төмендетеді. Мысалы, күн сайын университетке дейін бірнеше сағат уақытын жұмсайтын студент шаршау мен күйзеліске ұшырауы мүмкін, бұл оның оқу үлгеріміне теріс әсер етеді.

4) Оқу ресурстарына шектеулі қол жетімділік: университеттен алыс тұратын студенттер университеттегі (университеттің) қол жетімді кітапханаларға, зертханаларға және басқа оқу ресурстарына шектеулі қол жеткізе алады. Бұл оқу тапсырмалары мен зерттеу жұмыстарын орындауды қиындатуы ықтимал.

5) Әлеуметтік оқшаулану: жатақханалардың жетіспеушілігі студенттердің әлеуметтік оқшауланuына әкеледі. Жатақханалар студенттер арасындағы тығыз байланысты, пікір алмасуды және достық қарым-қатынас орнатуды қамтамасыз етеді. Егер студенттер қаланың әртүрлі бөліктерінде немесе тіпті әртүрлі қалаларда тұрса, олар өздерін университет қауымдастығынан оқшауланған сезінуі мүмкін. Мысал: Қазақстандағы университеттердің біріне оқуға түскен, бірақ қол жетімді жатақханадағы орындардың шектеулі болуына байланысты жатақханадан орын ала алмаған студентті елестетіп көріңіз. Ол қаланың басқа ауданында пәтер жалдап, күн сайын университетке дейін және одан қайтуға екі сағат жұмсауы керек. Бұл қаржылық қиындықтарды тудырады, стресс деңгейін жоғарылатады және оның оқу үлгеріміне теріс әсер етеді. Сонымен қатар, курстастарымен тығыз байланыстың болмауына байланысты ол университет өмірінен оқшауланған сезінеді.

Жатақхана жетіспеушілігі мәселесін қалай шешуге болады (ұсыныс):

Жатақханалардың жетіспеушілігін шешу келесі ұсыныстар мен шараларды қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді:

1) Жатақхана құрылысын кеңейту: бірінші қадам - жаңа жатақханалар салуға инвестицияларды ұлғайту. Мемлекет пен университеттер жеке инвесторлармен ынтымақтаса алады немесе жаңа жобаларды қаржыландыру үшін мемлекеттік қорларды пайдалана алады. Мысалы, студенттерге қолжетімді баспана беру үшін оқу орындарының жанында жаңа жатақханалар салу бағдарламасын әзірлеу.

2) Қолданыстағы жатақханаларды жаңғырту: сондай-ақ ескі жатақханаларды қайта құруға және жаңғыртуға инвестициялау қажет. Бұл қол жетімді орындардың санын көбейтуге және студенттер үшін жайлы өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуге көмектеседі. Мысалы, қолданыстағы жатақханалардағы сантехниканы, жылытуды және қоғамдық аумақтарды жаңарту.

3) Мемлекеттік қолдау: Мемлекет білім беруді қол жетімді ету үшін университеттер мен студенттерге қаржылық қолдау көрсете алады. Бұл

табысы төмен студенттерге жалға берілетін тұрғын үй субсидияларын немесе жеңілдетілген тұрғын үй несиелерін қамтуы мүмкін.

4) Жеке сектор серіктестігі: университеттер жатақхана салу үшін жеке жылжымайтын мүлік әзірлеушілерімен ынтымақтаса алады. Бұл университеттердің жатақханалар салу үшін жер учаскелерін жалға алуын, содан кейін оларды мекеменің басқаруына беруді қамтуы мүмкін.

5) Жоспарлау және бақылау: университеттер жатақхана қажеттіліктерін болашаққа белсенді түрде жоспарлап, студенттер санының өзгеруін қадағалап отыруы керек. Бұл болашақта тапшылықты болдырмауға көмектеседі. Мысалы, жатақхана қажеттіліктерін үнемі бағалайтын және тиісті шараларды қабылдайтын тұрғын үй комитетін құру.

Айталық, Қазақстандағы университет өзінің кампусының жанында жаңа жатақхана салу үшін жеке инвестормен серіктестік орнатты. Мемлекет құрылысқа салықтық жеңілдіктер берді, бұл жобаны инвестор үшін тартымды етті. Бұл жатақхана студенттерге қолжетімді баспана береді және университет аумағындағы жатақхана тапшылығын азайтуға көмектеседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Жатақхана. [электронный ресурс]. - Режим доступаhttps://ru.m.wikipedia.org/wik

2 Общежитие [электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ru.m.wikipedia.org/wik

3 Бурса (учебное заведение) [электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ru.m.wikipedia.org/wik

4 С 2023 года все студенты будут обеспечены местами в общежитиях. Как это будет сделано? [электронный ресурс]. Informburo.kz сайтынан. - Режим доступа:https://informburo.kz/stati/s-2023-goda-vse-studenty-budut-obespecheny-mestami-v-obshchezhitiyah-kak-eto-budet-sdelano.html

5 Высшее образование в Республике Казахстан (на начало 2022-2023 учебного г. [электронный ресурс]. – Режим доступа https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/3921

ӘОЖ 39
Жанганатова К.Н.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АСЫҚ АТУ – БАРЛЫҚ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ БАСТАУЫ

Асық ату - Қазақ халқының ертеден келе жатқан ұлттық ойыны. Ұлттық ойынның атасы. Ең алғаш қазақ баласы қолына асық ұстаған. Қазақтың ұлттық ойынының ең алғашқы сатысы һәм халқымыздың салт-дәстүрі мен мәдениетінің ажырамас бөлігі ретінде әуелі асықты айтамыз. Асық ойыны үшін ұсақ малдың асығын пайдаланған. Бұл ойын алдымен далада, ашық алаңда қалыптасты.

Халқымызда қозғалмалы ойындардың түрі кең таралған. Мамандар қозғалмалы ойындарды төрт топқа бөледі:

1) Табиғи заттарды қолданып ойнайтын ойындар: асық, бестас, лек жалау, сиқырлы таяқ, бақай пісті, жылмаң т.б.;

2) Жануарлар бейнесін елестетіп ойнайтын ойындар: соқыр теке, түйе-түйе, ақ байпақ, көк сиыр және т.б.;

3) Мүліктік бұйымдарды қолданып ойнайтын ойындар: шалма, бөрік жасырмақ, түйілген шыт, тақия телпек, белбеу тастау, орамал тастау, т.б.

4) Құрал-жабдықсыз ойнайтын ойындар: айгөлек, ақсерек-көксерек, шымбике, мәлке тотай, тоқтышақ, шертпек, жасырынбақ, бұғынай, т.б.

Асық ойыны қозғалмалы ойындардың табиғи заттарды қолданып ойнайтын ойындар тобына жатады. Ұл бала табиғатынан қимыл-қозғалысқа құмар. Сондықтанда болар қазақ қоғамында асықпен көбіне ұл балдар ойнаған. Асық ойнап өскен бала мерген, өзгелерден ептілеу, зеректеу табандырақ, шыдамдырақ болып өседі. Асықты ойнаған адам, одан тек бойына жақсы қасиеттер ғана сіңіре алады. Өйткені, асық баланы бәсекелесінің алды болуы үшін ширақтыққа, асық санын көбейту үшін мергендікке, ойын кезінде қарсыласында қанша асық қалғанын білу үшін математикалық қабілетті арттыруға, өз асықтарын жоғалтпау үшін үнемділікке үйретеді [1].

Асықты қазақтардан басқа қырғыз, қарақалпақ, өзбек, алтайлықтар сияқты түбі бір, тілі ұқсас түркі жұрты түгел біледі. Десек те, ғасырлар бойы бұл ойын қазақ балаларының ең сүйікті ермектерінің бірі болып келді. Қазақ халық ауыз әдебиетінде де асық ойыны жиі айтылады. «Алтын сақа» ертегісі балалар әдебиетінің алтын қорына әлдеқашан қосылған.

2017 жылдың 4-9 желтоқсан күндері Оңтүстік Кореяның Чеджу қаласында өткен ЮНЕСКО-ның Материалдық емес мәдени мұраны қорғау жөніндегі үкіметаралық комитетінің 12-сессиясында Қазақ халқының ұлттық «Асық ату» ойыны адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының тізіміне енгізілді [2].

Асық ату - Қазақтың қоржынына түсті, меншігіне өтті. Ендігі мақсат осы асыл мұраны зерттеу, жаңғырту, насихаттау.

Асық ойыны - тәжірибе мен тәсілдің еркіндігі, тапқырлық пен болжамның қиылысатын шебі, мұрат пен меженің тоғысқан шеңбері. Ойын серіктесті таба білуге, онымен тіл табысуға үйретеді. Ойында адам қарсыласының олқы және оң жақтарын дұрыс анықтауға ерекше мән береді, оның күш-қабілетін тура бағалау ережесіне ереді. Ойнаушы бәсекесі мол қарым-қатынастың тәртібіне жүгінеді. Әр ойынның өз тәртібі, тәсілі және тәжірибесі бар. Сол тәртіп, тәсіл, тәжірибені білген адам тезірек қалыптасады, жан-жақты жетіледі.

Асық ойыны - адамның қабілет-қасиетін шыратын жүйелі іс-әрекеттің көрінісі. Осындай белсенділікке қазақтың балалары ерте араласқан. Ойын-сауықтағы белсенділік-мінездегі кемшілікке, жеке адам мен қоршаған ортадағы келеңсіздікке қарсылық, сондай-ақ бойдағы ебедейлікті көрсетуге шек қоймай жанталасу. Бұл ашық та, нақты сайыс. Оған деген халықтық ықылас жоғары болды. Қолдауы басым ортада әркім өзінің көргенін, көкейіндегісін жеткізуге алаңсыз әрекеттенеді. Өз қалауынша жарыстың түрі мен әдісін таңдайды. Ойындағының бәрі де өтпелі-төкпелі емес. Түптеп келсек, асық ойыны тәртіпке, тапқырлыққа, туралыққа үйретеді.

Соңғы жылдары мамандар қазақ халқының ұлттық ойындарының пайдасы жөнінде көп жазып жүр. Психолог мамандардың айтуынша асықты ойнау кезінде мида болатын процестер біріншіден, баланы тыныштандырады, екіншіден, логикалық ойлау қабілетін дамытады, үшіншіден баланың кез келген жағдайда шешім қабылдауға үйретеді. Сонымен қатар домаланған асықты бақылап, көз бұлшық еттерін қозғалтуы көру қабілетіне де оң әсер етеді екен [3].

Асық ойынының түрлері көп. Соның ішінде ең көп тарағаны «Омпы» ойыны. Жалпы асықтың туыстары «омпы»,«шомпы»,«алшы», «тәйке» болып, жатыстары «бүк», «шік» деп бөлінеді. Бұл ойын негізінен ер балаларға тән. Асық ойынын жаздыгүні тақыр жерде, ал қыстыгүні кең бөлмеде ойнайды. Екі бала, не екі топ ойнауы мүмкін. Ойынның негізгі мақсаты бір-бірінен асық ұту [4].

АСЫҚ ОЙЫНЫНЫҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ

Ұлттық ойындар ғасырлар бойы атадан балаға берілу арқылы ұрпақтың үйлесімді даму үдерісін қамтамасыз етіп келді. Ағзаны түрлі қимыл-әрекеттермен жаттықтыру қозғалысқа деген - қажеттілікті қанағаттандырып, күнделікті тұрмысқа бейімділікті қалыптастырды, өмірлік дағдыларды жетілдіре түсті. Мұндай әртүрлі қозғалыс ойындары адам тәнінің күш пен шапшаңдық, табандылық пен төзімділік сияқты сапалық қасиеттерін моральдық-еріктік, эстетикалық құндылықтар тұрғысынан да жан-жақты дамыта алады. Ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігін құрайтын спорттың ұлттық түрлерінің, халық ойындарының

тәрбиелік, салауаттық, жалпы білім беру мен дамытушылық мәні зор.

Этнограф ғалымдардың пайымдауынша, ұлттық ойындарымыздың тарихы Қазақстан жерінде б.з.б. бірінші мыңжылдықта қалыптасқан [5].

Ұлттық ойынының ең алғашқысы деп ең әуелі Асықты айтамыз.

Асық – ұлттық ойынның ең ежелгісі, халықтың өткені мен бүгіні. Ертеде қазақ баласы ең алғаш қолына асық ұстаған.

Ал, ойынның неге буынға біткен асық сүйегімен ойналатынына келер болсақ, тарихтан белгілі көшпенділер ешқандай затты бекер тастамаған. Тері, жүн, сүйек пен мүйізді де күнделікті тұрмыста іске асырып, жарата білген. Осы орайда ата-бабамыз асық сүйегі арқылы өз балаларының өлшемдік танымын дамытып, мергендікке баулып отырған.

Тарихи-этнографиялық зерттеулерде асық ойынының шығу тарихы туралы мәліметтер өте аз, бар болса да там-тұмдап, әр жерден алынған, көбісі қайталау. Бұдан шығатын қорытынды тақырып әлі де зерттеуді қажет етеді.

Ал, ата-бабаларымыздың асықты алғаш не мақсатта пайдаланғандығы туралы археолог ғалымдардың ғылыми тұжырымдарына зер салсақ, археолог М.С. Шағырбаевтың айтуынша асықтың алғашқы функциясы оның «алты қырлы» және куб пішінінде болуына қарай-ғұрыптық жосындармен байланысты болған. Оның ішінде адам жолға шығарда бал ашу, болашағын білу секілді жорамалдар жасауға қатысты болуы әбден мүмкін.

Талғар қаласына жүргізілген қазба жұмыстары кезінде (экспедиция жетекшісі академик К.М. Байпақов) үй жануарының асығынан ірі, бірақ пішіні қой асығына ұқсас асықтар тобы табылған. Мұны зерттеушілер арқардың асығы болуы мүмкін деп тұжырымдаған.

2017 жылы Алакөл өңіріндегі ортағасырлық Жайпақ қаласын зерттеу барысында (экспедиция жетекшісі т.ғ.д. профессор Ә.Т. Төлубаев) бір бөлмеден 70-тен аса қой асығы табылған.

Сырдария бойындағы антикалық ескерткіштерге жататын Бәбіш мола қаласын 2018 жылы қазған кезде (экспедиция жетекшісі т.ғ.д. профессор Ж.Құрманқұлов) бір жерден шыққан 80-нен астам ақбөкен асықтары табылған.

Археолог ғалымдардың айтуынша ортағасырлық қалаларға жүргізілген қазба жұмыстарының барлығынан дерлік асықтарды кездестірген.

Мәселен, ортағасырлық Қастек қаласынан (Алматы облысы, экспедиция жетекшісі тарихшы ғалым А.Ә. Нұржанов) қызыл қынамен боялған асықтарды кездестірген. Дәл осындай боялған асықтар қола (ШҚО, Абай ауданы, экспедиция жетекшісі Ұ.Үмітқалиев) дәуірінің обасын қазу барысында табылған.

Бәбіш мола, Шірік рабад, Қастек, Раң, Созақ қалаларына зерттеу жүргізу барысында бір қырынан тесілген асықтарды, Отырар, Раң, Талғар,

Қойлық, Ақтөбе (Баласағұн), Шу өңіріндегі қалалар тобына зерттеу жүргізу барысында шік жағына қорғасын құйылған, бүк жағы егеліп тегістелген асықтарды кездестірген.

Кейінгі палеолит, энеолит дәуірі, қола дәуірі, темір дәуіріне жататын ескерткіштерге қазба жұмыстарын жүргізу барысында бетіне түрлі сызықты өрнектер бедерленген асықтар көптеп табылған.

Асықтардың археологиялық зерттеулерде кездесуі туралы пікірлерді үш топқа бөліп қарастырады.

Бірінші, асықтардың көне замандарға тән жерлеу орындарында, бөлмедегі ошақтың жанынан табылуы және асықтардың түрлі қырынан тесілген және боялған немесе бетінде әрқилы сызықты белгілердің болуы, сонымен қатар жерленген адамның жас ерекшеліктері және т.б. белгілеріне байланысты ғұрыптық мақсатта пайдаланған.

Екінші, асықтардың өңделуі, егелуі, тесілуі және боялуына (көбіне ортағасырларда) байланысты және асықтың түрлері мен пішіндеріне байланысты көне заманға тән ойын түрлеріне пайдаланған.

Үшінші, асықтарды тері илеу, қыш құмыра жасаудағы жылтыратумен байланысты тұрмыстық мақсатта пайдаланған.

Археолог ғалым М.С. Шағырбаев ортағасырларда асықтың ғұрыптық мәні жоғала бастағанын, бұл кезеңде асық ойын түріне негізделгенін жазады. Дегенмен, қола, темір дәуірінде де асық ойыны болғанын жоққа шығармайды [6].

Ортағасырлық Қастек қаласына жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстары барысында 36 дана қой асығы шыққан. Бұл асықтардың латеральды немесе медиальды қырларының егелуін және дорсальды бөлігіне жасалған тесіктерді археолог ғалым А.Ә. Нұржанов қазақтың дәстүрлі «асық ойындарымен» байланыстырады [7].

Демек, отандық археолог ғалымдардың болжамдарын негізге ала отырып асық ойыны, асықпен ойналатын ойын түрлері қола дәуірінде пайда болған деген қорытынды жасауға болады. Десек те, қазақтың ұлттық ойындарының дамуы қазақ халқының жүріп өткен тарихи жолымен тығыз байланыста екендігін ескере отырып, одан әріден жатқан болуы да ықтимал.

Археолог ғалымдар асықтың ойын құралы ретінде ғана емес, белгілі бір ғұрыптық жоралғыларда қолданғанын, тері илеу, қыш ыдыстардың сыртын тегістеу ісінде де пайдаланғанын жазады.

Этнограф ғалымдардың пайымдауынша, ата-бабаларымыздан бізге жеткен ұлттық ойындарымыздың тарихы Қазақстан жерінде б.з.б. бірінші мыңжылдықта-ақ қалыптасқан. Олардың ішінде тоғызқұмалақ, қуыршақ, асық ойындары Азия елдерінде тайпалық одақтар мен алғашқы мемлекеттерде кеңінен тарады.

XV ғасырда ұлттық ойындардың дамуының жаңа кезеңі басталып, осы кезеңде асықтың ойын ретінде қолданыс аясы жаңа сатыға көтерілді.

XIX ғасырда қазақ жеріне жүргізілген этнографиялық зерттеулерден халқымыздың дәстүрлі спорт ойындарымен қатар, балалар арасында асық ойындарының кең таралғанына көз жеткіземіз.

Осы XIX ғ. өмір сүрген қазақ халқының тұңғыш ағартушы-педагогі Ыбырай Алтынсариннің «Асан мен Үсен» әңгімесінен асық балаларға таптырмайтын ойын болғанын пайымдаймыз.

Неміс зерттеушісі Рихард Каруцтың «Маңғышлақтағы қырғыздар мен түркмендер арасында» деген этнографиялық еңбегінің «Дүниеге келу және балалық шақ» деген IV-тарауында қазақ балаларының ойыны асық туралы: «Мұнда қойдың боялған асығымен ойнау кең тараған. Онымен балалар ғана емес, қарттар да қызығып ойнайды. Киіз үйдің ішінде де, сыртта да ойнап жатқанын көруге болады. Соның біразы мынадай: «Қақпақыл» - қолға алты асық алып, оларды жоғары лақтырады да алақанның сырт жағымен ұстап алуға тырысады. Ұсталған асықтарды тағы да лақтырып, енді оларды алақанының ішімен де, сыртымен де ұстап алуға ұмтылады, кейде лақтырылған асықты ұстаумен бірге жерге түскен асықтарды да тездеп жинап немесе алақандарын шапалақтап мәз болысады. Осындай күрделі жүрістердің әрқайсысына әртүрлі ұпайлар беріледі», - деп асықпен ойналатын «иірмекіл», «сасыр», «бес тас», «хан» дейтін ойын түрлерін сипаттап берген [8].

АСЫҚПЕН ОЙНАЛАТЫН ОЙЫН ТҮРЛЕРІ

Асық ойыны - қазақы ортада ерекше кең тараған ұлттық ойынның түрі, оны көшпелі этномәдени орта тудырған төлтума өнер ретінде де бағамдауға болады. Ойынның негізгі объектісі де, құралы да - асық.

Асық ойынының түрлері көп, бірақ ол ертеде ауызекі туып, жалпақ жұртқа ауызекі таралып отырған да, сондықтан көпшілігі бүгінгі күнге жетпей ұмыт болып кеткен. Дегенмен, соңғы жылдары асық ойынының кейбір ұмыт болған түрлері заманға сай жаңарып, жаңғырып келеді [9].

Сонымен асық ойынының төмендегідей түрлерін атап өткенді жөн санадық. Үш табан, бүгіп алу, көн (жоң), жарып алу, сыпырмай, түртпей, тыштырмай атан, бестас, мергендік немесе шеңбер жасап ату, хан талапай, алты табан, асық қағу, қаршу, алшы, шұбырту, ұпай ұтысу, қол жоң, ат жарыстыру, қошқар соғыстыру, мұз ойнақ, иірмекіл, қақпақыл, сасыр, хан ойыны, аламан хан, асық табысу (асық жасыру), бүк-шік, төрт шүкейт, шомшы, манай және т.б.

Асық ойынының түрлері өте көп. Олар әр өлкеде әртүрлі атауларға ие және ойнау әдіс-тәсілдері де өзгеше. Сөйте тұра аталмыш ойын түрі осы барлық ерекшеліктерін сақтай отырып дамыған.

Асық ойын түрлерін салыстыра отырып оларды «үй ішілік» және «далалық» деп екіге бөліп жіктеуге болады.

«Үй ішілік» - ойын түрі қазіргі заманауи жағдайға икемделіп – «тақта ойыны» деп аталса, ал, «далалық» түрі – «алаң ойыны» делініп жүр.

АСЫҚ ОЙЫНЫНЫҢ «ТАҚТАЛЫҚ» ТҮРІНЕ:

- «Хан» немесе «Хан талапай», «Хан ату», «Құлжа ату»;
- «Құмар»;
- «Қақпақыл»;
- «Қаржу» немесе «Қаржымақ»;
- «Сасыр»;
- «Төрт асық»;
- «Бес тас»;
- «Бес асық»;
- «Иірмекіл» және т.б. жатады.

АСЫҚ ОЙЫНЫНЫҢ «АЛАҢДАҒЫ» ТҮРІНЕ:

- «Арқаласпақ»;
- «Алта атар»;
- «Омпа»;
- «Кетсін бір»;
- «Шыр»;
- «Бәйге»;
- «Алшы»;
- «Бес табан»;
- «Көтеріспек (Атбақыл)» т.б жатады [10].

АСЫҚ ОЙНАУДЫҢ ПАЙДАСЫ

- Баланың жастайынан ой-қабілеті шыңдалады;
- Дәл тигізіп дағдыланады, мерген болып өседі;
- Епті болады,ептілікке дағдыланады;
- Ширақ болып өседі,
- Ұстамдылыққа дағдыланады;
- Алғыр болып өседі;
- Сыйластыққа тәрбиелейді;
- Шапшаң болады;
- Қырағы болып өседі;
- Сергектікке баулиды.
- Асық ойнау арқылы баланың бойында жалпы адамзаттық құндылықтар мен адамның айналадағы дүниемен жеке тұлғалық қатынасын (этикалық, эстетикалық, адамгершілік тұрғысынан) қалыптастыруға болады;
- Халқымыздың мәдени мұрасын, салт-дәстүрдің озық түрлерін бойына дарытып өседі;
- Еңбекқор болып өседі. Еңбек ету кезінде адамның дене, ақыл-ой, эстетикалық дамуы мен еңбек тәрбиесі қатар жүреді. Еңбек адамның қалыптасуы мен тәрбиеленуінде бір ұрпақтан екінші ұрпаққа өмірлік тәжірибе береді және халықтың даму барысында шешуші роль атқарады.
- Асық ойынын бір мезгілде бірнеше бала ойнайтындықтан жас баланың намысын жанып, қатарымнан озсам деген талпыныстыбойға қасиет қылып сіңіреді;

- Асықтың атып ойнайтын түрлері үнемі қимыл-қозғалысты қажет ететіндіктен, денені қыздырып, бойдағы қан айналымын жақсартады. Үнемі отырып-тұру, жүрелей отыру, тізені жартылай бүгу, жиырылу, ширығу жас балалардың денесін шынықтырып, аяқ-қолдағы буын ауруларының алдын алады;

Қорыта айтқанда, асық - қазақтың ықылым заманнан келе жатқан ұлттық спорттық ойындарының бір түрі. Бұл ойын балаларды дәлдікке, намысқойлыққа, сөзінде тұруға, берген уәдені орындауға, ерлікке тәрбиелейді.

Асық ойынының біздің ата-бабаларымыз бен аға буынның өмірінде алған орны туралы мәлімет беру жеткіліксіз. Асық ойынын қазіргі заман жастарына насихаттау керек. Асық атуды - ұлттық бренд деңгейіне көтеру керек.

Егерде асық ойынын мектептерде спорттық ойынның бір түрі ретінде ұйымдастырып, дамыта алсақ, балаларға патриоттық тәрбие беріп, болашақ жастарымыздың ұлттық спортқа деген қызығушылығын арттырар едік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Аманжолов Урал. Асықтар және ләңгі. Алматы, 2005.

2 Сахариев Е. Асық ату ЮНЕСКО-ның мәдени мұралар тізіміне енді // Қазақстан ZAMAN газеті №50-51., 14 желтоқсан 2017. Б.20.

3 Дулат Аманжол. Асық ату архаизм емес. // Тұмар (Республикалық әдеби-көркем журнал) 2012, № 6 (25).

4 Қайдар Ә. «Қазақтар ана тілі әлемінде: Қоғам». (Этнолингвистикалық сөздік) II том. Алматы, «Сардар»: 2013.

5 Мейрманов А.Б., Бейсова А.Е. Қазақтың ұлттық ойындарының ерекшеліктері. // ҚазҰУ Хабаршысы. «Педагогикалық ғылымдар» сериясы. № 1 (47). 2016.125-129 бб.

6 Шағырбаев М.С. Асықты пайдалану тарихына шолу // https://adyrna.kz/post/25568

7 Нуржанов А.А. Некоторые результаты палеозоологических и палеоботанических исследований на городище Кастек // «Марғұлан оқулары-2014»: Академик Ә.Х. Марғұланның 110-жылдығына арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы-Павлодар: 2014.-544с..

8 Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» Жауапты ред. т.ғ.д., проф. С.Е. Әжіғали. 2-том. Алматы, Арыс 2006. Б.134.).

9 Төтентаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары - Алматы: кітап, 1994.

10 Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары - Алматы: кітап, 1994.

ӘОЖ 903
Жанганатова К.Н.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

АРҒЫТҮРКІЛЕРДІҢ АТҚА МІНУ МӘДЕНИЕТІ

Ат - адамға етене жақын жануар. Халқымыз жылқыны «жануарым» деп еркелетіп, шын пейілімен, зор ықыласымен жанына жақын ұстаған, ерекше қамқорлыққа бөлеген. Оған айрықша көңіл бөлген. Жылқы халықтың ұлттық мақтанышы, иесінің байлық нышаны.

Сонау ерте заманнан бері, жылқы адаммен етене қайнасып, біртұтас бірге тіршілік етіп келеді. Жылқы - ел мен жерді жаудан қорғасты. Ат жарысы мен бәйгеде иесіне атақ пен абырой әперді. Халық арасында жылқы түлігін «Ер қанаты - ат» деп асқақтата дәріптеген. Елдің тұрмыс-тіршілігінде маңызды рөл атқарған. Шаруашылықтағы әр түрлі қажетіне пайдаланған. Сонымен бірге оның беретін өнімдері шипалық қасиетке ие. Жылқы адам тіршілігінде –«мінсе - аты, жексе - көлігі, сойса - соғымы, сауса- қымызы» [1].

И.Е. Никонов: «Жылқы көшпенділерде киелі жануар болып саналған. Сондықтан сақтар жылқының суретін қолөнер бұйымдарына бейнелеген. Чертомылық обасынан табылған алтын жалатқан күміс құмырада (Санкт-Петербургта Эрмитажда сақтаулы) жайылып жүрген жылқылар, сол сияқты асау аттың мойнына құрық салып, арқан тартқан үш сақтың кескіні ойылып түсірілген. Ол көрініске қосымша атты тізесіне бүктіріп жаттықтырушы сақтардың да суреті берілген», - дейді.

Шығысты зерттеуші, ботаник, фармацевт, натуралист Иоганн Сиверс: «Көшпенділер жылқы сүтінен қымыз ашытып, шипа ретінде қолданады. Өзінің Алтай өңірінде қымыз ішіп көптеген аурулардан жазылғанын айта келе, тері ауру, жұқпалы, туберкулез аурулары оларда мүлдем кездеспейді», - дейді.

Арғытүркілердің атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығы жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі. Еліміздің терiскейінде энеолит дәуіріне тиесілі «Ботай» қонысында жүргізілген қазба жұмыстары жылқының тұңғыш рет қазіргі Қазақстан аумағында қолға үйретілгенін дәлелдеді. Ботайлықтар ең алдымен жылқыны қолға үйретті, мініске, күш көлікке пайдаланды.

Жылқыны қолға үйрету көптеген жаңалықтардың дүниеге келуіне (жаңа ашылуларға) себепші болды. Айталық қамшы, үзеңгі, ер-тұрман, ауыздық, арба, шалбар, етік т.с.

Біздің заманымыздан төрт-бес мың жыл бұрынғы тарихи дәуірдің мәдени мұрасы болып табылатын – Ботай мәдениеті 1,5 гектар аймақты алып жатқан бізге арғытүркілерден жеткен мәдени мұра.

Ботай - Қазақстандағы ерте дүние аймағының ең көне мекені, біздің заманымызға дейінгі 53 ғасыр бұрынғы тарихи дәуірдің асыл мұрасы. Осы жерден дала еркениеті басталды деуге толық негіз бар.

158 елді мекеннен 120 мыңға жуық заттай айғақтар табылды. Басты олжа жылқының 70 мың сүйегінің табылуы еді.

Бұрын соңды зерттелмеген тың тақырыпты тыңғылықты зерттеп, бүкіл әлемге танытқан археолог ғалым Виктор Зайбертке «Ботай - ежелгі адамдар мекені» еңбегі үшін Берлин институтының корреспондент-мүшесі ғылыми атағы берілді.

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарлама аясында біраз шаруалар тындырылды. Көкшетау ұлттық паркінің бастамасымен бұл мекенде тарихи-археологиялық қорық ұйымдастырылды.

Бұрынғы Көкшетау облысының Ботай ауылының қасынан бір жарым гектар аймақты алып жатқан Ботай мәдениеті айнала коршалып, 158 үйдің орны қазылып, қалпына келтірілді. Олар қабырғалары бір-біріне жалғастыра салынған бірнеше тұйықталған бөліктерден тұрады. Мұндай томаға-тұйық жоспарланған орындарға жататын құрылыстар 30-ға жуық. Олардың ішінен белгілі бір жүйемен ені 4-8 метр, ұзындығы 50 метрге дейін жететін қаз-қатар көшелердің екі жағына кейде 15-16 үйден салынған. Шаруашылық құралдары да көз қызықтырарлық.

Көбіне алуан түрлі тастан, саз балшықтан, сүйектен жасалғаны бірден байқалады. Ал, құрал-саймандарға қарап шаруашылықтың күрделі болғанын аңғаруға болады. Тас тоқпақтар, пышақтар, қанжарлар, сүңгілер, найзалардың ұштары, тағы аңдар, балық аулауға арналған шанышқылар, жылқы ұстауға арналған жүгеннің сүйек тетіктер мен ілгектері екенін болжау қиын емес. Тұрғын үйлер салу кезінде балға, шот, қашау, кескіш, қырғыш секілді ағаш өндейтін аспаптар молынан пайдаланылған. Қосалқы саймандар арасында шой балғалар, түрпілер, шақпақтастан жасалған бұрғылар жиі кездеседі. Тері өндеу ісінің, керамика өндірісінің, тігіншіліктің жолға койылғанын айғақтай-тын заттар жеткілікті. Орасан зор мөлшердегі остеологиялық материалдардың басым көпшілігіне жылқы сүйектері пайдаланылған. Жерлеу ғұрпына байланысты бірқатар символдық заттар тотемизмнің, бабаларға табыну дәстүрінің болғанын көрсетеді [2].

Ботайда ашылған ғылыми негізі мықты жаңалықтың қазақ жерінен табылуы қазақ халқының 4-5 мыңжылдан бері бұл жердің байырғы тұрғыны екенін айғақтайды.

Жылқымен казақты бөліп карау мүмкін емес. Қашан да жылқы бар жерде қазақ бар, қазақ бар жерде жылқы өседі. Ол дәстүр күні бүгінге дейін жалғасуда. Оны бүгінге дейін жалғастарып отырған басқа емес, тағы да қазақ.

Қазақ жылқысының алты мың жылдық тарихын зерттеп жүрген жылқытанушы ғалым, тарихшы-этнограф Ахмет Тоқтабай «Әлемге жылқы малын сыйлаған - қазақ»,- деп жазып жүр [2].

Жылқының сыртқы мүшесіне байланысты 95-ке жуық, жылқы санына байланысты 200-ге жуық, жылқының түсіне байланысты 400-ге жуық теңеуді, аттың жүрісіне байланысты 31 сөз бен қазының 26 түрлі атауының бар екенін анықтап бір жүйеге келтірген [2].

Соңғы зерттеулерге қарағанда қазақтың ат ойындарының саны 50-ге жуық. Олардың ішінде ат спорты түрлері:

- Аламан бәйге - алыс және өте алыс қашықтарға атшабыс;
- Бәйге - ойлы қырлы жерлермен атшабыс;
- Ат омырауластыру – атты итерістіріп шеңберден шығару;
- Ат жегу – тез арада атты дайындау;
- Аударыспақ – ат үстінде алысу;
- Жорға жарыс – жорғалар сыны;
- Құнан бәйге, дөнен бәйге, тай жарыс – жылқы түліктерінің жарысы;
- Қыз қуу,
- Көкпар – командалық ойын;
- Жамбы ату – шауып келе жатып нысана көздеу;
- Күміс ілу – жерден күміс тиынды ат үстінен іліп әкету;
- Сайыс – ат үстінде қарумен жекпе-жек өткізу [3].

Ат құлағында ойнаған көшпелілерде жылқы негізгі көлік және түрлі шикізат көзі болғандықтан, жеке мініс аты жоқ, жылқысы жоқ адам болмаған. Сондықтан, ер қанаты ат демекші, жақсы ат жеті қазынаның біріне саналып, көшпелі өмірде аса маңызды орынға ие болды. Шабандоздардың қимыл-қозғалысынан-ақ иесінің ниетін дәл сезетін арнайы көкпар аттары болды. Ал жүйрік пен жорға ұстау үлкен мәртебе саналды.

Жылқының сақтар өміріндегі маңызы туралы көне грек тарихшысы Геродот: «Сақтар үйір-үйір жылқы өсіріп, ат құлағында ойнауды өнер дәрежесіне көтерген. Сақтардың балалары мен әйелдері де ат үстінде соғысу тәсілдерін жас кезінен жетік меңгеріп, көрген жұрттың зәресін ұшырған. Олардың жорығынан соң Еуропада, Кіші Азияда, Жерорта теңізінің бойында, Мысырда атпен бірге жаратылған кентаврлар туралы аңыз тараған. Ежелгі грек мифологиясындағы жауынгер әйелдер - амазонкалар туралы аңыздар да осы сақ әйелдерінің бейнесінен алынған деген пікір бар. Қалай болғанда да, жылқыға салт мінуді қас өнерге айналдырып, оны әскери әдіс-тәсілдермен шебер ұштастыра білген сақтар өз заманының ең қуатты еліне айналған. Олар жаңа жерлерді жаулап алуға, тіршілікке қажетті байлықтарға кенелуге мүмкіндік беретін жылқыны құрметтеп, жан серігі санаған. «Олар (массагеттер) аттарына да мыстан кеудені жауып тұратын сауыт кигізеді, ал жүгендерін, шылбырын алтынмен әшекейлейді», - деп жазады [4].

Ежелгі көшпелілер жүйрік аттың мойынына тұмар тағып, төбесіне жыға таққан.

Ертеде хан-сұлтандардың аңшылыққа, жорыққа мінетін және жүйрік аттарын топтап, оларды әрқайсысының ерекшелігіне орай бағып күтетін, баптайтын және аңшы құстарын күтіп-баптайтын арнаулы адамдары және олардың үстінен қарайтын басқарушысы болған. Оларды «Атбегі» деп атаған. Атбегі - бәйге атын жаратып, баптай білетін адам. Бұл атау көне түркі тіліндегі ат (жылқы) және бек («басқарушы», «көсем», «бек», «князь», «мырза», «ұлық», «әкім») сөздерінен қалыптасқан [5].

Қазақтың дәстүрлі құқықтық қатынастар институтында ұсақ-түйек қылмыс жасағандар, кінәсін мойындағандар, сөзден ұтылған, өрескел қылығы үшін айыпты болған адамдар қарымтасына ат мінгізіп, шапан жапқан [5].

Қымыз ішпейтін, жылқының етін жемейтін, бәйгелерде қаны қызбайтын, атойламайтын, аттан салмайтын қазақ жоқ.

Өткен ғасырдың басында патша үкіметі қазақты аттан түсіруді алдына мақсат етіп қойды. Ол мақсаттары Кеңес өкіметі тұсында орындалды. 1928 жылдан бастап бәйге өткізуге, ас беруге тиым салынды. Ұжымдастыруды желеу етіп малдың бәрін тартып алды.

Қорыта айтқанда арғытүркілердің атқа міну мәдениетін зерттеу, ең бірінші - біздің тарихымызды, мәдениетімізді зерттеу деп түсінген абзал. Жылқыны қадірлеп, қасиет тұту арқылы ұлттың генетикалық кодын оятып, рухын көтеруге болады. Екіншіден, атқа міну біздің қанымызда бар. Ұлттық құндылықты жоғалтпай, ат спортын насихаттап, халықаралық деңгейде дамытуды қолға алатын күн келді.

Жуырда Қазақ спорт және туризм академиясының президенті Қайрат Закирьянов пен Қазақстан Республикасы этноспорт қауымдастығының вице-президенті Тастанбек Есентаев екіжақты келісімге қол қойып, ұлттық спорт түрлерін, оның ішінде ат спортын дамытуды қолға алды. Осы екіжақты келісім негізінде алдағы уақытта білім беру бағдарламасын әзірлеп, жүзеге асыру бойынша бірлескен іс-шаралар өткізу жоспарлануда. Іс-шаралар күнтізбесіне ат спорты жарыстарын, форумдарды, спорттық-сауықтыру шараларын, конференцияларды, семинарларды, симпозиумдарды, ғылыми жобаларды дайындау және өткізу, болашақ мамандарды даярлауда заманауи инновациялық әдіс-тәсілдерді пайдалану сияқты ауқымды жұмыстар енгізілген.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Исхан Қ.Ж. Атсайыс ойындары: оқу құралы. - Алматы, 2011.- 123 б.

2 Әміржан Шалтықов, Тайлақ Жалмұрзенов, А. Тоқтабай, А. Сергеев, Е. Соболева, Е. Чернышова, Б. Смағұл Ботай – өркениеттің көне мекені. - Алматы, 2014. – 48 б.

3 Абишев К.С. Желігі бар жігіт ем атқа құмар... : оқу құралы. - Алматы: Ақ-Шағыл, 2015.- 120 б.

4 Омарбеков Т., Хабижанова Г., Қартаева Т., Ноғайбаева М. Қазақстан тарихы (Ежелгі заман). – Алматы: Мектеп, 2017.

5 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі / энциклопедия. – Алматы: ТОО «Алем Даму Интеграция», 2017. – 856 бет (иллюстрацияланған).

ӘОЖ 796.011.3

Жилисбаев Н. К., Уразбаев А.А., Дайрабаев М.С.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ, Қазақстан Республикасы

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР НЕГІЗІНДЕ ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІН ӨТКІЗУ ӘДІСТЕМЕСІ

Денсаулық - тән, рухани және әлеуметтік игіліктің жиынтығы. Денені үнемі шынықтыру, сананың сапа деңгейін көтеру, интеллект өрісін биіктету, рухыңды шыңдау - бәрі де денсаулыққа қызмет етеді десек қателеспейміз. Қазіргі уақыттағы әлеуметтік - экономикалық жағдай, тіршілік деңгейінің құлдырауы және экологиялық қолайсыздық Қазақстан Республикасының бүкіл халқының, әсіресе, өскелең ұрпақтың денсаулығына кері әсерін тигізуде.

Қазіргі уақытта дене шынықтыру мен спортты дамыту, салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелері ерекше маңызға ие.

Біздің мемлекетіміздің жалпы саясаты адамға қамқорлық жасауға, оның физикалық, интеллектуалдық, рухани және рухани әлеуетін дамытуға, шығармашылық дамуды жандандыруға қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған.

Кез-келген этнос, үлкен немесе кіші ұлт дамуының тарихы, ең алдымен, ұлттық білімнің дәстүрлерінің мәнін білуді көздейді.

Тәуелсіздік пен қатал көшпелі өмір үшін күрес жағдайында қазақ халқы дене шынықтырудың айрықша жүйесі болды. Олар ұлттық спорттық және ашық ойындарға негізделген.

Олардың бәсекеге қабілеттілігі жастардың күш-жігерін, икемділігі мен төзімділігін дамытуға, батылдықты және басқа да қасиеттерді дамытуға үлес қосты, ол шаруа және соғыс-сарбазы үшін қажет.

Орта мектептерде халық ойындары мен ойын әдістерін дене тәрбиесі мен спорт жұмысында қолдана білушілік – дене тәрбиесі бойынша

жасөспірімдердің қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытудың негізгі түрлерінің бірі [1].

Қазіргі уақытта ұлттық спорт пен ойын түрлері дене тәрбиесі сабағында дербес орын алады. Әрбір дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындардың қайта өрлеуі мен педагогикалық практикада халықтық ойынға аударылып отырған маңызға және жоғары әлеуметтіік- мәдени және рухани қуатқа ие ұлттық спорт түрлері мен ойындарының бүтіндей дамуымен тығыз байланысты.

Ұлттық ойындар жасөспірімдердің дене тәрбиесі жөнінен сан алуан жұмыс түрінде бұларды кеңінен пайдалану мақсатымен, ұлттық ойындарды игеруін қарастырады.

Бастауыш сыныптағы дене тәрбиесі сабағында мектеп оқушылары қазақ ұлттық ойындарын, ұлттық спорт пен ойын түрлерін, оның дене тәрбиесінде қолдану тиімділігін үйренеді, сондай-ақ ұлттық ойындардың бай фольклорының практикалық материалын меңгереді [2].

Бүгінгі таңда өсіп келе жатқан жас ұрпақтарымыздың жан-жақты қалыптасып өсіп-өнуіне жағымды әср етуші факторлардың бірі - ол ұлттық ойындар болып табылады. Көне заманнан бері жалғасып, ұрпақтан-ұрпаққа өтіп, бізге мирас болып жеткен және біз қарастырып отырған ұлттық ойындарды қазіргі таңда біздің жас ұрпақтарымыздың өмір жолына енгізу және де бұл мәселені білім беру аясында баланың жан-жақты болып өсуіне жақсы әсер ететінін көрсете отырып оны жүзеге асыру көп зерттеулерді талап ететін өзекті тақырыптардың бірі болып саналады.

Ұлттық спорт түрлері, дене шынықтыру жаттығулары және халықтық ойындар ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, мыңдаған жылдар бойы қалыптасып, жетілдіріліп, дененің үйлесімді физикалық дамуына, дағдылары мен қабілеттеріне ие болудың қажеттілігін толтырудың негізгі құралы ретінде пайдаланылды. Ұлттық спортқа тән ерекшелігі - олардың динамизмі, қол жетімділігі, тәжірибесі және ыңғайлылығы.

Әсіресе танымал ат үстіндегі ойындар. Жылқы көшпелі экономиканың мобильдік базасы болды және де жылқы сұлулық, тазалық пен жылдамдықты бейнеледі. Ат үстіндегі ойындарда, жылқы-жигитпен бірге белсенді қозғалу процесіне қатысады [3].

Дене сапасын (күші, жылдамдығы, төзімділігі мен ептілігі), сондай-ақ моральдық және еріктілік қасиеттерін жан-жақты дамыта отырып, адамның моральдық-эстетикалық құндылықтарын дамытатын көптеген ұлттық спорт түрлері, жаттығулар, ойындар. Ұлттық спорттық және ашық ойындар философиясы жастарды салауатты өмір салтын, белсенді дене шынықтыру мен спортты насихаттау болып табылады.

Ұлттық спорт және халықтық ойындар біздің халқымыздың ортақ мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Ұлттық спорт түрлері мен халықтық ойындардың ерекшеліктерін ескере отырып, оларды дене шынықтыру сабақтарында пайдалану қажет,

себебі оларда білім беру, жетілдіру, жалпы білім беру, жалпы даму құндылығы бар. Сондықтан орта мектептің оқушылары дене тәрбиесінің бағдарламалық материалын ұлттық ойындардың элементтерімен толтыру қажет [4].

Бұл материалды үш негізгі бөлімге топтастыруға болады:

- Білімді меңгеру (тарихты білу, ұлттық салт-дәстүрлердің рөлі мен маңызы, ойындар мен спорт, физикалық дамуды жақсарту, дене шынықтыру және денсаулықты нығайту).

- Дене шынықтыру іс-әрекетінің әдістерін меңгеру - физикалық жаттығулар, олардың басым бөлігі физикалық ғана емес, сонымен қатар ақыл-ойдың қасиеттерін біріктіруге бағытталған; шығармашылық сипаттағы физикалық жаттығулар, онда студенттер дене белсенділігінің элементтерінің жаңа тіркесін жасайды; психомоторлы жаттығулар; кернеу мен бұлшықет релаксациясына арналған жаттығулар; ұлттық ойындар.

Ұлттық спорт түрлері адамгершілік және еріктілік қасиеттерін тәрбиелейді, жеңуді қалайды, қиындықтарды жеңуге көмектеседі. Ұлттық спорт түрлері, жаттығулар мен ойын-сауық жылдамдығын арттырады, жылдамдықты төзімділікпен дамытады, жүрек-қантамырлық жүйесін нығайтады, тірек-қимыл жүйесін дамытады, баланың даму кезеңі болғанда, әсіресе жасөспірімдерде барлық бұлшықет топтарын үйлесімді дамытады.

Балаларға арналған қазақтың халықтық ойындары педагогикалық тұрғыдан құнды, ақыл-ойдың, мінез-құлқының, баланың моральдық сезімін дамытуға, нығайтуға, қатайтуға, сондай-ақ аурулардың алдын алуға үлкен әсер етеді [5].

Халықтық ойындар барлық жастағы балалар үшін қол жетімді. Оларды оқу жоспарында аймақтық компонентті жоспарлауда табысты қолдануға болады. Ойындарды қосу сабақтарды жандандыруға, әртараптандыруға көмектеседі. Халықтық ойындардың арнайы таңдалған жиынтығы кез-келген спорттық ойынның негізін, сондай-ақ жалпы физикалық жаттығуларды тез үйренуге мүмкіндік береді.

Дене тәрбиесі бойынша бағдарламаның ойын бөлігі үшін ұлттық ойындардың іріктеуі маңызды. Сабаққа арналған ойындар, ең алдымен, олардың қозғалтқыш мазмұнына байланысты таңдалады: жүгіру немесе секіру, ойнау немесе өту, ойнату, қарсыласу, кедергілерді жеңу, жаяу жүру, тәртіп элементтері және т.б. сондықтан олардың қозғалыс мазмұны басқа жаттығулар кезінде қайталанбайды[6].

Ойынның ойдағыдай аяқталуы үшін мұғалім оқушыларға ойын жағдайын қысқаша және нақты түсіндіріп, оларды дереу ұйымдастыруы керек. Студенттерді ойынның әртүрлі нұсқасымен таныстыру біртіндеп жүргізіледі, студенттер негізгі материалды меңгергеннен кейін ғана егжей-тегжейлі зерттеуге болады. Осылайша, барлық ойындар кезінде біртіндеп асқыну принципі сақталады.

1-4 сыныптарда ашық ойындар өткізгенде тек қана жаттығулар емес, сонымен қатар ұлттық ойындар қолданылады. Мысалы, «Қозғалмалы ойындар» тақырыбына арналған 4-ші сынып оқушылары «Жапалақтар мен қарлығаш», «Тоқта» және «Айголек», ұлттық ойындарын үйренеді, өйткені осы жастағы оқушылар негізгі қозғалу дағдыларын меңгереді [7].

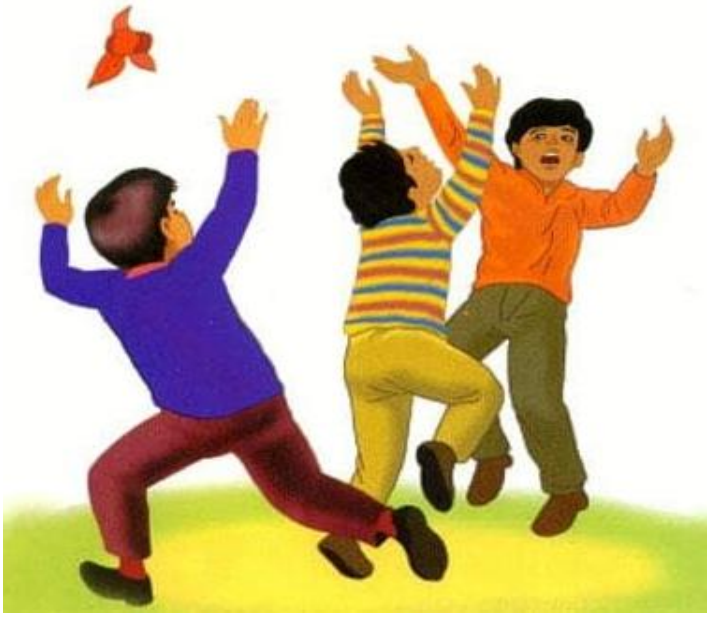

1 сурет – жапалақтар мен қарлығаш

Неғұрлым бәсекеге қабілетті ойын командалық ойындар болып табылады , онда қатысушы топтарға, командаларға бөлінеді және әрбір топ немесе команда мүшелері ең жақсы нәтижеге қол жеткізуге ұмтылады.

2-сурет – айголек

5-8 сыныптарда командалық ойындарға көп көңіл бөлінеді, командалық ойындар жеңіске деген ұмтылысқа, моральдық және еріктілік қасиеттерін қалыптастыруға тәрбиелейді. Сабақтың негізгі бөлімінде «Жамбы ату» (садақ ату) ойындарын өткізген дұрыс, онда оқушылар жүгіріп доппен түсіру қажет, «Арқантартыс» оқушылар арқанның екі жағынан ұстап қарсыластарын өз жағына шығаруға тырысады.

3 сурет – арқан тарту

Қорыта айтқанда еліміздегі мектептер мен бала-бақшаларда дене тәрбиесі жүйесіндегі ұлттық ойындар мен қимыл жаттығулары тек жеке тұлғаны дамыту емес, олардың педагогикалық, психологиялық тәрбиесін, рухани адамгершілік сипаттары мен мәдени құндылықтарын өзара ішкі бірлікте денсаулық сақтау межесіне жету мақсатын көздеген.

Мектеп оқушыларының жеке тұлғасын жан-жақты дамытудың бірден-бір жолы ұлттық ойындармен айналысу және қимыл - қозғалыс белсенділігі.

Қазақстан Республикасында жасөспірімдердің дене тәрбиесіне өте үлкен көңіл бөлініп, орта білім беру орындарында дене тәрбиесіндегі жаттығулармен ғана шектеліп қоймай, сабақтан тыс үйірмелер, туристтік жорықтардағы ұлттық ойындар ұйымдастырылуда.

Қазіргі кезеңдегі мектептердегі дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы ұлттық тәрбиенің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды негіздейді. Мектеп оқушыларына дене тәрбиесі сабағы теориялық қана емес, сондай-ақ практикалық бағыттауда қарастырылу керек. Себебі, әрбір жүйеленген жаттығулар мектеп оқушыларының тұлғалық білім мен шеберлік дағдыларының дамуына тікелей ықпал етуі тиіс.

Мектеп оқушыларының жан-жақты оқыту және олардың жеке тұлғасын дамыту әлеуметтік-педагогикалық проблема. Сондықтан білім

мен тәрбиеге сусынданған педагогтардың алдында жеке тұлғаны ұлттық сезімге бай, отаншыл рухта тәрбиелеу басты міндеттердің бірі болып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Байзақова Н.О., «Дене тәрбиесі сабақтарында ұлттық ойындардың қолдану әдістемесі». Оқу-әдістемелік құрал. 2019ж.

2 Қуанышов Т. Ш., «Ұлттық спорт түрлерінің әдістемесі.- Алматы: 2002, 66 б

3 Б.А. Шилібаев., «Ұлттық спорт ойындары оқу құралы». Алматы 2020, 58б.

4 Г.Е.Садыканова., «Дене тәрбиесі мен спорт түрлерінің физиологиялық негіздері». Оқу құралы. Алматы, 2019ж.

5 https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/43388/

6 Токкулинова Г.Ж., «Дене шынықтыру және спорт педагогикасы». Оқу құралы. Алматы, 2018ж.

7 «National sports in the sphere of physical culture as a means of forming professional competence of future coach instructors» Omarov, B.S, Seidahmetov, E.E, Orazbaev, E.D, Nagashbek, K.Z, Khalilaev, A.N. Indian Journal of Science and Technology, 2016, 9 (5), 87605.

ӘОЖ 796

Ибраимова А.А, Қапсамет Н.
Қазақ спорт және туризм академиясы,
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

СПОРТТЫҚ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Соңғы 23 жылда спорт индустриясы мемлекеттік инфрақұрылымға инвестиция салу, ресурстарды жұмылдыру және жаңа жұмыс орындарын құру арқылы әлемдік экономикаға үлкен әсер етті. Бүгінгі таңда бұл кәсіби сектордың экономикалық динамикасына назар аударсақ, спортшыларға үлкен жетістіктерге жететін жаңа мүмкіндіктер туғызады. Спортта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану-спортшылардың ең жақсы нәтижелері, спорттағы тиімді зерттеу жұмыстары екені анық. Спорттық нысандарда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану іс қағаздарды автоматтандыру жүйелерін интеллектуалды қолдануды ғана емес, сонымен қатар интеллектуалды жүйелерді, спорттық ғимараттарды басқару, электронды билеттерге қол жеткізу бақылау жүйелерін, теледидар жүйелерін, командалық және басқару жүйелерін,

спортшыларды автоматтандырылған оқытуды, компьютерлік мәліметтер базасын әзірлеу мен қызмет көрсетуді қамтиды.

Жас спортшыларды даярлау және оқыту процесінде ақпараттық технологияларды енгізудің негізгі идеясы-қазіргі ақпараттық әлемдегі білім беру және практикалық қызметті сапалы түрде өзгерту. Кез-келген ақпараттық жүйе өзінің негізінде мәліметтер базасын қамтиды. Ақпараттық жүйе-бұл басқару шешімдерін қабылдауға арналған мәліметтер жиынтығы. Деректер базасы-бұл белгілі бір ережелерді, деректерді сақтау, сипаттау және басқару принциптерін қамтитын мәліметтер жиынтығы болып табылады [1].

Барлық ақпараттық технологиялар мәліметтер базасымен тығыз байланысқан. Мәліметтер базасы сапалы білім беру ұйымдарында тиімді шешімдер қабылдау үшін пайдаланылатын ақпараттың орталықтандырылуын қамтамасыз етеді. Ақпараттық технологиялар деп ақпараттық мәліметтер базасы түріндегі өнім түсініледі. Деректер базасының негізгі мақсаты-әкімшілік басқару, іс қағаздарын жүргізу, спортшылардың оқу және жаттығу процесін басқару функцияларын автоматтандыруды қамтиды.

Қазіргі заманғы мәліметтер базасында командалар тізімі, өмірбаяндық ақпарат – аты, жынысы, жасы, байланыс ақпараты және тіпті команданың формасына арналған киім өлшемдері сияқты спортшылар туралы ақпарат болуы керек. Дәл сол мәліметтер базасында денсаулық туралы мәліметтер, сөйлеу жазбалары немесе қатысушылардың басқа сипаттамалары болуы мүмкін. Спортшыларды даярлау жүйесінде мәліметтер базасын құру және толықтыру жаттықтырушылық жұмыстың да, жаттығу сабақтарының да тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Деректер базасының технологияларын пайдалану жаттықтырушылар үшін оқу процесін жетілдірудің кең мүмкіндіктерін ашады, спортшылардың жұмысын зерттеу, талдау және жүйелеу қажеттілігі туындайды. Мәліметтер базасы әкімшілік ақпараттың басқа түрлері үшін де маңызды. Мысал ретінде бухгалтерлік және іскери жазбалар, қызметкерлердің файлдары, жабдықтардың тізімдемесі немесе жабдыққа қызмет көрсету жазбалары жатады.

Ұйымдастырушылық маркетингтің ақпараттық жүйесі (MIS) бар, ол абонементтерді сату, билеттерді сату немесе тауарларды сату сияқты деректерді бақылайтын мәліметтер базасының бағдарламасы болып табылады. Басқару тиімділігін арттыру үшін желімен байланысты компьютерлер қолданылады, ал мәліметтер базасы үнемі жаңартылып, жетілдіріліп отыруы керек. Желілердің ең көп таралған конфигурациясы клиент-сервер түріне жатады. Желінің бұл түрі дерекқордағы барлық негізгі ақпаратты қамтитын негізгі серверге ие. Қызметкерлер серверге клиенттер деп аталатын дербес компьютерлері арқылы қол жеткізе алады. Деректер алмасудан басқа, желі басқа ресурстарды бөлісе алады [2].

Ғаламдық желілер (WAN) спорт әкімшілерін, әлемнің түкпір-түкпіріндегі жаттықтырушыларды байланыстыра алады, әкімшілік және бағдарламалық ақпаратпен алмасады, электрондық пошта арқылы бір-бірімен байланыса алады. Ақпараттық технологиялардың жетістіктерінің арқасында көптеген спорттық командалар ортақ мүдделермен біріктірілген веб-сайттарды жақсы дамыта алады. Спорттық басқарудағы ақпараттық қосымшалар бизнесті жүргізу әдістерін түбегейлі өзгертеді, спорт әкімшісі үшін қажеттілікке айналады.

Білім беру процесіне жаңа технологиялардың енгізілуі білім беру жүйесіне, педагог пен жаттықтырушыны оқыту мәдениетіне, ақпараттық технологиялар арқылы оқыту нысандары мен әдістеріне және оларды оқу-жаттығу процесіне енгізуге жаңа талаптар қойылды. Осы шарттардың орындалуы спорттық білім беруде барлық технологияларды қолдануға қабілетті заманауи ақпараттық мәдениеттің пайда болуына мүмкіндік берді.

АКТ-ны оқу процесіне біріктіру және спорт мектебінің барлық оқытушылар құрамын тарту инновациялық элементтің барлық әлеуетін пайдалануға, дене тәрбиесінің сапасын жақсартуға, яғни тиімді басқаруға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда білікті мамандар мен кәсіби спортшыларды даярлау кезінде заманауи АКТ-ны қолдану қиын емес. Бірақ, спорт мектептері мен жоғары оқу орындарының жағдайын зерттеп, талдай отырып, барлық оқу орындары өздерін заманауи ақпараттық жабдықтармен қамтамасыз ете алмайтыны, сонымен қатар барлық кабинеттер коммуникациямен және Интернетке шығумен қамтамасыз етілмейтіні белгілі болды. Көптеген спорт мектептерінде жаңа жабдықтар ауыстырылуда, бірақ бұл процесс өте баяу жүреді және әрдайым заманауи білім беру жағдайларына сәйкес келмейді. Көптеген шет мемлекеттерде білім беруде оң нәтиже беретін енгізілген ақпараттық инновациялар қолданылуда [3].

Дене шынықтыру мен спортта ақпараттық коммуникациялық технологияларды енгізудің негізгі бағыттары ерекшеленеді, олар төмендегі тізім бойынша қолданылады:

- Бағдарламалық құралдардың көмегімен оқу-жаттығу процестері мен жарыстарды модельдеу бойынша бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз етуді іске асыратын оқыту материалы;
- Спорт мектептерінде, спорт ұйымдарында оқу-тәрбие және ұйымдастыру мәселелерін басқару бойынша ақпараттық-әдістемелік құрал;
- Оқу, тәрбие, жаттығу қызметінің нәтижелерін бақылаудың автоматтандырылған құралдары, дене шынықтыру, ақыл-ой, психологиялық тестілеуді өткізу;
- Спорттық нәтижелер мен ғылыми зерттеулерді автоматтандырылған өңдеу;

- Дене шынықтыру және спорт қызметінің жарнамалық, баспа және кәсіпкерлік салаларында зияткерлік бос уақытты өткізу;

- Спортпен шұғылданатын түрлі контингенттердің дене саулығының жай-күйі бойынша мониторинг жүргізу.

Оқу-жаттығу процесінің шарттарын орындай отырып, келесі міндеттерді орындау қажет:

- Ақпараттық-коммуникациялық технологияларда дербес компьютердің барлық мүмкіндіктерін мақсатты пайдалану;

- Оқу-жаттығу процесінің міндеттерін шешуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету;

- Оқу және педагогикалық қызметте бағдарламалық-педагогикалық құралдарды құру және пайдалану;

- Оқу және әдістемелік ақпаратты іздеу, өңдеу, сақтау, беру үшін қажетті құралдарды таңдау.

Қорытынды. Қажетті білімді және қазіргі заманғы ақпараттық коммуникациялық технологияларды игеруге, оларды пайдалануға, кәсіби-педагогикалық және спорттық қызметте жеке тәжірибені жинақтауға бағытталған, кәсіптік бағдарланған бағдарламалар мен бағдарламалық-педагогикалық құралдарды әзірлеу және оқу процесіне енгізу дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандарды даярлаудың негізгі компоненттерінің біріне айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Гурьев С.В: Современные информационные технологии в физической культуре и спорте. – Екатеринбург: РГППУ, 2014.

2 Рязанова З.Г., Янов В.В: Информационные технологии в физической культуре и спорте. Учебное пособие. Электронное издание.– Красноярск, 2015.

3 Петров П.К:Петров П.К. Информационные технологии в физической культуре и спорте. Высшее профессиональное образование. Учебник - М.:Изд-во «Советский спорт», 2013.

УДК 681

Ибраимова А.А.
Казахская академия спорта и туризма,
г. Алматы, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

За последние годы активизировались работы, связанные с построением и применением интеллектуальных информационных систем,

экспертных систем, инженерии знаний. Научно-техническая реализация компьютерной техники последних поколений, совершенствование и развитие соответствующих им программных продуктов привели к реальной возможности создания систем искусственного интеллекта.

Информационно-вычислительные системы с интеллектуальной поддержкой применяются для решения сложных задач, где логическая обработка информации превалирует над вычислительной. Возможности новых машин по скорости вычислений оказались больше человеческих, поэтому в учёном сообществе была поставлена задача определить границы возможностей компьютеров. В 1950 году один из пионеров в области вычислительной техники, английский учёный Алан Тьюринг, пишет статью под названием «Может ли машина мыслить?», в которой приводит свои ответы на подобные вопросы, и описывает процедуру, с помощью которой можно будет определить момент, когда машина сравняется в плане разумности с человеком, получившей название теста Тьюринга. Несмотря на наличие множества подходов, как к пониманию задач искусственного интеллекта, так и созданию интеллектуальных систем можно выделить два основных подхода к разработке искусственного интеллекта:

- нисходящий, семиотический - создание символьных систем, имитирующие высокоуровневые психические процессы: мышление, рассуждение, речь, эмоции, творчество и т. д.;
- восходящий, биологический - изучение нейронных сетей и эволюционных вычислений, моделирующих интеллектуальное поведение на основе более мелких «неинтеллектуальных» элементов.

Вторая попытка определения разумности искусственного интеллекта - гипотеза Ньюэлла - Саймона (гипотеза о физической символьной системе) утверждает что, физическая символьная система имеет необходимые и достаточные средства для произведения базовых интеллектуальных действий.

Эволюция информационных технологий и систем все в большей степени определяется их интеллектуализацией. Целями интеллектуальных информационных технологий являются, во-первых, расширение круга задач, решаемых с помощью компьютеров, особенно в слабоструктурированных предметных областях, и во вторых, повышение уровня интеллектуальной информационной поддержки современного специалиста. Существует множество классификаций интеллектуальных систем: по степени реализации, по степени сложности, по степени интеграции с другими программными системами, по сложности и типу ЭВМ, по типу предметной области, по эволюции развития, по типам решаемых задач.

Одной из наивысших человеческих квалификаций в обществе является генерация знаний, в особенности новых знаний. Для этого и

нужны интеллектуальные системы. Они - средство улучшения качества хранения, обработки систематизации накопленных знаний, решения сложных задач, где необходима одновременно обработка, накопление и пополнение заложенной информации.

Информационные технологии на сегодняшний день становятся одним из основных приоритетов в планировании развития высшего образования. Кроме того, информационные технологии важны не только для успешной конкуренции различных вузов на рынке высшего образования, но и для успешного функционирования самих этих вузов[1].

Несколько десятилетий исследования ИИ носили в основном академический характер. Середину 2000-х годов называют «новой нейросетевой революцией». Она связана с разработкой практически полезных алгоритмов обучения многослойных нейронных сетей, которую выполнила группа Джеффри Хинтона в университете Торонто [2]. Это привело к прорыву в распознавании образов и понимании речи. Появились аппаратные ускорители для алгоритмов ИИ. Сегодня новые приложения в области искусственного интеллекта появляются непрерывно. Облачные вычисления и мобильный интернет сделали системы с использованием ИИ доступными массовым пользователям. Мы постоянно обращаемся к ним, формируя поисковые запросы в интернете, выполняя машинный перевод, пользуясь интеллектуальными помощниками. К известным зарубежным помощникам Siri (Apple), Alexa (Amazon) и Cortana (Microsoft) недавно присоединилась и российская «Алиса», разработанная компанией Яндекс [3].

3Технологии, лежащие в основе ИИ, еще только выходят на рынок. Однако они начинают играть все более заметную роль в развивающемся сегодня процессе цифровой трансформации образования наряду с развитием облачных вычислений и увеличением скорости доступа к интернету.

Обучающие программы, использующие алгоритмы искусственного интеллекта, во многом опираются на идеи из области программированного обучения. В середине прошлого века Б. Скиннер предложил индивидуализировать работу обучаемых с помощью механического устройства, заменив изложение учебного материала преподавателем на работу обучающей программы. Программа Скиннера представляла собой последовательность порций учебного материала, которая разделялась вопросами на усвоение этого материала. Если обучаемый, изучив очередную порцию материала, правильно отвечал на вопросы, он мог перейти к следующей порции. В противном случае ему предлагалось повторить предыдущую порцию. Такую обучающую программу стали называть линейной. Похожим образом излагается учебный материал в большинстве массовых учебных онлайн-курсов (Massive Open Online Courses – MOOCs).

Сегодня интеллектуальным обучающим программам и экспертным системам пророчат самое светлое будущее в сфере образования [4]. Однакои они сами, и поддерживающие их технологические решения все еще являются предметом исследований и разработок. Хотя потенциал подобных разработок велик и они обещают заметно облегчить работу обучаемых и педагогов, их практическое использование довольно ограничено. Тем не менее уже сегодня есть несколько интеллектуальных обучающих систем, которые применяются на практике [4]. Вот несколько известных примеров. Thinkster Math: http://get.hellothinkster.com/ Коммерческий сервис для обучения математике, который объединяет интеллектуальные программные
модули и работающих онлайн учителей (персональных тьюторов). Интеллектуальные программные модули позволяют объективировать ход рассуждений каждого учащегося в процессе решения арифметических задач. Когда учащийся объясняет, как получил свой ответ, компьютерная программа анализирует его работу, выявляет ошибки и их возможные причины.

Brainly: https://brainly.com/ сайт в социальной сети, где учащиеся могут задавать вопросы, которые возникают у них при решении учебных задач и выполнении домашних заданий по различным предметам, и получать ответы от своих товарищей.

Индивидуализированные учебные материалы от Content Technologies, Inc.: http://contenttechnologiesinc.com/ CTI разработала коммерческий инструмент для подготовки учебных материалов, который дает возможность автоматизировать подготовку учебных материалов с учетом особенностей конкретных учебных программ. Основываясь на конкретной учебной программе, которую преподаватель подготовил с учетом специфических особенностей контингента учащихся и конкретного учебного заведения, специалисты CTI генерируют с помощью разработанных ими инструментов пакет учебных материалов (учебник), который в полной мере отвечает требованиям этой программы.

Mika: https://www.carnegielearning.com/ products/software-platform/mika-learning-software/ Автоматизированная система для обучения математике студентов университетов, разработанная Carnegie Learning’s Corporation. В отличие от большинства традиционных обучающих программ по математике для вузов, Mika использует инструменты ИИ. Она выдает студентам учебный материал, проверочные и контрольные работы, немедленно реагирует на затруднения обучающихся. При построении учебной траектории программа учитывает не только знания студента, но и его способность рассуждать, умение пользоваться конкретными приемами при решении отдельных видов задач [5].

В современных публикациях о цифровой экономике и цифровизации образования часто упоминают искусственный интеллект как технологию,

которая преобразует образование. Хотя потенциал ИИ действительно велик, однако в ближайшие пять лет он вряд ли заметно повлияет на массовую практику работы образовательных организаций. Первые разработки с использованием ИИ уже появились на рынке. Сегодня они представлены в основном в сегменте адаптивных обучающих программ. Все они выполнены инновационными коммерческими структурами, широко рекламируются и вызывают широкий общественный интерес. В результате применение ИИ в образовании оказалось на пике завышенных ожиданий, что неизбежно связано с чрезмерным энтузиазмом и нереалистичными оценками ближайших перспектив. Хотелось бы надеяться, что широкий общественный интерес раньше или позже приведет к появлению качественно новых педагогических решений для широкого круга задач современного образования.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Рассел Стюарт, Питер Норвиг. Искусственный интеллект: современный подход (AIMA) / Artificial Intelligence: A Modern Approach (AIMA). - 2-е изд. - М.: «Вильямс», 2007 - 1424 с.

2 Матюхин Г. «Алиса» в Стране чудес: представлен первый в России интеллектуальный помощник // Hi-TechMail.Ru. 10 октября 2017 года. https://hi-tech.mail.ru/news/alisa-yandex/

3 Hinton G. E., Osindero S., Teh Y.-W. A fast learning algorithm for deep belief nets // Neural Computation. 2006. Vol. 18. Is. 7. https://www.cs.toronto.edu/~hinton/ absps/fastnc.pdf

4 Faggella D. Examples of artificial intelligence in education. https://www.techemergence.com/examples-ofartificial-intelligence-in-education/

5 Rizzotto L. The future of education: how A.I. and Immersive Tech will reshape learning forever. https://medium.com/futurepi/a-vision-for-education-and-its-immersive-a-i- -driven-future-b5a9d34ce26d.

ӘОЖ 796
Ибраимова А.А.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

СПОРТТЫҚ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Соңғы 23 жылда спорт индустриясы мемлекеттік инфрақұрылымға инвестиция салу, ресурстарды жұмылдыру және жаңа жұмыс орындарын

құру арқылы әлемдік экономикаға үлкен әсер етті. Бүгінгі таңда бұл кәсіби сектордың экономикалық динамикасына назар аударсақ, спортшыларға үлкен жетістіктерге жететін жаңа мүмкіндіктер туғызады. Спортта ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану-спортшылардың ең жақсы нәтижелері, спорттағы тиімді зерттеу жұмыстары екені анық. Спорттық нысандарда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану іс қағаздарды автоматтандыру жүйелерін интеллектуалды қолдануды ғана емес, сонымен қатар интеллектуалды жүйелерді, спорттық ғимараттарды басқару, электронды билеттерге қол жеткізу бақылау жүйелерін, теледидар жүйелерін, командалық және басқару жүйелерін, спортшыларды автоматтандырылған оқытуды, компьютерлік мәліметтер базасын әзірлеу мен қызмет көрсетуді қамтиды.

Жас спортшыларды даярлау және оқыту процесінде ақпараттық технологияларды енгізудің негізгі идеясы-қазіргі ақпараттық әлемдегі білім беру және практикалық қызметті сапалы түрде өзгерту. Кез-келген ақпараттық жүйе өзінің негізінде мәліметтер базасын қамтиды. Ақпараттық жүйе-бұл басқару шешімдерін қабылдауға арналған мәліметтер жиынтығы. Деректер базасы-бұл белгілі бір ережелерді, деректерді сақтау, сипаттау және басқару принциптерін қамтитын мәліметтер жиынтығы болып табылады.

Барлық ақпараттық технологиялар мәліметтер базасымен тығыз байланысқан. Мәліметтер базасы сапалы білім беру ұйымдарында тиімді шешімдер қабылдау үшін пайдаланылатын ақпараттың орталықтандырылуын қамтамасыз етеді. Ақпараттық технологиялар деп ақпараттық мәліметтер базасы түріндегі өнім түсініледі. Деректер базасының негізгі мақсаты-әкімшілік басқару, іс қағаздарын жүргізу, спортшылардың оқу және жаттығу процесін басқару функцияларын автоматтандыруды қамтиды.

Қазіргі заманғы мәліметтер базасында командалар тізімі, өмірбаяндық ақпарат – аты, жынысы, жасы, байланыс ақпараты және тіпті команданың формасына арналған киім өлшемдері сияқты спортшылар туралы ақпарат болуы керек. Дәл сол мәліметтер базасында денсаулық туралы мәліметтер, сөйлеу жазбалары немесе қатысушылардың басқа сипаттамалары болуы мүмкін. Спортшыларды даярлау жүйесінде мәліметтер базасын құру және толықтыру жаттықтырушылық жұмыстың да, жаттығу сабақтарының да тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Деректер базасының технологияларын пайдалану жаттықтырушылар үшін оқу процесін жетілдірудің кең мүмкіндіктерін ашады, спортшылардың жұмысын зерттеу, талдау және жүйелеу қажеттілігі туындайды. Мәліметтер базасы әкімшілік ақпараттың басқа түрлері үшін де маңызды. Мысал ретінде бухгалтерлік және іскери жазбалар, қызметкерлердің файлдары, жабдықтардың тізімдемесі немесе жабдыққа қызмет көрсету жазбалары жатады.

Ұйымдастырушылық маркетингтің ақпараттық жүйесі (MIS) бар, ол абонементтерді сату, билеттерді сату немесе тауарларды сату сияқты деректерді бақылайтын мәліметтер базасының бағдарламасы болып табылады. Басқару тиімділігін арттыру үшін желімен байланысты компьютерлер қолданылады, ал мәліметтер базасы үнемі жаңартылып, жетілдіріліп отыруы керек. Желілердің ең көп таралған конфигурациясы клиент-сервер түріне жатады. Желінің бұл түрі дерекқордағы барлық негізгі ақпаратты қамтитын негізгі серверге ие. Қызметкерлер серверге клиенттер деп аталатын дербес компьютерлері арқылы қол жеткізе алады. Деректер алмасудан басқа, желі басқа ресурстарды бөлісе алады.

Ғаламдық желілер (WAN) спорт әкімшілерін, әлемнің түкпір-түкпіріндегі жаттықтырушыларды байланыстыра алады, әкімшілік және бағдарламалық ақпаратпен алмасады, электрондық пошта арқылы бір-бірімен байланыса алады. Ақпараттық технологиялардың жетістіктерінің арқасында көптеген спорттық командалар ортақ мүдделермен біріктірілген веб-сайттарды жақсы дамыта алады. Спорттық басқарудағы ақпараттық қосымшалар бизнесті жүргізу әдістерін түбегейлі өзгертеді, спорт әкімшісі үшін қажеттілікке айналады.

Білім беру процесіне жаңа технологиялардың енгізілуі білім беру жүйесіне, педагог пен жаттықтырушыны оқыту мәдениетіне, ақпараттық технологиялар арқылы оқыту нысандары мен әдістеріне және оларды оқу-жаттығу процесіне енгізуге жаңа талаптар қойылды. Осы шарттардың орындалуы спорттық білім беруде барлық технологияларды қолдануға қабілетті заманауи ақпараттық мәдениеттің пайда болуына мүмкіндік берді.

АКТ-ны оқу процесіне біріктіру және спорт мектебінің барлық оқытушылар құрамын тарту инновациялық элементтің барлық әлеуетін пайдалануға, дене тәрбиесінің сапасын жақсартуға, яғни тиімді басқаруға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда білікті мамандар мен кәсіби спортшыларды даярлау кезінде заманауи АКТ-ны қолдану қиын емес. Бірақ, спорт мектептері мен жоғары оқу орындарының жағдайын зерттеп, талдай отырып, барлық оқу орындары өздерін заманауи ақпараттық жабдықтармен қамтамасыз ете алмайтыны, сонымен қатар барлық кабинеттер коммуникациямен және Интернетке шығумен қамтамасыз етілмейтіні белгілі болды. Көптеген спорт мектептерінде жаңа жабдықтар ауыстырылуда, бірақ бұл процесс өте баяу жүреді және әрдайым заманауи білім беру жағдайларына сәйкес келмейді. Көптеген шет мемлекеттерде білім беруде оң нәтиже беретін енгізілген ақпараттық инновациялар қолданылуда.

Дене шынықтыру мен спортта ақпараттық коммуникациялық технологияларды енгізудің негізгі бағыттары ерекшеленеді, олар төмендегі тізім бойынша қолданылады:

- Бағдарламалық құралдардың көмегімен оқу-жаттығу процестері мен жарыстарды модельдеу бойынша бағдарламалық-әдістемелік қамтамасыз етуді іске асыратын оқыту материалы;

- Спорт мектептерінде, спорт ұйымдарында оқу-тәрбие және ұйымдастыру мәселелерін басқару бойынша ақпараттық-әдістемелік құрал;

- Оқу, тәрбие, жаттығу қызметінің нәтижелерін бақылаудың автоматтандырылған құралдары, дене шынықтыру, ақыл-ой, психологиялық тестілеуді өткізу;

- Спорттық нәтижелер мен ғылыми зерттеулерді автоматтандырылған өңдеу;

- Дене шынықтыру және спорт қызметінің жарнамалық, баспа және кәсіпкерлік салаларында зияткерлік бос уақытты өткізу;

- Спортпен шұғылданатын түрлі контингенттердің дене саулығының жай-күйі бойынша мониторинг жүргізу.

Оқу-жаттығу процесінің шарттарын орындай отырып, келесі міндеттерді орындау қажет:

- Ақпараттық-коммуникациялық технологияларда дербес компьютердің барлық мүмкіндіктерін мақсатты пайдалану;

- Оқу-жаттығу процесінің міндеттерін шешуге арналған бағдарламалық қамтамасыз ету;

- Оқу және педагогикалық қызметте бағдарламалық-педагогикалық құралдарды құру және пайдалану;

- Оқу және әдістемелік ақпаратты іздеу, өңдеу, сақтау, беру үшін қажетті құралдарды таңдау.

Қорытынды. Қажетті білімді және қазіргі заманғы ақпараттық коммуникациялық технологияларды игеруге, оларды пайдалануға, кәсіби-педагогикалық және спорттық қызметте жеке тәжірибені жинақтауға бағытталған, кәсіптік бағдарланған бағдарламалар мен бағдарламалық-педагогикалық құралдарды әзірлеу және оқу процесіне енгізу дене шынықтыру және спорт саласындағы мамандарды даярлаудың негізгі компоненттерінің біріне айналады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Гурьев С.В: Современные информационные технологии в физической культуре и спорте. – Екатеринбург: РГППУ, 2014.

2 Рязанова З.Г., Янов В.В: Информационные технологии в физической культуре и спорте. Учебное пособие. Электронное издание.– Красноярск, 2015.

3 Петров П.К:Петров П.К. Информационные технологии в физической культуре и спорте. Высшее профессиональное образование. Учебник№ - М.:Изд-во «Советский спорт», 2013.

ӘОЖ 32.019.5(574)
Иманбаева А.А.
Логистика және көлік академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОҒАМ МЕН БИЛІК АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ЖАҢА ТҮРЛЕРІ

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздікке қол жеткізген уақыттан бастап демократияны нығайту мақсатында саяси салада түрлі реформаларды жүзеге асырып келе жатқан посткеңестік мемлекеттердің бірі. Соған орай, еліміздегі билік пен қоғам арасындағы өзара түсіністік мәселесі кезек күттірмей шешімін табуы тиіс мемлекеттік ақпараттық саясаттың бір бөлігін құрайды. Көптеген дамыған елдерде саяси субъектілердің бір-бірімен және қоғаммен ақпарат алмасуының, яғни, өзара байланысты реттеу қызметін көрсететін мемлекеттік саясаттың бір жүйеге келтірілген нақты ақпараттық жүйесі құрылып, арнайы іс-бағдарламалары қабылданған. Қазіргі таңда мемлекетімізде билік пен қоғамның өзара байланыс мәселесінде әртүрлі әлеуметтік желілердің орны ерекше. Билік өкілдерінің ресми сайттарынан бастап, әртүрлі фейсбук, инстаграм, тик-ток, телеграм, ватсап т.б. желілері арқылы млндаған аудиторияны қамтитын қоғам мен билік қатынастарының қазіргі заманға сай түрлері жаңарып келе жатқандығын көрсетеді. Дегенменде, 30 жылдық тәжірибеде біздегі қоғам мен билік арасындағы өзара байланыс тек сайлау науқандары кезінде нақтылы байқалатындығын көрсеткен. Ал қазіргі уақытта инстаграмдағы тікелей эфирлер арқылы билік өкілдерінің халықпен байланысқа шығып, өзекті мәселелерді талқылауы елімізде ақпараттық жүйемен қатар саяси жүйеде дамудың бар екендігін байқататын нақты дәлелі болып отыр. Электрондық үкімет жобасының да рөлі күннен күнге артып, еліміздегі цифрландыру мәселесінде үлкен жетістіктер екендігін көрсетіп отыр. Сонымен қатар, жетістіктермен бірге кемшіліктердің де орын алатындығын ұмытпау орынды. Мәселен, еліміздегі облыс, қала орталықтарынан шалғай орналасқан аудан, ауылды аймақтарда интернет жүйесінің толықтай қамтылмауы, цифрландыру саясатынан қоғамның қаншама бөлігі қалыс қалып жатқандығында атап өтуге болады. 2020 жылғы әлем елдерін жайлаған ковид кезінде, интернет тапшылығы еліміздің жоғарыда аталған аймақтарында олқылықтар қатарында екендігін байқатты. Осыған байланысты, еліміздегі билік пен қоғамның өзара түсіністік қарым-қатынасын орнатудағы саяси коммуникация мәселесін талдау және оны жүзеге асыру міндеті өте өзекті мәселеге айналады.

Саясат тарихында өткен ғасырдың 90-шы жылдары елімізде жүргізілген әлеуметтік-экономикалық реформалар саяси жүйеге елеулі

түрде ықпал ете отырып, қоғамға көптеген өзгерістер мен қиындықтар әкелген еді. Қоғамның нарықтық қатынастарға бейімделу процесі күрделеніп, ол мемлекет тарапынан болатын қолдауды қажетсінді. Дәл осы сәтте, Қазақстан өз алдына дербестікті ұстана отырып, халықтың әл-ауқатын, экономикалық, саяси жағдайын ескере келе, жаңа саяси жүйені қалыптастыруға бет бұрған еді. Алайда, кеңестік кезеңдегі қатаң идеологияға бағынышты болып келген қоғам, биліктің нақты бір шешім қабылдайтынына күдікпен қараған болатын. Бұл еліміздегі реформалардың одан әрі жүргізілуіне кері әсерін тигізді.

Сондықтан Қазақстандағы саяси жүйені дамыту мен оны нығайту мақсатында аса маңызды шараларды қабылдау қажет екендігі анықталды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, саяси жүйедегі жаңа сайлау жүйесін қалыптастыру қоғам мен билік арасындағы қордаланған мәселелерді тиімді де нәтижелі шешуге болатындығына бағыт берді. Ал, оның саяси мәні саяси мәселелердің өзіндік ерекшелікте болуынан, билік пен қоғамның өзара бейімделуіне қажеттіліктің туындауынан, азаматтық қоғам қалыптастырудағы алғышарттардың негізделуінен, жеке тұлғаның рөлінің артуынан, ортақ мүдде үшін әлеуметтік-саяси институттар қызметінің бірлесіп әрекет етуінен айқындалды. Осы мақсатта еліміздегі саяси коммуникацияны іске асырудың бірден-бір қажеттілігі туындады.

Яғни, Қазақстанда бүгінгі таңда кез келген мекеме қоғаммен байланыс қызметін өз назарына алуды іске асыруда. Дәлірек айтсақ, республикамызда, аймақтық, облыстық, қалалық деңгейдегі билік органдары өздерінің баспасөз-қызметін атқаратын хатшылары арқылы өз қызметтерімен көпшілікті құлақтандыруды кеңінен қолға алуда. Қоғаммен байланыс органдарында тек баспасөз-қызметінің хатшысы ғана емес, сонымен бірге қоғамдық пікірді зерттеушілер, әлеуметтанушылар, арнайы эксперттер, кеңесшілер сияқты т.б. маман кадрлар қызмет атқарады. Осыған орай, қоғамнан түскен талап-тілектерді зерттеп, тиімді жауап қайтаруға әрекет жасайды. Демек, Қазақстанда қоғаммен байланыс (PR) пен БАҚ өздерінің функциялық жағынан бір-біріне жақын болғандықтан, саяси коммуникация тікелей осы мекемелер қызметімен жүзеге асырылуда десек қателеспейміз.

Осылайша, Қазақстандағы саяси жүйенің институттарының ең басты мақсаты мен міндеттері – билік құрылысы мен азаматтардың өзара қатынасын сипаттаудағы саяси модернизацияның нақтылы өзгерістері болып саналады. Саяси коммуникация – Қазақстандағы саяси жүйенің түбегейлі жаңаруының негізгі нәтижесі. Қазақстан Республикасындағы объективті демократиялық принциптердің қалыптасуы, билік пен қоғам қатынасы жүйесінде тиімді өзара келісімді құрады, сондай-ақ коммуникативті кеңістікте кеңейтілген және тереңдетілген ақпараттық-коммуникациялық процестерге мүмкіндік туғызудың нәтижелері болып табылады.

Қазіргі таңда Қазақстандағы саяси жүйедегі жаңару процестерінің маңыздылығы мен тиімділігінен қоғамдағы саяси коммуникация ықпалының ерекше екендігі анықталады. Сол себепті, саяси коммуникация азаматтық қоғамды қалыптастыру мен дамытудағы демократияның негізгі принциптерін басшылыққа ала отырып, саяси субъектілердің өзара және қоғаммен ақпарат алмасуындағы екіжақты келісімі мен сеніміне негізделген еліміздегі саяси жүйенің тұрақтылығын нақтылайтын маңызды фактор екендігімен ерекшеленеді. Сонымен Қазақстан Республикасының саяси жүйесі өркениетті елдердің үлгілеріне сай келетін түбірлі жаңаруды басынан өткеріп жатқан кезеңде, саяси коммуникация проблемасы терең ғылыми зерттеулерге негіз болар тың мәселелердің бірі болып табылады.

Қазақстандық модельдегі қалыптасушы PR-дегі паблисити қызметін көбінесе баспасөз-қызметі немесе баспасөз-хатшысы атқарады. Оларға әдеттегідей, БАҚ мониторингі жатады, яғни, мемлекеттік органдардың қызметі, республикадағы, аймақтағы жетістіктері, жоспарлары мен келешектері, басқару шешімдері мен оларды іске асырудың жүргізілуі және тағы басқалармен дер кезінде қоғамды ақпараттандырып отыру болып саналады [1, 508-509 б].

Қоғаммен байланыс (PR) орнату қызметінің біздің еліміздегі қалыптасуының алғашқы қадамдары өткен ғасырлардан бастау алады. Кезінде Қазақ даласында XV-XVIII ғасырларда Хандық биліктің жүргізілгені тарихи деректерден мәлім. Өз зерттеуімізге қатысты, осы хандық биліктегі, ханның кеңесшісі қызметін ерекше атап өтуге болады. Бұл қызметті қоғамның дамуының әр кезеңінде Хандық дәуірлерде қоғаммен байланыстың көпірі болған Асан қайғы, Қазтуған, Доспамбет, Шалкиіз, Жиембет, Марғасқа, Ақтамберді, Бұқар сынды тұлғалардың қызметтерінен байқаймыз.

Жырау сонау көне замандардың өзінде, өз халқының рухани тірегі, ақылгөйі ретінде танылған, ел арасында өте беделді адам болған. Тіпті, беделі жағынан жырау қара халықтың арасында ханнан да жоғары тұрғандығын көптеген тарихи деректер дәлелдейді. Бұл қызметтің бір ерекшелігі – жырау үнемі Хан Ордасында болуға тиісті де, міндетті де емес. Ол өзінің өмірін ел арасында, кез-келген шаңырақтың құрметті қонағы болып, ел жағдайын біліп, оны елбасыға жеткізумен өткізген. Өзінің сыни жырларымен ханға тоқтау айтқан ақыл-кеңес берген. Демек, жырау Ордада Шығыстың басқа мемлекеттерімен салыстырғанда уәзір қызметін емес, тек кеңесші-консультант қызметін атқарған деуге негіз бар [2, 73 б]. Бұдан, қоғаммен байланыстың саяси бір ұшы біздің тарихымызда да орын алғандығын көреміз. Жыраулар, хан сарайындағы саяси жағдаймен халықты, ал халықтың тұрмыс жағдайымен хандарға ақпарат жеткізуші қызметін атқарғандығы тарихтан белгілі. Сондай-ақ, жыраулардың өздерінің жалынды жырларымен ханның өзіндік имиджін қалыптастырғандығы да белгілі жайт. Бұдан кейін XX ғасырдың

басындағы қазақ зиялыларының бастамасымен жарыққа шыққан басылымдар, сол кездегі халық пен билік арасындағы негізгі ақпарат көзіне айналған еді. Алайда, сол кездегі үкіметтің солақай саясаты олардың кең таралып, қоғамда болып жатқан жаңалықтарды ашық жеткізуіне қарсы іс-шаралар қолданды.

«Серке» (1907 ж.), «Қазақ» (1913-1918 жж.), «Қазақстан» (1911-1913 жж.) газеттері мен «Айқап» (1911-1915) журналы. Орынбор генерал-губернаторы генерал-лейтенант Сухомлиновтың бұйрығы бойынша газеттен шыққан әр мақала орысшаға аударылып, сүзгіден өткізіліп отырған. «Қазақ» газетінің 1914 жылғы 78 нөміріндегі «Алашқа» және 79 нөміріндегі «Россиядағы ұйымшылдық» деген патриоттық мақалалары үшін А. Байтұрсынов екі жылға жер аударылуға шешім қабылданып, «Закон жобасының баяндамасы» деген мақаласы үшін 1500 сом айып немесе үш ай түрмеде отыруға кесілген еді. Бірақ А.Байтұрсыновтың Сенатқа, Ішкі істер министріне жазған хатының негізінде Орынбор губернаторының үкімі бұзылды. Осындай жағдайлар Қазақстан қоғамы рухани өмірінде айрықша орын алған «Айқап» журналына да тән еді [3, 15 б].

«Қазақ» газеті – 1913 жылдың 2 ақпаннан бастап Орынборда аптасына бір рет шығып тұрған. Бірінші редакторы белгілі ғалым, жазушы, қоғам қайраткері А.Байтұрсынов, екінші редакторы қоғам қайраткері, жазушы М.Дулатов болған. «Қазақ» газетін төмендегі бағдарламамен шығарып тұруға рұқсат берілгендігі жазылған: Үкіметтің бұйрық-жарлықтары. Мемлекеттік Дума мен Мемлекеттік кеңес жұмысы. Ішкі және сыртқы хабарлар. Қазақтың тарихы мен тұрмыс жайы. Этика, тарих, этнография және мәдениет мәселелері. Экономика, сауда, кәсіп, ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы. Халық ағарту, мектеп, медресе, тіл және әдебиет мәселелері. Тазалық, денсаулық және малдәрігерлігі жайы. Фельетондар. Корреспонденциялар мен жеделхаттар. Жергілікті хроника. Суреттер. Почталар (хаттар). Құлақтандырулар [4, 446 б]. Алайда, Кеңес үкіметінің отаршыл саясаты «Қазақ» газетіндегі шыққан мақалаларды үнемі қадағалап, сыни мақалаларды қыспаққа алып, айыппұл салып, абақтыға жапқызып, ақыры газеттің жабылуына алып келді. Газеттің жабылуымен бірге, сол кездегі биліктен осы газет арқылы хабардар болып отырған халықпен байланыста үзілгендей болды.

Тоталитарлық басқару кезеңінде паблик рилейшнз қарым-қатынас ретінде партиялық цензураның қатаң бақылауында болды. Олар осы кезде ауызша нұсқаулар түріндегі жабық және жартылай жабық жиналыстар мен талқылаулар («тек КОКП мүшелері үшін» түрінде) [5] сияқты паблик рилейшнздің жасырын түрлерін қолданған болатын. Ал, КСРО ыдырағаннан кейін, әр мемлекет өзінше жаңа саяси жүйені қалыптастырды. Біздің еліміздегі PR (паблик рилейшнз) Қазақстан тәуелсіздік алған жылдардан бастап ұлттық және батыстық үлгілердің

негізінде қалыптаса бастады. Сол бағыт бойынша PR-дің Қазақстандағы қадамдары әлі де негізделу үстінде.

Саяси коммуникация ақпараттың дамыған ғасырында саяси субъектілер-дің қоғамды басқарудағы, яғни, өз мақсаттарын жүзеге асырудағы билік үшін күресте қолданылатын тиімді құралдарының бірі болып отыр. Қазіргі таңдағы саяси коммуникация Қазақстандағы саяси жүйедегі өзгерісті бейнелеп, ақпараттық технологияларға негізделген, билік пен қоғамның өзара қатынастарының дамуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар саяси коммуникация билік үшін күресте қоғамның қолдауын қажет етеді, ал қоғам өз мүддесінің ескеріліп, оның билік құрылымында жүзеге асуына ықпал жасауға себепші болады, яғни, бұл өзара келісімді қамтамасыз ететін негізгі басымдық екендігімен ерекшеленеді. Саяси коммуникацияны жүзеге асырудағы ақпараттық технологиялар жаңа заман талабына сай жаңартуды қажет етеді, бұл ақпарат алмасудағы өзара тиімділік мәселесін шешуге септігін тигізеді. Қазақстандағы саяси коммуникацияның қалыптасуы мен даму кезеңі тікелей сайлау кезеңдерімен нақтыланатындықтан, оның тәсілдері саяси қызметті жүзеге асырудағы бірден-бір үздіксіз процесс саналады.

Қорыта келе, еліміздегі қоғам мен билік арасындағы өзара байланысты мынадай тұрғыда қарастыруға болады: біріншіден, сайлау науқаны кезіндегі өзара байланыс, бұл кезеңде саяси коммуникацияның құралдарын тиімді пайдалану, екіншіден, қоғамның қажеттіліктерін өтеу мақсатында қолданылатын тұрақты байланыс саяси коммуникацияның жаңа тәсілдерін жетілдіру қажет екендігін көрсетеді. Жоғарыда біз атап көрсеткен әлеуметтік желілердің Қазақстанның барлық өңірлерінде қол жетімділігін қамтамасыз ету. Миллиондаған адамдармен бір мезетте байланыс орната алатын инстаграм, тик-ток, фейсбук және т.б.әлеуметтік желілерде онлайн түрде де билік өкілдерінің қоғаммен байланысқа шығуын қамтамасыз ететін интернет желілерінің құны мен қолжетімді болуын заңды тұрғыдан қамтамасыз етілуі екіжақ үшінде тиімді болар еді. Себебі, офлайн кездесулерден XXI ғасырда онлайн форматтағы тікелей байланыстар, уақыт жағынан да, қаражат жағынан да билік өкілдері үшін қолайлы болатындығы шындық.

Қорыта отырып, ПР қазақстандық жүйеде жаңа құбылыс болып табылғанымен, ақпараттың түрлі технологиялары арқылы қалыптасып келе жатқандығы байқалады. ПР, саяси жарнама, үгіт пен насихат, паблиситимен араласып кеткендіктен, оларды бір-бірінен ажыратып қараудың орнына өзіндік ерекшеліктерін анықтай отырып, өзара байланыстарын көрсету орынды, себебі олардың барлығының да мақсаты саяси биліктің ашықтығын, пікір алуандығын көрсете отырып, қоғаммен байланысты жүзеге асырады. Мысалға, Қазақстандағы саяси партиялар немесе кандидаттар болсын, сайлау қарсаңында қызметтері жайлы нақты мәліметтер таратып, сол арқылы қоғамдық пікірді қалыптастыруға не

өзгертуге әрекет жасайды. Дәл осы сәтте саяси коммуникацияның жоғарыда аталған құралдарымен бірге, қоғаммен байланыстың іске асырылатыны белгілі. Қазақстанда қазір қоғаммен байланысты жүзеге асырудағы тиімді құралдардың бірі электрондық үкімет порталы екендігінде атап өтуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Есенбаева А.Г. Public Relations как механизм обеспечения стабильности общественно-политической ситуации. - С. 507-512 //Безопасность: международная, региональная, национальная (системный подход): Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти доктора политических наук, профессора М.С.Машана. - Алматы: «Дайк-Пресс», 2007. - 592 с.

2 Тілепов Б. Дәстүр және саясат. - «Стратегия» аналитикалық орталығы. -Алматы: «Сага», 2004. - 132 б.

3 Кенжалин Ж.О. Бұқаралық ақпарат құралдарының Қазақстандық патриотизмді қалыптастырудағы ролі: саяси ғыл. канд. ...автореф. - Алматы, 2004. - 30 б.

4 Қазақ газеті //Құрастырғандар: Ү.Субханбердина, С. Дәуітов, Қ.Сахов. -Алматы, «Қазақ энциклопедиясы», 1998. - 556 б.

5 Паблик рилейшнз или связь с общественностью //Интернет-ресурс: http://www.yandex.ru.

УДК 343.1 (574)
Калиханов М.Б., Рамазанова А.С.
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОПРОСОВ РАССЛЕДОВАНИЯ ХИЩЕНИЙ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ПУТЕМ ПРИСВОЕНИЯ И РАСТРАТЫ

Хищения чужого имущества путем присвоения или растраты вверенного чужого имущества известно достаточно давно. Следует заметить, что на территории Казахстана действовал УК РСФСР 1922 года и УК РСФСР 1926 г. до 1959 года. Ответственность за злоупотребление должностным положением как средство хищения предусматривалась в ст. 105 (ст. 108 УК РСФСР 1926 г.), а за присвоение или растрату должностным лицом вверенного ему имущества в ст. 113 (ст. 116 УК РСФСР 1926 г.) главы о должностных преступлениях УК РСФСР 1922 г. Наказание же за присвоение вверенного имущества частным лицом было предусмотрено в УК РСФСР 1922 г. ст. 185 главы об имущественных

преступлениях (ст. 168 УК РСФСР 1926 г.). УК РСФСР 1922 г. и 1926 г. рассматривали должностное присвоение как разновидность присвоения вообще, а растрата, наряду с присвоением, выделялась законодателем как самостоятельная форма должностного посягательства на собственность. Однако ни УК РСФСР 1922 г., ни УК РСФСР 1926 г. не внесли необходимой определенности в понимание терминов «присвоение» и «растрата»: норма о должностном присвоении находилась в главе о должностных преступлениях, а статья, предусматривающая ответственность за присвоение частными лицами, была помещена в главу об имущественных преступлениях, в связи с чем закономерно возникал вопрос об отнесении должностного присвоения к хищению. Дальнейшее развитие законодательства в сфере борьбы с хищениями собственности было связано с принятием Указа Президиума Верховного Совета СССР «Об уголовной ответственности за хищения государственного и общественного имущества» от 4 июня 1947 г., установления которого практически подменили нормы УК [1].

Значительным шагом вперед в законодательном разрешении проблемы квалификации хищений собственности с использованием должностного положения стало принятие Уголовного кодекса Казахской ССР от 22 июня1959г. [2].

Одним из поворотных пунктов истории нового Казахстана явилось принятие Верховным Советом Каз.ССР Закона «О собственности» от 15 декабря 1990 г. №423а-XII [3], нормативно закрепившего равенство всех форм собственности и повлекшего существенные изменения в данной сфере правоотношений. В соответствии с изменениями, произошедшими в политической, экономической, социальной сферах общественной жизни Казахстана, была основательна изменена законодательная база государства, приведена в соответствие с требованиями объективной действительности.

В уголовном законодательстве конкретно это выразилось в принятии 16 июля 1997 г. Уголовного кодекса Республики Казахстан, введенного в действие с 1 января 1998 г. Законом РК «О введении в действие Уголовного кодекса Республики Казахстан» от 16 июля 1997 г. №168-1 [4].

Являясь нормативно - правовым актом, УК РК по - иному структурировал систему преступных посягательств, в частности, преступления против собственности (глава 6). Так, в отличие от УК КазССР, оперировавшего в отношении преступлений против собственности терминами «завладение» и «похищение», в Уголовном кодексе Республики Казахстан 1997 г. законодатель систематизировал все виды преступных посягательств на чужое имущество, введя единое понятие хищения, что, безусловно, повысило уровень законодательной техники данного нормативного правового акта. Хотя состав присвоения или растраты вверенного чужого имущества в целом остался прежним,

была существенно оптимизирована система квалифицирующих признаков последнего. Как известно в Казахстане был принят новый УК РК 2014 г. Он вступил в действе с 1 января 2015 г. [5] Ст. 189 УК РК (Присвоение или растрата вверенного чужого имущества) расположена в главе 6 и называется «Уголовные правонарушения против собственности». Квалифицирующие признаки предусмотрены в статье 189 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Посягательства на собственность, являющиеся исторически определенной общественной формой присвоения материальных благ, с древнейших времен составляли немалую часть всех преступных посягательств, совершаемых людьми. Стратегия национальной безопасности Казахстана выделяет преступные посягательства против собственности, к которым относятся преступления и растрата, одним из источников угроз национальной безопасности. Повышенная общественная опасность таковых выражается как в материальном ущербе, так и в негативных влияниях на нравственную основу общества. Ответственность за посягательства на собственность предусмотрены в структуре уголовного закона любого государства.

В современных условиях развития мирового сообщества в целом и Республики Казахстан в частности, присвоение и растрата представляют собой наиболее распространенные формы хищений. Общественная опасность указанной категории преступлений обусловлена, прежде всего, тем, что их объектом является собственность как важнейшая экономическая ценность любого современного общества, и, в том числе современного казахстанского общества. Необходимость борьбы с присвоениями и растратами обусловлена наличием в современном обществе существующей тенденции к увеличению количества хищений собственности.

Согласно статистическим данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам при Генеральной прокуратуре РК в 2021 году по статье 189 УК РК, в ЕРДР зарегистрировано 1558 уголовных дел, из которых 439 уголовных дел направлены в суд. В том числе, службой экономических расследований в 2021 году по статье 189 УК РК, в ЕРДР зарегистрировано 215 уголовных дел, из которых 117 уголовных дел направлены в суд. Вместе с тем, службой экономических расследований в 2022 году по ст.189 УК РК, в ЕРДР зарегистрировано 185 уголовных дел, из которых 89 уголовных дел направленыв суд [6].

Несмотря на существующую тенденцию к уменьшению преступлений, связанных с присвоением и растратой, количество их в общей массе совершаемых в Казахстане преступлений по-прежнему велико. Считаем, что подобные негативные данные свидетельствуют о наличии не только экономических, социально-политических проблем государства, но и определенных недоработок как законодательного, так и

правоприменительного характера, имеющих место в области правоохранительной деятельности [7].

Несмотря на то, что удельный вес хищений, совершаемых путем присвоения или растраты относительно невелик, социальный вред и материальный ущерб, причиняемый ими, весьма значителен. Поэтому постоянное совершенствование форм и методов борьбы с такими посягательствами на собственность остается весьма актуальной проблемой для казахстанского законодателя. Высока общественная опасность таких хищений, в силу того, что преступления совершаются лицами, которым на законных основаниях было вверено чужое имущество. Соответственно расхитители, действуя из корыстных побуждений, осуществляя свой преступный умысел, незаконно безвозмездно распоряжаются вверенным им имуществом, т.е. выводят имущество из-под власти собственника, используя свои полномочия в отношении вверенного имущества. Все вышесказанное требует научного уточнения пределов ответственности за присвоение или растрату, анализа новелл уголовного законодательства и новых положений судебного толкования.

Одной из важнейших задач государства является законодательное регулирование сфер: выделения, распределения и расходования государственных денежных средств. При этом бюджет Республики Казахстан выступает фондом денежных средств, который складывается из доходов и расходов, в различных сферах экономики, стабильная господдержка приоритетных сфер, таких как здравоохранение, образование, оборона, наука, культура и т.д., обеспечивает стабильность экономического развития государства. В ходе распределения бюджетных денежных средств государство выполняет в первую очередь функцию стабилизации, при этом выступает финансовым механизмом государственной экономической политики. Также стоит отметить, что деятельность государственных инструментов невозможна без отрегулированной процедуры поступления денежных средств в государственный бюджет, а также их надлежащего распределения и расходования в строгом соответствии с их целевым назначением, которое определено приоритетными потребностями государства. Также выделение финансовой поддержки из государственного бюджета должно производиться в строгом соответствии с бюджетным законодательством, при этом возникающие общественные отношения (в процессе распределения и расходования бюджетных денежных средств) должны регулироваться данным законодательством [8].

Как нам представляется, сложившиеся в Республике Казахстан экономические отношения на современном этапе характеризуются прежде всего отсутствием надлежащего контроля и отработанной системы со стороны как правоохранительных органов, так и иных государственных структур, отвечающих за мониторинг и регулирование бюджетной сферы.

Проблемы социально-экономической сферы в Республике Казахстан оказывают существенное влияние на криминологическую ситуацию в приоритетных отраслях экономики, охватывая систему бюджетного финансирования. При этом сложившаяся сложная ситуация в экономике содействует функционированию и развитию организованных преступных групп, т.к. для решения возникающих социально-экономических проблем и стабилизации возникающих экстренных ситуаций государство вынуждено направлять значительные финансовые ресурсы, механизм защиты которых на современном этапе в Республике Казахстан не соответствует надлежащим требованиям по их сохранности, целенаправленному распределению и расходованию.

Примечательно, что, несмотря на высокую криминализацию бюджетной сферы государства, а также актуальность затронутых выше проблем, специальных составов, определяющих меру ответственности за совершение общественно опасных противоправных деяний в бюджетной сфере, в действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан нет, при этом нет и отдельного статистического учета таких преступлений, что является существенным упущением со стороны законодателя. Преступления данной сферы квалифицируются по разным составам в зависимости от наличия или отсутствия в совершенном деянии признаков конкретных составов, а именно: мошенничества, злоупотребления, растраты, должностных полномочий и т.д.

Своевременное решение рассмотренных выше вопросов позволит предопределить конкретные организационные меры, направленные на непрерывную, системную борьбу с хищениями бюджетных денежных средств, а также повысит эффективность проводимых оперативными подразделениями оперативно-розыскных и иных мероприятий.

Таким образом, подводя итог, можно сделать вывод о том, что с учетом увеличения количества преступлений, связанных с хищениями бюджетных денежных средств, их латентного характера, сложностями документирования и расследования встает вопрос о необходимости поиска и совершенствования методик выявления и расследования преступлений рассматриваемой сферы. Возникает острая потребность во всесторонней научной проработке вопросов, связанных с созданием концепций и алгоритмов действий правоохранительных органов в сфере расследования хищения бюджетных денежных средств, в т.ч. в рамках научного исследования. Для исключения возможных ошибок необходимо рационально применять положительный опыт работы оперативных подразделений территориальных органов РК, а также опыт правоохранительных органов других государств, при этом адаптируя его, одновременно вырабатывать эффективные методы расследования хищения бюджетных денежных средств.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 УК РСФСР от 1 июня 1922 [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/ugkod_22

2 Уголовный кодекс Казахской ССР от 22 июля 1959 г. [Электронный ресурс] // https:// Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id = 1004273

3 Закон «О собственности» от 15 декабря 1990 г. // https://online.zakon.kz/

4 Закон РК «О введении в действие Уголовного кодекса Республики Казахстан» от 16 июля 1997 г. №168-1 [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000168

5 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226- V ЗРК. № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.09.2023г.) [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226

6 Статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам при Генеральной прокуратуре РК за 2020-2022 года // [Электронный ресурс] // Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/ pravstat?lang=ru

7 Бекназаров Ш. Криминалистика: теория и практика. Астана «Фолиант».2021. – 200с.

8 Тапалова Р.Б. Особенности расследования хищения бюджетных средств. - Алматы : Лантар Трэйд, 2021. - 95 с.

ӘОЖ 101.1: 316
Караконисова С.Г., Солощенко П.П.
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ ТӘРБИЕНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ

Өсіп келе жатқан ұрпақпен тәрбие жұмысын ұйымдастырудың және жүргізудің көп бағытты тәсілдерінің қатар өмір сүруі және оларды тиімді пайдалану біздің еліміздегі заманауи білім беру қызметінің өзекті мәселесі болып қала береді. Бұл ретте дене шынықтыру мәдениетімен күнделікті айналысу дағдыларын дамыту, білім алушыларда салауатты өмір салтын қалыптастыру, педагогикалық процесте денсаулық сақтау технологияларын қолдану оң нәтижеге қол жеткізуге ұмтылатын кез келген тәрбие мен білім беру жүйесінің маңызды міндеті болып табылады. Сондықтан тәрбиенің негізгі философиялық-педагогикалық

тұжырымдамаларының дүниетанымдық ерекшеліктерін зерттеу [1], оның негізінде күнделікті тәрбие-білім беру процесі жүзеге асырылады, сондықтан бұл қазіргі заманғы педагогтың сапалы дайындығының қажетті элементі болып саналуы керек.

Тәрбиелеудегі идеализм - бұл, ең алдымен, әмбебап сипатқа ие және мифологиялық образдар мен мән мағыналарға апаратын құндылықтар, нормалар, идеалдар, әлеуметтік мінез-құлықтың мызғымас ережелерімен қатар, таралатын мыңжылдық дәстүрлер сияқты дәстүрлі тәрбиенің мазмұнды сипаттамасы.

Осындай тұжырымдама шеңберінде баланың өзін-өзі жүзеге асыруы рухани, құндылықты бірегейлікке ие болуы ретінде қабылданады. Ең ежелгі қоғамдарда бұл құндылықтық бірегейлікк мифологиялық кейіпкерлердің образдарында, ал кейбір жағдайларда құдайларда бейнеленген еді; тәрбиелеу моделі сол кейіпкердің үлгісі бойынша жаңа сапамен туу, жаңа әлеуметтік мәртебеге жету бастамашылығына негізделген.

Тәрбиелеудің идеалистік парадигмасы ең көне болып табылатындықтан, онда адамның дүниетанымының негізін құрайтын маңызды мифтерді көрініс тапқан. Баланың қалыптасуында хаосты ғарыш арқылы жеңу, яғни табиғи стихиялықтан, көбінесе иррационалды, бастаулардан рухани негізге рационалды реттелген бастауға көтерілу, сондай-ақ әлеуметтік құрылымның негізінде жатқан маңызды тыйымдардың пайда болуы мен бекітілуі көрінеді.

Мифологияға қалыптасқан әлемнің тік моделі тек барлығымыз ұмтылуға ғана тырысатын адамзат мәнінен ауқымдырақ және жоғары болып көрінетін рухани бағыт бағдарларды білетін және көрсете алатын тәлімгердің (ұстаздың) арқасында жүзеге асырылады [2]. Осылайша, идеалистік тұжырымдамадағы тәрбиенің мазмұны ерте кезеңдердегі мифологиялық тұрғыдан түсінілетін тарих ретінде, ал қазіргі уақытта мәдениеттанулық және идеологиялық тұрғыдан түсінуге болатын адамзаттың руханилығы жатады. Идеалистік тәрбие тұжырымдамасын қазіргі заманға сай түсіну идеологияның, жоғарғы рухани, діни немесе зайырлы бағыт бағдарларсыз, адамзат мәдениеті жетістіктерінің баға жетпес маңыздылығын мойындамай мүмкін емес.

Технократиялық мәдениеттің пайда болуы және әлеуметтік заңдылықтарды қайта қарау, Жаңа дәуірдегі әлем мен адамның келбетінің шапшаң өзгеруі педагогикалық ойдың реалистік көзқарастың постулаттарына назар аударуына әкелді.

Тәрбиенің мазмұнына практикалық қызметке бағытталған адам тәжірибесінің сөзсіз элементтері мен білімінің жиынтығы жатады. Реалистік тәрбиенің мақсаты, осылайша, жалпы адамзат тәжірибесінің элементтері негізінде нақты өмірге дайындалған адам; практикалық мәселелерді шешуге қабілетті, дамыған ойлауы бар, жағдайды

аналитикалық бағалауға қабілетті адамды қалыптастыру. Сонымен қатар, реалистік парадигманың даулы жақтары да айқын: бұл сөзсіз моральдық нұсқаулардың болмауы немесе болмауы, сондай-ақ эмоционалды-бейнелі саланың жеткіліксіз дамуы.

Реалистік парадигманың тиісті тұлғалық жетістігі жағына және әлеуметтік бейімделуіне қарай даму нұсқасы ретінде прагматикалық тәрбие тұжырымдамасы болды.

Реалистік қатынастан айырмашылығы, прагматизм қазіргі уақыттағы баланың өміріне тікелей бағытталған; бұл тәсілде тәрбие болашақ өмірдің кешіктірілген стратегиясы болып табылмайды, керісінше қазіргі уақытта өмір сүру стратегиясын қалыптастырады. Тәрбие процесі ересек өмір сүруге дұрыс таңдау жасауға тек дайындамайды, ол қазіргі уақытта бар әлеуметтік және мәдени жағдайда өмір сүретін нақты өмірлік мәселелерді шешуге бағытталған.

Прагматикалық тұжырымдаманың орталығында бәсекеге қабілеттілік пен олар мүмкін болатын ең үлкен әлеуметтік әл-ауқат деп түсінілетін жетістік тұрады. Бәсекеге қабілетті және табысты адамның заңды белгісіне - әлемді өзгертуге, ахуалды жақсарту жолдарын белсенді түрде іздеуге деген ұмтылыс жатады. Сондай-ақ, жетекші тұжырымдамалардың біріне - кез-келген объектінің пайдалылығы, стратегиялар, идеялар, олардың аспаптылығы жатады [3].

Прагматикалық тәрбиенің мазмұны өмірлік мәселелерді шешу механизмі, қоршаған шындықты өзгерту принциптері мен әдістері болып табылады. Сондықтан прагматикалық тәрбиелеу схемалары өзгермелі, олар әлеуметтік ортадан және баланың даму логикасынан туындайды: тәрбие мен оқыту күнделікті міндеттерді орындап жеңуге деген ұмтылыста біріктірілуі керек; оқушылардың белсенділігін дамыту керек, олардың дербестігін ынталандыру керек, ол өзін тұлға деңгейіне дейін өзін-өзі дамытуға ұмтылуы қажет.

Алайда, осы тұжырымдама шеңберінде адамның критерийі ретінде өмірлік жетістіктерді қайта бағалауға байланысты күрделі мәселе бар. Табысқа міндетті түрде қол жеткізудің негіз етіп алынған қажеттілігі, тек дербес өз күштеріне ғана есептеу күрделі дүниетанымдық мәселеге айналады. Егер адам жетістікке жете алмаса, ол өзінің кемшілігін, табысты адамдар қоғамының идеалдарына сәйкес келмейтіндігін мойындау қажеттілігіне тап болады.

Адамзаттың жан-жақты дамыған өкілін тәрбиелеу қажеттілігі идеясы, ол өзінің мінез-құлқында сырттан әкелінген мұраттарға емес, адамзаттың ішкі түйсік сезіміне, биологиялық, әлеуметтік және мәдени коннотациялардың барлық байлығына сүйене отырып, антропологиялық және гуманистік көзқарас аясында дамыған болатын. Адамды орталық мәселесі ретінде қарау парадигмасының әртүрлі аспектілері өз еңбектерінде және педагогикалық тәжірибесінде Э. Кей, Г. Шаррельман,

Ф. Гансберг, Л. Гурлитт, К. Н. Вентцель, Л. Н. Толстой, М. Монтессори, С. Френе, Я. Корчак, В. А. Сухомлинский және басқалары өңдеген болатын [4].

Антропоцентризм философиясының тәрбиедегі мәнерлі негізін К. Д. Ушинскийден көре аламыз, ол: «Тәрбиеші адамды өзінің барлық әлсіздіктерімен және барлық ұлылығымен, күнделікті, кішігірім қажеттіліктерімен және барлық зор рухани талаптарымен білуге тырысуы керек. Тәрбиеші адамзат баласының жұбату сөздерінің өзі дәрменсіз болған жағдайда, адамды отбасында, қоғамда, халық арасында, адамзат арасында және өзінің ар-ұжданымен жалғыз қалған жағдайда; барлық жас ерекшеліктерінде, барлық сыныптарда, барлық жағдайларда, қуаныш пен қайғыда, ұлылық пен қорлықта, молшылық және ауруда, шексіз үміттер мен өлім төсегінде танып білуі керек. Ол ең лас және ең жоғары істердің түрткі болу себептерін, қылмыстық және ұлы ойлардың пайда болу тарихын, кез келген құмарлықтың және кез келген сипаттағы құмарлықтардың даму тарихын білуі керек. Сонда ғана ол адамның табиғатының өзінен тәрбиелік ықпал ету құралдарын ала алады-және бұл құралдар өте зор болуы мүмкін» [5, б. 21-22].

Тәрбиедегі антропоцентризм адамның мәнін ашық және жаңарып отыратын жүйе ретінде түсінуге, ал тәрбие – жеке адамға динамикалық қолайлы орта құру ретінде түсінуге негізделген. Сонымен қатар, оқу процесінің фокусында тұрған адамның өзі даму векторларын белгілейді, ал нормалар да, идеал да процестің шекарасы ретінде қызмет атқара алмайды; модель тұлғаның көпжақты және индивидуальды дамуына бағытталған. Басты міндет - тәрбиеленушінің бірегей тұлғалық сапасын қалыптастыру.

Идеалды, үйлесімді, жан-жақты дамыған адамның бейнесін ұсынудың антикалық және Ренессанс дәуірі дәстүрінің мұралары, гуманистік бағдарланған тәрбиесі бүгінгі таңда жетекші тәсілдердің бірі болып табылады. Оның жетістігі, атап айтқанда, тәрбиенің бұл түрі қатаң жеке бірегейлікті орнатпайтындығы туралы дерекпен байланысты, керісінше, ол осындай бірегейлікті қалыптастыруда, соның ішінде өмір бойы таңдауды ұсынады. Осылайша, гуманистік парадигмада тәрбиеленген адам өз қажеттіліктерін дербес анықтай алады және олармен мүмкіндіктерді байланыстыра алады, қандай да бір сыртқы үміттерге емес, ішкі өзін-өзі сезінуге сәйкес келетін әлеуметтік топтарда рөл таба алады.

Қазіргі заманғы қазақстандық қоғам үшін тәрбиенің ұжымдық моделі өзекті болып қала береді, өйткені ол балалар ортасында кенеттен пайда болатын серіктестік, ынтымақтастық, өзара көмек қатынастарына, сондай-ақ өзара ықпалдасудың адамгершілік, зияткерлік күшіне, дәстүрлердің, қоғамдық пікірдің, қоғамдастықтың көңіл-күйінің баланың тұлға болып қалыптасуына әсеріне сүйенеді.

Кеңестік педагогикада ұжымның тәрбиелік күш ретіндегі түсінігі А.С. Макаренконың басылымдары мен педагогикалық тәжірибесінде

тереңінен ашылды. А. С. Макаренко ұжымның тәрбиелік орта ретіндегі маңызды белгілерін атап өтті, олар: әлеуметтік тұрғыдан маңызды мақсат, осы мақсатқа жетуге бағытталған іс-шаралар, сондай-ақ жауапкершілікке тәуелділік қатынастары.

Әрине, ұжымдық тәрбиенің белгілі бір әлеуметтік топтың құндылықтары мен нормаларына назар аударумен байланысты өзінің кемшіліктері бар. Қоғамға бағытталған тәрбиенің нәтижесі әлеуметтік өзара әрекеттесудің әртүрлі формалары туралы шектеулі түсінікке ие, және сондықтан кез-келген өзге әлеуметтік ортадағы агрессивті және дәрменсіз адам болуы мүмкін. Осылайша, әлеуметтік-бағдарланған тәрбие, бір жағынан, психологиялық тұрақтылыққа мүмкіндік беретін нақты бірегейлікті орнатуға ықпал етеді, екінші жағынан, адамды өзгермелі әлеуметтік шындыққа жеткілікті түрде дайындамауы мүмкін.

Әлуан түрлі дүниетанымдық көзқарастар мен құндылықтарды ұсынатын тәрбиенің қарастырылған философиялық-педагогикалық тұжырымдамалары тұрақты әлеуметтік дамудың маңызды факторы ретіндегі салауатты өмір салтын қалыптастыру кезінде барынша ескерілуі керек. Сондықтан қазіргі заманғы әлеуметтік философия өзінде әлемдік педагогикалық ойдың өзекті идеяларын, кеңестік педагогиканың оң тәжірибесін, Қазақстан аумағында тұратын халықтардың, бірінші кезекте қазақ халқының дәстүрлері мен құндылықтарын, сондай-ақ прагматикалық бағдарлау дәуіріндегі өзекті қызмет тәсілдерін біріктіретін ғылыми негізделген тәрбие тұжырымдамасын құру жөніндегі миссияны өз мойнына алуға ұмтылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Луков В.А. Парадигмы воспитания // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 3. – С. 139-151.

2 Образовательные системы Востока и Запада в эпоху Древности и Средневековья: от глиняной табличке к университету / под ред. Т.Н. Матулис. – М.: РУДН, 2003. – 531 с.

3 Дьюи Дж. Демократия и образование. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 383 с.

4 Серия «Антология гуманной педагогики». – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили.

5 Гололобова Т.А., Емельянова Б.В., Наумов Н.Д. Русская философия как педагогика (вторая половина XIX – начало XX в.). – Екатеринбург: УрГУ, 1999. – 116 с.

6 Русанова Д.А., Бахмутский А.Е. Пайдейя Сократа: через самоконтроль к высоким целям образования // Научное мнение. – 2022. – №12. – С. 41-47.

7 Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива: методика воспитания коллектива. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 239 с.

УДК 94 (470.67)
Кидирниязов Д. С.
Институт истории, археологии и этнографии Дагестанского федерального исследовательского центра РАН
г. Махачкала, Российская Федерация
Абдулвахабова Б. Б.-А.
Чеченский государственный университет
г. Грозный, Российская Федерация

ГОРОД ГРОЗНЫЙ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Крепость Грозная, основанная в 1818 году по указанию наместника Кавказа А.П.Ермолова, на территории разрушенных, уничтоженных до основания чеченских сел и аулов, на правом берегу реки Сунжи, в 1870 году преобразовывается в город. Грозный очень быстро превращается в многонациональный и быстроразвивающийся промышленный центр не только Чечни, но и всего северокавказского края.

Складывается специфический облик города со своеобразным культурным ландшафтом. В 1893 году на окраине Грозного, на участке «Мамакаевская балка», начинается промышленная добыча нефти, что, несомненно, явилось толчком к быстрому экономическому развитию многонационального Грозного, превращение его в торгово-промышленный центр, способствовало изменению социально - этнической структуры города[6, с.427]. Миграционные процессы в крае влияли на формирование этно-социальной структуры северокаевказских городов. К примеру, приток мигрантов во Владикавказе – 64%, в Георгиевске – 58,2%, в Майкопе -59, 8 %, в Ставрополе – 43,1%. Это наблюдается и в Грозном, в котором быстро увеличивается пришлое городское население – 59%) [13, с. 9-10]. Основной поток мигрантов наблюдается из центральных губерний Российской империи. В связи с правительственной политикой колонизации и экономическим освоением края миграционная волна в города, в том числе и в Грозный, увеличивается в последнее десятилетие XIX века.

Город Грозный формировался как многоконфессиональный город [7, с.81-88]. В облике Грозного храмовое зодчество занимало важное значение: Белокаменный покровский собор, Успенский собор, церковь Архангела Михаила (единственный уцелевший храм на территории Грозного), Собор св. Косьмы и Домиана, армянская апостольская церковь,

магометанская мечеть, синагога, римско-католический костел. Все это отражала различные реалии полиэтнической, поликонфессиональной структуры города.

Город быстро застраивался каменными двухэтажными домами с изящными подъездами и архитектурой.

В 1894 г. железная дорога соединила Грозный с общероссийским и внешними рынками. Вдоль железнодорожного полотна стали возникать нефтеперегонные заводы, которые давали значительные прибыли казачьей верхушке. К концу XIX века здесь насчитывалось более 30 торгующих заведений с торговым оборотом на сумму около 2,5 млн. руб. В Грозном появились гостиницы, одним из первых была построена гостиница «Франция», где любили останавливаться гастролирующие актёры [9, с.30]. В 1898 года появляется первое 2-х этажное здание городской телефонной станции [2, с.18]. В Грозном появились на рубеже веков фотографические общества и кинотеатры. Это не могло не отразиться на всей бытовой культуре, внешнем облике и самом характере многонационального городского населения. Эти же факторы способствовали изменениям в материальной и духовной культуре этнических общин города, взаимообогащение культур, в том числе русского и горского населения края.

Повседневность и быт горожан формируется под воздействием различных социально-экономических и социально-политических факторов. В структуре городского населения были представлены группы не только по этническим различиям (чеченцы, русские, армяне, евреи, азербайджанцы, ногайцы, поляки, греки и т.д.), но и люди разной социальной принадлежности. Это горцы и казаки, которые приезжали сюда разных аулов и станиц, расквартированные военные, торговцы, мещане, купцы и многие другие, которые отличались не только материальным благосостоянием, но и вероисповеданием и образом повседневной жизни.

Большинство городского населения было представлено русскими разных социальных слоев. Как отмечалось, особенно активно росло русскоязычное население города в конце 90-х годов XIX века.

Помимо отмеченных факторов, этому способствовали различные льготы, предоставляемые городскими властями русским переселенцам. В частности, они получали бесплатный участок земли под застройку. В Грозном проживало большое количество военнослужащих, бессрочно – отпускных и отставных чинов русской армии. Численность городского населения постоянно росло и за счет других иногородних переселенцев.

В указанный период, с наплывом так называемых иногородних, существенно увеличивается в этнической структуре города доля и украинского населения. В результате взаимодействия и смешения разных русских локальных вариантов происходила унификация этнокультурных

традиций. Такие же процессы происходили и в среде украинцев-иногородних – выходцев из разных губерний Российской империи. Консолидационно - ассимиляционные процессы протекали и в смешанной русско-украинской среде [3, с.181- 197].

Рост нефтяной промышленности, грозненские ярмарки, которые приносили хорошую прибыль, притягивали сюда не только население из горных и равнинных сел Чечни [11, с.28]. К примеру, на ярмарках была слышна смешанная речь на тюркском и русском языках: русские, кумыки, азербайджанцы, ногайцы, чеченцы и многие другие. Тюркский язык, в частности, ногайский, являлся для многих народов Северного Кавказа языком межнационального общения [12, с. 146, 148, 150, 313].

Но в этнической структуре Грозного на второй позиции после русских прочно закрепились горские и европейские евреи и армяне. На численность чеченцев в Грозном повлиял действовавший в 1893-1901 гг. закон «О воспрещении горцам, не состоявшим на казенной службе или находившимся в отставке (не в офицерских чинах), проживать в городе». Согласно этому закону, в 1894 г. из Грозного выслали примерно два десятка чеченцев и вплоть до 1901 г. запрещали селиться в нем чеченским торговцам [4, с.75].

Этой искусственно созданной препоной администрация пыталась оградить от конкуренции русских предпринимателей, потому что всё активнее проявляла себя местная национальная буржуазия: «крупная торговая фирма Мациевых, богатейшими людьми были Чермоевы, не меньшую предприимчивость показали Эльмурзаевы, Башировы, Шептукаевы, Курумовы, Арсамирзоевы и др.» [5, с.15]. Необходимо отметить, что торговля в Грозном находилась в руках чеченских купцов. Хотя от них не отставали русские и армянские купцы. Крупные мануфактурные, бакалейные лавки, магазины также принадлежали в Грозном чеченским купцам. Но из-за указанных препятствий со стороны властей, многие состоятельные чеченцы-предприниматели вынуждены были окольными путями заниматься торговлей и приобретать недвижимую собственность.

Несмотря на малочисленность чеченской общины в городе, она была довольно активной и мобильной частью городского населения. Значительная часть городской торговли довольно быстро переходит в руки к чеченским купцам. Каменные и кирпичные дома в Грозном принадлежали купечеству, в том числе зарождавшейся чеченской буржуазии: А. Чермоеву, Д. Мациеву, Г. Мациеву, Арсамирзоеву, Ш. Чуликову, Эльмурзаевым, Арсанукаевым, Башировым и другим. «Именно на этих людей и их детей – уже «коренных» горожан сильнее всего влияла так называемая городская культура. Они переходили на европейскую одежду, жилище, предметы быта и т.п. В начале 90-х годов XX века в Чечено-Ингушском республиканском краеведческом музее на одной из

выставок демонстрировалась французская мебель из красного дерева, принадлежавшая Т. Чермоеву. А дореволюционные фотографы запечатлели девушек-горянок в городских» платьях под зонтиками, без традиционных головных уборов».

Многоликий традиционный материально-предметный мир горожан (одежда в том числе) переживал трансформационные явления под воздействием промышленности и торговли. Одни элементы традиционной бытовой культуры вытеснялись рынком, другие, напротив, в условиях урбанизации обретали новую жизнь. Основными хранителями этнокультурных традиций в одежде были неимущие и средние слои. Городская элита сохраняла их в качестве реликтово-знаковых элементов быта. Степень потребления европейских форм бытовой культуры, в том числе и в одежде, определялась не этнической, а социальной принадлежностью горожан [1, с.232-233]. В целом одежда в структуре повседневности представляла собой синтез традиционных, и новых урбанизированных форм.

Полиэтничность городского населения ярко отражалось в этническом многообразии городской одежды. Многие чеченцы придерживались традиционного костюма.

Этническая пестрота одежды горожан бросалась в глаза на улицах города: женщины и мужчины, одетые по европейски, гуляющие по бульварам, солдаты, офицеры в военной форме. Кстати, многие горцы, которые несли военную службу, предпочитали носить военную форму, даже вне службы. Те, кто совершил хадж, выделялся высокой папахой с белой чалмой вокруг. В качестве верхней одежды предпочитали бешмет или черкеска. На ногах - кожаная обувь.

В структуре городского населения кроме указанных этнических групп, как уже отмечалось выше, были представлены этнические группы татар, грузин, персов азербайджанцев, ногайцев, поляков, греков, представители дагестанских народностей и многие другие. Часть из них предпочитала этническую традиционную одежду с элементами европейской одежды.

В городе проживало достаточно крупная община персов. Их число в Грозном увеличивается в конце XIX века. Они были привезены в Грозный в качестве дешевой рабочей силы при строительстве нефтеперегонного завода в 1885 г. в Соляной балке на Старых промыслах Джавадом Меликовым (азербайджанец). После окончания строительства завода они остались работать на этом же заводе. Но многие представители персидской общины занимались в городе торговлей, о чем свидетельствуют и следующие факты. Несколько торговых лавок на улице Дворянской принадлежали персам. Персидские шали, ковры, шелковые платки и многое другое приобреталось местным населением в этих лавках [8, с.339]. На улице Дворянской (с 1920 г. – проспект им. В.И.Ленина, с

2004 г. - проспект им.А.-Х.Кадырова) в 1908 году на средства, пожертвованные персами, работавшими на нефтяных промыслах, был построен дом муллы Али Гусейнова, недалеко была выстроена и персидская мечеть [10, с.12-13]. Дома, в которых жили персы, украшались коврами на стенах и полах. Поскольку персы были мусульманами, обязательным элементом интерьера были маленькие коврики, т.н. «намазлыки» - молельные коврики.

Мужчины-персы и азербайджанцы носили архалук, подпоясанный кушаком, шальвары, бурки, низкие войлочные шапки, остроконечные папахи из черной или рыжеватой овчины. В женском костюме сохранялась широкая присборенная длинная юбка, короткий архалук, верхняя распашная одежда с разрезами по рукавам. Ее, как правило, шили из бархата и украшали галуном.

Община горских евреев в Грозном, была одной из крупных. Среди евреев было много торговцев, ремесленников (портные, ювелиры, кузнецы, жестянщики и т.д.). По элементам национальной одежды можно было узнать среди горожан и представителей грузинского народа. Армяне также составляли одну из значительных этнических групп городского населения, которое также сохраняла свою традиционную одежду.

Гораздо меньше элементов традиционной одежды принесли с собой в город греки, поляки, татары, русские, украинцы, которые предпочитали фабричную одежду европейского образца. Татары выделялись своими национальные головные уборы: мужчины – тюбетейки женщины – чалмообразные повязки и платки. Многие женщины торжественных случаях одевали фартук – элемент праздничной одежды, украшенный вышивкой.

Одежда поляков, немцев, как и греков, не сохраняла этнической специфики. Мужской городской костюм в указанных этнических группах состоял из элементов европейской и военной одежды.

Основной тенденцией в развитии городской одежды была ее европеизация. Подъем экономики, расцвет торговли и промышленности оказали прямое воздействие на одежду горожан.

Таким образом, повседневная культура и быт различных этнических групп города второй половины XIX – начала XX в. – это универсальное «поле» для анализа национальной культуры в целом. Особенности повседневной материальной культуры очень четко отражают процессы, происходящие в этнокультурной идентичности. Этнокультурная идентичность усложняется, а в обыденной жизни следование национальным традициям и нормам родной культуры перестает быть беспрекословным. Наиболее адекватным, по нашему мнению, является модель поведения, в которой нормы родной и принимающей культуры находятся в балансе. Можно сказать, что в указанный период в городе Грозном такой баланс был достигнут. Здесь были объединены не только

представители различных народов, населявших наш край и имевших свои культурные традиции, но, что особенно важно, они являлись носителями мировоззрений крупнейших мировых религий – ислама, христианства, иудаизма. Общие экономические, политические и культурные интересы этих народов помогали сближению различных мировоззрений, жизненных укладов, что ярко отразилась в их повседневной жизни. В России сейчас меняется не только экономический и социально-политический строй, но и повседневность. Причем, изменения в повседневной культуре являются более радикальными и глубокими, чем в официальной культурной жизни. Именно поэтому, так важно изучение этнической структуры и повседневности многонационального провинциального города, каким являлся Грозный во второй половине XIX начале XX века, и учитывая положительный опыт сосуществования прошлых поколений, эффективно строить межкультурные коммуникации сегодня.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Абдулвахабова Б.Б.-А.Одежда в культуре повседневности дореволюционного города в конце XIX – начале XX века (на примере г. Грозного)// Северокавказский город в региональном историческом процессе. Махачкала: ИИАЭ ДНЦ РАН, 2012. - 408 с.

2 Ваксман А.А. Записки краеведа. Грозный: Чеч.-Инг. кн.изд-во,1984.- 95 с.

3 Великая Н.Н., Белецкая Е.М. Казаки Северо-Восточного Кавказа и их соседи в дореволюционном прошлом (по историческим, фольклорным и литературным источникам). Армавир: АГПА, 2014. –231 с.

4 Головлев А.А. Этапы и факторы формирования населения г. Грозного (1818-1998 гг.) // Известия Русского географического общества. Т.132. СПб.,2000.- С.72-82.

5 Грозный. Город, каким мы тебя помним…/сост. И.З.Пономарева, Р.Н.Цирина, О.А.Воробьева. М.,2012.- 220 с.

6 Город Грозный. 1818-2018. 200 лет истории. Архивное управление Правительства Чеченской Республики. - Нальчик: ООО «Печатный двор» , 2018. -703 с.

7 Дааев Х.-Б., Эльбуздукаева Т.У. Грозный 181-2018 гг.- М.:ООО «Парнас», 2018. - 396 с.

8 Ибрагимова З.Х. Чеченская история. Политика, экономика, культура. Вторая половина XIX века. М.: Евразия, 2002.- 447 с.

9 Казаков А.И. Страницы истории г. Грозного: краеведческие этюды. Грозный: Чеч.-Инг. кн. изд-во, 1989. –85 с.

10 Кудряшов Ю.С. Орденоносный Грозный. Альбом видов города. Пятигорск: Вестник Кавказа, 2006.- 68 с.

11 Кусаев А. Город Грозный: страницы истории (1818-2003 гг.). - Элиста: «НПП «Джангар», 2012. – 344 с.

12 Магомаев В.Х., Кидирниязов Д.С. Ногайцы в северокавказском историческом процессе в XVI- начале XX в.- Грозный:Изд-во АН ЧР, 2017 г. - 399 с.

13 Туаева Б.В. Миграционные процессы как фактор формирования структуры северокавказских городов//Город в этнокультурном пространстве народов Кавказа. М.: Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2014. - 234 с.

УДК 94 (470.67)

Кидирниязов Д. С.
Институт истории, археологии и этнографии Дагестанского федерального исследовательского центра РАН
г. Махачкала, Российская Федерация
Джумагулова А. Т.
Пятигорский государственный университет
г. Пятигорск, Российская Федерация

АГРАРНЫЙ ВОПРОС И СТОЛЫПИНСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ЖИЗНИ КОЧЕВЫХ НАРОДОВ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА В 1906-1917 ГГ.

Одной из наиболее значимых реформ в истории России XX в. является Столыпинская реформа, которая кардинально изменила аграрные отношения в стране. Однако, мнения историков, политологов и экономистов об этой реформе и ее последствиях настолько противоречивы, что, несмотря на множество исследований, данная тема все еще актуальна в отечественной исторической науке.

Главную особенность реализации столыпинской реформы на Северном Кавказе составлял национальный аспект: здесь уживались рядом различные группы славянского населения (крестьяне, казаки, иногородние) и горские и кочевые народы, каждый со своими характерными чертами ведения хозяйства, системами земледелия и землепользования. Поэтому аграрные отношения у них формировать необходимо было по-разному, в соответствии с особенностями отдельных регионов и народов.

Ставропольская губерния в начале XX века без территорий кочевых народов представляла площадь 3 830 000 десятин, из них 3 170 000 составляли надельные земли, 259 000 десятин – земли, купленные мещанами и крестьянами. Умеренный климат, местами даже теплый, плодородие почв, простор целинных земель, обилие строительных материалов, все это естественно, влекло к себе людей из дальних мест в этот благодатный край и возможности заняться там хозяйственной деятельностью. На Северный Кавказ и Ставрополье двигались со всех

концов России мощные потоки переселенцев, возраставшие с каждым годом. В 1863-1913 годах население региона увеличилось почти в 4 раза [2, с. 102-104].

Основная масса населения занималась земледелием, животноводством, садоводством, рыбной ловлей, ремесленничеством, курортным делом, строительством. Направление развития определялось рыночным спросом. Несмотря на наличие большого количества казенных и кочевнических земель, особенно на Ставрополье, зажиточным крестьянам было выгоднее арендовать земли у Банка, вместо того чтобы покупать их в личную собственность [3, с. 12].

Еще в 1904 году Ставропольская администрация обратилась к Министерству земледелия и государственных имуществ с просьбой использовать земли кочевых народов губернии для землеустройства крестьян. Министерство земледелия, приняв во внимание предложение ставропольской администрации, пришло к выводу о необходимости детального обследования хозяйств кочевников и определения их земельной потребности. Тем более, что кочевники часто сдавали излишки земли в аренду, получая таким образом необходимые средства для развития общественных нужд [1, Ф.102. Оп.1. Д.11. Л.78].

В 1907 году князь Васильчиков, Главноуправляющий землеустройством и земледелием, стал инициатором открытия землеустроительной комиссии в Ставрополе. Он полагал, что основная задача комиссии в текущем году будет заключаться в подготовке и распределении земель между малоземельными и безземельными крестьянами. Землеустроительная партия была сформирована из специалистов различных областей. В ее состав входили гидротехники, агрономы, землемеры и статистики. Основная цель комиссии – определить степень земельной нужды, проживающих в регионе народов. Важным аспектом в работе комиссии стало обследование земель кочующих народов, с целью определения части под колонизацию крестьянства. Комиссия работала активно, проводя учет и классификацию земель, а также разрабатывая планы и проекты по их использованию.

Вопросы, связанные с инородческими территориями, были рассмотрены в работе комиссии, где представители от кочевников принимали участие лишь в ограниченной мере. В конечном итоге были избраны кандидаты от туркмен, ногайцев и калмыков. Важно отметить, что у ногайцев и туркмен были две различные группы населения – кочевые и оседлые, живущие в разных условиях и ведущие разный образ жизни. Оседлое население преобладало среди туркмен, а кочевое – среди ногайцев. Поэтому представителями групп, имевших численное превосходство, оказались избраны для работы к комиссии. Пристав, поддержав просьбу, подведомственных ему народов предложил создать специальную подкомиссию, которая будет заниматься исключительно

вопросами, связанными с интересами кочевых и переходящих в оседлое состояние номадов. Это предложение было встречено с раздражением со стороны некоторых членов комиссии, которые считали, что такое разделение только усугубит ситуацию и приведет к дальнейшим конфликтам. Однако, пристав настоял на своем предложении, утверждая, что только так можно найти решение, учитывающее интересы всех членов инородческих обществ [7, с. 174-175].

Работа комиссии обеспокоила кочевых инородцев. Ногайцы и туркмены обратились к Главноуправляющему Землеустройством и земледелием, отмечая, что, не смотря на тот факт, что часть их обществ живут оседло, основу их хозяйственной деятельности составляет скотоводство, требующее значительных земельных ресурсов, а земель, принадлежащих им едва было достаточно для удовлетворения собственных потребностей. А арендная плата, получаемые кочевниками за сдачу земли, направлялась в Общественные капиталы местных обществ, были использованы туркменами и ногайцами для внутренних нужд обществ, в частности строительство артезианских и шахтных колодцев, укрепление летучих песков, народное образование, медицинскую помощи и т.д. Кроме этого, средства направлялись на улучшение скотоводства, развитие продовольственного дела, что способствовало стабильности и процветанию региональной экономики. Поэтому наличие денежных средств в Общественных капиталах играло важную роль в развитии сельского хозяйства и обеспечении благосостояния населения.

Большие опасения у магометан вызывало объявление о заготовлении для них переселенческих участков из состава инородческих земель. Кочевники, живущие в этих землях, объясняли начальству, что они готовы отделить часть своих земель для аренды с целью финансирования общественно полезных мероприятий. Однако, они никогда не думали, что такой способ использования земель может быть воспринят как доказательство их ненужности в этих участках [7, с. 180].

Сотрудники партии проведя подробное обследование хозяйств туркмен, ногайцев, хуторян и скотоводов на арендуемых землях, обратила особое внимание на положение кочевников, перешедших к оседлости и особенностям их хозяйственного быта. Обследование показало, что хозяйство оседлых туркмен не может быть названо ни земледельческим, ни скотоводческим. Отдельные хозяйства, не более 20, продолжали кочевать, а остальные жили за счет сдачи земель в аренду.

Заведующий землеустроительными работами в Ставропольской губернии был склонен считать, что отрицательную роль в развитии кочевых инородцев земледелия играют как раз значительные излишки земли.

Из всей земли 80 386 десятин (26%) сдавалось в аренду, доход от которой шел в аульные общественные капиталы, через инородческую

администрацию. Администрация приставств сдавала эту землю с торгов в долгосрочную аренду крупным скотоводам с определенными условиями землепользования: 1/6 часть степи - под распашку, а 5/6 - под покос и пастбище. Такие условия помогали сохранить экологический баланс степей. Однако при аренде земли сельскими обществами все же делалась уступка - разрешалась распашка до 1/4 участка. Крупные съемщики земли, получив большие пространства за скромную сумму, нередко практиковали субаренду.

8,3% туркменских земель сдавались в аренду самими обществами. Доход от этой аренды делился между домохозяевами по душевым долям. Остальной надел поступал в распоряжение отдельных домохозяев с ежегодным переделом по числу душ мужского пола. Кроме того, оставляли обширную площадь для выгона аульного скота. Это было выгодно зажиточным хозяевам, как правило, стада 2-3 богатых хозяйств, выпасавшихся на общих пастбищах, превышали в несколько раз количество скота всех остальных общинников [5, с. 47-59].

Яркую картину туркменской степи приводит в своем отчете статистик Леонтьев: «Куда ни бросить взгляд, распашка земли развертывалась на десятки верст; упряжная рабочая сила темными пятнами расползалась по равнине, повсюду плуг бороздит землю... На обработку земли люди стягивались в степь за сотни верст. Временами степь журилась пылью, поднимаемой с широких дорог медленным, но беспрерывным движением мужицких мажар. На жниве стояли горы скошенного хлеба, работали молотилки с паровыми двигателями. Степь кипела своеобразной трудовой жизнью, и среди этой поэзии земледельческого труда не было места лишь хозяевам земли – туркменам» [7, с. 349-350].

Именно такая возможность получения дохода без всякого приложения труда, а также получение в случае нужды пособия из аульных капиталов стала главной причиной слабого развития у туркмен земледелия, считали землеустроители. Рассмотрев сложные земельные отношения у кочевников, статистики, проводившие обследование, пришли к выводу, что «захват свободной степи и надельной земли проявляется во всех видах». При этом происходят большие злоупотребления со стороны зажиточных родов. Например, для маскировки аренды составлялся договор о найме арендатора приказчиком: ему вменялось в обязанность заработать хозяину определенную сумму, а что свыше нее - он мог взять себе.

Появление землеустроительных отрядов в туркменской степи вначале было встречено населением хорошо, однако по мере развертывания работ по статистическому обследованию у жителей нарастала тревога за целость их земельной собственности. «Слухи об отрезке туркменской земли шли впереди исследователей. Население естественно насторожилось и приняло оборонительное положение ...Ему приходилось оправдывать не только свой нормальный 30-десятинный

надел земли на 1 д.м.п., но и имеющийся сверх того огромный излишек...». Ценность земли туркменами всячески умалялась, поэтому статистикам трудно было составить объективную картину состояния сельского хозяйства у туркмен. «Известные излишки земли, которыми пользовалось оседлое население, вызывали в народе плохо скрываемую тревогу за обладание степью», – писали в своих отчетах работники землеустроительной партии [7, с. 351].

Затруднял работу землеустроительной комиссии и партии вопрос о границах Терской области и Ставрополья, а также вопрос о караногайских землях, который так и не был решен в результате работы нескольких специальных комиссий. Еще в 1891 году была образована местная комиссия для определения границ Ставропольской губернии с Терской областью. Однако в ходе ее работы были нарушены интересы «инородческого населения». Поэтому командующий войсками Кавказского округа князь Голицин ходатайствовал об образовании новой комиссии, которая и начала работу с августа 1903 года. Результаты работы этой комиссии были получены зимой 1906 года. Однако вопрос о разграничении инородческих земель Ставрополья и Терской области так и не был решен.

Ставропольский губернатор считал, что отделение караногайцев от туркмен и ногайцев недопустимо, так как они кочуют совместно. Наилучшим, по мнению губернатора, решением вопроса было бы обратное присоединение караногайцев к кочевническим районам Ставропольской губернии. Главное управление землеустройства и земледелия также выступало за передачу караногайцев в ведение Ставрополья. В противном случае, при утверждении той границы, которую наметило большинство членов комиссии, возможно было разорение большей части ногайцев Ставропольской губернии, которые в то время располагали не более чем 21 десятиной на кибитку. Это привело бы также к сокращению земельного фонда губернии для устройства иногородних.

Дело в том, что караногайцы нуждались в переходах весной и летом в Ачикулакское приставство и на зимние кочевья трухмен, а едисанские ногайцы и трухмены – наоборот, нуждались в перекочевках на зиму в караногайские степи, поэтому установлением какой-либо границы нельзя было определить народам районы кочевания. Караногайцы тем не менее изъявили желание остаться в ведении Терской области, поэтому Наместник Кавказский граф Воронцов-Дашков признал целесообразным не передавать караногайцев в Ставропольскую губернию. Возможно, что на решение караногайцев как раз и повлиял тот факт, что часть земель кочевников на Ставрополье отдавали для размещения иногородних [4, с. 68-69].

Как уже говорилось, устройство земельных отношений инородцев было одной из важнейших задач ставропольской землеустроительной

комиссии. К сожалению, основной интерес комиссии в отношении кочевников заключался в том, чтобы изъять у этих народов часть земель для иногородних переселенцев. Правовые акты о принадлежности земель были составлены так, что допускали различное толкование. Права ногайцев и туркмен на занимаемые ими земли определялись Уставом 1824 года об управлении бывшей Кавказской областью [8, № 878, с. 107] и Высочайше утвержденным 13 мая 1853 года Положением о размежевании земель магометанских народов и Кавказского Линейного войска [9, №27239, с. 215].

На основании этих актов комиссии сочли возможным использовать часть земель кочевых народов под переселенческие участки. В конце 1911 года дальнейшее обследование туркменской свободной степи и ее хозяйственной устройство было возложено, с одобрения ГУЗЗ, на особую комиссию под председательством чиновника особых поручений при Главноуправляющем агронома Златина. Землеустроительная комиссия постоянно вела работы по переустройству инородческих земель. Так, в 1912 году было принято решение о передаче в ведение казны «свободных за устройством туркмен земель из состава инородческой территории пространством свыше 300 000» [1, Ф.Р 37. Оп.1. Д.34. Л.18].

С весны 1913 года эти земли были изъяты из пользования туркмен и переданы в состав казенных земель Ставропольской губернии. В подавляющем большинстве эти земли были неудобны для посевов и пригодны лишь для скотоводства.

После окончания работ по поземельному устройству туркмен комиссия обследовала новые казенные земли и разбила их на участки, так называемые оброчные статьи, размером 2000-3000 десятин для сдачи их в аренду скотоводам. Одновременно на инородческих землях на площади в 21824 десятины были образованы оброчные статьи для аренды в 1000-3000 десятин для удовлетворения нужд магометанского населения [7, с. 354].

С помощью землеустроительной комиссии туркмены стали переходить к оседлости. По закону на переход к оседлости требовалось добровольное согласие народа. Условием получения этого согласия была сдача больших массивов земли в аренду туркменским скотоводам на 10 лет на чрезвычайно льготных условиях. Правительсво дало обещание выполнить эти условия. Комиссия агронома Златина определила участок размером в 109 тысяч десятин, необходимый туркменам-скотоводам и выработала льготные условия аренды.

В 1914 году постановлением Губернского землеустроительного совещания от 6 марта частным коневодам из туркмен (Мусе Аджие ву, Исе Беркелиеву и другим) были предоставлены в 9-летнюю аренду на особо льготных условиях казенные земли. За пользование ими была установлена символическая плата по 4-10 копеек за десятину в год, тогда как с торгов в это время оброчные статьи сдавались от 3,20 до 10,20 рублей в год. На

основании этого же постановления более 7000 десятин было сдано в 9-летнюю аренду ногайцам-скотоводам на льготных условиях, со скидкой 50% от нормальной оценки участка «в виду переживаемого ими кризиса, вызванного разграничением их с караногайцами Терской об.-17].

Результаты работы этой комиссии были одобрены Губернским Землеустроительным совещанием, проходившим в мае 1913 года под председательством губернатора. С этим согласился и посетивший в это время Ставропольскую губернию вице-директор Департамента Государственных Земельных имуществ В.В. Авилов. Кроме того, совещание признало необходимым не только удовлетворить нужды туркменских скотоводов и коневодов, но и оказать поддержку Едишкульским ногайцам - коневодам. Для этого им предоставлено в льготную аренду 12 тысяч десятин пастбищ [1, Ф.Р 37. Оп.1. Д.16. Л.21].

Сократив количество земель, находящихся в пользовании кочевников, администрация и земельные органы были вынуждены позаботиться о качественном улучшении условий землепользования оставшимися землями. Землеустроительные органы губернии сделали немало положительного для развития хозяйства и подъема уровня жизни ногайцев, туркмен и калмыков. В Туркменском и Ачикулакском приставствах были образованы новые села с определенными земельными наделами. Были построены для кочевников дома, сараи для скота и другие надворные постройки. Желающим была оказана помощь в переходе к оседлости, обзаведении породистым скотом, сельскохозяйственными орудиями и машинами. На аульных землях были сделаны общественные запашки на случай неурожая, организованы хлебные запасные магазины. Администрация приставств оказывала помощь в строительстве мечетей, медресе, а также светских школ [7, с. 356].

Большое значение имели организованные землеустроительной комиссией работы по мелиорации. Колодцев в степи было мало, вода в них была плохая и часто вообще высыхала. Из-за недостатка воды нередко начинался падеж скота. Поэтому в состав землеустроительной партии, предусматривающей первоначально одного гидротехника, были введены еще два. Вместе со статистиками и землемерами они проводили почвенные и геодезические исследования, организовывали бурение артезианских колодцев. С помощью ставропольского губернского инженера были произведены гидравлические изыскания на землях кочевых народов. Первый водоносный горизонт был обнаружен на глубине 80-100 сажень, но в нем было мало воды. Второй горизонт – на глубине 170-200 сажень. Поэтому стоимость одной буровой скважины была здесь очень высока: от 26 000 до 42 000 рублей [1, Ф.102. Оп.1. Д.11. Л.51].

Таким образом, проведение столыпинской реформы в Ставропольской губернии оказало значительное влияние на развитие хозяйства кочевых народов, приобщению к земледелию и новым методам

ведения хозяйства. В организации оседлого быта коренного населения ставропольских степей была велика роль землеустроительных комиссий – основных органов по проведению в жизнь аграрной реформы. На одном из последних заседаний землеустроительной комиссии от 9 февраля 1917 года поднимался вопрос об устройстве земельного быта последней группы кочевых инородцев – ногайцев Ачикулакского приставства, однако притворить их в действие комиссия уже не успела. Стоит заметить, что земельный вопрос и в последующие годы на Ставрополье будет вызывать столкновение интересов различных слоев населения: инородцев, крестьян, иногородних жителей.

Благодарность. исследование выполнено за счёт гранта Российского научного фонда № 22-18-00313 «Трансформация кочевых обществ Юга России в контексте природно-климатических факторов (XIX – середина XX вв.)», https://rscf.ru/project/22-18-00313/.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Государственный архив Ставропольского края (ГАСК). Ф.102. Оп.1. Д.11; Ф.Р 37. Оп.1. Д.34.

2 Карапкова О.Г. Разработка и реализация столыпинской аграрной реформы на Северном Кавказе: 1906-1911 гг. : дисс. ... канд. истор. наук. М: Моск. пед. гос. ун-т. - Москва, 2007. - 165 с.

3 Северный Кавказ: (Северо-Кавказский край и Дагестан)/ составил О. А. Константинов / М.: Гос. изд-во. –Л.: тип. Печатный двор. 928 148 с.

4 Лямин В.В. Аграрный вопрос в Ставропольской губернии в 1917 г. С тавропль: Пресса, 304 с.

5 Невская Т.А. Деятельность Крестьянского банка на Северном Кавказе в начале XX века // Проблемы социально-экономического и политического развития Северного Кавказа перед Октябрем. - Ставрополь, 1990.

6 Невская Т.А. Опыт проведения столыпинской реформы на Ставрополье // Материалы межвузовской краевой научно-практической конференции: Проблемы теории и практики социально-экономических реформ. Ставрополь, 1993.

7 Невская Т.А. Проведение столыпинской аграрной реформы на Северном Кавказе, 1906 - июнь 1917 гг.: дисс. ... д-ра. истор. наук. - Ставрополь, 1998. - 460 с.

8 Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. Том II. 1827 г. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1830, 1561 с.

9 Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. Том XXVIII. Отделение 1. 1853 г. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. 1854, 705 с.

УДК 94.574. 902.01
Килина З.Ю., Адерихин С.В.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ПРОТОТЮРКОВ

Культура усунов и канглов сыграло важную роль в истории нашей страны. Данные культуры были связаны с Великим Шелковым путем, а именно ВШП являлось глобальным маршрутом торговли, он соединял Запад и Восток и оказал большое и значительное влияние на формирование культурного, политического, религиозного и экономического устройства стран, через которые он прокладывал свои пути. Культуры этих народов изучали китайские послы и историки, благодаря им мы узнаем больше о жизни, быте и культуре усунов и канглов. Культура усунов и канглов просто восхитительна об этом свидетельствуют археологические раскопки на территории Казахстана. Племенные союзы занимались многими видами ремесла: прядение, ткацство, металлообработка, изготавливали ювелирные изделия, при этом применяя инкрустацию, зернь и полихромный стиль, были мастерами в изготовлении керамической посуды, обрабатывали кожу животных, войлок.

Цель данной статьи, проанализировать древние племена, населявшие территорию Казахстана

Археологические памятники саков и скифов. Сакские племена, населявшие территорию Казахстана, оставили замечательное культурное наследие. Самые древние памятники сакской культуры обнаружены на территории Восточного Казахстана. Восточный Казахстан являлся одним из центров древней металлургии. Письменных сведений о древних жителях этого региона сохранилось мало. Исходя из сообщений Геродота, ученые сделали вывод, что на востоке современного Казахстана со стороны Алтая проживали саки-аримаспы – «стерегущие золото». В степных районах Восточного Казахстана, на территории Зайсанского района расположены грандиозные царские курганы. Наибольшее их количество – 51 курган – располагается в Шиликтинской долине. Эти курганы были разграблены еще в глубокой древности. Шиликтинские памятники впервые исследовал профессор С. Черников в 1960-е гг. Курган №1 в Шиликты является самым древним в Казахстане царским курганом. Ученые датируют его возраст VIII в. до н. э. Этот памятник также известен как Байгетобе. Он был открыт ученым А. Толеубаевым. Внутри кургана был расположен деревянный мавзолей-склеп. В могиле был захоронен один человек. Его захоронили вместе с одеждой, богато украшенной пластинками из самородного золота. Самая интересная находка –

пятиугольная звезда, в древности она являлась символом власти. Курган Байгетобе ученые называют «Шиликтинским золотым человеком» [1].

В Катон-Карагайском районе на востоке страны был обнаружен Берельский могильник. Он состоит из 40 курганов. Время сооружения курганов – V–IV вв. до н. э. Высота самого большого из них составляет 9 метров. В кургане, кроме захоронения человека, были найдены останки 16 лошадей. Они лежали по четыре лошади в четыре ряда. Лошади были захоронены в полном снаряжении.

Одни из наиболее древних сакских памятников – Тагискен и Уйгарак – находятся в Южном Казахстане, на восточном побережье Аральского моря. Принадлежали сакам-массагетам. В 300 км от Кызылорды археологи провели раскопки города Чирик-Рабат. В центре города находилась цитадель. Также раскопки были проведены в сакском городе Бабиш-Молда.

Бесшатырские погребения саков расположены в Жетысу, на правом берегу реки Или. Они состоят из 31 кургана разных размеров. Курганы были построены в V–IV вв. до н. э. Большой Бесшатырский курган называют «царским» [1].

Среди всех сакских памятников наиболее известны Иссыкские курганы, расположенные в 50 км к востоку от Алматы. Здесь более 40 погребений. Самое знаменитое из них – курган Иссык. Он был сооружен в V–IV вв. до н. э. Внутри кургана в деревянном срубе были обнаружены останки молодого человека, одетого с головы до ног в одежду, обшитую золотыми пластинами и украшениями. 4 тысяч золотых бляшек и пластинок в виде фигурок лошади, барса, горного козла, птиц покрывали одежду знатного сака. При нем находилось полное вооружение – меч, кинжал. По определению ученых, похороненный в кургане человек умер в возрасте 17–18 лет. Археологическая находка вошла в историю под названием «Золотой человек из кургана Иссык». Для научного мира большой интерес представляет высокий конусообразный головной убор царевича, украшенный золотыми пластинами в виде снежных барсов, горных козлов, архаров, крылатых лошадей, птиц. Головной убор отражал представления саков о мироустройстве. Пластины с изображением крылатых коней с козлиными рогами (тулпаров) символизируют солнце. Человек, носивший этот головной убор, возводился в ранг солнцеподобного божества. По представлениям саков мир состоял из трех частей – небесной, земной и подземной. Узоры на головном уборе разделены на три вертикальных уровня. Головной убор по кругу окаймляет рисунок из гряды золотых гор и деревьев. У подножия гор размещены звери. По мнению ученых, орнаментальная кайма означает мировую горную цепь, а орнамент символизирует трехуровневую организацию мира. Звери являются хранителями сторон света. Высота головного убора

и его форма позволяют отнести погребенного в кургане Иссык к сакам-тиграхауда [1].

Среди посуды из глины, дерева, металла особый интерес ученых вызвала серебряная чаша с надписью из 26 знаков. Надпись до сих пор не расшифрована. Однако она, возможно, является доказательством наличия у саков письменности.

Саки поклонялись духам предков. Умерших людей они хоронили на родовых кладбищах, помещая в могилу предметы быта. Они верили в существование подземного мира. Саки хорошо были знакомы с технологией бальзамирования. Солнце у саков возводилось в культ, обычай жертвоприношения коня солнечному божеству был широко распространен.

Символом сакской культуры является звериный стиль в ювелирном искусстве. Он получил распространение на территории современного Казахстана в VIII в. до н. э. Различными изображениями животных украшались одежда, посуда, оружие, конская упряжь. С традицией звериного стиля саки познакомились во времена походов в Переднюю Азию и Иран. В то же время звериный стиль является отражением традиции тотемизма. Изображения зверей, по мнению саков, охраняли их от злых духов.

Письменных данных о древних жителях Центрального Казахстана сохранилось мало. Памятники саков-исседонов представлены так называемыми курганами с «усами». Они составили тасмолинскую археологическую культуру. В местности Тасмола в Павлодарской области был раскопан первый курган данной культуры. Поэтому археологическая культура получила такое название. Особенность курганов тасмолинской культуры состоит в том, что в них имеются два захоронения. Оба кургана расположены по соседству. В большом кургане хоронили человека, в малом кургане – лошадь. От них в восточном направлении отходят два ответвления – насыпи из камней. Их археологи и называют «усами». Другой особенностью тасмолинской культуры является то, что в быту скотоводов Центрального Казахстана широкое применение имела деревянная и металлическая посуда.

На северо-западе Сарыарки проживали саки-аргиппеи. Курганы в местности Улыбай в Северном Казахстане схожи с памятниками тасмолинской культуры. Поэтому памятники региона составляют улыбай-тасмолинскую культуру. В регионе хорошо исследованы курганы: Бирлик, Алыпкаш, Бектениз, Покровка, а также поселения Карлыга, Борки, Кеноткел. Племена Северного Казахстана находились в постоянных культурных связях с племенами Жетысу, Южного и Западного Казахстана.

В Западном Казахстане, на Устюрте археологами обнаружены погребения Байте, Карамонке, Терен. Здесь были обнаружены молитвенные места, где совершались жертвоприношения и групповые

молитвы. В молитвенных местах во множестве встречаются остатки пепелищ. Это в очередной раз доказывает существование культа Солнца у саков [1].

Культура усуней и кангюи. На территории Казахстана в конце 1 тыс. до нашей эры возник новый племенной союз – усуны, которые пришли на смену сакам. Большинство археологических памятников усуней находятся в Семиречье, а именно в Жетысу. Историческая хронология 3 век д.н.э.-5 в.н.э. Основную базу для изучения усунов стали китайские источники. И в этих источниках указывалось, что «усуны не занимаются ни земледелием, ни садоводством, а со скотом перекочевывают с места на место», это говорит о том, что основным занятием было скотоводство. Именно оно играло главную роль в жизни усунов. Большая часть ремесел усунов связана с продуктами скотоводства и ее обработкой. Из кожи животных они делали специальную посуду для жидких продуктов [2]. Степняки очень искусно обрабатывали кожу и войлок, и даже окрашивали их в разные цвета, но окрашиванием в основном занимались женщины. Мужчины же в свою очередь занимались изготовлением вооружения, седла, сбрую, они строили дома и вели охоту на животных. В это время появляется примитивный ткацкий станок его использовали в ткачестве, а шерсть пряли на обыкновенном веретене. В изготовлении керамической посуды усуны достигли больших высот и были мастерами. Искусство усунов тесно переплетается со звериным стилем саков, данная традиция получила широкое распространение, усуны могли использовать зернь на золотых вещах, инкрустацию драгоценными камнями. В III-II вв. до н.э. приходит полихромный стиль взамен на звериный, он был основан на фигурах животных и птиц, украшение камнями цветными или орнаментами, подтверждением тому служит археологическая раскопка Актас, где были найдены ювелирные изделия полихромного стиля. Примером инкрустации может послужить Каркаралинская диадема, найденная в Каркаралинском ущелье. Археологи определили дату существование диадемы - 1 в.д.н.э.-2 в.н.э. Курганы усунов представляли собой скопление камня, песка и дерна, а в могильная яма находилась в центре кургана. Покойника хоронили на спину головой на восток в центр кургана, туда обычно клали вещи, которые были очень важные для данного человека, очень часто клали посуду. На глиняной посуде и предметах было изображение солнца, или по-другому соляные знаки [2].

Племенной союз кангюев был сформирован в 3 в.д.н.э и существовал до 5 в.н.э. Основное расселение канглов был юге Казахстана, в средней части Сырдарьи. Китайские летописи являются главным источником изучения истории кангюев. Они описывают жизнь, быт, культуру и верования кочевников. Около 2000 лет назад китайский правитель отправил свое посольство на изучение и ознакомление их с другими странами, и это посольство вернулось спустя 13 лет, они объездили много

стран. Основная цель данного путешествия было завязывание торговых отношений с ними, в пути послы делали заметки и записки, и как раз таки в них было упоминание о кангюях [3]. Большую роль в истории сыграло очень удачное географическое расположение, которое позволяло контролировать части Великого Шелкого пути из Средней Азии в Поволожье. О развитости отношений в торговле может свидетельствовать погребение Мардан, в которых были найдены монеты, их относят ко 2 в. до н.э. Также в данном погребении были найдены резные камни, сделанные в Иране, коралловые бусы, сделанные в Индии и янтарь с побережья Балтийского моря. Археологические памятники канглов археологи делят на 3 группы: Отрар- Каратауская, Жетыасарская и Кауншинская культуры. В Кауншинской культуре кангюи хоронили покойников вместе с одеждой, а рядом ставили сосуды с водой, посуду с пищей и все необходимые вещи. В могилу с мужчинами-покойниками в погребение клали ножи, кинжалы, мечи, луки и многие другие вооружения. А женщинам клали зеркала, серьги, бусы, и другие ювелирные украшения. Основным видом хозяйства было полукочевое скотоводство, но земледелие также играло немаловажную роль, об этом свидетельствует археологические раскопки. Вспомогательным хозяйством были охота и рыболовство. Женщины занимались прядением, обрабатывали шерсть. Шаш-Илак был центром производства металлов, в Кулате были найдены мастерские по обработке металлов, это доказывает, что территория канглов была крупнейшим центром металлургии и металлообработки, они занимали площадь более 50 гектаров. У кангюкв были широко развиты танцы, песенное искусство, музыка. Были найдены музыкальные инструменты с пятью и двумя струнами. Кангюи верили в сверхъестественное, поклонялись природе, приносили им в жертвы домашних животных, обожествляли звезды, Луну и Солнце. Поклонение небесным светилам объясняется тем, что именно по ним они определяли направление своих кочевок, и выполняли свои обряды. Был распространен культ предков [3].

Номадическая культура хунну. Хунну вели кочевой образ жизни, который не всегда был понятен оседлым народам: римлянам и грекам. Поэтому в исторической литературе можно встретить разные характеристики кочевников. Хунну имели и свои города. Кожа, шерсть, войлок, дерево – вот основные материалы кочевников для изготовления всех не обходимых вещей и предметов. Они не так долго вечны, как камень. Меха, ткани и одежда давно истлели и не могли сохраниться до наших дней. Но по письменным источникам можно узнать, что кожаные одежды хунну были прочны и удобны, легки и красочны. Хуннские ювелиры достигли совершенства в изготовлении золотых украшений. Они умели напаивать на изделия золотые шарики. Такой стиль называют зернью. Иногда на изделия напаивали узоры в виде длинных витых

проволочек – скань. Еще одним видом украшения была инкрустация, когда для красоты в изделие вставляли цветные камушки [4]. Ученые называют такой стиль «полихромным стилем». Хунну искусно выделывали серебряные и золотые украшения. В погребениях богатых хуннов в обилии встречаются золотые серьги, кольца, перстни, инкрустированные золотом кожаные пояса. Для украшения изделий использовались изображения диких животных. Найденные в местах постоянных поселений головки веретен показывают, что хунну ткали и носили одежду из шерсти. В богатых погребениях знатных хуннов находят остатки шелковых материалов, отсюда становится ясно, что они также одевались в дорогой китайский шелк [4].

Многочисленные памятники древних кочевых племен на территории Казахстана доказывают наличие у номадов богатой и самобытной культуры, а также отображают их религиозные представления.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Археологические памятники саков. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://itest.kz/ru/attestation/istoriya-kazahstana-4077/

2 Культура древних племен на территории Казахстана: обычаи, нравы, традиции, культы, верования. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://topuch.com/1-istoriya-formirovaniya-ponyatiya-kuleturi/index3.html

3 Археологические памятники. Кангюи. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://bibliotekar.kz/chitat-knigu-onlain-istorija-drevnego-ka/4-arheologicheskie-pamjatniki.html

4 Культура гуннов. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://vuzlit.com/663463/kultura_gunnov

УДК 304.444
Ким В.В., Ким А.М.
Кызылординский университет имени Коркыт Ата
г. Кызылорда, Республика Казахстан

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Цифровая экономика (Digital Economy) - это экономическая деятельность, основанная на цифровых технологиях и инновационных решениях, которые являются базовыми производственными факторами и обеспечивают более высокую эффективность бизнеса. К области цифровой экономики относятся, главным образом, компании финансовой сферы, страхования, коммерции. Также Digital Economy включает в себя

деятельность, связанную с предоставлением онлайн-услуг, с электронными платежами, краудфандингом, блокчейном и криптовалютой.

Цифровая экономика является составной частью экономики, где доминируют знания субъектов и нематериальное производство – основной показатель, характеризующий информационное общество. Понятия «цифровая экономика», «экономика знаний», «информационное общество» и их аналоги, представленные в современной научной литературе, формируют новую социально-экономическую систему, заменяющую прежнюю индустриальную парадигму.

В связи с этим, развитые страны мира уделяют пристальное внимание гармоничному развитию системообразующих элементов цифровой экономики, информационного общества и экономики знаний. Для каждой страны чрезвычайно важно как можно быстрее трансформировать традиционную экономику в современную – информационную, интеллектуальную, цифровую. Это – безальтернативный путь развития. Иначе неизбежны дальнейшие социальные, экономические кризисы.

Характерными особенностями цифровой экономики являются:

- сосредоточенность экономической деятельности на платформах. Платформами называются цифровые программно-аппаратные комплексы с определенным функционалом, обеспечивающие потребности пользователей и производителей товаров и услуг, а также поддерживающие возможности прямого взаимодействия между ними. Благодаря этому платформы существенно повышают качество сотрудничества сторон и способствуют созданию новых продуктов и решений;

- развитие персонифицированных сервисных моделей - производство товаров и оказание услуг отвечает требованиям и нуждам не среднестатистического пользователя, а каждого конкретного клиента, что стало реальным благодаря активному применению технологий Big Data и таргетированного маркетинга;

- оперативное взаимодействие производителей и потребителей, позволяющее исключить посредников из цепочки отношений;

- распространение экономики совместного пользования - замены владения товарами и услугами бартером и арендой, а также платы за предоставление информации. Плата за предоставление информации - это тренд, еще не набравший большой популярности, но предполагающий скорое появление «подключенных товаров-шпионов», стоимость которых будет намного ниже, чем у аналогов. Разница в стоимости будет компенсироваться самой компанией-производителем, которая при помощи этих продуктов будет вести сбор данных о пользователях и монетизировать информацию через таргетированный маркетинг, оказание

дополнительных персонализированных сервисов (на основании собранной информации) или прямую продажу информации и т.д.

В настоящее время очевидной является необходимость системных преобразований и действий, направленных на развитие цифровой экономики в отечественных социально-экономических системах всех уровней. Идеей цифровой трансформации охвачен весь мир, она сейчас является одной из самых популярных тем обсуждений, но в действительности это далеко не новое понятие, дискуссия о нём идет уже несколько десятилетий.

Цифровизация экономики представляет собой современную форму проявления более фундаментальной закономерности ее информатизации. Несмотря на сравнительно неплохую проработанность рассматриваемой категории, в научной сфере и бизнес-общественности до настоящего времени не сформировалось устойчивого понимания сущности и содержания термина «цифровая трансформация».

Содержание термина «цифровая трансформация» эволюционировало вместе с изменением и развитием технологий. Долгое время под цифровой трансформацией подразумевался перевод в цифровой формат или хранение в цифровом формате традиционных форм данных. Это тоже одно из направлений цифровой трансформации, её трактовка в «узком понимании». В современном мире данное понятие гораздо шире, чем перевод данных в цифровой формат. Когда предприятия и организации осознали все возможности использования оцифрованных данных, они стали разрабатывать процессы для этих целей.

В современных условиях определений цифровой трансформации существует множество. Некоторые специалисты категорически против «заморозки» данного понятия и конкретизации его в устойчивом определении, обосновывая это тем, что эволюция цифровых технологий продолжается, и содержание данного термина эволюционирует вместе с ними. И это, несомненно, однако, по нашему мнению, очертить границы сущности и содержания термина «цифровая трансформация» – задача не только важная, но и крайне необходимая на настоящем этапе развития цифровой экономики, позволяющая сформировать единое понимание, а, соответственно, и выделить основные направления цифровой трансформации.

Начнем с того, что внутри понятия «цифровая трансформация» существует множество терминов, имеющих различные трактовки. Ключевыми являются при этом термины, имеющие одинаковое звучание на английском языке, но кардинально различающиеся по содержанию, что отчетливо проявляется в русскоязычных публикациях:

- digitization (оцифровка) – представляет собой преобразование информации «с физических носителей на цифровые». В рамках digitization (оцифровки) не происходит изменений качества и содержания

информации, она просто преобразуется в электронную форму для последующей обработки в цифровом формате, что позволяет усовершенствовать существующие бизнеспроцессы, добавив в них информацию в цифровом формате;

- digitalization (цифровизация) – это изначально создание нового продукта в цифровой форме. Поэтому ключевое отличие digitalization (цифровизация) состоит в создании нового инновационного продукта, с новым функционалом и потребительскими свойствами. И если digitization (оцифровка) в первую очередь направлена на совершенствование существующих бизнесмоделей и изменение бизнес-процессов, то digitalization (цифровизация) позволяет получить существенный рывок в бизнесе и новые конкурентные преимущества. Digitalization (цифровизация) – это уже элемент 4-й промышленной революции (Industry 4.0) [1].

Цифровизация, в свою очередь, это процесс, направленный на оцифровку всех информационных (и даже материальных) ресурсов (создание цифровых копий) и формирование сетевых платформ взаимодействия, с целью получения прогнозируемого и гарантированного результата на любое управляющее воздействие с использованием средств автоматизации. В новых экономических условиях все субъекты социально-экономической системы, стремящиеся к устойчивому функционированию, вынуждены проходить через процесс цифровой трансформации.

Сегодня в экономической науке существует множество определений понятия «социально-экономическая система». В целях проведения дальнейших исследований, нами будет использоваться определение социально-экономической системы как «целостной совокупности взаимосвязанных и взаимодействующих социальных и экономических институтов (субъектов) и отношений по поводу распределения и потребления материальных и нематериальных ресурсов производства, распределения, обмена и потребления товаров и услуг».

Соответственно, при таком подходе к социально-экономическим системам можно справедливо отнести предприятия и организации всех форм собственности и отраслей экономики (и их объединения), различные фонды, банки, территориальные субъекты (регион, округ, муниципальное образование) и их органы власти, и прочие институты, основным системообразующим фактором которых является человек.

Термин «цифровизация» используется для описания трансформации, которая идет дальше, чем просто замена аналогового или физического ресурса на цифровой или информационный. К примеру, книги не просто превращаются в электронные книги, а предоставляют целый набор интерактивных и мультимедийных файлов, имеющих самостоятельное значение. Соответственно, в социально-экономической системе процессы могут стать онлайн-диалогами между сторонами, которые раньше

напрямую даже не общались. Так что в деловом контексте организация, которая хочет стать «цифровой», должна фокусироваться на автоматизации процессов, с целью сделать их более эффективными [2].

Для эффективного использования новых технологий и их оперативного внедрения во все сферы социально-экономической системы, необходимо отказаться от прежних устоев и полностью преобразовать процессы и модели работы. Цифровая трансформация требует смещения акцента на периферию и повышение гибкости центров обработки данных, которые должны поддерживать периферию. Цифровая трансформация обеспечивает максимально полное раскрытие потенциала цифровых технологий через их использование во всех аспектах бизнеса – процессах, продуктах и сервисах, подходах к принятию решений.

Важно подчеркнуть, что для цифровой трансформации никогда не будет достаточно только лишь наличия технологии как таковой. Для того, чтобы процесс цифровой трансформации был полноценным, необходимы четко сформулированные бизнес-задачи и данные. Таким образом, цифровую трансформацию возможно рассматривать только на пересечении всех трех измерений (сформулированной бизнес-задачи, наличия данных и собственно технологий). Таким образом, «цифровая трансформация предполагает фундаментальное переосмысление того, как работает организация и как она взаимодействует с окружающей средой».

Современный потребитель является главным драйвером изменений – бизнес меняется под воздействием новых факторов. Именно поэтому цифровая трансформация – это не только услуга консалтинговых компаний, а фундаментальный процесс, который переживает мировое сообщество, адаптируясь к новым условиям и предпочтениям общества цифровой экономики. Т.е. digital-трансформация – это не столько технологии, сколько изменение мышления в новых условиях новой цифровой экономики.

Основные преимущества, которые несет цифровая трансформация всем хозяйствующим субъектам:

1) Оптимизация процессов. Новые технологии позволяют предприятиям автоматизировать более простые процессы и исключать промежуточные этапы в более сложных процессах. Благодаря этому повышается гибкость предприятий, которые теперь могут гораздо эффективнее использовать свои ресурсы.

2) Поиск новых потоков доходов. С появлением новых технологий открываются новые способы получения прибыли, которые ранее могли быть недоступны.

3) Создание персонализированной и привлекательной инфраструктуры обслуживания. Современные заказчики ожидают, что предприятия будут прислушиваться к их мнению и удовлетворять их

специфические потребности. Современные технологии развиты настолько, что могут решить все эти задачи [3].

Наиболее существенно все преимущества проявляются при оказании услуг, что определяется известными свойствами услуг, такими как их персонализированный характер, ориентированность на взаимодействие исполнителя (производителя) и заказчика (потребителя), нематериальный и – зачастую – информационный характер и др. В связи с этим процессы цифровой трансформации наиболее активно протекают именно в сфере услуг (розничная торговля, туризм, консалтинг, развлекательные услуги и пр.), а также в тех сегментах экономики, которые получают добавленную стоимость от развития сервисной деятельности (например, в банковском секторе).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Цифровизация промышленности [Электронный ресурс] // Интернет-портал АО «Казахстанский институт развития индустрии». — Режим доступа: kidi.gov.kz/novosti/kazahstanskie/880 (дата обращения: 05-09.01.2018).

2 Цифровизация Казахстана — ключевой фактор развития [Электронный ресурс] — Режим доступа: zanmedia.kz/ 2017/09/15/the-digitalization-kazakhstan-a-key-factor-in-development-of/ (дата обращения: 05-09.01.2018).

3 Скаковский Л.Р. Зарубежный опыт в сфере создания современной цифровой экономики: выводы и уроки для Республики Казахстан/ http://isca.kz/ru/

УДК 796.08
Кирсанова М. Н.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ВЕСТИБУЛЯРНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ СОВРЕМЕННЫМИ МЕТОДАМИ АЭРОБИКИ

В формировании физического совершенства ребенка младшего школьного возраста важное значение имеет развитие физических качеств, особенно вестибулярной устойчивости. Этот возрастной период считается наиболее подходящим, темп развития вестибулярных способностей. Изучение особенностей развития вестибулярной устойчивости позволит более детально подходить к планированию тренировочных программ по избранному виду спорта у детей младшего школьного возраста

современными методами аэробики. В связи с этим данная тема является актуальной.

С целью формирования вестибулярной функции у детей 10-11 лет нами были подобраны средства и методы, направленные на решение следующих задач: во-первых, повысить у юных спортсменов уровень вестибулярной устойчивости в соответствии с требованиями, во-вторых, сохранить её показатели на достигнутом уровне.

Задачи исследования:

1) Исследовать теоретико-методические аспекты формирования вестибулярной устойчивости у детей в младшем школьном возрасте.

2) Разработать комплекс упражнений, направленный на развитие вестибулярной устойчивости у акробатов младшего школьного возраста с использованием методов аэробики.

3) Экспериментально доказать эффективность разработанного комплекса упражнений, повысить уровень вестибулярной устойчивости спортсменов.

Объектом исследования был взят процесс физического воспитания детей младшего школьного возраста в избранном виде спорта.

Предметом исследования являются вестибулярная устойчивость детей младшего школьного возраста

В спорте аэробика применяется как дополнительное средство для развития физических качеств, как средство восстановления и переключения внимания на другой вид деятельности с целью сохранения уровня своей подготовленности.

Большая часть конкурентных действий в акробатике является сложно-структурированными. При передвижении на полу параллельно или последовательно соединяются повороты, стойки, вращения корпуса, подъемы, спуски, наклоны, отдельные вращения рук и ног, т.е. движения, связанные с вестибулярной устойчивостью. Поэтому к функции вестибулярного анализатора спортсменов-акробатов предъявляются особые требования [1, 2].

Результаты исследования. Экспериментальная группа детей использовала в тренировочном процессе подобранные нами средства и методы формирования вестибулярной устойчивости. Контрольная группа детей тренировалась по традиционной методике. Тренировки в обеих группах проводились 3 раза в неделю, длительностью 90 минут. Структура тренировочных занятий у экспериментальной группы была традиционной. Подобранные нами упражнения для формирования вестибулярной устойчивости были включены в подготовительную и основную части тренировочного занятия. Подготовительная часть тренировочного занятия состояла из обязательной разминки. Она включала в себя комплекс специально подобранных упражнений, выполняемых с целью подготовки организма к предстоящей работе и повышения его общей

работоспособности. В число этих упражнений были включены и те, которые позволяли воздействовать на вестибулярный аппарат. Среди них можно выделить такие, как вращение головой в одну и другую стороны, наклоны головы и туловища вперёд и назад, повороты головы и туловища вправо и влево, круговые движения туловищем в одну и другую стороны. В основной части тренировочного занятия нами были использованы упражнения для тренировки вестибулярной функции как активного, так и статического характера, связанные с удержанием различных положений в течение определенного времени. А также юыли включены упражнения с использованием такого инвентаря как BOSU, степ-платформы. Условно их можно систематизировать следующим образом:

– упражнения с преимущественным воздействием на горизонтальные полукружные каналы (повороты в горизонтальной плоскости);

– упражнения с преимущественным воздействием на сагиттальные полукружные каналы (круговые вращения, наклоны головы и туловища вперед, отклонение головы назад из различных исходных положений);

– упражнения с преимущественным воздействием на фронтальные полукружные каналы (наклоны в стороны);

– комбинированные упражнения; упражнения с преимущественным воздействием на отолитовый аппарат (прыжки);

– упражнения в равновесии.

Спортсмены экспериментальной группы выполняли предложенные им упражнения равномерно в течение всей основной части тренировочного занятия (по 2-3 упражнения после каждого тренировочного задания). В зависимости от категории сложности упражнений определялось количество повторений для развития вестибулярной функций (в среднем оно составляло 6-8 повторений одного упражнения). Продолжительность выполнения упражнений варьировалась в среднем от 15 до 20 секунд, а интервалы отдыха между упражнениями составляли от 15 сек. до 1 мин. В конце основной части тренировочного занятия, также с целью тренировки вестибулярной функции проводились подвижные игры, связанные с вращениями, ускорениями, поддержанием различных поз. Предложенные нами средства и методы тренировки вестибулярной функции применялись в тренировочном процессе акробатов экспериментальной группы в течение шести месяцев.

Основной задачей нашего исследования являлось определение влияния разработанных нами средств и методов на уровень развития вестибулярной устойчивости у юных акробатов 10-11 лет. Для решения этой задачи нами было обследовано 20 юных акробатов (10 мальчиков и 10 девочек). Из них с целью проведения педагогического эксперимента были сформированы две группы (контрольная и экспериментальная) по 10 человек в каждой. Каждый испытуемый был подвергнут тестированию по следующей программе: проба Ромберга, тест Яроцкого, тест Мекоты

(зигзаг), тест на равновесие. Проведенное в начале эксперимента тестирование уровня вестибулярной устойчивости не выявило достоверных различий в изучаемых показателях между контрольной и экспериментальной группами (P>0,05), что подчеркивает однородность испытуемых – таблица 1.

Таблица 1 – Сравнительный анализ показателей вестибулярной устойчивости контрольной (КГ) и экспериментальной (ЭГ) групп в начале эксперимента

Тесты		**ЭГ**	**КГ**	**t**	**P**
		M±m	M±m		
Девочки					
Проба Ромберга, с	правая нога	16,4±2,24	14,2±1,89	0,76	>0,05
	левая нога	14,1±2,22	15,2±2,17	0,36	>0,05
Тест Яроцкого, с		24,1±1,27	24,4±1,53	0,19	>0,05
Тест Мекоты (зигзаг), с	время выполнения	54,9±0,60	54±0,70	1,17	>0,05
	ошибки	7,6±0,75	6,3±0,70	2,28	>0,05
Тест на равновесие, с		3,8±0,61	4,4±0,54	0,74	>0,05
Мальчики					
Проба Ромберга, с	правая нога	12,7±2,22	13,2±1,53	0,19	>0,05
	левая нога	11±1,76	12,3±2,01	0,48	>0,05
Тест Яроцкого, с		27,9±1,87	28,7±2,01	0,29	>0,05
Тест Мекоты (зигзаг), с	время выполнения	53,5±0,69	53,1±0,75	0,39	>0,05
	ошибки	8,5±1,21	8,2±0,81	0,21	>0,05
Тест на равновесие, с		4,5±0,69	5,2±0,55	0,80	>0,05
Примечание: $t_{табл.}$ = 2,31 при α = 0,05					

В конце педагогического эксперимента нами был снова проведен сравнительный анализ показателей вестибулярной устойчивости контрольной и экспериментальной групп. Он позволил выявить достоверные различия по показателям теста Яроцкого у мальчиков и пробы Ромберга у девочек (P<0,05) (табл. 2).

Таблица 2 – Сравнительный анализ показателей вестибулярной устойчивости контрольной и экспериментальной групп в конце эксперимента

Тесты		**ЭГ**	**КГ**	**t**	**P**
		M±m	M±m		
Мальчики					
Проба Ромберга, с	правая нога	18,4±0,75	15,7±1,02	2,08	>0,05
	левая нога	15,6±0,87	14,2±0,58	1,33	>0,05
Тест Яроцкого, с		34,4±1,21	30,2±1,39	2,33	<0,05
Тест Мекоты (зигзаг), с	время выполнения	51,2±0,53	52,4±0,64	1,45	>0,05
	ошибки	4,7±0,75	6,3±0,53	1,78	>0,05

Тест на равновесие, с		6,4±0,37	6,5±0,53	0,17	>0,05
Девочки					
Проба Ромберга, с	правая нога	21,8±0,58	18,2±0,66	4,09	<0,01
	левая нога	19,6±0,60	17,8±0,50	2,31	<0,05
Тест Яроцкого, с		29,5±0,93	27,8±1,02	1,21	>0,05
Тест Мекоты (зигзаг), с	время выполнения	52,4±0,42	53,1±0,63	0,88	>0,05
	ошибки	4,3±0,99	5,2±0,37	0,82	>0,05
Тест на равновесие, с		6,2±0,55	5,7±0,28	0,83	>0,05
Примечание: $t_{табл.}$ = 2,31 при α = 0,05; $t_{табл.}$ = 3,36 при α = 0,01					

Таким образом, анализ показателей вестибулярной устойчивости юных акробатов 10-11 лет показал статистически достоверное превосходство детей экспериментальной группы в конце педагогического эксперимента над детьми контрольной группы. Это дает нам право утверждать, что предложенные нами средства и методы аэробики оказали заметное положительное влияние на уровень развития вестибулярной функции у детей в формировании вестибулярной устойчивости и могут быть рекомендованы для использования в тренировочном процессе юных акробатов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Борисова М.М. Малоподвижные игры и игровые упражнения. Для занятий с детьми 3- 8 лет: пособие – М.: Мозаика - Синтез, 2014. – 48 с.

2 Прописнова, Е.П. Подвижные игры в системе физической подготовки девочек 4-6 лет, занимающихся эстетической гимнастикой / Е.П. Прописнова, Д.И. Дегтярева, М.А. Терехова // Успехи современной науки и образования. – 2017. – № 2 (2). – С. 70- 72.

3 Лихобабенко К.С. Оздоровительные системы физических упражнений в физическом воспитании детей младшего школьного возраста / К.С. Лихобабенко, Л.А Якимова // Тезисы докладов XLV научной конференции студентов и молодых ученых вузов Южного федерального округа (февраль – март 2018 г.; г. Краснодар). – Краснодар: КГУФКСТ, 2018. – Часть 2. – С. 126.

4 Лях В.И. Развитие координационных способностей у дошкольников / В.И. Лях− М.: Спорт, 2016.−129 с.

УДК 37.015.3
Кошербаева А.Н., Бақыт Н.Е.
Казахского национального педагогического университета имени Абая
г. Алматы, Республика Казахстан

РАЗВИТИЕ ГИБКИХ НАВЫКОВ СОВРЕМЕННЫХ УЧАЩИХСЯ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА «JAS LEADER AKADEMIIASY»

Современный Казахстан – это молодое независимое государство с богатой историей и, несомненно, блестящим будущим. Будущее страны – в руках образованного поколения, располагающее улучшенным доступом к знаниям, опыту, технологиям и ресурсам для того, чтобы внести наилучший вклад в развитие своей страны.

Навыки — утвердившиеся в ходе неоднократного использования знаний и умений способности эффективно выполнить определенную работу, т. е. умения, которые в результате длительного повторения становятся автоматическими. Навыки бывают двух видов: hard и soft skills. Эти понятия ввёл Джон Уитмор, создатель модели GROW.

Проблема «гибких» навыков актуальна как в психолого-педагогическом, так и в социально-экономическом плане. Гибкие навыки (англ. soft skills) – инновационный компонент содержания образования на всех его уровнях, связанный с подготовкой обучающихся к различным видам учебной и профессиональной деятельности. Школьный возраст — идеальное время для тренировки soft skills, напрямую влияют на успеваемость ребенка, укрепляют уверенность в себе, помогают осознанно подойти к выбору будущей профессии. Гибкие навыки развиваются в процессе активной трудовой деятельности или целевой работы над собой их обладателя [1].

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев отметил, что подрастающее поколение – будущее нашей страны и государство создает все условия для обеспечения детей качественным образованием и достойным воспитанием. В этой связи реализуется несколько проектов.

Фонд Булата Утемуратова является мульти проектным фондом, который активно участвует в поддержке проектов в сфере здравоохранения, культуры и образования. Фонд реализует программу Jas Leader Akademiiasy в Туркестанской, Кызылординской, Жамбылской областей и города Шымкент.

Задача программы – поддержка и развитие лидерских качеств среди школьников 5–11 классов и обучение востребованным навыкам, которым не учат в школе. Школьники научатся эффективно использовать навыки коммуникации, критического мышления, публичных выступлений и ведения переговоров. Запланированы факультативные занятия,

ежемесячные встречи, мастер классы и ежегодные конференции с награждением лучших учеников.

По данным Организации экономического сотрудничества и развития, жизненный успех учащегося определяют не только академические знания, но и уровень его эмоционального и коммуникативного развития, что относится к soft skills. В число гибких навыков входят коммуникабельность, эмоциональный интеллект, мышление «результатами» и «процессами», работа с технологиями, организаторские способности, интеллектуальное любопытство, лидерство и многие другие. Развивать их можно «без отрыва от производства» – непосредственно во время урока.

Важными элементами коммуникабельности являются умение выразить свои мысли и чувства, владение невербальными средствами общения (жесты, мимика), умение слушать и понимать собеседника, а также готовность к сотрудничеству и конструктивному решению проблем. Для развития коммуникабельности подходят дискуссии между группами в классе, организация разговорных клубов. Презентация проекта «включает» одновременную проработку нескольких гибких навыков – это и самопрезентация, лидерство, позитивность. В общественной сфере, коммуникабельность играет важную роль в установлении контактов с разными представителями общества. Люди с хорошими коммуникабельными способностями способны выстроить доброжелательные отношения с новыми людьми, участвовать в общественной жизни, находить общий язык и находить компромиссы [1].

В словаре предпринимателей и инвесторов есть слово «питчить» (от «pitch» – выставлять на продажу), то есть представлять свой проект с целью привлечь финансирование. Такой подход можно взять за основу и, трансформировав с учётом ваших собственных задач, использовать в школе (Рисунок-1).

Рисунок 1 – Треугольник развития навыков у лидеров

Эмоциональный интеллект – это способность человека распознавать свои и чужие эмоции, понимать намерения собеседника, его мотивацию и желания. Эмоциональный интеллект состоит из четырёх категорий:

- Умение общаться с другими людьми, работать в команде и возглавлять её.
- Эмпатия вне зависимости от того, является человек интровертом или экстравертом.
- Знание своих сильных и слабых сторон.
- Умение управлять своими эмоциями.

Навыки управления своим эмоциональным интеллектом влияют на работу человека с другими членами группы (например, вместе с одноклассниками готовить какой-либо проект), мотивацию и самоконтроль, комплекс определённых навыков.

Наряду с гибкими навыками в современной терминологии выделяются и особо востребованные сейчас digital skills – навыки работы с цифровыми ресурсами, умение ориентироваться в технологической среде и использовать преимущества цифровизации. Современные дети более свободно чувствуют себя в цифровой среде, для них технологии – неотъемлемая часть жизни.

Использование цифровых ресурсов в обучении не только формирует навык работы с технологиями, но и интегрирует их во все сферы жизни. Таким образом нет разрыва между «интересными» занятиями и «скучной» учёбой. Если ребёнок учится, применяя доступные современные технологии, он привыкает к тому, что их можно использовать не только для отдыха.

Во время выполнения школьных проектов развиваются умения распределять роли, руководить и подчиняться, обсуждать тему, приводить аргументы, анализировать информацию и делать выводы, тренируются навыки планирования и выступления на публике.

Для развития гибких навыков полезно принимать участие в подготовке праздников, выступлений, конкурсов, викторин. Драматический кружок или школьный КВН научат находить общий язык с разными людьми и уверенно держаться на сцене. Выпуск школьной стенгазеты научит понимать людей и их потребности, работать с информацией, предлагать разные варианты решения проблем. Чем разнообразнее внеурочная деятельность, тем больше гибких навыков можно приобрести [2].

Новое поколение – это поколение зрелой Независимости и процветающего Казахстана. Педагоги оказывают огромное влияние на формирование личности каждого ученика. Поэтому представителям системы просвещения будет неизменно оказываться всесторонняя поддержка.

С 26 июля 2021 года будущие тренеры Jas Leader Akademiiasy приступили к подготовке по программе обучения тренеров. В течение одного месяца 100 педагогов из 50 пилотных школ Туркестана, Туркестанской области и Шымкента принимали участие в тренинге, где они познакомились с программой обучения. Методические пособия разработаны на казахском языке. По словам организаторов, обучение на тренинге будет проходить в доступной, интерактивной форме. После окончания тренинга педагоги смогут проводить факультативные занятия по программе Jas Leader Akademiiasy в своих школах и получат полный пакет материалов для дальнейшей работы в течение следующего учебного года для учеников 5-11 классов [3].

Jas Leader Akademiiasy решает одну из важнейших задач - предоставление доступа к актуальным знаниям на казахском языке. По словам Марата Аймагамбетова, директора Фонда Булата Утемуратова, совместно с экспертами была проделана большая работа по сбору и адаптации лучших зарубежных практик: "Мы впервые собрали международный передовой опыт в одну программу для проведения занятий в школе на родном языке. Встретившись с участниками форума, я увидел их горящие глаза, узнал от самих ребят об их успехах и победах. Значит, мы на правильном пути и продолжим развивать проекты, направленные на молодое поколение Казахстана".

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Гибкие навыки (soft skills) — компетенции будущего: метод.пособие / Дальневост. гос. науч. б-ка, отд. науч.-исслед. и науч.-метод.работы; сост. М. П. Лопушенко; редкол. Т. Ю. Якуба и др. — Хабаровск: ДВГНБ, 2023 — 36 с.

2 Гибкие навыки: пять самых важных гибких навыков. — Текст: электронный// Level One: [сайт]. — URL: https://levelvan.ru/pcontent/gibkienavyki-18/gibkienavyki

3 Биккулова, О. Что такое HARD и SOFT SKILLS? В чем разница? Что важнее? / Ольга Биккулова; Центр тестирования и развития «Гуманитарные технологии» // Профориентатор: [сайт]. URL:https: //proforientator.ru/publications/articles/chto-takoe-hard-i-soft-skills-v

ӘОЖ 796.09
Көпжасар Б.Ж., Мощеев В.В.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы
Есиркепов Ж.М.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

ҚОРҚЫТ АТА УНИВЕРСИТЕТІ: «ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ» КАФЕДРАСЫ МЕН «СЫР СЫМБАТЫ» СПОРТ КЛУБЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕРІ

Дене тәрбиесі кафедрасы жұмыс жасаған кезеңінен бастап осы уақытқа дейін жастарды дене шынықтыру мен спортқа тәрбиелеу ісінде ауқымды жұмыстар атқарып келеді. Кафедрада әр жылдары Қазақстан спортының дамуына ерекше үлес қосқан, бұқаралық дене шынықтыру қозғалысына белсене атсалысқан білімді, білікті кәсіби мамандар қызмет атқарады.

Дене тәрбиесі кафедрасының негізі 1937 жылы қаланған. Кафедраны құрып, оны 1957 жылға дейін үздіксіз А.И.Тон басқарды [1]. Бұл жылдар институт тарихындағы ең қиын да күрделі кезең болды. Ұлы Отан соғысы басталып, көптеген оқытушылар Отан қорғау үшін соғысқа аттанып, институтта кадрлық тапшылық қатты байқалды. Соғыстан кейінгі жылдары институттың материалдық-техникалық базасына көңіл бөлініп, оқу ғимараттары салынып, спорт залы мен спорт алаңдары пайдалануға берілді. Білікті мамандар шақырылып, дене тәрбиесі жүйесі бір ізге салынып, студенттер арасында спартакиадар ұйымдастырыып, спорт түрлерінен жарыстарға қатыса бастады.

1957 жылдан 1974 жылға дейін кафедраға Қазақ мемлекеттік дене шынықтыру институтының түлегі Ә.А.Зарипов басшылық етті [1]. Осы жылдары кафедра оқытушыларының жетекшілігімен институтта волейбол, баскетбол, футбол, қазақ күресі және велоспорт үйірмелері жұмыс жасады. Түрлі беделді бәсекелерде институттың мерейі үстем болып, Одаққа танымал спортшылар шықты. Оның дәлелі ретінде бокстан Кеңес Одағының спорт шебері Нақышбек Көбековтің 1960 және 1962 жылдары Харьков, Тбилиси қалаларында бокстан өткен Бүкілодақтық студенттер ойындарының екі дүркін жеңімпазы атанды [2]. Ол облыстағы бокс майталмандарының ақылшы ұстазы, қадірлі ақсақалы болып саналады. Н.Көбеков аталмыш кафедрада 2006 жылға дейін үзіліссіз ұстаздық қызмет атқарды.

Өткен ғасырдың 60-жылдары кафедрада қазақ спортының бетке ұстар мақтанышы, әлемдік олимпиадалық қозғалыста Қазақстан өкілі болып өмірінің соңына дейін еңбек еткен, Қазақстан Республикасы Ұлттық

Олимпиадалық комитетінің төрағасы ретінде үш бірдей олимпиадаға Қазақстан құрамасын басқарып барған Аманша Ақпаев ұстаздық етуі университет үшін үлкен мәртебе, мақтаныш [3].

1974 жылдан бастап 1982 жылға дейін кафедраны облысымызға танымал спорт қайраткері, жеңіл атлет, спорт шебері, Қазақстан Республикасының Еңбек сіңген жаттықтырушысы, п.ғ.к., профессор Н.И.Шиндин басқарды. Ол жетекшілік еткен жылдары кафедра білікті ұстаздармен толығып, кафедрада тың жаңалықтар орын алды. Кафедраның сапалық өсуіне Р.А.Зарипов, Н.К.Көбеков, С.О.Ким, Р.Б.Балатаева, Т.И.Ибрагимов, М.К.Әлібеков, В.Тян, О.Д.Хегай сынды білікті мамандар үлкен еңбек сіңірді. 1979 жылы пединститутттың қыздар және ерлер волейбол құрама командалары республикалық универсиадада жүлделі ІІІ орынға ие болды. Сонымен қатар, М.К.Әлібековтың жетекшілігімен бакетбол командасы ЖОО арасындағы универсиадада жүлделі орын иеленді [4].

1982 жылдан 1990 жылға дейін кафедраға Р.В.Цой жетекшілік етті. Осы жылдар аралығында ауыр атлетикадан Қазақстан чемпиондары Марат Баймаханов, Олег Хегай, велоспорттан жастар арасындағы Әлем біріншілігінің жеңімпазы Сергей Капустин, еркін күрестің майталмандары, КСРО спорт шеберлері Құлжабай Алтынбеков, Алтынбек Асиров, велоспорттан қазақ қыздары арасында алғашқы КСРО спорт шебері Жанна Жөнелбаева, боксшылар Абдат Баплаков, Мықтыбай Дәулеталиев, Лесбек Тәшімов, Әбділда Көккөзовтер аға буын дәстүрін лайықты жалғастырды [1].

Кафедра оқытушыларының жаттықтыруымен 1959 және 1960 жылдары қазақ күресінен Қазақстан чемпионы болған Ысқақ Қарқынбаев, бокстан спорт шеберлегіне үміткер П.Сапарходжаев, волейболдан облыс құрама командасының мүшелері Қ.Жаңабергенов, А.Ерназаров, Э.Г.Шек, Ш.Сәлімов, Ф.Сәлімова, Р.Қазыбаевтар институттың бетке ұстар мақтаныштары болды [1].

1990 жылдан бастап, он екі жыл бойы кафедраға М.К.Әлібеков басшылық етті. Сол кезеңдерде университет спортшылары шет елдерге жарыстарға қатысып, елдің көк байрағын желбіретті. Олардың ішінде: самбо күресінен Азия ойындарының күміс жүлдегері Жамал Бозова, қол добы ойынынан үш дүркін Республика чемпиондары И.Пивоварова, И.Бражникова, И.Тарасова, Т.Беглова, Халықаралық дәрежедегі спорт шеберлері О.Егунова, Ю.Власова, Қазақстан Республикасының дзюдо, самбо, қазақ күресі түрлерінен спорт шебері, ҚР чемпионы Ерлан Абдуллаев, жеңіл атлетика көпсайысынан спорт шебері А.В.Ким, қазақ күресінен ҚР спорт ардагерлерінің ІІ спартакиадасының жүлдегері Қайрат Әлиев, ҚР құрама командасының мүшелері велосипедші А.Лопатин, жеңіл атлет А.Лептиков, ауыр атлеттер А.Меңдияров, Ғ.Есенбаев секілді спортшылар университеттің бұл саладағы жаңа өркендеу кезеңін көрсетті

[5]. Халықаралық дәрежедегі төреші, самбо күресінен халықаралық дәрежедегі спорт шебері, әлем чемпионатының екі дүркін жүлдегері, Азия чемпионы Жамал Бозова күрес спортының облысымызда қыздар арасында кең қанат жаюына жол салып, үлгі-өнеге болды.

2001 жылы құрылған «Сыр сымбаты» спорт клубы Қорқыт Ата Қызылорда мемлекеттік университетінің спорт түрлерінен Жоғары оқу орындары арасында өткізілетін жазғы Универсиадаға, әртүрлі деңгейдегі жарыстарға тұрақты қатысып, жүлдегерлер қатарынан көрінуіне бірден-бір дәнекер болды. Мұнда спорттың 17 түрінен тұрақты секциялар жұмыс жасады.

2003-2011 жылдар аралығында кафедраға жетекшілік жасаған О.Т.Боқаев кафедраның биіктерден көрінуіне көп еңбек сіңірді. Жас оқытушылармен толыққан ұжым «Сыр сымбаты» спорт клубының жұмысын одан әрі жандандырды, университет спортшылары облыстық, республикалық, әлемдік деңгейдегі көптеген жарыстарға қатысып, жоғары белестерді бағындырды. «Сейхун-КАМ» ҚМУ әйелдер қол добы клубы Қазақстан Республикасының бірнеше дүркін жеңімпазы атанды, 2008 жылы Бейжің олимпиадасына қатысқан Қазақстан құрамасының негізін де осы команда мүшелері құрады, командаға ҚР Еңбек сіңірген жаттықтырушы В.Ч.Ким басшылық етіп келеді. Облыста тұңғыш рет университет ректоры Қ.А.Бисеновтың қолдауымен кәсіби «Қорқыт Ата ҚМУ» ерлер волейбол командасы құрылып, Қазақстан чемпионатына тұрақты қатысып келеді. Тоспадоп тартысының тарландары 2008-2009, 2013-2014, 2015-2016 жылдары ҚР чемпионатында III орынды иеленді. Бұл көрсеткішке университет түлегі, волейбол жаттықтырушысы А.С.Даутовтың сіңірген еңбегі өте зор. 2017 жылы «Қайсар» волейбол клубы құрылып, 2017-2018, 2018-2019 жылдары ҚР чемпионатында жүлделі III орынды иеленіп, облыста волейбол спортының дамуына елеулі үлес қосып келеді. 2010 жылы Республикада тұңғыш рет ЖОО арасында футзалдан ұйымдастырылған ҚР Білім және ғылым министрінің Кубогына Қорқыт Ата ҚМУ командасы қатысып жүлделі I орынды жеңіп алды, оған жаттықтырушы М.М.Мырзабеков жетекшілік етті. 2011 жылы өткен VI жазғы Универсиадада 83 жоғары оқу орындары арасында Қорқыт Ата ҚМУ командасы спорттың жағажай волейболы, ауыр атлетика, бокс, таеквондо, дзюдо, самбо, еркін күрес, қазақ күресі, тоғызқұмалақ, жеңіл атлетика түрлерінен 55 медальді иеленді. Оның ішінде 15 алтын, 18 күміс, 22 қола медальмен жалпы командалық есепте 10-орынды иеленді [6].

2012-2015 жылдары «Дене тәрбиесі» кафедрасына п.ғ.к. М.Есіркепов басқарды. Ж.М.Есіркепов басқарған кезеңде кафедраның ғылыми-педагогикалық әлеуеті жоғарылап, бір ғылым кандидаты, бір доцент, үш ғылым магистрі, 11 аға оқытушы, 2 ҚР Ұлттық дәрежедегі төреші қызмет атқаруда. Бокстан ҚР спорт шебері, оқытушы Берік Бекжанов, футболдан жоғары Ұлттық дәрежедегі төреші, Қазақстан Республикасы премьер-

лигасында төрешілік етіп жүрген аға оқытушы Бейбіт Көпжасар, таеквондодан Ұлттық дәрежедегі төреші, аға оқытушы Дәулет Есмағанбетов, қазақ күресінен ардагерлер арасында ҚР II спартакиадасының жеңімпазы Қайрат Әлиев, волейболдан ҚР чемпионатының қола жүлдегері Әсет Медеуовтер облысымыздың, университетіміздің мақтанышты болып келеді. Атап айтқанда, кафедраның аға оқытушысы Дәулет Есмағанбетов облыстық таеквондо федерацияның вице-президенті, таеквондодан Қызылорда облысының аға жаттықтырушысы қызметін атқарды, ол жаттықтырған спортшылар әлемдік деңгейдегі жарыстарда Қазақстан намысын қорғап жүр.

Кафедра оқытушылары республикалық, халықаралық деңгейдегі ғылыми-практикалық конференцияларға ғылыми мақалалар дайындап, баяндамалар жасауды дәстүрге айналдырған. Қала, облыс, республика деңгейінде өткізілетін спорттық, тәрбиелік іс-шараларды ұйымдастыруға кафедра әрдайым күш салып келеді. Спортты насихаттау, бұқаралық сипатын дамыту, саламатты өмір салтын қалыптастыру бағытында ауқымды жұмыстар атқаруда. Бастапқы кезеңде спорттың 17 түрінен секция жұмысын бастаған «Сыр сымбаты» спорт клубында қазір спорттың 22 түрінен спорт секциясы жұмыс жасайды. Тәжірибелі, білікті оқытушы-жаттықтырушылардан құралған ұжымда қызмет сапасы жоғары. Спорт секцияларында 700-ге жуық студент жастар таңдаған спорт түрлерімен шұғылдануда.

2010 жылы ашылған «Сейхун» спорттық-сауықтыру кешені университеттің спорт саласындағы жаңа жетістіктерінің жарқын көрінісі деуге болады. Озық үлгіде салынған кешен заманауи сұранысты толық өтеуге қабілетті. Онда жыл бойы облыстық, республикалық, халықаралық деңгейдегі турнирлер мен жарыстар, студент жастар мен оқытушы-профессорлар арасындағы дәстүрлі спартакиадалар өткізіліп, мемлекет басшысының берген тапсырмасын орындауда жаңа мүмкіндік көзіне айналды [3].

2015 жылдан бастап кафедраға академиялық доцент В.В.Мощеев басшылық етіп келеді. Қазіргі таңда «Сыр сымбаты» спорт клубының жұмысы жанданып, спорт секцияларының саны артып, спорт түрлерімен шұғылданатын студенттердің саны көбейіп келеді. Профессор-оқытушылар арасында да спортпен шұғылдану жолға қойылған. Оның бірден бір дәлелі 2023 жылы Қырғызстанның Бішкек қаласында гір көтеруден 15 мемлекеттен қатысқан ардагерлер спортшылар арасында өткен Азия чемпионатында кафедраның аға оқытушысы, п.м. Әділбек Мұхан алтын медаль жеңіп алды [7].

2023 жылы ҚР XII-ші жазғы Универсиадасы бойынша университет спорттың 16 түрінен қатысып, 7 алтын, 8 күміс, 22 қола медаль жеңіп алды. Бұл университетте бұқаралық спортты дамыту бағытында

атқарылып жатқан жұмыстардың нақты нәтижесі деп айтуымызға толық негіз бар.

Сыр спортындағы жарқын жетістіктерге өзіндік үлес қосып, талай саңлақ спортшыларды түлетіп келетін университет кафедрасының қызметі алдағы уақытта да биік белестерді бағындыра бермек.

«Дене тәрбиесі» кафедрасы университет, қала, облыс, республика деңгейінде өткізілетін спорттық, тәрбиелік іс-шараларды ұйымдастырып, өткізуде үлкен үлес қосып келеді. Дене тәрбиесі пәнінің сапалы өткізілуіне, студент-жастар және оқытушы-профессорлар мен қызметкерлер арасында дене тәрбиесі мен спортты насихаттау, бұқаралық спортты дамыту, денсаулықты нығайту, салауатты өмір салтын қалыптастыру бағытында ауқымды жұмыстар атқаруда. Кафедра базасындағы «Сыр сымбаты» спорт клубы жетекшілігімен спорттың 22 түрінен спорт секциясы жұмыс жасап, Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына арнаған Жолдауындағы еліміздегі спортпен шұғылданушылардың санын 50 пайызға жеткізу мақсатында аянбай жұмыс жасауда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Сыр еліндегі іргелі білім ордасы / Құраст. Б.Ә.Сайлыбаев, Н.К.Мыңжасов, Қ.А.Бисенов. - Алматы: «Арыс», 2007. - 432 б.

2 Қалдырған ізің мәңгілік/ Құраст. Б.Кәрібозұлы. - Астана: Фолиант, 2017. - 400 б.

3 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті: Қалыптасуы мен даму жолдары /Құраст. Ғ.Тұяқбаев, Ж.Майгельдиева, Қ.Омаров. - Астана: Фолиант, 2012. - 368 б.

4 Есіркепов Ж. Саңлақтар шыққан білім ордасы. «Сыр спорты. - Қызылорда, 2012. - №1. - 4-5 б.

5 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті / Құраст. Ғ.Тұяқбаев, Ж.Майгельдиева, Қ.Омаров. - Астана: Фолиант, 2017. - 240 б.

6 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті / Құраст. А.Жүнісов, Қ.Омаров. - Астана: Фолиант, 2022. - 215 б.

7https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02uJ1BfdfyoSUzyiHVxYY13xnWKvqw9xMkRp9M8WSuY8PkGMKSR26LhvvY5uARSwEAl&id=100055786255857&mibextid=CDWPTG

УДК 1(091):613
Кравчик Е.И., Рожко Г.Т.
Казахский агротехнический университет им. Сейфуллина
г. Астана, Республика Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ, ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Физическая активность, спорт и здоровый образ жизни человека - это естественное поведение, которое формируется в зависимости от поведения и способности человека адаптироваться. Поэтому его существование продолжает развиваться с момента появления нашего вида. Однако есть убедительные доказательства использования спорта в "лечебных" целях. Здоровый образ жизни - это активная деятельность на оздоровительном пути, направленная, прежде всего, на поднятие иммунитета, сохранение и укрепление здоровья [3; с. 5]. Образ жизни человека не формируется сам по себе. Здоровый образ жизни также формируется и развивается с течением времени в процессе жизни. Главное условие формирования здорового образа жизни - правильная организация двигательной активности, способствующая росту и развитию организма, улучшающая работу организма и повышающая устойчивость к различным заболеваниям [1, с. 12-14].

Приоритетными направлениями в долгосрочной стратегии развития Республики Казахстан являются вопросы социально-экономического развития государства и повышения благосостояния граждан путем формирования и улучшения функционирования здорового образа жизни всех представителей казахстанского общества. Об этом говорится в Послании Президента страны Н.А. Назарбаева народу Казахстана в плане развития Казахстана [2]. Следует отметить, что специфика ситуации при историческом развитии населения этих территорий не соответствует судьбе исторического сообщества этнического и конфессионального происхождения в условиях их существования, их большой территориальный размах и малочисленность населения, а также природным источникам, ресурсы, таланты и профессиональные навыки специалистов многих граждан страны. Необходимость формирования здорового образа жизни обусловлена искренним отношением к здоровью людей разного возраста [1, с. 21]. Об этих проблемах известно немало негативных фактов, зафиксированных в статистических материалах и научных изданиях.

Текущий период времени отмечен множеством событий и большим потоком информации. Многие отмечали, что это время было изменением по мере увеличения потока информации. Поскольку все аспекты человеческой деятельности тесно связаны, мы видим увеличение

отношений достаточно в большом масштабе. Человек уже начинает сталкиваться со многими более серьезными проблемами, чем раньше. В сфере образования необходимо, как высокая научная подготовка и знания, так и высокий уровень активности, создающий нагрузку на функциональную систему организма, что вызывает усталость. Если лицо столкнулось с ситуациями, в которых оно не в состоянии успешно разрешить возникающие проблемы, то оно может воспринять это как свою ненадежность или ненужность в социальном контексте. Подобные чувства неважности могут представлять собой фактор, способствующий развитию зависимостей, таких как алкоголизм или наркомания, как попытка справиться с этими эмоциональными стрессами. В условиях быстро меняющейся жизни, насыщенной давлением и стрессовыми ситуациями, возникает потребность в изменении личного отношения индивида к самому себе, окружающим и внешней среде. В таких случаях каждый человек должен нести личную ответственность за свое состояние и здоровье. Известно, что никто не обладает способностью гарантировать благополучное существование ни обществу, ни государству. Физическая культура и спорт представляют собой фундаментальные элементы формирования здорового образа жизни и служат как физической, так и умственной подготовке молодого поколения. Трудовая деятельность способствует достижению выдающихся спортивных результатов и улучшению общего состояния здоровья. Пренебрежение этой сферой было бы серьезной ошибкой, поскольку она имеет важное значение для общества.

Основная спортивная медицина занимается данными аспектами спорта: биомеханика, физиология и анатомия. Спортивная медицина часто считается междисциплинарной наукой, входящей в сферу общей медицины. Так как отвечает за медицинские и технические аспекты, за психо-педагогические аспекты и безопасность пациента. Одна из его основных целей – восстановление функций организма, развитие физической формы пациента [3, с. 8].

Рассмотрим подходы к структуре социального здоровья [4; с. 72-75]. К примеру, Елена Приступа выделяет следующие компоненты:

- Морально-психологический
- Социокультурный
- Духовно-нравственный (наличие социальных знаний и умений)
- Устойчивость к социально неблагоприятным факторам

Социальное здоровье индивида проявляет свои особенности в поведении, исключая возрастные ограничения, и оценивается с использованием соответствующих критериев и нормативных показателей. Для формирования многосторонне развитого и здорового поколения,

физическое воспитание занимает значительное место в системе образования. Внедрение физического воспитания, начиная с самых ранних лет, способствует более эффективным результатам. Важно отметить, что в дошкольном возрасте уделяется особое внимание формированию и развитию правильных физических навыков, активному росту и глубокому освоению социальных навыков. Совершенствование функций организма, улучшение здоровья, в сочетании с другими видами воспитания на научной основе – одна из главных целей и задач детских садов. Для того чтобы вырастить подрастающее поколение всесторонне развитым, высокоразвитым, здоровыми гражданинами, огромное место в системе воспитания должно занимать физическое воспитание.

Иследователи подчеркивают, что существует глубокая взаимосвязь между образом жизни и здоровьем людей, которая опирается на интенсивную физическую активность и сбалансированное питание. Однако национальные виды спорта пока не имеют достаточно разработанных программ в спортивных школах, и требуют усовершенствования правила соревнований. Поэтому в заключение можно сказать, что развитие сферы здравоохранения должно охватывать все её аспекты.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретикометодические аспекты спорта и профессиональноприкладных форм физической культуры): Учеб. для интов физ. культуры. — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 543 с, ил.

2 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvarya-2018-g. – Яз. русс., англ, каз.

3 Ильинича В.И. Физическая культура студента: Учебник / Под ред. В.И. Ильинича. М.: Гардарики, 2000. — 448 с.

4. Приступа Е. И. Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2006. – 72-77 с.

УДК 001.608
Кравчик Е.И., Рожко Г.Т.
Казахский агротехнический университет им. Сейфуллина
г. Астана, Республика Казахстан

ДЫХАТЕЛЬНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ

Интерес к дыхательным упражнениям вырос в связи с пандемией COVID-19, т.к. при данной вирусной инфекции поражаются в основном легкие человека, что препятствует нормальному процессу кислородного обмена. Недостаточно насыщаясь, клетки испытывают кислородное голодное; последствия этой проблемы сказываются на качестве жизни. Правильное дыхание помогает быстрее восстановиться в послеоперационный период; в стрессовых ситуациях; во время болезни, связанные с ухудшением поступления или усваивания кислорода [1]. Особенно дыхательные упражнения являются актуальными для людей с таким видом деятельности, что подвержены высокому уровню стресса. От них требуется выполнение поставленных задач в напряженных условиях. Впоследствии этого они страдают заболеваниями сердечно-сосудистой системы, нарушениями обмена веществ, окислительных процессов в организме, тревогой и социальной дисфункцией [2, с. 40; 3, с. 238; 8].

Для выполнения какой-либо работы, изначально необходима энергия; мы редко задумываемся, каким образом она вырабатывается, и как наше дыхание влияет на энергетический обмен в организме. Осуществление выработки энергии (в виде аденозинтрифосфата – АТФ) является ключевой ролью органелл – митохондрий [6, с. 48-49]. Для положительного влияния на энергетический обмен в организме, следует выполнять аэробные дыхательные упражнения для увеличения объема поступающего кислорода и улучшению его циркуляции. К таким упражнениям обычно относятся: йога, бег, плавание. Но не у всех имеется возможность выполнения йоги или плавания, тогда же стоит задуматься о диафрагмальном дыхании.

Диафрагма, являясь основной мышцей, изменяет положение в зависимости от фазы респираторного процесса. Вследствие чего могут развиваться адаптивные стратегии дыхания, результатом этого может стать избыточное расслабление мышц живота. Данная ситуация приводит к негативным последствиям, как: одышка, головные боли, снижение выносливости при физических упражнениях, увеличение активности мышц спины, появление болей в пояснице [7, с. 225-227].

Благодаря доступности и легкости в выполнении диафрагмального дыхания, улучшается не только кровоток, но снижаются пульс и артериальное давление. Техника диафрагмального дыхания нацелена на уменьшение частоты дыхания с использованием такого метода: при

глубоком вдохе через нос, расширяется грудная клетка и брюшная полость; после паузы, плавленый и медленный выдох, сжимая брюшную полость для полного избавления от воздуха [8]. Уделяя внимание каждому вдоху, можно добиться хорошего результата, а именно улучшения физического и психического самочувствия. Пятиминутного сеанса (но регулярного) будет достаточно для поддержания оптимальных когнитивных способностей [4, с. 1390; 5, с. 800].

Обращая внимание на полное дыхание как на продвинутую форму практики, увеличивающая поступление кислорода в кровь через обеспечение более полной аэрации легких [10, с.; 11, с. 455]. Полное дыхание означает, использование верхних и нижних областей легких при вдохе и выдохе для увеличения максимального объёма вдыхаемого воздуха. Используется данная техника дыхания в первую очередь для аэрации нижних отделов легких, т.е. более эффективной оксигенации клеток и органов. Кроме этого полное дыхание поддерживает здоровую функцию пищеварения через уменьшение напряжения в области брюшной полости и стимуляции активности перистальтики кишечника. Укрепляя мышцы диафрагмы при помощи глубокой дыхательной практики - приводит к уменьшению болей в спине и шее.

Глубокое дыхание от полного отличается тем, что при первом участвует только верхний отдел лёгких во время физических нагрузок или стресса; а при полном дыхании заполняются уже нижние и верхние уровни лёгких для увеличения поступления кислорода в кровь.

Более глубокий уровень дыхательных практик может быть достигнут, к примеру, через йога-дыхание. Практики, связанные не только с телом, но и развитием духовной культуры, являются неотъемлемой частью используемых восточными культурами. Прибегают к такой дыхательной практике для устранения не только нежелательных препятствий, но и отвлекающих факторов, уменьшающих колебания ума. Дыхание, в качестве единственной автономной функции, поддаётся лёгкому контролю при сознательных усилиях, с помощью которого осуществляется воздействие на коррекцию дисбалансов; т.е. такая практика дает возможность оказать влияние на эмоциональные реакции из-за взаимосвязи психоэмоционального состояния с дыханием [12, с. 55, 58].

Для подтверждения влияния выбора техники на уровень гипоксии с использованием двух дыхательных техник, было проведено исследование с группами пловцов [13, с. 33-34, 37-38]. Одна группа использовала классическую технику – задержка дыхания после вдоха; вторая – задержка дыхания после выдоха. При классической технике не было вызвано гипоксии, так как в этом случае, пловцы задерживали дыхание после вдоха, набрав воздуха в легкие, тем самым обеспечив кровь кислородом. В отличие от этого, во время выполнения задержки выдоха, гипоксия стимулировала анаэробный метаболизм и производство молочной

кислоты. А лактат в свою очередь является дополнительным источником энергии для мышц во время утомительных тренировок [14, с. 757, 760]. Это способствует развитию мышечной силы и выносливости. Результатом данного исследования стало, что выбранная стратегия по задержке дыхания во время физических тренировок оказывает воздействие не только на уровень гипоксии, но и на физиологические адаптации, тем самым повлияв на конечный результат. Поэтому в зависимости от того какую цель мы ставим – следует подбирать дыхательные техники.

Послеоперационные упражнения по глубокому дыханию и физиотерапия для грудной клетки играют важную роль в восстановлении пациентов после операций, особенно после сердечной хирургии. Выполняя эти методики, это помогает предотвратить или снизить возможные осложнения. Важно уделять внимание максимально медленному вдоху, удерживать вдох на максимальном уровне для улучшения проходимости дыхательных путей. Эти методы также способствуют увеличению объема легких и улучшению газообмена [15, с. 678, 680]. В первую очередь пациент должен следовать рекомендациям врача.

Регулярная практика дыхательных упражнений может привести к улучшению качества жизни и общего самочувствия. Занятия правильного дыхания предоставляет целый спектр преимуществ, способных положительно повлиять на наше физическое и психологическое благополучие. Кроме того, важно включить это в повседневную жизнь, чтобы наслаждаться всеми преимуществами, которые она предоставляет.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРА

1 Википедия, гипоксия. Режим доступа: https://ru.m.wikipedia.org/wiki. - Яз. русс.

2 Kent, S.; Devonport, T.J.; Lane, A.M.; Nicholls, W.; Friesen, A.P. The Effects of Coping Interventions on Ability to Perform under Pressure. J. Sports Sci. Med. 2018, 17, 40–55 p.

3 Кузякин Д.В. влияние дыхательной гимнастики на здоровье человека. Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-dyhatelnoy-gimnastiki-na-zdorovie-cheloveka/viewer. – Яз. русс.

4 Schlatter S, Guillot A, Schmidt L, Mura M, Trama R, Di Rienzo F, et al. Combining proactive transcranial stimulation and cardiac biofeedback to substantially manage harmful stress effects. 2021 (14). 1384–92 p.

5 Prinsloo GE, Rauch HGL, Lambert MI, Muench F, Noakes TD, Derman WE. The effect of short duration heart rate variability (HRV) biofeedback on cognitive performance during laboratory induced cognitive stress. Applied Cognitive Psychology. 2011. 792–801 p.

6 Бонь Е, Максимович Н. Роль митохондрий в энергетике клетки и характеризующие ее молекулярные маркеры. Режим доступа:

https://cyberleninka.ru/article/n/rol-mitohondriy-v-energetike-kletki-i-harakterizuyuschie-ee-molekulyarnye-markery/viewer. 47-52 с.

7 Janusz Kocjan, Mariusz Adamek, Bożena Gzik-Zroska, Damian Czyżewski, Mateusz Rydel. Network of breathing. Multifunctional role of the diaphragm. [PubMed]. 224-232 p. – Яз. англ.

8 Hopper, Susan I.; Murray, Sherrie L.; Ferrara, Lucille R.; Singleton, Joanne K. Effectiveness of diaphragmatic breathing on physiological and psychological stress un adults: a quantitative systematic review protocol. National Library of Medicine [PubMed]. – Яз. англ.

9 Frank C, Kobesova A, Kolar P. Dynamic neuromuscular stabilization & sports rehabilitation. Int J Sports Phys Ther. 2013; 8(1): 62–73 p. [PubMed].

10 Ilse Van Diest, Qasim Aziz, Johan W. S. Vlaeyen, Lukas Van Oudenhove. Psychophysiological responses to various slow, deep breathing techniques. 2021. 16 p.

11 Perciavalle V, Blandini M, Fecarotta P, Buscemi A, Di Corrado D, Bertolo L, Fichera F, Coco M. The role of deep breathing on stress. 2017. 451-458 p.

12 Yoga breathing, meditation, and longevity. Richard P. Brown, Patricia L. Gerbarg. 2009. 54-62 p.

13 Xavier Woorons; Francois-Xavier Gamelin; Christine Lamberto; Aurélien Pichona; Jean Paul Richalet. Swimmers can train in hypoxia at sea level through voluntary hypoventilation; 2014. 33-39 p.

14 George A Brooks. The Science and Translation of Lactate Shuttle Theory. 2018. 757-785 p.

15 E. Westerdahl; Optimal technique for deep breathing exercises after cardiac surgery. 2015. 678-683 p.

ӘОЖ 796:372.8
Мазболдиев А.Ч.
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ., Қазақстан Республикасы

СПОРТҚА БАУЛУ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақ халқы бала тәрбиесін бәрінен жоғары қойған. Ұрпағымыздың бойына ұлттық құндылықтарды сіңіре отырып, сапалы білім берген. Бала тәрбиесі жайлы қазақ ойшылдары түрлі пікірлер айтқан.

Баланың мінез - құлқы жақсы тәрбиеден туындайды. Отбасы үшін бала – зор қуаныш. Халқымыз бала тәрбиесіне бей – жай қарамаған. Тәрбиені құнды байлыққа балаған. Бұл – ұлт болашағын ойлаудан туған даналық. Тәрбие адамның пайда болуымен бірге туындаған. Болашақта тәрбиенің қалыптасуы біріншіден үлкендермен қарым – қатынасына байланысты. Балаға тәрбиенің әсер ету әдістері: түсіндіру, оқыту, қолдау,

мадақтау, көндіру, ымдау, тұспалдау, жазалау, жеке үлгі, жаттығуды көрсету т.б. Бүгінгі таңда XX1 ғасыр табарлығын еркін аттаған азат ұрпаққа тәлім-тәрбие беру, салауатты өмір салтын ұстану, ұлттық сананы қалыптастыру көкейкесті мәселердің бірі болып отырғаны анық. Сондықтан келешек ұрпақты ұлттық, халықтық тұрғыдан тәрбиелеу қажет.Қазіргі заманғы спортта және дене шынықтыру-спорт саласында риясыз көмек көрсетуде қазақстандық тәжірибеде волонтерлер термині жиі қолданылады. Волонтерлер өз уақытын, машықтары мен қуатын жаңа идеяларды ілгерілетуге, ел мен азаматтарға көмек көрсетуге, қоғамдық игілік жұмысына арнауға дайын.Әдетте, волонтерлік халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарының арасында, еліміздің шалғай өңірлерінде өзекті. Бұл жетім балалар мен аз қамтылған отбасылардың балалары, сондай-ақ шалғай ауылдардың балалары оқитын балалар үйлері мен оқу орындары.Егер жетім балаларға көңіл бөлу мен тәрбие жетіспейтін болса, ауылдың балаларына жағдай (спорттық құрал-жабдықтар жоқ, дене шынықтыру пәнінің мұғалімі тұрақты негізде жоқ немесе міндетін қоса атқарады және т.б. бойынша) жасалмаған.Волонтерліктің көптеген әлеуметтік маңызды функциялары бар, олардың ішіндегі ең маңыздысы адамгершілік тәрбие, сондай-ақ жалпыадамзаттық құндылықтарды жаңғырту болып табылады.

Қай жағынан алсақ та, спорттық волонтерлік – бұл даму мен жетілдірудің жаңа жолдарын, сондай-ақ кәсіби және жеке қасиеттерін қалыптастырудың бірегей алаңы, шешім қабылдау қабілеті, әртүрлі адамдармен қарым-қатынас құру және ортақ тіл табысу, сондай-ақ өз уақыты мен кеңістігін ұйымдастыру қабілеті бар белсенді өмірлік ұстанымның үлгісі.Тәртіп деңгейі бойынша әскери қызметтен кейін екінші орында тұрған спорттық тәрбиені жас кезінен қалыптастыруға болады.Қазақстанда түрлі спорт түрлерімен айналысатын, 10 жастан асқан, жартылай кәсіби спорт санатына жататын спорт түрлерімен айналысатын жастар мен жас жаттықтырушылар саны көп, олар қазірдің өзінде халықаралық, Азия, республикалық, облыстық, қалалық және аудандық жарыстардың чемпиондары болып табылады. Олардың арасында Әлем чемпиондары, ҚР спорт шеберлері, ҚР спорт шеберіне үміткерлер бар.Бұл біздің болашағымызға немқұрайлы қарамайтын үлкен патриоттар командасы!Әрбір спортшы жеке ТҰЛҒА және спорттық волонтерлік жоба аясында біз Қазақстанның салауатты ұрпағын бірге өсіре аламыз.Осы орайда қазақ халқының дене тәрбиесіне, оны шынықтыруға, ептілікке, денсаулықты, көңіл-күйді көтеруге арналған осы кездегі дене тәрбиесі мен спортқа ерекше назар аударған. Қазақ халқы дене тәрбиесін, оның ішінде спортты дамытуға көңіл бөлгені кез келген аңыз, жырлардан көруге болады. Ежелден садақ тарту, бәйге, сайыс, күрес, аударыспақ сияқты спорт түрлерімен айналысқан қазақ халқы басқа да спорт түрлерімен айналысу арқылы өздерінің рухани байлықтарын жетілдіріп, толықтырып

отырған. Халық өзіне лайықты деп санаған ұлттық спорт түрлерін, әр түрлі дене жаттығуларын үнемі жетілдіріп келген. Әр рудың, әр жүздің, әрбір хан мен бай-манаптың, болыс-бектің өз балуаны, өз мергені, өз сәйгүлігі болған. Олар бәйге-жарыстарда ірі рулардың намысын қорғаған.Қазіргі таңда балалардың спортпен айналысуына көптеген мүмкіндіктер бар. Бұл арада ең басты мақсат, мектептің дене шынықтыру пән мұғалімдері спортқа ептілігі мен икемділігі бар оқушыларды анықтап, дұрыс бағыт-бағдар беру, оның спортқа деген қызығушылығын ояту керек.

портқа баулу арқылы мынадай жетістіктерге жетуге болады.

- баланың физологиялық дамуы жақсарады;

- бала тәрбиесіндегі барлық ұстанымдар мен тәрбие әдістерін реттеледі; - баланың өзіндік бағалауымен санаса отырып, қоғамның толыққанды мүшесі болуға даярланады;

- спортпен айналыса отырып, еңбексүйгіштікке тәрбиеледі;

- спорттағы достарымен өзара дұрыс қарым – қатынас жасай отырып, ата – анасын, жасы үлкендерді сыйлауды, құрметтеуді үйренеді;

- мәдени мінез – құлық пен әдет – дағдыларын қалыптастырады;

- білім мен спортты қатар ала жүріп, өз бойындағы икемділігін, қабілетін байқап, мамандық таңдауға қадам жасайды;

Бүгінгі жас ұрпақты оқытып ғана қоймай, оны жан – жақты дамыту, спортқа баули отырып, жаңаша дағдыларға тәрбиелеу қажет. Жас ұрпақтың бойына ең негізгі құндылықтарды сіңірте отырып, дені сау балаларды тәрбиелеу болып табылады. Тәрбие саласындағы барлық өзгерістердің өзегіне осы тұрғыдан келуіміз заңды. Жастарға білім беру мен тәрбиелеу, спортқа баулу осы негізде жүйеленуі қажет деп есептеймін. Осы саладағы маман дене шынықтыру саласында жұмыс істеу үшін толық білім мен дағды кешеніне ие болады. Бұл әртүрлі қызмет түрлері дегенді білдіреді. Олардың барлығы адам мүмкіндіктерін барынша пайдалану үшін танып білуге бағытталған. Сонымен қатар кәсіби маман салауатты өмір салтын насихаттауға ықпал етеді. Ол халықтың бойына жалпыадамзаттық құндылықтарды дарытады. Сондықтан оқу процесінде әртүрлі саладағы: жаратылыстану және экономикалық, әлеуметтік және гуманитарлық пәндерді меңгеру қажеттігі туындайды. Нәтижесінде колледж түлегі алған білімдерін тек практикалық бағытта ғана емес, сонымен қатар білім беру, зерттеу, ұйымдастыру бағытында да қолдана алатын болады. Дене шынықтыру мұғалімдері, спорт жаттықтырушылары, нұсқаушылар және спорт қызметшілері білім беру ұйымдарында білім алушыларды дене шынықтыруға оқытуды жоспарлайды және жүзеге асырады, сондай-ақ әуесқой және кәсіби спортшылармен олардың спорттық жетістіктерін жақсарту, спорттағы бұқаралық шараларға қатысуға жәрдемдесу үшін жұмыс жасайды, жекелеген спортшылар мен командалардың спорттық жетістіктері мен нәтижелері тіркелетін құжаттаманы ресімдейді, сондай-ақ белгіленген қағидаларға сәйкес спорттық шараларды дайындау және өткізу

кезіндегі міндеттерді ұйымдастырады және орындайды. Еліміздегі балалар мен жасөспірімдер гигиенасында, денешынықтыру тәрбиесінің мақсаты - қандай да бір спорттық нәтижелерге жету емес, жоғары деңгейдегі денсаулық көрсеткішіне жету. болып табылады. Бұл мақсат жеке адамдармен қатар, жалпы қоғамның мүддесіне де сәйкес келеді. Көпшілік қауым баланың чемпион титулына талаптануына тиым сала алмайды, бірақ оны денсаулығына әсер ететін қауіптен қорғауға міндетті.Көрсетілген мақсатқа жету үшін, денешынықтыру тәрбиесінің міндеттері оның жетістіктеріне байланысты біршама өзгертілді және әлі де өзгертілуде. Жастардың әлеуметтік іс-әрекеттерге жарамдылығы негізінде жүргізілген есептеулер бойынша бұл өзгертулердің тиімділігі өте көптеген факторларға байланысты.

Денешынықтыру тәрбиесінің негізгі міндеттеріне: денсаулықты нығайту, функционалдық мүмкіндіктер мен дене бітімі дамуының үйлесімділігін жетілдіру; қимыл-қозғалыс дағдыларын, бұлшық ет күшін дамыту; жылдамдық, төзімділік,ептіліктің негіздерін құрып, жетілдіру; еркіндік пен тәртіп саласын дамыту; гигиеналық дағдыларға тәрбиелеу; т.с.с. жатады.Денешынықтыру тәрбиесін салауттандырудың тиімділігін төмендегі жағдайлардан көруге болады: организмнің қоршаған ортаның әсеріне төзімділігі артады; өсу мен даму процесстерінің жақсаруына жағдай жасайды; жылуреттеуші механизмдер жетіледі; организмнің салқын тигеннен пайда болатын ауруларға қарсы төзімділігі жоғарылайды т.б.;Адам эволюциясы қимыл-қозғалыс белсенділігімен үзбей байланыста болады. Қимыл-қозғалыс тіршіліктің белгісі және организмнің биологиялық қажеттілігін қамтамасыз етудің, әлемді танып, білудің құралы. Қимыл-қозғалыс белсенділігі дегеніміз - белгілі уақыт аралығындағы дене қозғалыстарының жиынтығы.Қимыл-қозғалысқа биологиялық қажеттілік, баланың өмірге алғаш келген күнінен бастап пайда болады, бірақ, ол әлеуметтік факторларға байланысты өзгеріп отырады. Тіршілік жағдайы мен тәрбие жүйесі тәуліктік қимыл-қозғалыс белсенділігін шұғыл төмендетіп, не болмаса, жоғарылатып жіберуі мүмкін. Ол ерте жаста биологиялық (генетикалық) механизммен ал одан кейінірек, ересек жастарда әлеуметтік механизм бойынша реттеледі.Бірақ казіргі кезде денешынықтыру тәрбиесінің өсіп келе жатқан жастардың тілегі мен мүмкіндіктерін ескеретін, көптеген жаңа түрлері пайда болып жатыр. Бұлар, спорт-тық билер, ырғақты гимнастикалар "аэробика", қытай гимнастикасы «ушу» және т.б. Олардың көбі, өзінің жаңалығымен, қолайлылығымен арнаулы бөлмелер мен арнаулы құралдарды қажет етпейді. Сондықтан денешынықтыру тәрбиесінің қосымша түріне қатал регламентация сақталмаса да болатын сияқты. Олардың негізі еркін таңдау, қолайлылық және формалды түрде болмауы керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Кенеман А.В., Хухлаева Д.В. Мектеп жасына дейінгі балалар дене тәрбиесінің теориясы мен методикасы. - Алматы, “Мектеп” 1985ж.

2 Сманов І., Әліпбек А. Дене шынықтыру мәдениеті және спорт педагогикасы. - Шымкент, 2004 ж.

3 Хухлаева Д.В. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі. - М., 1976

4 Ашмарин Б.А. Дене тәрбиесінің ілімі мен әдістемесі. - Алматы, 1999 ж.

5 Есмағанбетова З. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. - Алматы, 1990 ж.

6 Осокина Т.И. Балабақшадағы дене тәрбиесі. - М., 1976 ж.

УДК 79.796/799

Максякова Е.В., Бабичева А. Е.
Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма
Казань, Российская Федерация

РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПЛАНА ДЛЯ ОТКРЫТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКЕ В РАМКАХ СПОРТИВНОГО КЛУБА

Необходимость разработки выбранной темы исследования заключается в отсутствии направления оздоровительной направленности в коммерческих учреждениях по выбранному виду спорта.

Данный проект способствует популяризации вида спорта, максимальному приобщению детей к физической активности; формирует здоровый досуг у детей, что способствует развитию здорового поколения и нации в целом; содействует спортивной ориентации, что упростит спортивную селекцию и спортивный отбор в детско-юношеском спорте. А так же данный проект создаст предложение на активный спрос.

В ходе данной работы был использован метод анкетирования.

Для достижения поставленной цели мы провели анкетирование благодаря которому выяснили, что многие отдают своих детей в спорт с оздоровительной целью. Анкетирование было проведено среди родителей гимнасток группы начальной подготовки 1-3 года обучения, проходящих обучение в АНО «Академия Гимнастики и спорта» при ОГО ФСО «Динамо» РТ, а также среди родителей гимнасток, которые проходили обучение в АНО «Академия Гимнастики и спорта» при ОГО ФСО «Динамо» РТ, но по тем или иным причинам были вынуждены бросить занятия в данном спортивном клубе.

В анкетировании приняли участие 27 человек. В ходе анкетирования было выяснено, что абсолютное большинство опрошенных – примерно 70% привели своего ребенка в спорт не для высоких результатов и выполнения разрядно-квалификационных требований, а с целью получения базовых навыков в художественной гимнастике; улучшения работы опорно-двигательного аппарата (исправления индивидуальных особенностей здоровья: нарушения осанки, вальгусных и варусных ног, диастаз мышц, косолапость и т.д.); повышение эластичности мышц и подвижности суставов; обучению самостоятельности и дисциплинированности, ускоренное развитие головных отделов мозга за счет сложнокоординационных действий. Около 18% опрошенных привели своего ребенка в спорт по желанию ребенка. Примерно 11% опрошенных отдали ребенка в спорт с целью занятиями профессиональным спортом и получения спортивных достижений, выполнения разрядно-квалификационных требований, что отражено на рисунке 1.

Рисунок 1 - Результаты анкетирования. «С какой конкретной целью ребенок пришел в художественную гимнастику?»

По результатам анкетирования среди родителей гимнасток, которые проходили обучение в АНО «Академия Гимнастики и спорта» при ОГО ФСО «Динамо" РТ, но по тем или иным причинам были вынуждены бросить занятия в данном спортивном клубе, было выяснено, что у многих детей нет предрасположенности для занятий художественной гимнастикой или нет интереса в занятиях профессиональным спортом и т.п. причины, что отображено на рисунке 2.

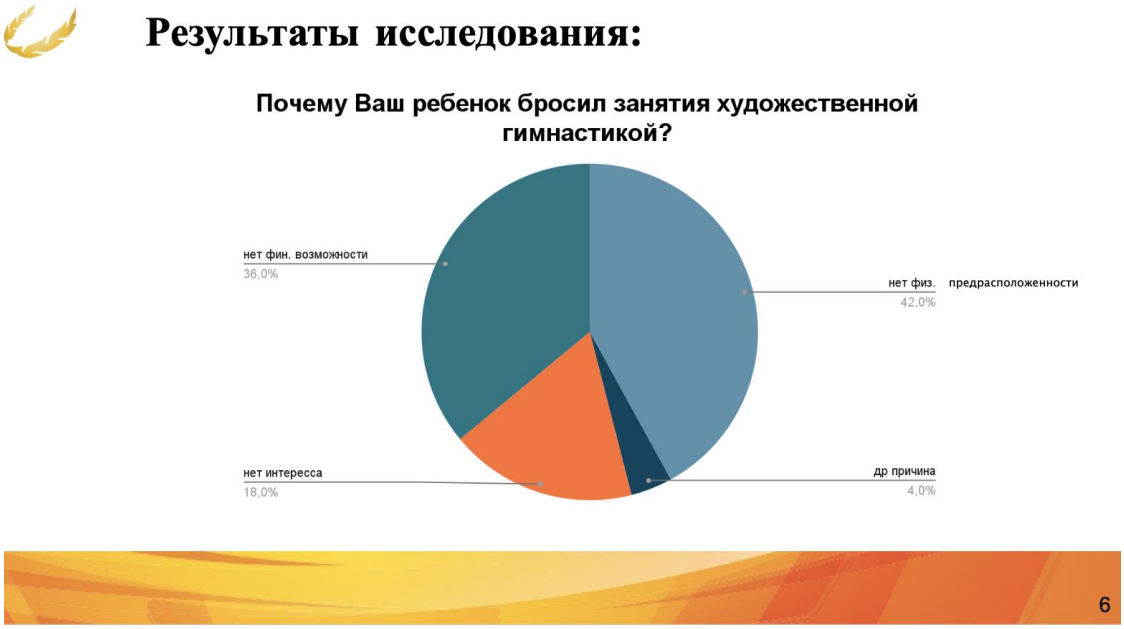

Рисунок 2 - Результаты анкетирования. «Почему Ваш ребенок бросил занятия художественной гимнастикой?»

Но как показывает практика даже в спортивных клубах высокие требования к гимнасткам, так как их так же обязывают сдавать переводные нормативы в конце каждого учебного года, участвовать в соревнованиях и получать разряды, как и в спортивных школах. Поэтому зачастую цели тренера и детей не совпадают и те вынуждены бросать спорт.

На рисунке 3 отображено соотношение ответов за и против возвращения ребенка в спортивный клуб, при условии появления нового направления, которое будет направлено на оздоровление организма и не требует высоких финансовых затрат и высокого уровня физической предрасположенности для занятий художественной гимнастикой, благодаря чему ребенок не будет чувствовать себя не таким, а обретет уверенность в себе, за счет чего у него и появится интерес к данному направлению по виду спорта.

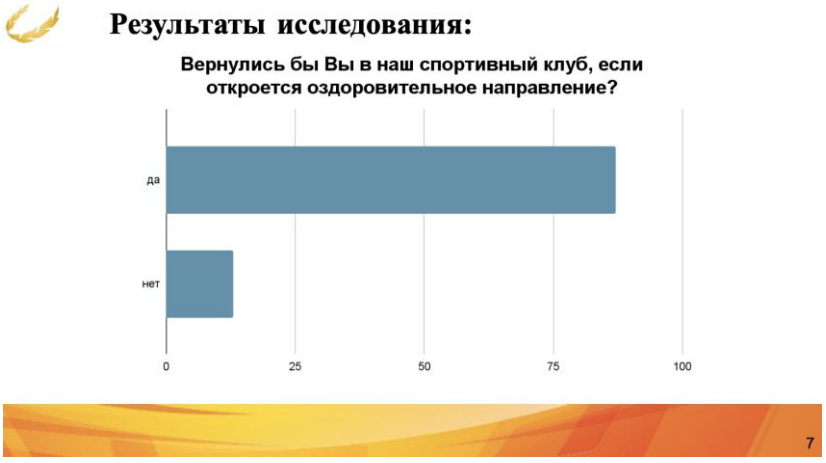

Рисунок 3 - Результаты анкетирования. «Вернулись ли бы Вы в наш спортивный клуб, если откроется оздоровительное направление?»

Соответсвенно коммерческим спортивным учреждениям было бы выгоднее сохранить клиентов, устроив опрос среди них, выяснив цель занятий художественной гимнастикой, а далее перевести тех, кто занимается с оздоровительной целью в специально отделённую для этого группу. Таким образом спортивный клуб сможет сохранить и количественную составляющую и качественную в том числе, так как в основных группах будут заниматься дети направленные на результат.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Агафонов, Г. Д. Управление и организация в сфере услуг / Г.Д.Агафонов. – Текст: непосредственный // Ученые записки университета им.П.Ф.Лесгафта. – 2007, №8 (30). – С. 14-20.

2 Варченко, В. С. Предпринимательство в физической культуре и спорте: экономико-правовые аспекты: коллективная монография / В. С.Варченко, Е. Ф. Григорьев, Л. А. Григорьева. - Краснодар: КГУФКСТ-2016. -282 с. – Текст : непосредственный.

3 Карпенко Л. А. Ключевые аспекты успешной учебно-тренировочной работы по художественной гимнастике: ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. - №2(24). / Л. А. Карпенко. – Санкт-Петербург, 2007. — 22-23 с. – URL: https://www.elibrary.ru/contents.asp?id=33196847 (дата обращения 10.04.2023) . Режим доступа к журналу: свободный. – Текст: электронный.

УДК 327
Мартенс И.И.
Северо-Казахстанский университет им. Манаша Козыбаева
г. Петропавловск, Республика Казахстан

МЕСТО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В данной статье будет рассмотрена тема международных экономических отношений Республики Казахстан во взаимодействии с другими государствами. Актуальность данной тематики состоит в том, что в современных условиях Казахстан сотрудничает со многими странами во внешнеполитическом пространстве, в стране наблюдается активный рост числа совместных предприятий, происходит разработка и осуществление различных совместных проектов по переработке сырья и ряд других ключевых направлений. Казахстан, в первую очередь, отличается наличием богатых природных ресурсов, а также стабильностью в стране и является наиболее привлекательной для вложений иностранных инвестиций.

В настоящее время Казахстан придерживается курса на открытую экономику, то есть осуществляется свободно открытый экспорт и импорт с другими странами, что говорит об их взаимовыгодных отношениях. Республика стала полноправным членом мирового сообщество, получила признание и поддержку множества иностранных государств.

На сегодняшний день Казахстан установил дипломатические отношения со 186 государствами (включая Ватикан и Палестину) и Европейским союзом. Например, Россия уже долгое время является важнейшим внешнеэкономическим партнером Республики Казахстан. Товарооборот между Казахстаном и Россией за январь-февраль 2023 года составил 3,8 млрд. долл. США, что на 4,9% выше, чем за такой же период 2022 года (3,6 млрд. долл. США).

Активно развивается и казахстанско-китайская торговля. Товарооборот между двумя государствами набирает обороты. В 2022 году взаимная торговля Казахстана и Китая достигла 24 млрд. долл. США. При этом экспорт казахстанской продукции в Китай вырос более чем на треть, превысив 13 млрд. долл. США. А импорт увеличился на 33,5% и составил 11 млрд. долл. США.

Взаимная торговля между Казахстаном и США за 2022 г. составила 3,05 млрд. долл., что на 37,2% больше, чем за предыдущий год (2,2 млрд. долл.). При этом, экспорт из РК в США составил 1,15 млрд. долл., импорт в РК из США – 1,89 млрд. долл. [2]

Благодаря сотрудничеству Казахстана со странами, растут объемы производства, внутренней и внешней торговли, что благоприятно сказывается на экономике страны.

Также Казахстан является активным членом многих международных организаций, среди них: ООН, ОБСЕ, ШОС, ОИК, ОДКБ, СНГ и другие. В Таблице 1 представлены цели совместной деятельности Казахстана с некоторыми международными организациями [1].

Таблица 1 – Казахстан и международные организации

Организация	Год вступления Казахстана	Цель совместной деятельности
ООН	2 марта 1992 года	Деятельность Казахстана в СБ ООН направлена на укрепление доверия и диалога между странами, построение безъядерного мира и урегулирование конфликтов мирным путем при соблюдении норм международного права.
ОБСЕ	30 января 1992 года	В цели совместной деятельности входят вопросы безопасности, включая контроль над вооружениями, управление границами, борьбу с терроризмом и торговлей оружием, а также экономико-экологические вопросы и т.п.

ШОС	15 июня 2001 года	Укрепление взаимного доверия и добрососедства между государствами-членами; содействие их эффективному сотрудничеству в политической, торгово-экономической, научно-технической и культурной областях, а также в сфере образования, энергетики, транспорта, туризма, защиты окружающей среды и других; совместное обеспечение и поддержание мира, безопасности и стабильности в регионе; продвижение к созданию демократического, справедливого и рационального нового международного политического и экономического порядка
ОДКБ	15 мая 1992 года	Основными целями Организации являются укрепление мира, международной и региональной безопасности и стабильности, защита на коллективной основе независимости, территориальной целостности и суверенитета государств-членов.

Сотрудничество с международными организациями способствует обеспечению безопасности, формированию благоприятного внешнего окружения, экономическому благосостоянию и многому другому.

Прежде всего, международные экономические отношения Казахстана с другими странами предполагают разработку ВЭП.

Внешнеэкономическая политика РК базируется на следующих основных принципах:

1) Деятельность государства, заключающаяся в преобразовании и регулировании экономики.

2) Распределение задач осуществления внешнеэкономической политики между государственными органами.

3) Ориентир на расширение рынков.

Внешнеэкономическая политика – основной элемент всей внешней политики, и поэтому создание благоприятных условий для отечественных экспортеров на мировом рынке должно быть одной из главных задач Казахстана.

В современных условиях одним из главных приоритетов внешнеэкономической политики является вхождение в 30-ку развитых стран мира, это является ключевым условием построения сильного, гармоничного и социально ответственного государства, органично встроенного в современную систему международных отношений.

Для дальнейшей интеграции Казахстана в мировое хозяйство необходимы следующие условия:

1) Стабильность на политическом уровне.

2) Развитие и совершенствование рыночного механизма хозяйствования, соответствующего казахстанским условиям.

3) Привлечение и рациональное использование иностранных инвестиций путем создания благоприятного инвестиционного климата.

4) Динамичная внешнеторговая политика.

Существующую модель внешнеэкономической деятельности Казахстана следует назвать торговой, развивающейся в направлении торгово-инвестиционно-производственной. Основными видами ее являются: торговая, т.е. экспорт, импорт, инвестиционно-производственная (совместное предпринимательство) деятельность. [3, 15-17 с.]. Основные торговые партнеры Казахстана прошлого года представлены на таблице 2 [4].

Таблица 2 - Основные торговые партнеры Казахстана на январь-декабрь 2022 года

Экспорт (млрд долл)		Импорт (млрд долл)	
Италия	13,9	Россия	17,3
Китай	13,2	Китай	10,9
Россия	8,8	Германия	2,2
Нидерланды	5,48	США	1,9
Турция	4,75	Республика Корея	1,6

Основными рынками сбыта казахстанских товаров стали Италия, Китай и Россия.

В концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы, одним из важных приоритетов является «экономическая дипломатия», которая включает в себя цели и задачи необходимые для выхода Казахстана на новый уровень на мировой арене:

Привлечение внешних ресурсов и потенциала к структурным изменениям в национальной экономике, в том числе в рамках реализации программ индустриализации и развития «экономики простых вещей»;

Развитие международных отношений для привлечения иностранных инвестиций в базовые отрасли экономики: машиностроение и приборостроение, агропромышленный комплекс, нефтепереработку, нефтесервисную отрасль и др.

Помощь казахстанским инвесторам и товаропроизводителям в реализации проектов на зарубежных рынках, противодействие их дискриминации со стороны государственных органов других стран и т.п. [5, 6 с.].

Данная концепция направлена на закрепление статуса Казахстана как ответственного участника мирового сообщества, ключевого элемента системы геополитических и геоэкономических координат Евразийского континента, лидирующего государства в регионе Центральной Азии.

Таким образом, можно сделать вывод, что внешняя торговля Казахстана характеризуется расширением рынков сбыта для продукции отечественного производства.

Для реализации успешной внешнеэкономической политики требуется государственная поддержка ряда экспортных отраслей, для повышения качества продукции, реализация которой будет происходить на мировом рынке. Вместе с этим в нынешнее время совершенствуются формы и методы государственной поддержки внешней политики, проводятся различные реформы и реализовываются концепции, такие как «Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы» и ряд других стратегических документов. При использовании инструментов реализации внешней политики, определенных в Концепции, Казахстан надолго укрепится на мировом рынке как развитый, опытный, компетентный партнер, сотрудничество с которым основано на доверии и взаимовыгодных условиях.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Внешняя политика Казахстана, Википедия [Электронный ресурс] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Внешняя_политика_Казахстана

2 Сотрудничество Республики Казахстан с США [Электронный ресурс] URL:https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/531?lang=ru

3 Бугубаева Р.О. Международные экономические отношения. Учебно-практическое пособие. - Караганда, 2002 г. – 15-17с

4 БНС АСПиР РК

5 О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы, Акорда, 9 марта 2020 года. – 6с. URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody

УДК 796.015.572
Мищенко Н. Ю.
Уральский государственный университет физической культуры
г. Челябинск, Российская Федерация

СТЕП-АЭРОБИКА КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ДВИГАТЕЛЬНО-КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕВОЧЕК 12-14 ЛЕТ

Актуальность. Средний школьный возраст (от 11-12-ти до 14-15-ти лет) – переходный от детства к юности. Он совпадает с обучением в школе

(5-8 классы) и характеризуется глубокой перестройкой всего организма. Как подчеркивают специалисты, в частности, Н. Л. Елагина, А. С. Скиридова (2015), «…это один из наиболее кризисных возрастных периодов, связанный с бурным развитием всех ведущих компонентов личности и физиологическими перестройками, обусловленными половым созреванием» [1].

Между тем, этот период, является одним из благоприятных для развития всех двигательных качеств, в том числе и координационных способностей. Так, Ю. Ф. Курамшин (2004), подчеркивая значимость развития координационных способностей в этот возрастной период, подчеркивает, что «от 11 до 13-14 лет увеличивается точность дифференцировки мышечных усилий, увеличивается способность к воспроизведению заданного темпа движений. Подростки 13-14 лет отличаются высокой способность к усвоению сложных двигательных координаций, что обусловлено завершением формирования функциональной сенсомоторной системы, движением максимального уровня во взаимодействии всех анализаторных систем и завершением формирования основных механизмов произвольных движений» [2].

В тоже время, многие авторы (В. К. Бальсевич, Л. И. Лубышева, С. И. Филимонова, А. М. Максименко, В. И. Столяров, С. А. Фирсин, С. Ю. Баринов, Е. А. Черепов, А. Г. Поливаев, Н. В. Фомичева, Д. Н. Макаридин и др.) отмечают, что в настоящее время уровень физической подготовленности детей среднего школьного возраста значительно снизился.

В проведенных ранее исследованиях специалистов, например, Л. Л. Липанова, Г. М. Насыбуллина (2013), установлено, что проблема имеющегося низкого уровня физической подготовленности школьников, связана, в первую очередь, с низкой физической активностью у значительной части школьников, а также с низкой потребностью в движении и отсутствием мотивации к активному образу жизни. По мнению авторов, «используемые школьниками ведущие формы физической активности, такие как, например, прогулки, не обеспечивают минимально необходимого уровня физической активности. Это определяет целесообразность включения в бюджет времени подростков организованных форм физической активности, а также их сочетаний» [3]. Необходимость использования организованных форм физической активности для достижения оптимального уровня физической активности, и, в первую очередь, занятиях в спортивных секциях во внеурочное время, подчеркнута в исследованиях Н. Ю. Мищенко (2020) [4].

В тоже время, необходимость повышения заинтересованности к занятиям физической культурой и спортом может быть решена за счет внедрения современных оздоровительно-образовательных технологий в процессе занятий в спортивных секциях во внеурочное время. В этой

связи, как подчеркивают специалисты, поиск новых средств, форм и методов, а также их применение в условиях внеурочной деятельности, являются одним из способов привлечения школьников к занятиям физической культурой, фитнессом и спортом.

На наш взгляд, перспективным путем решения обозначенной проблемы, является организация и проведение занятий по оздоровительной аэробике, в том числе, спет-аэробике, в условиях внеурочной деятельности со школьниками, которые являются очень востребованными в настоящее время среди девочек среднего школьного возраста.

Степ-аэробика, один из самых простых и эффективных стилей и направлений аэробики. По мнению Ю. А. Украинцевой, С. А. Дайнеко, Г. А. Гуторовой (2014) «она развивает подвижность в суставах, формирует свод стопы, тренирует равновесие и позволяет сжигать большое количество калорий. С помощью степ-аэробики можно сформировать гармонично развитое тело, прямую осанку и выработать у детей выразительные, точные движения. Но самый главный результат занятий степ-аэробикой – укрепление нервной, дыхательной, мышечной, сердечно-сосудистой систем, так как нормализуется артериальное давление, деятельность вестибулярного аппарата, а также улучшение всех основных двигательных качеств (выносливость, сила, ловкость, быстрота, координация)» [5].

Необходимо также подчеркнуть, что в среднем школьном возрасте, выполнение упражнений с различной координационной сложностью, с большой амплитудой, изменением темпа и с собственным весом является важным средством развития двигательных способностей. Известно, что процесс освоения различных двигательных действий происходит быстрее при высоком уровне развития двигательных способностей. К тому же повышение уровня координации, скоростно-силовых качеств и гибкости ведет к улучшению состояния здоровья детей и подростков.

Несмотря на имеющиеся многочисленные исследования по проблеме влияния учебно-тренировочных занятий оздоровительными видами аэробики на организм занимающихся школьников, в настоящее время остаются недостаточно изученными вопросы влияния занятий степ-аэробикой на развитие двигательных качеств, в частности, развитие координационных способностей девочек подросткового возраста 12-14 лет в процессе внеурочных занятий степ-аэробикой. Кроме того, анализ существующих программ по оздоровительной степ-аэробике и собственный педагогический опыт свидетельствуют о том, что программ, ориентированных на девочек младшего подросткового возраста, недостаточно. Чаще всего девочки-подростки занимаются либо в группах детской степ-аэробики, либо в оздоровительных группах для взрослых, что не всегда соответствует их морфофункциональным особенностям, а также

потребностям и интересам, в результате чего они прекращают занятия. В связи с вышесказанным растет необходимость разработки программ по оздоровительной степ-аэробике для девочек младшего подросткового возраста 12-14 лет.

Таким образом, актуальность исследования выражена наличием имеющегося противоречия, между существующей необходимостью в повышении физической подготовленности девочек 12-14 лет и уровня развития их двигательной координации, как компонента физической подготовки средствами современных физкультурно-оздоровительных технологий и отсутствием теоретически обоснованной методики развития координационных способностей девочек 12-14 лет в процессе внеурочных занятий степ-аэробикой, которая обладает значительными возможностями и широким потенциалом для решения данной проблемы, с другой.

Цель исследования: разработать и экспериментально обосновать программу развития координационных способностей девочек 12-14 лет в процессе внеурочных занятий степ-аэробикой.

Организация исследования. Исследование было организовано на базе Муниципального автономного общеобразовательного учреждения «Средняя общеобразовательная школа с углубленным изучением отдельных предметов № 104 г. Челябинска» с участием девочек 12-14 лет, среднего школьного возраста в количестве 30 человек в период с октября 2022 года по март 2023 года. Девочки были разделены на две опытные группы – контрольную (КГ), в которую вошло 15 человек и экспериментальную (ЭГ), с общим количеством – 15 человек. Дополнительные учебно-тренировочные занятия были организованы три раза в неделю, длительностью 40 минут в течении шести месяцев. Контрольная группа девочек занималась по дополнительной общеобразовательной общеразвивающей программе «Общая физическая подготовка» физкультурно-спортивной направленности, с применением комплексов физических упражнений, где использовались упражнения для развития двигательных способностей, в том числе координационных, исключая упражнения оздоровительной аэробики. В дополнительные учебно-тренировочные занятия экспериментальной группы девочек 12-14 лет была внедрена разработанная программа, предусматривающая применение комплексов физических упражнений в аэробном режиме, без остановки в течение 40 мин, которые включали упражнения базовой аэробики с применением степ-платформы, танцевальные шаги и упражнения на развитие двигательных способностей, в том числе координационных. Предусматривалось проведение уроков степ-аэробики различных классов и форматов в течении восьми месяцев с октября 2022 г. по май 2023 г. Занятия были организованы один раз в неделю, длительность составляла 40 минут.

Результаты исследования. Сравнительный анализ показателей, характеризующих уровень развития общей и координационной подготовленности девочек 12-14 лет опытных групп показал, что в конце исследования произошли статистически достоверные изменения между результатами девочек контрольной и экспериментальной групп по всем обследуемым показателям оценки как общефизической, так и координационной подготовленности участников эксперимента (таблица 1).

Таблица 1 – Сравнительный анализ показателей, характеризующих уровень развития общей и координационной подготовленности девочек 12-14 лет опытных групп, занимающихся степ-аэробикой в конце эксперимента

Название контрольного упражнения (теста)	Контрольная группа (n=15)	Экспериментальная группа (n=15)	t	Достоверность различий
Оценка уровня общей физической подготовленности				
1 «Челночный бег 3х10 м», с	8,2 ± 4,23	7,1 ± 4,29	2,41	P < 0,05
2 «Бег 30 м», с	5,9 ± 3,31	4,9 ± 3,14	3,27	P < 0,05
3 «Наклон вперед из положения сидя», см	7,1 ± 2,35	11,0 ± 2,48	4,25	P < 0,05
4 «Поднимания туловища за 1 мин.», раз	37,0 ± 7,71	49,0 ± 7,84	5,32	P < 0,05
5 «Бег 300 м», с	1,39 ± 1,21	1,08 ± 1,14	2,52	P < 0,05
Оценка уровня координационных способностей				
1 «Три кувырка вперед», с	4,9 ± 1,32	3,9 ± 1,26	3,58	P < 0,05
2 «Стойка на одной ноге с закрытыми глазами», с	6,9 ±1,72	8,7 ± 1,94	2,89	P < 0,05
3 «Повороты на гимнастической скамье», с	10,9 ± 3,26	9,0 ± 4,06	3,18	P < 0,05
4 «Перешагивание через гимнастическую палку» (5 раз правой; 5 раз левой), с	20,0 ± 3,13	16,0 ± 2,18	4,31	P < 0,05
5 «Спринт в заданном ритме», с	1,14 ± 0,73	1,09 ± 0,06	3,67	P < 0,05

Выводы. 1 На основе имеющихся рекомендаций технологии конструирования дополнительных учебно-тренировочных занятий по оздоровительной аэробике была разработана программа проведения

внеурочных занятий по степ-аэробике для образовательных учреждений с учетом возрастных особенностей занимающихся «Степ-аэробика» для девочек 12-14 лет, включающая теоретическую и практическую части, рассчитанную на 8 месяцев (34 занятия), с организованными дополнительными учебно-тренировочными занятиями один раз в неделю, длительностью 40 минут. Отличительной особенностью разработанной экспериментальной программы «Степ-аэробика» является положенный в ее основу «дифференцированный подход, позволяющий оказывать дополнительное воздействие на отстающие виды координационных способностей (КС) и двигательных способностей (ДС)», занимающихся девочек 12-14 лет, что «оптимизирует процесс совершенствования координационных способностей» (КС).

2 Разработаны специальные комплексы упражнений с использованием степ-платформы для девочек 12-14 лет, способствующие развитию координационных способностей, а также гибкости, выносливости, быстроты, прыгучести, силы, ловкости, предусматривающие постепенное усложнение аэробных связок, разнообразие хореографии и ускорение темпа, совершенствование пространственной ориентировки, усиление концентрации внимания на зрительных и мышечных ощущениях, применение специфичных методов, обеспечивающих вариативность танцевальных движений, использование разнообразного инвентаря: гимнастическая палка, скакалка, теннисные мячи и др.

3 В результате проведенного педагогического эксперимента доказано, что регулярные занятия по оздоровительной степ-аэробике на основе разработанной экспериментальной программы, организованные в процессе внеурочных занятий, оказывают положительный эффект в развитии координационных и кондиционных способностей девочек 12-14 лет, что выражено в статистически достоверных изменениях произошедших между результатами девочек контрольной и экспериментальной групп по всем обследуемым показателям как общефизической, так и координационной подготовленности участников эксперимента.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Елагина, Н. Л. Особенности обучающихся среднего школьного возраста и их учёт при повышении уровня физической подготовленности / Н. Л. Елагина, А. С. Скиридова // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2015. – № 37. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-obuchayuschihsya-srednego-shkolnogo-vozrasta-i-ih-uchyot-pri-povyshenii-urovnya-fizicheskoy-podgotovlennosti (дата обращения: 22.09.2023).

2 Курамшин, Ю. Ф. Теория и методика физической культуры : учебник для вузов / Под. ред. проф. Ю. Ф. Курамшин. – М. : Советский спорт, 2004. –464 с.

3 Липанова, Л. Л. Физическая активность подростков, обучающихся в общеобразовательных школах / Л. Л. Липанова, Г. М. Насыбуллина // Вестник РГМУ. – 2013. – № 5-6. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/fizicheskaya-aktivnost-podrostkov-obuchayuschihsya-v-obscheobrazovatelnyh-shkolah (дата обращения: 22.05.2023).

4 Мищенко, Н. Ю. «Эта веселая аэробика!». Оздоровительная аэробика в системе школьного обучения девочек 12-13 лет с применением современных информационных технологий / Н. Ю. Мищенко // Научно-спортивный вестник Урала и Сибири. – 2020. – № 3 (27). – С. 35-48.

5 Украинцева, Ю. А. Применение средств оздоровительных технологий для улучшения физического развития и двигательных качеств /Ю. А. Украинцева, С. А. Дайнеко, Г. А. Гуторова // Управление инновациями: теория, методология, практика. – 2014. – № 11. – С. 121–124.

УДК 796.412.2
Мищенко Н. Ю.
Уральский государственный университет физической культуры
г. Челябинск, Российская Федерация

ВЫЯВЛЕНИЕ ИСХОДНОГО УРОВНЯ СФОРМИРОВАННОСТИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИВАТИВНОЙ (ИКТ) КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА, ПРОХОДЯЩИХ ОБУЧЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Актуальность исследования. В настоящее время, одним из основных направлений модернизации системы образования является информатизация, которая предполагает использование ИКТ в обучении как нового инструмента педагогической деятельности [1; 4]. Процесс информатизации системы образования существенно влияет на требования к профессиональной компетентности специалистов сферы физической культуры и спорта [3; 5]. В этой связи, одним из основополагающих показателей профессиональной компетентности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта, проходящих обучение через систему курсов переподготовки, в учреждениях дополнительного профессионального образования, к успешному функционированию в современных образовательных условиях является компетентность в

области применения информационных и коммуникационных технологий (ИКТ-компетентность) в образовательном процессе занимающихся [2].

Между тем, проблема формирования и совершенствования ИКТ-компетентности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта остается в настоящее время мало изученной. В частности, открытыми остаются вопросы методологии и нахождения эффективных средств, методов, приемов, условий формирования ИКТ-компетентности обучающихся образовательных организаций физкультурно-спортивной направленности, в том числе и учреждений дополнительного профессионального образования.

Таким образом, прослеживается противоречие между потребностью общества в формировании готовности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта, проходящих обучение через курсы профессиональной переподготовки, применять ИКТ в профессиональной деятельности и недостаточно полной теоретико-методологической разработанностью этой темы в теории и практике дополнительной профессиональной подготовки.

Организация и методы исследования. Исследование было организовано на базе ГБУДПО «Челябинский институт переподготовки и повышения квалификации работников образования». Из числа слушателей, проходящих обучение по программе дополнительной профессиональной переподготовки «Теория и методика преподавания физической культуры» в количестве 24 человек было сформировано две опытные группы – контрольная (n=12) и экспериментальная (n=12). Основные методы исследования: анализ научно-методической литературы, опрос, в форме тестирования, наблюдение, педагогическая диагностика оценки уровня сформированности ИКТ-компетентности.

Результаты исследования. Для определения уровня сформированности когнитивной составляющей ИКТ-компетентности будущих педагогов было проведено в начале исследования тестирование, предусматривающее ответы участников опроса на 30 вопросов. В результате тестирования было выявлено, что большинство будущих специалистов сферы физической культуры и спорта как контрольной группы (5 человек, или 41,7%), так и экспериментальной (5 человек, или 41,7%) имели средний уровень теоретических знаний в области ИКТ (таблица 1; рисунок 1). Также было выявлено, что значительная часть респондентов имеет низкий уровень теоретических знаний – 5 человек, или 41,7% в контрольной группе и 6 человек, или 50,0% в экспериментальной группе. Лишь незначительная часть респондентов была выявлена с высоким уровнем теоретических знаний и составила в контрольной группе 2 человека, или 16,6% и в экспериментальной группе – 1 человек, или 8,3% (таблица 1; рисунок 1).

Таблица 1 – Уровень сформированности когнитивной составляющей ИКТ-компетентности будущих педагогов в начале эксперимента (по 30-ти балльной шкале)

Оцениваемый показатель		Контрольная группа (n=12)			Экспериментальная группа (n=12)		
		Низкий	Средний	Высокий	Низкий	Средний	Высокий
1 Уровень сформированности когнитивной составляющей ИКТ-компетентности	Кол-во чел.	5	5	2	6	5	1
	%	41,7	41,7	16,6	50,0	41,7	8,3

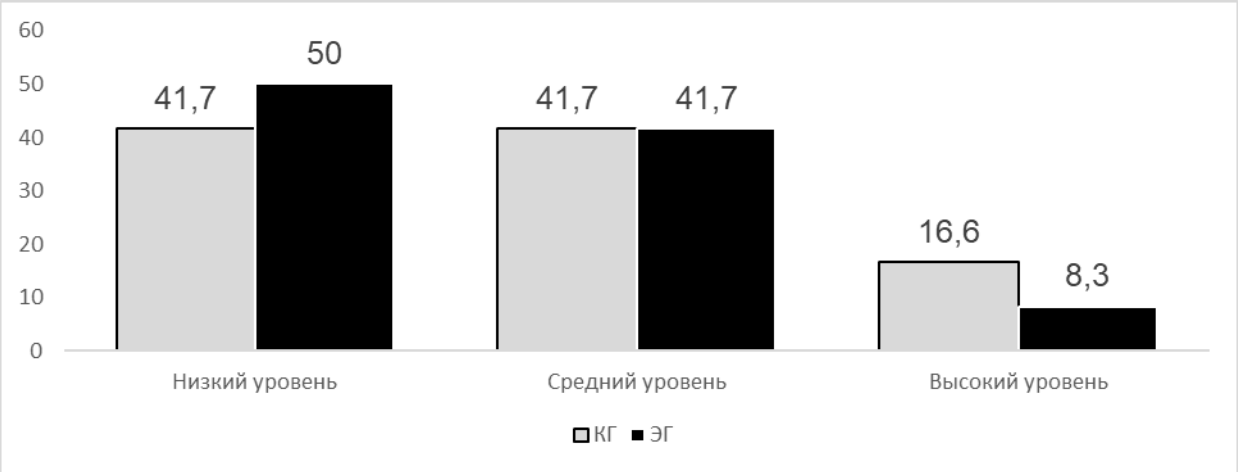

Рисунок1– Распределение респондентов по уровню сформированности когнитивной составляющей ИКТ-компетентности в начале эксперимента (по 30-ти балльной шкале), в %

Сравнительный анализ показателей, характеризующих уровень развития теоретических знаний, полученных в начале эксперимента, не выявил статистически достоверных отличий между результатами педагогов контрольной и экспериментальной групп (таблица 1).

Таблица 2 – Сравнительный анализ показателей, характеризующих уровень когнитивного компонента ИКТ-компетенции (теоретические знания) педагогов опытных групп в начале эксперимента (в баллах, по 30-балльной шкале оценки)

Оцениваемый показатель	Контрольная группа ($x \pm \sigma$) (n=12)	Экспериментальная группа ($x \pm \sigma$) (n=12)	t-критерий Стьюдента	P
1 Когнитивный компонент ИКТ-компетенции (теоретические знания)	24,0±4,32	23,0± 4,21	0,65	>0,05

Оценка уровня сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности в начале эксперимента проводилась

непосредственно во время наблюдения за профессиональной деятельностью будущих специалистов сферы физической культуры и спорта во время проведения ими уроков по физической культуре (или педагоги предоставляли видео-запись урока) по 4 группам критериев (таблица 3), с заполнением экспертами карты (протокола) оценивания по каждой группе критериев и выставлением баллов, а также подсчетом среднего балла. Было выявлено, что в начале эксперимента будущие специалисты в основном демонстрировали низкий и средний уровень сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности по всем 4 группам выделенных критериев (таблица 3). Общий уровень сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности в начале эксперимента был выявлен как низкий у 6 педагогов контрольной группы, или 50,0% и у 5 педагогов, или 41,7% экспериментальной группы; средний уровень – у 5 педагогов контрольной группы (41,7%) и 6 педагогов (50,0%) экспериментальной группы. С высоким уровнем сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта было выявлено всего лишь по 1 человеку (8,3%) как в контрольной группе, так и в экспериментальной (таблица 3; рисунок 2).

Таблица 3 – Уровень сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта в начале эксперимента (в %)

Группы критериев		Контрольная группа (n=12)			Экспериментальная группа (n=12)		
		Низкий	Средний	Высокий	Низкий	Средний	Высокий
1 «Методическая оценка урока физической культуры с применением ИКТ» (max = 25 баллов)	Кол-во чел.	6	5	1	7	4	1
	%	50,0	41,7	8,3	58,3	33,3	8,3
2 «Эффективность применения ИКТ на уроке физической культуры» (max = 25 баллов)	Кол-во чел.	7	4	1	6	5	1
	%	58,3	33,3	8,3	50,0	41,7	8,3
3 «Результативность использования ИКТ на уроке физической культуры» (max = 15 баллов)	Кол-во чел.	5	5	2	4	6	2
	%	41,7	41,7	16,7	33,3	50,0	16,7
4 «Оценка качества и эффективности электронных образовательных ресурсов (ЭОР)	Кол-во чел.	6	4	2	5	6	1
	%	50,0	33,3	16,7	41,7	50,0	8,3

используемых в процессе урока физической культуры» (max = 25 баллов)							
Уровень сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности	Кол-во чел.	6	5	1	5	6	1
	%	50,0	41,7	8,3	41,7	50,0	8,3

Сравнительный анализ показателей, характеризующих уровень сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта в начале эксперимента, не выявил статистически достоверных отличий между полученными результатами испытуемых контрольной и экспериментальной групп (таблица 4).

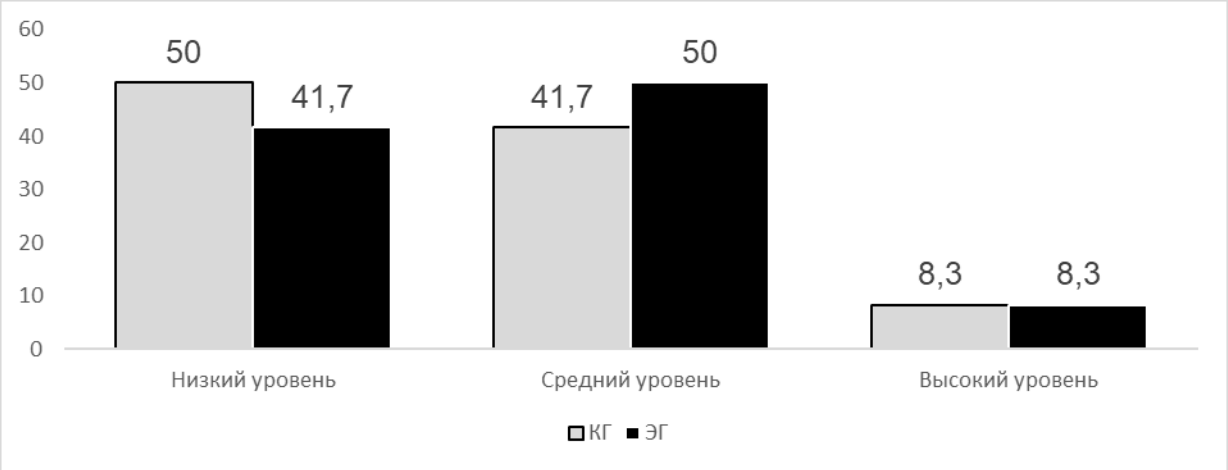

Рисунок 2 – Распределение респондентов по уровню сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности в начале эксперимента, в %

Таблица 4 – Сравнительный анализ показателей, характеризующих уровень сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности будущих специалистов опытных групп в начале эксперимента (в баллах)

Оцениваемый показатель	Контрольная группа (x ± σ) (n=12)	Экспериментальная группа (x ± σ) (n=12)	t-критерий Стьюдента	P
1 «Методическая оценка урока физической культуры с применением ИКТ» (max = 25 баллов)	16,8±4,47	16,9± 4,49	0,24	>0,05

2 «Эффективность применения ИКТ на уроке физической культуры» (max = 25 баллов)	15,5±5,31	15,8±5,38	0,49	>0,05
3 «Результативность использования ИКТ на уроке физической культуры» (max = 15 баллов)	9,0±5,98	9,2± 4,76	0,87	>0,05
4 «Оценка качества и эффективности электронных образовательных ресурсов (ЭОР) используемых в процессе уроков физической культуры» (max = 25 баллов)	14,8±4,43	14,5± 4,28	0,65	>0,05
Общий балл уровня сформированности интегративно-деятельностной составляющей ИКТ-компетентности	56,1±7,64	56,4± 7,23	0,43	>0,05

Оценка личностного компонента ИКТ-компетентности будущих специалистов сферы физической культуры и спорта, проведенная в ходе анкетирования в начале эксперимента показала, что лишь незначительное число респондентов заинтересованы к освоению ИКТ и применению их в профессиональной деятельности – 4 респондента, или 33,3 % контрольной группы и 4 респондента, или 33,3 % экспериментальной группы. Были выявлены респонденты, которые проявили лишь частичную заинтересованность в освоении ИКТ, их доля составила в контрольной группе – 4 респондента, или 33,3 %, в экспериментальной группе – 5 респондентов, или 41,7 %, а также респонденты, которые не проявили интерес к освоению ИКТ, что составило 4 респондента, или 33,3 % в контрольной группе и 3 респондента, или 25,0 % в экспериментальной группе.

Таким образом, выявлено, что информационно-коммуникативная компетентность будущих специалистов сферы физической культуры и спорта является одной из важнейших составляющих их готовности к будущей профессиональной деятельности, структурными компонентами которой являются когнитивный, интегративно-деятельностный и личностный компоненты.

Определено, что в начале эксперимента большинство будущих специалистов сферы физической культуры и спорта по всем трем структурным компонентам, входящих в состав ИКТ-компетентности имели «низкий» и «средний» уровень сформированности ИКТ-компетентности. Следовательно, требуется оптимизировать учебный процесс в учреждениях дополнительного профессионального образования с целью как закладки основы рационального и оптимального

использования информационно-коммуникационных технологий у слушателей, будущих специалистов сферы физической культуры и спорта, так и для формирования их ИКТ-компетентности на более высоком творческом уровне, чтобы они могли полно и эффективно использовать новые образовательные возможности ИКТ в своей профессиональной деятельности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Громов, В. А. Условия функционирования современного образования, субъективное влияние и управление / В. А. Громов, И. Ф. Черкасов // Общеобразовательная школа в России: проблемы и векторы развития : Коллективная монография / Отв. редактор А. Ю. Нагорнова. – Ульяновск : ИП Кеньшенская Виктория Валерьевна (издательство «Зебра»), 2022. – С. 35-44. – EDN KQGRUB.

2 Викторов, Д. В. Общение в профессиональной деятельности преподавателя вуза / Д. В. Викторов // Смыслы, ценности, нормы в бытии человека, общества, государства : сб. ст. и материалов. – Челябинск : ЮУрГИИ им. П. И. Чайковского, 2020. – С. 121-125.

3 Мищенко, Н. Ю. Формирование профессиональных компетенций будущих учителей физической культуры в условиях дополнительного профессионального образования / Н. Ю. Мищенко, Е. А. Черепов // Профессиональное образование в сфере физической культуры и спорта: актуальные проблемы и пути их решения : коллективная монография. – Челябинск : УралГУФК, 2022. – Глава 4. – С. 75–101.

4 Ильясова, Р. А. Теория и практика профессиональной подготовки будущих учителей к использованию информационно-коммуникационных технологий : автореф. дис . д-ра пед. наук / Р. А. Ильясова. – Туркестан, 2010. – 42 с.

5 Коляда, М. Г. Информационная компетентность будущих тренеров по спорту как одна из основных составляющих их профессиональной подготовки / М. Г. Коляда, Т. И. Бугаева, Е. Ю. Дониченко // Физическая культура. Спорт. Туризм. Двигательная рекреация. – 2022. – № 3. – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnaya-kompetentnost-buduschih-trenerov-po-sportu-kak-odna-iz-osnovnyh-sostavlyayuschih-ih-professionalnoy-podgotovki (дата обращения: 09.05.2023).

УДК 796.071.42
Мищенко Н. Ю.
Уральский государственный университет физической культуры
г. Челябинск, Российская Федерация

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЦЕНТРОВ ТЕСТИРОВАНИЯ ВСЕРОССИЙСКОГО ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО КОМПЛЕКСА «ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ» (ВФСК «ГТО»)

Актуальность. Важной составной частью государственной социально-экономической политики страны является всестороннее и эффективное сохранение и укрепление здоровья населения. На современном этапе в условиях качественного преобразования всех сторон жизни общества возрастают требования к физической подготовленности людей, необходимой для успешной трудовой деятельности. Статистические данные свидетельствуют об ухудшении состояния здоровья населения страны и низком уровне физической подготовленности [1].

В Российской Федерации функционирует исторически сложившаяся и изменяющаяся в ответ на реалии современности система физической культуры и спорта, которая на основе общесоциальных, общепедагогических и специфических принципов стремится охватывать все категории населения, обеспечивая физкультурное образование, физическую подготовку, достаточный уровень физической активности и активный досуг населения всех половозрастных и социальных групп [2].

В целях совершенствования государственной политики в сфере физической культуры и спорта, решения поставленных задач, направленных на укрепление здоровья населения и развитие человеческого потенциала, с 1 сентября 2014 года в Российской Федерации был введен Всероссийский физкультурно-спортивный комплекс «Готов к труду и обороне» (далее ВФСК ГТО). Данный комплекс представляет собой «программно-нормативную основу физического воспитания населения» [3].

Особую актуальность в процессе работы с населением, приобретает деятельность лиц, осуществляющих подготовку к выполнению комплекса ГТО, и лиц, принимающих нормативы ГТО [4; 5]. В соответствии с законодательством РФ и нормативно-правовыми актами в области физической культуры и спорта, с перечнем мероприятий: по поэтапному внедрению ВФСК «ГТО», по организации работы центров тестирования по выполнению нормативов испытании (тестов) ВФСК «ГТО»; по формированию судейских бригад, обеспечивающих физкультурные и

спортивные мероприятия ВФСК «ГТО» – физкультурно-спортивные и педагогические работники должны пройти специальную подготовку, которая обеспечит грамотную и качественную работу с гражданами по внедрению ВФСК «ГТО». Существующая система профессиональной подготовки предполагает особое внимание уделить подготовке бакалавра сферы физической культуры и спорта – компетентного специалиста, обладающего необходимым минимумом научных знаний и ориентированного на практическую деятельность в своей отрасли.

Цель исследования заключалась в разработке и внедрение рабочей программы учебной дисциплины «Теория и методика избранного вида спорта» (ИВС) в учебно-воспитательный процесс будущих специалистов центров тестирования ГТО, направленную на овладение различными технологиями и моделями организации проведения спортивно-массовых мероприятий, способствующих формированию у каждой возрастной группы населения устойчивой мотивации к здоровому образу жизни и эффективную подготовку к выполнению испытаний (тестов), входящих в ВФСК «ГТО».

Организация исследования. Исследование проводилось в несколько этапов. На первом этапе исследования (июнь 2023 – июль 2023) проведен анализ нормативно-правовых документов, научно-методической литературы, рабочих программ профессиональной подготовки для вузов, а также программ повышения квалификации и переподготовки кадров сферы физической культуры и спорта по внедрению ВФСК «ГТО».

На втором этапе исследования (август 2023 г.) преподавателями кафедры «Права и правового обеспечения физкультурно-спортивной деятельности» ФГБОУ ВО «Уральский государственный университет физической культуры» разработана учебная программа дисциплины «Теория и методика избранного вида спорта (ТиМИВС)» для профиля подготовки «Организация деятельности специалистов центров тестирования ГТО».

На третьем этапе (сентябрь 2023 г.) была выполнена необходимая корректировка разработанной учебной программы дисциплины ТиМИВС и осуществлено ее внедрение в учебно-воспитательный процесс обучающихся 1 курса 2023 года набора профиля подготовки «Организация деятельности специалистов центров тестирования».

В исследовании применялись методы: теоретический анализ научно-методической литературы и практики работы ведущих специалистов сферы физической культуры и спорта.

Результаты исследования. Разработанная рабочая программа учебной дисциплины «Теория и методика избранного вида спорта (ТиМИВС)» будет реализовываться в 1-5 семестрах. Всего на изучение данной дисциплины предусмотрено 576 часов. Из них, на лекции – 94 часа, практические занятия – 166 часов; контактную курсовую работу – 8 часов,

самостоятельную работу –107,4 часа.

Целью дисциплины является формирование профессиональных компетенций по решению актуальных проблем в области реализации Всероссийского физкультурно-спортивного комплекса «Готов к труду и обороне» (ВФСК ГТО) и методике подготовки лиц разного возраста к выполнению нормативов ГТО и судейства физкультурно-спортивных мероприятий ВФСК ГТО.

Задачи дисциплины:

– формирование системы знаний и создание представления о программно-нормативных основах физического воспитания ВФСК ГТО;

– формирование умений в подготовке и выполнении нормативом ВФСК ГТО;

– формирование навыков по реализации требований ВФСК ГТО в образовательных организациях;

– формирование навыков по реализации требований ВФСК ГТО для лиц разного возраста;

– освоение знаний и формирование навыков судейства физкультурно-спортивных мероприятий ВФСК ГТО.

Будущие специалисты центров тестирования ГТО в рамках изучения данной дисциплины получат практический опыт подготовки к сдаче комплекса, учитывая особенности каждой возрастной группы населения и выполняемых упражнений. Освоят правила техники безопасности, ознакомятся с видео-уроками по инструкторской деятельности на площадках ГТО, научатся осуществлять статистическую обработку результатов и будут иметь опыт разработки методических рекомендаций для каждой возрастной ступени комплекса ГТО.

При освоении данной дисциплины предусматривается использование следующих инновационных методов обучения: демонстрация интерактивных презентаций, обучающих видео-материалов, внедрение дистанционных технологий, предусматривающих взаимодействие преподавателя и обучающихся через электронную информационную образовательную среду (ЭИОС) УралГУФК, где создан электронный курс по дисциплине «ТиМ ИВС», частичное дистанционное выполнение заданий лекционного, практического характера, решение электронных тестов, работу с электронным журналом, с сайтом ГТО и другие.

Спроектированная нами в ЭИОС УралГУФК учебный курс дисциплины «ТиМИВС» состоит из 6 тематических разделов. Содержательно каждый раздел содержит следующие учебные элементы: 1) теоретический материал; 2) презентация к учебной лекции; 3) творческие и/или практические задания; 4) тренировочный и/или итоговый тест (в зависимости от дидактических задач раздела); 5) дополнительный материал.

В целях оказания помощи обучающимся в самостоятельном

изучении теоретического материала учебной дисциплины «ТиМИВС» нами был усилен теоретический материал с помощью интерактивного элемента «Лекция». Данный элемент позволяет преподавателю располагать учебный материал в интересной для обучающихся и гибкой в использовании форме. Он состоит из ряда обучающих страниц и предусматривает вопросы к лекции, на которые предлагается ответить обучающимися после ознакомления с лекционным материалом. Данный элемент «Лекция» может быть использован преподавателем для повышения интерактивности в учебном процессе, контроля и понимания обучающимися теоретического учебного материала при самостоятельном изучении темы, как с оценкой, так и без нее.

Элемент «Презентация к учебной лекции» был создан с целью раскрытия содержания, отображения основных положений темы, в акцентировании внимания обучающихся на основных идеях и повышении интереса к учебному материалу предложенной темы. Презентация может быть подготовлена в формате Microsoft PowerPoint (ppt, pps) или в формате Adobe PDF.

Следующий элемент рассматриваемой учебной дисциплины «Творческие или практические задания» был создан с целью формирования у будущих специалистов центра тестирования ГТО представлений и навыков решения задач применительно к условиям и особенностям предстоящей профессиональной деятельности. Выполнение заданий требует создания обучающимися отчетов в виде различных текстовых файлов в формате Word, презентаций в PowerPoint, подготовку видео-материалов и т.д. Нами также разработаны практические задания в виде элементов «Рабочая тетрадь» и «Учебный форум дисциплины». Практическое задание в виде «Рабочая тетрадь» состоит из письменных ответов обучающихся на контрольные вопросы, разработку комплексов ОРУ для разных лиц населения, конспектов учебно-тренировочных занятий и др.

Практическое задание в виде «Учебный форум дисциплины» предназначено для коллективной деятельности. Предусматривается, что каждый обучающийся будет создавать свое сообщение в форуме для совместной дискуссии в группе и участвовать в обсуждении сообщений, товарищей по группе, вступая в дискуссию с одним или несколькими одногруппниками. Творческие задания представлены нами в виде таких элементов, как, например, «Глоссарий», где обучающиеся самостоятельно формируют список терминов с определениями, наподобие словаря в рамках темы и/или ссылок на интересные материалы аналитического или практического характера, с краткой аннотацией первоисточника. Такое творческое задание может быть полезным для совместной деятельности обучающихся при изучении дисциплины, например, создание совместного банка терминов, ресурса для обмена передовым практическим опытом.

Оно может быть оценено преподавателем и/ или самими обучающимися (равноправная оценка).

При разработке творческих заданий также были использованы игровые элементы. В качестве примера, можем привести такое разработанное задание, как, например, «Кроссворд». Задания такого типа позволяют проводить опрос обучающихся на основе тестовых заданий, но в другой форме, используя игровой механизм. Вместо традиционных тестовых заданий будущим специалистам центра тестирования ГТО будет предложено выполнить, по сути, те же тестовые задания с одним правильным ответом, но облаченные в форму кроссворда. Вопросы к кроссворду разрабатывались на использовании понятийного аппарата дисциплины, глоссария, тестовых заданий, состоящих из вопросов в открытой форме (пропущенное слов или короткий ответ). Выполнение обучающимися таких заданий позволяет осуществить переход от пассивной к активной (деятельностной) позиции в учении, в игровой форме продвигаться к достижению необходимого образовательного результата.

Следующий учебный элемент дисциплины «ТиМ ИВС» – «Тестовый контроль» – предназначен для текущего самоконтроля знаний по изученной теме. Разработанные тестовые задания в основном нацелены на проверку знаний, способности вспомнить ту или иную информацию, полученную во время лекционного занятия, а также размещенную в теоретическом материале дисциплины в ЭИОС, направлен на выявление ошибок в понимании пройденного учебного материала. В разработанных тестах для обучающихся предложены задания на сравнение, сопоставление, упорядочивание следования и проверку утверждений на правильность. После прохождения теста обучающиеся имеют возможность посмотреть ответы и комментарии к выполненным тестовым заданиям, увидеть свои ошибки.

В созданном нами в ЭИОС курсе по учебной дисциплине «ТиМ ИВС» был предусмотрен элемент «Дополнительные материалы», который наполняется дополнительными дидактическими материалами и полезными ссылками на ресурсы и интернет-сервисы к каждой теме раздела дисциплины. В данный учебный элемент заносится дополнительная литература, видео-уроки и другая полезная информация, которая позволяет оптимизировать процесс взаимодействия с обучающимися, дает дополнительную информацию по содержательной либо практической части дисциплины, сокращает время поиска информации.

Выводы. Таким образом, разработанная учебная программа «ТиМИВС» и созданный в ЭИОС УралГУФК электронный курс дисциплины позволит будущим специалистам центра тестирования ГТО сформировать теоретические знания, умения и навыки в вопросах

организации эффективной работы по увеличению численности населения, систематически занимающихся физической культурой и спортом; повышению уровня их физической подготовленности; по развитию массового физкультурно-спортивного движения в образовательных учреждениях различного вида и типа. Посещение практических занятий на спортивных площадках ГТО, участие в спортивно-массовых мероприятиях, освоение технологии применения алгоритмизации подбора упражнений, учитывая возраст, пол, уровень физической подготовленности населения, а также механизмов для подготовки лиц с ОВЗ и инвалидов к сдаче комплекса ГТО – будет способствовать формированию необходимых профессиональных компетенций у будущих специалистов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Хроменкова, Е. В. Физическая подготовленность населения как фактор обеспечения национальной безопасности и стабильной устойчивости развития государства / Е. В. Хроменкова // Прикладная спортивная наука. – 2022. – № 2 (16). – URL : https://cyberleninka.ru/article/n/fizicheskaya-podgotovlennost-naseleniya-kak-faktor-obespecheniya-natsionalnoy-bezopasnosti-i-stabilnoy-ustoychivosti-razvitiya (дата обращения: 24.10.2023).

2 Николаев, Ю. М. Человекотворческая сущность физической культуры и ее теории : веление времени (к проблеме модернизации теоретико-образовательного пространства физической культуры) / Ю. М. Николаев // Теория и практика физ. культуры. – 2011. – № 10. – С. 96-106.

3 Указ Президента Российской Федерации от 24 марта 2014 г. № 172 «О Всероссийском физкультурно-спортивном комплексе «Готов к труду и обороне» (ГТО)» [Электронный ресурс]. – URL : https://www.gto.ru/files/uploads/documents/56ea7 8e5e5b19.pdf (дата обращения: 24.20.2023).

4 Мищенко, Н. Ю. Выявление отношения обучающихся к выполнению нормативов Всероссийского физкультурно-спортивного комплекса «Готов к труду и обороне» в Уральском регионе (на примере учащихся среднего школьного возраста г. Челябинска) // Научно-спортивный вестник Урала и Сибири. – 2020. – № 4 (28). – С. 65-70.

5 Васильков, А. А. Теория и методика спорта : учеб. пособие / А. А. Васильков. – СПб. : Феникс, 2008 – 174 с.

ӘОЖ 796.06
Мұстафаев С.Ш., Егізбаев Ж., Көпжасар Б.Ж.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚОРҚЫТ АТА УНИВЕРСИТЕТІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ

2022 жылы 85 жылдық мерейтойын Халықаралық деңгейде атап өткен Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетіндегі 35 жылдық тарихы бар «Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық» кафедрасы - өзінің қалыптасу, даму сатысында болашақ дене шынықтыру және спорт, бастапқы әскери дайындық мамандарын даярлау қызметінде Сыр өңіріндегі жоғары оқу орындарының ішіндегі жетекші кафедралардың бірегейі. Кафедра құрылғаннан бері талай саңлақ спортшылар мен білікті мамандарды тәрбиелеп, өңіріміздегі дене шынықтыру және спорт, әскери құрылымдардың қатарына мамандар дайындауда өзіндік үлесін қосып келеді.

1960-1980 жылдары Қызылорда облысында дене тәрбиесі және спорт мамандарының жетіспеушілігі өте өзекті мәселелердің бірі болды.

Жалпы білім беретін оқу орындағы және спорт мектептеріндегі дене тәрбиесі мамандары 37,8%-ды құрап, ал Республика бойынша орта есеппен 70%-ды құрады. Алғашқы көрсеткіш Республикалық көрсеткіштен әлдеқайда төмен болды [1, 35 б.].

Бұл мәселені шешу үшін Н.Гоголь атындағы Қызылорда педагогикалық институтында дене тәрбиесі факультетін ашу жөніндегі өтініш қаржының жетіспеуіне, спорттық базаның және ғылыми атақ-дәрежесі бар кадрлардың жетіспеуіне байланысты қанағаттандырылмай келді.

Дене шынықтыру және спорт мамандарын дайындау үшін факультет ашуға рұқсат 1988 жылы берілді. Бұл факультетті ашуда бұрынғы облыстық партия комитетінің 1-ші хатшысы, Социалистік Еңбек Ері Е.Н.Әуелбеков пен институт ректоры ф.ғ.к., доцент А.Айтмухамбетовтың сол кездегі Қызылорда облысының дене шынықтыру және спорт комитетінің төрағасы, дене шынықтыру және спорт саласындағы ғылыми дәрежесі бар жалғыз маман Н.И.Шиндинді институтқа ауыстыру бағытында атқарған еңбектері зор [2, 142 б.].

Жаратылыстану факультетінің (декан Әбдиев К.) базасында ашылған дене шынықтыру және спорт мамандығына ең алғаш 50 студент қабылданды. Алғашқы кезде сабақ дене тәрбиесі және спорт кафедрасы (кафедра меңгерушісі М.К.Әлібеков) мен спорттық-педагогикалық пәндер

және биология кафедрасында (кафедра меңгерушісі п.ғ.к., доцент Сон С.М.), медициналық-биологиялық пәндері бойынша жүргізілді.

Кафедрада спорттық пәндер бойынша сабақ жүргізуге облыс орталығындағы «Дельфин» жүзу бассейнін, Ғ.Мұратбаев атындағы орталық стадионын, Балалар және жасөспірімдер спорт мектебінің ойын және күрес залдарын пайдаланды.

1988 жылы оқу үдерісіне және педагогикалық ұжымға басшылық жасау мақсатында «Дене тәрбиесінің теориясы және әдістемесі» кафедрасы құрылды. Кафедра меңгерушісі қызметіне бұрын облыстық дене тәрбиесі және спорт комитетінің төрағасы болған п.ғ.к. Н.И.Шиндин шақырылды [3, 125 б.]. Ұзақ жылдар облыстық білім басқармасында инспектор, спорт комитетінде төраға болған тәжірибелі маманға педагогикалық ұжымды басқару, дене шынықтыру және спорт мамандарын даярлауға жұмылдыру қиынға түспеді.

Кафедрада жұмыс істеуге жоғары санатты мамандар, тәжірибелі жаттықтырушылар мен қала мектептерінің дене шынықтыру мұғалімдері шақырылды. Олардың ішінде: О.В.Кувшинова - гимнастикадан, Е.Н.Постникова - спорттық ойындардан, Р.Ж.Арғынбаева - медицина-биологиялық пәндерден. Ж.Ә.Егізбаев пен В.Б.Мұқашев - дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесінен, В.А.Тян - спорттық-педагогикалық пәндерден, В.В.Мощеев - жеңіл атлетикадан, Р.В.Нам мен Бижанов Т.П. - спорттық күрес түрлерінен, З.У.Оспанова мен Н.Б.Маханова - педагогика-психология пәндерінен және Е.И.Панова - кафедраның аға лаборанты абыройлы қызмет жасады. Сол қиын кезеңде кафедраның өркендеуі мен сапалы мамандар дайындау ісінде аянбай еңбек еткен ол кісілердің есімдерін мақтанышпен атап өтеміз [4, 43 б.].

1990 жылдан бастап кафедра өз алдына факультет болып құрылды. Декан қызметіне п.ғ.к., доцент Н.И.Шиндин тағайындалды. Бұрынғы «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасының базасында 3 кафедра құрылды: «Спорттық пәндер» кафедрасының меңгерушісі Ж.Ә.Егізбаев «Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі» кафедрасының меңгерушісі З.У.Оспанова, «Ұлттық спорт түрлері» кафедрасының меңгерушісі қызметін Т.П.Бижановтар абыроймен атқарды.

Факультет ұжымының шығармашылық кәсіби белсенділіктерін арттыруда факультет деканы Н.И.Шиндиннің еңбегі зор болды.

1996-1997 жылдары факультет және үш кафедра «Жаратылыстану және экология» факультетінің «Дене шынықтыру және алғашқы әскери дайындық» бөлімі ретінде қайта құрылды. Бұл жылдары 4 мамандық бойынша мамандар дайындалды:

- Дене шынықтыру мұғалімі және спорт жаттықтырушысы;
- Дене шынықтыру мұғалімі, емдік дене шынықтыру және классикалық массаж;
- Дене шынықтыру және алғашқы әскери дайындық мұғалімі;

- Спорт менеджері;

1996-1997 оқу жылынан бастап кафедра «031240 - Алғашқы әскери дайындық» мамандарын дайындай бастады. 1998 жылы кафедра «Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық» кафедрасы ретінде қайта құрылды. Кафедра меңгерушісі қызметін п.ғ.к., Қазақстанның Еңбек сіңген жаттықтырушысы, профессор Н.И.Шиндин атқарды.

1992 жылы «Дене шынықтыру және спорт» мамандығы бойынша алғашқы 39 түлек бітіріп шықты. 1992 жылдан бастап кафедра 32 рет түлектерін бітіртті. Түлектердің арасында - ҚР спорт шеберлері, Халықаралық дәрежедегі спорт шеберлері, Әлем және Азия чемпионаттарының жеңімпаздары мен жүлдегерлері өте көп. Олар облыстық, республикалық, әлемдік деңгейдегі спорт жарыстарында Қазақстанның, облысымыздың, университеттің намысын қорғап келеді.

Дене тәрбиесі факультетін бітірген түлектердің ішінен спорт түрлерінен жазғы Олимпиада ойындарының жүлдегерлері И.Ильин, М.Вольнова, А.Зайчиков, Қ.Қоңқабаевтарды, Әлем және Азия чемпиондары С.Капустин, Ж.Бозова, С.Лопатин, А.Меңдияров, Е.Көкетов, Ж.Жанзунова, А.Сұлтанғали, М.Жаңбырбай, А.Өтешов, Р.Досмайлов, Ж.Дюсекенова, Ә.Серікбаева, Ә.Далиева, И.Салимов, Қ.Тұрсынбай, М.Исағабылов, А.Қанзада, Ш.Нұрлыхан, А.Жұбаназар, М.Шамшадин, Б.Жауынтаев, А.Сайын сынды түлектерді ерекше мақтанышпен атап өтуге болады [5, 165 б.].

Сонымен қатар, кафедра түлектерінің арасынан 8 ҚР Еңбек сіңірген жаттықтырушылары, 7 ҚР Еңбек сіңірген спорт шеберлері, 100-ден астам Халықаралық дәрежедегі спорт шеберлері мен 200-ден астам ҚР спорт шеберлері, 12 спорт мектептерінің директорлары мен аудандық спорт бөлімінің басшылары, 30-дан астам спорт түрлері бойынша ҚР Ұлттық дәрежедегі, Жоғары Ұлттық дәрежедегі және Халықаралық дәрежедегі төрешілер шықты. Бұл кафедраның кәсіби білікті мамандар даярлаудағы, сапалы білім берудегі нәтижелі жұмыс жүргізіп келе жатқандығының бірден бір белгісі [5, 167 б.].

2017 жылы Алматы қаласында өткен XXVIII-ші Дүниежүзілік қысқы Универсиаданың алауын кафедраның А.Зайчиков, И.Салимов, А.Сайын, А.Әмірбеков, Ж.Сапарбек, Р.Рантаев, М.Жаңбырбай, Б.Кәрібаев, А.Жалғасбек, А.Сұлтанғали сынды түлектері мен студенттері алып жүру құрметіне ие болды [6, 52 б.]. Бұл Сыр өңіріндегі дене шынықтыру мен спорт мамандарын дайындап жатқан жетекші білім ордасы үшін тарихи жағдай және үлкен сенім болып саналады.

Түлектердің арасынан «Дене шынықтыру және бастапқы әскери дайындық» кафедрасында оқытушылық қызмет атқарған және қазіргі таңда еңбек етіп жүрген Б.Х.Төтебаев, М.М.Мурзабеков, Т.Н.Шиндина, Ж.М.Есіркепов, А.И.Абдулхасанов, А.С.Даутов, М.В.Ким., А.В.Ситников., Е.К.Байжанов, М.Қ.Мырзабеков, А.К.Сейілбеков, А.Сейданова сынды

түлектерді атай аламыз. Осы түлектердің арасында Б.Х.Тютебаев, Ж.М.Есіркепов, А.И.Абдулхасанов, М.Қ.Мырзабеков сынды талантты жастар ғылым жолында ерекше табысқа жетіп, кандидаттық диссертация қорғап, педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алды. Ж.М.Есіркепов 2013 жылы ҚР БҒМ «ЖОО үздік оқытушысы» мемлекеттік грантының иегері атанды [7, 164 б.].

Бүгінгі күні кафедрада 20 профессор оқытушылар, оның ішінде 1 профессор, 3 педагогика ғылымының кандидаты, 2 PhD, 3 ҚР Еңбек сіңірген жаттықтырушы, 125 магистр мен аға оқытушылар жұмыс жасайды. Кафедра оқытушылары білікті мамандар дайындап, тәрбиелеуде үлкен еңбек сіңіруде. Кафедрада кафедраның ашылуына сүбелі үлесін қосқан, негізін қалаған ҚР Білім беру саласының үздігі, Қазақстанның Құрметті спорт қайраткері, Қазақстан Журналистер Одағының мүшесі, Қазақстан спортына еңбегі сіңген қызметкер, Халықаралық педагогикалық ғылымдар Академиясының академигі, п.ғ.к., профессор Ж.А.Егізбаев қызмет етеді.

Кафедраның материалдық-техникалық базасы қазіргі заман талаптарына сай жабдықталған. 4 мультимедиялық қондырғымен, мамандық ерекшелігіне сәйкес дәрісханалар жаңа көрнекілік стендтермен жабдықталған. Және талапқа сай 4 спорт залы, жазғы спорт алаңы мен бастапқы әскери дайындық мамандығына арналған жазғы саптық алаңмен қамтамасыз етілген. Сонымен бірге оқу сабақтарына «Сейхун» спорттық-сауықтыру кешенінің базасын пайдаланады.

Университет ректоратының қолдауымен 6В01401 - Дене шынықтыру және спорт ББББ-ның 1-курс студенттері шаңғы спортынан оқу практикасын 2004 жылдан бері Ақмола облысы, Щучинск қаласындағы шаңғы базасында дәстүрлі түрде өткізіп келеді. Шаңғы спортынан оқу практикасын еліміздің ең ғажайып, табиғаты көркем өлкесінде өткізу республикадағы ешқандай оқу орнында қарастырылмағанын атап өткеніміз жөн. Бұл университет басшылығының болашақ дене шынықтыру және спорт мамандарына қысқы спорт түрлерінің (шаңғы, хоккей, коньки тебу) қыр-сырын үйренуіне жасап жатқан үлкен қамқорлығының нәтижесі деп санаймыз.

2017-2018 оқу жылында өскелең ұрпаққа салауатты өмір салтын насихаттап, Сыр өңірінен шыққан атақты спортшылармен таныстырып, оларды мақтан тұтып, үлгі алып, Туған Отанына деген сүйіспеншілікті қалыптастырып, спорттық даңқты әрі қарай жалғастыратын жастарды тәрбиелеу, насихаттау мақсатында «Спорт даңқы мұражайы» ашылды. Бұл мұражайдың университет, облыс тарихында алатын орны ерекше. Мұнда басқа да спорт мәліметтері көрініс тапқан.

Кафедра оқытушылары республикалық, облыстық, университеттік деңгейдегі түрлі спорттық, мәдени-көпшілік, тәрбиелік іс-шаралардың жоғары деңгейде ұйымшылдықпен өтуіне атсалысып келеді. Олардың

қатарында: Қазақстан Республикасының Еңбек сіңірген жаттықтырушысы, профессор Н.И.Шиндинді еске алуға арналған волейболдан республикалық турнир, профессор-оқытушылар мен қызметкерлер арасындағы «Сергектік және денсаулық» дәстүрлі спартакиадасы, 8-наурыз Халықаралық әйелдер мерекесіне арналған волейбол, дартс, эстафетадан дәстүрлі жарыс, 22-наурыз мерекесіне арналған ұлттық ойындардан дәстүрлі жарыс, дәстүрлі студенттер спартакиадасы, Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік күніне арналған жарыстар, т.б. әлемдік, республикалық, облыстық деңгейдегі өткізілген әртүрлі жарыстардың жүлделі үлесі осы кафедраның үлесіне тиесілі.

2022-2023 оқу жылында Ақтау қаласында өткен XII-ші жазғы Универиадаға «Дене шынықтыру және спорт» ББББ-да оқитын студент жастар спорттың 16 түрінен қатысып, 7 алтын, 2 күміс, 15 қола медель жеңіп алды. Волейбол ерлер құрамасы 3-орын, ауыр атлетикадан ерлер құрамасы жалпы командалық 2-орын, таеквондодан қыздар құрамасы жалпы командалық 3-орын иеленді. Бұл университеттің 85 жылдық мерейтойына спортшыларымыздың үлкен тартуы болды [8, 146 б.].

2021 жылы Түркістан, Тараз, Алматы қалаларында өткен XI-жазғы Универсиада қорытындысы бойынша университет тарихында тұңғыш рет жалпы командалық 5-орын иеленды. Бұл университетте бұқаралық спортты дамыту бағытында жүйелі түрде атқарылып жатқан жұмыстардың нәтижесі деп айта аламыз.

Кафедрада 3000 данадан аса арнаулы әдебиеттері бар кітапхана оқу залы жұмыс істейді. Студенттердің өз бетінше жұмыс істеуі үшін кітапхана қызметкері типтік оқу бағдарламаларын, оқу құралдарын, әдістемелік таңдамаларын студенттерге уақытысында тауып беріп, жағдай жасап отырады.

2016-2017 оқу жылынан бастап, №1,4,6 Облыстық олимпиадалық резервтің мамандандырылған балалар-жасөспірімдер мектептерінің базасында білім алушылардың кәсіби практикаларын, ғылыми-зерттеу жұмыстарын тиімді ұйымдастыру, спорттық шеберліктерін жетілдіру мақсатында кафедраның филиалдары ашылып, бірлесіп жұмыс жасауда.

Республикадағы және Сыр спортындағы жарқын жетістіктерге өзіндік үлес қосып, даңқты спортшылар мен кәсіби білікті, майталман мамандарды түлетіп келе жатқан кафедраның алдына қойған мақсаты айқын, болашағы кемел. Алдағы уақытта кафедра ұжымы биік белестерді бағындырып, аға буын қалаған ізгі де іргелі жолды лайықты жалғастыра бермек. Олай дейтініміз жоғарыдағы нәтижелерге қол жеткізуге негіз бола алады. Оған кафедраның потенциалдық мүмкіндіктері де мол. Болашағы, алға ұмтылушылығы зор.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Егізбаев Ж. Шынығып өссін жас өрен. - Алматы, 1999. - 165 б.

2 Бисенов Қ.А. Университеттік білім беру: таным мен тағылым /Қ.А.Бисенов. - Астана: Фолиант, 2016. - 464 б.

3 Сыр еліндегі іргелі білім ордасы / Б.Ә.Сайлыбаев, Н.К.Мыңжасов, Қ.А.Бисенов. - Алматы: «Арыс», 2007. - 432 б.

4 Қалдырған ізің мәңгілік/ Құраст. Б.Кәрібозұлы. - Астана: Фолиант, 2017. - 400 б.

5 Біз түлектерміз / Құраст. А.Абасилов, Ұ.Жанбершиева. - Астана: Фолиант, 2017. - 400 б.

6 Қорқыт Ата атындағыҚызылорда мемлекеттік университеті: Қалыптасуы мен даму жолдары /Құраст. Ғ.Тұяқбаев, Ж.Майгельдиева, Қ.Омаров. - Астана: Фолиант, 2012. - 368 б.

7 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті /Құраст. Ғ.Тұяқбаев, Ж.Майгельдиева, Қ.Омаров. - Астана: Фолиант, 2017. - 240 б.

8 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті /Құраст. А.Жүнісов, Қ.Омаров. - Астана: Фолиант, 2022. - 215 б.

УДК 796/799

Найн Ан.А.
Уральский государственный университет физической культуры
г. Челябинск, Российская Федерация

СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Актуальность темы исследования. В современных условиях актуализируются проблемы национальной безопасности, экономического и социального развития страны в связи со снижением численности и ухудшением показателей здоровья населения. Как считает О. Л. Карпова, обеспечение достойного качества жизни населения страны во многом определяется физическим воспитанием детей и подростков, которые преимущественно осуществляется по традиционным стандартам общеобразовательной школы и не соответствует вызовам современности [2, с. 17].

Низкая продуктивность физического воспитания детей и молодежи предопределяется отстающими от требований состоянием объективных факторов, а также тем, что явно недостаточно обращено внимания на мобилизацию субъективных факторов приобщения детей и подростков к активным занятиям физическими упражнениями, спортом – мотивации ценностных ориентации, интересов. Самореализация вступающего в социальную жизнь гражданина значительно обеспечивается ресурсами его

здоровья, физического развития и физической подготовленности. Это, по мнению, В. К. Бальсевича во многом связано с осуществлением здорового образа жизни, с активными занятиями физическими упражнениями, спортивной тренировкой [1, с. 39].

Тревожно нараставшие в последнее десятилетие тенденции ухудшения психического и физического развития детей и подростков, учащихся различных образовательных учреждений приобрели угрожающий характер. Широко распространенная авторитарная педагогика вызывает у трети школьников невротические изменения психики. Число учащихся с нарушением остроты слуха за десять лет обучения возрастает вдвое, с ухудшением зрения – более чем втрое, а страдающих сколиозом (искривлением позвоночника) – более чем в четыре раза. В целом количество больных за годы школьного обучения увеличивается: с первого по четвертый класс с 27 до 45 %, с пятого по восьмой – с 45 до 69 %. 40 % выпускников школ имеют такие серьезные отклонения в здоровье, что не годны к службе в армии [9, с. 8]. Однако, статистические показатели состояния здоровья, физического развития и физической подготовленности школьников показывают заметные отставание от уровня объективных требований. Например, высокий уровень физического развития имеют около 9 % младших школьников, средний – около 57 % и низкий около 34 %. Распределение по группам здоровья: около 21 % отнесены к 1 группе, 57 % – ко 2 и около 22 % – к 3 группе. Учащиеся 1-4 классов не осваивают упражнения в метаниях (24 %), прыжок в длину и высоту с разбега (соответственно 18 и 26 %), кувырок вперед (31 %), лазание по канату (16 %) и основные плавательные движения (30 %).

В ряде концепций развития физической культуры утверждается необходимость коренного изменения отношения детей к физической культуре, всеобщее понимание ее огромной общенародной личной человеческой ценности [1 – 7].

В исследованиях ученых Ю. К. Бабанского, В. Б. Бондаревской, В. Н. Голованова, В. В. Давыдова, О. Л. Карповой и других показаны направления непрерывного физкультурного образования, которые опираются на основные принципы: гуманизацию, социальную активность, единство мировоззренческого, интеллектуального и двигательного компонентов в воспитании ценностей физической культуры личности, практическую реализацию ценностей физической культуры, деятельностный подход человека к освоению физкультурно-спортивной практики [8 – 10].

Проблема воспитания у школьников ценностей физической культуры рассматривается в работах вышеназванных ученых на фоне общего обзора состояния просвещения и педагогической мысли, а не как самостоятельный объект анализа. В соответствии с Конституцией РФ,

Концепцией модернизации российского образования на период до 2030 года школьник рассматривается как высшая ценность общества и государства. Физическое воспитание, вводя человека в мир физической культуры, должно соответствовать этой норме. Формирование физической культуры личности предполагает овладение соответствующими физкультурными ценностями. Основные направления концепции воспитания у школьников ценностей физической культуры позволяют определить в качестве цели физического воспитания – решение специфических и общепедагогических воспитательно-образовательных, оздоровительных и прикладных задач физического воспитания [3, с. 85].

Физическая культура как неотъемлемая часть общей культуры современного общества представляет собой многогранное социальное явление, оказывающее мощное воздействие на развитие и воспитание всех слоев населения. В наш век – век значительных социальных, технических и физических преобразований научно-техническая революция, как уже говорилось, наряду с прогрессивными явлениями внесла в жизнь и ряд неблагоприятных факторов. К ним следует отнести гиподинамию, нервные и физические перегрузки, связанные с овладением сложной современной техникой, а также стрессы профессионального и бытового порядка и как следствие – нарушение обмена веществ, избыточный вес, предрасположение к сердечно-сосудистым заболеваниям, а подчас и сами эти болезни.

Как справедливо отмечает ряд авторов, влияние неблагоприятных факторов на здоровье человека настолько велико, что внутренние защитные функции самого организма не в состоянии справиться с ними. Как показывает опыт, лучшим противодействием неблагоприятным факторам оказались регулярные занятия физической культурой, которые помогли восстановлению и укреплению здоровья людей, адаптации организма к значительным физическим нагрузкам. Чем дальше идет человечество в своем развитии, тем в большей степени оно будет зависеть от физической культуры [9, с. 110].

Адаптационные механизмы человеческого организма работают как в сторону повышения работоспособности различных его органов и систем (при наличии регулярных тренировок), так и в сторону дальнейшего ее снижения (при отсутствии необходимой двигательной активности). Следовательно, как утверждают авторы А. Я. Найн и И. А. Шондина, урбанизация и технизация жизни и деятельности жизни и деятельности современного общества неизбежно влекут за собой гиподинамию, и совершенно очевидно, что кардинально решить задачу повышения режима двигательной деятельности людей, минуя средства физической культуры и спорта, в настоящее время практически невозможно [7, с. 134].

Важнейшей специфической функцией физической культуры в целом является создание возможности удовлетворения естественных

потребностей человека в двигательной активности и обеспечения на этой основе необходимой в жизни физической дееспособности. Кроме выполнения этой важнейшей функции отдельные компоненты физической культуры нацелены на решение специфических функций частного характера. К ним следует отнести:

– образовательные функции, которые выражаются в использовании физической культуры как учебного предмета в общей системе образования в стране;

– прикладные функции, имеющие непосредственное отношение к повышению специальной подготовки к трудовой деятельности и воинской службе средствами профессионально-прикладной физической культуры; спортивные функции, которые проявляются в достижении максимальных результатов в реализации физических и морально-волевых возможностей человека;

– реактивные и оздоровительно-реабилитационные функции, которые связаны с использованием физической культуры для организации содержательного досуга, а также для предупреждения утомления и восстановления временно утраченных функциональных возможностей организма.

Среди функций, присущих общей культуре, в выполнении которых непосредственно используются средства физической культуры, можно отметить воспитательную, нормативную, эстетическую и др. В решении центральной задачи всестороннего гармонического развития человека участвуют все функции физической культуры в своем единстве. Каждая из ее составных частей (компонентов) имеет свои особенности, решает свои частные задачи и поэтому может рассматриваться самостоятельно.

Социальная роль спортивной культуры предполагает выполнение следующих основных функций:

– здоровьеобеспечивающую с разработкой здоровьеформирующих (рождение – 0-18 лет);

– здоровьеповышающих (18-19 лет, 35-40 лет);

– и здоровьесберегающих (40 лет и старше) технологий;

– мировоззренческую;

– профессионально-формирующую;

– информационно-познавательную;

– мотивационную;

– технологическую.

Реализация данных функций целесообразна по следующим направлениям:

– оздоровительно-корригирующее, имеет в виду подготовку детей и подростков к полноценному занятию спортом;

– спортизация занятий в различных учебных заведениях;

– спортивная подготовка в детско-юношеских спортивных школах и клубах, школах олимпийского резерва, центрах олимпийской подготовки (спорт высших достижений: олимпийский и профессиональный спорт);

– профессионально-прикладная спортивная подготовка;

– спортивная подготовка в пожилом возрасте;

– адаптивный (инвалидный спорт).

Интеграция физической, спортивной и олимпийской культуры, спортизация различных видов культурного воспитания базируется на идеи широкого привлечения в них высокоэффективных технологий спорта высших достижений. Последнее обусловлено наибольшей изученностью спортивной деятельности, наличием концепции тренировки как единственной научено-обоснованной концепции управления развитием (повышением) двигательного потенциала человека. Речь идет не о механическом переносе технологий подготовки спортсменов высокой квалификации в практику физкультурного и спортивного воспитания различных контингентов населения, а об использовании наиболее эффективных направлений и способов культурного преобразования двигательного (телесного), психического, интеллектуального и нравственного в личности [5, с. 387].

Выводы. Решение проблемы индивидуального здоровья, на наш взгляд, предполагает следующую последовательность исследовательских операций: определение понятия «здоровье» – выявление критериально-диагностического комплекса для оценки уровня и структуры здоровья; установление факторов, лимитирующих здоровье – учет закономерностей и индивидуальных особенностей развития организма человека; разработка и реализация оздоровительных (здоровьесберегающих) технологий. Возникает необходимость разработки и реализации национальной спортивной доктрины – системы взглядов и положений, устанавливающих подходы, направления и формы спортизации страны и нации как способа решения комплекса проблем различного уровня (здоровье; демография; преступность; наркотизация и алкоголизация; образовательная и профессиональная подготовленность и национальная безопасность в целом; преимущество на международной арене в основных видах спорта).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Бальсевич, В. К. Перспективы развития общей теории и психологии спортивной подготовки и физического воспитания (методологический аспект) / В. К. Бальсевич // Теория и практика физической культуры. – 1999. – № 4. – С. 39-40.

2 Карпова, О. Л. Интегративно-модульная технология обучения как средство развития познавательной активности студентов вуза физической

культуры / А. Я. Найн, В. В. Логинов, Ан. А. Найн // Современная высшая школа: инновационный аспект. Т.10. – № 4. – 2018. – С. 17 – 24.

3 Клочков, В. П. Дихотомия в учебниках гуманитарного цикла: монография / В. П. Клочков, И. С. Казаков, И. В. Кротова и др. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2021. – 178 с.

4 Мищенко, Н. Ю. Здоровьесберегающее воспитание, как основополагающий фактор формирования ценностных ориентаций студентов / А. В. Еганов, Ан. А. Найн // Physical culture and sport in harmoniously developed personality formation. Volodymyr Prystynskyi, Tadeusz Pokusa (editors). Monograph. Publishing House/WSZiA, Opole. 2021. 384. (С. 121-130).

5 Найн, Ан. А. Профессиональная культура и стиль профессиональной деятельности педагога : пути развития / Ан. А. Найн // Проблемы физкультурного образования: содержание, направленность, методика, организация : материалы IV междунар. науч. конгресса, посвященного 45-летию УралГУФК (13-14 ноября 2015 г.); под ред. д.м.н., проф. Е. В. Быкова. – Челябинск : Уральская Академия, 2015. – Т. 1. – С. 385-387.

6 Найн, А. Я. Модель развития эмпатического потенциала студента университета / А. Я. Найн, И. А Шондина // Сибирский педагогический журнал, 2013. – № 4. – С. 131-136.

7 Справочник работника физической культуре и спорта : нормативные правовые и программно-методические документы, практический опыт, рекомендации / Авт.-сост. А.В. Царик. – М. : Сов. спорт, 2002. – 698 с.

8 Щедрина, А. Г. Онтогенез и теория здоровья : методологические аспекты / А. Г. Щедрина. – Новисибирск : СО РАМН, 2003. – С. 7-15.

9 Янкевич, И. Е. Структура развития физических качеств у девочек 8–9 лет занимающихся художественной гимнастикой и их сверстниц занимающихся физической культурой в рамках школьной программы / А. В. Доронцев, Н. А. Зинчук, К. А. Доронцева, Ан. А. Найн // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. Набережночелнинский государственный педагогический университет. – Т. 13 № 3 (2018). – С. 106 – 112.

10 Fomin, N. A. Altersspezifische Grundlagen der Korperlichen Erziehung / N. A. Fomin, W. P. – Stutgart : K. Hofman, 1992. – 141 p.

УДК 378
Найн Ан.А.
Уральский государственный университет физической культуры
г. Челябинск, Российская Федерация

НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЯМ «ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ» И «ЗДОРОВЫЙ СТИЛЬ ЖИЗНИ»

Здоровый стиль жизни для будущих специалистов по физической культуре и спорту включает профессиональную деятельность и жизнедеятельность, которые обусловлены осознанной позицией по отношению к своему здоровью и факторам, влияющим на него, а также высокой степенью мотивации по соблюдению правил здорового стиля жизни. Воспитание привычки к здоровому стилю жизни базируется на осознании ценности здоровья. Поэтому уже в процессе обучения необходимо создавать условия для формирования традиций по сохранению и укреплению здоровья, культуры здорового образа жизни [1 – 7].

Понятие «здоровый стиль жизни» человека в последние годы часто встречается в научно-методической литературе. Однако, на сегодняшний день, нет единого понимания сущности данного термин. Общее понимание термина «здоровый стиль жизни» подразумевает осознанное и систематическое подведение человека, направленное на сохранение и укрепление различных видов здоровья.

А. М. Митяева полагает, что «здоровый стиль жизни» предполагает индивидуальный способ жизнедеятельности, основанный на личных мировоззрениях, поведенческих и профессиональных аспектах [2, с. 73].

По данным Т. А. Кружилиной, сущность понятия здоровый стиль жизни обусловлена осознанными действиями человека, направленными на сохранение и укрепление социального, физического и психического здоровья, повышение сопротивляемости организма заболеваниям. Особенности здорового стиля жизни каждого индивида будут зависеть от присутствия ряда факторов в жизни человека: социальных, психологических, физиологических, возрастных, экологических, биоритмологических [37, с. 45].

Анализ литературных источников позволяет сделать выводы, что авторы используют различные методологические подходы для трактовки понятия. Стоит отметить, что во многих понятиях упоминаются такие признаки как динамичность, уравновешенность, отсутствие болезней, способность организма к адаптации и т.д. Все подходы к трактовке «здоровья» основаны на общих положениях [19, с. 54; 20; 21]:

1) Здоровье как отсутствие болезней.

2) Здоровье и норма как равнозначные понятия.

3) Здоровье как совокупность психических, социальных и биологических критериев.

В литературе представлены многие концепции, в основе которых лежит различный подход и представлены автора. Но, при анализе большинства из них, можно сделать вывод, что определение «здоровья» часто базируется на следующих признаках [22, с. 280; 23; 24]:

1) Отсутствие болезни и патологических состояний – основной подход. То есть такое состояние организма, при котором отсутствуют патологические изменения, а системы организма уравновешены с окружающей средой. Здоровье это нормальное физиологическое состояние без признаков патологий.

2) Нормальное функционирование всех систем организма на разных уровнях их организации. Под нормальным состоянием понимается, способность организма к высокой продолжительности жизни, физической и психической работоспособности, качественной репродуктивной функции.

3) Способность индивида к высокопродуктивной профессиональной деятельности. Здоровье – это нормальное состояние организма человека, позволяющее ему высококачественно выполнять свои профессиональные обязанности. Такой признак можно встретить практически во всех формулировках здоровья разных авторов.

4) Гармоничное физическое, психическое, эмоциональное и социальное развитие человека, основанное на принципах единства, саморегуляции, гармоничного взаимодействия всех органов.

5) Хорошо развитые механизмы адаптации организма к постоянно меняющимся условиям окружающей среды, а также социальная приспособляемость индивида. С точки зрения данного подхода здоровье определяется как способность человека к постоянной адаптации на частую смену условий проживания, а также внутренним изменениям, связанным с возрастными особенностями или патологическими состояниями.

Наиболее распространенным считается функциональный подход к характеристике здоровья, который базируется на способностях организма приспосабливаться к постоянно меняющимся внешним и внутренним условиям жизни, при этом выполняя основные социальные и профессиональные функции. Утрата этих функций считается наиболее значимой социальной потерей как следствие болезни. В связи с распространённостью функционального подхода возникло понятие «практически здоровый человек». При характеристике здоровья конкретного индивида не всегда учитывается, какова же цена высокой адаптации его организма к окружающей среде и качественному выполнению своих функций. Часто бывает, что цена адаптации к

постоянно меняющимся условиям может быть настолько высокой, что приводит к формованию патологических состояний [3, с. 107].

Обобщая имеющиеся признаки, характеризующие здоровье, М. А. Морозов выдел несколько моделей здоровья:

1) Медицинская модель. При трактовании понятия здоровья используются только признаки и характеристики с медицинской точки зрения. В общем понимании здоровье это отсутствие патологических состояний.

2) Биомедицинская модель. В данной модели фокус внимания направлен на отсутствие субъективных негативных ощущений, а также нарушений физиологических механизмов, ведущих к устойчивым патологическим сдвигам.

3) Биосоциальная модель. В данной модели комплексно представлены социальные и биологические признаки здоровья. В тоже время социальные признаки находятся в приоритете.

4) Ценностно-социальная модель. Согласно данной модели здоровье для человека является той базой, которая позволяет ему удовлетворять различные потребности. Начиная от самых низших (еда, сон, отдых и т.д.), и заканчивая высшими – духовными [5, с. 18].

Анализ научно-методической литературы показывает, что между понятиями «здоровый образ жизни» и «здоровый стиль жизни» существуют различия. Так первое понятие подразумевает способы жизнедеятельности людей, а второе отражает способы и стили самовыражения. Понятие стиль жизни включает способ жизнедеятельности человека, который он выбирает для реализации своих ценностей и потребностей, в том числе социальных и профессиональных. М. Н. Мисюк, Ю. В. Сысоев, Э. М. Прохорова,Н. С. Филатова, А. А. Натарова, Е. П. Мелихова, В. В. Мишечкина сходятся к определению стиля жизни как устойчивой форме поведения со своими привычками, традициями и правилами [1; 2; 4; 7].

Кроме этого, в основе здорового стиля жизни будет присутствовать удовлетворение базовых человеческих потребностей. Индивидуальный стиль удовлетворения этих потребностей обусловлен нормами воспитания той среды, в которой человек пребывает. Для каждого человека характерен свой набор потребностей, своя иерархия их удовлетворения в порядке значимости. Для их удовлетворения он самостоятельно распределяет свои ресурсы: время, силы, здоровье, финансы и т.д. Таким образом, разные наборы потребностей и способы их удовлетворения и определяют различные стили жизни.

Исходя из вышесказанного, можно предположить, что здоровый стиль жизни должен включать следующие обязательные компоненты:

– совокупность индивидуальных потребностей, которая должна оказывать благоприятное воздействие на всестороннее развитие

личности.

– наличие адекватных способов удовлетворения системы потребностей [2, с. 122].

Таким образом, разграничение понятий «здоровый стиль жизни» и «здоровый образ жизни» осуществляется по следующим критериям, это вариативность, норма, заданность, индивидуальность.

Учитывая вышесказанное можно предположить, что определение «здоровый стиль жизни» является современным новообразованием, как результат физических и духовных усилий, системы ценностей конкретного индивида, который необходим для самореализации и гармоничной жизнедеятельности в тех условиях, которых он проживает. Понятие «здоровый стиль жизни» базируется на следующих принципах:

– стиль жизни должен соответствовать образу индивида.

– стиль жизни должен быть основан на правильном питании.

– стиль жизни должен быть с соблюдением этетических, социальных и биологических норм.

– стиль жизни должен быть основанным на биоритмах человека.

– стиль жизни должен быть основан на комплексе нравственных, морально-волевых и личностных качеств.

Учитывая разнообразие компонентов здорового стиля жизни, существует их достаточно широкая вариативность. Наиболее важные и универсальные критерии здорового стиля жизни следующие:

– четкая организация своего времени в течение дня, недели, и т.д.

– соблюдение гигиенических требований (нормирование режима труда и отдыха, двигательный режим, личная гигиена).

– сочетание различных видов деятельности: оздоровительная, профессиональная, социально-биологическая и т.д.

– адаптация в социальных отношениях.

– ориентация на самосовершенствование.

– эмоционально-психологическая устойчивость и гибкость.

– индивидуально-личностный уровень развития [7, с. 81].

У здорового и всесторонне развитого специалиста по физической культуре и спорту больше шансов на высокопродуктивную профессиональную деятельность и приспособляемость к быстроменяющимся условиям жизнедеятельности. А. Я. Найн полагает, что формирование знаний и навыков здорового стиля жизни будет способствовать быстрому освоению учебных дисциплин, воспитанию важных личностных и профессиональных качеств будущих специалистов [6, с. 17].

Таким образом, здоровый стиль жизни является интегрированным понятием, основанным на осознании личности в необходимости сохранения и укрепления своего здоровья, а также на основе этого реализация своих базовых и высших потребностей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Барышев А. В. Теоретические основания актуализации физического самовоспитания школьников / А. В. Барышев, Ан. А. Найн // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта, 2013. – Т. 8. – № 2. – С. 12-17.

2 Еганов, А. В. Здоровьесберегающее воспитание, как основополагающий фактор формирования ценностных ориентаций студентов / А. В. Еганов, Н. Ю. Мищенко, Ан. А. Найн // Physical culture and sport in harmoniously developed personality formation. Volodymyr Prystynskyi, Tadeusz Pokusa (editors). Monograph. Publishing House/WSZiA, Opole. 2021. 384. (С. 121-130).

3 Доронцев А. В. Структура развития физических качеств у девочек 8–9 лет занимающихся художественной гимнастикой и их сверстниц занимающихся физической культурой в рамках школьной программы / А. В. Доронцев, Н. А. Зинчук, И. Е. Янкевич, К. А. Доронцева, Ан. А. Найн // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. Набережночелнинский государственный педагогический университет. – Т. 13 № 3 (2018). – С. 106 – 112.

4 Клочков, В. П. Дихотомия в учебниках гуманитарного цикла: монография / В. П. Клочков, И. С. Казаков, И. В. Кротова и др. – Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2021. – 178 с.

5 Мищенко, Н. Ю. Применение системы физических упражнений пилатеса в условиях дополнительного образования девушек 15–17 лет / Н. Ю. Мищенко, А. А. Найн // Известия Тульского государственного университета физическая культура. Спорт. Выпуск 12. – Тула: Издательство ТулГУ, 2020. – С. 18 – 29.

6 Найн, А. Я. Интегративно-модульная технология обучения как средство развития познавательной активности студентов вуза физической культуры / А. Я. Найн, О. Л. Карпова, В. В. Логинов, Ан. А. Найн // Современная высшая школа: инновационный аспект. Т.10. – № 4. – 2018. – С. 17 – 24.

7 Найн, Ан. А. Педагогические условия формирования ценностных ориентаций к здоровому образу жизни студентов вуза физической культуры / Ан. А. Найн, Г. К. Калугина, М. А. Карпов, Н. Ю. Мищенко, Н. Г. Новичкова, Л. В Пигалова, С. Б. Шарманова // Актуальные проблемы физкультурного образования : монография / под ред. Л. В Пигаловой. – Челябинск : УралГУФК, 2018. – С. 67-89.

8 Чумаков, Б. Н. Основы здорового образа жизни : учеб. пособие / Б. Н. Чумаков. – М. : Пед. общество России, 2004. – 616 с.

УДК 796.853.262
Несмиян М.Ю.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

РАЗЛИЧИЯ И ОСОБЕННОСТИ НАИБОЛЕЕ ПОПУЛЯРНЫХ ВИДОВ КАРАТЭ

Каратэ – японское боевое искусство и система воспитания, очень популярное в наше время и набирающее ещё большую популярность после того как было представлено на тридцать вторых Летних Олимпийских играх в Токио в 2021 году. В каратэ существует множество различных стилей, что часто вводит в ступор начинающих свой путь в этом виде спорта.

Цель данной статьи охарактеризовать различия и особенности наиболее популярных школ каратэ. Для осуществления поставленной цели нужно выполнить следующие задачи:

- изучить историю происхождения каратэ и его разделения на различные стили;
- выявить наиболее популярные стили каратэ в современности и провести их сравнительный анализ;
- определить для каких целей подойдут занятия тем или иным стилем каратэ.

Методами данного исследования выступают анализ литературных и интернет источников.

История японского каратэ по сей день является очень запутанной темой, так как писменных источников о его происхождении нет. Большинство доступных источников склоняются к тому, что данное боевое искусство проникло на Окинаву вместе с китайскими торговцами. Подтверждением этому служит то, что до начала XX века название «каратэ» имело значение «китайская рука». Такое название распространилась в народе от того, что существовало мнение, что каратэ – это китайсоке кэмпо смешанное с окинавскими единоборствами. В последующем иероглиф «кара», значающий «китайский», был заменен на созвучный ему иероглиф, означающий «пустой» Гитином Фунакоши, который является главным популяризатором каратэ в Японии, а затем и за её пределами. Именно он в 1922 году впервые продемонстрировал данное боевое искусство за пределами Окинавы. Об изменении названия в своей книге «Каратэ-до: мой способ жизни» он писал следующее: «Иероглиф «кара» в значении «пустой» без сомнения более соответствует глубинной сути этого искусства. С одной стороны, он символизирует тот факт, что в каратэ не используется оружие: «оружием» служат босые ноги и голые руки» [1].

После презентации Гитином Funакоши каратэ на Первой национальной атлетической выставке организованной Министерством образования Окинавы в Токио его популярность быстро набирает обороты. Мастера каратэ стали читать лекции на кафедрах университетов и преподавть его в студенческих общежитиях. В 1936 году в Токио открылось первоё додзё каратэ в Японии. Национальный Комитет каратэ присвоил емё название «Сётокан», что соответствовало литературному псевдониму Funакоши Гитина. К 1940 году каждый университет Японии имел свой клуб каратэ. Это боевое искусство приобрело огромную популярность в массах. Funакоши Гитин считал, что его и его коллег считают представителями школы Сётокан, но был категорически против попыток подобной классификации. Он был абсолютно уверен, что все эти «школы» обязательно должны быть объединены в одну так, чтобы каратэ-до могло развиваться планомерно и с максимальной пользой для будущего человечества. Однако история повернулась совсем иным образом и в настоящее время существуют десятки различных стилей каратэ. В этой статье мы поговорим о самых крупных из них [1].

Первоначально на Окинаве существовали две школы, носившие название городов, где они были зарождены – Сюри-тэ и Наха-тэ. Из школы Наха-тэ образовался современный стиль Годзю-рю основателем которого считается Тедзюн Мияги. Сюри-тэ является прародителем стиля Шотокан. Основателем Шотокан принято считать Funакоши Гитина. Сито-рю – школа каратэ, основанная Кэнва Мабуни, органично сочетает черты Сюри-тэ и Наха-тэ. Основатель стиля Вадо-рю Хирони Оцука объединил в нём Шотокан и Мотобу-рю каратэ мастера Мотобу Тёки. Ещё один крупный стиль каратэ Кёкусинкай был создан Масутацу Оямой на основе стилей Шотокан и Годзю-рю в 1957 году [2].

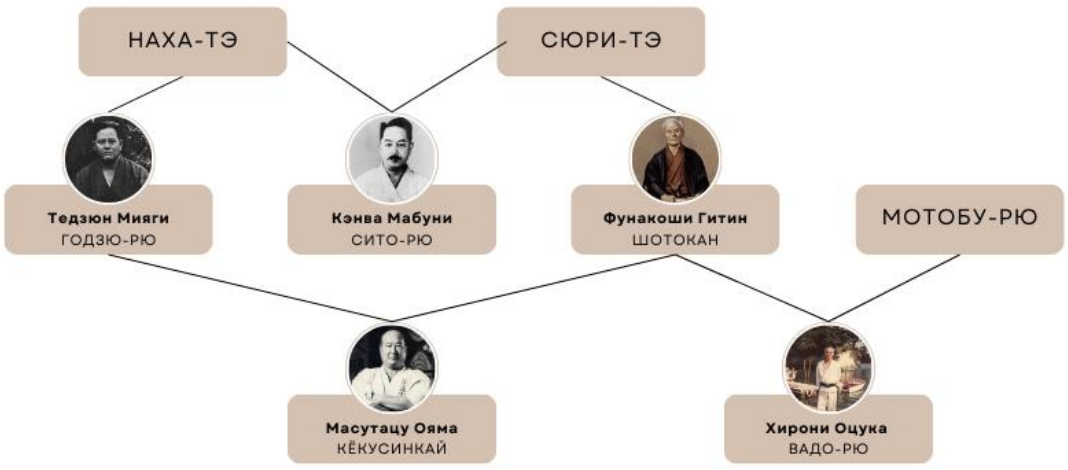

Рисунок 1 - Схема происхождения стилей каратэ

Помимо того, что каратэ разделилось на десятки стилей, каждый из них ещё и делится на десятки, а то и больше, федераций. Это сильно усложняет классификацию школ каратэ, так как каждый основатель хочет привнести что-то свое, меняются правила соревнований, базовая техника и ката также подвергаются изменениям. Также это еще больше усложняет выбор клуба для занятий обычному человеку, который до этого никогда не сталкивался с этим боевым искусством.

Приведём по очереди краткую характеристику каждой школы каратэ.

Кёкусинкай – полноконтактный стиль каратэ. Масутацу Ояма изначально развивал Кёкусинкай как стиль реального боя. Как на тренировках, так и в спортивном поединке Ояма делал упор на твердое каратэ, реально оценивающее не только технические навыки учеников, но и их способность противостоять ударам, убедительно доказывать собственное превосходство и силу соперникам. Подготовка и методы тренировок в Кёкусинкай основаны на очень суровой дисциплине и порядке почти военного характера. Особое внимание уделяется выработке силы удара, общей физической подготовке и выносливости.

Спортивные правила Кёкусинкай имеют свою специфику. Стойки здесь несколько уже, чем в Шотокане, руки и в атаке, и в обороне держатся довольно высоко. Очень большое значение придается стойкости, сопротивляемости ударам противника и высокой, чрезвычайно динамичной технике ног. Исключается атака руками в голову и шею, но техника ног выполняется довольно мощно. Очки в спортивном поединке идут за приемы, производящие «сильное впечатление» на противника [3].

Название стиля Годзю-рю образовано из сочетания двух слов: «го», которое означает жесткое направление, и «дзю» – мягкое. Его возникновение связано с основным принципом каратэ, который учит никогда не нападать первым и применять свое искусство только в случае крайней необходимости. Но уж когда это приходится делать, каратэ Годзю-рю становится очень жестким.

Особое внимание в Годзю-рю уделяется своевременности атакующим действиям и скорости реакции. Удары наносятся быстро и в скоростной последовательности. В отличие от многих других жестких стилей каратэ, где доминирует линейное приложение сил, в Годзю-рю практикуются уходы в сторону.

Ката в Годзю-рю очень твердые. Особенностью стиля является также специфический глубокий выдох с характерным горловым звуком и одновременным совершением движений, исполненных внутреннего напряжения. Последователи Годзю-рю часто критикуют принятые в настоящее время формы спортивного соперничества, считая, что они искажают принципы каратэ. Существующие правила кумитэ, по их мнению, оказывают предпочтение быстрым и ловким, которые в настоящем бою могут быть отнюдь не лучшими. В спортивном поединке

очки начисляются за «обозначенный» удар, а в бою все решает результат нанесенного удара. Сильный каратэка предпочитает принять удар, чтобы тут же ответить более сильным и эффективным. Именно поэтому часть спортсменов Годзю-рю предпочитает выступать в стиле Кёкусинкай, где все приемы разрешается выполнять с полной силой, за исключением уровня дзёдан (шея, голова) и опасных техник, например, нукитэ [3].

Стиль Вадо-рю отличает, прежде всего, методика постановки кумитэ, которому уделяется больше внимания, чем во многих других стилях каратэ. Все виды якусоку кумитэ в Вадо-рю являются подготовительными. В них используются такие действия, как уклоны, тае сабаки (уход с линии атаки), отшагивание в сторону, разрыв дистанции с сохранением реальной возможности достать противника на контратаке, встречная атака.

Кроме того, техника кумитэ Вадо-рю изобилует бросками и болевыми приемами, которые были позаимствованы создателем стиля Хиронори Оцукой из дзюцу.

Отличительными чертами кумитэ стиля Вадо-рю являются разделы Танто-дори – приемы обезоруживания противника, вооруженного ножом, и Идори-ката – бой против противника, в руках которого меч. Выполнению ката в Вадо-рю уделяют меньшее внимание. Создатель стиля Х. Оцука определил девять основных ката: пять ката группы Пинан, Кушанку, Найфанчин, Сэйсан и Шинто. Остальные ката являются дополнительными. В ката отсутствует распространенный удар ногой йоко гери. Вместо него применяется мае гери. Вадо-рю отличают также несколько более высокие стойки и высокие блоки, которые в Сито-рю, Шотокане и большинстве окинавских стилей каратэ выполняются на среднем уровне. Создавая стиль, Х. Оцука сделал акцент прежде всего на духовность: «Насилие может быть истолковано как путь боевых искусств, однако истинное предназначение боевых искусств состоит в том, чтобы искать и добиваться мира и гармонии». Поэтому главный смысл тренинга в Вадо-рю состоит не в шлифовке технических приемов, а в развитии внутренней уверенности и спокойствии занимающихся, воспитании уважительного и гуманного отношения к окружающим [3].

Сито-рю – школа каратэ, основанная Кенва Мабуни, органично сочетает черты Сюри-каратэ мастера Итошу и Наха-каратэ мастера Хигаонна. Название Сито-рю образовано из первых иероглифов имен этих мастеров («ито» – старый китайский иероглиф «си», «хига» – старый китайский иероглиф «то»). По сравнению с Сётокан, Сито-рю несколько ближе к старым окинавским стилям, что можно видеть при сравнении ката окинавских и современных японских стилей.

Передавая знания своим ученикам и детально объясняя основные отличия между школами Итошу и Хигаонна, Кенва Мабуни считал, что самым главным в каратэ являются ката, в которых собраны воедино

приемы защиты и нападения. Необходимо понимать смысл каждого движения в ката и его правильного выполнения. Он первым ввел понятие бункай кумитэ, определил назначение и установил правильное употребление каждого ката для того, чтобы в конечном результате уметь применять приемы в свободном спарринге, а также для передачи знаний, зашифрованных в ката, последующему поколению. В школе Сито-рю, в отличие от других стилей и направлений каратэ, имеется самое большое количество ката. К. Мабуни утверждал, что тот, кто полагается только на практику спарринга, игнорируя ката, никогда не достигнет прогресса в каратэ и не поймет истинный его смысл [3].

Шотокан – классический стиль каратэ. Фунакоши Гитин, обобщив методы, философию и мораль единоборств, ошеломил весь мир своими достижениями и вызвал интерес к восточным единоборствам. Со времен основания и до сих пор Шотокан – самый распространенный и отшлифованный стиль в мире. Он включен в государственные программы обучения многих стран. Данные медицинского обследования еще в середине 90-х гг. XIX в. на Окинаве выявили удивительную пропорциональность, силу и выносливость большой группы подростков, занимающихся каратэ. Стиль открыт и не имеет секретов – существует огромное количество книг и видеопродукции. Много выдающихся мастеров преподают Шотокан во многих странах мира. Шотокан соответствует целям и задачам физической культуры. Являясь важнейшим компонентом целостного развития личности, составной частью общей культуры, он создает устойчивую мотивацию и потребность к здоровому и продуктивному стилю жизни и самосовершенствованию, достижению высокого уровня психофизической подготовки. В Шотокане представлен широкий диапазон физической нагрузки. Требования соблюдения этикета и уважения к противнику исключают проявления жестокости и насилия и наказываются дисквалификацией. Начальные этапы многолетней подготовки спортсменов вообще не требуют инвентаря и оборудованной площадки, только спортзал. Поэтому легко создать равноправные условия спортсменам для тренировок и соревнований. Характерной чертой стиля является единство базовой техники практики боя и ката. В спортивных поединках наряду с эффективностью действий оценивается их техническая правильность с позиции стиля. Одно движение может привести к победе или поражению, что резко повышает психологический накал схватки, объясняет ее скоротечность. Этот же фактор позволяет значительно расширить возрастной диапазон участвующих в соревнованиях, что связано с восстановительными способностями организма и низким травматизмом. Соревновательные программы с обязательным реальным, но заранее известным ударом позволяют демонстрировать технику даже для детей младшего возраста, женщин и стариков. Для хорошо подготовленных спортсменов существует раздел дзию кумитэ – условно

контактный бой с демонстрацией различной ударной и бросковой техники, с болевыми и удушающими приемами, который практически мало отличается от правил многих контактных стилей. Многофункциональная подготовка позволяет спортсменам из Шотокан выступать в федерациях спортивного каратэ, контактного каратэ, кикбоксинга, тхэквондо и других и добиваться высоких результатов [3].

На Олимпийских играх в Токио ни один из описанных стилей в чистом виде представлен не был. Данный вид спорта представляет собой смесь Шотокана, Годзю-рю, Сито-Рю и Вадо-рю, что является единым спортивным каратэ или WKF (World Karate Federation). Федерация объединенного каратэ была (WUKO) основана в октябре 1970 года в целях организации соревнований на мировом уровне. Для этого были созданы общие правила судейства и соревнований. К 1990 году количество членов WUKO увеличилось до 150 национальных федераций. Поэтому необходимо было новое название, которое более точно отражало бы размер и масштабы организации. Таким образом, 20 декабря 1992 года название первой международной организации, представляющей спортивное каратэ, было изменено на Всемирную федерацию карате (WKF). Значительный рост WKF привел к консолидации организации, которая полностью представляла спортивное каратэ на международном уровне. Это была подтверждено в 1999 году, когда МОК официально признала Всемирную федерацию карате в качестве единственного руководящего органа для спорта каратэ в мире. В августе 2016 года было объявлено, что Карате будет участвовать в летних Олимпийских играх 2020 года. На данный момент организация WKF является самой крупной организацией каратэ в мире. Всемирная федерация карате объединяет 188 стран на пяти континентах, представляющих более 10 миллионов членов [5].

В результате изучения различных источников мы пришли к выводу, что все описааные стили каратэ имеют общие корни. При выборе школы каратэ следует учитывать каких результатов хочет добиться занимающийся. Каратэ Кёкусинкай отлично подойдёт для людей планирующих работу в военных организациях, силовых структурах, и тем для кого важен полноконтактный бой в полную силу. Для этих же целей подойдёт и стиль Годзю-рю. Известно, что в настоящее время набор детей в эти школы осуществляется с раннего возраста, однако всё же лучше переходить в данные стили в более взрослом возрасте с чётким пониманием, что уровень травматизма в данных стилях очень высок. Школы Сито-рю, Вадо-рю и Шотокан являются более безопасными и полезными для здоровья за счет полуконтктных поединков на соревнованиях. В этих школах внимание больше направленно на духовность, воспитание и укрепление здоровья. В каждом из данных стилей практикуют ката, однако большее внимание этим специфическим

упражнениям всё же уделяется в стиле Сито-рю. Вадо-рю больше направлен на освоение техники ведения боя. Важно отметить, что Шотокан является универсальным стилем из которого можно свободно переходить в любой из представленных. Он подходит для любого возраста и пола. В Шотокане внимание уделяется в равной степени и ката и кумитэ. А также данный стиль является наиболее доступным за счёт того, что практически не требует никакого оборудования. Для спорта высших достижений идеально подходит организация WKF. Она имеет сильную государственную поддержку, множество соревнований как республиканского, так и мирового уровня.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Фунакоси, Гитин Каратэ-до: мой способ жизни / Гитин Фунакоси. — Киев : София, 2000. — 112 с. — Текст : непосредственный.

2 Bruce, A. H. Karate's History and Traditions / A. H. Bruce. — New York : Tuttle Publishing, 1995. — 208 с. — Текст : непосредственный.

3 Василий, Ю. М. Энциклопедия каратэ / Ю. М. Василий. — СПБ : Array Литагент «Весь», 2013. — 689 с. — Текст : непосредственный.

4 Каратэ. — Текст : электронный // Википедия : [сайт]. — URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5 (дата обращения: 10.10.2023).

5 Antonio, Espinós World Karste Federation. The book / Espinós Antonio. — Текст : электронный // WKF : [сайт]. — URL: https://www.wkf.net/thebook/ (дата обращения: 18.10.2023).

УДК 304.2
Пазылова З.С, Агелеуова А.Т.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ. МЕСТО КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕСТВЕ СЕГОДНЯ

Казахский язык - это не просто лингвистический инструмент, но и знаковый символ национального наследия. После распада Советского Союза в 1991 году языковая политика в Казахстане претерпела значительные изменения, что ознаменовало поворотный момент в восстановлении казахского языка в качестве официального. Однако, несмотря на эти изменения, сохраняются вопросы относительно укрепления роли казахского языка и его практического использования в различных сферах общества. В контексте сложного лингвистического и культурного ландшафта Казахстана изучение деколонизации и роли

казахского языка приобретает первостепенное значение. В статье рассматривается устойчивое воздействие колониального наследия на язык, идентичность и общество в Казахстане, проливается свет на усилия по восстановлению, сохранению и популяризации казахского языка. Понимание динамики языковой политики, общественного восприятия и образовательных стратегий имеет решающее значение для формирования более инклюзивного и наделенного культурными возможностями общества. Данное исследование направлено на изучение официального статуса казахского языка и его применения в образовании, средствах массовой информации, бизнесе и повседневной жизни населения.

Целью исследования является изучение современного статуса казахского языка в общественном ландшафте Казахстана, изучение его использования и социокультурной значимости.

Задачи исследования:

- изучить современное использование казахского языка в различных сферах общественной жизни, включая образование, масс-медиа, культуру и повседневное общение.

- оценить роль казахского языка в формировании культурной и языковой идентичности казахстанцев и его вклад в процессы деколонизации в стране.

- проанализировать перспективы сохранения и развития казахского языка в условиях современной глобализации и мультикультурности.

Язык лежит в основе формирования этнокультурной идентичности, представляя собой один из фундаментальных путей к самоопределению индивидов. Впрочем, за последние два десятилетия динамичные глобальные процессы способствовали значительному культурному слиянию и интеграции. Это привело к появлению смешанных или новых вариаций идентичности.

Сегодня Казахстан придерживается политики трехъязычия. Трехъязычие – это веление времени, оно помогает людям расширять свои знания, навыки, и развивать взаимопонимание между людьми, а степень владения языками – один из его основных критериев. Сегодня невозможно представить себе, что где-то ещё существуют страны, люди которых владели бы только одним языком. Знание нескольких языков, по существу, открывает окно в большой глобальный мир с его колоссальным потоком информации и инноваций. Разумное, грамотное и правильное внедрение трехъязычия даст возможность нам быть коммуникативно–адаптированными в любой среде [1].

Но какое же место казахский язык занимает в современном обществе, включая образование, масс-медиа, культуру и повседневное общение? Как современные казахстанцы относятся к государственному языку в условиях глобализации и билингвизма? Для ответа на эти вопросы

необходимо углубится в историю и проанализировать статус казахского языка в разные исторические периоды.

В середине XIX века в Степи было ликвидировано ханское правление. Хотя язык Пушкина не получил большого распространения, делопроизводство и общественная деятельность стали вестись на русском языке, вытесняя казахский язык в сферу частного, семейного общения. С приходом советской власти казахский язык получил статус государственного и с 1926 года использовался в органах управления, способствуя формированию национальных кадров. В это же время происходил расцвет казахской литературы. Однако, вместе с этим, велась языковая политика, включавшая смену графики и внедрение русских слов в казахский язык. Ахмет Байтурсынов, выдающийся лингвист, выступал против латинизации казахского языка, опасаясь последующего перехода на русский алфавит. Он предлагал сразу переходить на кириллицу без промежуточной латинизации. Байтурсынов также высказывал опасения относительно русификации казахского языка, предлагая заменять заимствования из русского словами из других тюркских языков. С начала советского периода изучение русского языка стало обязательным, а с 1940 года казахский язык перешел на кириллицу. Это, в частности, привело к появлению целого сряда русских слов в казахском языке [2].

В советское время Казахстан был единственной республикой, где титульная нация была в меньшинстве: в 1939 году в стране проживало лишь 37,8% казахов и 40% русских. [3].

Таким образом, в ходе исторических процессов казахский язык получал статус государственного, но параллельно с этим подвергался воздействию языковой реформы, характеризующейся изменением алфавита и включением русских слов, вызывавших опасения у части интеллигенции относительно сохранения языковой самобытности.

В период независимости языковая политика последовательно отражалась в ряде программных документов, принятых государством. Государственная программа по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020-2025 годы была разработана в соответствии со статьями 7 и 93 Конституции РК, Законом РК «О языках в Республике Казахстан» 1997 года, Стратегическим планом развития до 2025 года, утвержденным Указом Президента РК от 15.02.2018 г., Посланием Главы государства К.-Ж. К. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 2.09.2019 г. Целью данной программы провозглашалось ведение гармоничной языковой политики, направленной на модернизацию казахского языка на основе латинографического алфавита, дальнейшее повышение языковой культуры и развитие языкового капитала, обеспечивая полноценную деятельность казахского языка как государственного языка [4].

Языковая политика в Республике Казахстан направлена, в первую очередь, на возрождение казахского языка, расширение сферы его применения, а также сохранение общекультурных функций русского языка и развитие языков народов Казахстана. Несмотря на это, в РК роль государственного языка де-факто выполняет русский, а казахский не так укреплен.

Каково текущее положение казахского языка в системе образования Казахстана, особенно в школах, преподающих на казахском языке? Сейчас в Казахстане функционируют 6909 государственных школ, из них больше половины (54 процента), или 3743 – с казахским языком обучения, 1055 – с русским языком обучения, 5 – с уйгурским языком обучения, 2106 – смешанные. Год назад казахоязычные школы выпустили 117 088 детей, что составило 68,8 процента от общего числа выпускников, которых тоже было порядка 170 тысяч. В 2020-2021 учебном году из 150 тысяч выпускников 111 183 ребенка оканчивали казахоязычные школы. Это 74 процента от общего числа. Если взять больший временной отрезок, то, к примеру, 10 лет назад школу оканчивали 168 744 выпускника. Из них, по данным Минпросвета, 82 947 оканчивали казахские школы. А это уже меньше половины - всего 49 процентов от общего числа получивших среднее образование ребят. Как выпускались школьники 30 лет назад, в Минпросвете информацию не нашли, однако известно, что в 1993 году на казахском языке обучалось всего 37 процентов обучающихся [5].

Это общая статистика по РК, но в разных областях процент обучающихся на государственном языке определенно отличается, как в положительную так и в отрицательную сторону, на уровне количества школьников в казахских классах.

За последние несколько лет в обществе появилась тенденция, похожая на Cancel culture, оказывающая свое влияние на различные цифровые платформы, веб-сайты, кафе и рестораны, которые не предлагают информацию или меню на казахском языке. Эта тенденция свидетельствует о растущем признании значимости государственного языка, побуждая людей требовать услуги и информацию на казахском языке от различных учреждений. Существуют многочисленные случаи, когда организации, включая онлайн-сервисы, рестораны изначально пренебрегали предоставлением информации на государственном языке, что привело к изменениям внутри этих структур только после скандалов, связанных с выявлением фактов абъекции казахского языка.

Осознанность и понимание собственной идентичности в условиях мульти культурности, порождает все больше и больше контента на казахском языке в социальных сетях. Различные инициативы для развития государственного языка так же осуществляются с успехом.

В городе Петропавловск был создан разговорный клуб «Сөйле» в рамках проекта «Менің елім – менің тілім» молодежным крылом «Жастар

Рухы». Языковой проект нацелен на то, чтобы расширить сферу применения казахского языка. Для этого в Петропавловске организованы занятия разговорного клуба в коворкинг-центре областной детско-юношеской библиотеки им. Габита Мусрепова. Обучение доступно для всех желающих, оно бесплатное. В клубе «Сөйле» изучают не только теорию, но и проигрывают различные ситуации из повседневной жизни. Здесь собираются представители разных национальнос-тей и возрастов. Главная фишка «Сөйле» в том, что обучение проходит в формате свободных разговоров. Это не только уроки в офисе, но и на открытом воздухе, это совместные походы в музеи, театры [6].

Эта модель отражает более широкие сдвиги, связанные с деколонизацией общества, подчеркивая важность языковой и культурной идентичности. Это также означает усиленный призыв к равному языковому представительству, особенно казахского языка, в различных областях в Казахстане. Это явление играет ключевую роль в освещении меняющегося положения казахского языка в современном казахстанском обществе и его ключевой роли как краеугольного камня национальной идентичности.

В Казахстане юридически процесс деколонизации прошел, активно формируется национальная идентичность, однако, несмотря на это, колониальная ментальность сохраняется и остается в наших решениях и выборах. Государство разрабатывает различные программы «Мәдени мұра», «Туған жер» и выделяет средства на проекты. Несмотря на умалчивание государством темы деколонизации, активно осуществляется политика, направленная на продвижение национальной истории, культуры и искусства. Это является значимым шагом, поскольку способствует укреплению и продвижению собственной национальной идентичности.

Для того чтобы казахский язык по-настоящему стал государственным, необходимо внедрить комплексный подход:

1) Начать нужно с улучшения образования на казахском языке с самого раннего возраста. Увеличение курсов казахского языка, лагерей, укрепление в школах и университетах, создание дополнительных образовательных материалов и обеспечение высокого качества преподавания казахского как основного языка.

2) Поддержка культурных событий, театральных постановок, выставок, музыкальных концертов и спортивных соревнований на казахском языке для популяризации и подчеркивания его культурного значения.

3) Стимулирование и финансовая поддержка переводов мировых бестселлеров и значимых культурных текстов на казахский язык. Активная поддержка казахской литературы и творчества местных писателей для их успешного развития.

4) Реализация государственных политик и программ, призванных сохранить и развить казахский язык.

5) Поддержка создания контента, веб-ресурсов, социальных платформ и цифровых ресурсов на казахском языке для активного использования в повседневной жизни и распространения информации.

6) Профессиональный дубляж иностранных фильмов на казахском и их показ в кинотеатрах.

Данные шаги помогут утвердить казахский язык в качестве государственного, внедрив его в различные сферы общества, культуры, образования и управления.

В заключении можно сделать выводы что, определенно, государственный язык сталкивается со сложностями в контексте исторических и современных изменений. Однако растущее осознание собственной идентичности порождает увеличение контента на казахском языке в социальных сетях и различные успешные инициативы для развития государственного языка.

Укрепление казахского языка в качестве государственного требует усилий не только на уровне официальной политики, но и на уровне общества, чтобы обеспечить его развитие и признание в широком культурном и социальном контексте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Трехязычие как один из приоритетов современного образования URL: https://www.gov.kz/memeket/entities/aqmola-edu/press/news/details/144657?lang=ru

2 Как выжили казахский язык из Казахстана URL: https://qazaquni.kz/sayasat/8827-kak-vyizhili-kazahskiy-yazyik-iz-kazahsta

3 Деколонизация мышления. Как новое поколение Казахстана борется за возрождение своей культуры URL: https://www.bbc.com/russian/features-65614334

4 Об утверждении Государственной программы по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020-2025 годы URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045

5 Язык нашего будущего: Как меняется ситуация с казахским в школах и вузах страны URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/yazyik-nashego-buduschego-menyaetsya-situatsiya-kazahskim-505163/

6 Инициатива приветствуется! URL: https://kazpravda.kz/n/initsiativa-privetstvuetsya-fc/

ӘОЖ 32.019.5
Раджапов А. Ө.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ САЯСАТ

«Мемелекет» деген ұғым бір – біріне ұқсас екі түсінік береді:

Тар мағыналы түсінікке жүгінсек, ол басқарудың арнаулы аппараты, кең мағынада алсақ, ол – қоғамға парапар, белгілі бір шектердің /құқықтың/ көмегімен көпшілік алдында өкіметтік қатынастарды реттеп жүзеге асыратын саяси ұйым. Ол көлемі жағынан қоғамға тепе-тең түсетін белгілі бір территория шеңберінде қызмет етеді, өз жерінде де, онан тыс жерлерде қоғамның атынан әрекет жасайды. Мемлекет экономикалық базистің қондырғысы, оның дамуына, өмірдің жеке алғандағы және бүтіндей қоғам көлемінде негізгі салаларына ықпал ете отырып? экономикалық базиспен өзара әрекет үстінде болады.

Мемлекет қызметінің негізгі бағыттары жалпылай алғанда ішкі және сыртқы істер болып, екі түрге бөлінеді. Олардың біріншісі қоғамдық тәртіпті сақтау, мәдениет – тәрбие жұмыстары, шаруашылық ұйымдастыру жұмысы /экономикалық – шаруашылық мемлекеттік кәсіпорындар, экономика саласында реттеу мен басқару істері/ көрсетілген бағыттарда мемлекеттік құрылымдардың жұмыс атқаруына қатысты құқтар шығару жатады. Түрлі- түрлі жұмыстарды жүзеге асыру мақсатында қажетіне қарай мемлекеттің қолында бар ең ақыры күштеп орындатуға дейін баратын барлық шаралар қолданылады.

Көзге көрініп тұрған қауіпті мол шектен шығушылық атап айтқанда, мемлекеттік өкімет орнының реттеуші басшы орын ретінде мейлінше көп араласатынын атап көрсету керек. Бұл «этатизм» деген атау сөзді білдіретін қоғамдық өмірді мемлекет билеп төстеп алуына әкеп соғады. Бұл «қоғам-мемлекет» түсінігінің арасалмағында соңғысының ықпалы басым болған жағдайда болуы мүмкін. Ал шын мәнінде бұл керісінше, мемлекеттен қоғам жоғары тұруы керек. Қоғамның мемлекетке тәуелді болуы бостандық, зорлық-зомбылық, сенімсіздік, үрей тудырады. Мемлекет өзіне тән емес сипатқа еніп алып, билеп-төстеушілік рөлінде көрініс беріп, азамматтық қоғамның құрылымдарын күйретеді, адамдардың мүдделерін қорғауды аяққа басады, олардың табиғи құқтарын және азаматтығын бұзып, оған қол сұғады. Мемлекеттік басқарудың эстетикалық сипаты тіпті прицип бойынша маңызды мәселелерді былай қойғанның өзінде болмашы, екінші кезектегі мәселенің орталықтың қолына жинап беру деген сөз. Және де былай басқару – бәрінен бұрын бақылаудың түрі. Оның

көмегімен орталық қоғамдық өмірдің, қоғамдық қимыл-әрекеттің барлық көрінісін көзден таса етпейді. Мұндай жағдайда мемлекеттік шешімдердің - даналығын шенеуліктердің зорлық-зомбылығын көрініс табатыны табиғи жағдай. Өйткені қоғамдағы жағдайды түгел қамту, қалыптасқан жағдайды қажетті икемділік мүмкіншілігіне қарай болуы керек. Тек мемлекеттің оң рөл атқарып, түбегейлі сипат көрсеткіштеріне ие болуына тек қана қоғамдық ынта мен мақсат-мұра қызмет ететінін айтуға болады. Былайша айтқанда, мемлекет пен қоғамның өзара байланыста парасатты әрекет жасауына мемлекеттік құрылымдар қызметінің демократиялық түрлері, саяси өкімет билігін жүргізудің демократиялық жолдары ғана қамтамасыз етеді.

Тағы да мынаны ескеру керек. Этатизациясыздандыру процесін мемлекеттің қызметін, оның қоғам өмірін бірқалыпты реттеп отыратын рөлін кемсітетін анархияға ұқсас деп түсінуге болмайды. Мемлекетсіз қоғам болуы мүмкін емес – бұл түсінікті және оны дәлелдеп жатудың қажеті жоқ. Қоғамдық өмірді демократиялық гуманистік тұрғыдан ұйымдастыру мемлекеттік өкімет билігін демократиялық, гуманистік жолмен жүргізуден яғни либералды- демократиялық саяси тәртіппен жүргізуден басталады деп түсіну керек. Бұған қосымша орталықтандыру идеясының өзіне күмәндануға болмайды: Мұндай орталықтанудың ол демократиялық нышандары жоққа шығатын болса, оның гипертрафикалық түрі жарамсыз деп есептеледі. Осыған сәйкес мемлекеттің қоғам өмірінің түрлі жақтарына басып кіруі /араласуы, вторжения/ мақсатты, айқын болуы керек. Мәселен, мемлекеттік құқтық жағынан реттеу болса еңбек қатынастарын кең көлемді, әділетті түрде ұйымдастыру мүмкін емес. Немесе отбасылық қарым-қатынасты алайық. Бірақ бұл жағдайда саясаттандыруға болмайды. Адам өмірінің бұл жағына мемлекеттік орындардың шектен тыс араласуы сыйымсыз.

Мемлекеттік қызметтің сыртқы саяси бағыттарына: қорғаныс, әскери құрылыс /қазіргі заманғы кейбір конституциялық, мемлекеттерде бұл қызметтерді жүзеге асырудың шектері белгіленеді/ басқа елдермен көршілес жатқан, сондай-ақ басқа да барлық мемлекеттермен бейбітшілік пен тату көршілікті сақтау мақсатында саяси экономикалық, ғылыми-техникалық гуманитарлық тағы басқа салалардағы қарым-қатынастар жатады[1].

Қазіргі заманғы мемлекеттің халықаралық қызметіндегі маңызды бағыттарының бірі деп оның әр елдің және барлық планетадағы, барлық халықтардың маңызды мүдделеріне қатысты көлемді проблемаларды шешуге қатысатынын атап көрсету керек. Мемлекет өзінің ішкі және сыртқы қызметтерін атқаруы үшін өкіметті мекемелердегі, көмекші бөліп тұру құрылымдары, бақылау, сот, мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіпті қорғау орындарын қамтитын тиісті механизімін құрады.

Жоғарғы мемлекеттік өкімет билігін ұйымдастыру, оны құру, өкімет орындарының арақатынастарының шектері тұрғысынан алып қарағанда мемлекет манархиялық және республикалық болып бөлінеді.

Қазіргі заманғы мемлекеттің сипатына тағы мынадай мәселені қосу керек: Оның құрамына -әкімшілік-терреториялық бірлестігін ұйымдастыру жолы, құрамды бөліктерінің өзара әрекеттерінің ерекшеліктері, олардың әрқайсысының орталық өкімет орнымен байланысты тұрғысынан мемлекеттік құрылыс унитарлы немесе федералды болуы мүмкін.

Ең ақыры, мемлекеттің ең елеулі дерлік сипаты, мемлекеттің мәні деп саналатын саяси тәртіп. Бұл саяси өкімет билігін жүзеге асырудың құралдары мен әдістерінің жиынтығы, басқаша айтқанда, өкімет билігін жүргізудің жолы болып табылады. Осы айтылғаннан шығатыны, саяси тәртіп авторитаризм – бір адамның бір органның билігі, тоталитаризм – бәрін түсінетін, бәрі бағынатын, бәрін бағындыратын, либерализм – халық бұқарасын саяси басшылыққа қатыстыру болып бөлінеді[2]. Бұл былайша айтқанда, теория жүзінде жіктеу, ал іс жүзінде саяси тәртіпті « таза » күйінде кездестіре алмаймыз. Мемлекеттік өкімет билігін жүргізудің екі жолы бар: авторитарлық – тотаритарлық және либералдық – халықтық тәртіп. Әрине, билеудің осы екі түрінің шеңберінде ерекшеліктері болуы мүмкін және олар барлық жерде көрінеді. Олар туралы арнайы сөз етуге болады. Алайда бұл жердегі біздің міндетіміз өкімет билігін жүзеге асырудың әр түрлі жолдарын сипаттау. Бұл саяси тәртіптің қайсысының қандай екенін дәл анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен, мемлекеттік өкімет билігін жүргізудің тоталитарлық жүйесі жоғарыда айтылғандай, бұл жүйенің басты сипаттамасы мемлекеттік құрылымдардың күшке сүйенетінінде, мемлекеттің қоғамдағы азаматтық құққа түгелдей енуінде, өмірдің саяси және саяси емес жақтарының бірдей араласуында, олардың арасында шек болмайды. Бұл тұста мемлекеттендіру, мемлекеттік қысым мықты да қатаң орталық өкімет арқылы жүзеге асырылады. Ол өкіметті авторитаризм деп атайды. Сондықтан мұндай саяси тәртіпті сипаттай отырып азаматтық тұрмыстық көріністерінің? барлық көріністерінің мемлекетке бағындыратын авторитарлық – тотаритарлық әдістері мен құралдары туралы айтуға тура келеді. Қоғамдағы саяси мәселелерден бастап отбасылық тұрмыстық жағдайға дейін барлық құбылыстарды, іс-әрекетті жинақтап қол қолға ұстау бүкіл әлеуметтік құрылымдарды жоғарыдан төменге дейін саясаттандырады. Тіпті еңбек ету саясаты ең тыныш жағының өзі координаттарының саяси жүйесіне жатқызылып, сол тұрғыдан бағаланады, яғни қоғамдық қатынастардың шаруашылық – экономикалық саласы ашықтан ашық саяси сипатқа ие болады. Осындай жағдайда мемлекеттік мәртебе алып, қоғамда билеп –

төстеушілікке ие болған идеология басқаша ойлауға жол бермейді, өмір ағымын бейнелейді «мемлекеттік» идеология ресми құрылымдар қолданып отырған барлық әрекеттерді жалпы қоғамдық қолдануын талап етеді, жүргізіліп отырған саясатпен қызу келісіп, ашық қолдауын талап етеді. Мұндай тәртіп басқаша тәртіптің қалыптасуына жол бермейді, басқа өкімет құрылымдарының тіпті бүтіндей мемлекеттік машинаның қалыптасуына жол бермейді. Қалыптасқан тәртіп, төрешілдік шектеулер жаңа күштің енуіне жол бермейді, жаңадан пайда бола қалғанда бос орын алса? оны өз ортасынан толтыруға немесе әлеуметтік резервтермен толықтырады.

Авторитарлық тотаритарлық тәртіп белгілі бір топтардың, әлеуметтік күштердің диктатурасы түрінде қабылдануы мүмкін. Оның түрлері – хұнта, әскери диктатура. Сондай-ақ жеке адамға табынушылық түрінде де қабылданады. Бұл тәртіп үшін ортақ жай азаматтар мен ұйымдардың саясатқа өздігінше рұқсатсыз қатысуына тыйым салынады. Өзі игіліктің мақсатар мен ұрандар тастап, өзі халыққа қарсы, адамзатқа қарсы саясат жүргізу. Конституция мен Заңның бұрмалағанына да, азаматтардың мүдделері мен құқтарына қысым жасағанына қарамау бұл тәртіптің зымиандығын көрсететін елеулі белгісі болып табылады. Қоғам мен мемлекет арасындағы қатынас бұрмаланады, қоғам бүтіндей және бөлінбей мемлекетке бағынып қалады[3].

Либералды демократиялық тәртіп мемлекеттік өкімет билігін ұйымдастыру мен іске жүзеге асыру өзгеше принциптерге негізделген. Оның үстіне, егер либералды саяси тәртіптің сипатындағы басты азаматтардың, қоғамның тіпті жеке адамның өмірін айтпағанда, өмірдің жалпы шешуші салаларындағы бостандығы болса, демократиялық тәртіптегі ең елеулісі халықты, азаматтардың саяси өкімет билігін жүзеге асыруға қатысуы арқылы оларды тікелей саяси өмірге тарту. Мұндай жағдайда алдағы тәртіпке қарағанда саяси қатынастар, мемлекеттік өкімет билігі, мемлекеттік саясатқа қоғамның ықпалы соңғы тәртіп тұсында сапалы жаңа дәрежеде екені туралы сөз болып отыр. Әрине, осыған сәйкес мемлекет өз жұмысында тіпті басқаша құралдар мен әдістерді пайдаланады. Демократиялық мемлекетке тән ашық әрекет пен жариялық өкімет орындарын жаңартуға да мемлекеттің адам мен қоғамның мүдделеріне сай ішкі және сыртқы саясатын жасауға да тіптен басқаша мүмкіндіктер алады[4]. Қорыта келіп мынаны айту керек. Құқтық мемлекет құру жолында мемлекеттік өкімет билігін демократияландыру жалықпай іске асыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Основы политологии. – Киев, 1991.

2 Андреев С.С. Политическое время и политическое пространство. Социально-политический журнал,1993. – №3. – С. 27-40.

3 Мурадян А.А., Двуликий Я. Введение в политологию. – М., 1994.

4 Амелин В. Власть как общественное явление. Социально – политический журнал, 1991. - №2.

5 Исаев, Б. А. Политология в схемах и комментариях : учебное пособие для ВУЗов / Б. А. Исаев. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 229 с

6 Валовая, М. Д. Политология : учебник / М. Д. Валовая. – 2 е изд. – Москва : Магистр : ИНФРА-М, 2020. – 336 с.

ӘОЖ 94(574)
Раджапов А. Ө.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҰЛТЫҚ АВТОНОМИЯ ҮШІН ҚОЗҒАЛЫС

1917 жылдың 5–13 желтоқсан аралығында Орынбор қаласында болып өткен екінші жалпықазақ съезінде құрылған Алашорда Үкіметін құрамы жағынан мұсылман діншілдері мен қазақтың шағын ауылдың бай топтарынан құрылды, өзінің мақсаты жағынан өлкеде қанаушы құрылысты қайтадан жандандырғысы келді [1] – десе, “Қоқан автономиясын” жақтаушылар Түркістанның еңбекші халқын өздерінің жағына алдау және қорқыту жолымен тартуға әрекеттенді [2] делінген жалаң, үстірт еңбектердің жарық көріп келгені белгілі.

Мұндай еңбектердің жарық көруіне себеп болған біріншіден, кеңестік тарихтану ғылымының ұстанған ұстаным бағыты еді. Олар алашорда үкіметі мен қоқан автономиясының пайда болуын кеңес өкіметі мен большевиктер партиясы қызметіне қарсы бағытталған әрекеттермен байланыстырды. Екіншіден, қазақ, татар, өзбек т.б. осы секілді түркі тілдегі құжаттарға менсінбей қараушылық, жергілікті халықтың рухани өміріне қатысты фактілерді елемеушілік. Үшіншіден, шетелдерде жарық көрген әдебиеттердегі осы мәселе төңірегінде пікірлерді объективті тұрғыдан бағалаудың орнына “жалақорлар” тәрізді сөз тіркестерін қолдануға үйіршілдік еді. Осылардың барлығы өз кезегінде теориялық деңгейі төмен, таяз еңбектердің өмірге келуіне себепші болды. Ал бұл жай қазіргі уақытта баршамызға аян.

“Қоқан автономиясы” мен Алашорда Үкіметінің дүниеге келуі және олардың өз қызметі мен күресі, мақсаты мен мұраты жөнінде шетелдік

зерттеушілер мынандай ой-тұжырым айтқан. Олар мұны Қазақстан мен Орта Азия халықтарының тәуелсіздікке ұмтылған ерік-жігері және кеңестік тәртіпке қарсы алғашқы ұйымдасқан қарсылығы деп бағалайды. Бұл оқиға олардың пікірінше кеңес өкіметі олардың өзін-өзі басқаруын "сөз жүзінде ғана мойындап, ал іс жүзінде оны көзге де ілмейтіннің" айқын дәлелі. Мәселен, профессор Б. hайт "Түркістан Ресей мен Қытай аралығында" атты еңбегінің "алаш орда ұлттық үкіметі" деген тарауында былай дейді: қазан революциясынан кейін далалық облыстар тонаушылықпен айналысқан орыс әскерлері мен жұмысшыларының олжасына айналды. Орталық өкімет болған жоқ. Әрбір қалада және әрбір ауданда осы кезде... "жұмысшы, әскер және шаруа кеңестері" өздерін нағыз қожайын ретінде сезінде. Осындай шатасқан жағдайда Алаш Орда қазақтар үшін автономия құруға талпынды... Қоқандағы Түркістан ұлттық Үкіметі Алаш Орда үкіметімен бірігуге немесе тығыз ынтымақтастық жасауға талпынды. Ол мақсатпен 1918 жылдың қаңтарында Түркістан қаласында (Яссы) екі Үкімет өкілдерінің конференциясы өткізілді... Түркі халықтарының жеке ұлттық мемлекеті ұзақ өмір сүрген жоқ. Бірақ олар ұзақ жылдар бойғы орыс үстемдігіне қарамастан, халықтық ерік- күшін білдірді, ұлттық намысын оятты,[3] – деп жазды.

Ағылшынның орта азияны зерттеу орталығының директоры, профессор және дипломат Дж. Уйлер қоқан үкіметінің құрылуы жөнінде: "орыс революциясының өн бойындағы ең көрнекті оқиға, осыған дейін қаналып келген халықтарға өзін-өзі басқару құқын беретінін мәлімдеген Қоқан Үкіметінің құрылуы болып табылды",[4] – деп жазды. Алашорда Үкіметі мен Түркістан (Қоқан) автономиясы туралы осы сияқты мазмұндағы пікірлерді басқа да шетелдік зерттеушілер еңбегінен молынан табылады. Мысалы, Гарвард университетінің профессоры Р. Пайпис (АҚШ), Гувер институтының профессоры Р. Конквест (Англия), Лондон университетінің профессоры Х. Сетон-Уотсон, Колгейт университетінің проф. М. Б. Олкот т.б. айтты. [5]

1917 жылғы ақпан революциясынан кейін басталған ресей империясы бұғауында болған барлық халықтардың ұлт-азаттық қозғалысында алға тартқан ең өзекті мәселелердің бірі – өзін-өзі билеу мәселесі болатын. Ал бүгін тарихқа айналған түркістан (қоқан) автономиясы мен алаш орда үкіметінің құрылуы орта азия мен Қазақстан халықтарының өзін-өзі билейтін егемен мемлекет құру жолындағы ұлт-азаттық қозғалысының бастау көзі болатын.

Қазақстан мен түркістан халықтары өзін-өзі билейтін мемлекет құру жөніндегі бар үміттерін Құрылтай жиналысына артып, күтіп келген сенімдеріне тамыз айында болған Корнилов бүлігі және қыркүйек айында Ташкентте болған саяси оқиғалар үлкен әсерін тигізді. Уақытша үкіметке деген сенімдеріне күдік ұялатып, өлкедегі саяси билік жүргізу мәселесі туралы өздерінің пікірлерін өзгерте бастауға себеп болды. Ал, қазан,

қараша айында бар билікті большевиктердің күштеп тартып алуы мен елде қалыптасқан ауыр жағдай өзін өзі билейтін мемлекет құру туралы олардың үміттерін үзді. Сонымен қатар билік жүргізудегі күштеу мен зорлау және оның жүйесінің белең ала бастауы елдегі саяси билікті қолына ала алатын мемлекеттік құрылым туралы мәселені күн тәртібіне ашық қойды.

Осы мәселелерді зерттеу еңбектерінде профессор М. Қойгелдиев пен профессор К. Нұрпейісов дұрыс атап көрсеткен. Мәселен, «...екінші жалпықазақ съезін шақыру жөніндегі ұйымдастыру комитеті құрамының мүшелері: “Бөкейханов, А. Байтұрсынов, М. Дулатов, С. Досжанов және Е. Омаров “Қазақ” газеті арқылы қарашаның 14-і, 26-сында аса маңызды екі үндеу жариялады. 1917 жылы қарашаның 14-інде жарық көрген үндеуде елде кең жайылған анархиядан құтылу үшін желтоқсан айында Орынборда жалпы қазақ съезін шақырып, онда қазақ халқы өзін-өзі қорғау үшін айырықша милиция” ұйымдастыру қажеттігі айтылса, қарашаның 26-сындағы екінші үндеу қазақ автономиясын және оның үкіметі болып табылатын “Ұлттық Кеңесін” сайлау мәселелері ашық көтерілді”. Түркістан қазақтарымен сөйлесуге Алашорда Бақтыгерей Құлмановты, Мирякуб Дулатовты һәм Тұрағұл Құнанбаевты жібереді. Уақыт шұғыл, мәселе зор болғандықтан шақырылған өкілдер съезге айтылған күннен қалмай келулері керек,[6] делінді.

Осы съезде Алашорда – Халық Кеңесінің мүшесі болып сайланған М. Шоқай Сырдария қазақтарына арнаған үндеуінде: “Сырдария халқына өз тарапымнан айтарым, тегінде Алаш баласының басы қосылатын кезі осы, бүгін. Айырылсақ мұнан соң жұрттың басын қосуымыз қиын. Алаш ұранына шаппайтын қазақ баласы болмас. Сырдария қазағы кешіктірмей Алаш туының астына жиналар деген үміттеміз” [7] деп жазды.

1918 жылдың 6–9 қаңтарында Түркістан қаласында (Черняев уезі) болған Сырдария қазақтарының съезі мынадай мәселелерді талқылап, тиісті қаулылар қабылдады. Олар: “1) Қоқан һәм Орынборда болған съездер туралы доклад. 2) Сырдария қазақ-қырғыздарын “Алаш” автономиясына қосу туралы. 3) Ұлт милициясы. 4) Сырдария облысындағы қазақ-қырғыз атынан Түркістан автономиясының уақытша кеңесіне мүшелер сайлау. 5) Ұлт қазынасы. 6) Азық-түлік мәселесі. 7) Түрлі жақтан өкілдердің докладтары. 8) 3 январьда Түркістан аймағы крестьяндары съезіне кісі сайлап жіберу.”

Съезде қаралған ең басты мәселе: “...Түркістан өлкесіне мекендеген Алаш автономиясына қосылу немесе қосылмау мәселесі талқыланды”.[8] Бұл мәселе бойынша Түркістан автономиясы атынан келген делегаттар өз баяндамаларында “Сырдария қазақ-қырғыздардың қазіргі уақытта Түркістан автономиясынан бөлініп кетуі, оның күш қуатының кеміп, дұшпандарының күшейіп кетуіне септігін тигізеді”[9] делінген тұжырымдар айтты. Ал “Алашорда үкіметі” атынан М. Дулатов баяндама

жасап, бұл мәселеге байланысты өз жобасын ұсынды. Съез екі жақтың делегаттарының жасаған баяндамалары тыңдалған соң, екі жақтың ұсынған жобасын қарайтын арнайы комиссия құрып, соңынан осы комиссияның жасаған жобасы съезде дауысқа қойып, съез мынадай қаулы қабылдады: 1) “Алаш” автономиясы жар қылғанша өзірше Сырдария облысы Түркістан автономиясында қалады, 2) Алашорда өз алдына автономия жар қылып, Түркістан автономиясымен союз (одақ) болса, Сырдария қазақ-қырғыздары Түркістан автономиясынан шығып, Алаш автономиясына кіруге қарар қылды. 3) Съездің осы қаулысы Сырдария облысынан Түркістан учредительное собраниесіне сайланып баратын депутаттарына наказ. 4) Сырдария облысының халқы Алаш автономиясына қосылған уақытта осыоблыстан Түркістан учредительное собраниесіне сайланған депутаттары, Алаш автономиясының сайлау законіне мауфиқ болса, Алаш учредительное собраниесіне депутат болсын. 5) Алашорда да Түркістан шаһарында болсын” [10] делінді.

“Сырдария қазақтарының съезі қалыптасқан саяси жағдайға байланысты тура шешім қабылдағанымен, бірақ ол шешімнің іске асуы күн өткен сайын тарыла түсті”[11]

Сонымен, Сырдария қазақтарының съезінде Алаш автономиясына қосылу туралы шешім қабылданғанымен, іс жүзінде қосылуының мерзімі кейінгі қалдырылды. Ал бұдан кейінгі уақытта оқиғалар ағымының тез жүргендігі сондай, Алаш автономиясының ресми түрде жария ету жөнінде сөз қозғаудың өзі қиынға соқты. Империяның езілген ұлттары ұлттық автономиясын ресми түрде бекітіп береді деп үміттенген Бүкілресейлік Құрылтайды 1918 жылдың 5 қаңтарында большевиктердің күштеп тартып жіберуі Алаш автономиясын құру мүмкіншілігін мүлдем тарылта түсті.

Араға бір айдай уақыт салып, Құрылтайдың кебінін Қоқан автономиясы да киді. Қоқандағы үкіметті большевиктер қуып таратты. Қаланың өзі талан-таражқа түсті.[12] Сондай-ақ бұл оқиға жаңа билік үшін ұлт мәселесі белгілі дәрежеде өзінше дербес, жалпы демократиялық негізде шешілуге тиіс үлкен саяси мәселе емес, екінші кезектегі мәселе екендігін көрсетіп берді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Победа Советской власти в Средней Азии и Казахстане. / отв. ред. Минц И. И. – Ташкент, 1967. С. 390.

2 Турсынов Х. Национальная политика коммунистической партии в Туркестане. Ташкент, 1971. С. 124; Житов Ж. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Узбекистане. Ташкент, 1949. С. 56–57.

3 Б. һайт. Түркістан Ресей мен Қытай аралығында (Алаш Орда ұлттық үкіметі) // Қазақ қазақ тарихы. – 1996. – N3. – 18–23-б.

4 Қараңыз: Дәулетова С. Кіші Түркістан тағдыры. // Ақиқат. – 1993. – N12. – 78-б.

5 Есмағамбетов Қ. Қазақтар шетел әдебиеттерінде. Алматы, 1994. 122–151-б.

6 Қараңыз: Алаш Орда. // Егеменді Қазақстан. – 1992. – 18 қаңтар; Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. Алматы, 1995. 146-б.

7 Бірлік туы. – 1918. – № 21. – 29 қаңтар.

8 ОҚ ОММ. 1039-қ., 1-т., 3-іс, 123-п (Оңтүстік Қазақстан орталық мемлекеттік мұражайы)

9 Бірлік туы. –1918. – № 20 – 18 қаңтар; Бірлік туы. – N21. – 29 қаңтар.

10 Бірлік туы. – 1918. – № 21. – 29 қаңтар; Сарыарқа – 1918. – № 31.

11 Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы... 348-б.

12 Қоқан қырғыны. // Бірлік туы. – 1918. – № 25. – 2 наурыз.

УДК 796

Раимжанова С.А.
Казахская академия спорта и туризма
г.Алматы, Республика Казахстан

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ДЗЮДО

Борьба как средство физического развития и военно-прикладной подготовки существует с древнейших времен. Еще до того как человек взял в руки камень или палку, он уже умел бить кулаками, пинаться ногами, кусаться и царапаться. Борьба без оружия, вероятно, и есть самое древнее боевое искусство на Земле, которое с незапамятных времен используется как средство физического развития и военно-прикладной подготовки [1].

Целью данного исследования является проанализировать историю, основные принципы и изучить перспективы дзюдо в Республике Казахстан.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- проанализировать информацию по истории возникновения дзюдо;
- изучить основные принципы и особенности данного боевого искусства ;
- проанализировать уровень развития данного вида спорта в Республике Казахстан.

История борьбы дзюдо началась в Японии в конце XIX века. Этот вид единоборства был разработан Джигоро Кано, который объединил элементы различных древних японских боевых искусств, чтобы создать более современную и безопасную систему. Основной идеей дзюдо была эффективность при минимальном использовании силы, что отличало его

от многих других боевых искусств. В 1882 году Кано открыл первую дзюдо-школу в Токио, и этот вид спорта стал популярным как олимпийская дисциплина и во многих других странах.

Название «дзюдо» имеет интересную историю. В переводе с японского «дзю» означает «мягкость» или «подчинение», а «до» означает «путь» или «путь к мудрости». Поэтому «дзюдо» можно перевести как «путь мягкости» или «путь подчинения».

Джигоро Кано назвал свое создание «дзюдо», чтобы подчеркнуть основную философию этого боевого искусства. Кано стремился создать систему, в которой более слабый соперник мог бы победить более сильного соперника, используя технику, эффективность и интеллект, а не чистую силу. Он учил, что «дзюдо» не только спорт, но и философия, способствующая духовному развитию и моральным ценностям. Это название и философия остались важными аспектами дзюдо с момента его создания и до сегодняшних дней.

Первый зал школы дзюдо Кодокан имел площадь всего 12 татами, но, благодаря организаторским талантам Дзигоро Кано, дзюдо довольно быстро стало широко известным. Способствовали этому и возглавленное Ассоциацией воинской добродетели (Дай Ниппон Бутокукай) движение за возрождение будо, и соревнования с представителями других школ дзюдзюцу, проходившие в период с 1885 года по 1888 год под эгидой Главного полицейского управления, в которых участвовали дзюдоисты. Одним из участников этих соревнований был Сайго Сиро, известный как «гений дзюдо».

Сайго Сиро – это имя, связанное был одним из учеников и последователей Джигоро Кано, основателя дзюдо. Сайго Сиро известен своими вкладами в развитие дзюдо и его методики обучения. Он также был одним из первых семи мастеров, которые получили черный пояс в дзюдо от Джигоро Кано. Его вклад в развитие дзюдо и его техническое мастерство оцениваются в мире боевых искусств.

К 1887 году под руководством Кано была сформирована техническая база стиля Кодокан дзюдо, а в 1900 году разработаны правила судейства соревнований. С сентября 1888 года, благодаря Ясиро Рокуро, дзюдо стали изучать курсанты Военно-морского училища.

Дальнейшим развитием дзюдо в Японии обязано не в последнюю очередь включением его в 1907 году, наряду с кэндо, в обязательную программу общеобразовательных средних школ, что существенно увеличило количество занимающихся и привлекло большее внимание общественности.

В 1909 году Дзигоро Кано как руководитель самой влиятельной японской спортивной организации был избран членом Международного олимпийского комитета. В 1911 году Кано основал Японскую спортивную ассоциацию и был выбран на пост её президента. В 1922 году Кано был

избран членом верхней палаты японского парламента – Палаты пэров. В 1926 году в Кодокане была открыта секция дзюдо для женщин.

До самой своей смерти в 1938 году Дзигоро Каноактивно развивал дзюдо в Японии и в мире. Дзигоро Кано не присваивался никакой дан (поскольку он являлся основателем дзюдо, и сам присваивал даны дзюдоистам).

Способствовал популяризации дзюдо и выход романа Цунэо Томиты «Сугата Сансиро», по которому впоследствии Куросавой был снят одноимённый фильм (известный также под названием «Гений дзюдо»).

Вторая мировая война и последовавший за капитуляцией Японии запрет оккупационных властей на преподавание воинских искусств временно остановил развитие дзюдо в Японии. После снятия в 1948 году запрета на изучение в Японии боевых искусств, занятия дзюдо снова были включены в программу общеобразовательных школ.

В 1982 году (в 100-летнюю годовщину основания Кодокана) раздел бросковой техники дзюдо Гокё-но-Вадза был переработан и расширен, затем в 1997 году в Кодокан дзюдо было добавлено ещё два броска. С 1997 года в Японии стали проводиться соревнования по ката [2].

В отличие от бокса, карате и других ударных стилей единоборств, основой дзюдо являются броски, болевые приемы, удержания и удушения, как в стойке, так и в партере. От других видов борьбы (греко-римская борьба, вольная борьба) дзюдо отличается меньшим применением физической силы при выполнении приемов и большим разнообразием разрешенных технических действий.

Дзюдо является олимпийским видом спорта. Развитием спортивного дзюдо в мире занимается около 28 миллионов человек, 8 миллионов из них в Японии. По данным международной федерации любительской борьбы дзюдо, наряду с греко-римской борьбой, вольной борьбой и самбо, входит в четверку наиболее популярных в мире видов спортивной борьбы. На сегодняшний день членами Международной федерации являются 178 стран.

Дзюдо хранит вековые традиции и остается наследником самурайского кодекса чести. Дзюдо воспитывает не только физическую силу, но и ум, благородство. Дзюдо является искусством самосовершенствования. Борец, должен быть мужественным, настойчивым, скромным и уважительным к другим людям. Основатель дзюдо, Дзигоро Кано, рассматривал свое искусство как средство формирования гармонично развитой личности. Он считал, что дзюдо – не столько защита без оружия, сколько философия повседневной жизни. Кодекс чести дзюдоиста включает в себя такие качества, как: вежливость, смелость, искренность, честность, скромность, самоконтроль верность в дружбе уважение окружающим [3].

В лекциях Дзигоро Кано выделял также 5 принципов поведения дзюдоиста в повседневной жизни: владей инициативой в любом начинании; внимательно наблюдай за собой и обстоятельствами повседневной жизни, внимательно наблюдай за другими людьми, внимательно наблюдай за всем окружающим; осмысливай полностью, действуй решительно; знай меру; держись середины между радостью и подавленностью, самоистязанием и ленью, безрассудной бравадой и жалкой трусостью [6].

В бывшем СССР соревнования по этому виду борьбы стали проводиться с 1945 г. Юноши начали соревноваться в 1953 г., сельские спортсмены - в 1955 г., а в 1956 г. вольная борьба вошла в программу спартакиад народов СССР, а затем – спартакиад школьников и в программу всесоюзных игр молодежи.

В международном плане вольная и греко-римская борьба получили дальнейшее развитие благодаря основанию в 1921 г. Союза борцов. Активная деятельность шведа Зигфрида Эдстрема способствовала тому, что с 1921 г. становятся регулярными чемпионаты мира. С 1956 г. стали проводиться кубки мира. Греко-римская борьба, начиная с I Олимпиады (1896 г., Афины), входила в программу всех Игр, кроме II (1900 г., Париж) и III (1904 г., Сент-Луис). Вольная борьба, начиная с III Олимпиады, была в программах всех Олимпийских игр, кроме лишь V Олимпиады (1912 г., Стокгольм). Советские борцы участвовали в чемпионатах мира по греко-римской и вольной борьбе соответственно с 1953 и 1954 гг. [4].

Дзюдо в Казахстане начал развиваться еще в 60-х годах прошлого века. В 1962 году в Алма-Ате было создано первое дзюдо-объединение. В начале 70-х годов казахстанские дзюдоисты начали появляться на международных соревнованиях. К 1980-м годам дзюдо стало одним из самых популярных видов спорта в Казахстане. В 1993 году была создана Федерация Дзюдо Казахстана.

История казахстанского дзюдо берет свои истоки с 1973 года — открытия отечественной Федерации. И первый успех уже на высоком уровне был достигнут Маратом Азимбаевым, который стал чемпионом Европы еще в советские времена. После становления же Казахстана в статусе суверенного государства большие победы не заставили себя долго ждать: в 1993 году, на чемпионате Азии в Макао, Казахстан внес в копилку серебряные медали. Спустя год отечественная команда стала обладателем пяти медалей на Азиатских играх: две серебряные награды завоевали Иван Карезелиди и Серик Алимжанов, три бронзовые для страны добыли Серик Шакимов, Серик Адыгенов, Ибрагим Вешогуров. Новую для себя высоту Казахстан взял в 2001 году на чемпионате мира. Две «бронзы» выиграли Асхат Шахаров и Асхат Житкеев. На первом же домашних чемпионате Азии 2004 года казахстанские дзюдоисты стали обладателями «золота» аж

трижды – медали на счету Асхата Житкеева, МуратбекаКипшакбаева и Базарбека Донбай [5].

В 2004 году казахстанец Ельбак Таштимиров выиграл золотую медаль в весовой категории до 90 кг на Олимпийских играх в Афинах. Эта победа стала исторической для Казахстана и покорила сердца многих поклонников дзюдо по всему миру. Так же были медали на Чемпионатах мира и Азиатских играх . Казахстанские дзюдоисты являются постоянными участниками международных соревнований и не раз доказывали свою конкурентоспособность. Многие из них стали обладателями медалей на Чемпионатах мира и Азиатских играх. Среди них Жанетт Ханботаева, Александр Якшабаев, Азамат Мурзабеков и многие другие.

Дзюдо в Казахстане имеет светлые перспективы и продолжает развиваться. Вот несколько факторов, которые указывают на благоприятное будущее для дзюдо в стране:

- медальные успехи: казахстанские дзюдоисты регулярно достигают медалей на международных соревнованиях, включая Олимпийские игры и чемпионаты мира; эти успехи поднимают статус дзюдо в стране и мотивируют молодых спортсменов;

- инфраструктура и поддержка: Казахстан располагает современной инфраструктурой для дзюдо, включая тренировочные залы и программы подготовки;

- молодежные программы: в Казахстане существуют программы и академии для детей и молодежи, чтобы развивать дзюдо на молодых уровнях;

- участие молодежи: дзюдо продолжает оставаться популярным среди детей и подростков, что способствует росту численности спортсменов в стране;

- международное сотрудничество: сотрудничество с международными дзюдо-организациями и обмен опытом способствует развитию и поддержанию стандартов;

- духовное развитие: дзюдо продолжает уделять внимание духовным и моральным аспектам, формируя уважение и сдержанность среди спортсменов.

В целом, дзюдо в Казахстане имеет потенциал продолжать развиваться и приносить медальные успехи на мировой арене. Этот вид спорта остается важным и обладает здоровыми перспективами для будущего.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Дзюдо. — Текст : электронный // vc.ru : [сайт]. — URL: https://referatpofizkulture.ru/дзюдо/ / (дата обращения: 17.10.2023).

2 История дзюдо и самбо. — Текст : электронный // vc.ru : [сайт]. — URL: https://spbkedrsport.jimdofree.com/история-дзюдо-и-самбо/ (дата обращения: 17.10.2023).

3 Кодекс чести дзюдоиста. — Текст : электронный // vc.ru : [сайт]. — URL: http://www.tyumen-judo.ru/kodeks-chesti-dzyudoista (дата обращения: 17.10.2023).

4 История развития борьбы в древности и современности. — Текст : электронный // vc.ru : [сайт]. — URL: https://knowledge.allbest.ru/sport/2c0b65635b3bd78b4d43a89421216d37_0.html (дата обращения: 17.10.2023).

5 Всемирный день дзюдо: хроника успехов Казахстана на международной арене. — Текст : электронный // vc.ru : [сайт]. — URL: https://olympic.kz/ru/article/9075-vsemirnyy-den-dzyudo-khronika-uspekhov-kazakhstana-na-mezhdunarodnoy-arene (дата обращения: 17.10.2023).

6 Дзюдо. — Текст : электронный // vc.ru : [сайт]. — URL: https://referatpofizkulture.ru/дзюдо/ / (дата обращения: 17.10.2023).

УДК 796

Репная А.А.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ЧИРЛИДИНГ: ИНТЕРЕСНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭТОГО ВИДА СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ

Чирлидинг – это спортивная дисциплина, которая сочетает в себе элементы танца, акробатики и гимнастики. Чирлидеры в живых костюмах и с помощью различных акробатических трюков поднимают настроение зрителям. Черлидинг зародился в США в конце XIX века. Настоящую актуальность приобрел только в середине прошлого столетия. Интересный факт, что изначально он был исключительно мужским видом спорта, но все изменилось, когда в группу поддержки пришла первая девушка. Тогда стало понятно, что женский чирлидинг смотрится намного привлекательнее и зрелищнее [1].

В Казахстане чирлидинг становится все более популярным и распространенным видом спорта. Несмотря на то, что этот вид спорта появился в условиях американской культуры, казахстанцы адаптировали его к своим условиям и культуре, таким образом придав ему свои особенности.

Целью данного исследования является проанализировать перспективы чирлидинга в Казахстане.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- собрать и проанализировать материал по чирлидингу;
- рассмотреть перспективы развития чирлидинга в Казахстане.

Одной из главных особенностей чирлидинга в Казахстане является его многообразие. Кроме традиционного американского стиля, казахстанские команды создают и свои собственные программы, которые отражают культуру и традиции Казахстана. Таким образом, чирлидинг в Казахстане имеет более широкий диапазон возможностей для творческой самореализации.

В Казахстане чирлидинг пропагандирует здоровый образ жизни и позитивные отношения между людьми. К тому же, довольно много лет чирлидинг считается не просто подростковым эстетическим развлечением, но и серьёзным видом спорта. Ежегодно растёт интерес к чир-спорту, открываются новые секции по всей стране, основалась федерация и проводятся соревнования, как местного так и мирового масштаба.

Первая образовавшиеся команда в городе Алматы называлась - Tetcheer. «Tetcheer» означает твоя энергия в чирлидинге. Команда была основана в 2002 году. Ее инициатором выступил педагог-хореограф Альфия Кальмаганбетова. Сегодня выступает уже десятый состав команды [2].

Тренировки команд чирлидинга проходят по расписанию три-четыре раза в неделю. Чирлидеры на своих тренировках развивают такие физические качества как силу, ловкость, грациозность и танцевальную технику. Тренировки проводятся в специально оборудованных залах, где обустраивают подиумы, чтобы спортсмены могли проводить тренировки на высоте. На команду должны быть наняты профессиональные инструкторы и тренеры, которые будут распределять задачи между участниками. Тренер должен знать все нюансы спорта, так как это поможет ему лучше понимать, какие трюки можно выполнить, а какие на данный момент нельзя.

Команды, занимающиеся чирлидингом, делятся на две категории: школьные и взрослые команды. Школьные команды заняты тренировками последних лет в школах Казахстана, а потом переходят в профессиональные команды. Взрослые команды иногда принимают участие в международных соревнованиях, но все еще ищут свое место в мире черлидинга.

Еще одной интересной особенностью чирлидинга в Казахстане является его объединительная роль. В большинстве команд и клубов этим видом спорта занимаются не только девушки, но и парни. Это позволяет создавать командный дух и сильную спортивную семью, где каждый считается не просто игроком, а частью единого целого.

Кроме того, в Казахстане чирлидинг – это открытый спорт, доступный для всех желающих. В отличие от других более замкнутых и

элитарных видов спорта, черлидинг в Казахстане открыт для любого, кто хочет получить новые навыки и стать частью команды. Это делает его еще более привлекательным и доступным для широкого круга людей.

Также стоит отметить, что чирлидинг в Казахстане – это не просто спортивный вид деятельности, но и полноценный шоу-бизнес. На соревнованиях, которые проводятся в Казахстане, можно увидеть не только выступления спортсменов, но и дополнительные актерские номера, конкурсы костюмов и многое другое. Таким образом, чирлидинг становится не только интересным видом спорта, но и настоящим зрелищем. Цель черлидинга – это не просто взбодрить зрителей, но и внести атмосферу напряженности в ходе игры. Чирлидинг используется в большинстве соревнований по баскетболу, футболу, хоккею и волейболу.

В Казахстане чирлидинг находится на стадии развития, однако это не мешает ему стать популярным направлением в спорте. Атмосфера, настрой и энергетика являются незаменимыми элементами любого чемпионата. Чирлидинг не является популярной дисциплиной в Казахстане, но различные спортивные клубы и спортивные школы начинают вводить его в программу тренировок. В ближайшее время можно ожидать появления новых команд на соревнованиях в Казахстане и участие в международных чемпионатах.

В заключении, можно сказать, что черлидинг в Казахстане отличается от традиционного американского стиля и имеет свои уникальные особенности. Этот вид спорта объединяет людей, открыт для всех, и заставляет участников проявлять свою творческую самореализацию. Чирлидинг в Казахстане – это не только спорт, но и шоу-бизнес, который способен порадовать своими выступлениями и разнообразным спектаклем для зрителей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Чирлидинг. — Текст : электронный // wikipedia.org : [сайт]. — URL: https://ru.wikipedia.org/wiki (дата обращения: 27.04.2023).

2 Диляра, Азанбекова Как тренируются казахстанские черлидеры / Азанбекова Диляра. — Текст : электронный // www.sports.kz : [сайт]. — URL: https://www.sports.kz/news/kak-treniruyutsya-kazahstanskie-cherlideryi (дата обращения: 27.04.2023).

УДК 342
Ретунцев Б.В., Самалдыкова З.М.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В ДАНИИ

Дания – сама маленькая и самая южная из стран Скандинавии. Старший член содружества Королевство Дании, в которое также входят Фарерские острова и Гренландия. Столица Дании – Копенгаген [1].

Дания – конституционная монархия, главой государства является монарх, осуществляющий законодательную власть совместно с однопалатным парламентом – Фолькетингом. Политический режим – демократический. Дания – унитарное государство.

Маргрете 2 – является царствующим монархом Дании с 1972 года. Население на первый квартал 2020 года – 5,8 миллионов человек. Площадь – 43 тыс. км² [2].

Интересные факты про Данию. В Дании официально признаны два национальных гимна. Государственный флаг Дании считается самым старым действующим флагом в мире. Его официальное утверждение прошло в далеком 1219 году. Согласно ежегодным исследованиям Кембриджского университета, население дании является самым счастливым в Европе. Территория Дании насчитывает 443 острова, однако пригодными для жизни являются лишь 76 островов. Дания – родина всемирного известного детского конструктора «LEGO». Король Норвегии проиграл в покер Фарерские острова королю Дании [1].

Целью данной работы является проанализировать методы и результаты борьбы с коррупцией в Королевстве Дания.

Одним из эффективных средств борьбы с коррупцией является антикоррупционное уголовное законодательство Дании, которое характеризуется возрастающей репрессивной динамикой. Так, с 2013 года Дания пошла по пути ужесточения ответственности за нарушения антикоррупционного законодательства в сфере экономики, что повлекло увеличение сроков наказания за совершение экономических преступлений.

В последнее время в Уголовный кодекс Дании были внесены положения, увеличивающие уголовные санкции за коррупцию в публичном секторе с трёх до шести лет лишения свободы, в частном секторе - с одного года до четырех лет лишения свободы.

В соответствии со статьями 122, 144, 299 УК Дании запрещаются активные и пассивные взятки, злоупотребление служебным положением, растраты, мошенничество, отмывание денег и доходы от взяточничества. За совершение этих преступлений предусмотрено наказание в виде штрафов или тюремного заключения сроком до шести лет.

«Публичное активное взяточничество» (ст. 122 УК Дании) – необоснованное предоставление, обещание или предложение подарка или другой привилегии лицу, осуществляющему датскую, иностранную или международную государственную должность или функцию, с тем чтобы побудить делать или не делать ничего, что связанно с официальными обязанностями.

«Публичное пассивное взяточничество» (ст. 144 УК Дании) – необоснованное получение, требование или принятие обещания подарка или других привилегий любым лицом, осуществляющим датскую, иностранную или международную государственную должность или функцию [3].

Наиболее действенной мерой в вопросе предотвращения коррупции в Дании является закон Дании о коррупции, принятый в 2002 году. В соответствии с законом, представители датского правительства каждый год обязаны публиковать и информацию о своем имуществе и личных доходах. Кроме того, чтобы чиновники не имели возможности использовать служебное положение в личных целях, они обязаны продать свои акции в иностранных предприятиях.

Пункт 20 конституционного регламента датского парламента гласит о том, что любой депутат имеет право на получение информации о позиции любого министра по тому или иному вопросу, входящему в его компетенцию. В связи с этим в парламенте регулярно проводятся заседания, на которых министры отвечают на запросы своих коллег относительно подозрений в получении взятки или лоббирования интересов какой-либо компании [4].

Расследованием коррупционных скандалов в Дании, за исключением преступлений международного характера, которые относятся к ведению отдела прокуратуры по особым экономическим преступлениям, занимается полиция.

Согласно Закону о полиции, любой гражданин имеет право, в том числе анонимно, обратиться в правоохранительные органы с заявлением о проверке того или иного подозрения в коррупции [5].

В проведении антикоррупционной политики успешно помогает «Датское агентство международного развития». Компании, включившиеся в работу в рамках этой ассоциации, используют в своих контрактах «антикоррупционные положения».

Также «Торговый совет Дании» предоставляет датским организациям, имеющим проблемы в коррупционной сфере в процессе глобализации, спектр различных консультативных услуг. В целях противодействия коррупции. [6]

По результатам за 2022 год Дания занимает 1 место по индексу восприятия коррупции [7].

Основные особенности датского опыта борьбы с коррупцией заключаются в действенном и широком участии всех граждан и общественности страны в предупреждении коррупционных проявлений, а также политики «абсолютной нетерпимости» коррупции, которую проводят большинство датских компаний. Так, при трудоустройстве обязательным является подписание официального антикоррупционного договора, в котором содержится обязательство сторон-подписантов об отказе брать и давать взятки. Нежелание подписывать такой договор может послужить серьезным поводом для отказа в принятии на работу, а его нарушение влечет за собой увольнение, в результате которого в личном деле и характеристике работника появится специальная отметка о причинах отказа.

Также важным фактором предупреждения коррупции является то, что государственные служащие в Дании имеют высокую степень социальной защиты: получают бесплатные медицинские услуги и образование, имеют социальные гарантии, что существенно уменьшает вероятность коррумпированных действий [1].

Таким образом, высокий уровень самосознания и ответственности граждан, абсолютная нетерпимость к коррупции, антикоррупционная политика в частных коммерческих компаниях и законодательство, предупреждающее коррупцию, - приводят Данию к невероятным результатам по борьбе с коррупцией и обеспечивают стране заслуженное первое место в рейтинге стран мира по восприятию коррупции.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Общие сведения о стране: Дания. – Текст : электронный // pptravel.ru : [сайт] – URL: https://pptravel.ru/country/daniya (дата обращения: 09.11.2023).

2 Дания. - Текст : электронный // ru.wikipedia.org : [сайт] – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F (дата обращения: 09.11.2023).

3 О некоторых особенностях борьбы с коррупцией в Дании. - Текст : электронный // elib.mitso.by : [сайт] – URL: http://elib.mitso.by/bitstream/edoc/664/1/65-68.pdf (дата обращения: 09.11.2023).

4 Методы борьбы с коррупцией в Дании в 2022 году. - Текст : электронный // emigranto.ru : [сайт] – URL: https://emigranto.ru/evropa/daniia/korruptciia-v-danii.html#zakon-o-korruptsii (дата обращения: 09.11.2023).

5 О коррупции в Дании. - Текст : электронный // denmark.mid.ru: [сайт] – URL: https://denmark.mid.ru/ru/o-danii/o_korruptsii_v_danii/ (дата обращения: 09.11.2023).

6 Опыт антикоррупционной деятельности в Дании, Финляндии, Норвегии и Швеции. - Текст : электронный // journal.asu.ru : [сайт] – URL: http://journal.asu.ru/sidec/article/view/8152/6701 (дата обращения: 09.11.2023).

7 Индекс восприятия коррупции за 2022 год свидетельствует о незначительном прогрессе в борьбе с коррупцией в условиях общемирового роста населения. - Текст : электронный // transparency.org : [сайт] – URL: https://www.transparency.org/ru/press/2022-corruption-perceptions-index-reveals-scant-progress-against-corruption-as-world-becomes-more-violent (дата обращения: 09.11.2023).

ӘӨЖ 796
Сабденбеков Е.У.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ АДАМНЫҢ ӨМІРІ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ

Спорт - адамдардың дене және ақыл-ой ерекшеліктерін салыстыру, сондай-ақ осы қызметке дайындық сияқты белгілі бір ережелер бойынша негізделген белсенділік. Спорт ұғымына денсаулықты жақсарту; дене шынықтыру және салауатты өмір салты негіздерін тану; физикалық қасиеттердің оңтайлы деңгейіне қол жеткізу. Спорттық белсенділік адам үшін ең қажетті қажеттіліктердің бірі болып қала береді және оның жетіспеушілігі бүкіл ағзаға кері әсерін тигізеді. Жүйелі жаттығулар дұрыс тамақтану сияқты салауатты өмір салты үшін де маңызды. Олар денсаулықты сақтайды, аурудың алдын алады және қартаю процесін кешіктіреді. Дене тәрбиесі әрбір жаста пайдалы, өйткені кәдімгі күнделікті динамика қажетті дене белсенділігін сирек қамтамасыз етеді. Адамның физикалық қасиеттеріне әсер етуден басқа, спорт адамның кәсіби қызметке (қызығушылық, ішкі қаттылық және белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге сенімділік) эмоциялық төзімділігін қалыптастыруға ықпал етеді. Спортпен шұғылдану процесінде адамдар арасында көптеген байланыстар пайда болады, олар білімді, тәжірибені, дағдыларды беруде көрінеді. Спорт біртұтас пысықталған әлеуметтік-педагогикалық жүйеге енеді, балалар мен жасөспірімдер жасында тұлғаны тәрбиелеудің неғұрлым нәтижелі факторларының бірі болып табылады. Спорттық қызметтің жаңа түрін игеру кезінде педагогикалық процеске қатысушылардың қоғамы айтарлықтай кеңейеді. Спорт саласындағы кәсіби мамандар өз тәрбиеленушілеріне тиісті білім мен дағдыларды беріп, спортшының тұлғасын қалыптастырады [1, 2].

Спортпен немесе дене шынықтырумен шұғылдану кезінде ынталандыру маңызды аспект болып табылады. Ол адамға өзінің алдына қойған белгілі бір мақсаттарға қол жеткізуге көмектеседі. Әр адам өзін әртүрлі сезінеді. Уәждемеге әсер ететін көптеген факторлар бар. Олардың кейбірі:

-өз денсаулығыңызды жақсарту ниеті. Көптеген адамдар өз денсаулықтарын нығайту және түрлі аурулардың алдын алу үшін спортпен айналысады.

-өз кескінін арықтатуға немесе жақсартуға тілек білдіру. Көптеген адамдар үшін дене жүктемелері артық салмақпен күресудің немесе әдемі фигураны қалыптастырудың бір жолы болып табылады.

-амбициялар мен жақсылыққа ұмтылыс. Кейбір адамдар өз қабілеттерін дамыту және жарыстарда табысқа жету үшін дау-дамаймен айналысады.

-сабақ үдерісінен қанағаттану. Көптеген адамдар спортпен шұғылданудан ләззат алады, бұл оларға босаңсуға, проблемалардан алшақтауға және жағымды эмоциялар алуға көмектеседі.

-қоғам мен ортаны нығайту. Кейбір адамдар спортпен шұғылданады, өйткені бұл олардың әлеуметтік тобындағы норма болып табылады, өйткені олар спортпен айналысуға ортасының қысымын сезінеді.

-команданың бір бөлігі болғысы келеді. Командалық спорт түрлеріне қатысу кейбір адамдар үшін түрткі болуы мүмкін, өйткені бұл олардың өздерін ұжымның бір бөлігі ретінде сезінуіне көмектеседі.

-қолжетімділік пен қолайлылық. Спорт алаңдары мен жаттығу залдарының қолжетімділігі, сабақтардың ыңғайлы кестесі, үйге немесе жұмысқа жақын болуы адамдар үшін дене шынықтырумен айналысуға уәждеме болуы мүмкін.

Өз денсаулығын сақтау және нығайту үшін дәрігерлер дене жүктемелері мен спортқа уақыт бөлуді ұсынады, өйткені олар адам ағзасына қолайлы әсер етеді. Сондай-ақ ағзаға тұқым қуалаушылық, экологиялық жағдай және денсаулық сақтау сияқты факторлар әсер етеді. Дәрігерлердің деректері бойынша тұрақты физикалық белсенділік:

-кенеттен, бірінші кезекте, жүрек пен мидың жіті қан тамырлары ауруларының өлу қаупінің төмендеуі;

-артериялық гипертензияның алдын алу (ол болған жағдайда артериялық қысымды неғұрлым сапалы бақылауды қамтамасыз етеді);

-қант диабетінің алдын алу (ол болған жағдайда, оның ағымын және асқынулардың дамуын неғұрлым сапалы бақылауды қамтамасыз етеді);

-обырдың пайда болу қаупін төмендету;

-психологиялық бұзылулар мен жарақаттар қаупін азайту;

-дене салмағын бақылауды жақсарту;

-сүйек және бұлшық ет тіндерінің беріктігін арттыру;

-өмір сүру сапасын жақсарту;

-зат алмасуды нормалау;

-жүрек-қан тамырлары жүйесінің жұмысын жақсарту;

-тыныс алу жүйесінің жұмысын жақсарту.

Қалыпты физикалық жүктемелер процесінде тірек-қозғалыс аппараты нығаяды, қаңқа анағұрлым мықты және жүктемеге төзімді болады, бұлшық еттердің барлық топтарының күш көрсеткіштері жақсарады, тіндерді оттегімен және басқа да пайдалы заттармен жабдықтау жақсарады. Жүрек-қан тамырлары жүйесінің жұмысы жақсарады, жүрек пен қан тамырлары мықты болады, жүктемені арттыруға тез бейімделеді және олардан кейін жақсырақ қалпына келеді. Қанның липидтік спектрі жақсарады: триглицеридтер, холестерин деңгейі төмендейді, бұл жүректің ишемиялық ауруы, инфарктер, инсульттер қаупін төмендетеді. Фибриноген деңгейі төмендейді, қан неғұрлым сұйық болады, бұл тромбалану қаупін төмендетеді. Жүйке жүйесі нығаяды және дамиды, жұмысқа қабілеттілігі артады, қозғалыстарды үйлестіру жақсарады, нәтижесінде жүйке процестерінің жылдамдығы едәуір артады. Метаболизм жақсарады, қандағы қант пен басқа да заттардың құрамын реттеу жүргізіледі. Тыныс алу органдарының жұмысы жақсарады, физикалық жүктемелердің салдарынан тыныс алу қарқынды және неғұрлым терең болады, соның есебінен өкпенің өмірлік сыйымдылығы ұлғаяды. Адамның өмірге көзқарасы да өзгереді, дене белсенділігі адамдарда өмірде одан да көп уәждеме қалыптастыруға ықпал етеді. Тоқырау болмайды, тітіркендіргіштік кетеді және көңіл күйдің күрт өзгеруі болмайды.

Көптеген аурулардың пайда болуын болдырмау, сондай-ақ өз денсаулығын нығайту үшін қолайлы спорт түрін таңдау қажет. Кез келген жас пен артықшылық үшін спорттың көптеген түрлері бар. Жүзу, су релаксация объектісі болып табылады және жүйке жүйесін тыныштандыруға мүмкіндік береді; джоггинг (немесе қорқақ жүгіру), бұл спорт түрі ағзаға өте жақсы әсер етеді. Адамның ағзалары мен тіндерінің қанмен жабдықталуы және оттегімен қанығуы жақсарады; велосипедпен жүру адамның бүкіл денесінің қызметін жақсартуға мүмкіндік береді, өйткені процеске барлық ағза тартылған; скиппинг (немесе секіртпемен секіру) денсаулық пен дене пішінін сақтаудың айтарлықтай нәтижелі құралы.

Жүйелі жаттығулар қанмен жабдықтауды, үйлестіруді, назар аударуды жақсартуға және бұлшық еттердің барлық топтарының тонусын арттыруға мүмкіндік береді; шаңғымен сырғанау қысқы спорттың жақсы түрі, өйткені таза ауа мен өлшемді дене жүктемесі бұлшық еттердің тонусын көтеруге және қан айналымын жақсартуға оң әсер етеді; коньки тебу, аяқ бұлшық еттерін нығайтуға, пластика мен икемділікті дамытуға мүмкіндік беретін қысқы спорттың тағы бір түрі; скандинавиялық жүріс қозғалыстың кең ауқымының арқасында скандинавиялық жүріс қолға,

иыққа, кеуденің жоғарғы бөлігіне және арқаның бұлшық етіне оң нәтиже береді; спорттық туризм, аталған спорт түрінің мақсаты әртүрлі табиғи кедергілерді еңсеру болып табылады. Спорттың бұл түрі адамның ақыл-ой қабілетін және жалпы ағзаның жай-күйін жақсартуға, сондай-ақ жергілікті жерлерге бағдарлануға мүмкіндік береді.

Спорт түрлерінің әртүрлілігі осы тізіммен шектелмейді. Әрбір түр өзінше пайдалы және қызықты, осыған байланысты адам кез келген нәрседе өзін сынап, ең қолайлы түрін таңдай алады. Спорттың жас шектеулері жоқ, егде жастағы адам жүзу немесе спорттық жүрумен жаттығқысы келсе де, бұл тек ағзаға жағымды әсер етіп, жеңілдік пен сергектік әкеледі. Спорттың пайдасы даусыз, бірақ шамадан тыс жүктемелер ағзаға теріс әсер ететінін ұмытпау керек, сондықтан күнделікті жалғасатын жаттығулармен өзіңді шаршатудың қажеті жоқ. Сонымен қатар, барлық спорт түрлеріне сақтықпен қарау керектігін білген жөн. Себебі барлық жерде қарсы айғақтар бар. Спорттың қандай да бір түрімен немесе дене шынықтырумен айналысудың алдында барлық тәуекелдерді ескеріп, ағзаға лайықты жүктемелерді таңдау керек.

Сонымен қатар дене шынықтыру мен спорттың жеке адам немесе адамдар тобы үшін ғана емес, тұтастай алғанда бүкіл мемлекет үшін де маңызы зор. Өйткені спорт пен дене шынықтыру ел экономикасы мен дамуындағы маңызды буын болып табылады. Дене белсенділігі қоғамның зиянды әдеттерден бас тартып, спорт пен дене шынықтыруға басымдық беруі есебінен экономикалық шығындарды азайтуға көмектеседі. Физикалық белсенділік халықтың өмір сүру ұзақтығына тікелей әсер етеді және еңбек өнімділігінің ұлғаюына ықпал етеді. Міне, олардың кейбірі:

Туризм. Спорттық іс-шаралар туристерді тарта алады, бұл өз кезегінде инфрақұрылымды және жалпы туристік саланы дамытуды ынталандырады.

Спорт индустриясын дамыту. Спорттық іс-шараларды өткізу белгілі бір жабдықтарды, қызметтер мен технологияларды талап етеді. Бұл қажетті инфрақұрылымды құру және осы салада жұмыс орындарын құру экономиканың өсуіне ықпал ететінін білдіреді.

Денсаулықты жақсарту. Дене шынықтырумен және спортпен тұрақты айналысу адамдардың денсаулығын жақсартады, бұл өз кезегінде оларға жұмыста неғұрлым өнімді және күнделікті өмірде неғұрлым жігерлі болуға мүмкіндік береді.

Жарнама және демеушілік. Спорттық командалар мен іс-шараларды табысты ілгерілету және жарнамалау инвесторлар мен демеушілерді тарта алады, бұл экономиканың өсуіне ықпал етеді.

Туристік саланың өсуі. Табысты спорт командасы немесе белгілі спортшы елге туристерді тарта алады, бұл да экономиканың өсуіне әкелуі мүмкін.

Қосылған құн. Спорт индустриясын сала ретінде дамыту көлік, қоғамдық тамақтану және бос уақыт сияқты басқа да экономикалық секторларға құнды қосуға ықпал етуі мүмкін.

Осы тәсілдер мен факторлар есебінен экономикалық өсу және ресурстар қосылады [3]. Сонымен қатар дене шынықтыру қоғам мәдениетінің маңызды элементі болып табылады. Дене шынықтыру саласы қоғамда көптеген функцияларды жүзеге асырады және халықтың барлық жас топтарын қамтиды. Дене шынықтыру жалпы адамзаттық мәдениетпен бірге пайда болды және дамыды және оның органикалық бөлігіне айналды.

Ол әлеуметтің қарым-қатынас, ойын-сауық, әлеуметтік-белсенді салауатты қызметтің арқасында жеке адамның өзін-өзі көрсетуінің жекелеген нысандарына деген қажеттілігін қанағаттандырады. Дене шынықтыру мен спорт өз деңгейлерінде адамдарды сауықтырудың әмбебап тетігі, адамның өзін-өзі көрсетуі мен дамуы, сондай-ақ асоәлеуметтік құбылыстарға қарсы күрес құралы болып табылады. Сондықтан да соңғы жылдары қазіргі заманғы мәдениет құндылықтары жүйесіндегі дене шынықтыру мен спорттың орны анық өсті [4,5].

Қорытындылай келе, спорт адам мен мемлекеттің өмірінде маңызды рөл атқарады деген қорытынды жасауға болады. Оның алуан түрлілігі жалпыға бірдей дамуға ықпал етеді, адамдарды неғұрлым сау және қоршаған ортаның қолайсыз жағдайларына төзімді етеді. Спорттық белсенділік дене және ақыл-ой қабілеттерін қалыптастырады, мінезді тәрбиелейді, ағзаны шынықтырады, адамды күшті және төзімді етеді, ең бастысы оның денсаулығын нығайтады, бұл дене шынықтыру мен спорттың маңызды сапасы болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Агеева Н.А. Формирование доминант здорового образа жизни в контексте социального воспитания подрастающего поколения россиян // Современные науч-ные исследования и инновации. 2017. No 3. С. 25-36.

2 Балановская Л.Г. Формирование педагогической толерантности будущих педагогов физической культуры и спорта: дис.канд.пед. наук: 13.00.08/Балановская Лилия Губайдулловна. Омск, 2012.196 с.

3 Ротенберг Р.Б. Стратегия использования рыночных инструментов в сфе-ре физической культуры и спорта: дис.канд.экон.наук: 08.00.05/Ротенберг Роман Борисович. Санкт-Петедбург,2009.170 с.

ӘӨЖ 613.83
Сабденбеков Е.У.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Әрбір қоғам үшін өскелең ұрпақтың салауатты өмір салтын қалыптастыру және тиісінше іске асыру проблемалары қазіргі кезде, біздің ойымызша, тікелей қазіргі қоғамдағы мәдени, рухани-адамгершілік, сондай-ақ әлеуметтік экономикалық және экологиялық дамуға нақты ықпал ететін маңызды проблемалардың бірі болып есептеледі.

Салауатты өмір салты деп денсаулықты қалыптастыруға, сондай-ақ сақтауға және нығайтуға бағытталған адамның тіршілік ету тәсілі түсініледі. Қазіргі қоғамда жас ұрпақтың дені сау, еңбекке және өз Отанын қорғауға толық дайын болуына тікелей қызығушылық бар. Өскелең ұрпақтың салауатты өмір салтын қалыптастыру әрбір дамушы не жоғары дамыған қоғамның заңды қажеттілігі және тапсырысы, мемлекеттің неғұрлым қолайлы әлеуметтік өмірін қалыптастыру жолдарында оның дұрыс және пайдалы ниеті болып есептеледі.

Біз түрлі жастағы балалар мен жасөспірімдерге сауалнама жүргіздік. Мектеп оқушыларына 2 сұрақ қойылды:

1) Сіздің ойыңызша, «Салауатты өмір салты» деген не?

2) Сіз өзіңіз үшін «Салауатты өмір салты» қағидаттарын ұстану қажет деп есептейсіз бе?

Сауалнамаға қатысушылардың сауалнамаларын өңдеу арқылы біз мынадай жағдайды көріп отырмыз:

Балалар мен жасөспірімдер көпшілігінде спортпен шұғылдану салауатты өмір салтының ең басты құрамдас бөлігі, зиянды әдеттерден бас тарту екінші орында тұр деп шешті, өкінішке қарай, өскелең ұрпақтың үлесі ғана дұрыс тамақтануды салауатты өмір салтының кепілі деп санайды.

Ал екінші сұрақтың жауаптары 7-14 жас аралығындағы сауалнамаға қатысқандардың жартысы ғана және сәйкесінше 15-18 жас аралығындағы сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі салауатты өмір салтын ұстану қажет деп санайтынын көрсетті. Балалар мен жасөспірімдердің үлкен үлесі бұл мәселе оларға қатысты деп есептемейді, әсіресе бұл 11-14 жастағы жасөспірімдерде байқалады [1].

Сауалнаманың нәтижесінен біз балалар мен жасөспірімдердің салауатты өмір салты туралы белгілі бір түсініктері бар екенін көріп отырмыз, бірақ толық ақпаратпен олар әлі де болса нақты емес. Сондықтан игеру қажет, ал меңгерген болса, жасөспірімдер арасында да, бастауыш

мектеп балалары арасында да салауатты өмір салтын насихаттау мен насихаттауды кеңінен жүргізуді қабылдамайды. Бұл әсіресе дене шынықтырумен және спортпен айналысудың пайдасы мен қажеттілігіне және, әрине, өскелең ұрпақтың денсаулығы үшін дұрыс тамақтанудың пайдасын түсіндіруге қатысты.

Өскелең ұрпақ ағзасына жастардың артық және тиісінше жеткіліксіз тамақтануы теріс әсер етеді. Шамадан тыс тамақтанудың нәтижесінде дене салмағы айтарлықтай өседі, бұл өз кезегінде семіздікке, ал нәтижесінде жүрек-қан тамырлары жүйесінің әртүрлі ауруларына, сондай-ақ диабет пен зат алмасудың бұзылуына ықпал етуі мүмкін. Тамақтанудың жеткіліксіздігі нәтижесінде жас адам күрт нашарлайды, бұл ретте оның жалпы сезімі нашарлайды, жұмысқа қабілеттілік деңгейі төмендейді, иммунитеті төмендейді. Сондықтан ұтымды, сондай-ақ теңгерімді және толыққанды тамақтану ережелерін ұстану маңызды. Қазіргі өмір сүру қарқынында өскелең ұрпақтың үлкен бөлігі, әсіресе қыздар өздерінің тамақтануына көңіл бөліп, сол арқылы өз салмақтарын қалыпқа келтіруге тырысады. Ғаламдық интернет ресурстары дұрыс тамақтанудың диеталары мен рациондарының әртүрлі тәсілдерімен толтырылған. Сондықтан, қазіргі заманғы білім беру реформасының мақсаттары негізінде біздің мемлекетте білім алушылардың денсаулығын сақтау және нығайту жалпы білім беру мекемелерінің негізгі міндеттерінің бірі болып есептеледі [3].

Қазіргі заманда қоғам өмірінің барлық жақтарын сапалы трансформациялау жағдайында олардың табысты оқу және еңбек қызметі үшін қажетті өскелең ұрпақтың дене дайындығына қойылатын талаптар да артуда. Бұл жерде адамның өзінің тыныс-тіршілігімен, оның денсаулығымен және өмір салтымен тікелей байланысты мәселелер маңызды рөл атқарады. Сондықтан да дене шынықтырумен және спортпен шұғылдану қазіргі өскелең ұрпақты қалпына келтіруге және сауықтыруға бағытталған. Тікелей қоғамда өскелең ұрпақты қалпына келтіруге және тиісінше сауықтыруға бағытталған ғылыми негізделген шаралар жүйесі қалыптасуы, онда толыққанды тамақтану, қалыпты ұйқы, белсенді демалыс, сондай-ақ ағзаның дене қозғалысының күнделікті нормасын, жүктемені және тағы басқа алуы үшін жеке және қоғамдық гигиена нормаларын сақтау үшін өз орнын табуы өте маңызды.

Дене шынықтырудың басты компоненттері, атап айтқанда дене шынықтыру жаттығулары, олар бойынша жарыстар өскелең ағзаны, еңбек пен тұрмыс гигиенасын шыңдауға ықпал етеді, сонымен қатар туризмнің белсенді-қозғалыс түрлері, дене еңбегі тікелей ақыл-ой жүктемесі басым жастарға арналған белсенді демалыс нысаны ретінде. Қозғалыс қызметі, түрлі дене жаттығулары, әрине, спорт өскелең ұрпақтың күш-қуаты мен қуатын, сондай-ақ оның физикалық қасиеттері мен қабілеттерін дамытудың және тиісті түрде нығайтудың бірден-бір жолы болды және болып қала береді. Жастардың өздері саналы түрде, шет елдерден

ешқандай мәжбүрлеусіз келуі, дене шынықтыру мен спорт сияқты мүлдем қолжетімді құралдарды пайдалануы өте маңызды.

Бұл ретте, өскелең ұрпақтың дене шынықтыру жай-күйінің тікелей көрсеткіштері оның денсаулығы мен дене дамуы деңгейінде маңызды болып табылады; дене шынықтыруды тәрбие мен білім беру саласында, сондай-ақ тұрмыста, бос уақыт құрылымында қолдану дәрежесі; дене тәрбиесі жүйесінің сипаты, бұқаралық спортты, сондай-ақ жоғары жетістіктер спортын дамыту және т.б. Дәл осы себепті соңғы уақытта қазіргі заманғы мәдениет құндылықтары жүйесіндегі дене шынықтыру мен спорттың орны күрт өсті [1].

Эстафеталарды, жарыс жаттығуларын, сондай-ақ түрлі ойындар мен конкурстарды пайдалана отырып дене шынықтыру сабақтарын өткізу қажет. Ересек жасөспірімдерде жастардың мүдделеріне тікелей байланысты басым бағытты таңдауға мүмкіндік беру қажет. Біздіңше, өскелең ұрпақтың салауатты өмір салты бойынша теориялық сабақтар енгізу міндетті болып саналады. Қызығушылық туғызу мақсатында уәждеме қажет болғандықтан, яғни өскелең ұрпақты барынша қызықтырып, оларға дене шынықтыру мен спорт туралы тікелей ақпарат береміз.

Спортта жақсы нәтиже көрсетіп, сонымен қатар қаланың, тіпті мемлекеттің намысын қорғайтын жасөспірімдер үшін жасөспірімдерді оқытудың жеке кестесін жасаған жөн, ол оқу орнының басшылығымен тікелей келісілуі тиіс. Ересектер тарапынан тікелей наразылық пен наразылық жасөспірімдердің кәсіби спортшы болу тілегін жоғалтпауы үшін ата-аналар мен педагогтар тарапынан қолдау және тиісінше көтермелеу маңызды болып саналады [2].

Осылайша, көптеген елдерде біз қоғамдағы дене шынықтыру мен спорттың маңызын арттырудың тұрақты үрдісін байқаймыз. Нақ осы өскелең ұрпақта дене шынықтыру мен спорт халықтың игілігі бола отырып, «рухани байлықты, моральдық тазалықты және дене кемелдігін үйлесімді ұштастыратын жас адамды тәрбиелеудің» негізгі құралы болып саналады, бұл өз кезегінде халықтың жағдайын жақсартуға және сол арқылы ұлтты сауықтыруға мүмкіндік береді. Дене шынықтырудың және дау-дамайдың мәні өскелең ұрпақтың өмірінде, өз еліне және тиісінше өзінің кіші отанына пайдалы бола алатын орасан зор болып табылады.

Өкінішке қарай, қазіргі таңда біз ұлт денсаулығының нашарлауын байқай аламыз және бәрінің де кінәсі тек жаман экология мен тиісінше ауыр еңбек жағдайлары ғана емес. Адам факторы айтарлықтай маңызды. Ата-аналардың балаларды ерте кезден тәрбиелеуінен және оның салауатты өмір салтына, сондай-ақ дене шынықтыру мен спортқа одан әрі көзқарасын анықтауынан.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Агеева Н.А. Виртуальная предметная среда как необходимое условие социа-лизации подрастающего поколения россиян // Современные научные исследованияи инновации. 2015. № 11 (55). С. 641—647.

2 Агеева Н.А. Формирование доминант здорового образа жизни в контексте социального воспитания подрастающего поколения россиян // Современные науч-ные исследования и инновации. 2017. № 3. С. 25-36.

3 Волчанская Н. Ф. Здоровый образ жизни как фактор развития волевых ка-честв подрастающего поколения // Научно-методический электронный журнал «Кон-цепт». 2013. № 10 (октябрь). С. 66—70.

4 Проблема популярности здорового образа жизни среди подрастающего поколения / Е. Л. Слепченко, А. Л. Слепченко, Р. К. Краснов, В. В. Вольский // Молодой учёный. 2018. №15. С. 269-272.

ӘӨЖ 343.1 (574)
Сағдолдаев М.Қ. Рамазанова А.С.
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы

АЛДЫН АЛА ТЕРГЕУ НЫСАНДАРЫ

Қылмыстық процесс құқығындағы алдын ала тергеп –тексеру нысаны деп осы сатыдағы рәсімдердің, кепілдіктер мен шарттардың жиынтығы түсініледі. Алдын ала тергеу нысаны кейде жасалған қылмыстардың ауырлығына және (немесе) оларды тергеудің күрделілігіне байланысты жеңілдетіледі немесе күрделенеді. Жоғарыда айтылғандай, қазіргі заманғы даму кезеңінде қолданыстағы қазақстандық қылмыстық іс жүргізу заңы алдын ала тергеудің қолданыстағы және практикада пайдаланылатын мынадай нысандарын бекітеді: алдын ала тергеу және анықтау, сотқа дейінгі дайындықтың хаттамалық нысаны.

Бұл нысандар қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы міндеттерін шешеді; олардың іс жүргізу қызметі нәтижесінде анықталған барлық деректер заңды күші бойынша бір-бірінен ерекшеленбейтін дәлелдемелік мәнге ие. Заң алдын ала тергеу органдары үшін де, анықтау органдары үшін де тергеу іс әрекетін жүргізудің тәртібін бекітіп берді. Нақты қылмыстық істің тергелуін ескеріп, анықтау және алдын ала тергеу органдарының осы қылмысты тергеу жөніндегі құзыреті айқындалады.

Заң алдын-ала тергеу органдары мен анықтау органдарының дербес алдын-ала тергеу органдары ретіндегі құзыретін нақты ажырата отырып, қылмысқа қарсы күресте аталған органдардың күш-жігерін біріктіру қажеттілігін көрсетеді. Қылмыстық іс жүргізу заңы осы өзара іс-қимылдың

жалпы шарттары мен нысандарымен бірге олардың арасындағы өзара іс-қимыл тәртібін белгілейді. Өзара әрекеттесу қажеттілігі практиканың қажеттіліктерімен түсіндіріледі-өздеріңіз білетіндей, анықтау және алдын-ала тергеу органдары өз қызметінде әртүрлі әдістер мен құралдарды қолданады.

Алдын ала тергеу-бұл қылмыстық іс жүргізу туралы заңнама нормаларының жиынтығын қамтитын маңызды қылмыстық іс жүргізу институты. Мұндай нормалар тергеушілер жүргізетін алдын-ала тергеу жүргізу тәртібін анықтауға арналған.

Қылмыстық іс жүргізудің сотқа дейінгі сатыларында тергеу үш нысанда жүзеге асырылады: алдын ала тергеу (негізгі іс жүргізу), анықтау (қысқартылған іс жүргізу), сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізу (ерекше іс жүргізу). Көрсетілген формалардың әрқайсысы дербес мәнге ие, тек оларға тән ерекше белгілерге ие және келесі басты сот талқылауы үшін негіз болады [1].

Сотқа дейінгі іс жүргізудің негізгі формасы алдын ала тергеу болып табылады, ол үш түрде жүзеге асырылады:

- Өз лауазымы бойынша осындай болып табылатын тергеушілер ғана жүзеге асыратын алдын ала тергеу (ҰҚК,ПО, қаржы полициясы агенттігі) – ҚР ҚПК 60-бабаның 1-бөлігі;
- Анықтау органы мен анықтаушы тергеуліктің тектік (заттық) белгісіне сәйкес олардың құзыретіне жататын қылмыстар шегінде жүзеге асыратын алдын ала тергеу – ҚР ҚПК 63-бабының 5-бөлігі және 288-бабы;
- Сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізу материалдары бойынша прокурор тағайындайтын алдын ала тергеу (ҚР ҚПК 58-б.) [2];

Бірінші түрдегі алдын ала тергеу тергеушінің қылмыстық процесс заңында көзделген құзыреті шеңберінде оны жүргізудің жалпы шарттарына сәйкес жүргізіледі және келесі ерекше белгілермен сипатталады:

- алдын ала тергеуді жүргізу қозғалған қылмыстық істер бойынша ғана жүзеге асырылады;
- белгілі (олардың іс жүргізу немесе әлеуметтік мәртебесіне қарамастан), сондай-ақ қылмыс жасады деп күдік келтірілген анықталмаған адамдарға қатысты тергеу жүргізу;
- оны өндіру қағидалары сотқа дейінгі іс жүргізудің кез келген өзге нысаны үшін қолайлы;
- жеке айыптау істерін қоспағанда, тергеулілігіне қарамастан, бір іс жүргізуді екі және одан да көп қылмыстық істерді біріктіру мүмкіндігі;
- қылмыстық іс жүргізу нысандарында көзделген кещ келген іс жүргізу немесе тергеу әрекеттерін жүргізу мүмкіндігі;
- айып тағу кезеңінің міндеттілігі;
- заңда көзделген қатысушыларды жүргізілген тексеру нәтижелерімен таныстыру үшін жағдай жасау міндеттілігі;

- айыптау қорытындысын жасай отырып тергеудің аяқталуы;

- айыпталушы ретінде тартылуға жататын тұлғалардың анықталмағаны үшін тергеуді тоқтата тұру мүмкіндігі;

- бұлтартпау шарасы ретінде тергеу және қамауға алу мерзімдерін ұзарту мүмкіндігі.

Қылмыстарды тергеу кезінде тергеушіге оның процедуралық тәуелсіздігін қамтамасыз ететін кең өкілеттіктер берілген. Ол қылмыстық істі қозғауға, ол бойынша алдын ала тергеу жүргізуге және Қазақстан Республикасының қылмыстық процесс кодексінде көзделген барлық тергеу әрекеттерін орындауға құқылы. Тергеуші тергеуді жіберу және тергеу әрекеттерін жүргізу туралы барлық шешімдердің, заңда прокурордың санкциясын немесе сот шешімін алу көзделген жағдайларды (мысалы, қамауға алу түріндегі бұлтартпау шарасын таңдау туралы, тінту жүргізу туралы қаулы және т.б.) қоспағанда, дербес қабылдайды және олардың заңды және уақтылы орындалуы үшін толық жауапты болады. Тергеушінің қызметіне заңсыз араласу ҚР ҚК 339-бабында (ҚР ҚПК 60-бабы) көзделген қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады.

Жалпы процедура бойынша алдын ала тергеу қылмыс жасалған ауданда (облыста) жүргізіледі (ҚР ҚПК 188-бабы). Сонымен бірге, тергеудің жылдамдығы мен толықтығын қамтамасыз жасау мақсатында алдын ала тергеу қылмыс анықталған жерде, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының немесе куәлардың көпшілігінің орналасқан жері бойынша да жүргізілуі мүмкін.

Алдын ала тергеудің жалпы мерзімі (ҚР ҚПК 192-бабы) қылмыстық іс қозғалған кезден бастап айыптау қорытындысымен немесе істі медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын қолдану туралы мәселені қарау үшін сотқа беру туралы қаулымен прокурорға жіберілген күнге дейін не іс бойынша іс жүргізуді тоқтату туралы қаулы шығарылған күнге дейін, ал сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізу материалдары бойынша алдын ала тергеу тағайындалған жағдайда – тиісті хаттамалар жасалған күннен бастап 2 ай болып саналады.

ҚР ҚПК 192 бабына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық істің күрделілігін, тергеу әрекеттерінің көлемін және істің мән-жайларын зерттеудің жеткіліктілігін ескере отырып, қисынды мерзімде, бірақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде белгіленген қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімінен аспайтын мерзімде аяқталуға тиіс.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің қисынды мерзімін айқындау кезінде қылмыстық істің құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігі, сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысушылардың процестік құқықтарын іске асыруы, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі іс жүргізуді уақтылы жүзеге асыру мақсатында өз өкілеттіктерін іске асыру тәсілі сияқты мән-жайлар ескеріледі.

Анықтау істері бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру алдын ала тергеу істері бойынша бір айдан және екі айдан аспауға тиіс. Прокурор сотқа дейінгі тергеп-тексеру туралы мерзімін белгілеп, осы мерзімдерді қайта қарауға құқылы.

Алдын ала тергеудің бастапқы сәтін анықтайтын құқықтық негіз тергеуші шығарған қылмыстық іс қозғау және оны іс жүргізуге қабылдау туралы қаулы болып табылады.

ҚР ҚПК -нің 180-бабына сәйкес іс бойынша іс жүргізуді болдырмайтын мән-жайлар болмаған кезде қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті деректер, атап айтқанда:

1) жеке тұлғаның арызы не мемлекеттік органның лауазымды адамының немесе ұйымда басқару функцияларын орындайтын адамның қылмыстық құқық бұзушылық не адамның хабарсыз жоғалып кетуі туралы хабары;

2) кінәсін мойындап келу;

3) бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарлар;

4) қылмыстық қудалау органы лауазымды адамының дайындалатын, жасалатын немесе жасалған қылмыстық құқық бұзушылық туралы баянаты қоса беріледі.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыруға себеп болған кезде анықтаушы, анықтау органы, тергеу бөлімінің бастығы, тергеуші, прокурор өз құзыреті шегінде және осы Кодексте белгіленген тәртіппен, ҚР ҚПК 185-бабы бірінші бөлігінің екінші және үшінші абзацтарында көзделген жағдайларды қоспағанда, өз қаулысымен қылмыстық істі іс жүргізуге қабылдайды [2].

Осы баптың бірінші бөлігінің 1) тармағында көзделген себеп бойынша тергеліп жатқан іс бойынша хабар-ошарсыз кеткен адамға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық жасау белгілерін көрсететін деректер анықталған жағдайда, іс-әрекет Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің тиісті бабы бойынша сараланады.

ҚР ҚК 39-бабының ережелеріне сәйкес [3] әрбір жаза әділ, яғни мәні мен нысаны бойынша дұрыс, тек құқықтық қана емес, сонымен қатар адамға деген қарым-қатынастың әлеуметтік-адамгершілік қағидаттарына және оның жасаған әрекетіне жауап беретін болуы тиіс [4]. Тек кінәліге ғана қолданылуы мүмкін жазаны тағайындау кезінде қылмыстың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі және кінәлінің жеке басы, оның ішінде жазаны жеңілдететін және ауырлататын фактілер, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамдытүзеуге және оның отбасының өмір сүру жағдайларына әсері ескеріледі. Заңның осы талаптарын сотталушының жеке басының ерекшеліктерін және басқа да аталған мән-жайларды зерттемей орындау мүмкін емес.

ҚР қолданыстағы қылмыстық процестік кодексі [2] 2014 жылдан бастап қылмыстық теріс қылықтарды тергеу үшін қолданылатын

хаттамалық іс жүргізуді енгізді (ҚР ҚПК 55-тарауы), олардың құрамында 156 құрам бар.

Аса қоғамдық қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтіретін немесе жекелеген адамға, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін төндіретін,айыппұлдар, түзеу жұмыстары,әлеуметтік қызметтер, тұтқындау,шетелдіктерді немесе Қазақстан Республикасының азаматтарын депортациялау түрінде көзделген сыйақы үшін жасалған кінәлі әрекеттер қылмыстық қылмыстар деп танылады. (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 10-бабы) [3].

Қазақстан Республикасының хаттамасына сәйкес, хаттамалық рәсім қылмыстық істер шеңберіндегі толыққанды сотқа дейінгі рәсім болып табылады, ол қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманы дереу жасаудан тұрады. Хаттамада қылмыстың мән-жайлары мен оның белгілері, қылмыстық құқық бұзушылықтың болуын және құқық бұзушының кінәсін растайтын нақты деректер, жәбірленуші және оған келтірілген нұқсан туралы мәліметтер көрсетілуге тиіс.

Сот ісін қозғау кезінде теріс қылық жасаған адам болмаған жағдайда, хаттама адамды іс жүзінде анықтаған кезден бастап жауапкершілігі шектеулі мерзім ішінде яғни 3 тәулікке дейінгі мерзімге ұзартылуы мүмкін (Қазақстан Республикасы Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 526-бабы).

Осылайша, Қазақстанның тәуелсіздік жылдарында демократиялық және құқықтық мемлекеттің қажеттіліктеріне жауап беретін құқық қорғау жүйесі қалыптасты және тұтастай алғанда тиімді жұмыс істеуде. Сонымен қатар мемлекеттің құқық қорғау қызметі өзінің одан әрі дамуын және жетілдірілуін талап етеді. Бұл алдын-ала тергеу институттары мен нысандарына да қатысты.

Тергеу функциялары қылмыстық іс жүргізу қызметінің маңызды бөлігі. Қылмыстық істердің көпшілігі ірі сот процестері басталғанға дейін алдын ала тергеу түрінде тергеледі, бұл қылмыстық іздестіру бөлімшелерінің тиімділігін арттыру мәселесіне қызығушылық тудырады. Осыған байланысты, ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, тергеу қызметі үздіксіз ғылыми пікірталас болып табылады және ұйымдық – құқықтық өзгерістердің тақырыбы болып табылады [5].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасындағы алдын ала тергеудің жалпы шарттары // https://studbooks.net/1071070/pravo

2 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Қылмыстық-процестік кодексі (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz

3 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі Жалпы бөлімі (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz

4 Жамиева Р.М. Қазақстан Республикасының Қылмыстық процессуалдық құқығы – Оқу құралы. – Е.А. Букетов атындағы КарМУ. – 2014. – 308 б.

5 ҚР алдын ала тергеу органдары мен құқық қорғау қызметін жетілдіру // Халықаралық дөңгелек үстел материалдарының жинағы. – Астана. – 2008. – б. 148.

УДК 396.01

Садыков Л.В., Естафьев Э.Н.
Поволжский университет физической культуры, спорта и туризма
г. Казань, Российская Федерация

ПРИВЛЕЧЕНИЕ УЧАСТНИКОВ К ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЫМ МЕРОПРИЯТИЯМ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА

Актуальность: Физкультурно-спортивные мероприятия – являются ведущей, наиболее яркой и зримой формой функционирования физической культуры и спорта в обществе [2; с. 26-27]. В связи с этим проведение мероприятий является одним из основных направлений деятельности физкультурных и спортивных организаций. С ростом количества проводимых физкультурно-спортивных мероприятий растет и умение правильного позиционирования его на рынке, а также продвижения физкультурно – спортивных мероприятий в особенности в социальных сетях . Интернет - маркетингом называют практику использования всех разновидностей рекламы в социальных сетях с целью привлечения аудитории, которая включает в себя разные аспекты, такие как дизайн, разработку, рекламу и маркетинг [1; с.77-80].

Интернет – маркетинг в продвижении физкультурно – спортивных мероприятиях играют важную роль. Продвижение физкультурно – спортивных мероприятий с помощью интернет – платформ, является эффективным способом привлечения потенциальных участников мероприятий. [3; с. 41-42].

Цель исследования: Определить самые популярные социальные сети участников легко - атлетического пробега «Горняк - Пычас».

Методы исследования:

Были использованы такие методы как, Анализ научно-методической литературы, анкетирование.

Результаты исследования: В результате анализа литературных источников по теме исследования выясняли, что интернет-маркетинг - это

практика использования всех аспектов рекламы в интернете для получения отклика аудитории, которая включает как творческие, так и технические аспекты работы в Интернете, включая в себя дизайн, разработку, рекламу и маркетинг в социальных сетях. А также выяснили основные проблемы в организации данного мероприятия и сделали вывод, что существует ряд проблем связанных с привлечением участников. Такие как, отсутствие положения соревнований, отсутствие рекламы в социальных сетях.

Для изучения особенностей участников спортивного мероприятия «Легкоатлетического пробега Горняк - Пычас». Было проведен опрос участников соревнований, а также руководителя проводящей мероприятие организации «Муниципальное образование "Муниципальный округ Можгинский район Удмуртской Республики". В ходе исследования мы узнали, что в 2022 году соревнования собрали участников 368 в это число входили разные возрастные группы, такие как дошкольники, школьники, студенты учебных заведений, а также ветераны и просто любители спорта. Гостями Можгинского района стали участники из города Можга, столицы Удмуртии Ижевск, а также Малопургинского и Увинского районов. Многие участвовали в забеге семьями.

Проведено анкетирование потенциальной целевой аудитории в количестве 50 человек. В таблице 1 представлены наиболее значимые для нас ответы участников мероприятия.

Таблица 1 - Основные проблемы и недостатки в организации и проведении мероприятия по результатам опроса

№	Критерий	Содержание ответа
1	Участники	От 7 до 65 лет
2	Масштаб	Районный
3	Документы	Отсутствуют
4	Проблемы	- Одни и те же участники - Уменьшение количества участников - Отсутствие рекламы в социальных сетях
5	Реклама мероприятия в предыдущих годах	Сарафанное радио
6	Мотивация для участников	Общение с единомышленниками, смена обстановки, памятные призы, высокий уровень конкуренции.

Так, опрос участников мероприятия позволил выявить нам основные проблемы и недостатки в организации и проведении мероприятия.

Для выбора наиболее результативных инструментов решения существующих проблем по привлечению участников, нами было проведено анкетирование потенциальной целевой аудитории в количестве 50 человек о предпочтениях в социальных сетях.

На Рисунке 1 показана диаграмма данных самых популярных социальных сетей среди участников пробега прошлого года указанна в процентом соотношении

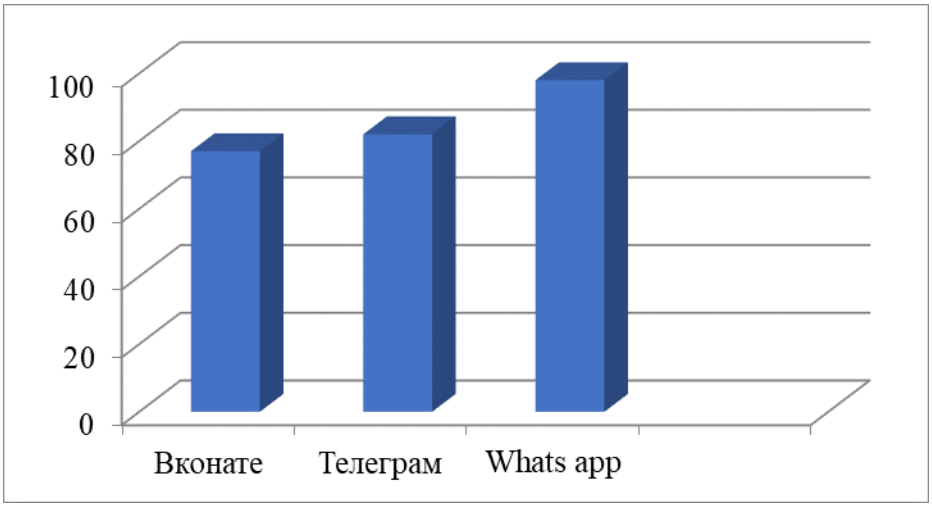

Рисунок 1- самые популярные социальные сети среди участников пробега прошлого года.

Так, согласно рисунку 1, самими популярными социальными сетями среди опрошенных являются WhatsApp, который есть у 94 % опрошенных;, Telegram – у 88 % опрошенных; Vkontakte – 72% опрошенных.

Так, опрос участников мероприятия позволил выявить нам основные проблемы и недостатки в организации и проведении мероприятия, а также выявления самых популярных социальных сетей среди потенциальных участников с целью привлечения новых участников.

Таким образом, интернет – маркетинг в социальных сетях необходим для продвижения физкультурно-спортивных мероприятий. С целью привлечения потенциальных участников, тем самым приобщаясь к Здоровому образу жизни, есть потенциал роста количества людей ведущих активный и здоровый образ жизни, что является хорошей тенденцией в формировании здоровой нации. А также для продолжения традиций и проведения ежегодного легкоатлетического забега, тем самым укрепляя спортивные связи между спортсменами и любителями спорта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Железняк, Ю. Д. Основы научно − методической деятельности в физической культуре и спорте: учебник / Ю. Д. Железняк, П. К. Петров. – М.: Академия, 2013. − 288 с. − ISBN 978-5-7695-8455-8. − Текст: непосредственный.

2 Калимуллина, К. С. Выявление и применение технологии привлечения клиентов к участию в физкультурно-спортивных проектах /

К. С. Калимуллина, Г. Н. Голубева // Проблемы и инновации спортивного менеджмента, рекреации и спортивно-оздоровительного туризма : материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Казань, 01–02 июня 2017 года. – Казань: Поволжская государственная академия физической культуры, спорта и туризма, 2017. – С. 100-103.

3 Фахретдинова, А. Б. Подходы к оценке эффективности физкультурно-оздоровительных и спортивных мероприятий как средства формирования корпоративной культуры / А. Б. Фахретдинова, Г. Н. Голубева // Казанский социально-гуманитарный вестник. – 2020. – № 6(47). – С. 54-73.

ӘОЖ 796
Сейданова А.Д., Мурзабеков М.М.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ., Қазақстан Республикасы

СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУ ПРИНЦИПТЕРІ

Принципі – (лат. principium-басталуы, негізі) қандай да бір теорияның, ілімнің, ғылымның, дүниетанымның, саяси ұйымның және т.б. негізгі бастапқы ұстанымы; адамның шындыққа, мінез-құлық нормаларына және іс-әрекетке қатынасын анықтайтын ішкі сенімі; қандай да бір механизм, аспап құрылғысының негізгі ерекшелігі.

Білім беру және тәрбие жүйесінде принцип бойынша "басшылық ереже", "негізгі ереже", "орнату"деп түсіну керек. Принциптердің практикалық маңыздылығы-олар сынақ пен қателік жолын қоспағанда, мақсатқа жетуге мүмкіндік береді, мәселелерді шешудің логикасын ашады және оларды жүзеге асырудың негізгі ережелерін көрсетеді.

Дене тәрбиесі жүйесінде бұл принциптер дене тәрбиесінің барлық тәжірибесі жүзеге асырылатын негізгі басқару ережелерінде бұзылады. Әлеуметтік принциптер дене тәрбиесі процесінде тәрбиенің барлық тараптарының бірлігіне кепілдік береді (ақыл-ой, эстетикалық, еңбек, дене шынықтыру); ең үлкен сауықтыру әсерін, денсаулықты нығайтуды және жақсы Жалпы жұмыс қабілеттілігін сақтауды қамтамасыз етеді; адамның еңбекке және басқа да қызмет түрлеріне жан-жақты дене шынықтыру дайындығындағы дене тәрбиесінің негізгі қызметін көрсетеді.

Білім беру және тәрбие жүйесінде оқытудың негізгі заңдылықтарын (дидактика принциптерін) көрсететін жалпы педагогикалық принциптер орын алады. Олар дене тәрбиесінде жалпы әдістемелік принциптер түрінде сынған және Әдістеменің бірқатар әмбебап ережелерін қамтиды, онсыз оқыту мен тәрбиелеу мәселелерін жоғары сапалы деңгейде шешу мүмкін емес. Жалпы принциптер қоғам мен мемлекеттің дене шынықтыру

процесінің өзіне де, оның нәтижесіне де (дене шынықтырумен айналысатын адам қандай болуы керек) мақсатты көзқарастарын көрсетеді.

Спорттық жаттығу принциптері туралы түсінік

Спорттық жаттығу принципі практикалық іс-әрекеттің осы саласындағы танымдық заңдылықтардың көрінісі болып табылады, оны жаттықтырушы жаттығу сабақтары мен спорттық жарыстарды ұйымдастыру және өткізу кезінде басшылыққа алуы керек. Бұл реттеуші тәжірибе ретінде қолданылатын білім. Спорттық жаттығулар теориясында әр түрлі әсер ету салалары бар, абстракцияның жоғары және төмен деңгейі бар, спортшыларды даярлаудың жалпы және жеке заңдылықтарын көрсететін, яғни иерархиялық қатынастарда болатын әр түрлі принциптер қолданылады. Кез-келген білім беру және тәрбие іс-шараларына, соның ішінде педагогикалық ұйымдастырылған процесс ретінде спорттық жаттығуларға жарамды жалпы педагогикалық принциптер бар. Бұл тек дидактикалық принциптер туралы ғана емес (Сана мен белсенділік, көрнекілік, жүйелілік және т.б.), сонымен қатар тәрбие принциптері (жеке тұлғаны жан-жақты дамыту принципі, ғылым, тәрбиенің өмірмен байланысы принципі және т. б.). Алайда, олар жаттықтырушылық қызметте басшылыққа алынуы керек принциптердің бүкіл жүйесін сарқып алмайды.

Спорттық жаттығуларға қатысты осы Қағидалардың барлығы арнайы емес екенін есте ұстаған жөн. Спорттық жаттығулардың жалпы және арнайы принциптері кестеде қарастырылған.

Кесте 1- Спорттық жаттығулардың жалпы, арнайы принциптері

Спорттық жаттығулардың жалпы принциптері	Спорттық жаттығулардың арнайы принциптері
Саналы түрде	Жаттығужүктемелерінарттырудағыауызбіршілік
Белсенділік	Жүктемединамикасыныңтолқындықпринципі
Көріну	Оқупроцесініңциклдікпринципі
Жүйелілік	Мүмкінболатынеңжоғарыжетістіктерге, тереңмамандандыруғажәнедараландыруғабағытталупринципі
Реттілік	Жалпыжәнеарнайыдаярлықбірлігіқағидаты
Қолжетімділік	Оқупроцесініңүздіксіздігіпринципі
Біртіндеп	Бәсекеге қабілеттілік құрылымы мен спортшының дайындық құрылымының бірлігі мен өзара байланысы принципі
Беріктігі	Көпжылдықспорттықіс-әрекеттіңжасқасәйкестігіпринципі

Спорттық жаттығудың арнайы принциптері

Спорттық жаттығу принциптері-ғылыми деректер мен жаттықтырушылық жұмыстың озық практикалық тәжірибесі жүйеленген оқу процесін ұтымды құрудың маңызды педагогикалық ережелері. Бұл жаттықтырушы мен спортшының бәсекеге дайындық жүйесін құру

бойынша ұтымды ұйымдастырылған бірлескен жұмысының негізінде әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу үшін негіз болатын теориялық қызмет.

Мүмкін болатын ең жоғары жетістіктерге, терең мамандандыруға және дараландыруға назар аудару принципі.

Жоғары көрсеткіштерге орнату спорттық жаттығудың тиісті құрылысымен, ең тиімді құралдар мен әдістерді қолданумен, таңдалған спорт түріндегі тереңдетілген мамандандырумен жүзеге асырылады.

Барынша бағытталу спорттық жаттығулардың барлық ерекшеліктерін анықтайды-жүктемелердің жоғарылауы, жүктемелер мен демалыстардың ауысуының ерекше жүйесі, айқын циклдік және т. б.

Спорттық мамандандыру таңдалған спорт түріндегі спорттық қызметті жетілдіру процесінде уақыт пен күш-жігердің ең қолайлы бөлінуімен сипатталады, бірақ бұл басқа түрлерге тән емес.

Осыған байланысты спорттық жаттығуды құру кезінде спортшының ерекшеліктерін ескеру өте маңызды.

Спортшының жеке қасиеттеріне сәйкес келмейтін, мамандықты немесе командадағы белгілі бір рөлді таңдау көбінесе спортшы мен жаттықтырушының күш-жігерін жоққа шығарады.

Даралау принципі спортшының жас ерекшеліктерін, оның дайындық деңгейін ескере отырып, жаттығуды құруды және өткізуді талап етеді.

Жалпы және арнайы дайындықтың бірлік принципі.

Спорттық жетілдірудің объективті заңдылықтары терең мамандандырылған процесс бола отырып, спорттық жаттығулардың жан-жақты дамуға жетелеуін талап етеді. Осыған сәйкес спорттық жаттығулар жалпы және арнайы дайындықты біріктіреді.

Жалпы және арнайы дайындықтың бірлігі спорттық шеберліктің өсуіне нұқсан келтірместен дайындық тараптарының ешқайсысын жаттығу процесінен шығарудың мүмкін означаетстігін білдіреді.

Жалпы және арнайы дайындықтың бірлігі спорттық дайындықтың әр кезеңінде спорт түрінен, оқу кезеңінен өзара байланысты.

Жалпы және арнайы дайындықтың оңтайлы қатынасы спорттық жетілдірудің әртүрлі кезеңдерінде табиғи түрде өзгереді.Оқу процесінің үздіксіздігі принципі келесі негізгі ережелермен сипатталады:

- спорттық жаттығу жыл бойы және көпжылдық процесс ретінде құрылады, бұл спорттық мамандандыру бағытында ең көп жинақталған (жинақтаушы) әсерге кепілдік береді;

— әрбір келесі жаттығу сабағының әсері алдыңғы сабақтың "іздеріне ""қабаттасады", оларды бекітеді және тереңдетеді;

— сабақтар арасындағы демалыс аралығы жұмысқа қабілеттілікті қалпына келтіруге және арттыруға кепілдік беретін шектерде сақталады, ал белгілі бір жағдайларда мезо – және микроциклдер шеңберінде ішінара қалпына келтіру аясында сабақтар өткізуге рұқсат етіледі, соның салдарынан жүктемелер мен демалудың тығыздалған режимі жасалады.

Осы нақты жағдайларда жаттығулардың оң әсерінің мүмкін болатын сабақтастығын қамтамасыз ету, негізсіз үзілістерді болдырмау және жаттығулардың регрессиясын азайту үшін жаттығу процесін осылай құру қажет. Бұл спорттық жаттығулардың үздіксіздігі принципінің негізгі мәні.

Бұл ереженің түбегейлі әдістемелік мәні жаттығу сабақтары арасындағы қажетсіз ұзақ аралықтарға жол бермеуді, олардың арасындағы сабақтастықты қамтамасыз етуді және сол арқылы прогрессивті жетістіктерге жағдай жасауды талап етеді.

Жаттығу жүктемелерін арттыруда біртіндеп және шекті бірлік принципі.

Дененің функционалдық мүмкіндіктерінің артуы, әрине, ұсынылған жаттығу және бәсекелестік жүктемелерге байланысты. Жаттығу және бәсекелестік жүктемелердің біртіндеп және максималды артуы спорттық жетістіктердің дамуына әкеледі.

Бұл жаттығу жүктемелерінің көлемі мен қарқындылығының артуымен, спортшыны даярлауға қойылатын талаптардың біртіндеп күрделенуімен қамтамасыз етіледі.

Жаттығудағы бірте-бірте спортшының, әсіресе жас жігіттің спорттық жетістіктерінің тұрақты өсуін қамтамасыз ететін мүмкіндіктері мен дайындық деңгейіне сәйкес келуі керек.

Жүктеме динамикасының толқындық принципі.

Дайындықтың белгілі бір кезеңдерінде жаттығу жүктемелерінің үдемелі артуы спортшының денесіндегі бейімделу өзгерістерінің барысына қайшы келеді. Бұл демалыспен қатар спортшының денесінде қажетті биологиялық қайта құруларды қамтамасыз ете отырып, жүктемелерді уақытша азайту қажеттілігін тудырады. Сондықтан жаттығу жүктемелерінің динамикасы түзу сызық түрінде бола алмайды-ол толқынды сипатқа ие болады.

Жүктеменің толқын тәрізді өзгеруі жаттығу процесінің салыстырмалы түрде аз бөліктеріне де, бір жылдық жаттығу циклінің кезеңдері мен кезеңдеріне де тән.

Толқын тәрізді тербелістер көлем динамикасына да, жүктеме қарқындылығының динамикасына да тән, олардың максималды мәндері көп жағдайда сәйкес келмейді.

Оқу процесінің циклдік принципі.

Ол белгілі бір циклдар шеңберіндегі жаттығулардың, сабақтардың, кезеңдердің және бүкіл кезеңдердің ішінара қайталануымен сипатталады.

Әрбір келесі цикл алдыңғы циклдің ішінара қайталануы болып табылады және сонымен бірге оқу процесінің даму тенденцияларын білдіреді, яғни. алдыңғы мазмұннан жаңартылған мазмұнмен, құралдар мен әдістердің құрамының ішінара өзгеруімен, жаттығу жүктемелерінің жоғарылауымен және т. б. ерекшеленеді.

Жаттығу процесінің тиімділігі жаттығуды құру кезінде қайталанатын және динамикалық сәттердің ұтымды үйлесуіне байланысты.

Бүкіл жаттығу процесі, оның қарапайым буындарынан бастап көпжылдық дайындық кезеңдеріне дейін, оқу процесін ұтымды құрудың ажырамас жүйесін құрайтын циклдардан (микро, мезо, макроциклдер) тұрады.

Бәсекеге қабілеттілік құрылымы мен спортшының дайындық құрылымының бірлігі мен өзара байланысы принципі.

Бұл қағида спортшының Бәсекелестік және жаттығу қызметінің құрылымын, өзара байланысын және өзара тәуелділігін көрсетеді.

Оқу процесін ұтымды құру бәсекелестік күресті тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ететін бәсекелестік қызметтің оңтайлы құрылымын қалыптастыруға қатаң назар аударуды қамтиды.

Бұл принцип әсіресе оқу процесін басқару жүйесін құру, салыстырмалы түрде ұзақ мерзімге перспективалық жоспарлауды әзірлеу кезінде басшылыққа алынуы керек.

Көпжылдық спорттық іс-әрекеттің жасқа сәйкестігі принципі.

Көпжылдық жаттығу процесінде спортшының жасына байланысты даму динамикасын ескеру қажет, бұл спортта көрінетін қабілеттердің жас динамикасына спорттық жетілдіруге әкелетін бағытта тиімді әсер етуге мүмкіндік береді және сонымен бірге адамның онтогенезінің (жеке дамуының) заңдылықтарына қайшы келмейді.

Балалар мен жасөспірімдерде, ағзаның қалыптасуы мен жетілуі кезінде жаттығудың әсері басқа кезеңдерге қарағанда қабілеттердің даму қарқынымен сипатталатын ерекше сезімтал (сезімтал) кезеңдерді есепке алуға байланысты.

Жастық шақта, толық жасқа толғанға дейін жаттығуда жалпы дене шынықтыру дайындығы, әр спортшының физикалық қабілеттерінің барлық кешенін (күш, жылдамдық, төзімділік және т. б.) қалыптастыру негіз болуы керек.

Осылайша, жаттығу жоспарын құру кезінде олардың жалпы және нақты заңдылықтарын ескеру қажет. Спорттық жаттығу принциптерін қолдану көбінесе спортшының бастапқы деректеріне (жасына, дайындық деңгейіне және т.б.), сондай-ақ жоспарланған нәтижелерге байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Максименко А.М. Теория и методика физической культуры:/ А.М.Максименко.- М..Физическая культура, 2005.- 554 с.

2 Матвеев Л. П. МЗЗ Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм

физической культуры): Учеб. для ин-тов физ. культуры. — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 543 с, ил.

3 Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Х 73 Теория и методика физического воспитания и спорта: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 480 с. ISBN 5-7695-0567-2

УДК 502/504
Сластихина К.Д.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСТАНА: ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Экологическая проблема – это изменение окружающей среды, связанное с негативным воздействием человека на природу. Экологические проблемы носят антропогенный характер и подразделяются на локальные (определённая местность), региональные (конкретный регион) и глобальные (вся биосфера планеты) проблемы [1].

Целью данной статьи является проанализировать экологические проблемы Казахстана и выявить пути их решения.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- изучить экологические проблемы Казахстана;
- выявить причины возникновения экологических проблем;
- найти пути решения экологических проблем Казахстана.

Для обработки материала были использованы как общенаучные, так и специальные методы. Из общенаучных методов, в первую очередь были использованы обобщение, анализ, индукция, метод восхождения от конкретного к абстрактному, информационное моделирование.

На протяжении многих десятилетий Республика Казахстан использовала сырьевую систему природопользования. Экстремально высокие техногенные воздействия на природную среду привели государство к появлению множества экологических проблем. Экологические проблемы с каждым днём приобретают всё более угрожающий характер и становятся опасным фактором для жизни населения страны.

Большинство регионов нашей страны имеют неблагоприятную экологическую обстановку, а местами просто катастрофическую. На данный момент острыми проблемами экологии в Казахстане являются:

1) промышленное загрязнение воздуха и почвы;
2) истощение и загрязнение водных ресурсов;
3) радиоактивное и химическое загрязнение;
4) опустынивания;

5) накопление промышленных и бытовых отходов.

Основными причинами появления перечисленных экологических проблем являются промышленная и сельская деятельность человека, а также увеличение количества транспортных средств и другие антропогенные факторы. Человек еще с древних времен оказывал определенное влияние на природу. Эволюционируя, и формируя веками трудовую деятельность, он наложил определенный след на современную окружающую среду – изменил почвенный и растительный покров, воздушную и водную среду, а также изменился и животный мир.

Современный человек все чаще использует невозобновляемые природные ресурсы, и тем самым ставит под угрозу возобновляемые ресурсы. Он меняет среду природы, от которой зависит его физическое и умственное существование, как биологического и социального феномена. Загрязнение окружающей среды приобретает все более острый, тревожный характер.

Промышленное загрязнение воздуха является одной из главных экологических проблем Казахстана. Основными источниками загрязнения являются промышленные предприятия, автотранспорт и сельское хозяйство. Так, например, в городах Алматы, Тараз, Темиртау, Усть-Каменогорск концентрация вредных веществ превышает предельно допустимые нормы почти в 10 раз. Помимо этого, загрязнение воздушной оболочки тесно связано с разработкой старых и освоением новых месторождений углеводородного сырья, что приводит к увеличению загрязнения атмосферы сероводородом.

Решение этой проблемы требует комплексного подхода и внедрения разнообразных мер, направленных на сокращение выбросов вредных веществ в атмосферу.

Одним из путей решения промышленного загрязнения воздуха является внедрение новых технологий на промышленных предприятиях, которые позволят снизить выбросы вредных веществ. Также следует улучшить контроль за выхлопными газами от автотранспорта и ввести новые экологические стандарты и нормы для автопроизводителей.

Также, решением промышленного загрязнения воздуха является развитие возобновляемых источников энергии, таких как солнечная, ветровая и гидроэнергетика. Они позволят снизить потребление ископаемого топлива и уменьшить выбросы вредных веществ в атмосферу.

Еще одним важным способом решения проблемы загрязнения воздуха является развитие местного самоуправления и поддержание экологической культуры населения. Это включает в себя организацию общественных слушаний, прием мер по экономии энергии и использованию ресурсов, повышение информированности граждан о проблемах экологии и возможностях ее решения. Следует организовать более строгий контроль за деятельностью промышленных предприятий, в

том числе за влиянием их производственных выбросов на загрязнение окружающей среды.

Одной из главных проблем Казахстана также является истощение водных ресурсов. Большая часть водоемов страны загрязнены промышленными и сельскохозяйственными стоками, а в некоторых местах радиоактивностью. Проблему истощения водных ресурсов Казахстана можно связать со следующими факторами.

Во-первых, идет постоянная перегрузка речных бассейнов, вызванная энергетическими нуждами и промышленной деятельностью. Например, строительство ГЭС и других энергетических объектов в Казахстане потребовало создания искусственных водоемов, что привело к расходу большого количества воды.

Во-вторых, низкая эффективность системы орошения земли, способствует потере водных ресурсов при транспортировке и испарении.

В-третьих, жители мало осведомлены о необходимости экономного использования водных ресурсов.

Возьмём, например, озеро Балхаш – одно из крупнейших озёр Казахстана и Центральной Азии, оно загрязнено медеплавильными заводами. Из-за этого над Балхашом висит угроза обмеления. Его западная часть может полностью высохнуть, а ее восточная часть может превратиться в соленую землю. Примерно 40% воды, поступающей в Сырдарью, загрязнено промышленными и коммунальными сточными водами. В пробах воды были обнаружены возбудители дизентерии, кишечной лихорадки, паратифа, гепатита и опасных веществ. Увеличение масштабов использования водных ресурсов приводит к истощению природных водных источников.

Для решения проблемы истощения водных ресурсов существуют следующие пути решения:

- необходимо разработать стратегию устойчивого использования водных ресурсов, которая будет предусматривать их экономное использование, а также бережное отношение к их охране и защите;

- создание программы информирования населения о необходимости эффективного использования водных ресурсов и оказать населению помощь в реализации этой задачи;

- создание системы контроля за использованием водных ресурсов и увеличение источников воды путем использования сточных вод.

Главной же катастрофой для Казахстана является обмеление Аральского и Каспийского морей. Аральское море начало уменьшаться еще с 1960-х годов, когда советское правительство предприняло попытку увеличить урожайность хлопчатника в засушливых землях Центральной Азии. Чрезмерное орошение существенно уменьшило приток к Аралу, и береговая линия Арала начала быстро отступать. Это вызвало серьезные экологические проблемы в бассейне Аральского моря, включая

разрушение среды обитания диких животных в результате опустынивания (процесс, в результате которого ранее обитаемая или пахотная земля становится пустыней). Кризис Аральского моря также связан с рядом проблем со здоровьем, включая респираторные инфекции и паразитарные заболевания.

Каспийское море всё больше и больше теряет способность самоочищаться. Главным фактором обмеления Каспия является постоянная добыча нефтересурсов [2].

Следующей проблемой экологии Казахстана является радиоактивное и химическое загрязнение. Причинами загрязнения стали ядерные испытания, которые проводились на территории Семипалатинского ядерного полигона в период с 1949 по 1989 годы. Ядерные испытания привели к повышению радиационного фона, образованию озоновых дыр и к заражению огромной территории в Центральном и Восточном Казахстане.

Радиоактивные элементы, образовавшиеся во времена ядерных испытаний, до сих пор продолжают негативно влиять на природную среду этих регионов. Ядерные испытания нанесли огромный ущерб для здоровья граждан и привели к росту заболеваний и смертности. У людей, проживавших возле ядерного полигона, повысился риск развития рака, болезней системы кровообращения, пороков развития. В настоящее время по-прежнему актуальна угроза заболевания онкологическими заболеваниями [3].

Организация и проведение экологических обследований, могут значительно помочь определить масштабы загрязнения, его источники, а также выявить области с наибольшим риском. Снизить уровень загрязнения возможно, если повысятся требования к средствам производства с точки зрения экологичности, а также контроля взаимодействия токсичных и радиоактивных отходов в процессе производства. Необходимо развивать и финансировать программы по переработке опасных отходов, их захоронению и нейтрализации. Обучать население правилам безопасности и мерам предосторожности при работе с токсичными и радиоактивными отходами, а также о защите окружающей среды.

Еще одной серьезной экологической проблемой для Казахстана является опустынивание и эрозия. Опустынивание – это процесс обеднения или полного уничтожения растительного покрова, выражающееся в эрозии почвы, уменьшении плодородия почвы и урожайности. Опустынивание уничтожает внушительные сельскохозяйственные участки земель. В 1950-х и 1960-х годах большая часть почвы была потеряна, когда обширные участки казахстанских степей были распаханы в рамках сельскохозяйственного проекта Н.С. Хрущева по освоению целины. К середине 1990-х годов около 60 % пастбищ

республики находились на разных стадиях опустынивания. Чрезмерный выпас скота стал серьезной проблемой для всех странах Центральной Азии. Большое количество животных на слишком маленькой земле привело к опустыниванию и эрозии почвы [4].

Это привело к сокращению плодородных зон, снижению урожайности сельскохозяйственных культур, увеличению ветровой эрозии и общей деградации окружающей среды.

Для решения проблемы опустынивания необходимы:

- разработка и реализация программ по восстановлению и сохранению почвенного покрова Казахстана;
- организация системной работы по охране природы и созданию заповедников, парков и других охраняемых природных территорий;
- применение инновационных технологий и методов орошения, пастбищного хозяйства и интенсивного земледелия;
- повышение уровня экологической культуры в обществе через систему образования и проектов по сознательному отношению к окружающей среде.

Решение проблемы опустынивания в Казахстане требует огромной работы в нескольких направлениях и подразумевает широкомасштабную работу не только государства, но и сообщества в целом.

Подводя итог прошлому и глядя в будущее, признавая достижения цивилизации, человечество не может не осознавать глобальность экологических проблем и не планировать свою деятельность с учетом необходимости их решения и продвижения по пути устойчивого развития. Необходимо и дальше использовать мировой опыт по решению экологических проблем Казахстана, анализировать происходящие изменения и на основании их делать соответствующие выводы.

Нерешенность экологических проблем и низкий уровень обеспечения собственной экологической безопасности являлись причиной серьезных политических, социальных и вооруженных конфликтов. На данный момент потенциальные очаги напряженности существуют между Казахстаном, Узбекистаном и Кыргызстаном по поводу ограниченности водных ресурсов. Кроме этого, вызывает опасения и Каспийский регион, где техногенная экологическая катастрофа по вине любого из пяти каспийских государств может вызвать серьезный межгосударственный конфликт [5].

Экологические проблемы Казахстана сегодня стали одним из наиболее актуальных вопросов развития страны. Эти проблемы связаны во многом с быстрым ростом экономики, которая сопровождается резким увеличением антропогенной нагрузки на природные экосистемы. Экологические проблемы создают трудности с сельскохозяйственным производством, водными ресурсами, и плохо сказываются на здоровье населения. Происходит уничтожение биоразнообразия. Огромные

территории Казахстана находятся в зоне распространения редких и уникальных видов растительного и животного мира. Однако, в течение последних десятилетий активный процесс промышленного освоения этих территорий приводит к уничтожению редких видов, а также загрязнению их местообитаний.

Экологические проблемы Казахстана создают реальную угрозу здоровью и благополучию жителей страны. Для решения проблем необходим комплексный подход, включающий в себя создание соответствующей экологической политики и законодательства с принятием мер по их реализации и контролю. Кроме того, для решения проблем необходимо активное участие населения Казахстана в борьбе за сохранение природных ресурсов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Экологические проблемы. — Текст : электронный // dic.academic.ru : [сайт]. — URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1208625 (дата обращения: 27.04.2023).

2 Наследие экологических проблем Казахстана. — Текст : электронный // evolvelium.com : [сайт]. — URL: https://evolvelium.com/ecology/ekologicheskie-problemy-kazahstana/ (дата обращения: 27.04.2023).

3 Джангирова, Г. С. Экологические проблемы Казахстана на современном этапе / Г. С. Джангирова. — Текст : непосредственный // Вестник КазНПУ. — 2015. — № . — С. .

4 Хамзин, Д. Е. Наследие экологических проблем Казахстана, как одно из главных угроз экологической безопасности страны : специальность 7М04105 «Государственное и местное управление» : диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Хамзин Д.Е. ; Университет «Туран-Астана». — г. Нур-Султан, Казахстан, 2021. — 6 с. — Текст : непосредственный.

5 Экология Казахстана. — Текст : электронный // filling-form.ru : [сайт]. — URL: https://filling-form.ru/turizm/95868/index.html?page=6 (дата обращения: 27.04.2023).

6 Бикинеева, К. Какие экологические проблемы Казахстана необходимо решать уже сейчас? / К. Бикинеева. — Текст : электронный // https://bizmedia.kz/ : [сайт]. — URL: https://bizmedia.kz/2022/06/24/kakie-ekologicheskie-problemy-kazahstana/ (дата обращения: 27.04.2023).

УДК 291.1
Солощенко П.П., Писклов О.А.
Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова
г. Караганда, Республика Казахстан

ПОНЯТИЯ СВЕТСКОСТИ И РЕЛИГИОЗНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ФОРМАТАХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

В современном мире вряд ли кто-нибудь будет серьезно возражать против констатации того, что роль образования в развитии общества и проведении эффективной государственной политики неуклонно возрастает. Что именно образование в ситуации нарастающего усложнения всех форм социальной жизни и видов социальной деятельности способно помочь каждому члену общества в формировании сознательного и ответственного отношения к результатам своего труда, основанного на навыках критического мышления и культуре рефлексии.

Признание приоритетности образовательно-воспитательной сферы в формировании соответствующего сложностям современного мира мировоззрения связано именно с ее способностью оказывать разностороннее влияние и на индивидуальную жизнедеятельность человека, и на все сферы общественной жизни. По утверждению А.А. Хамидова «она формирует всех членов общества, независимо от их статуса и положения в социумной стратификации. Сквозь нее проходит каждый… индивидуум, прежде чем занять то или иное место в материальном производстве, в науке, политике и т.д., включая и самое систему образования. Система образования-воспитания должна пробуждать у обучающихся-воспитуемых желание и волю к выработке правильного мировоззрения и универсально-человеческих ценностей» [1, с. 262].

Другими словами, одной из главных задач системы образования в государстве, стремящемся к долгосрочному цивилизационному благополучию, является формирование такой индивидуальной и общечеловеческой культуры, которая позволяет человеку выходить за рамки упрощенного восприятия и понимания мира и достигать мировоззренческой зрелости в отношении восприятия новых идей, разнообразия духовных ценностей и многообразия человеческих интересов. В результате образованный человек приобретает естественный культурный иммунитет по отношению к навязываемым ему извне способам его конкретной деятельности в той или иной ситуации, выходит на более высокий уровень личностного развития, где принцип рефлексивного критического мышления становится органичной жизненной установкой.

В гуманистически ориентированной системе образования основная цель как раз и состоит в том, чтобы не внешним образом сформировать «объект» с заранее определенными свойствами, а найти, поддержать и развить человеческое в человеке, заложить в нем механизмы самоактуализации, саморазвития, саморегуляции, необходимые для его свободной гражданской и профессиональной ориентации. А сам образовательный процесс должен осуществляться как свободно избираемая самими обучающимися деятельность. В которой, во-первых, будут созданы наилучшие условия для целенаправленного социально значимого развития, воспитания, обогащения знаниями и опытом, а, во-вторых, управление этим процессом будет происходить в согласованности с внутренними потребностями и интересами каждого участника.

Важным элементом в формировании способности человека мыслить самостоятельно, считал Э.В. Ильенков, является способность разбираться в противоречиях: «именно там, где в составе знания вдруг появляется противоречие (один говорят так, другие — этак), только и возникает, собственно, потребность и необходимость глубже исследовать сам предмет». Навязывание любых знаний в готовом виде приучает ум к действиям по шаблону и приводит к тому, что человек теряется в ситуации, где от него требуется самостоятельное (творческое) решение. «И в случае неудачи, когда противоречие упрямо возникает вновь и вновь, такой ум срывается в истерику, именно там, где нужно мыслить. Следовательно, отношение к противоречию и является очень точным критерием культуры ума. Даже, собственно говоря, показателем его наличия» [2, с. 45-56].

К такому роду противоречий, требующих соответствующей культуры ума, в духовной культуре нашего времени можно отнести проблему соотношения светскости и религиозности как факторов, влияющих на все сферы жизни и деятельности современного общества, в том числе и на сферу образования и воспитания.

Понимание того, что богатство мирового и национального культурного наследия не может быть освоено молодым поколением без определенного уровня знаний о религии, делает необходимым объективное изучение роли религии в историческом и культурном развитии нашего общества. Предлагая обучающимся знакомиться с различными религиозными взглядами на основе рационального, объективного, научного подхода, вне зависимости от их личного отношения к религии и собственной мировоззренческой самоидентификации, современное светское образование повышает уровень коммуникативной рациональности в обществе. Поскольку отсутствие понимания и объяснения мировоззренческих оснований поведения и деятельности разных людей, обусловленных их религиозными представлениями и потребностями, может вызывать недоверие, подозрительность,

агрессивную реакцию, а значит провоцировать различные варианты экстремизма и конфликтогенности в обществе.

Безусловно, определенный уровень конфликтогенности в обществе на основе этнических и религиозных расхождений в поведении будет присутствовать. Однако мы убеждены в том, что объективное знание различных религиозных традиций, уважительное отношение к религиозным взглядам другого человека, готовность к диалогу и взаимопониманию с представителем иной конфессии, несомненно, будет способствовать конструктивному разрешению таких противоречий, лучшему взаимопониманию между религиозными и этническими группами, предупреждению и профилактике возможных конфликтов, позволит успешнее формировать систему толерантных отношений в обществе.

Таким образом, изучение религии в современной светской системе образования является актуальной задачей, решение которой не только отвечает образовательным потребностям государственной политики и заинтересованности населения в социальном благополучии, но и способствует формированию атмосферы духовного согласия в обществе, приобщению молодых граждан к духовным ценностям общечеловеческой культуры, гражданско-правовому образованию широких слоев населения. Что в конечном итоге выступает важным фактором обеспечения социального мира и национальной безопасности государства.

Именно поэтому современное религиоведческое образование направлено на то, чтобы ознакомить учащихся с основными религиями мира, религиозными традициями разных культур, предоставляя строго научные факты о происхождении, истории религий, основных особенностях вероучений, структуре религиозных объединений, религиозной символике, основных элементах культа, содержании священных книг, принятых в них этических нормах, а также о численности последователей, географии распространения, значимости той или иной религии в разных культурах и странах и т. п. Таким образом, современное поколение обучающихся получает возможность сформировать в своем мировоззрении научно-объективный и ценностно-нейтральный образ религии, в котором основное значение будет принадлежать принципу свободы совести и культуре веротерпимости [3].

Именно благодаря такому отношению к изучению религии в современных образовательных форматах государство получит возможность разъяснять своим гражданам важные принципы государственной политики в отношении светскости и религиозности.

В ситуации современного цивилизационного развития светскость не может сводиться к антирелигиозности, она увязана с формированием общечеловеческой морали, развитием разумных идей, знаний и их распространением через многообразные социальные институты, в том

числе и религиозные. Светскость предполагает, что гражданское общество органически включает в себя наряду с иными институтами и многообразные религиозные организации и движения. Но она же одновременно предполагает и неприятие претензий религиозной организации любого типа на утверждение своей монополии на мораль, образование, воспитание, не говоря уже о претензиях на власть.

Идеологически нейтральное понимание светскости означает признание в качестве ценности и фактическое наличие в общественных отношениях свободы верования, свободы совести, убеждений и мысли.

Подлинная светскость – это одна из важнейших социальных ценностей, продукт гражданского самосознания, социального творчества граждан. Такое понимание светскости означает признание религии позитивным компонентом общественного мироустройства, наряду с наукой, искусством, моралью, философией и пр. Признак светского государства – это запрет на установление или навязывание какой-либо религии или идеологии в качестве общеобязательной. Светскость государства проявляется в освобождении общества от навязывания любого идеологического и политического господства религии. Идеал светскости состоит в том, что она позволяет всем, верующим и неверующим, представителям различных идеологий (религиозных или нерелигиозных) жить вместе, не допуская того, чтобы одни или другие были дискриминированы в силу их особенных убеждений.

Итак, современное понимание светскости отводит религии подобающее ей место в духовной культуре общества, превращает ее в один из элементов гражданского общества и социального служения, одновременно предотвращая ее претензии на монопольное положение в обществе [4].

С другой стороны, данное разъяснение принципа светскости позволяет обратить внимание на изменение характера религиозности современного человека. В частности на то обстоятельство, что религиозность современных людей, особенно молодежи, зачастую носит поверхностный характер, в котором преобладает внешняя, формально исполняемая обрядово-культовая сторона. При этом исполнение религиозных обрядов не является воплощением стремления реализовать идеалы и смыслы, передаваемые священными текстами. Большинство просто не читает религиозные первоисточники (Коран, Библию и др.) и в целом религиозную литературу. Можно предположить, что современное религиозное сознание все больше освобождается от сакрального содержания и все больше секуляризируется, превращаясь в бытовую ритуальную практику [5].

В данной ситуации доброжелательно организованное изучение религии в системе светского образования показывает фундаментальное значение ее установок в истории развития человеческой цивилизации как

важнейших ориентиров всех сфер жизнедеятельности человека и общества. Многовековой духовный опыт различных религиозных традиций, определяющий мировоззренческие, этические, художественные, познавательные и другие ценности многих людей, может быть не только воспринят обучающимися как отвлеченная информация, но и в той или иной форме может быть включен в их собственные аксиологические установки, формирующие отношение к другим людям и нормы поведения в обществе. А именно: развитие нравственных качеств; проявление уважения к старшему поколению; забота о младшем поколении; желание и стремление помочь неблагополучным членам общества; самостоятельность и ответственность в области семейной жизни; половое воспитание на основе выработки целомудренного и ответственного поведения в области отношений с противоположным полом; направленность личностного развития на высокие духовные образцы; способность противостоять проявлениям безнравственности, социальной деструктивности, духовной апатии.

В итоге, рефлексивно-критический анализ соотношения понятий светскости и религиозности в современных образовательных форматах позволяет человеку научиться решать необычные задачи, которые имеют целый ряд возможных решений, различающихся не по признаку «правильно — неправильно», а по степени эффективности и перспективности. Такое решение, принятое на основе внутренней убежденности, должно открывать человеку новые пути развития и новые возможности личностного роста, то есть вести к новым проблематическим ситуациям, которые человек должен разрешать, самостоятельно вырабатывая новые принципы и стратегии поведения, обеспечивающие достижение органичной взаимосвязи индивидуального и социального благополучия.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Изотов М.З., Сарсенбаева З.Н., Хамидов А.А. Формирование человеческого капитала в независимом Казахстане: социально-философский анализ. – Алматы: Институт философии и политологии Комитета науки МОН РК, 2011. – 292 с.

2 Ильенков Э.В. Философия и культура. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.

3 Изучение религиозной культуры в светской школе / Толерантность: сборник (под ред. М. Мчедлова) http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/toler/09.php.

4 Понкин И.В. Светскость государства. – М.: Учебно-научный центр довузовского образования, 2004. – 466 с.

5 Грязнова Е.В., Березкин С.Н., Ершов Д.И., Москаленко В.В. Анализ места религиозности в молодежной среде современной России // Балтийский гуманитарный журнал. – 2020. – Т.9 – №2(31). – С. 24-26.

ӘӨЖ 613.83
Сұлтанбек Р.Қ., Сабденбеков Е.У.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІ

Салауатты өмір салты дегеніміз - адамның денсаулығын сақтауға, қалыптстыруға, аурулардың алдын алуға және жалпы адам ағзасын нығайтуға бағытталған өмір сүру үлгісі. Өз мәнісінде, бұл адамның дене және психикалық денсаулығы теңдестірілген дегенді білдіреді, сондықтан біреуіндегі өзгеріс (жақсы немесе нашар) екіншісіне тікелей әсер етеді. Демек, төменде аталған кеңестердің кейбірі, оның ішінде эмоциялық және психикалық «салауатты өмір салты» бойынша ұсыныстарды қамтитын болады.

Салауатты өмір салтының негізгі құрамдас бөліктерін қарастырайық:

1) Теңдестірілген диета және дұрыс тамақтану.

Денсаулыққа көптеген факторлар әсер етеді, олардың бірі тамақтану болып табылады. Дені сау қалу үшін адам өзінің не жегенін бақылап отыруы керек. Теңдестірілген диета - майлардың, ақуыздардың, минералдар мен дәрумендердің қажетті мөлшерін қамтитын диета.

Барлық өнімдер мен сусындардың рұқсат етілген деңгейдегі калориялары ескерілетін дұрыс тамақтану режимін ұстану қажет. Дұрыс тамақтану рационына мынадай өнімдер кіреді:

- түрлі көкөністер;
- құрамында қанты аз жемістер;
- дәнді;
- сүтті, йогуртты, ірімшікті қоса алғанда, майсыздандырылған немесе майланбаған сүт өнімдері;
- теңіз өнімдерін, майсыз ет пен құсты, жұмыртқаны, бұршақты, сондай-ақ жаңғақты, тұқымды және соя өнімдерін қоса алғанда, әртүрлі ақуыз өнімдері [1].

Көптеген адамдар күнделікті жеткілікті мөлшерде тамақ тұтынуды елемейтін өте маңызды ереже. Егер адам оны жеткіліксіз пайдаланса, оның ағзасы калориялар мен энергияны сақтау қажеттілігін ескере отырып жұмыс істейді, сондықтан адам одан көп жеген кезде ағза оны тиісті түрде пайдаланбастан, осы энергияны сақтайды.

Күн сайын үш ас ішіп, тамақ ішу керек. Үш рет тамақтану адамның кесте бойынша тамақтануына және жеткілікті калория мен қоректік

заттарды алуына кепілдік береді. Әрбір 4-5 сағат сайын тамақтану жеткілікті энергия мен тиімді зат алмасуға кепілдік береді.

Егер адам тамақ ішу арасында ащы болса, дәмдеуіштер маңызды. Ашытқы ақуыздан және/немесе майдан + көмірсутектен тұруы тиіс. Ашытқылар негізгі тамақ ішкенге дейін энергияны сақтайды және ол кезінде артық тамақтану мүмкіндігін азайтады.

Тарелканың пропорциялары әрбір тамақ ішуде шамамен көкөніс және/немесе жеміс-жидек, ақуыз, пайдалы көмірсулар және аздап май болатындай болуы тиіс.

Кейде назар аудармайтын басқа бір сәт - суды жеткілікті тұтыну. Сусыздану шаршау сезімін тудырады, ал кофеин мен алкогольді қатты сусыздандырады.

2) Физикалық белсенділік және тұрақты жаттығулар. Күн тәртібіне қандай да бір дене жаттығуларын немесе белсенділікті қоспаса, салауатты өмір салтын ұстану мүмкін емес. Жаттығулар денсаулық пен форманы сақтап қана қоймай, салмақты сақтауға да көмектеседі. Дене шынықтыру белсенділігі жаттығу залына баруды және ауыр заттарды көтеруді міндетті түрде білдірмейді. Жай ғана баяу жүгіруден немесе саябақта сергек серуеннен бастауға болады. Бұл дене белсенділігінің ең төменгі деңгейін ұстап тұру үшін жеткілікті болады. Ағза тұрақты дене жүктемесіне бейімделгеннен кейін күш жүктемесіне көшуге болады.

Дене шынықтырумен тұрақты сабақтар:

- бұлшық ет массасының жас төмендеуін алдын алу және кері қайтару, икемділік пен төзімділікті жақсарту, сондай-ақ қарттардың құлау қаупін азайту;

- жүректің ишемиялық ауруының, инсульттің, диабеттің, семіздіктің және жоғары қан қысымының алдын алуға көмектеседі;

- сүйектерді нығайту есебінен остеопороздың алдын алуға көмектеседі;

- тұрақты спортпен шұғылдану созылмалы артритпен ауыратын адамдарға автокөлік жүргізу, баспалдақпен көтерілу және банкаларды ашу сияқты күнделікті әрекеттерді орындау қабілетін жақсартуға көмектесе алады;

- өзін-өзі бағалауды және өзіне сенімділікті арттыруға, стресс пен алаңдаушылықты азайтуға, көңіл-күйді және жалпы психикалық денсаулықты жақсартуға көмектеседі.

- дене салмағын бақылауға көмектеседі, ал кейбір адамдардың майын жоғалтады.

Аптасына кем дегенде 3-5 күн 30 минут қалыпты жаттығулар (мысалы, жүру) ұсынылады. Жаттығуды 10 минуттық сабаққа бөлуге болады. Жарақаттануды, шектен тыс ауыруды немесе шаршауды болдырмау үшін сабақты біртіндеп және жеңіл жүктемелерден бастау

керек. Уақыт өте келе уақытты 30 минуттан 60 минутқа дейін ұлғайту қажет.

Адамдар спортпен шұғылдануға ешқашан кеш емес. Тіпті әлсіз қариялар (70-90 жас) жаттығулардың көмегімен өз күштері мен тепе-теңдігін жақсарта алады. Жаттығулардың көптеген түрлері (су аэробикасы, жүру, жүзу, күш жаттығулары, йога және т.б.) барлығына пайдалы.

Балаларға арналған спорт дене жаттығулары үшін өте жақсы мүмкіндіктер беруі мүмкін, бірақ кейбір жаттығуларға шамадан тыс күш жұмсамау үшін абайлау қажет (мысалы, бейсболдағы соққылардың тым көп болуы буынға, мысалы, шынтаққа немесе иыққа зақым келтіруі мүмкін).

Қарқынды жаттығу кезіндегі кернеу адамда шаршау тудыруы мүмкін, бірақ егер ауырсыну пайда болса, ауыру көзі анықталғанға дейін жаттығуды тоқтату қажет. Адамға осындай жаттығуларды жалғастыру жөнінде медициналық көмек пен кеңес қажет болуы мүмкін.

Айта кету керек, адамдардың көпшілігі орташа жаттығуларға, мысалы, медициналық тексерусіз жүруге кірісе алады. Алайда келесі адамдар анағұрлым жігерлі жаттығуларды бастамас бұрын дәрігермен кеңесуі тиіс:

- 40 жастан асқан ерлер немесе 50 жастан асқан әйелдер;
- жүрек немесе өкпе аурулары, демікпе, артрит немесе остеопороз бар адамдар;
- дене жүктемесі кезінде кеуде қысымына немесе ауырсынуына ұшырайтын немесе шаршау немесе тыныс алу оңай пайда болатын адамдар;
- жүректің ишемиялық ауруының даму қаупі жоғары адамдар, қан қысымы жоғары, диабет, темекі шегетіндер, қандағы холестериннің деңгейі жоғары және басқалар;
- патологиялық семіздігі бар адам.

Дене белсенділігі мен қозғалысы аз болмауының салдары:

- жүрек ауруының және қатерлі ісіктің кейбір түрлерінің даму тәуекелі;
- II типтегі қант диабетінің дамуы;
- салмақты арттыру.

3) Жеткілікті дені сау ұйқы.

Ұйқы - салауатты өмір салтының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі. Өзін ұйқы мен демалыстан айыру денсаулыққа нашар әсер етуі мүмкін. Ұйқыға келер болсақ, әр түні кем дегенде жеті сағат ұйықтау өте маңызды. Жатын бөлме немесе адам ұйықтайтын орын ұйықтауға ыңғайлы болуы тиіс, мысалы, үй-жай жақсы желдетілуі тиіс.

4) Психикалық денсаулық.

Диетадан, ұйқыдан және жаттығудан басқа, психикалық жай-күйі де тұрмыста шешуші рөл атқарады. Егер адам дені сау болмаса, бұл оның

иммунитетіне әсер етеді. Бұзылған иммундық жүйе адамды көптеген созылмалы ауруларға бейім ете алады. Өмірдегі келеңсіздіктің кез келген түрінен арылу қажет. Ол үшін теріс эмоциядан сақтайтын қандай да бір хоббимен айналысуға болады.

5) Әлеуметтік өзара іс-қимыл және әлеуметтік байланыстар. Бақытты және дені сау болу үшін қоршаған адамдармен салауатты қарым-қатынасты дамыту қажет. Қолдайтын және жағымды қарым-қатынас теріс әсерді тежеуге көмектеседі және жалпы денсаулыққа пайда әкеледі. Өзін-өзі пікірлес адамдармен қоршау тиесілік пен қорғалу сезімін береді, бұл өмір сүру сапасы мен ұзақтығын арттырады.

6) Зиянды әдеттерден бас тарту. Мысалы, темекі шегуден бас тартуға мына кеңестер көмектесе алады:

- темекі шегуден бас тарту үшін күн белгілеу. Мүмкін болса, сізбен бірге темекі шегуді тастауға тырысатын адамды табу;
- адам қашан және неге темекі шегетініне назар аудару керек. Күнделікті өмірде адам темекі шегу кезінде жиі жасайтын нәрселерді табуға тырысу қажет (мысалы, таңертеңгі кофе ішесіз немесе машина жүргізесіз);
- темекі шегу режимін өзгерту, мысалы, темекіні басқа жерде сақтау, басқа қолмен темекі шегу. Темекі шегу кезінде ештеңе істемеу және осы сәтте өз ойларын талдау керек [2].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Байер К.,Шейнберг Л.Здоровый образ жизни. Москва : Мир, 2016. 368 с.

2 Плещев А.М. Главные составляющие здорового образа жизни // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. 2018. No 3(39). С. 39-43.

ӘОЖ 93/94
Тебегенова Э.Т.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН БОЛАШАҚҚА БАҒДАРЫ

Қазақстан Республикасы – қазіргі әлем өркениеті кеңістігі дүние жүзінің елдерімен тең деңгейде дипломатиялық және экономикалық қарым-қатынастар орнатқан танымал мемлекет. Тәуелсіздік жылдары еліміздің сыртқы саясаттағы күш-жігерінің арқасында орасан зор тарихи маңызды жұмыстар жүзеге асырылды. Қазақстан – дүниежүзілік

қауымдастықта лайықты өз орны бар Тәуелсіз ел. 1991 жылы әлемдік қоғамдастық кеңістігінде Қазақстан жаңа таныла бастаса, қазіргі кезде әлем назарындағы мемлекет болды. Әсіресе, Қазақстан Орталық Азияның көшбасшысына, халықаралық құрметті әріптеске, халықаралық лаңкестікке, есірткінің жайылуы мен ядролық қарудың таралуына қарсы белсене күресуімен танылды. Қазіргі кезде Қазақстан әлемдік қауымдастықтың орталығы Біріккен Ұлттар Ұйымының толыққанды мүшесі. Мемлекетіміздің тәжірибе жүзінде әрқашан кең қолдау тауып, бастамалары іс жүзіне асырылып келеді. Еліміз халықаралық дәрежеде танылудың жаңа сапалық деңгейіне көтеріліп отыр.

1991 ж. 10 желтоқсанда Қазақ КСР-ы атауы Қазақстан Республикасы болып өзгертілді. 1991 ж. 16 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің жетінші сессиясында парламент депутаттары "Қазақстан Республикасының мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы" Заң қабылдап, заңның бірінші бабында Қазақстан Республикасы Тәуелсіз мемлекет болып жарияланды. Қазақстан Республикасы өзінің жеріне, ұлттық табысына жоғары иелік ету құқы бар, Тәуелсіз сыртқы және ішкі саясатын жүргізетін, шет мемлекеттермен халықаралық құқықтық принциптері негізінде өзара байланыс жасайтыны жазылған. Мемлекетіміздегі барлық этнос азаматтары Қазақстанның біртұтас халқын құрайды, олар республикадағы егемендіктің бірден-бір иесі және мемлекеттік биліктің қайнар көзі екендігі атап көрсетілген. Мемлекет азаматтары өздерінің ұлтына, ұстайтын дініне, әр түрлі қоғамдық бірлестікте болуына, тегіне, әлеуметтік және мүліктік меншігіне, айналысатын қызметіне, мекендейтін өңіріне қарамастан тең құқықтар иеленетіні, тең міндеткерлікте болатыны көрсетілген. Қазақстан Республикасы өз Тәуелсіздігі мен территориялық тұтастығын қорғау мақсатында өзінің Қарулы Күштерін құратындығы, Отан азаматтарының әскери міндетін өтеу борышы, оның тәртіптері мен талаптары да нақты белгіленген.

1991 жылдың 16 қазанында Жоғарғы Кеңес «Қазақ ССР Президентін сайлау туралы» заңды қабылдап, 1991 жылдың 1 желтоқсанын Қазақ ССР Президентін сайлау күні етіп белгілеген қаулы да жарияланды. Қазақстан Мемлекетінің тарихында тұңғыш рет Республика басшысын жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы таңдау мүмкіндігі заңмен бекітілді.

Тәуелсіз Қазақстан тарихында 1992 жылдың 2 наурызы – Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына мүшелікке қабылданған аса маңызды дата. Қазақстан БҰҰ Бас Ассамблеясының 46-сессиясында Ұйымның жаңа мүшесі ретінде қабылданып, қазіргі заманның ең өзекті халықаралық проблемалары бойынша белсенді позиция ұстанатын мемлекет ретінде танылды.

1995 жылдың 30 тамызында бүкілхалықтық референдум қорытындысында Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясын қабылданды. Атазаңымызда мемлекеттік және қоғамдық құрылыстың ұйымдастырылуы және болашаққа бағдар ұстай отырып қызмет ету ұстанымдары айқын көрсетілді. Отанымыздың әрбір жеке адамның және азаматтың конституциялық мәртебесі, мемлекеттегі халықтың мәртебесі, мемлекеттік билік пен мемлекеттің әлеуметтік базасының қайнар көзі болып саналатын адам мен азаматтың құқықтары, бостандықтары және міндеттері нақты көрсетілді.

Мемлекеттік рәміздер – Отанымыздың тарихындағы тұңғыш құндылықтарымыз. Қазақстан Республикасының мемлекеттік Елтаңбасы — Қазақстан Республикасының негізгі мемлекеттік рәміздерінің бірі. Ол – Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы» конституциялық заң күші бар Жарлығымен (24.1.1996) бекітілген. Рәміздік тұрғыдан ҚР мемлекеттік гербінің негізі — шаңырақ. Ол — елтаңбаның жүрегі. Шаңырақ — мемлекеттің түп-негізі — отбасының бейнесі. Шаңырақ — киіз үйдің күмбезі, көшпелі түркі халықтары, оның ішінде қазақ үйіндегі, ошақтың, отбасының бейнесі. Тұлпар — Ұлы Дала көлігі, көшпелілердің желдей ескен жүйрігі, жеңіске деген жасымас жігердің, қажымас қайраттың, мұқалмас қажырдың, тәуелсіздікке, бостандыққа ұмтылған құлшыныстың бейнеленуі. Қанатты тұлпар — қазақ фольклоры мен әдебиетіндегі классикалық бейне. Тұлпар ұшқыр арманның, самғаған таңғажайып жасампаздық қиялдың, талмас талаптың, асыл мұраттың, жақсылыққа құштарлықтың көркем бейнеленген суреті. Көшпелілердің қанатты тұлпары Уақыт пен Кеңістікті тұтастырады. Тұлпар – мәңгілік өмірдің бейнесі. Көк тулы Қазақстан шаңырағының астында тату-тәтті өмір сүретін халқының өсіп-өркендеуін, рухани байлығын, сан сырлы, алуан қырлы бет-бейнесін біздің Герб толық қамтыған. Бес бұрышты жұлдыз – гербтің тәжі болып саналады. Бес бұрышты жұлдыз арқылы отандастарымыздың бәрінің де жол нұсқайтын жарық жұлдызы бар екендігі бейнеленген. Қазақстан Республикасының мемлекеттік Елтаңбасының авторлары — Жандарбек Мәлібеков пен Шот-Аман Уәлиханов.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік Туы –мемлекеттік негізгі рәміздердің көрнектісі. Мемлекеттік ту ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы» конституциялық заң күші бар Жарлығымен (24.1.1996) бекітілген. Мемлекеттік туымыз ортасында шұғылалы күн, оның астында қалықтап ұшқан қыран бейнеленген тік бұрышты көгілдір түсті мата. Тудың ағаш сабына бекітілген тұсында — ұлттық оюлармен кестеленген тік жолақ өрнектеліп орналасқан. Тудың бетіндегі Күн, арай, қыран және ою-өрнек — алтын түсті бояуымен ерекшеленген. ҚР Мемлекеттік Туының авторы — суретші Шәкен Ниязбеков. Тудағы Бірыңғай көгілдір түс төбедегі бұлтсыз ашық

аспанның биік күмбезін елестетеді және Қазақстан халқының бірлік, ынтымақ жолына адалдығын байқатады. Бұлтсыз көк аспан барлық халықтары үшін әрқашан да бейбітшіліктің, тыныштық пен жақсылықтың нышаны болуымен бағаланған. Геральдика (латын тілінде –гербтану) – көк түс және оның түрлі реңкі адалдық, сенімділік, үміт сияқты адамгершілік қасиеттерді танытуымен ерекшелінеді. Байырғы түркі өркениеті тарихындағы түркі тілінде "көк" сөзі аспан деген ұғымды білдіріп, көк түс қазақ халқы үшін қасиетті сөз болып қалыптасқан. Түркі және әлемнің өзге де халықтарындағы көк түстің мәдени-семиотикалық тарихы негізінде, Мемлекеттік Тудағы көгілдір түстің Қазақстан халқының жаңа мемлекеттілікке ұмтылған ниет-тілегінің тазалығын, асқақтығын көрсететіндігін түсінеміз. Тудағы Нұрға малынған алтын Күн тыныштық пен байлықты бейнелеуімен маңызды. Адамзат үшін Күн — қозғалыс, даму, өсіп-өркендеудің және өмірдің белгісі ретінде бағаланады. Күн — уақыт, замана бейнесі. Қанатын жайған қыран құс — бар нәрсенің бастауындай, билік, айбындылық бейнесі. Көк Туымыздағы ұлан-байтақ кеңістікте қалықтаған қыран Қазақстан Республикасының еркіндік сүйгіш асқақ рухын, қазақ халқы жан ділі дүниетанымының кеңдігін, жомарт пейілін бейнеленумен маңызды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік Әнұраны (сөзі: Жұмекен Нәжімеденов, Нұрсұлтан Назарбаев; әні: Шәмші Қалдаяқов) – Отанымыздағы барлық азаматтардың мемлекеттік қазақ тілінде орындайтын қасиетті ресми жыры.

Тәуелсіз мемлекетіміздің экономикасы үшін негізгі қаржылық қатынас дәнекері ұлттық валюта – Қазақстан теңгесі. Ол – Қазақстан Республикасының тұңғыш ұлттық валютасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 1993 ж. 15 қарашадағы жарлығы бойынша айналысқа енгізіліп мемлекетіміздегі халқымыздың тұрмыстың әлеуетін нығайту қызметін атқарып келеді [1].

Қазақстан Республикасы – ислам, христиан және буддизм сынды әлемдік ірі діндердің табиғи тоғысқан мекені болғаны – тарихи дәстүр жолы. Ғасырлар бойы әртүрлі халықтар мен этностардың өкілдері біздің Отанымызда бейбіт өмір кешіп, еңбек етуде. Өзара байып, өркендеуге алып келген жүйелі мәдени және рухани байланыстар жаңаша жалғасуда. Қазіргі жаңа дәуірімізде де біздің халқымыз бұл баға жетпес құндылығымызды сақтап, ұлғайтып, болашақ ұрпаққа мирас етіп қалдыруға ынталылығымен әлем халықтарының құрметіне ие болуда.

«ЭКСПО – 17» халықаралық көрмесін ұйымдастырып Қазақстан посткеңестік кеңістікте өз аумағында кең ауқымды көрме өткізу құқығына ие болған бірінші ел екендігін дәлелдеді. Өткен тарихи кезеңдерде Ұлыбритания, Франция, АҚШ, Австралия, Австрия, Бельгия, Италия, Канада, Испания, Бразилия, Оңтүстік Корея, Португалия, Германия, Қытай және Түркия сынды мемлекеттердің де бүкіләлемдік көрме өткізгендігі

мәлім. Қазақстан Республикасының әлем өркениетіндегі осы дәстүрлі іс-шараның өткізгені – Отанымыздың халықаралық беделін мәртебелендіре түсті.

«Астана ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесі – Қазақстанның елордасы Астана қаласында 2017 жылдың 10 маусымынан 10 қыркүйегіне дейін «Болашақ энергиясы» тақырыбымен өтті. ЭКСПО-2017 көрмесінің бойтұмары Сәуле, Қуат, Мөлдір болғандығы айта отырып, көрменің құрылымдық ерекшелерін де мақтанышпен айта аламыз.

Қазақстан Республикасының жаңа тарихнамасында жүзеге асырылған игі істердің көрнектісі – жыл сайын 1 наурыз күні – Алғыс айту күнінің белгіленгендігі. Бұл – Қазақстан Республикасындағы ұлттар татулығының ұйытқысы болған мереке. Мемлекет құрушы қазақ халқына республикадағы әр түрлі этнос өкілдерінің ризалық көңілін танытатын бұл мереке 1 наурыз – Алғыс айту күні болып бекітіліп, өткізіліп жүр. Халықтар достығының Қазақстандағы тұрақты сақталып келе жатқан дәстүрін танытатын бұл күн – мемлекет ішіндегі барлық этностардың өзара татулығын, отбасылардың, туған туыстардың, бірге өмір сүріп жатқан бүкіл адамдардың бірлігін нығайтатын өте маңызды мереке. Қазақстанның Тәуелсіздігі жылдарындағы бірлігі жарасқан халқының мызғымас татулығы әлем алдында жыл сайын осылайша аталып отырады.

Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде мемлекет құрушы қазақтың ұлттық тарихында көрнекті ақын-жазушылардың, ғалымдардың мерейтойларын БҰҰ-ның ЮНЕСКО бағдарламасы бойынша атап өту жүзеге асырылды. Мысалы, Абай Құнанбайұлының -150, Махамбет Өтемісұлының - 200, М.Әуезовтің, С.Мұқановтың, Ғ.Мүсіреповтің, Ә.Марғұланның - 100 жылдық мерейтойлары өткізілді. Бұл дәстүр 2020 жылы Әбу Насыр Әл-Фарабидің - 1150, Абайдың -175, Алтын Орданың - 750, Жамбылдың - 175 жылдық мерейтойларын атауға жалғасты.

Қазақстан Республикасының бұрынғы тарихи негізі болып саналатын Қазақ хандығының 550 жылдығы да 2015 жылы жалпыхалықтық деңгейде атап өтілді. Бұл – мемлекет құрушы қазақ халқының көпғасырлық тарихын бағалау.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты 4-ші жолдауын 2022 жылдың 16 наурызында жариялады. Жолдаудың Қазақстан үшін тарихи маңызы елдің әкімшілік құрылымының ішінара өзгеруі болды. Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар қазіргі кезде белсенді жүргізіліп жатыр. Атап айтқанда, іс-шаралардың жүйелі жүргізілуі халқымыздың азаматтық-отаншылдық рух қуатын күшейтуде айрықша ықпал етіп отыр.

Қорыта айтқанда, Тәуелсіз Қазақстан Республикасы – қазіргі әлем өркениеті кеңістігі дүние жүзінің елдерімен тең деңгейде дипломатиялық және экономикалық қарым-қатынастар орнатқан танымал мемлекет. Қазақстан Республикасының Мәңгілік Ел бағдары дамуындағы

стратегиялық-экономикалық міндеттерді кешенді түрде жүзеге асыратын болашағы жаңа жетістіктермен жалғаса берері ақиқат.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін (очерк): Ұжымдық кітап. – Алматы: Дәуір, 1994. – 448 б.

2 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 5-том: Қазіргі заманғы Қазақстан. – Алматы: Атамұра, 2010. – 688 б.

3 Тоқаев Қ.К. Тәуелсіздік бәрінен қымбат// EGEMEN QAZAQSTAN, №2 (29981), 5 қаңтар, 2021 жыл, 1-3-бб.

ӘОЖ 93/94
Тебегенова Э.Т.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚТЫҢ КӨРНЕКТІ ЖАЗУШЫСЫ МҰХТАР ӘУЕЗОВТІҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ БАТЫРЛАР БЕЙНЕСІ

Адамзат тарихындағы елеулі оқиғалар көрнекті қайраткер тұлғалардың қызметтеріне қатысты қарастырылады. Тарихи тұлғалардың саяси-әлеуметтік мәні маңызды жалпы халықтық қозғалыстарға, көтерілістерге байланысты іс-әрекеттері олардың дүниетаным сипатына тікелей байланысты болады. Тарихтағы көрнекті қайраткер тұлғалардың туған халқы мен әлем жұртшылығының тағдырына байланысты көзқарастары, ұстанымдары олардың шығармашылық қызметтері арқылы да айқындалады.

Көрнекті тұлғалардың қоғамдық-әлеуметтік және шығармашылық қызметтері тұтасқан іс-әрекеттері – тарих философиясы ұғымының аясында айқындалады. Қазіргі заманғы зерттеулер жүйесіндегі «Тарих теориясы» туралы еңбек жазған ғалым Бенедетто Кроченің пікірі бойынша: «Тарихтың осы заманғы болуының шарты – оның тарихшы жадында жаңғыруы, егер кәсіптік техниканы пайдалансақ, тарихи құжаттардың түсінікті болғаны қажет. Дерек әңгімелер түрінде кездессе, бұл деректің барынша бай әрі ұтымды екенін көрсетеді. Әңгімелер – құжаттардың негізі, оларды жаңаша түсіндіруге және кесіп-пішіп, талдауға болады. Тарихты әңгімелерден құрастырмайды, құжаттардың негізінде жазады (соңғыларын қарабайырландырылған әңгімелер десе де болады). Осы заманғы тарих тікелей өмірден туындайды, сондай-ақ осы заманғы емес, яғни өткен тарих туралы да осылай айтуға болады. Өйткені, тек бүгінгі күнгі қызығушылықтың өткен заманғы деректерді іздестірудің қозғаушы күші екені анық. Бұрынғыға жататын деректің табылуы және

оның бүгінгі күнгі қызығушылықпен біріктірілуі өткеннің емес бүгінгінің шындығына айналады» [1, 352-353-бб.].

ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихын жүйелеп қарастырғандардың қатарында кәсіби тарихшы ғалымдармен бірге қатарласа, қанаттаса еңбек еткен ақын-жазушы, мәдениеттанушы, өнертанушы, философ, этнограф, медик, т.б. ғылымдар салаларындағы зерттеушілер де аталады. Мысалы, Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбайұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Ахмет Байтұрсынұлы, Халел Досмұхамедұлы, Санжар Асфендияров, Мұхамеджан Тынышбаев, Сәкен Сейфуллин, Сәбит Мұқанов, Мұхтар Әуезов, Әлкей Марғұлан, Әуелбек Қоңыратбаев, Қажым Жұмалиев, Бейсенбай Кенжебаев және т.б. зерттеушілер тарихшылық ұстанымындағы еңбектерімен Қазақстан тарихының зерттелуі мен оқытылуына елеулі үлес қосты.

Әсіресе, Қазақстан тарихының іргелі академиялық сипатпен жазыла бастауында Мұхтар Омарханұлы Әуезовтің мәдениет тарихының зерттеушісі тұғырында еңбек еткені – ұлттық ғылымымыздың көрнекті көрсеткіштерінің бірі.

Мұхтар Әуезовтің Қазақстан тарихына арналған еңбектері (мақалалары, әңгімелері, повестері, романдары, драматургиясы) ежелгі және орта, сонымен бірге XV–XVIII ғғ., XIX–XX ғғ. кезеңдерін қамтиды. Әлем өркениеті озық көрсеткіштері қатарында танылған Мұхтар Әуезовтің суреткер жазушы болып танылған шығармашылық тұлғасын даралап тұрған басты ерекшелігі – оның тарихшылдығы. Қазақстан тарихындағы халық тағдыры таразыланған талай оқиғалардың көркем шындықпен жинақталуын, фольклор мен әдебиет мұраларындағы бейнеленуін ғылыми зерттеулерімен жүйелеген Мұхтар Әуезовтің өз туындыларында да Қазақстан тарихының шынайы деректері нақты сипаттарымен айқындалды. Әсіресе, «Абай жолы» роман-эпопеясында XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстанның саяси-қоғамдық, тұрмыстық-әлеуметтік тіршілігі жан-жақты кең қамтылған. Тарихшы-ғалым Л. М. Әуезованың «Абай жолындағы» тарихи өрім ерекшеліктері» атты еңбегіндегі пікірі суреткер туындыларындағы тарихи философиясы заңдылығы сипатын дәйектейді:

«Абай жолы» эпопеясын зерделей қарап бұл шығармада XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ қоғамының бүкіл болмысы, халық тұрмысының терең қойнауларындағы тарихи процестің күрделі, ішкі қайшылықтары шынайы ашылғанына қоғам дамуындағы сонау алыс замандар рухын сергек бейнелейтін жетекші заңдылықтар көрінгеніне көз жеткізеді. ... Романда М. О. Әуезов тарихшының дәлдігі мен суреткердің ұшқыр ойын шебер ұштастыру арқылы тарихи шындық пен көркемдік шындықтың, қиял мен нақты деректің бірегей тұтастығына жетті, шырғалаң дәуірдің өзекжарды сырын мейлінше айқын да нанымды

бедерлеп, шынайылық қуаты мол кесек характерлер мүсіндеді» [2, 189-190-бб.].

ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстан тарихының елеулі оқиғаларын зерттеулері мен көркем шығармаларының арқауына алған қайраткер-қаламгердің 1916 жылғы ұлттық-азаттық көтерілісіне арналған «Қилы заман» повесі – ұлттық рухани құндылықтар құрамындағы елеулі туынды.

«Қилы заман» повесінде 1916 жылғы ұлттық-азаттық көтерілісінің Жетісу өңіріндегі Албан ататек әулеттері бірлестігі жұртшылығының Ресей патшалығының отарлық-озбырлық саясатына қарсы көтерілген күресі кезеңіндегі оқиғалар тарихи дерек негізіндегі көркем шындықпен бейнеленген.

Қазақстан тарихының жаңа жазылған зерттеулері деректері 1916 жылғы ұлттық-азаттық көтерілісіне мынадай сипаттамалар жасаған:

«Қазақстанның әр түрлі аудандарында пайда болған стихиялы қозғалыс бірте-бірте ұйымдасқан сипат ала бастады: Жетісуда (басшылары Бекболат Әшекеев, Ұзақ Саурықов, Жәменке Мәмбетов, Тоқаш Бокин, Әубәкір Жүнісов, Серікбай Қанаев, Монай және Мұқан Ұзақбаевтар мен басқалар) және Торғайда (басшылары – Әбдіғапар Жанбосынов, Амангелді Иманов, Әліби Жанкелдин және басқалар) оның ірі ошақтары пайда болды» [3, 646-б.].

Тарихи шығармада Қарқара атырабындағы халықтың майданның қара жұмысына барудан бас тартқан ашу-ызаға толы бас көтеру қозғалысы суреттелген. Халық көтерілісін бастаған тарихи тұлғалар ел азаматтары Ұзақ Саурықовтың, Жәменке Мәмбетовтің және олардың төңірегіне топтасқан, артынан ерген ел ерлерінің бейнелері дараланған. Ұлттық-азаттық көтерілісін бастаушылардың халықтың рухын оятуға, күрес майдандарында батыл болуына арналған арнау сөздері эпикалық туындының тарихи сананы қалыптастыру, дамыту ықпалын танытқандай естіледі:

«Ұзақ екі көзінде шақпақ оты жалтылдағандай болып, булыққан ашумен:

– Ел аман еді, жайлауы жарасып еді. Қарын шашы алынбап еді дейсің. Қазақтың аяғына жем түсіп, ұлы бойына оқ тигені бүгін бе екен? Мойныңа бұғалықтың түскені әлдеқашан емес пе еді? Бүгін тұқыртып, біржолата шөктіргелі темір қолы құлаққа келіп жабысып отыр. Баяғыдан қорыққанда неден қорқып, сиынғанда неден сақта деп сиынып едің? Көптен торып, обырдай обып келіп, енді түгіңмен жалмағалы отырғаны осы. Бұл бүгін емес, көптен келген пәле де. Енді жетер жеріңе жеттік... Айқаныңдай, асау болсаң, енді тұяқ серпетін шағыңа келдің. Абұйырдың ашылып, мол дәулеттің ақтарылатын, күні міне енді туды... **Ел болар болсаң,** енді сіресіп, ұстасып көр... Шыдаймын деп ұстас... [4, 30-31-бб.].

Тарихи шығармадағы ұлттық-азаттық көтерілісіне шыққан халықтың қаһармандық-жауынгерлік рухы тарихилық сипатымен берілген. Көтеріліс жеңіліп, жазалау шаралары кезінде де күрескер батырлар, азаматтар өр рухтарынан айнымайды.

Тарихи шығармада ұлттық-азаттық көтерілісі болған Жетісудағы атамекендер, жайлаулар, ормандар, өзендер, Алатау атырабындағы қоныс-мекендер, т.б. – бәрі де тарихи дәлдікпен, шынайлықпен өрнектелген. Ғасырлар бойы мекендеп келген атақоныстарынан отаршылдар ығыстырған Албан аталығы ауылдарының үдере көшкен аласапыран оқиғалар ортасындағы қасіретті тағдыры суреткерлік таным мен деректі шындық тұтастығымен өрнектелген.

Мұхтар Әуезовтің қазақ тарихындағы ұлттық-азаттық көтерілісінің батырлары туралы әдеби шығармаларының көрнектісі – «Хан Кене» тарихи драмасы. XIX ғасырдағы 1837-1847 жылдар арасында Ресей патшалығының отаршылдық саясатына қарсы ұлттық-азаттық көтерілісін басқарған көрнекті қайраткер тұлға Кенесары Қасымұлы туралы драматургиялық туындының жазылғаны – рухани мәдениетіміздің тарихындағы көрнекті көрсеткіштерінің бірі. Пьесаның сюжеттік-композициялық құрылым жүйесінде Кенесары Қасымов бастаған ұлттық-азаттық көтерілістің басталуынан аяқталуына дейінгі он жыл көлеміндегі Қазақстан даласын қамтыған қозғалыстың тарихи сипаты дерекнамалық негізде қамтылған. Ұлттық-азаттық көтерілістің басшысы Кенесары – қолбасшы және батыр қасиеттерімен дараланған қалпымен бейнеленген тұлға. Пьесаның сахналық қойылым көріністеріне лайықтала жинақталып берілген оқиғалар желісінде Кенесарының Қазақ хандығы мемлекеттілігінің Тәуелсіздігін, халық еркінлігін қалпына келтіру мұратындағы қайраткерлік-отаншылдық қасиеттері айқындала танылған. Сонымен бірге, әрі хан, әрі қолбасшы батыр Кенесарының маңына топтасқан сардарлары-әскербасылары болған көрнекті қазақ батырларының (Наурызбай батыр, Ағыбай батыр, Бұқарбай батыр, Иман батыр, т.б.) да тарихи-әдеби бейнелері даралана бейнеленген.

Суреткер жазушы және ғұлама ғалым Мұхтар Әуезовтің «Әдебиет тарихы» (1927) атты монографиялық оқу құралындағы [5, 148-155-бб.] тарихи өлеңдер тарауында «Кенесары-Наурызбайдың қысқаша әңгімесі», «Кенесары» жырының мәнісі» бөлімдерінде осы ұлттық-азаттық көтерілісінің соңғы трагедиялық аяқталу оқиғасына арналған танымал жырау-ақын Нысанбайдың «Кенесары-Наурызбай» дастанына әдеби-тарихи танымдық талдаулар жасалған еді. Әрине, суреткер жазушы және ғалым Мұхтар Әуезовтің әдеби шығармалары мен ғылыми зерттеулерінің шығармашылық ұстаным аясында сабақтасып жатуы – өзіндік дүниетаным тұтастығының көрсеткіші. Себебі, қазақ эпостануындағы Мұхтар Әуезовтің «Қобыланды батыр» туралы зерттеу еңбегі мен «Қобыланды батыр» атты драматургиялық туындысының өзара сабақтастығы да мәлім.

Сонымен бірге, қазақтың лиро-эпостық жырларының бірі «Айман-Шолпан» жырына арналған ғылыми бағалаулары мен «Айман-Шолпан» атты драматургиялық туындысының да өзара сабақтасқан тарихи-поэтикалық ерекшеліктерін айқын аңғарамыз. Яғни, Ұлы Дала Елі тарихындағы қазақ өркениетіне тән әскери өнер дәстүрлерінің қалыптасуы мен дамуы мәселелерінің әдеби шығармаларында, ғылыми еңбектерінде қамтылуы тұрғысында Мұхтар Әуезовтің өзіндік ұстанымы ұлттық мәдениетіміздегі өнеге үлгісі болып саналады.

Қазақстан тарихының сөз өнері туындылары арқылы кеңінен қамтыла бейнеленуі үрдісі Мұхтар Әуезов дәстүрі бойынша үздіксіз жалғасуда. Тарихи кезеңдер келбетін ғылыми зерттеулері мен көркем шығармалары тұтастығымен бейнелеген Мұхтар Әуезов тағылымы қазіргі тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихын зерделеуге де негіз болары анық.

Қорыта айтқанда, тарихи таным аясындағы ғылыми және әдеби шығармашылық тұтастығымен пайда болған шығармашылық үрдіс арқылы жаңа деректерге жолығамыз. Тәуелсіз Қазақстанның жаңа тарихындағы болып өткен оқиғаларды шынайы бағалауда осындай кешенді сипатты шығармашылық дәстүр үздіксіз жалғасады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Әлемдік философиялық мұра: XX ғасырдағы тарих философиясы. Жиырма томдық. 16-том. – Алматы: Жазушы, 2007. – 544 б.

2 Мұхтар Әуезов тағылымы / Құраст. Р. Нұрғалиев. – Алматы: Жазушы, 1987. – 432 б.

3 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 3-том. – Алматы: Атамұра, 2010. – 768 б.

4 Әуезов Мұхтар. Қилы заман: Повестер мен әңгімелер. – Алматы: Жазушы, 1975. – 384 б.

5 Әуезов М. Әдебиет тарихы: Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 240 б.

ӘОЖ 574
Темірханқызы Ә., Иманбаева А.А.
Логистика және көлік академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР: ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР

Қазақстанның саяси жүйесіндегі соның ішіндегі сайлау жүйесіндегі өзгерістер шынайы тұрғыдан Жаңа Қазақстанның қалыптасуындағы алғашқы бастамалардың бірі деуге болады. Оның нақты айғағы 2022 ж.

Президентіміз Қ.К. Тоқаев «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы» атты жолдауын жасады [1].

Бұл жолдауда президентіміз еліміздегі жүргізілетін саяси реформалар туралы айта келе, билік пен қоғам арасындағы байланысты нығайтудың жолдарын жетілдіруді де баса айтты. Елімізде 2023 ж. Наурыз айында ҚР Парламентінің төменгі палатасы мәжіліске сайланған депутаттардың сайлау науқаны кезіндегі қызу жүргізген үгіт-насихаттарымен шынайы уәделерін орындаудағы халықпен тығыз байланысының нәтижесін көрсетуі тиіс. Қазақстандағы бұл сайлаудың ерекшелігі – аралас сайлу жүйесі арқылы өткізілгендігі. Депутаттыққа үміткерлердің 70%-ы пропорционалдық ал 30%-ы мажоритарлық жүйемен сайланғандығымен және уәделерін орындамаған депутаттардан ендігі жерде мандаттың қайтарылып алатын жаңашылдығымен де ерекшеленді. Жалпы сайлау жүйесі ұғымы әдетте екі - тар және кең мағынада қолданылады. Кең мағынада сайлау жүйесі дегеніміз — Қазақстан Республикасындағы сайлауды өткізу мен ұйымдастыруға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар жүйесі. Оған сайлау комиссияларын құру мен олардың қызметі, сайлау округтерін, учаскелерін құру, сайлау алдындағы үгіт-насихат, сайлаудың қорытындыларын анықтау, т.б. жатады. Тар мағынада сайлау жүйесі дегеніміз – сайлауға қатысқан кандидаттардың немесе саяси партиялардың жеңімпаздарын анықтау жүйесі.

Демократиялық сайлау – бұл бәсекелі, мерзімді және өкілдік сайлау, оның процесінде кең еркіндікке ие азаматтар билік құрылымдарына өздерінің өкілдерін балама негізде сайлайды. Бәсекелі сайлау сайлауға түрлі партиялардың және кандидаттардың қатысуына кепілдік береді. Олардың барлығы сөз, жиналыс, қозғалыс бостандығын, олардың саяси көзқарастарының естілуі үшін және олар сайлаушыларға балама кандидаттарды ұсына алуы үшін қажеттінің барлығын пайдалана алады. Қазақстан Республикасының заңнамасы сайлаудың мерзімділігін, билік органдарында елдің әр түрлі әлеуметтік топтарының өкілдігін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 95-бабының, 2-тармағына сәйкес, Парламент Мәжілісі депутаттары партиялық тізім негізінде сайланады, яғни пропорционалды жүйенің ішінде «жабық тізімі» қолданылады. Ал аралас сайлау жүйесінде бүкіл мандаттардың тек бір бөлігі партиялық тізіммен, қалған бөлігі жекелеген үміткерлерге дауыс беру арқылы анықталады. Қазақстанда аралас сайлау жүйесі алғаш рет 1999 жылы Парламент Мәжілісі сайлауында қолданылды. Сайлаудың нәтижесі бойынша, партия өкілдеріне 77 орыннан 10-ы берілді. Екінші рет сайлаудың бұл жүйесі 2004 жылы қолданылды.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 33-бабы Қазақстан Республикасының он сегіз жасқа жеткен азаматтарының тегіне, әлеуметтік,

лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне немесе кез келген өзге жағдаяттарға қарамастан, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысу құқығына кепілдік береді. Сайлауға сот іс-әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімімен бас бостандығынан айыру орындарында отырған азаматтардың сайлауға және сайлануға, республикалық референдумға қатысуға құқығы жоқ.

Қазақстан беделді халықаралық ұйымдардың белсенді мүшесі бола отырып, өзі қабылдаған ерікті және бәсекелі сайлау өткізу жөніндегі барлық міндеттемелерді ұстанады. Мемлекет басшысын, Қазақстан Республикасы Парламенті мен мәслихаттарының депутаттарын, сондай-ақ аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, ауылдардың, кенттердің, ауылдық округтердің әкімдерін сайлау біздің елімізде ұлттық заңнамаға және Жалпыға бірдей адам құқықтары декларациясына (1948 ж.), Халықаралық азаматтық және саяси құқықтар туралы актіге (1966 ж.), ЕҚЫҰ Копенгаген кеңесінің құжатына (1990 ж.) енгізілген демократиялық сайлаудың жалпыға бірдей танымал принциптеріне сәйкес ашықтық және жариялылық жағдайларында өтеді.

Қазақстан Республикасының Президенті жеті жыл мерзімге сайланады. Республика Президенті болып тумысынан Республика азаматы болып табылатын қырық жасқа толған, мемлекеттік тілді еркін меңгерген әрі Қазақстанда соңғы он бес жыл тұратын , жоғары білімі және мемлекеттік қызметте немесе сайланбалы мемлекеттік лауазымдарда кемінде бес жыл жұмыс тәжірибесі бар Республика азаматы сайлана алады.

Қазақстан Республикасының Парламенті елдің жоғары өкілді органы болып табылады және тұрақты негізде жұмыс істейтін екі Палатадан: Сенаттан және Мәжілістен тұрады. Қазақстан Республикасының азаматтығында тұратын және оның аумағында соңғы он жыл тұрақты тұрып жатқан адам Парламент депутаты бола алады.

Сенатты елу депутат құрайды. Сенаттың қырық депутаты әр облыстан, республикалық маңызы бар қаладан және республика астанасынан екі адамнан сайланады. Сайланған Сенат депутаттарының жартысы әрбір үш жыл сайын қайта сайланып отырады. Сенат депутаттарын сайлау жанама сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы жүзеге асырылады. Сенаттың он депутатын Республика Президенті тағайындайды, оның бесеуі – Қазақстан халқы Ассамблеясының ұсынысы бойынша.

Жасы отызға толған, жоғары білімі және кемінде бес жыл жұмыс өтілі бар, тиісті облыстың, республикалық маңызы бар қаланың не Республика астанасының аумағында кемінде үш жыл тұрақты тұрып жатқан адам Сенат депутаты бола алады.

Сенат депутаттарының өкілеттік мерзімі-алты жыл.

Мәжіліс аралас сайлау жүйесі бойынша сайланатын тоқсан сегіз депутаттан тұрады. Алпыс тоғыз депутат саяси партиялардан партиялық тізімдер бойынша бірыңғай жалпыұлттық сайлау округі бойынша сайланады [2]. Жиырма тоғызы – бір мандаттық аумақтық сайлау округтері бойынша.

Жиырма бес жасқа толған адам Мәжіліс депутаты бола алады.

Мәжіліс депутаттарының өкілеттік мерзімі – бес жыл.

Мәслихаттарды халық жалпыға бірдей, тең, төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы бес жыл мерзімге сайлайды.

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың мәслихаттарының депутаттары аралас сайлау жүйесі бойынша сайланады: бірыңғай аумақтық сайлау округінің аумағы бойынша пропорционалды өкілдік жүйесі бойынша депутаттардың жартысы, сондай-ақ бірмандаттық аумақтық сайлау округтері бойынша – екінші жартысы сайланады.

Аудандар мен облыстық маңызы бар қалалар мәслихаттарының депутаттары бірмандаттық аумақтық сайлау округтері бойынша сайланады.

Жиырма жасқа толған Қазақстан Республикасының азаматы мәслихат депутаты болып сайлана алады.

Қазақстан Республикасы аудандарының, облыстық маңызы бар қалаларының, аудандық маңызы бар қалаларының, ауылдарының, кенттерінің, ауылдық округтерінің әкімдерін Қазақстан Республикасы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңының және мемлекеттік қызмет саласындағы заңнаманың талаптарына сай жиырма бес жастан асқан емес Қазақстан Республикасының азаматтары арасынан жасырын дауыс беру кезінде жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің халқы төрт жылға қызметке сайлайды. Төте сайлауда азаматтар республика Президентін, Парламент Мәжілісі мен мәслихат депутаттарын сайлаған іске асады. Азаматтар бірінші мәслихат депутаттарын сайлайды, содан соң олар Сенат депутаттарын сайлайды. Алдыңғы саяси партиялар қоғамдық қозғалыстардың дүниеге келуі халықтың қалың көпшілігінің саяси сана-сезімін, сондай-ақ саяси мәдениетті қалыптастыруға ықпал етті. Саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдар, ұлттық-мәдени орталықтар мен діни бірлестіктер қоғамдық сананың түрліше тұстарын қамтыды. Өйткенмен, бұлардың ішінде саяси партиялар ғана қоғам мен мемлекет арасындағы дәнекерлеуші буын қызметін атқара алады. Өйткені ол, ең алдымен, өз қызметінде қалың көпшіліктің мұңын мұңдап, жоғын жоқтауы тиіс [3; 61-70бб].

Қорытындылай келе, енді сайлау науқаны кезінде әлеуметтік желіде үгіт-насихат жүргізуге заң бойынша рұқсат беріледі. Байқаушылардың қызметі заңмен реттеледі. Аумақтық сайлау комиссияларының жұмыс

тәсілі қайта қаралады. Жолдауда жүктелген міндеттерді орындау мақсатында 10 негізгі бағыттан тұратын Жалпыұлттық жоспар да әзірленді. Мемлекет басшысы Жолдауды іске асыру жөніндегі іс-шаралар туралы Жарлыққа қол қойғанын да атап өткен жөн. Дәл қазір Қазақстанда 6 заңды тіркелген партия бар. Партияны тіркеу үшін оның мүшесі кемінде 20 000 адам болуы қажет.

Елімізде 2023 жылы 19 наурызда кезектен тыс Мәжіліс депутаттарының сайлауы өтті және жеті партия қатысты, олар: «Қазақстан Халық партиясы» қоғамдық бірлестігі,«Ақ жол» Қазақстан демократиялық партиясы» қоғамдық бірлестігі, «Жалпыұлттық социал-демократиялық партия» республикалық қоғамдық бірлестігі», «Қазақстанның «Байтақ» жасылдар партиясы» қоғамдық бірлестігі, «Ауыл» Халықтық-демократиялық патриоттық партиясы» қоғамдық бірлестігі, «AMANAT» партиясы» қоғамдық бірлестігі, «Respublica» партиясы» қоғамдық бірлестігі. Бұл сайлаумен қатар барлық деңгейдегі (аудандық, қалалық, облыстық) мәслихат депутаттарының сайлануы өткен еді. Сайлау нәтижесінде ресми тіркелген жеті партияның алтауы мандат алды: «Байтақ жасылдар партиясы» Мәжілісте өкілеттік ала алмады. Бұл сайлау – тәуелсіз Қазақстан тарихындағы тоғызыншы парламент сайлауы. Биылғы сайлаудың басты ерекшелігі – сайлаудың аралас сайлау жүйесі бойынша өтуінде. Аралас сайлау жүйесін түсіндіріп кетсек, облыстық мәслихаттар мен республикалық маңызы бар қалалардың мәслихаттары деңгейінде депутаттық корпус 50/50 пайыздық арақатынаста құрылады. Аралас сайлау жүйесі – барынша жиі кездесетін тәжірибе. Біріншіден, халықтың қамын ойлайтын, ешбір партия құрамына кірмеген белсенді азаматтар үшін үлкен мүмкіндіктер ашады. Екіншіден, саяси партиялар үшін бәсекелестікте тең мүмкіндік тудырады. Бұл дегеніміз, еліміздегі саяси плюрализмді жаңа деңгейге шығарады [4].

Сонымен, Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту тұжырымдамасына сәйкес 2024 жылдан бастап ауылдық округтердегі жергілікті қоғамдастық жиналыстары жергілікті қоғамдастық жиындарында сайланатын жергілікті өзін-өзі басқару органы – кеңеске айналады. ашық дауыс беру арқылы. Осыған байланысты «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы» заң жобасы дайындалуда. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заң екі заңға бөлінеді: «Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару туралы» және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы». Осылайша, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңнан «Қазақстан Республикасының жергілікті өзін-өзі басқарудың басқа органдарына сайлау» 14-тарау алып тасталсын. Сайлау заңнамасына түзетулер енгізудің негізі ретінде кейбір ұғымдарды, мысалы, «басқа жергілікті өзін-өзі

басқару органдары» сияқты алшақтықтарды, екі жақты түсіндіруді болдырмау қажет. Демек, сайлау заңнамасын реформалау жергілікті өзін-өзі басқару теориясының дамуына да ықпал етеді. Биылғы жылы Конституцияға өзгерістер бүкілхалықтық референдум арқылы енгізілді. Бұған дейін «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасын талқылауға мемлекеттік қызметкерлер, заңгерлік қауым, барлық мүдделі азаматтар қатысты [5].

Қорыта айтқанда, Қазақстандағы сайлау жүйесіндегі өзгерістер қоғам мен билік арасындағы ашық диалогтың жаңа мүмкіндіктерін ашты. ҚР Парламенті Мәжілісі мен барлық деңгейдегі мәслихат депутаттарының сайлау барысында аралас сайлау жүйесі қолданылды. Аралас сайлау жүйесі, қазір әлемнің көптеген елдерінде қолданылып келе жатқан жүйе. Оның өзіне тән артықшылықтары мен кемшіліктері де бар. Ал Жаңа Қазақстанда бұл сайлау жүйесін қолдану арқылы, елімізде жаңа билік элиталарын қалыптастыруда, қоғам мүддесін ескере отырып жүзеге асыруды қолдану болып табылады. Қоғам пікірінің маңыздылығы, «супер президенттік» басқарудан бас тартып, Жаңа Қазақстанды қалыптастырып, дамытуда және азаматтық қоғамды одан әрі нығайту үшін бұл сайлау жүйесінің тиімділігін көрсетіп отыр. Қазіргі кезде еліміздегі әлеуметтік желілер арқылы танымалдылық жылдам таралып жатқандықтан, бұл сайлауда жастардың белсенділігі жоғары болғанын ерекше атап өтуге болады. Жастар тарапынан саясатқа қызығушылық таныту мен сайлауға қатысып, дауыс берудің өзі олардың саясатқа, саяси жүйеге деген сенім артып, шынайы өзгерістерді қалайтындығын көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 https://www.akorda.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-kazakstan-halkyna-zholdauy-2022. 16 наурыз

2 https://atr.kz/zhanalyqtar/aralas-sajlau-uaqyt-talaby/

3 Насимов М.Ө. Қазақстан Республикасындағы саяси партиялардың парламенттік сайлау науқандарындағы саяси жарнамалары //Қоғам және дәуір. - 2008. - №1. [61-70 бб.]

4 https://informburo.kz/amp/stati/reforma-izbiratelnoi-sistemy-i-konkurenciya-na-vyborax 14 наурыз 2023 жыл

5 https://www.election.gov.kz/kaz/r-saylau-zh-yes/r-saylau-zh-yes-turaly-ys-asha-a-parat.php?v=mobile

УДК 342
Терлецкая.Д.А., Самалдыкова З.М.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В ЯПОНИИ

Япония - островное государство, расположенное в Восточной Азии, на архипелаге, состоящем из четырех крупных островов: Хонсю, Хоккайдо, Кюсю и Шикоку, а также множества мелких островов. Япония имеет богатое культурное наследие, выдающиеся достижения в науке и технологии, а также уникальную природу.

Япония славится своей выдающейся автомобильной и электронной промышленностью, а также высоким уровнем научных исследований. Страна известна своей традиционной культурой, включая чайную церемонию, искусство каллиграфии, гейши, сады и храмы. Япония также известна своей уникальной природой: вулканами, горами, озерами и богатой флорой и фауной. Среди туристических достопримечательностей стоит выделить гору Фудзи, парки национального значения и термальные источники (онсены). Страна стремится к современным технологическим инновациям, сохраняя при этом уважение к своим древним традициям.

Форма правления в Японии - конституционная монархия Это означает, что страна имеет монарха в лице императора, но политическая власть осуществляется в соответствии с конституцией и законами, которые регулируют государственную деятельность и взаимоотношения между государством и гражданами [1].

В рамках конституционной монархии, император Японии является символом страны и нации, а его политическая роль ограничивается выполнением церемониальных и обрядовых функций.Фактическая исполнительная власть принадлежит Кабинету министров, возглавляемому премьер-министром. Парламент Японии играет важную роль в законодательном процессе и управлении страной [2].

Форма правления в Японии обеспечивает участие императора в обрядах и мероприятиях, связанных с национальной и культурной идентичностью, но политические решения и управление страной принимаются на основе конституционных норм и процедур, что подчеркивает демократические принципы власти.

Политический режим в Японии можно охарактеризовать как парламентскую демократию[3]. Это означает, что власть в стране осуществляется через демократические институты, включая выборы, парламент и правительство, а граждане имеют право участвовать в политической жизни и влиять на принятие решений через своих представителей.

Основные характеристики политического режима в Японии:

Парламентская система. Власть в Японии осуществляется через Двухпалатное Национальное Собрание, которое состоит из Дома Представителей (нижняя палата) и Советории (верхняя палата) [4].

Парламент принимает законы, утверждает бюджет и осуществляет контроль над исполнительной властью.

Многопартийность. В Японии действует множество политических партий, что способствует разнообразию политических взглядов и конкуренции на политической арене.

Исполнительная власть. Исполнительная власть в Японии возлагается на Кабинет министров, возглавляемый премьер-министром. Премьер-министр назначается императором и является лидером партии, контролирующей большинство в Доме Представителей [5].

Законодательная деятельность. Парламент принимает законы и бюджет на основе дебатов и голосования.

Конституция. Япония имеет конституцию, принятую после Второй мировой войны, которая устанавливает принципы демократии, прав человека и ограничения власти монарха.

Независимая судебная система: Япония имеет независимую систему правосудия, которая применяет законы и обеспечивает правосудие.

Политический режим в Японии характеризуется стабильностью, демократическими процедурами и высоким уровнем участия граждан в политической жизни страны.

Япония имеет форму государственного устройства, которую можно охарактеризовать как «унитарное государство с делегированной властью». В рамках этой системы вся власть сосредоточена на центральном уровне управления, но она может быть делегирована на местный уровень, включая префектуры и города, в соответствии с законами и положениями.

Важные особенности формы государственного устройства Японии. Централизованное управление. Власть концентрируется на центральном уровне, и государственные органы Японии имеют полномочия по управлению всей страной. Император Японии также является символом страны, но не имеет политической власти.

Делегирование власти. Политика и власть могут быть делегированы на местный уровень управления, где префектуры и города могут управлять собственными делами в соответствии с законами и регуляциями. Это позволяет адаптировать политику к особенностям регионов [6].

Двухпалатное национальное собрание. Япония имеет Двухпалатное Национальное Собрание, включая Дом Представителей и Советорию, которые представляют интересы различных регионов и играют важную роль в законодательной деятельности.

Соблюдение конституции: Система государственного устройства в Японии соблюдает конституцию, устанавливающую основные положения и принципы организации государства.

Эта форма государственного устройства обеспечивает центральное управление, но также учитывает разнообразие региональных особенностей и потребностей, что способствует эффективному управлению и адаптации к различным условиям в стране.

Главой государства Японии является император. Однако следует отметить, что в Японии монарх имеет строго церемониальные функции и символизирует государственность и национальную идентичность страны. Император Японии не обладает политической властью и не участвует в управлении страной, так как политическая власть находится в руках избранных представителей и правительства.

Текущим императором Японии является Нарухито. Император принимает участие в церемониях, связанных с национальными и культурными мероприятиями, но его политическая роль ограничивается исполнением обрядовых обязанностей.

Фактическая исполнительная власть в Японии принадлежит правительству, возглавляемому премьер-министром, который выбирается из членов парламента (Дома Представителей) и ответствен за управление страной.

Население Японии составляет приблизительно 124 500 000 человек [7]. Япония является одной из наиболее населенных стран в мире, учитывая ее относительно небольшую территорию. Население Японии характеризуется высокой плотностью населения, особенно в крупных городах и метрополитенских областях.

Важно отметить, что Япония сталкивается с вызовами, связанными с стареющим населением и низкой рождаемостью. Эти факторы могут оказать влияние на долгосрочные демографические и экономические тенденции в стране. Японское правительство предпринимает шаги для решения этих проблем и поощрения повышения рождаемости и иммиграции в страну.

Законодательство по борьбе с коррупцией. В Японии органом по борьбе с коррупцией является «Комитет по этике и антикоррупции» [8]. Этот орган ответственен за надзор за соблюдением норм и стандартов в сфере этики и предотвращения коррупции в государственных органах и среди чиновников. «Комитет по этике и антикоррупции» является важной частью усилий Японии по борьбе с коррупцией и поддержанию высоких стандартов честности в государственной деятельности. Этот орган работает на основе законодательства и нормативных актов, направленных на предотвращение и раскрытие коррупционных деяний, а также на создание эффективных механизмов для пресечения коррупции в государственных структурах.

Японский «Комитет по этике и антикоррупции» играет важную роль в обеспечении прозрачности и честности в государственной деятельности и укреплении доверия граждан к государству.

Методы по борьбе с коррупцией. Самую важную роль в противодействии коррупции играет воспитание общественности Японии. Для японцев коррупция – это страшное зло. В японском языке слово «коррупция» дословно переводится как «грязная работа». Если японца уличают в коррупции. То для него это величайший позор, тень которого падает на всю его семью.

С древних времен в Японии ценилось умение приносить частные интересы в жертву общему благу. Согласно статье 15 Конституции семнадцати статей «Отвернуться от личных интересов – вот путь чиновников». Для рядового японца до сих пор, как показывают современные социологические опросы, ценнее и важнее работать на благо обогащения государства, а не ради улучшения личного благосостояния На этом основаны корпоративные законы, принятые в японских организациях.

За пределами повышенного интереса к Японии не остаются исследования особенностей ее правовой политики, уголовного законодательства, ее системы противодействия преступности, благодаря которой Япония долгие годы по праву считается одной из самых безопасных стран мира.

В соответствии со статьей 197 Уголовного кодекса Японии за получение, требование или предварительное получение взятки предусмотрено наказание в виде лишения свободы с принудительным физическим трудом на срок до 7 лет.

Статьей 198 УК Японии за дачу взятки предусмотрено наказание в виде каторги до 3 лет или штраф до 2 500 000 йен. В УК Японии также предусмотрено наказание не только за получение взятки должностным лицом, но и за передачу взятки третьему лицу (Статья 197-II), получение взятки за посредничество (Статья 197-IV).

Японский законодатель большое внимание уделяет этичному поведению политиков и служащих при выполнении ими своих обязанностей. Закон «О парламенте» содержит главу о «политической этике». На депутатов парламента возложена обязанность строго соблюдать Программу политической этики и Правила поведения. Для расследования нарушений этих правил в каждой из палат учреждены специальные комиссии, формируемые из членов всех партийных фракций пропорционально их численности.
Японское правительство также борется с коррупцией посредством информации. Прозрачность – главное условие работы любого чиновника в современном капиталистическом обществе. Практически во всех цивилизованных странах все материалы, связанные с коррупционными

действиями, если они не затрагивают систему национальной безопасности, становятся доступными для общественности. В Японии реально работает принцип подотчетности власти перед населением. Японские политики довольно быстро расплачиваются за участие в коррупционных схемах. Особую опасность представляют «связи» руководителей мафиозных структур с официальными властями.

Так, в 1993 после ареста одного из лидеров мафии Японии Канэмару выяснилось, что тот фактически руководил действиями ряда японских премьер-министров. Ранее весь мир облетела шокирующая информация о коррупции в японском правительстве в связи с делом американской компании «Локхид». Премьер К.Танака с позором ушел в отставку и был осужден.

Коррупционные скандалы в Японии оказывают огромное влияние на ход политической борьбы. Появление информации в прессе доказывает, что коррупции действительно противодействуют, а чиновники расплачиваются за коррупционную деятельность должностями и авторитетом.

Чтобы такие случаи получали огласку, в 2001 году в Японии был принят закон «О раскрытии информации». Этот акт гарантирует гражданам доступ к информации, имеющейся у правительственных учреждений, и возможность подать апелляцию в Совет по контролю за раскрытием информации в том случае, если правительство решит не раскрывать определенные сведения. Если чиновники что-то утаивают в плане коррупции, а гражданин знает что-то порочащее чиновника, он имеет право добиваться от правительства обнародования порочащих фактов [9].

Место Японии в рейтинге индекса восприятия коррупции Япония занимает 18 место (73 балла) в рейтинге индекса восприятия коррупции [10]. Япония обычно занимает верхние строчки этого рейтинга, что свидетельствует о высоком уровне честности и низкой коррупции в стране.

Государственные органы и общество Японии активно работают над поддержанием высоких стандартов честности и борьбой с коррупцией, что способствует ее хорошей позиции в рейтинге восприятия коррупции.

Интересные факты о Японии. В состав Японии входит почти семь тысяч островов, но четыре наиболее крупных из них занимают 97% от общей площади. Официально Япония до сих пор является империей. Это единственная империя, сохранившаяся до наших дней. Япония – единственная в мире страна, против которой в ходе военных действий применялось ядерное оружие. Согласно своей же конституции, Япония не имеет первой права объявлять кому-либо войну. Снеговиков в Японии лепят из двух снежных шаров, а не из трёх, как в других странах. Центрального отопления в Японии нет. При этом в северных городах зимой подогреваются тротуары, чтобы не приходилось чистить снег.

Задержка поезда в метро более, чем на 60 секунд, в Японии считается недопустимым опозданием. Фрукты в Японии стоят безумных денег. К примеру, дыня обойдётся в эквивалент нескольких сотен долларов. Две трети территории Японии покрыто лесом. Леса здесь вообще не вырубаются. В метро Токио столько людей, что там работают люди, чья работа заключается в том, чтобы утрамбовывать пассажиров в вагоны. Метро здесь частное, а не государственное, причём разным компаниям принадлежат разные его ветки [11].

В заключении данной статьи можно подчеркнуть, что борьба с коррупцией в Японии представляет собой сложный и многогранный процесс, основанный на системных изменениях, этических принципах и сотрудничестве различных субъектов общества. Посредством внедрения инновационных методов и строгих нормативов в сфере государственного управления, Япония стремится к обеспечению прозрачности, открытости и эффективности в своих институтах. прекращать изучение новых стратегий для укрепления институтов и формирования ответственного общества. Сотрудничество государственных органов, бизнеса и гражданского общества – это ключ к устойчивым результатам в борьбе с коррупцией не только в Японии, но и в мире в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Государственный строй Японии. Текст – электронный. Сайт – Wikipedia.org

2 Император Японии. Текст – электронный. Сайт – Wikipedia.org URL: Император Японии — Википедия (wikipedia.org)

3 Политический режим в Японии: Демократия с японской спецификой. Текст – электронный. Сайт – Studme.org. URL: Политический режим в Японии: Демократия с японской спецификой – Политическая система Японии (studme.org)

4 Избирательная система Японии – парламентские выборы. Текст – электронный. Сайт - cirkf.ru URL: cikrf.ru/international/japan_250809.php

5 Система государственного управления Японии. Текст – электронный. Сайт – www.miep.edu.ru URL: https://www.miep.edu.ru/upload/science/limarenko_work_08

6 Государственное устройство Японии. Текст – электронный. Сайт – smekni.com URL: Государственное устройство Японии (smekni.com)

7 Население Японии. Текст – электронный. Сайт – Wikipedia.org URL: Население Японии — Википедия (wikipedia.org)

8 汚職防止. Текст – электронный. Сайт - www.city.musashimurayama.lg.jp. URL: oshokubousi.pdf (musashimurayama.lg.jp)

9 Международный научный журнал «Молодой ученый». Текст – электронный. Сайт- moluch.ru URL: Антикоррупционная политика Японии | Статья в журнале «Молодой ученый» (moluch.ru)

10 Список стран по индексу восприятия коррупции. Текст – электронный. Сайт – Wikipedia.org URL: Список стран по индексу восприятия коррупции – Википедия (wikipedia.org)

11 27 интересных фактов о Японии. Текст – электронный. Сайт – стофактов.рф URL: 27 интересных фактов о Японии — СТО ФАКТОВ (xn--80aexocohdp.xn--p1ai)

ӘОЖ 1174

Тулентаева К.А.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АУЫЛ МЕКТЕБІ: ДАМУ ҮРДІСІ (1991-2023 ЖЖ.)

Ауылдық қоршаған ортада мектеп қазіргі таңға дейін жергілікті социумды біріктіруші, мәдениетті жасаушы және таратушы сынды күрделі де сындарлы қызметін абыроймен атқарып жалғастыруда. Демек, ауыл мектебі – республикалық деңгейдегі білім беру және әлеуметтендіру жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Елде бүгінгі күні Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің ақпаратына сүйенсек, 7 723 мектеп, олардың 2 449-ы қалаларда, 5 274-і ауылдарда жұмыс істеуде. [1,13-б.]. Басқаша айтсақ, егер Қазақстанда 7500 мектеп бар болса, оның 70 пайызы ауылдық жерлерде орналасқан.

Мемлекет Тәуелсіздікке қол жеткізген шақта тұралаған ел экономикасын көтерумен қатар білім саласына да назар аударылғаны сөзсіз. Республикада 2003-2005 жылдар «Ауыл жылдары» болып айдарланған кезең аралығында аймақтық мектеп мәселесінде бірқатар жандану үрдісі байқалған-ды. Мәселен, Қарағанды облысында ауылды өркендету кезеңіне сәйкес «Ауыл мектебі» атты үш жылды қамтитын 8 тараудан тұратын кешенді бағдарлама қолға алынды. Сол тұста өңірде 345 ауыл мектебінің 158-і типтік, 27-бейімделген ғимараттарда орналасып, 3-і авариялық жағдайда, 74-і күрделі жөндеуді қажет етті. Бекітілген бағдарламада мектеп әкімшілігінің ресурстарды сарапқа сала отырып, мектеп құрылысы және оларды жабдықтауға қатысты басымдық міндеттерді айқындаудың нәтижесінде оқу ошақтарын удәуір жақсартуға қол жеткізілді [2,21-б.]. Дегенмен мемлекеттің «Ауыл жылдарымен» тұстас атқарылған жалпы білім ошақтарын, соның ішінде ауылдық мектептерді салу, жөндеу, жабдықтау т.б.жөніндегі жоспарлық көрсеткіштері өз мәресіне жетпегені айғақ.

Республикадағы жалпы орта мектеп бастауыш (1- 4 сынып), негізгі (5-9 сынып), жоғары (10-11 сынып) сатылы; кәсіптік мектептер (лицейлер) мен колледждерден (күндізгі және кешкі оқыту түрі) тұрады.

Қазақстанның ауылдық аймақтарындағы орта білім беру жүйесін шартты түрде жалпы білім беретін қалыпты мектептерден, тірек мектептерден және шағын жинақталған мектептерден (шағын жинақты мектеп) құралған. Соңғылары тұрғындардың ауылдық жерлерден жаппай қалаға қоныс тебуімен байланысты мектеп жасындағы балалардың аздығына орай әрекет етіп отырған мекемелер. ҚР Президенті 2023 жылдың 5 қазанында өткен I Республикалық педагогтар съезінде «ауылдағы білім ошақтарының тең жартысы – шағын мектептер» құрайтынын [3, 2-б.], сөйтіп, бұл жылдар бойы қордаланған түйткілді мәселе қатарынан орын алып отырғандығына арнайы тоқталған-ды. Аталған мектептерді іс-қызметі барлық пәннің мұғалімі бола бермейтіндігімен, бір сыныпта әртүрлі жастағы балалар оқитындығымен, оқушылардың саны аз болғанымен оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастырудың қиындығымен, бір мезгілде екі немесе одан да көп сынып оқушыларына оқу материалдарын меңгерту мұғалімнен үлкен педагогикалық шеберлікті талап етуімен ерекшелінеді. Тек қазіргі таңдағы бір облыстың шеңберінен мысал келтірер болсақ, шағын мектептердің нақтылы жағдайынан хабардар боламыз. Ақтөбе облысындағы 404 мектептің шамамен 70 пайызы ауылдық жерлерде орналасқан, оның 204-і шағын жинақты мектеп. ШЖМ-те оқитын балалар облыс оқушыларының жалпы санының 9 пайызын ғана құрайды [4,12-б.]

Республикада мектеп құрылысына серпін беру мақсатымен 2007 жылы «100 мектеп және 100 ауруxана» мемлекеттік бағдарламасы қабылданған еді. Ол негізінен үш ауысымда оқитын, апатты жағдайдағы мектептерге бағытталған болатын. Бағдарлама шеңберінде 2007-2009 жылдар аралығында 86,3 мың орындық 106 метеп салу көзделген-ді, алайда 85 білім ордасы пайдалануға берілді [5,4-б.] Құрылыс саласындағы салғырттық (нысан құрылыстары мерзімінен кешіктірілді), ведомстволар арасындағы үйлесімсіздік, жүйесіздік, немқұрайдылық, бөлінген қаржылық сметаның дер кезінде игерілмеуі құрылыс материалдарының қымбаттауымен сабақтасып жоспардың орындалмауына әкеліп соқтырды.

«2010-2012 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» заң жобасында 2010 жылға 14 мектептің құрылысына 2 128 266 мың теңге көлемінде қаржы да қарастырылған болатын. Көріп отырғанымыздай, атаулы шара аясындағы жұмыстар кейінгі жылдары да өңір аймақтарында әртүрлі деңгейде жалғасын тапты, алайда «маңызы ерекше» деп танылған мемлекеттік бағдарлама да тұралап қалған-ды.

Тәуелсіздік жылдарында елде 2300-ге жуық мектеп іске қосылды, сөйтіп, білім ошақтары төрт ауысыммен оқытудан арылуға мүмкіндік

алды. Алайда бүгінгі күнге дейін Қазақстанда апатты, ескі және үш аусымды мектептер мәселесі шешілмей отыр. Айта кететін жайт –дамыған мемлекеттерде екімаусымды мектептер тіптен жоқ.

2023 жылы 12 апатты және 29 үш маусымды мектепті қысқарту үшін 132 мың орындық 154 мектеп іске қосылмақ. 2024 жылы «Жайлы мектеп» жобасы аясында 461 оқушыға арналған 217 мектеп салыну жоспарланған. Жоғарыдағы мәліметтер жалпы мектепті қамтиды, ал аудандық және ауылдық мектептерден 2022 жылы 1003 мектеп жаңадан бой көтерсе, 2023 жылы 1 мың оқу ордасы жаңартылмақ [1,8-б.].

2022 жылдың 28 қыркүйегінде бастау алған «Жайлы мектеп» жобасының мақсаты – орта мектептердегі орын тпшылығы мәселесін жүйелі түрде шешу. Жобаның жүзеге асырылуы 842 мың оқушыға арналған жаңа форматтағы мектептер салуға мүмкіндік береді. Жобаға жауапты «Samruk-Kazyna Construction» компаниясы 2023 жылдан құрылысы басталуға тиісті мектептер үшін жер телімін бөлу және инфрақұрылымға қосу жөніндегі барлық мәселенің бір ай ішінде шешілуі қажеттілігін негіздеп, межелерді анықтады.

Жайлы мектептер қалада да, ауылда да тең дәрежеде салынады, олардың сапасы мен ішкі жабдықталынуында ешқандай айырмашылық болмайды, бұл білім деңгейіндегі алшақтықты азайтуға септігін тигізетін бірден-бір фактор. Жайлы мектептер сапалы білім беріп қана қоймай, оқушылардың қабілеттерін дамытып, белсенділігін арттырып, болашақ мамандығын таңдауға жол ашпақ. Үш ауысыммен оқытудан құтылуға жол ашпақ, оған қол жеткізудің жолдары біріншіден, мемлекеттік-жеке меншік бизнес коридоры (мемлекет қаржысымен қоса азаматтық жауапкершілік танытқан ел кәсіпкерлерінің белсенді атсалысуы), екіншіден, жемқорлық үшін жауапқа тартылғандардың заңсыз тапқан табыстың тартылуы арқылы іске асырылмақ. Екі жылдың ішінде барлық аймақта, соның ішінде ауылдық жерлерде жүздеген білім ордасы салынады. Қалай десек те заман талабына сай салынған оқу нысандары бой көтеріп жатыр.

Ауылдық білім сапасын жақсарту, ауыл және қала білім деңгейлерін теңестіру мақсатымен 2022 жылғы қыркүйектің 14 жұлдызында «Ауылдық аймақтардағы тірек мектептердің әлеуетін дамыту» жобасы бастау алып, өңірлерде 17 тірек мектепті жабдықтауға «Қазақстан халқына» қорынан 4, 25 млрд. теңге бөлінген болатын. Тірек мектептерге қаржылық қолдау «Қазақстан халқына» және «Білім беруді тұрақты дамыту» қорлары тарапынан көрсетілуде. Жобаны іске асыру барысында мектептерді заманауи талаптарға сай жабдықтауға ерекше мән берілуде, мәселен, STEM зертханаларын, артстудия, киностудия, роботтехника кабинеттерін ашу, дәлдік және жаратылыстану пәндерін тиісті жаңа технологиялармен қаруландыру және т.б. Сонымен қатар ауылдық тірек мектептерге Назарбаев зияткерлік мектептері әдістемелік көмек көрсетіп, озық тәжірибелерімен бөлісуде, демек, жергілікті мұғалімдерді НЗМ-нің

қарқынды да озық оқу бағдарламасын меңгерту негізінде сапалы білімге қол жеткізу көзделіп отыр.

Ауылдық жерлердегі білім ошақтарын техникалық жабдықтауда тәуелсіздіктің отыз жылында едәуір алға басқандық байқалады. Мәселен, көліктер (автобустар), ақпараттық киоскілер, бейне бақылау камералары, электронды кітапхана, интерактивті тақталар, моноблоктар, пәндік «Touch Panel» сенсорлық экрандар қолданысқа түсуде және компьютерлік сыныптар, лингофон, мультимедия бөлмелері, тігін үйірмесіне арналған бөлме, заманауи шеберханалар, асхана, телестудия, спортзалдар, робототехника және педагог-психологтардың кабинеттері әрекет етуде. Бірақ қазіргі таңда мектептердің басым бөлігінің техникалық жабдықталынуы сын көтермейді.

Қала және ауыл мектептеріндегі оқыту үрдісінің ақсап тұрған тұсы – мектеп оқулықтарының сапасыздығы. ҚР Үкіметі тарапынан жиі көтерілгенімен және ҚР Парламенті отырыстарында талқыланғанымен де бұл мәселе де өз шешімін күтуде.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру мақсатымен 2006 жылдың 19 шілдесінде ҚР Үкіметі «12 жылдық жалпы орта білім беруге көшу жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту» туралы қаулы қабылдады. Қазақстанның жаңашылдыққа бетбұрысын дүние жүзінде 12 жылдық мектепке есептелген орта білім берудің белгілі халықаралық стандартының қалыптасуымен және оған әлемнің 136 елінде іске асырылуымен түсіндірілмек. Ең бастысы – бұл іргелі шарадан Қазақстанның білім беру жүйесін әлемдік білім кеңістігіне үйлестіруге ұмтылысын көреміз. Қала оқушы қауымымен қатар ауыл баласын жаһандық талаптарға сай жаңа, жоғары деңгейдегі біліммен қаруландыру болмақ.

Ауыл мектебі – әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-педагогикалық орталық, ендеше мұндай қоғамдық ортаның басты тұлғасы – ауыл мұғалімі. 2023 жылғы мәліметтерге сүйенсек, ҚР-сы мектептерінде жалпы 340 958 педагог болса [6, 8-б.], соның он мұғалімнің алатауы ауыл мемктептерінде жұмыс істейді. Жоғары санатты ауылдық мұғалімдердің үлесі қалалық мұғалімдерден екі есе төмен, яғни 16,5: 30,6 пайыздық көрсеткіш аралығын құрайды [7, 91-б.].

Ауылдық жерлерде педагогикалық мамандардың тапшылығы сақталуда. Бүгінде елде 5 мың педагог жетіспейді және олардың 25 пайызында ғана жоғары біліктілік санаты бар. 2017 жылғы мәліметтер жыл сайын 15 мың ауыл мұғалімі қызметін тастап кететіндігін көрсетеді [7, 85-б.]. Мұндай келеңсіз құбылыстың 1,5 %- ы жас мамандарға тиесілі, олардың ауыл мұғалімі мамандығын қаламай, жаңа мүмкіндіктерді іздеп қалаға кетулерінің себептері негізінен жалақының төмендігі және тұрғын үйдің болмауымен түсіндіріледі. Көріп отырғанымыздай, жыл сайын жүзеге асырылатын «Дипломмен ауылға» және де жергілікті атқарушы

органдардың жас мамандарға қолдау көрсету бастамалары толымды кері байланысқа ие болмай отырғандығын айғақтайды.

Қасым-Жомарт Тоқаев 2023 жылдың 5 қазанында Елордада өткен I республикалық педагогтар съезінде білікті ұстаз даярлау ісіне мемлекеттің айрықша мән беріп отырғандығын алға тарта отырып, «... ұстаз – ең алдымен, қадірлі маман. Ал ұстаз болу–қастерлі міндет»- деп ойын түйіндеген болатын [3, 1-б.].

Ауыл мектебі ауылдағы қоғамдық-әлеуметтік, мәдени-руханияттық мәселелерді шешуде маңызды рөл атқарады, демек ауыл мектебі мұғалімін даярлаудың мазмұнын, әдістері мен формаларының саналуан болуын өмір алға тартып отыр. Болашақ ауыл мұғалімдерінің педагогикалық инновацияны, жаңа технологияларды, вебинар технологиясын, интербелсенді оқыту әдістерін меңгеру және пайдалануға даярлау ісі ерекше мәнге ие болуы тиіс. Маманды танымдық қасиетін шыңдаумен қатар, кәсіби мотивациялары мен мүдделерін қалыптастыруға, ұжымдық ойлау мен практикалық жұмысқа үйретуге, модельдеу әдістерін меңгеруге, жүйелі ойлауға т.б. тәрбиелеу керек.

Сүлеймен Демирел университеті үздік мамандарды, ынталы жастарды таңдап алып (төрт сатылы іріктеуден өтеді), педагог болуға кәсіби түрде шыңдайтын «Teach for Qazagstan» жобасын іске қосты. Мұндай келелі бастама әсіресе ауыл мектебінің жаңа идеялармен қаруланған білікті жас мамандарға өткір сұранысты бәсеңдету жолындағы қадамдардың бірі болмақ.

Жас мамандардың біліктілігін шыңдау бағытында республикада соны идеялар мен жаңа шешімдерге негізделген бастамалар қанат жаюда. Соның бірі 2023 жылдың 5 қыркүйегінде Астанада «Жас ұстаз: табысқа апарар жол» атты II республикалық форумы болып табылады. Бұл форумның ерекшелігі – ауылда табысты еңбек етіп жүрген жас педагогтардың бас қосқандығы еді. Атаулы шараның нәтижесінде Республикалық Педагогикалық шеберлік орталығының online.com.kz платформасында «Жас ұстаз мектебі» атты онлайн-курс әзірленді, әр өңірде «Жасампаз жас ұстаз» клубтары құрылды. Сондай-ақ «Шамшырақ» алаңы арқылы үздік жас педагогтардың тәжірибесі таратылады.

Қала мен ауыл мектептері арасындағы білім алшақтығын азайту жолында іс-шаралар атқарылып жатқаны айғақ. Осы мақсатқа бағытталған ауыл оқушыларының республикалық олимпиадасы 2023 жылдың қарашасы мен 2024 жылдың қаңтары аралығында алғаш рет өткізілмек. Олимпиадаға 9-11 сынып оқушылары қатыса алады. Мақсат – елдің шалғай елді мекендеріндегі талантты балалардың қабілеттерін анықтап дамыту, халықаралық олимпиадаларға қатысуға ынталандыру. Тек қосарымыз – ауыл мен қала білімін теңестірудің негізгі құралы инновация мен цифрландыру болып табылмақ.

2023 жылы Астанада ауыл мектептерінің оқушылары үшін «inDrive» компаниясының «BeginIT Summer Fest» IT кәсіптік бағдар беру фестивалі өтті. Әлеуметтік-білім беру жобасына республиканың 17 облысынан 327 оқушы қатысты. Фестивальдің миссиясы – IT саланы шалғай ауылдар мен аз қамтылған отбасы балаларының кәсіби дамуы үшін қолжетімді әрі ашық ету арқылы қала мен ауыл арасындағы орын алып отырған білімдік алшақтықпен күресу. Білім беру квесті түріндегі фестиваль форматы қатысушыларды сыни ойлауға, кәсіби және тұлғааралық қарым-қатынасқа, кқмпьютерлік сауаттылыққа үйретіп баулыды. Мұғалімдерге арнайы танымдық «Smart-педагогика» бағдарламасы ұйымдастырылды. Ендеше бүгінгі ауыл мектебі әртүрлі және көпдеңгейлі білім берудің міндеттерін шеше алатын орталыққа айналуы тиіс.

Білім сапасын ұлттық және халықаралық тұрғыдан бағалау нәтижелерін саралау республика қаламен салыстырғанда ауыл мектептері оқушыларының көрсеткіштері төмен екендігін көрсетіп отыр. ҚР президенті Қ.К. Тоқаев: «Сапалы орта білім алу – әрбір баланың мызғымас құқығы. Мұндағы ең түйінді сөз – «сапа». Сондықтан білім сапасын жақсарту және біліктілігін арттыру ауадай қажет»,-деген болатын [8, 5-б.].

Ауыл мектептерінде оқу және оқыту сапасын арттыру үшін тиісті шараларды қажет. Біріншіден, білікті маман кадрлармен қамтамасыз ету; екіншіден, материалдық-техникалық базамен ресурстық жабдықтауды күшейту; үшіншіден, ауыл мектебінің келешегі ауыл шаруашылығының, ауылдың әлеуметтік-мәдени дамуымен тікелей байланыстығын ескерсек, ҚР Білім министрлігі ғана емес, басқа да жауапты мемлекеттік органдардың белсенді түрде күрмеуі көп күрделі іске атсалысуы қажет. Ең бастысы – жергілікті өңірлерде оңтайлы да ұтымды білім беру саясаты талдап жасалынуы және оның табандылықпен шешімін табуы қажет.

Жаңа дәуірде мектепке, соның ішінде ауыл мектебіне, түбегейлі жаңа көзқарас керек. Заманауи технологияның көмегімен білім беру жүйесін жедел және тиімді жаңғырту, білім сапасын ең үздік халықаралық стандарттарға сай дамыту – уақыт талабы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Жаңа оқу жылының жаңа сипаты -Egemen Qazaqstan-2023.- 1 қыркүйек.

2 Есенғазы Иманғалиев. Облыстағы ауыл мектептерінің қызметің ұйымдастыру мен дамыту бағыттары. Ауыл мектебі.-2003.-6.

3 Тоқаев Қ.К. Мұғалім болу – қастерлі міндет.- Egemen Qazaqstan-2023.- 6 қазан.

4 Жайық Сұлтан. Тең мүмкіндік ұсынған. - Egemen Qazaqstan-2023.- 5 қыркүйек.

5 Түймебаев Ж. Міндет айқын, мақсат белгілі. Егемен Қазақстан.-2010.-19 қаңтар.

6 Төр – мұғалімдікі- Egemen Qazaqstan-2023.- 5 қазан.

7 Елдос Нұрланов, Гүлбаршын Ноғайбаева, Ерлікжан Сабырұлы. Ауылдағы мектеп білімінің сапасы: ұлттық және халықаралық бағалау нәтижелерін талдау. -Қоғам & Дәуір.-2018.-4.

8 ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2023 жылдың 1 қыркүйегі «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары»-Egemen Qazaqstan-2023.- 2 қыркүйек.

ӘОЖ 1174
Тулентаева К.А.
Қазақ спорт және туризм академиясы
Алматы қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (1991-2023 ЖЖ.)

Туризм әлемдік экономикада басты рөлдің бірін атқарады. Ендеше Қазақстан да әлемдік туристік нарықта өзінің лайықты орнын табуға бірегей мүмкіндігі бар және әлеуеті де жетерлік мемлекеттің қатарына жатады.

Қазақстан Республикасының статистика агенттігінің мәліметтері бойынша республикада 1029 туристік фирма, 53 жеке кәсіпкер және 1055 қонақүй кәсіпорны қызмет атқаруда. 2012 жылғы мағлұматқа сүйенсек, республикалық туристік фирмаларда 22 819 қызметкер еңбек етуде [1, 13 бет].

Егемендік бастау алған сәттен-ақ, елде туристік индустрияны дамытудың нормативтік-құқықтық базасы құрыла бастаған еді. Сөйтіп, ҚР Туризм және Спорт министрлігінің, ұлттық компаниялардың қатысуымен «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет», «Туризмінің даму концепциясы» сынды заңдар қабылданды.

2006 жылы 2007-2011 жж. Қазақстан Республикасындағы туризмді дамытуға арналған мемелекеттік бағдарлама қабылданып, онда елдегі туризмнің экономикалық даму үрдісі талқыға түсіп, туризмнің әлсіз және оңтайлы тұстары саралаудан өтті.

2019 жылғы мамырдың 31 жұлдызында Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жж. арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілген-ді. Мемлекеттік құжатта ішкі туризмді дамыту тетіктері жан-жақты қарастырылды: көлік (автомобиль, әуе, теміржол) инфрақұрылымы, туристік дестинацияларды кешенді дамыту және абаттандыру, елдің «ҚР-ның Киелі география» жобасының мәдени-географиялық картасын әзірлеу, т.б.

Қазақстанның жаңғыру кезеңімен сабақтаса Туризм индустриясын дамытудың 2023-2029 жж. арналған жаңа тұжырымдамасы қабылданғанды. Белгіленген алты жыл ішінде туристік қызметтердің жалпы қосылған құны 80 пайызға, теңгеге шаққанда 3,5 трлн. теңгеден 6,3 трлн. теңгеге өсу жоспарланған.

Елдің өзіндік болмысын, табиғатын, тарихын айғақтайтын 10 аймаққа туризмдік басымдық берілуде, атап айтқанда, Астана, Алматы қалалары, мәдени-танымдық нысандары, Бурабай, Баянауыл, Шарын шатқалы, Маңғыстау түбегі.

Туризмді дамыту үрдісі Қазақстан экономикасының біршама тұрақталу кезеңімен сабақтастырылады. Ұлттық экономиканың жаңа моделіне өту жолдарының бірі де туризм сферасын өрістету болып табылмақ. Жер шарының бірқатар мемлекеттері туризм саласын өз халқының әлеуметтік әлеуетін жақсартудың, экономикасын көтерудің ұтымды құрылымы ретінде пайдалануда. Қазақстан да бұл бағыттағы іс-қимылдарын бағамдап, концепцияларын негіздеуде.

Талғампаз шетел азаматтарын Қазақстанға тарту елдің төл табиғатына, өлкенің бай тарихына, этномәдениетіне деген қызығушылын арттырумен сабақтастырылмақ. Ендеше елде мәдени, эко және этнотуризмді өрістету бағытына басымдық беру абзал.

Экотуризмнің ядросы ретінде Көлсай, Қайынды көлдерін, Шарын шатқалын, Іле Алатау Ұлттық паркін топтастырған Алматы өңірін атауға болады. Сонымен қатар әлі де экотуризм жүйесі қатарына лайықты орнын алмай отырған, потенциалы толымды игерілмеген Шығыс Қазақстан мен Маңғыстау өңірлері жатқызылмақ.

Елдегі экологиялық туризм мәдениетінің қалыптасып және даму үстінде екендігін сандық көрсеткіштер айғақтайды. Мәселен, 2020 жылы экотурист 985 мың болса, 2022 жылы 2 миллионға жетті [2, 10 бет].

Қазақстан этнотуризмді дамыту арқылы туризм сынды іргелі саланы жаңа сатыға көтеруге мүмкіндігі мол. Сөзімізге дәлел Алматы, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Қызылорда, Шығыс Қазақстан облыстары көне заманнан сыр шертетін бай тарихи-мәдени мұралары орын тепкен аумақтар болып табылмақ. Сақ дәуірінің археологиялық ескерткіштері табылған Алматы («Есік қорғаны»), Шығыс Қазақстан («Берел қорымы» және т.б.) және Батыс Қазақстан облыстарындағы сармат қорғандары да шетелдік туристер үшін танымдық тұрғыдан қызықты да тартымды болары хақ.

«Қазақстан Республикасының әкімшілік-аумақтық құрылымы туралы» Заңына сәйкес 2018 жылдың 19 маусымында жаңадан Түркістан облысы құрылып, Түркістан орталық болып бекітілді. Осы тарихи сәттен бастап Түркістанның түлеу үрдісі бастау алғаны заңдылық. Түркістанның Ұлы Жібек жолының бесігі ретіндегі танымдық-тарихи, рухани-

эстетикалық бейнесі Қожа Ахмет Яссауи, Арыстан баб кесенелерінен бөлек Керуен сарай туристік кешенімен толықты.

Облыста Отырар мемлекеттік археологиялық музей қорығы сыртқы және ішкі туризмді жандандыруға жаңа серпін берері сөзсіз. 2020-2022 жылдары «Отырар қалашығын ішінара зерттеу, сақтау және қайта жаңғырту» жобасы іске қосылды. Жоба аясында Отырар қалашығын ашық аспан астындағы музейге айналдыру жұмыстары қолға алынған-ды.

Күрмеуі көп логистика саласы қолға алынып, Отырар музей қорығына жету үшін Шәуілдір – Түркістан бағыты бойынша төрт жолақты автомобиль жолында құрылыс жұмыстары жүргізілу үстінде.

Бүгінгі таңда музей қорықтың Арыстан баб кесенесі, Отырар қалашығы, Сапар орталығы, Отырар музейі сынды туристік нысандары әрекет етуде. Түркістан әлеуетін туризм саласында тиімді пайдалану күн тәртібіндегі мәселелердің бірі, бүгінгі күннің өзінде Малайзия, Индонезия, Тәжікстан, Өзбекстан тұрғындары тарапынан қызығушылық танылып отыр.

Маңғыстау өңірінің географиялық орналасуы мен климаттық-табиғаттық өзіндік факторларын ұтымды пайдаланған жағдайда, аймақта adventure-туризмге, яғни саятшылық туризмді өркендетуге жол ашылары сөзсіз.

Қазақстанда жылдың төрт мезгілдік маусымы болатындықтан, кез-келген мерзімде туристерді тартуға мүмкіндік мол. Ендеше осындай қолайлы жағдайды тиімді пайдалану тау шаңғысы туризмін дамыту жолымен іске асырылғаны абзал. Туризмнің аталған түріне сүрлеу салған Алматы (Шымбұлақ тау шаңғылық курорты) және Шығыс Қазақстан облыстарында оны жаңғыртып, соны деңгейге көтеру керек. Республика жергілікті тұрғындарымен қатар қыс мезгілі болмайтын Оңтүстік-Шығыс Азия елдері, Филиппин, Индонезия, Таяу Шығыс елдері, Сауд Арабиясы, Қатар, БАӘ мемлекеттерінен туристер қызығушылық танытуда. 2021 жылдан бастап жеке инвесторларды тарту есебінен Аюсай, Түргенсай, Сартас, Шарын, Горельник, Медеу және Алтынемел ұлттық парктерінде визит-орталықтары салынып, туристердің игілігіне берілді. Сондай-ақ Түрген және Бутаковка шатқалдарында осындай орталықтар салыну жоспарланып отыр.

Бүгінгі таңда сырттан келетін туристер үшін тартымды қала Алматы болып отыр, биылғы жылы мұнда келген шетелдік қонақтар барлық туристің 30,1 пайызын құрады [3, 10 бет]. «eQonaq» ақпараттық жүйесі мәліметіне сәйкес ішкі туризмнің негізгі бағыттары мемлекеттің оңтүстік және солтүстік бөліктері басымдық танытуда. Сонымен қатар ішкі туризмде елдің әлеуметтік ғана емес, экономикалық жануына Алакөл, Балқаш курорттық аймақтары да өзіндік үлесін қосуда.

Мемлекеттің соңғы жылдары туризм индустриясына айтарлықтай бетбұрысы өз нәтижелерін беруде. 2022 жылы елге 4,7 млн. шетелдік турист келіп, ішкі туристер саны 8,6 млн. адамды құрады [4, 6 бет].

Республикада 2030 жылға қарай ішкі туристер санын 11 миллионға, ал шетелдік туристер санын 4 миллион адамға жеткізу көзделіп отыр.

Туризмнің дамуына кері әсер етіп отырған себептің бірі – республикамызда кәсіби дайындығы бар мамандардың жетіспеуі. Дегенмен, Қазақстанда туристік мамандарды даярлау үдерісі 1992 жылы бастау алды. Осы жылы «Тұран» университетінде туризм факультеті және Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің география-экология факультетінің жанынан туризм бөлімшесі ашылды.

Кейінде осындай факультеттер елдің басқа да жоғары оқу орындарында, атап айтқанда әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де, Абылайхан атындағы Халықаралық қатынастар және халықаралық тілдер Қазақ мемлекеттік университетінде, Спорт және туризм академиясында туризм факультеттері жұмыстарын бастады және бүгінгі таңда жемісті еңбек етуде.

Туризм саласының дамуына тосқауыл болып отырған себептер баршылық. Олар жүйелі инфрақұрылымның төмендігі, өңірлер арасындағы жолдардың нашарлығы, сервистік қызмет көрсетудің жұтаңдығы, санитарлық-гигиеналық талаптардың сақталмауы, заманауилық қонақ үйлердің тапшылығы, көлік қызметтерінің олқылық тұстары, ең аяғы көрші Қырғызстан мемлекетіне қарағанда туристік автобус қызметі құнының жоғарылығы және т.б. толық емес тізбектерден тұрады.

Қазақстанда туризмді дамыту және өрістету жолында бетбұрыстық маңызды іс-шараларды қабылдау және қадағалап жүзеге асыру – бүгінгі уақыт талабы. Бұл бағытта мемлекеттік қаржыны ұтымды пайдаланумен қатар, азаматтық жауапкершілігін түйсінген елдің бизнес өкілдерінің көмегіне жүгіну керек. Ең бастысы – ҚР Туризм және спорт министрлігі Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігімен, Мәдениет және ақпарат министрлігімен, сондай-ақ туризм саласына жанама ведомстволардың үйлесімді қимыл-әрекеттері ғана оң нәтижелерге бастамақ. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық және мәдени салаларында әрекет етіп отырған ауқымды серпінді жобалар туризм сферасында да сараланып түзіліп, толымды да ашық іске қосылуы қажет.

Сонымен қатар, мүмкіндігінше, шетел инвесторларын туризм индустриясына тарту.

Дүниежүзілік сарапшылардың зерттеуі бойынша, Қазақстанның туризм саласы соңғы орындардың қатарынан орын алып отыр. Travel & Tourism Development Index 2021 рейтингісі бойынша, Қазақстан рейтинг тізбесінде бар 117 мемлекеттің ішінде 66 орынды иемденеді.

Туризм саласының экономикалық тиімділігін оңтайлы пайдалану жолында ҚР-ы Прламенті және Үкіметі тарапынан іс-шаралар қолға

алынуда. Іс-қимыл бағдарламаларын жүзеге асырудың нәтижесінде 2030 жылға дейін ішкі туристердің санын 11 миллион, ал шетелдік туристерді - 4 миллионға жеткізу, бұл салада жұмыспен қамтуды 800 мың адамға арттыру көзделіп отыр [5, 10 бет]. Дүниежүзілік экономикалық форумның рейтингісіне сәйкес туризмді дамыту бойынша Қазақстанды әлемнің үздік 50 елінің қатарына қосу болып отыр.

Мақалада қазақстандықтардың шетелге сапары емес, керісінше, коммерциялық туризм, яғни елге шетелдік азаматтар саяхаттап келуі мәселесі қарастырылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 С.Сұрағанова; Б.Сабатаева. Туризм инфрақұрылымы.Оқулық. Алматы, 2012.-302 бет.

2 Экотуристер саны екі есе артты. Egemen Qazaqstan, 2023.-9 тамыз.

3 Туристердің ең сүйікті шаһары. Egemen Qazaqstan, 2023.-9 тамыз.

4Туризм индустриясының даму бағыты Egemen Qazaqstan, 2023.- 3 тамыз.

5 Турист санны екі есе өсті – Egemen Qazaqstan, 2023.- 9 тамыз.

УДК 325.1

Турова Л.П.
Казахстанско-Американский Свободный университет
г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан

К ВОПРОСУ О ПРОБЛЕМАХ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В XXI ВЕКЕ

В современных реалиях при решении миграционных проблем и их последствий используется концепция мультикультурализма, претендующая на фундаментальность и основу миграционной политики, целью которой является создание интегрированного общества, с исключением культурных конфликтов между населением страны и приезжими.

Данная политика нашла активное применение на территории Евросоюза, обозначив направленность на сохранение и развитие культурных различий в каждой стране и в мире в целом.

Названная концепция, представленная в экономически развитых странах, где наблюдается значительный поток иммигрантов, являясь аспектом толерантности, который заключается в требовании параллельного существования культур с целью их взаимного проникновения, обогащения и развития, предполагая, прежде всего, включение в свое культурное поле элементов культуры иммигрантов.

Но со временем становилось все больше и больше иностранцев, которые не знали особенностей и ценностей принимающих стран, не чувствуя себя обязанными интегрироваться в культуру, напротив, они сохранили культуру своей родины, религию и язык.

Для Европы феномен мультикультурализма был возможностью понять тот факт, что большое количество мигрантов было приглашено в качестве потенциально дешевой рабочей силы. Данный подход функционировал как особый договор, согласно которому мигранты могли сохранять самобытность культуры своей страны, проживая на другой территории, но, вместе с тем, результаты были отрицательными: получив возможность сохранить свою культуру, интерес к интеграции пропадал, иммигранты отождествляли себя только со своей родиной, а идея о том, что приверженность своей культурной самобытности сопоставима с культурой принимающей страны, иррациональна (что объясняет привлечение и участие иммигрантов-мусульман в различных террористических организациях) [1, с. 9-11].

Таким образом, под миграционной политикой понимается государственная политика, имеющая систему средств, набор правил и мер, направленных на регулирование гражданских и общественных отношений в сфере передвижения людей, при которой, в соответствии с установленными принципами достигаются определенные цели контроля и регулирования международных отношений [2, с. 20].

Со временем термин «миграция» прочно вошел в систему международных отношений, о чем свидетельствует развитие международного права в области миграции, находящего отражение в создании различных международных организаций.

Рассмотрим, как решается проблема миграции на примере некоторых государств. Так в Швеции, процедура предоставления убежища регулируется, и обладатель статуса беженца имеет право жить и работать в этом государстве. Современное шведское население не однородно - граждане страны очень разные, иногда очень экзотического происхождения, и, поскольку значительная часть иммигрантов предпочитает не работать, а жить на социальные пособия или заполнять нишу тяжелой и неквалифицированной работы. Общее количество социальных пособий для населения Швеции меняется, так как доля обособленных и маргинализованных классов в общей численности населения страны растет. Другая проблема, связанная с миграцией, - это растущая сегрегация шведского общества: шведы, и многие иммигранты стремятся максимально дистанцироваться друг от друга, что связано с различными стереотипами и предрассудками, существующими как в шведской, так и в иммиграционной среде.

«Шведский социализм», который был очень хорошей и эффективной моделью развития страны в изменившихся политических условиях,

особенно на транснациональном фоне происходящих изменений, стал причиной многих проблем в отношении чрезвычайно лояльного отношения к иностранным мигрантам, основанного на желании интегрировать их в шведское общество. Фактически, каждый иностранный иммигрант имеет равные права со шведскими гражданами, за исключением права голоса на парламентских выборах [3, с. 113].

Значительная часть иммигрантов, прибывающих в Швецию, не стремится ассимилироваться и даже интегрироваться в принимающее общество: мигранты начинают строить «мини-Сомали», «мини-Сирию», «мини-Ирак»; чрезвычайно высока доля молодых мужчин-мигрантов, которые очень агрессивны, часто устраивают беспорядки на улицах шведских городов. Несмотря на эти проблемы, Швеция не планирует ужесточение миграционной политики, продолжает придерживаться либерального пути их решения, наблюдается лояльность к иммигрантам, государственные власти прилагают все усилия, чтобы интегрировать мигрантов в общество на равных основаниях с местными жителями.

Как и Швеция, Дания - одно из самых социально и экономически процветающих государств Европы. До недавнего времени Дания тоже была почти мононациональной страной, но уже во второй половине 20 века Дания испытывает определенную нехватку высококвалифицированных специалистов из-за старения датского населения.

В отличие от шведской политики, в Дании действует одна из самых строгих политик в области контроля миграционной ситуации, делая Данию примером для северных соседей в том, как выстраивать миграционную политику в современных условиях.

В настоящее время проживающий в Дании иностранец может быть выслан из страны на постоянное место жительства за любое преступление, независимо от того, есть ли у него вид на жительство или даже недвижимость в стране. Выявлено, что одним из факторов является то, что в настоящее время Дания, среди других европейских стран, имеет одно из самых больших представительств праворадикальных партий в законодательных органах страны, что также влияет на направление и содержание ее миграционной политики.

Из этого можно сделать вывод, что миграционная ситуация в скандинавских странах способствует росту социальной и политической напряженности. Наиболее эффективной моделью управления миграционной политикой является Дания, которая опирается на жесткий контроль миграции, наиболее уязвимые позиции находятся в Швеции, Финляндии и Норвегии. Так как решение миграционной проблемы в этих странах во многом зависит от того, как политические силы будут формировать политический курс государств. Кроме того, можно отметить, что, несмотря на одну и ту же модель миграционной политики, в странах

Скандинавии разный подход к решению проблемы мигрантов, что позволяет сделать вывод, что политика мультикультурализма не имеет единого решения и каждая страна строит свою политику на основе своих собственных интересов.

Одной из стран, где политика многокультурности претворялась в жизнь очень эффективно, считалась Великобритания, несмотря на то, что не было провозглашения официальной доктрины. В стране была разработана система мер, направленных на поддержку национальных меньшинств, в частности, приняты специальные законы о равенстве всех культур и толерантность была объявлена обязательной для всех граждан [4, с. 213].

Традиционно подавляющее большинство мусульманского населения Великобритании проголосовало именно за Лейбористскую партию (более 70%); на парламентских выборах 1997 г. более 90% избирателей-мусульман проголосовали за представителей профсоюзов. Однако после того, как Великобритания поддержала Соединенные Штаты в войнах в Ираке и Афганистане, доверие мусульманского сообщества к Великобритании в лейбористской партии заметно уменьшилось: так, в 2001 г. 75% мусульман поддерживали Лейбористскую партию, а в 2004 г. - только 38%, недовольство политикой лейбористского правительства привело к увеличению числа избирателей-мусульман, голосующих за Либерально-демократическую партию.

Великобритания - яркий пример реализации модели «жесткого» мультикультурализма Из этого явствует, что в стране не только разработана и активно реализуется широкая система мер поддержки национальных меньшинств с целью сохранения их самобытности, культуры, традиций и обычаев, но и также был принят ряд законов, направленных на предотвращение любых форм дискриминации по национальному или расовому признаку: толерантность, по сути, стала догмой, требовавшей твердой приверженности.

Но именно реализация данных направлений политики привела сегодня Соединенное Королевство к огромным проблемам сосуществования мигрантов и коренного населения. В частности, мигранты, как раз тот случай, когда гости действуют как хозяева, что примечательно, «белые» британцы все чаще покидают территории, где преобладают иммигранты и другие этнические меньшинства.

В связи с этой ситуацией британское правительство решило усилить миграционную политику своей страны. Кэмерон сказал, что отныне любой, кто хочет получить постоянный вид на жительство, должен иметь достаточные финансовые ресурсы и уверенно говорить по-английски. Чтобы выполнить это обещание, был введен 45-минутный тест, состоящий из 24 вопросов по истории Великобритании (стоимость процедуры составляет 34 фунта стерлингов). Этот тест, вступил в силу 1 ноября 2005

года. Британские власти ищут всевозможные способы предотвращения нелегальных иммигрантов [5, с. 67].

Таким образом, данная концепция, как элемент социальной политики, еще не может получить необходимую теоретическую и практическую поддержку, поскольку он скорее подвергает этнические различия критической оценке, что способствует их гармонизации и принятию в обществе.

В Германии мультикультурализм с 1954 г является официальным политическим курсом. Необходимость подобного шага была вызвана значительным числом иммигрантов в составе немецкого общества, два миллиона из которых являлись на 1998 г. турецкими гражданами, из которых 750 тыс. родились в Германии. Уже в этом году берлинские школы смогли легально предоставлять исламское образование для учащихся и озвучили план о разработке образа ФРГ как «страны иммиграции» [6, с. 5-20].

В 2000 году при поддержке правительства был принят новый закон о гражданстве, согласно которому дети иностранцев, родившиеся в Германии, автоматически получают немецкое гражданство, если один из родителей законно проживает в Германии не менее восьми лет. Эти меры были призваны укрепить приверженность Германии либеральным принципам по отношению к представителям иностранных религиозных и некультурных сообществ, что в конечном итоге привело к их частичной культурной самоизоляции и нежеланию многих интегрироваться в немецкое общество.

Подводя итог, можно сделать вывод, что долгое время проводилась политика, согласно которой к вновь прибывшим, в основном, рабочим из Турции, относились как к временным рабочим-мигрантам.

Разрешение привезти с собой семьи в деревню коренным образом изменило ситуацию в немецком обществе. Именно в это время немецкое общество испытало шок от перспективы многокультурности, поскольку картина, знакомая по культурным и коммуникативным алгоритмам, рухнула у него на глазах.

В октябре 2010 года на встрече с молодыми членами Христианско-демократического союза (ХДС) в Потсдаме, недалеко от Берлина, канцлер Германии Ангела Меркель заявила, что попытки построить мультикультурное общество в Германии «полностью провалились».

Можно сделать вывод, что миграционная политика ведущих стран Европейского Союза, основанная на рассмотренных принципах, имеет свои особенности и формы реализации в разных странах: каждая модель основана на национальных интересах, историческом прошлом, культурном наследии и степени глобализации принимающих стран; основы миграционной политики прослеживаются и в некоторых моделях, свойственных историческому наследию.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Гудвиничев Г.А. Статус беженца в международном праве / Пер. с англ. Берликовой А.Ю. – Москва: ЮНИТИ, 2017. – 647 с.

2 Жеренков Е.Н. Правовое регулирование статуса беженцев и вынужденных переселенцев: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02 / Е.Н. Жеренков. – Волгоград, 2017. – 54 с.

3 Кондрашкин А.В. Правовая ответственность беженцев и лиц, ищущих убежище в ЕС: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. / Кондрашкин А.В. - Москва, 2020. – 154 с.

4 Домичева Е.В. Упрощение получение вида на жительство для беженцев стран ЕС [Электронный ресурс]/ Е.В. Домчева // Российская газета Рубрика: общество - 01.06.2018. – Режим доступа: https://rg.ru/2018/06/01/bezhencam-uprostili-poluchenie.

5 Евтеев В. Ю. Правовой статус беженца в ЕС: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В.Ю. Евтеев. - Москва, 2016. - 25 с.

6 Витрикул Н.Ю. Общая теория правового положения беженца в мировой практике / Н.Ю. Витрикул. - Новосибирск: Норма, 2020. – 448 с.

УДК 796.06
Турсунова А.Ф.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ЗНАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК ПЕРСПЕКТИВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ТРЕНЕРА И СПОРСТМЕНА

В настоящее время изучение иностранных языков является важным аспектом жизни современного человека. Иностранный язык дает нам возможность познакомиться с культурой и традициями других стран, способствует развитию мышления, воображения и памяти. Его знание необходимо для эффективного взаимодействия государств друг с другом во многих сферах жизни (науке, политике, спорте, культуре, искусстве и т. д.). Владение иностранным языком в наши дни - одно из условий профессиональной компетенции.

Целью данного исследования является проанализировать перспективу профессионального развития тренера и спортсмена с помощью знания иностранного языка.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- ознакомиться с доступной литературой по данной теме;
- провести анализ научного материала и сделать вывод.

Актуальность: Важным этапом жизни каждого спортсмена является участие в международных соревнованиях, которые способствуют не только спортивному, но и личностному росту человека. Для того чтобы вся спортивная команда чувствовала себя комфортно заграницей, и спокойно взаимодействовала с организаторами и иностранными участниками, каждому её члену (большинству) необходимо иметь базовый уровень владения английского языка. Поэтому, как тренеров, так и спортсменов необходимо мотивировать и обучать иностранному языку.

Английский язык является номером один среди всех иностранных языков, так как уже давно вышел на международный уровень и используется повсюду - спорт, бизнес, наука, киноиндустрия, а также во многих технических сферах.

Английский язык является самым доступным и легким для обучения, а также одним из самых распространенных, что является значительным положительным фактором его владения.

Тренер и спортсмен, как специалисты своего дела, должны глубоко разбираться в своем виде спорта. И в первую очередь, это знание терминологии. Спорт – это отдельная наука, в которой, точно также как и в физике, не каждый разбирается. Поэтому участникам данной деятельности необходимо разбираться в спортивных терминах не только своего языка, но и в английском.

В начале каждого олимпийского цикла международные спортивные федерации разных видов спорта публикуют обновленные правила на нескольких обще-международных языках, в основном – английский, испанский, французский. Как было отмечено ранее, самым простым и доступным является английский язык. Для качественного составления спортивных программ, тренеру необходимо тщательно изучить материалы, понять контекст. Для специалистов, не владеющих иностранным языком, крайне трудно разобраться во всех новшествах. А те, тренеры, которые свободно понимают иностранный язык, сталкиваясь с трудностями, могут спокойно обратиться к своим иностранным коллегам. Тем самым, они обеспечивают не только полное понимание правил и терминов, но и закрепляют дружеские связи с иностранными спортивными федерациями, тренерами.

Учебно-тренировочные сборы являются необходимым этапом тренировочного цикла для спортсменов всех дисциплин и возрастных периодов. Особенно полезными являются сборы заграницей. В данном случае, владение языком принимающей страны обеспечивает спортсмену наиболее эффективную и комфортную тренировочную деятельность, а тренеру, в свою очередь, практическое повышение квалификации, так как он способен воспринимать речь, термины и объяснения иностранного коллеги.

Здесь осуществляется цель обмена опытом и профессиональное развитие тренеров и спортсменов. Так, тренеры становятся более перспективными, развиваются, находят для себя новые методики и инструменты влияния, внедряют иностранные узконаправленные термины. Спортсмены приобретают новые знакомства, взаимодействуют со своими соперниками, перенимают определенные навыки и могут коммуницировать для достижения понимания тонкостей того, или иного вида спорта.

Сборные спортивные команды очень часто посещают разные страны нашего мира, поэтому помимо своей основной деятельности, всем члены должны ориентироваться в аэропортах, понимать систему заселения, взаимодействовать с организаторами соревнований и волонтерами. Знание иностранного языка помогает лучше окунуться в иностранную среду, увидеть не только спортивные комплексы, но и посетить достопримечательности, познакомиться с культурой страны, что повышает культуру человека, развивает его как личность и позволяет отличаться грамотностью и в спортивной, и в общественной сферах.

В поездке могут произойти непредвиденные ситуации. Вам может понадобиться подсказка прохожих, медицинская помощь или содей служителей закона. Поэтому не лишним является изучение набора фраз, позволяющий обратиться за советом или просьбой о помощи.

Возможность общаться с обслуживающим персоналом в отеле, кафе, магазинах – это весьма полезный навык. Отсутствие горячей воды, блюдо с нелюбимым ингредиентом, невозможность найти интересующую вещь – все эти мелочи могут существенно испортить настроение. А умение объясниться, позволит разрешить конфликтную ситуацию и сэкономит нервы и энергию, необходимых для соревнований [1].

У тренера, как и у любого другого специалиста, есть свой карьерный рост. В жизни многих успешных тренеров появляются предложения работать заграницей. В данном случае, знание иностранного языка будет являться частью профессиональной компетенции специалиста в спорте.

Профессиональная компетентность - готовность и способность специалиста принимать эффективные решения при осуществлении профессиональной деятельности.

Профессиональная компетентность «в целом характеризуется совокупностью интегрированных знаний, умений и опыта, а также личностных качеств, позволяющих человеку эффективно проектировать и осуществлять профессиональную деятельность во взаимодействии с окружающим миром».

Компетентность - это способ существования знаний, умений, образованности, способствующий личностной самореализации, нахождению обучающимся своего места в мире, вследствие чего образование предстает как высокомотивированное и в подлинном смысле

личностно-ориентированное, обеспечивающее востребованность личностного потенциала, признание личности окружающими и осознание ею самой собственной значимости [3].

Международная работа становится все более распространенной, поскольку компании и спортивные клубы становятся все более интернациональными. Кроме того, мобильность рабочих мест облегчается благодаря факторам индивидуального уровня, например, благодаря языковым навыкам и предыдущему международному опыту.

Международная работа – это очень сложный и развивающий опыт. Это связано с рядом факторов, связанных с характером работы, а также со спецификой среды, в которой работают сотрудники. За рубежом работа зачастую более разнообразна и сложна. В то же время международная работа имеет тенденцию быть более независимой и автономной. Более того, профессионалам приходится работать в новой среде, где доминирующая культура иная. Считается, что международный опыт повышает у людей самосознание и уверенность в себе, их компетентность и социальные связи. Все эти факторы, как известно, имеют отношение к успеху человека в трудоустройстве и его развитии как профессионала в целом.

Международный опыт, в перпективе профессионального развития тренера, показывает, что как специалист с разнообразным опытом, он имеет востребованность. Особенно в странах, где уровень спортивной успеваемости по определенным видам спорта низкий. Также, такая возможность предоставляет тренерам более высокий жизненный уровень и заработную плату.

Карьерный капитал, полученный на международных позициях, увеличивает карьерный успех в долгосрочной перспективе. Более того, те, кто работает за границей, более активно перемещаются между различными компаниями (клубами), отраслями и странами [2].

Почему и спортсменам необходимо владеть иностранным (английским) языком в перспективе профессионального развития?

К большому сожалению, в Казахстане, кроме национальных видов спорта, таких как борьба, остальные виды развиваются медленно. Отсутствуют необходимые условия спортивных комплексов, например низкие потолки в залах художественной гимнастики, условия аренды льда в фигурном катании. Федерации других странах часто замечают перспективных спортсменов и приглашают тренироваться и далее выступать за их сторону.

Спортсмены, которые решили связать свою жизнь со спортом на профессиональном уровне, нередко сами уезжают тренироваться к иностранным тренерам, где преобладают новые методики, технологии анализа технических спортивных, биологических и физиологических данных. Для комфортного проживания, тренировочного процесса и

достижения высоких результатов на соревновательных стартах, спортсмен должен знать язык общения принимающей страны. Так, владение иностранным языком является необходимой частью успеха спортсмена.

Ярким примером такой практики является Бауыржан Исламхан, который зарабатывает, играя за иностранные клубы. От одноимённого с его родным городом клуба Исламхан дошёл до арабского «Аль-Айна». В его послужном списке пять команд, три из которых казахстанские. Футболист успел поиграть за лидеров национального футбола: и за «Астану», и за «Кайрат». Шестикратный вице-чемпион Казахстана и четырёхкратный обладатель Кубка страны. Картанбаева Булбул, хоккеистка, выступала за клуб «Томирис» при «Барысе» с 2013 года, а в следующем уже стала капитаном команды. Позднее её команда заняла второе место в чемпионате Казахстана. Булбул вела команду до 2018 года, пока не перешла в североамериканскую «Калгари Койотс», где успешно продолжила свою спортивную карьеру.

В настоящее время владение иностранным языком является необходимым и престижным для специалиста любого профиля. Анализируя все сказанное выше, можно прийти к тому, что знание иностранного открывает новые возможности. Английский язык не только очень полезен и повсеместно распространен. Он также один из самых простых в изучении. Ведь его можно изучать не только под контролем преподавателя в рамках учебного процесса, но и самостоятельно.

Делая вывод, можно выделить следующие перспективы профессионального развития тренера и спортсмена, знающих иностранный язык:

- повышение тренерской эффективности (профессионализм), куда входит знание терминологии, правил и деталей профильного вида спорта;

- качественная профессиональная командировка, возможность комфортного передвижения по странам, обеспечение, в первую очередь, безопасности, знакомство с разными культурами;

- тренерская работа заграницей с высоким уровнем жизни и труда, обучение спорстменов у ведущих иностранных специалистов.

Для обеспечения профессионального развития казахстанских тренеров и спортсменов, в нашей стране крайне важно включать индивидуальные занятия с преподавателями иностранного языка, разрабатывать специальные программы обучения в сфере спорта и мотивировать достигать результат не только в спортивной деятельности, но и в образовании в целом.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Английский язык для путешествий. — Текст : электронный // lingvo studio : [сайт]. — URL: https://esl-school.ru/angl-yazyk-dlya-puteshestvii/ (дата обращения: 12.10.2023).

2 Boosting your career by working abroad? – a new study examined the effects of international work. — Текст : электронный // newshub : [сайт]. — URL: https://www.uwasa.fi/en/newshub/news/boosting-your-career-working-abroad-new-study-examined-effects-international-work (дата обращения: 12.10.2023).

3 Каракулина, Э. А. Иностранный язык как часть профессиональной подготовки специалистов по физической культуре и спорту / Э. А. Каракулина. — Текст : электронный // cyberleninka : [сайт]. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/inostrannyy-yazyk-kak-chast-professionalnoy-podgotovki-spetsialistov-po-fizicheskoy-kulture-i-sportu/viewer (дата обращения: 12.10.2023).

ӘОЖ 796.011.3
Уразбаев А. А., Жилисбаев Н. К., Дайрабаев М. С.
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ, Қазақстан Республикасы

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫН ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Бұл мақалада оқу үрдісін жетілдіру және студенттердің дене тәрбиесі жүйесінің ұлттық спорт түрлерін қолдану мүмкіндіктерін кеңейту қарастырылған. Оқу орындарында дене шынықтыруды жаңғырту және бастауыш сынып жасындағы жастардың дене шынықтыру дайындығын жетілдірудің негізгі бағыттары студенттерге арналған дене шынықтыру және спорттық іс-шаралар жүйесін жетілдіру, сондай-ақ оқу орындарының жүйесінде міндетті дене шынықтыру сабақтарының тиімділігін арттыру бойынша ұсыныстар енгізу арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Жоғары білім реформасы мұғалімдер мен жаттықтырушылардан білімін тереңдетуді, дене шынықтыру және спорт секцияларында оқыту әдістерін жаңартуды талап етеді. Қазақ күресі – Қазақстан Республикасында дамыған ең танымал ұлттық спорт түрі. Тула мемлекеттік университеті (TSU) спортты жетілдіру барысында осы қазақ күресін оқытудың бай дәстүріне ие. Оқу үрдісінде қазақ күресін пайдалану дене тәрбиесі жүйесінің мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді, оның мақсаты - студенттердің дене тәрбиесі үрдісін қазақ күресі арқылы оңтайландыру[1].

Қазақстанда ұлттық спортты насихаттау керек, олардың олимпиадалық пәндерге енуін қамтамасыз етуіміз керек, - деді Қазақстан Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев.

«Ұлттық жаңғыру» ұғымы ұлттық сананы жетілдіру болып табылады.

Оның екі жағы бар.

Біріншіден, ұлттық сананың көкжиегін кеңейтіңіз.

Екіншіден, ұлттық сана-сезімнің өзегін сақтай отырып, оның кейбір сипаттамаларын өзгерту керек.

Біздің ұлттық дәстүрлеріміз, тіліміз, музыка, әдебиетіміз, салт-дәстүрлеріміз біздің бойымызда мәңгіге қалуы керек », - деген. Осы мақалада айтылған сөз біздің ұлтымыздың дамыған мәдениеті мен өркениетті мемлекеттерімен бірегейлігін сақтап қалуға жол ашады ма? Әрине, бұл жол ашылады. Ашылғанда да, бұл көпшіліктің бірі болу емес, біздің ұлттық салт-дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымыз бен тілімізді, біздің дініміз бен өзіміздің ұлттық имиджімізді сақтап қалу дегенді білдіреді[2].

Халықтың проблемалары мен болашағы, ұлттың тағдыры тарихты жан-жақты зерделеу және олардың бірлескен шешімі барысында қазақстандықтармен зерттелді. Яғни, қоғамның проблемасы елдің дамуымен, жастардың рухани игілігімен тығыз байланысты. Ата-бабамыздың түсінігі бойынша, егер жас ұрпақ дұрыс тәрбиеленіп, жағдайлары жасалып, әлеуметтік ортаға бейімделсе, жас ұрпақ өз еліне жақындай түседі, жүректерінде патриоттық сезім оянады.

Ұлттық идеяны жас ұрпақтың бойына сіңіру әдістерін жаңғырту қажет. Балабақшадан бастап, университетке дейін ұлттық идеяны сіңіруге арналған инновациялық механизмдерді құру қажет. Осы бағытта жұмыс жүргізілуде, бірақ осы жастардың көпшілігі экстремист болуыда жиі.

Демек, әсер ету техникасы әлсіз. Ұлттық процестерді бейімдеу және үйлестіру қажет. Ұлттық мәдениет пен дәстүр бұрынғы ұрпақтың рухани құндылықтарын сақтап қана қоймай, сонымен қатар мәдени мұра жайлы естеліктерді жаңғыртады. Елдегі тіл мен ұлттық дәстүрлердің тікелей байланысы, мәңгілік болуы - ұрпақтан ұрпаққа беріліп халықтың бірлігін сақтайды. Ұлттық дәстүрлер мен лингвистикалық мәдениет үнемі ұлттық бірегейлікті сақтау үшін дамып келеді. Елбасы атап өткендей: «Дәстүр мен мәдениет тіл көкжиегі». Сондықтан, ең алдымен, іргелі құндылықтарды қайтару ұлттық мәдениеттің негізі болып табылады, яғни халықты рухани оятуға әкелетін ұлттық тіл мен дәстүрлерді жаңғырту; Қазақ халқының асыл қазынасы, қазақ халқының ғасырлық тарихы - мемлекеттің қозғаушы күші, мәдени және рухани мұралардың белсенді дамуы, ұлттық ар-намыс, ынта-жігер мен жоғары рухты тәрбиелеу[3].

Елбасының бұл мақаласында «Мәңгілік Ел» идеясы халықтың ой-санасының рухани жаңаруында көрінетін көптеген жолдарды көрсетеді. Негізгі критерий - бұл ұлттық кодексті сақтау қажеттілігі. Мәңгілік ел

қазақ халқының ұрпақтан-ұрпаққа ұласып және ұрпақтардың сабақтастығын, рухани құндылықтарын сақтауға тікелей байланысты. Ұлттық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарға негізделген спорттық ойындар мен салауатты өмір салтын ұлттық ойындар арқылы дене шынықтырумен байланыстыру заманауи талаптардың бірі.

Төменде басқа ойындармен ұлттық ойын түрлерінің байланысы көрсетілген. Бағдарлама материалы («баскетбол», «волейбол») арқылы жиналған «Ұлттық Ойындар» алдында оқушылардың физикалық әлеуеті «Тоғыз құмалақ» және «Асық ойынын» ойынынан кейін азаяды (яғни қозғалғыш белсенділігі аз ойындар)

б) Оқушылардың төзімділігінің төмен деңгейі, күш, жылдамдықтың жәнеептіліктің жеткіліксіздігі.

Сынақ нәтижелері 6 минуттан кейін төмен болды. Басқа сынақтардан да орташа, және орташадан да төмен көрсеткіштер болды.

б) қол күшінің және өкпе сыйымдылығының төмендігі. Осы көрсеткіштерді зерттеп қарағанда бірінші және екінші курс студенттері төмен көрсеткіштерді көрсетті.

в) екінші курс студенттерінің пост-диссертациялық материалдарының қозғалысы студенттердің ойлауына академиялық жүктеменің артуымен байланысты[4].

Ұлттық ойындардың барысында келесі әдістер қолданылды:

- Таныс ойындарды ойнау арқылы бейтаныс ойындарға көшу. Мысалы, «Аңшы ойыны» ойынынан кейін «Жаяу көкпар» ойынына ауысу.
- Ұлттық ойындар арқылы студенттер олардың тарихы, салт-дәстүрлері туралы біледі.
- Ұлттық ойын таңдағанда, алдын-ала қай жерде өтетіні жайлы ойлану қажет (зал, дәліз, алаң, ауа райы, жабдықтар және т.б.);
- ойынның алдын-ала орындалуын жоспарлау және бағыттау;
- Ойыншыны таңдау және басқаруды бекіту;
- Ойын менеджерлерді, командалардың бөлімдерін, капитандарды таңдауды және т.б. тағайындау туралы.
- Ойын желісін басқарыңыз (ойынды белгілі бір уақытта бастаңыз, ойын тәртібін бақылаңыз, тексеріңіз);
- Ойынның аяқталысымен қортындылау (тек шапшаңдыққа ғана емес, тапсырманың сапасына да мән беру).

Біз көрсеткен эксперимент нәтижелері келесідей. Абай Құнанбаев, Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин білім берудегі тәрбиелеу құндылығын жоғары бағалап, өткен ұрпақтың салт-дәстүрін жоғары бағалады және халықтың түсіністігі мен іс-әрекетінің эстетикалық мағынасында жастардың белсенділігін жоғары бағалады. Қазақтың ұлттық ойындары дене шынықтыру мәдениетінде жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің бір бөлшегі ретінде мектепте аясында қалыптасады. Сондықтан оны пайдалану құзыретті дағдыларды дамытумен қатар,

қазақтың ұлттық спортына деген көзқарастарын дамытады, физикалық жаттығулар мен ойындарды дамытады, сондай-ақ олардың рухани, моральдық және дене шынықтыру тәрбиесінің бірыңғай жүйесі ретінде білім беру ойындарын жүзеге асырады. Бұл жағдай, негізінен, Қазақстан Республикасының көптеген студенттерінде ұлттық спорт түрлеріне, ұлттық ойындарға, дене шынықтыруға жүйелі түрде көзқараста болмағандықтан, осы салада өзін-өзі зерттеуге арналған ғылыми негізделген әдістердің жоқтығы және көптеген пәнаралық мектептерде оқытудың материалдық базасы жоқ, мектептерде (әсіресе ауылдық мектептерде) ауа райының қолайсыздығына және оқушылардың білім алуына байланысты мектептен тыс іс-шаралар өткізілмейді. Жоғарыда айтылған барлық сұрақтар тақырыпты мұқият зерделеуге мұқтаж екенін көрсетеді. Ұлттық ойындардың мазмұны мен күрделілігіне және жас айырмашылықтарына байланысты балаларды орташа, жоғары және төмен сынып оқушылары ойынайтын ойын деп бөлуге болады. Қажетті ойындар жаттығудың пәніне немесе педагогикалық тапсырмаларына байланысты таңдалуы керек[5].

Эстафеталық жарыстарды ұйымдастыру арқылы студенттердің ұлттық ойынға деген қызығушылығын арттыру, ерлік пен салауатты өмір салтын тәрбиелеу. Ұлттық ойындарды спортта, жеңіл атлетикада, гимнастикада, жалпы физикалық жаттығулар мен жаттығуларда кеңінен қолдануға болады. Дене шынықтыруды ұлттық ойындармен жоғары деңгейде өткізуде пайдасы мол. Жалпы ойындардың жүйелі қолданылуы қиындықтарды жеңуге, оларды еңбексүйгіш субъект ретінде тәрбиелейді. Батылдыққа, байсалдылыққа, шапшаңдыққа тәрбиелейді. Осылайша, ұлттық ойындарға арналған сабақтың аудиториялық интерпретациясы тақырыптық пәндерді тез әрі жылдам зерттеуге ықпал етеді. Студенттің сөздік қорын байыта түседі. Ұлттық спорт түрлері халық ойындары жас ұрпақтың үйлесімді тәрбиесінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Қазіргі дене тәрбиесінің тәжірибесінде ғасырлар бойы халықтық ойындар мен ұлттық спорт түрлерімен білім берудің бай тәжірибесін пайдалану қажет. Ойын баланың қабілетін дамытуға және әлем туралы түсінігін кеңейтуге көмектеседі. Біздің ата-бабамыз ойындарды балалар ойнау және өсіру әдісі ретінде емес, балаларын алға жылжытудың тәсілі ретінде жоғары бағалады. Ойын балалар үшін психологиялық, анатомиялық, физиологиялық, педагогикалық рөл атқарады. Ойын бала тәрбиесіне, білім беру, тәрбиелеу, маңыздылықты дамыту құралы бола отырып, жеке адамның дамуына ықпал етеді. Ойын ойнаған әр адам кең, таза, нәзік, шынайы, сезімтал адам болады. Ойында кей балдар нақты өмірін білдіретін болса, кейбір балалар ішкі сезімін көрсетеді. Ойынның дамуына және баланы ойынға қызықтыратын көптеген қызықты ойындар бар. Халық арасында «денсаулық пен байлық» туралы ештеңе айтылмаған. Осылайша, көптеген ұлттық ойындарды ойнау және ашық ауада жүру - бұл

дене үшін сау өсімнің көзі, ол болашақта отанға және халқына адал қызмет ету[6].

Сондықтан кез-келген дене шынықтыру мұғалімі дене шынықтырудың жаңа әдістерін, технологиясын, балалардың жас ерекшеліктеріне, денсаулыққа қатысты проблемаларына қарай ұлттық ойындардың түрлерін сабақтың мазмұнына сәйкес іріктеп алуына мүмкіндігі бар.

Білім беру мекемелерінде (балабақша, орта мектеп, орта және жоғары оқу орындары, спорт мектептері) дене шынықтыруды кеңінен пайдалану мәселесі ұлттық дәстүрлер мен салт-дәстүрлерді сақтай отырып, адал ұрпақты тәрбиелеу кеңінен қолдану мәселесі қарастырылуда.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 «Дене тәрбиесі сабақтарында ұлттық ойындардың қолдану әдістемесі». Оқу-әдістемелік құрал. 2019 Байзақова Н.О.

2 «Ұлттық спорт түрлерінің әдістемесі». Қуанышов Т. Ш. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі.- Алматы: 2002, 66 б

3 «Ұлттық спорт ойындары оқу құралы». Алматы 2020, Б.А. Шилібаев.

4 Н.Ә.Назарбаевтың 2017ж, 12-сәуңрдегі жолдауынан, https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000168

5 Токкулинова Г.Ж., «Дене шынықтыру және спорт педагогикасы». Оқу құралы. Алматы, 2018ж.

6 «National sports in the sphere of physical culture as a means of forming professional competence of future coach instructors» Omarov, B.S, Seidahmetov, E.E, Orazbaev, E.D, Nagashbek, K.Z, Khalilaev, A.N.

7 Indian Journal of Science and Technology, 2016, 9(5), 87605

УДК 159.9

Шишкина В.П.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В СПОРТЕ

Гендерные различия имеют определенное значение в спорте. Вопросы, касающиеся так называемого женского вопроса, сегодня занимают не последнюю позицию в самых различных научных направлениях: в истории, социальной психологии, психологии, этнологии и, в частности, в истории, социальной психологии физической и спортивной культуры. В этом случае приоритетны вопросы, связанные с положением женщины в международном спорте, правом женщины

заниматься в традиционном мужском спорте, расширением женской олимпийской программы.

Целью данного исследования является проанализировать проблемы гендерного различия в спорте.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- рассмотреть историю женского спорта;
- проанализировать гендер, гендерные различия и гендерные стереотипы;
- рассмотрение гендерных отношений в спорте.

Развитие женского спорта началось еще во времена античности. Например, древние спартанцы уделяли много внимания физическому развитию девочек, ведь, как они считали, тело будущей матери должно быть достаточно сильным, чтобы вынести будущие роды. Девочки с детства упражнялись в беге и борьбе [1]. Так же со временем девушки начали заниматься и другими видами спорта, такие как, футбол, бокс, хоккей и другие.

На Олимпийских Играх женщины приняли участие в 1908-м году в Лондоне. Во Всемирных женских играх (название «Олимпийские игры» для них вызвало возмущение ИААФ и МОК) 1926 г. в Гетеборге участвовало 92 спортсменки из 15 стран. Программа состояла только из легкоатлетических видов [2]. Сначала появления женщин на Олимпийских Играх не было такой популяцией и возможностью, но со временем стало допускаться больше различных видов спорта и начало выступать больше спортсменок.

На зимних Олимпийских играх сначала женщины принимали участие в фигурном катании в 1932 году. Затем начали принимать участие и в других видах спорта, которые включили в зимнюю олимпиаду. Такие как, с 1948 года горнолыжный вид спорта, с 1960 года конькобежный спорт, с 1956 года лыжные гонки, с 1964 года санный спорт, 1988 года появились женский керлинг и хоккей, а одними из последних добавленных были бобслей, скелетон и прыжки на лыжах с трамплина.

Термин «гендер» был введен в научный оборот американским психологом Робертом Столлером в конце 60-х годов XX века. Столлер предложил использовать для обозначения социальных и культурных аспектов пола понятие гендер, которое до этого использовалось только для обозначения грамматического рода и поэтому не вызывало никаких коннотаций с биологией. В самом общем виде понятие гендер обозначает совокупность социальных и культурных норм, которые общество предписывает выполнять людям в зависимости от их биологического пола. Пол предопределен природными факторами, гендер – социально сконструирован, и потому эти слова не являются синонимами [3].

В нашем обществе часто встречаются такие понятия, как «мужское» и «женское». Эти понятия обусловлены физиологией, социологией и психологией, которые прививают нам с младенчества. Так же часто эти понятия встречается и в спорте, так как многие думают, что для девочек нужен более женственный вид спорта, либо нейтральный, которым занимаются и мальчики, и девочки, либо ей вообще не место в спорте, потому что нам с детства говорят, что девочки – это слабый пол. Исходя из этих факторов, формируются гендерные стереотипы.

Мужчины и женщины обладают вполне определенными психологическими качествами, а также имеют различные типы менталитета и стиля поведения. Типично женским качеством признаются пассивность, нерешительность, зависимость, отсутствие логики, артистизма, эмоциональности, грации. Называют спортивные виды спорта, которые опасны для женщин, к ним относятся те, требуют наибольших маскулинных особенностей, например: бокс, прыжки на лыжах с трамплина, борьба, тяжелая атлетика и так далее. Следуя далее, можно отметить, что если девушка занимается спортом, в котором больше доминирует мужественность, надежность и другие качества или «мужской» вид спорта свойственные мужчине спортсмену, то женщина формирует в себе мужские качества, а если мужчина занимается более «женским» видом спорта, то он не формирует в себе женские качества.

В связи с этими факторами, для женщин-спортсменок, которые занимаются не «женским» спортом существует барьер в спортивной карьере, который является одной из масштабных проблем. Так же возникают трудности у тренеров, ориентироваться ли в воспитании представительниц женского пола на требования, предъявляемые видом спорта, или на традиционные представления о феминности.

Например, слабо развит среди девушек такой вид спорта как прыжки на лыжах с трамплина. Это проблема обоснована тем, что многие родители считают данный вид спорта опасным и не подходящий для девушек. Многие родители и дети под их влиянием выбирают более женственные виды спорта, такие как, гимнастика, фигурное катание и так далее.

Так же многие женщины не выбирают такие виды спорта как, волейбол, баскетбол и другие командные виды спорта. Хотя женщины тоже могут участвовать в напряженной, агрессивной, соревновательной спортивной команде. Но чаще всего сохраняется гендерный стереотип. Таким образом, дети, выбирают тот или иной вид спорта, где как по мнению общества девушке «будет место», нежели желание самого ребенка. В обществе больше имеет значение социальные нормы поведения и гендерные стереотипы. Гендерно-нейтральные виды спорта имеют самые высокие показатели участия мальчиков и девочек. Такие гендерные нравы можно сравнить с патриархальным характером в обществе и в спорте.

Одним из факторов негативного воздействия спорта высших достижений, связанных с особенностями женского организма, является диморфизм. Эта проблема занимает не последнее место в мире спорта. Рассмотрение спортивных результатов с точки зрения полового диморфизма показывает, что у женщин темпы роста спортивного мастерства более высокие, чем у мужчин. Еще одним фактором и значимой проблемой следует считать разработку социально-психологических основ женского спорта, для которой характерен спортивный стиль жизни, предполагающий отказ от многих привычных для обычных людей радостей жизни, ограниченные возможности общения, экстремальные физические нагрузки и еще много всего другого, что действительно отличает спортсменку от прочих представительниц прекрасного пола [4].

В общемировых тенденциях изменения социальной значимости женщины меняется вид, образ, имидж и тело женщины в целом. Стремясь доказать свое социальное равноправие, женщины теперь стараются не только конкурировать с мужчинами в интеллектуальной сфере, но и наравне с ними участвовать в спортивной соревновательной деятельности. Феминизм не смог обделить вниманием вид деятельности, который так ярко выражает гендерное неравенство, догматически определял «естественные» мужские и женские занятия, декларировал мужское превосходство, основывающееся на соматических и физиологических функциональных различиях мужчин и женщин. Женщины стремятся освоить традиционно «мужскую» спортивную сферу. Какой должна быть физическая нагрузка у женщин, может ли женщина заниматься спортом, какими видами спорта рекомендуется заниматься, каким образом влияют физическая активность и спорт на женственность, на репродуктивную функцию и здоровье – эти вопросы обсуждаются ведущими специалистами педагогической, медицинской и спортивной отраслей.

Женский спорт должен прогрессировать в любом случае, развивать свою культуру, независимо от рамок общества и гендерного различия. Стратегические цели должны быть поддержкой инновационной программы устойчивого развивания спорта по расширению возможностей женщины, пропагандой и поддержкой социальной политики по обеспечению гендерного равноправия, нравственных и социальных равенств в развитии личности и психологической концепции деятельности, личности и социокультурных теорий развития человека, определяющих социальное окружение как главный источник роста личности. Социальное значение спорта – это фактор, который наиболее эффективно стимулирует занятия спортом, способствует моральному, эстетическим воспитанию и удовлетворению духовного потребления. Впрочем, и эта сфера деятельности человека была затронута гендерной спецификой, в этой работе рассматривалась проблема гендерного отношения в спорте. Более

правильным и актуальным решением данных проблем это переосмысливание, осознание и принятие гендерного различия, гендерных стереотипов, психологическим и новым подходам к женскому спорту.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Астафьева, Е. Неслабый пол: история женских видов спорта / Е. Астафьева. — Текст: электронный // ДИЛЕТАНТ: [сайт]. — URL: https://diletant.media/articles/26532970/ (дата обращения: 13.10.2023).

2 Гик Е. Женщины на Олимпийских играх. История женского спорта / Е. Гик. — Текст: электронный // Материнство: [сайт]. — URL: https://materinstvo.ru/art/17001 (дата обращения: 13.10.2023).

3 Текст: электронный // Adolesmed: [сайт]. — URL: https://adolesmed.szgmu.ru/s/26/?m1=12 (дата обращения: 16.10.2023).

4 Барабанова В.Б. Актуальность гендерных отношений в сфере спорта // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – №6. URL: https://science-education.ru/ru/article/view?id=25986 (дата обращения: 17.10.2023).

УДК 796 : 005.591.6

Шоңов Е. Ш.
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ., Қазақстан Республикасы

МЕКТЕПТЕН ТЫС ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы. Жастардың жан - жақты дамуын дене тәрбиесінсіз елестету мүмкін емес. Денесі жақсы дамыған деп күн режиміне спортпен жүйелі айналысуды енгізген, ағзаның шынығуы үшін табиғи факторларды тұрақты пайдаланатын, жұмысты белсенді демалыспен кезектестіріп отыратын жас адамды айтамыз. Мектептен тыс дене тәриесі және спорт жұмыстарын мектеп ұжымы оқушылардың ата-аналарымен бірігіп, аудандық, қалалық халыққа білім беру басқармалары ұйымдастырады.

Дене тәрбиесі бойынша сыныптан тыс жұмыстардың міндеттері: баланың денсаулығын нығайтуға көмектесу; ағзаны шынықтыру, оқушылардың жан-жақты өсіп жетілуіне, дене шынықтырудық оқу бағдарламасын ойдағыдай меңгеруге көмектесу; балаларды дене шынықтыру және спортпен үнемі шұғылдануға әдеттендіру; қозғалыс дағдысын тәрбиелеу. Дене шынықтыру мен спорт жөніндегі сыныптан тыс жұмыстың негізгі формалары: секциялары мен үйірмелердегі сабақтар

спорт жарыстары, серуендер, туристік жорықтар, дене шынықтыру және спорт мейрамдары. Серуендер мен жорықтарды балалардың табиғат туралы білімдерін толықтыра алатындай тамаша адамдардық әңгімелерін ести алатындай жерде белгіленген жөн.

Мектептен тыс дене тәрбиесі жұмыстары әртүрі ұжымды мекемелерде, жұмыс орындардарында өткізіледі. Ол мекемелер: балалар және жасөспірімдер спорт мектебі, жаздық сауықтыру лагерлері, еңбек сауықтыру лагерлері, стадиондар, дене мәдениеті сауықтыру кешендері, спорт клубтары, бассейндер, спорт базалары, жергілікті тұрғын жерлердегі аула, спорт клубтары. Бұл мектептен тыс жұмыстар, оқу және сыныптан тыс жұмыстарды толықтырады. Жаттықтыру түрлері әр түрлі болып келеді. Спорт түрлерін таңдауға балалардың мүмкіншіліктерін кеңейтеді.

Мектептен тыс дене тәрбиесі және спорт жұмыстарын жүргізетін мекемелердің міндеттері:

1) Жүйелі түрде жаттығумен айналысуға оқушыларды көбірек тарту.

2) Оқушылардың денсаулықтарын нығайтуға, дене қуаты дайындығын жоғарылатуға көмектесу, уақыттарын пайдалы өткізулерін ұйымдастыру.

3) Дене мәдениеті саласының әрбір бөлімдерінде көпшілік спорттық жұмыстардың өтуіне қызығушылықтарын қалыптастыру.

4) Нұсқаушылық және төрешілік дағдыларына дағдыландыру. Мектептен тыс мекемелер көптеген мектептің оқушыларын біріктіріп жаттықтырады. Әрбір мекеменің өз педагогикалық ұжымы болады. Әр мекеме өзінің жұмыс істейтін бағыттарында оқушыларды үйрету, жетілдіру, тәрбиелеу жұмыстарын тиімді ұйымдастырады. Мекемелердің қызметші, педагогтар құрамы бағдарламалар, ережелер бойынша балаларды оқыту, жаттықтыру, тәрбиелеу жұмыстарын жүргізеді [1, б. 95].

Осы аты аталған мекемелердегі жұмыстар екі бағытта, ұйымдастырыла жүргізіледі:

1) Арнайы бағыт. Ол бағыт - спорт түрлері бойынша жоғары жетістіктерге жету бағыты. Бұл бағытта жұмыс істейтін мекемелер денсаулықтары мықты, дене қуаты дайындығы жоғары, тұрақты оқушылар контингентімен жұмыс істейді. Ол мекемелер: балалар, жасөспірімдер спорт мектебі, олимпиадалық ізбасарлар спорт мектебі, жоғарғы спорттық шеберлік мектебі, спорттық мектеп интернаттар

2) Жалпы немесе көпшілік бағыты. Бұл бағыттағы жұмыстар балалардың қозғалысқа деген табиғи қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жүргізіледі. Ол бағытта жұмыс істейтін мекемелердің ерекшеліктері, олар денсаулықтары жақсы, белгілі бір уақытта топтың құрамдары ауысып тұрған балалармен жұмыс істейді. Ол бағыттағы мекемелер: жазғы сауықтыру лагері, еңбек сауықтыру лагері, стадиондар, су станциялары, жас туристер станциялары, мәдениет үйлері мен спорттық сауықтыру кешендері, мәдени демалыс парктері, аула клубтары.

Жазғы демалыс лагерлеріндегі спорттық-сауықтыру жұмыстары. Ата-аналар балаларының денсаулықтары мықты, шыныққан, күшті болуын қалайды. Сол үшін оқу мерзімі кездерінде мектептерде дене тәрбиесі және сыныптан тыс спорттық-сауықтыру жұмыстары жүргізіледі. Дене тәрбиесі, спорт мамандары оқушылармен ол жұмыстарды жүргізіп, баланың күндік козғалыс белсенділігі 14 сағаттан кем болмауына ұмтылады. Жаз уақытында ата-аналар ең ұзақ демалыс (каникул) кезінде балаларының тоғыз ай мектептегі уақыттары секілді дене тәрбиесі, спорт жаттығуларымен үзбей, жүйелі, тұрақты айналысуын ұйымдастыра ала ма? Ұйымдастыра алмайды. Оның ең бір тиімді жолы бар. Ол жол көптеген жылдар бойы ұйымдастырылып жүрген балалар демалыс-сауықтыру лагерлеріне балаңызды жіберу [2, б. 225].

Балалардың жаздық сауықтыру лагерлерін 7-15 жастағы оқушыларға арнап кәсіпорындар мен мекемелердің, халыққа білім беру департаментінің, денсаулық басқармаларының кәсіподақ комитеттері құрап, ұйымдастырады. Ол кәсіпорындар, мекемелер көп қала жанындағы лагерлер мен кейбір аудандардағы экономикасы мықты кәсіпорындар ұйымдастырған лагерлер. Ауылдық жерлерде бұрынғы кеңес заманында әрбір ауданның халыққа білім беру бөлімінің басқаруымен балалар денсаулық лагері ұйымдастырылатын. Аудандағы мектептер өз оқушыларын сол лагерге жіберетін. Қазіргі кездерде ол лагерлер жабылып жұмыс істемей қалды да, орта жалпы білім беру мектептерінің жанынан еңбек - сауықтыру лагерлері ұйымдастырылды. Сонымен қатар спорт мекемелерінің қаржыландыруымен спорттық-сауықтыру лагерлері ұйымдастырылады.

Еліміздегі балалар және жасөспірімдер спорт мектептері қазіргі таңда барлық қалаларда, аудан, облыс орталықтарында жұмыс істейді. Көптеген спорт мектептерінің бөлімшелері (филиалдары) ауылдарда окушылармен жаттықтыру жұмыстарын жүргізеді. Балалар және жасөспірімдер спорт мектебінің негізгі мақсаты — оқушылармен жаттықтыру, тәрбие жұмыстарын жүргізіп, спорт түрлері бойынша жоғарғы жетістіктерге жету.

Міндеттері: оқушылардың денсаулықтарын нығайту, таңдап алған спорт түрлерінен кабілеттіліктерін дамыту, халықаралық аренада спорт түрлерінен халқының, отанының намысын корғайтын мықты ұл, қыздар өсіру, дене тәрбиесі мен спорт бағытында белсенді оқушылар дайындау, жалпы білім беретін мектептерге көпшілік спорт бағытында көмек беру, спортты насихаттау.

Спорт мектептері спорт түрлері бағыты бойынша арнайы және кешенді болып екіге бөлінеді. Арнайы спорт мектептері: қысқы спорт түрлері, спорт ойыидары, жеке сайыс спорт түрлері мектептері деп, спорт түрлерінің багыт ұқсастығына байланысты бөлінеді. Кешенді спорт мектептеріне, аудандардағы көп балалар жақсы көріп қатысатын спорт

түрлері кіргізілген мектептер жатады. Ол спорт түрлері әр түрлі бағытта бола береді.

Зерттеулер дәлелдегендей, қазақ күресінің қимылы мен әдістік іс-әрекетттерін мектеп оқушалары мен студентердің дене тәрбиесінің құралы ретінде пайдалану оқушы жастардың физиологиялық дене дамуы мен дене даярлығын жетілдіруге және күнделікті белсенділіктерін арттыруға зор ықпалын тигізеді.

Дене жаттығуларымен сабақ өткізудің сабақтан тыс түрлері үшін денсаулықты нығайту, жұмыс кабілеттілігін сақтау және арттыру, шынықтыру және емдеу, дене және ерік-жігер сапаларын тәрбиелеу, сонымен бірге белгілі бір анықталған әрекеттерді оқытып үйрету мақсатында өз бетінше ұйымдастыру қызметіне тән. Сабақтан тыс шұғылдану сабақтық түріне қарағанда барынша арнайыландырылған мазмұнымен айырмаланады және олардың құрылымы күрделі емес. Әдетте бұл ойын сайыс немесе жеке гимнастика жаттығуларының қандай да бір түрлері түрінде болады. Сабақтан тыс шұғылдану көбінесе сабақтық түріне қарағанда өзін тәртіптілікке, бастамашылдықты алдын ала ойластыруға, мәдениетті демалысқа үйретеді. Сабақтан тыс шұғылданудың мазмұны мен нақтылы міндеттері елеулі дәрежеде шұғылданушылардың бейімділігі мен көңіл-күйіне тәуелді. Сабақтан тыс шұғылдануды өткізу әдістемесінде сабақ өткізу әдістемесіне тән көп ұқсастықтар бар. Олардың құрылымы негізгі жұмысты орындау және оны аяқтау үшін жақсы жағдай жасайтын ағзаның жұмысқа бейімделгіштік кабілетін біртіндеп қамтамасыз етуі тиіс. Жүктемені мөлшерлеп бөлуде көмек көрсету және сақтандыру, шұғылданушыларды ұйымдастыру және сабақ өтілетін орынды дайындау үшін оқытушы басшылыққа алатын көптеген әдістер мен ережелер пайдаланылады [3, б. 19-20].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Дүйсембин Қ., Алиакпаров З. Жасқа сай физиология және мектеп гигиенасы.- Алматы, 2003. – 95 б.

2 Уанбаев Е.К., Уанбаева Ф.Ж. Мектептегі дене тәрбиесі жұмыстарын жоспарлау, бақылау және есепке алу. – Өскемен: БАЙ баспасы, 2006. – 225 б.

3 Шоңов Е.Ш. Қазақтың ұлттық спорт ойындарын дене тәрбиесі сабағында пайдалану, ТарМУ баспасы, 2013. – 19-20 бб.

УДК 796 : 005.591.6
Шоңов Е. Ш.
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ., Қазақстан Республикасы

ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Халық жасаған мұралар сан алуан. Аға ұрпақ өз білгенін, өз көкейіне тоқығанын кейінгі буынға мирас етіп, іс-әрекет үстінде көзін қанықтыра беруден бастаған. Солардың бірі ұлттық спорт ойындары. Халықтың сәби шағымен бүгінгі өскелең дәуірінің куәсі ретінде, адам баласының фантазиялық ой жүйесінің заңды жалғасы ретінде оны үйренудің тәжірибеде пайдаланудың үлкен білімдік, тәжірибелік маңызы бар. Ұлттық спорт ойындары интернационалдық-патриоттық тәрбиенің құралы. Олай дейтініміз, ұлттық спорт ойындары арасында өзара үндестік, тығыз байланыс бар. Ұлттық спорт ойындарына тек ойын деп қарамай, халықтың ғасырлар бойы жасаған асыл қазынасы, бір жүйеге келтірілген тамаша тәрбие құралы деп қараған орында. Бұл пікіріміз жалаң болмас үшін, заманымыздың заңғар жазушысы , ұлы ойшыл - кемеңгер ғалым Мұхтар Әуезовтың мына бір пікірін еске ала кетейік: «Біздің халқымыздың өмір кешкен ұзақ жолында, өздері қызықпаған алуан өнер бар ғой. Ойын деген менің түсінуімше қазба көтеру, жұрттың көзін қуантып, көңілін шаттандыру ғана емес, ойынның өзінше бір мағыналары болған. Міне осы жұртқа ортақ, жас ұрпақты жан-жақты қызықтырып, көңіл көтеретін ойындар халықпен бірге жасасып, ұрпақтан ұрпаққа беріліп келеді» [1, б. 25].

Қазақ халқының көңіл көтеруге арналған көптеген ойындары бар, алайда соларды баяғы күйде пайдалану міндетті емес, оны уақыт талабына сай өзгертіп, өңдеуге болады. Ұлт ойындары ата-бабамыздан бізге жеткен, өткені мен бүгінгіні байланыстыратын баға жетпес байлығымыз, асыл қазынамыз. Сондықтан оны үйренудің, күнделікті тұрмысқа пайдаланудың, заманымызға сай ұрпақ тәрбиелеуге, отансүйгіштікке, патриоттық тәрбиеге пайдасы орасан.

Ойын баланың алдынан өмірдің есігін ашып, оның шығармашылық қабілетін оятып, бүкіл өміріне ұштаса береді. Ойынсыз бала ақыл-ойы, дене сымбаты қалыпты дамуы мүмкін емес. Бұған әсіресе ұлттық спорт ойындарының көмегі зор. Халқымыздың патриоттық сезімін ояту үлгісінде ұлттық ат спорты, тұрмыстағы спорт ойындары тоғызқұмалақ сынды кең тараған ойындарды ертеден ата-бабамыздан қазірге дейін қолданып келеді. Қазақтың ұлттық ойындарын еріккеннің ермегі деп түсінуге болмайды. Жұмыс жоқтықтан тумаған. Әр ойынның өзіндік мақсаты бар. Олардың көбісі, адамның денесін шынықтыру, буынын бекітуге, шапшандылыққа, алғырлыққа, жүректілікке баулыса, кейбіреулері тіл

байытуға, тіл сындыруға, өзін қоршаған табиғатты тануға, тапқырлыққа баулиды.

Қазақ халқының ауыз әдебиетінің ең шағын, қысқа формалары болып есептелетін бесік жыры, баланы уату, ертегі, жұмбақ, жаңылтпаш, тақпақ немесе келінге айтылатын беташарды және жұбайларға арналған жар-жарды алып қарайықшы, осылардың өзінде қаншама тәрбиелік мән-мағына жатыр. Қазақ халқының ұлттық ойындарында ұрпақ қанын ойлаған, бір жүйеге келтіріп өрнектелген ой мен әрекеттің, философиялық тұрғыға жетелейтін адамгершілік үлгі-өнегенің желісі бар. Қазақ халқының ұлт ойындары негізінен 3 жүйеден тұрады: ойын-сауық, дене шынықтыру, спорт және ой шыңдау [2, б. 44].

Жас ұрпақты бала күнінен дұрыс тәрбиелей білудің қажеттілігін өте дұрыс түсінген халық ойынының да ойлы, ақылды ұстаз ролін атқару жағын мұқият қарастырған. Жастарды жан-жақты дайындау мақсат етілген.

Ұлттық ойындарды ойнайық деп айту оңай. Оны қызықты өткізу үшін талай ғасыр бойы халық талқысынан өткен ойындардың тәртібін біліп, мазмұнын, мақсатын түсіну қажет және ойынға жиналған адамдарды жасына, мамандығына қарай топтай білудің маңызы зор.

Қазақтың ұлттық спорт ойындарын түр сипатына қарай төрт топқа бөліп ойнатуға болады:

- балаларға арналған ойындар;
- жасөспірімдерге арналған ойындар;
- бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар;
- үлкен-кішіге бірдей ортақ ойындар.

Балаларға арналған ойындар.

Бала бақшадағы балаларға немесе бастауыш сынып оқушыларына жедел қимылды ой және ой қабілетін арттырудағы қазақтың ұлттық ойындарын ойнату керек. Олардың баяу қимылын жеделдету мақсатымен «Үш орындық», «Кім жылдам?» ойындарын ойнатуға болады. Сонымен қатар қазақтың балаларға арналған тәлім-тәрбиелік мәні зор ойындары көп: «Ақ серек, көк серек», «Орамал тастау», «Мысық пен тышқан», «Асық», «Қарақұлақ», «Қуыр-қуыр қуырмаш», «Теңге ілу», «Ұшты-ұшты», «Сақ құлақ», «Біз де» т.б [3, б. 58].

«Орамал тастау» балалардың сүйіп ойнайтын ойыны. Балалардың саны қаншалықты көп болса, ойын соншалықты қызық болады. Ойнаушылар тек екі топқа бөлінеді де, арасы 10 адамдай екі сызықтың бойына қарама-қарсы қатарласа тұрады. Жүргізуші қолындағы орамалын бірінші топтың өз жағындағы шеткі ойыншыға береді. Ол өзінің қарсыласының біреуіне тастайды да: «қа» деп дауыстайды. Ол қағып «ғаз», дейді, болмаса «ла» дейді. Сонда «қағаз», «қала» т.б. сөздер шығады. Айтатын сөз екі буыннан ғана тұруы керек. Орамалды қағып алған ойыншы сол бірінші буынның сөзі шығатындай етіп айтуы керек. Егер ол

екі буынға арналған сөздің алғашқы буынын тез, дұрыс тауып айта алмаса, онда ортаға шығып, өнер көрсетеді. Енді орамалды қарсыластар тобына өзі лақтырады. Лақтырған кезде жаңағыдай сөздердің бірінші буынын айтуы керек. Жазаны жауап бере алмаған ойыншыда тартып, ортаға шығып өнер көрсетеді. Бұл ойын шапшандыққа, ойын дамытып, ана тілін жетік білуге, тапқырлық қасиеттерге үйретеді.

«Қуыр-қуыр қуырмаш» ойыны балалардың нерв жүйесін шынықтыруға көмектеседі, тілін дамытады, ішкі жан дүниесін байытады.

«Сақ құлақ» ойыны балалардың зердесін дамытып, өнерге деген құштарлығын арттырады.

«Ұшты-ұшты» ойыны баланың сезімталдығын шыңдап, тез жедел ойлай біліп, нақты әрекет жасауға, іштей жинақы болуға қалыптастырады.

«Ақ серек, көк серек» ойыны ұйымшылдыққа, жауапкершілікке, қимыл бірлестігіне тәрбиелейді.

Ойындар біртіндеп жас қайраткер балалардың санасынан орын ала бастайды, білгендерін әр уақытта да ойға ұстауға әзір болуға машықтана береді [4, б. 41].

Жасөспірімдерге арналған ойындар. Сабақ барысында және сабақтан тыс кезінде ойын элементтерін дидактикалық материал ретінде пайдаланудың тек бастауыш сыныптарда ғана емес, сондай-ақ жоғары сыныптарда да пайдасы мол. Жасөспірімдерге арналған ойындар: «Мәлкі тотай», «Қоян», «Кім түртті?», «Үй артында қол ағаш», «Марламқаш», «Айқұлақ», «Етек-етек» т.б [5, б. 65].

«Мәлкі тотай» ойыны жасөспірімдерді ұйымшылдыққа, жауапкершілікке, ал «Қоян» ойыны болса шапшандыққа икемділікке үйретеді. Коллектившілдікті, бірігіп әрекет жасауды, шығармашылық ынтымақтықты «Үй артында қол ағаш» ойыны қалыптастырады. «Марламқаш» ойыны жасөспірімді жүйріктікке, сергектікке, қараңғыда бағдарлай білуге, мақсатқа жету үшін еңбектене білуге, өжеттікке, тез ойлап, жедел шешім табуға үйретеді.

«Кім түртті?» ойынында жасөспірімдер арасынан біреуін ойын басқарушы етіп сайлап алу қажет. Ол қалаған бір ойыншыны орнынан тұрғызып, оның басын төмен иіп, еңкейтіп, екі қолымен иығынан басып тұрады. Сонда ол төңірегін мүлде көре алмайды. Бұл кезде ойынға қатынасушылардың бәрі жабыла барып, оны кезек – кезек түртіп қалады да, тым – тырыс тұра береді. Ал басқарушы одан «Сені кім түртті?» деп сұрайды. Егер ол бірінші болып түрткен ойыншының атын дәл басып айтса, түрткіден босатылады да, аталған адам оның орнына келеді. Егер ол алғаш түрткен ойыншыны дәл басып атай алмаса, бір ауыз өлең, жаңылтпаш немесе жұмбақ айтып жазадан құтылады. Өлең де жаңылтпаш та айта алмаса, екі қабаттан есілген сүлгімен бес рет соғылады және басқа жаза тартады. Ойын қайталанып жалғаса береді. Ойын жастарды

сезімталдыққа баулиды, өнерпаздық, шығармашылық қабілеттерін дамытады [6, б. 29].

Бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар. Бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар көбінесе ойын-сауықты болып келеді, сол үшін де кештерде, ойын-сауықтарда ойналады. Бозбалалар мен бойжеткендерге арналған ойындар бір-біріне деген сыйластықты, терең сезімді, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады. Ойындар «Ақ сүйек», «Көрші ойыны», «Соқыр теке», «Алтыбақан» т.б. болып келеді. Соның ішінде «Ақ сүйек», «Алтыбақан» ойынына тоқтала кетейік.

«Ақ сүйек» ойыны жаздың айсыз қараңғы түнінде ойналады. Ойынды жүргізу үшін ірі қараның, жылқының, түйенің кепкен жілік сүйегі керек.

Ойынға қатынасушылар екі топқа бөлінеді. Әр топ өзіне бастық сайлап алады. Ойынды кім бірінші болып бастайтыны екі топ басшыларының жеребесі арқылы шешіледі. Әр топ өз көмбесін белгілейді. Екі топтың ойыншылары алаңға арқаларын беріп, сапқа тұрады. Бірінші болып ойын бастауға мүмкіншілік алған топ бастығы сүйекті алыстата лақтырады. Екі топтың ойыншылары сүйекті іздеуге кетеді. Сүйекті кім тауып алса, сол көмбеге қарай жүгіреді, қалғандары оны қуады, қарсы жақтың ойыншысы жетіп сүйекті алатын болса, бар күшін салып, оны өз көмбесіне жеткізуге тырысады. Топтың басқа ойыншылары да көмекке келеді. Ойын жалғасып қайталанып ойналады. Ойын жастарға қараңғыда бағдарды, мөлшерді айыра білуге, тез, жылдам жүгіруге үйретеді [7, б. 89].

«Алтыбақан» жаз күндерінде ойналады. Алтыбақанды құру үшін әрқайсысының ұзындығы 3-4 метрдей алты сырық ағаш және көлденең қоятын бір сырық пен үш арқан керек. Мосыға ұқсатып үш-үштен сырғауылды бір жақ басынан байлайды да екі жерге қадап, ортасына көлденең тағы бір сырық қояды. Сосын ортаға салынған сырғауылдың екі басын сырықтармен қосып, жылжып кетпес үшін арқандармен мықтап байланады. Ортадағы арқан екі жақтағыларына қарағанда сәл төмендеу болады. Алтыбақан тебушілер екі екіден жақтаудағы екі арқанға отырады да, ортадағы арқанға аяқтарын тірейді. Арқандар тым биік, не жерге тиердей тым аласа болмауы керек.

Алтыбақан ойнаушылар жиналып келіп, екі-екіден отырып тебе бастайды. Алтыбақанға отырған екі ойыншы ән бастайды. Жерде тұрып екі жағынан тербетіп тұрған екі ойыншы оларға қосылады да, қалғандары оларды қолдап әнді жалғай түседі. Ойнаушыларды алтыбақанға кезек-кезек отырғызып, алмастыра береді. Алтыбақан жастарға шығармашылық қуат береді. Ертеде алтыбақан жаңа әуен, жаңа ән-күйдің туатын, бірінші орындалатын орыны да болған [8, б. 21].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары. А.:Рауан, 1991. – 25 б.

2 Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. А.: Қазақстан баспасы, 1978. – 44 б.

3 Төтенаев Б., Қасымбекова С. Дене шынықтыру оқыту әдістемесі. А.: Атамұра, 2000. – 58 б.

4 Боданов Ж. Біз патриотизмді қалай түсінеміз?. Жамбыл қаласы, 1996. – 41 б.

5 Естенов Е. Наурыз тойы. А.: Жазушы,1993. – 65 б.

6 Жолымбетов Ө. Айгөлек А. Қазақстан, 1975. – 29 б.

7 Қазақстан мектебі журналы. 1991. 5 саны. – 89 б.

8 Валеология дене тәрбиесі, спорт. 2002. 5-6 сандары. – 21 б.

УДК 37

Щеголева Ю. В., Агелеуова А.Т.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Актуальность данной темы сложно переоценить. Вклад педагогической деятельности в развитие общества является огромным. Более того, необходимость внедрения новых технологий в быстро меняющемся современном мире растет с каждым годом. Многовековой опыт человечества убедительно доказывает, что общество, которое всегда учится, имеет больший потенциал для развития. Вот почему процесс поступательного развития напрямую связан с обновлением, совершенствованием, перестройкой системы образования. Тема инновационной педагогической деятельности является актуальной и важной в современном образовании. В современном быстро меняющемся мире, где технологии развиваются с огромной скоростью, необходимо постоянно обновлять и совершенствовать методы обучения и воспитания.

Инновационная педагогика предлагает новые подходы, методы и технологии, которые помогают учащимся развивать критическое мышление, творческие навыки, коммуникативные способности. Она ставит акцент на индивидуализации образования, учете интересов и потребностей каждого ученика, а также на развитии ключевых компетенций, необходимых для успешной адаптации в современном обществе. Инновационная педагогическая деятельность также способствует развитию профессиональных компетенций учителей, позволяет им быть в курсе новейших тенденций и методик обучения. Она помогает

специалистам стать активными участниками образовательного процесса, применять новые технологии и методы в своей работе, что положительно сказывается на качестве обучения и мотивации учащихся. Кроме того, инновационная педагогическая деятельность способствует развитию современных образовательных институтов и системы образования в целом. Она позволяет создавать новые образовательные программы, методические материалы и ресурсы, а также разрабатывать инновационные модели обучения [1].

Таким образом, инновационная педагогическая деятельность актуальна, поскольку она способствует развитию образования, повышению качества обучения и адаптации учащихся к современным вызовам и требованиям общества.

Цель – дать полную и развернутую характеристику сущности инновационной педагогической деятельности в рамках казахстанской современной системы образования.

Задачи: исследовать источники, статистические данные; провести анализ и сформулировать общие тезисы.

Объект – педагогическая деятельность.

Субъект – педагоги послевузовского образования.

Методы исследования: контент-анализ, синтез, теоретический анализ.

Понятие об инновационной педагогической деятельности сравнительно недавно получило распространение и понимается как изменение, обновление, улучшение в различных сферах учебного процесса:

- содержании образования, т.е. в учебных планах и программах по всем или отдельным предметам;
- технологиях и средствах обучения, в учебном оборудовании, наглядных пособиях;
- организации обучения с помощью мультимедийных технологий учебного процесса;
- обучении в специализированных классах и школах;
- комплексном обучении;
- образовательном стандарте и стандартизации программных требований к учебному процессу;
- организации школ нового типа;
- оценке результативности обучения с помощью тестов и других инструментов, замеряющих косвенные результаты;
-отношениях в системе «преподаватель-учащиеся» [2].

Таким образом, под инновационной педагогической деятельностью понимается практика обучения и воспитания, создаваемая отдельными педагогами и целыми творческими коллективами для поиска эффективных

путей разрешения актуальных проблем, поставленных перед современной школой требованиями времени.

Государственные общеобязательные стандарты образования (послевузовское образование). В настоящее время в Казахстане имеются значительные достижения в сфере послевузовского образования. С 2014 г. МОН РК инициировал проект по интеграции КазНУ имени аль-Фараби с НИИ Комитета науки расположенных на базе РГП «Ғылымордасы», в рамках которого предполагается совместная подготовка научных кадров, магистрантов и докторантов PhD с углубленной профессиональной подготовкой.

Это абсолютно новой инновационный проект, в рамках которого проводиться интеграции современных педагогических технологий высшей школы КазНУ имени аль-Фараби и новейших научных знаний НИИ Комитета науки расположенных на базе РГП «Ғылым ордасы» для развития приоритетных направлений послевузовского образования в соответствии с государственными программами и современными требования нестабильной экономической ситуации в стране и глобального экономического кризиса.

Преимущество данного инновационного проекта в том, что происходит объединение материально-технических, информационных и кадровых ресурсов КазНУ им. аль-Фараби и НИИ «Ғылым Ордасы» для обеспечения подготовки высококвалифицированных специалистов – магистров и докторов PhD – с углубленной профессиональной подготовкой [3].

Под инновациями в послевузовском образовании понимается процесс совершенствования педагогических технологий, совокупности методов, приемов и средств обучения. В некоторых случаях считают инновацией использование уже известного метода, с небольшим изменением, модификацией.

Инновации — это предмет особенной деятельности человека, которая не удовлетворяется традиционными условиями, методами, способами, и желает не только новизны содержания, а качественно новых результатов. Но необходимо отметить, что не всегда и не везде установление нового обеспечивает положительные результаты, не каждое нововведение рациональное, прогрессивное, часто дестабилизирует функционирование педагогической системы, создает трудности для преподавателей и их студентов.

Термин «инновация» (нововведение) можно трактовать в контексте как выход за пределы типичных, наиболее часто встречающихся совокупностей способов, методов, приемов обучения. Инновационное обучение - процесс и результат такой учебной и образовательной деятельности, которая стимулирует вносить инновационные изменения в существующую культуру и социальную среду. [4]

Инновационные методы обучения способствуют формированию творческого стиля деятельности будущего специалиста и существенно повышают мотивацию, глубину и полноту овладения профессией.

Применяемые в учебном процессе инновационные методы обучения включают: круглые столы, деловые игры, тренинги, ситуационные задачи, мастер-классы, творческие задания, пресс-конференции, научные конференции, тестирование, защиту рефератов, составление аналитических записок, мультимедийные презентации, междисциплинарные исследования и т. д.

В результате теоретического анализа выявлено, что в настоящее время мировая тенденция образования, в том числе и система послевузовского образования Республики Казахстан, предполагает переход процесса обучения на новый технологический уровень с обязательным использованием информационных технологий. [5] Особую актуальность приобретают исследования методических возможностей, открывающихся при использовании информационных технологий в историческом образовании. Использование в образовательном процессе информационных технологий позволяют решать принципиально новые дидактические задачи, их применение обеспечивает повышение качества и эффективности обучения.

Использование компьютерных сетей, технологий и электронных образовательных сред предполагает выработку нестандартных педагогических практик, как в конкретных предметных дисциплинах, так и в междисциплинарном пространстве образовательного процесса, включающего научно-исследовательскую работу магистрантов и докторантов PhD.

Обобщая опыт разработки компьютерных образовательных технологий, можно заметить, что достаточно высокую педагогическую эффективность имеют те, которые: обеспечивают диалоговый режим в процессе решений различных познавательных задач, снабжены встроенными справочниками или имеют доступ к таким ресурсам в коммуникационной среде. [6] Обеспечивают: моделирование данных, выдачу индивидуальных заданий, проводят оперативное и текущее тестирование на основе специального банка меняющихся вопросов и ответов. Предусматривают прерывание и продолжение работы, оценивают работу студента, учитывая количество вопросов, ошибок и повторных ошибок, хранят как для преподавателя, так и для студента результаты учебной работы.

Это позволяет сформулировать примерный перечень дидактических требований к современным технологиям обучения. Они должны: – обеспечивать каждому студенту возможность обучаться по оптимальной, индивидуальной программе, учитывающей в полной мере его познавательные способности, мотивы, склонности и другие качества.

Оптимизировать содержание учебной дисциплины, сохраняя и обогащая знания, включенные в государственную программу, соотношение теоретической и практической подготовки будущих специалистов, интенсифицировать процесс обучения.

Таким образом, при разработке инновационной программы модернизации послевузовского образования следует исходить из трех важных принципов:

Во-первых, содержание и конечные цели модернизации должны содействовать реализации государственной политики в сфере науки и технологий.

Во-вторых, в программе должны использоваться общие международные подходы к решению проблемы развития человеческого, социального и культурного капитала.

В-третьих, любые изменения в системе высшего и послевузовского образования должны быть увязаны с лучшими историческими традициями в этой области.

Можно сделать вывод, что в Республике Казахстан будет наиболее эффективна образовательная модель послевузовского образования, в которой сосредоточены как отдельные элементы традиционных форм преподавания, так и современные инновационные методы обучения. Сочетание инновационных методов обучения и традиционной школы обучения позволит системе вузовского и послевузовского обучения достигнуть новых результатов в системе образования и интегрироваться отечественной системой образования в мировое пространство, а молодым специалистам быть востребованным на рынке труда.

Заключение. Можно сделать вывод, что инновации — это предмет особенной деятельности человека, которая не удовлетворяется традиционными условиями, методами, способами, и желает не только новизны содержания, а качественно новых результатов.

Сущностью инновационной педагогической деятельностью в послевузовском образовании понимается процесс совершенствования педагогических технологий, совокупности методов, приемов и средств обучения. В некоторых случаях считают инновацией использование уже известного метода, с небольшим изменением, модификацией. Появление инновационных образовательных учреждений вызвано рядом объективных причин многоаспектного характера. Во-первых, социально-экономическая реальность актуализировала потребность в подготовке людей, умеющих решать интеллектуальные, аналитические и творческие задачи, которые под силу только целенаправленно подготовленным личностям. На этот, еще не сформулированный официально, новый социальный заказ быстрее всего отозвались и продолжают отзываться лицеи, гимназии, колледжи, которые смогли перестроить свою жизнедеятельность в соответствии с

новыми требованиями, получив статус инновационных учебных заведений.

Во-вторых, сегодня педагогическая общественность пытается осознать и принять в качестве основной идею развития. Несмотря на ее внешнюю простоту и кажущуюся доступность, тем не менее, специалисты пока далеки от массового применения этой идеи в своей повседневной практике. В традиционном учебном процессе идея развития сводится, в основном, к тому, что учитель исходит из цели последовательного формирования способностей и умений учащегося, предлагая познавательные задачи возрастающей сложности. Таким образом, вместо развития в широком понимании этого процесса имеет место поэтапное формирование алгоритма определенной деятельности.

Нельзя сказать, что существующие «разрывы» между идеей развития и практикой ее применения не возникают в педагогической деятельности. Однако бесспорен тот факт, что многие инновационные учебные заведения стоят ближе к обеспечению действительного развития личности в условиях обучения. Основная причина этого заключается в особых условиях жизнедеятельности инновационной педагогической деятельности: лучшей кадровой, материальной и интеллектуальной обеспеченности их педагогического процесса, стремлением лучше зарекомендовать себя на рынке педагогических услуг.

Таким образом, появление инновационной педагогической деятельности и ее сущность обусловлена рядом причин социально-экономического и культурного характера. На современном этапе развития Казахстана подходы к теории и практике образования и воспитания молодого поколения заметно изменяются под влиянием процессов глобализации, интеграции, компьютеризации, внедрения и использования сети интернет, медиа - средств, дистанционного, личностно-ориентированного обучения. Все это ведет к повсеместному использованию инновационных информационных образовательных технологий в системе обучения в послевузовском образовании.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования. - Рига: Эксперимент, 2011. - 176 с.

2 Инновации в обучении гуманитарным и социально-экономическим дисциплинам в вузе // NB: Финансовое право и управление. — 2012. - № 1. - С.1-20. (электронный ресурс).

3 Проблемы реформирования высшего экономического образования и востребованность аналитических кадров в экономике в условиях кризиса // Экономический анализ: теория и практика. - 2009, № 23. (электронный ресурс).

4 Лазарев, В. С. Понятие педагогической и инновационной системы школы/ В. С. Лазарев// Сельская школа. - 2013. - № 1. - с.4.

5 Соловьева Т.С. Модифицированный опросник для оценки уровня инновационного потенциала педагогического коллектива, 2012 - 10с.

6 Юсупов В.З. Педагогические инновации в сельских школах. Киров, 2015. 80 с.

УДК 316.6
Ясакова Л.А.
Казахская академия спорта и туризма
г. Алматы, Республика Казахстан

ВЛИЯНИЕ СПЛОЧЕННОСТИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАБОТЫ В ГИМНАСТИКЕ

Гимнастика – это вид спорта, который требует не только индивидуальных навыков и физической подготовленности, но также способности работать в команде. В настоящее время, сплоченность в спортивных командах являются одним из основных элементов достижения высоких результатов в спорте, наряду с технической и тактической подготовкой. Современная психология спорта постоянно сталкивается с различными проблемами спортивной деятельности: влияние психологических факторов на физическое и психическое состояние юных спортсменов; роль личности и лидерство и т.д. Начало систематического изучения групповой сплоченности относится к концу 40-х гг., когда под руководством Л. Фестингера были выполнены первые специальные исследования [1].

Целью данного исследования является проанализировать проблемы и перспективы вопроса сплоченности гимнасток.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

-рассмотреть понятие сплоченности;

-проанализировать различные аспекты, такие как координация, синхронизация движений, и как они влияют на конечные результаты;

-рассмотреть, как психология и управление стрессом влияют на эффективность.

Сплоченность и ее значение в гимнастике. В этой части мы рассмотрим понятие сплоченности и объясним, почему она играет важную роль в гимнастике. Мы также обсудим факторы, способствующие развитию сплоченности в команде гимнастов.

Спорт всегда был более, чем просто физической активностью. Он также служит площадкой для развития характера, дисциплины и духовной выносливости. Гимнастика, как один из наиболее изящных и требующих

высокой координации видов спорта, выделяется в этом отношении особенно. Сплоченность в гимнастике означает гармоничное взаимодействие между спортсменами, тренерами и всей командой. Этот аспект не менее важен, чем индивидуальные навыки каждой гимнастки. Важно, чтобы каждый член команды работал в унисон, поддерживал и мотивировал друг друга. Это создает атмосферу взаимопомощи и вдохновения, которая способствует достижению выдающихся результатов.

Сплоченность также помогает гимнастам преодолевать трудности и стресс, сопутствующие тренировкам и соревнованиям. В гимнастике, где даже мельчайшая ошибка может стоить дорогой, поддержка и доверие к команде играют решающую роль. Также способствует лучшей координации движений и синхронности в групповых выступлениях. Это нечто большее, чем просто выполнение движений одновременно. Это чувство взаимопонимания и доверия, которое развивается в команде гимнастов, делает их выступления более и магическими.

В мире гимнастики, эффективность является ключом к достижению выдающихся результатов. Гимнасты, стремящиеся к совершенству и поддерживаемые тренерами и командой, могут добиваться ошеломительных успехов. Эффективность в гимнастике означает не только точность движений, но и психологическую готовность к вызовам соревновательного спорта. Только таким образом можно достичь выдающихся выступлений и оставить след в истории гимнастики.

Эффективность работы в гимнастике. Здесь мы рассмотрим, что делает работу гимнастов более эффективной. Мы проанализируем различные аспекты, такие как координация, синхронизация движений, и как они влияют на конечные результаты.

Гимнастика, один из самых изящных и требовательных видов спорта, представляет собой симбиоз физической готовности и художественной выразительности. Для достижения выдающихся результатов в этом виде спорта требуется не только страсть и дисциплина, но и максимальная эффективность работы как индивидуально, так и в команде. В данной статье рассмотрим, как эффективность играет решающую роль в гимнастике.

Определение эффективности в гимнастике. Эффективность в гимнастике можно определить как способность гимнаста или команды достигать максимальных результатов в рамках своих индивидуальных и коллективных целей, используя наилучшие методы и ресурсы. Эффективность в гимнастике выражается в точности выполнения упражнений, высоких оценках судей и, конечно же, в заслуженных наградах.

Самодисциплина и Тренировки. Эффективность начинается с самодисциплины. Гимнасты должны подвергнуть себя строгому режиму тренировок, соблюдать правильное питание и регулярно отдыхать.

Эффективные тренировки включают в себя не только работу над сложными элементами, но и укрепление базовых навыков и развитие силовых и гибкостных характеристик.

Стремление к Совершенству. Гимнастика известна своим стремлением к совершенству. Эффективные гимнасты не ограничиваются простым выполнением движений – они стремятся к их абсолютной точности и грации. Это требует упорства и готовности к бесконечным повторениям упражнений до достижения идеала.

Тренировки с Тренерами. Роль тренера в достижении эффективности в гимнастике трудно переоценить. Тренеры предоставляют не только техническую экспертизу, но и мотивацию, поддержку и психологическое руководство. Сплоченность между гимнастами и их тренерами играет ключевую роль в достижении выдающихся результатов.

Командная Работа. Гимнастические соревнования включают как индивидуальные, так и командные выступления. В командных выступлениях эффективность группы гимнастов является критически важной. Эффективные команды выступают синхронно, поддерживая друг друга и максимально использовав возможности каждого члена команды.

Психология и Управление Стрессом. Гимнастика – это не только физический, но и психологический вид спорта. Эффективные гимнасты обучены управлять стрессом, сохранять спокойствие на арене и подавать лучшие выступления даже в условиях давления и конкуренции.

Взаимосвязь между сплоченностью и эффективностью. В данной части мы исследуем результаты исследований, которые подтверждают влияние сплоченности на успех в гимнастике. Мы также представим примеры команд, где сплоченность привела к выдающимся достижениям.

В мире гимнастики, где грация и совершенство движений играют важнейшую роль, взаимосвязь между сплоченностью и эффективностью представляет собой ключевой фактор для достижения выдающихся результатов. Гимнастика - это вид спорта, который требует от спортсменов не только отличной физической формы, но и психологической устойчивости, а это в свою очередь невозможно без тесной командной работы и сплоченности.

Сплоченность в гимнастике. Сплоченность в гимнастике означает, что гимнасты работают вместе как единое целое, сосредотачиваются на общих целях и поддерживают друг друга. Этот аспект играет решающую роль, особенно в групповых выступлениях и парных упражнениях, где необходима синхронизация движений и абсолютное доверие к партнерам.

Команды, где гимнасты чувствуют, что их успех зависит от работы всей группы, чаще всего демонстрируют более впечатляющие выступления. Сплоченные группы способны решать проблемы, возникающие в ходе выступлений, более эффективно, так как у них есть четкие роли и общий план действий.

Эффективность в гимнастике. В гимнастике эффективность можно оценивать по различным параметрам, включая точность выполнения упражнений, оценки судей, и, конечно же, медали и призы. Эффективность гимнастов непосредственно связана с их сплоченностью.

Сплоченные гимнасты могут достичь более высокой точности и синхронности в выполнении сложных элементов. Их взаимодействие и доверие позволяют им сосредотачиваться на движениях, а не на стрессе и напряжении. Это, в свою очередь, приводит к лучшим оценкам судей и, вероятно, к победе.

Психология групповых выступлений. Важно отметить, что психология групповых выступлений в гимнастике весьма сложна. Гимнасты должны доверять друг другу настолько, что иногда это может казаться буквально на грани невозможности. Однако, когда это доверие существует, оно вдохновляет гимнастов на великие достижения.

Преимущества сплоченности в гимнастике

Лучшая координация: Сплоченные группы гимнастов могут выполнять сложные движения с высокой точностью и синхронностью, что делает их выступления более впечатляющими.

Поддержка в трудных моментах: В моменты стресса и давления, сплоченная команда может поддержать каждого гимнаста и помочь ему преодолеть трудности.

Уверенность и мотивация: Зная, что они не одиноки, гимнасты чувствуют себя более уверенно и мотивированно.

Эффективность в гимнастике означает не просто выполнение движений, но и максимальное использование доступных ресурсов. Гимнасты обязаны поддерживать себя в отличной физической форме, работать над силой, гибкостью и координацией. Психологическая стойкость и способность управлять стрессом становятся неотъемлемой частью успеха гимнасток.

Тренеры играют важную роль, направляя и вдохновляя гимнастов на пути к совершенству. Они не только обучают технике и тактике, но и помогают создавать психологически благоприятную обстановку, где гимнасты могут расти и развиваться.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Теоретические аспекты проблемы формирования сплоченности коллектива юных спортсменов; опытно-экспериментальная работа по формированию сплоченности коллектива юных спортсменов . — Текст : электронный // PRODLENKA : [сайт]. — URL: https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/278389-socialno-pedagogicheskaja-dejatelnost-po-form (дата обращения: 13.10.2023).

2 Albert, V. C. Cohesion and Performance in sport: A Meta Analysis / V. C. Albert. — Текст : электронный // : [сайт]. — URL: https://www.ddsp.univr.it/documenti/OccorrenzaIns/matdid/matdid570723.pdf (дата обращения: 13.10.2023).

3 Elfi, Schlegel The Gymnastics Book: The Young Performer's Guide to Gymnastics / Schlegel Elfi, R. D. Claire. — 1770851607. — Америка : Firefly Books, 2012. — 144 с. — Текст : непосредственный.

СОДЕРЖАНИЕ

Абдрахманова А.К.
ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДАҒЫ ПРОБЛЕМАЛЫҚ ОҚЫТУ ӘДІСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 3
Абдулвахабова Б.Б.-А.
СОСТОЯНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕЧЕНЦЕВ И ИНГУШЕЙ В УСЛОВИЯХ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ 23ФЕВРАЯ 1944 ГОДА 8
Адерихин С.В., Адерихина И.В.
ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОРРУПЦИИ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 13
Амангелді Т.Қ., Рамазанова А.С.
ОРГАНИЗАЦИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИГРАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 21
Амержанова А.К.
ВЛИЯНИЕ ЛИЧНОСТИ ТРЕНЕРА НА КОМАНДУ 25
Ахметов Б.Р.
БАСТАПҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ САБАҚТАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕСТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МОДЕЛІ, ӨЛШЕМДЕРІ МЕН ДЕҢГЕЙЛЕРІ 29
Ахундова Н.Р.
МЕЖДУНАРОДНЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ВОСТОКА И ЗАПАДА НА ПРИМЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ 34
Байказиева Р.Т.
КОМПЬЮТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПӘНІНДЕ ҚОЛДАНУДАҒЫ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМІНІҢ РӨЛІ 38
Байказиева Р.Т.
ИНФОРМАТИКА – ҚОҒАМНЫҢ АҚПАРАТТЫҚ НЕГІЗІ 42
Бекенов Е.Е., Мурзабеков М.М.
ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ АЛҒАШҚЫ 1991-2000 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СПОРТТЫҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ 44
Белов А.М., Самалдыкова З.М.
ФИНЛЯНДИЯ. ФОРМИРОВАНИЕ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ 49
Берлібаев Б.Т.
ЖАҢА ТАРИХИ БІЛІМНІҢ БАСТАУЫ 52
Бодесова А.Е.
СОЗДАНИЕ 3D-ПРЕЗЕНТАЦИИ НА ПЛАТФОРМЕ EMAZE 62

Бодесова А.Е.
БҰЛТТЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ 68
Боканов А.А., Жанганатова К.Н.
ЧТО ТАКОЕ E-SPORT 72
Булгауов Ш. Т.
СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ КЕҢЕСТІК РЕФОРМАЛАРҒА ҚАТЫСТЫ ОЙЛАРЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ АСПЕКТ 76
Булгауов Ш. Т., Өмірзақ А.
БОЛАШАҚ – ЖАСТАР ҚОЛЫНДА (КӨРНЕКТІ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ ОҚУ-АҒАРТУ, БІЛІМ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ. ТАРИХНАМАЛЫҚ АСПЕКТ) 86
Винокурова Е.И.
ПРОБЛЕМА ВОЗНИКНОВЕНИЯ ОДЕЖДЫ В ДРЕВНОСТИ 96
Галимов Э.А.
ИЗМЕНЕНИЯ БЮРОКРАТИЧЕСКОГО АППАРАТА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН 103
Гамаев О.В.
РУКОПАШНЫЙ БОЙ КАК СПОРТИВНОЕ ЕДИНОБОРСТВО 109
Дайрабаев М. С., Жилисбаев Н. К., Уразбаев А. А.
ЖАһАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІН ЖАҢҒЫРТУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ АРҚЫЛЫ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМ ИДЕЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 113
Дауренбекова А.Т., Төребекұлы Е.
МОБИЛЬДІК ҚОСЫМШАЛАРДЫ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ПӘНІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ 117
Дауренбекова А.Т.
СПОРТ МЕКТЕПТЕРІ МЕН СПОРТТЫҚ ҰЙЫМДАРДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ 124
Джумагулова А.Т.
АГРАРНОЕ ОСВОЕНИЕ: ПРОЕКТЫ И СПОСОБЫ УЛУЧШЕНИЯ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ НОГАЙСКОЙ СТЕПИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX В. 127
Додаева К.Ж., Асанбек М.
АТҚА МІНУ МӘДЕНИЕТІ 134
Додаева К.Ж., Шалдарбекова А. Б.
ЖЫЛҚЫНЫҢ ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДА АЛАТЫН ОРНЫ 139
Есіркепов Ж.М., Құрманбаев Б.І., Мұстафаев С.Ш.
ТӘУЕЛСІЗДІК АЛҒАННАН КЕЙІНГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТТЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕРІ 143

Жәкежан С. А. 149
ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗДЕРДЕ ТАЛДАУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ
Жанганатова К.Н., Боканов А.
ҚОҒАМДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕНІҢ БІРІ – ЖАТАҚХАНА ТАПШЫЛЫҒЫ 156
Жанганатова К.Н.
АСЫҚ АТУ - БАРЛЫҚ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ БАСТАУЫ 161
Жанганатова К.Н.
АРҒЫТҮРКІЛЕРДІҢ АТҚА МІНУ МӘДЕНИЕТІ 168
Жилисбаев Н. К., Уразбаев А.А., Дайрабаев М.С.
ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР НЕГІЗІНДЕ ҚОЗҒАЛМАЛЫ ОЙЫНДАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІН ӨТКІЗУ ӘДІСТЕМЕСІ 172
Ибраимова А.А, Қапсамет Н.
СПОРТТЫҚ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ 177
Ибраимова А.А.
ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ 180
Ибраимова А.А.
СПОРТТЫҚ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ 184
Иманбаева А.А.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОҒАМ МЕН БИЛІК АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ЖАҢА ТҮРЛЕРІ 188
Калиханов М.Б. Рамазанова А.С.
ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВОПРОСОВ РАССЛЕДОВАНИЯ ХИЩЕНИЙ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ ПУТЕМ ПРИСВОЕНИЯ И РАСТРАТЫ 193
Караконисова С.Г., Солощенко П.П.
САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ ТӘРБИЕНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТҰЖЫРЫМДАМАЛАРЫ 198
Кидирниязов Д. С., Абдулвахабова Б. Б.-А.
ГОРОД ГРОЗНЫЙ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ ПРОЦЕССЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX-НАЧАЛЕ XX ВЕКА 203

Кидирниязов Д. С., Джумагулова А. Т.
АГРАРНЫЙ ВОПРОС И СТОЛЫПИНСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В ЖИЗНИ КОЧЕВЫХ НАРОДОВ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА В 1906-1917 ГГ. 209
Килина З.Ю., Адерихин С.В.
КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ПРОТОТЮРКОВ 217
Ким В.В., Ким А.М.
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ 222
Кирсанова М.Н.
ФОРМИРОВАНИЕ ВЕСТИБУЛЯРНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ СОВРЕМЕННЫМИ МЕТОДАМИ АЭРОБИКИ 227
Кошербаева А.Н., Бақыт Н.Е.
РАЗВИТИЕ ГИБКИХ НАВЫКОВ СОВРЕМЕННЫХ УЧАЩИХСЯ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЕКТА «JAS LEADER AKADEMIIASY» 232
Көпжасар Б.Ж., Мощеев В.В., Есиркепов Ж.М.
ҚОРҚЫТ АТА УНИВЕРСИТЕТІ: «ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ» КАФЕДРАСЫ МЕН «СЫР СЫМБАТЫ» СПОРТ КЛУБЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ЖЕТІСТІКТЕРІ 236
Кравчик Е.И., Рожко Г.Т.
СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ, ЭКОНОМИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ 241
Кравчик Е.И., Рожко Г.Т.
ДЫХАТЕЛЬНЫЕ УПРАЖНЕНИЯ 244
Мазболдиев А.Ч.
СПОРТҚА БАУЛУ АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 247
Максякова Е.В., Бабичева А. Е.
РАЗРАБОТКА БИЗНЕС-ПЛАНА ДЛЯ ОТКРЫТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКЕ В РАМКАХ СПОРТИВНОГО КЛУБА 251
Мартенс И.И.
МЕСТО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ 254
Мищенко Н. Ю.
СТЕП-АЭРОБИКА КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ДВИГАТЕЛЬНО-КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕВОЧЕК 12-14 ЛЕТ 258

Мищенко Н. Ю.
ВЫЯВЛЕНИЕ ИСХОДНОГО УРОВНЯ СФОРМИРОВАННОСТИ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИВАТИВНОЙ (ИКТ) КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА, ПРОХОДЯЩИХ ОБУЧЕНИЕ В УСЛОВИЯХ ДОПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 264
Мищенко Н. Ю.
ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ЦЕНТРОВ ТЕСТИРОВАНИЯ ВСЕРОССИЙСКОГО ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОГО КОМПЛЕКСА «ГОТОВ К ТРУДУ И ОБОРОНЕ» (ВФСК «ГТО») 271
Мұстафаев С.Ш., Егізбаев Ж., Көпжасар Б.Ж.
ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚОРҚЫТ АТА УНИВЕРСИТЕТІНДЕГІ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ 277
Найн Ан.А.
СОЦИАЛЬНАЯ РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ 282
Найн Ан.А.
НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЯМ «ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ» И «ЗДОРОВЫЙ СТИЛЬ ЖИЗНИ» 288
Несмиян М.Ю.
РАЗЛИЧИЯ И ОСОБЕННОСТИ НАИБОЛЕЕ ПОПУЛЯРНЫХ ВИДОВ КАРАТЭ 293
Пазылова З.С, Агелеуова А.Т.
ДЕКОЛОНИЗАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ. МЕСТО КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕСТВЕ СЕГОДНЯ 299
Раджапов А. Ө.
МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ САЯСАТ 305
Раджапов А. Ө.
ҰЛТЫҚ АВТОНОМИЯ ҮШІН ҚОЗҒАЛЫС 309
Раимжанова С.А.
ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ДЗЮДО 313
Репная А.А.
ЧИРЛИДИНГ: ИНТЕРЕСНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭТОГО ВИДА СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ 318
Ретунцев Б.В., Самалдыкова З.М.
БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В ДАНИИ 321
Сабденбеков Е.У.
ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТТЫҢ АДАМНЫҢ ӨМІРІ МЕН ДЕНСАУЛЫҒЫНА ӘСЕРІ 324

Сабденбеков Е.У.
ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ 329
Сағдолдаев М.Қ. Рамазанова А.С.
АЛДЫН АЛА ТЕРГЕУ НЫСАНДАРЫ 332
Садыков Л.В., Естафьев Э.Н.
ПРИВЛЕЧЕНИЕ УЧАСТНИКОВ К ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНЫМ МЕРОПРИЯТИЯМ С ПОМОЩЬЮ ИНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГА 337
Сейданова А.Д., Мурзабеков М.М.
СПОРТТЫҚ ЖАТТЫҒУ ПРИНЦИПТЕРІ 340
Сластихина К.Д.
ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСТАНА: ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ 345
Солощенко П.П., Писклов О.А.
ПОНЯТИЯ СВЕТСКОСТИ И РЕЛИГИОЗНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ФОРМАТАХ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА 351
Сұлтанбек Р.Қ., Сабденбеков Е.У.
САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫНЫҢ НЕГІЗГІ КОМПОНЕНТТЕРІ 356
Тебегенова Э.Т.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН БОЛАШАҚҚА БАҒДАРЫ 359
Тебегенова Э.Т.
ҚАЗАҚТЫҢ КӨРНЕКТІ ЖАЗУШЫСЫ МҰХТАР ӘУЕЗОВТІҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ БАТЫРЛАР БЕЙНЕСІ 364
Темірханқызы Ә., Иманбаева А.А.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР: ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР 368
Терлецкая.Д.А., Самалдыкова З.М.
БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ В ЯПОНИИ 374
Тулентаева К.А.
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АУЫЛ МЕКТЕБІ: ДАМУ ҮРДІСІ (1991-2023 ЖЖ.) 380
Тулентаева К.А.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (1991-2023 ЖЖ.) 386
Турова Л.П.
К ВОПРОСУ О ПРОБЛЕМАХ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В XXI ВЕКЕ 390

Турсунова А.Ф.
ЗНАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК ПЕРСПЕКТИВА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ТРЕНЕРА И СПОРСТМЕНА 395
Уразбаев А. А., Жилисбаев Н. К., Дайрабаев М. С.
ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫН ОҚУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ 400
Шишкина В.П.
ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ В СПОРТЕ 404
Шоңов Е. Ш.
МЕКТЕПТЕН ТЫС ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ МЕН СПОРТ ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ 408
Шоңов Е. Ш.
ҰЛТТЫҚ СПОРТ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ 412
Щеголева Ю. В., Агелеуова А.Т.
СУЩНОСТЬ ИННОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 416
Ясакова Л.А.
ВЛИЯНИЕ СПЛОЧЕННОСТИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАБОТЫ В ГИМНАСТИКЕ 422